מוצאי גולה

מוצאי גולה.

זכרונות נדודי הגולים מספרד ופורטוגליה — בדורות הראשונים אחרי הגרוש, גורלם ומעמדם החמרי והמוסרי בארצות אשר נתישבו שם, וזכרונות גדולי העם וחכמיו אשר קבצו נפזרים וייסדו קהלות ספרד בכל מקומות התנותם,

(ספר זכרון ל־ילאות ארבע מאות שנה לגלות ספרד ופורטוגליה—בשנת רנ"ב—נ"ז).

חִבֵּר על ידי

שאול פינחס ראבינאוויץ.

הוצאת אחיאסף.

ווארשא

בדפוס האחים שולדבערג, דזיקא 1.

תרנ"ד

МОЦАЕ-ГОЛА

т. е. Историческій очеркъ о судьбѣ Испанско-Португальскихъ евреевъ по изгнаніи 1492—7 годовъ.

Сочиненіе П. Рабиновича.

Изданіе и собственность „АХІАСАФЪ“.

ВАРШАВА

Типографія Братьевъ Шульдбергъ, Дикая 1.

1894.

מבוא

שריהם לישראל בכל מקומות מושבותיהם
אף על פי שהם מתיגעים לארבע רוחות העולם:
מצפון לדרום ומדרום לצפון, ממזרח למערב
וממערב למזרח, הרי הם באמצע שנאמר: כִּי
הִנֵּה אָנֹכִי מְצַוֶּה וַהֲנִעוֹתִי בְּכָל הַגּוֹיִם אֶת בֵּית־
יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יִנּוֹעַ בַּכְּבָרָה וְלֹא יִפּוֹל צְרוֹר אָרֶץ.
(תנא דבי אליהו פרק ה׳).

על סף תקופה חדשה בתולדות משפחת האדם רגלינו עומדות. הפרק השלישי משלשת פרקי התולדה, אשר יודעי בינה לעתים יקראוהו בשם „העת החדשה" הולך וְקָרֵב אל גמר חתימתו, העת החדשה, אשר תמנה מספר שנותיה ארבע מאות שנה למיום הגלות עולם חדש בבאת מערב כוכב־ארצנו בשנת 1492, כבדה עתה מוֹקן ועוד מעט וְתִסָּתֵר מנגד עינינו, מבלי למלא נפש בעלי חזיוני־לב והוגי דעות, אשר חזו בה — חזות־הכל, וידמו כי בימיה — ימי ההמצאות והשתלמות הדעת והתרבות האנושית — ימצאו בני האדם: פתרון כל החידות, תשובה מספקת על כל השאלות המתרוצצות בלב החברה האנושית ופשוט כל העקמומיות אשר בכל מרחבי חיי הישוב. זאת המאה התשע עשרה המהוללה בהמצאות נפלאות בכל ענפי הידיעות הטבעיות והמלאכותיות, הלובשת גאות ברעתה וחכמתה, תלך מאתנו מבלי־דעת את אשר תנחיל להמאה העשרים הבאה לקראתנו, במה יהיה כח בני דור נולד יפה, לחדש רוח נכון בלב בניו ביתר שאת מבני דורנו ההולך, דור־תהפוכות, אשר מרוב־דעת היו בניו לתועים בדרכי החיים, עד כי עינינו הרואות היום עולם מלא הפכים

המשמשים בערבוביא בכל הליכות החיים; עולם מלא כפירה בכל קדש, נתינת דופי בכל נעלה ונשגב, ומלא –- מתהוללים באלילי קנאת הדת ושנאת המולדת; עולם מלא — מכחישים בסבה ראשונה ומציאות הנפש, ומלא — בעלי הויה שוגים בדמיונות הספיריטואיסטים וכל המתהוללים ברוחות למיניהם, דור האנרכיסטים והאנטיסימיטים. התהפוכה הזאת הביאה את בעלי המרה השחורה שבין בעלי חזיוני לב לידי יֵאוש והנם אומרים עם הפסימיסטּ הקדמון: מי יודע אם באמת רוח בני האדם הולכת היא למעלה או יורדת למטה? וגם בעלי רוח טובה, האפטימיסטים שבנו, מודים הם, כי אין יתרון לדורות האחרונים שבפרק העת החדשה על הראשונים, אלא שאומרים, כי כל הרוחות הרעות ששלטו אז ושולטות היום בעולם לעת צאת התקופה השלישית חבלי לידה הם, לדת דור חדש בפרק עת חדשה שבחדשות, דור אשר לא ישא לשוא נפשו ובאהבת הבריות האמתית ולא המדומית ידגל. — אם כה ואם כה, עינינו רואות בעליל, כי דברת בני האדם מימים קדמונים: הזמנים משתנים ואנחנו עמהם Tempora mutantur et nos in illis איננו משפט צדק, כי כל נגעי בני האדם בדור הראשון לפרק העת החדשה לפני ארבע מאות שנה בעינם הם עומדים בדורנו האחרון.— קנאת הדת ושנאת המולדת ככֹחן אז כֹחן עתה לסכסך עם בעם ומשפחה במשפחה; משפחת האדם צעדה צעדי־און על דרך ההשתלמות המדעית בכל דרכי חיי העולם הזה, בחיי ענג והרוחה והשגת הקנינים הגשמיים, אך במקומה תעמוד על דרך השלמות המוסרית וקנין נכסי הרוח, אשר בעזרתם לבדם יושם קץ לשלטון האדם באדם לרע לו. ולאות ועדה כי כנים הדברים האלה תהיינה לנו שתי הארצות והממלכות הגדולות באירופה התיכונה והמערבית: ספרד ואשכנז.

ספרד ואשכנז הנה שתי הארצות אשר בגבולן עלה שחר העת החדשה לפני ארבע מאות שנה; ספרד (ואחותה הצעירה פורטוגליה) שלחה אניותיה בידי התירים הגדולים עם בַסְקָה דֵי גַמָה וכריסטוף קולומבוס בראשם, לגלות עולם חדש על כוכב

ארצנו בשנת 1492=ה. רנ"ב. ובעצם העת ההיא או עשרות שנים לפני זה המציא בן גרמניה את מלאכת הדפוס למרבה החכמה והמדעים, ולרגלי ההמצאה הזאת קמו בגרמניה חבל אנשי לב ושוחרי דעת, המה ההומניים, לגל חשך מפני אור, ועל פי גלגולי מסבות רבות קמה ונהיתה המחשבה הגדולה יסוד הריפורמציה של לותר, להמיש מעל עמים רבים מוטות על הברזל אשר שמה על צוארם הכהונה הרומאית עם כל צבאות כהניה וחבר נזיריה. ספרד ואשכנז, שתי הארצות, אשר לפני ארבע מאות שנה היו לבמת־חזון־עולם לשני מעשים כבירי עלילה: הִגָּלוּת העולם החדש והריפורמציה; שני המעשים, אשר הטביעו חותמם על כל תולדות העמים בימי ארבע מאות השנים; המה המעשים אשר שִׁנו פני החיים תכלית שנוי, סלו מסלות חדשות לרוח בני האדם ודרכי הישוב והחברה והם המה אבות כל המפעלים הכבירים בעולם העיוני והמדיני בימי ארבע מאות שנה. ומה זה תראינה עינינו בשתי הארצות האלה אחרי עבור ארבע מאות שנה?

ספרד כאז כן עתה עודנה שקועה בחשך הבערות ומלאה שפלות־ידים ועניות הדעת; אי־הסבלנות שוררת שם בכל תקפה ועזוה כבימי קרל החמישי ופיליפ השני, והממשלה, גם למרות חפצה, לא תוכל על פי רצון העם המקבל השפעתו מהכהונה הקתולית, לתת לבני אמונות אחרות לעבוד את אלהיהם לעיני השמש. בשנת 1892 התעשתה הממשלה לתת לבני אמונה אחרת, אמונה נוצרית שאיננה קתולית, להקים באחת הערים בית תפלה, ויתעורר העם למרוד בהממשלה, ויתקומם על החפץ הזה וישימהו לאַל. ובהיום הזה כל ארץ ספרד מקצה מרמס לרגלי חברי כהנים ישועתים שופכים רוחם על כל בשר, או לאלפי בעלי אפס ותהו מחריבי עולמות, האנארכיסטים המתירים את הרצועה ופורקים מעליהם על המלכות והכהונה כאחת. —

ואשכנז, הארץ שיאמרו עליה, כי מספר עָריה היו מוריה־ מאוריה ולאור חכמת חכמיה ילכו עמים רבים, אשכנז אם כל אבירי־המדע והוגי דעות בתבל ארצה, ארץ החכמים סוללי מסלות

חדשות בכל ענפי הדעת האנושית, הארץ הגדולה הזאת הנה היום לבית מדרש הגדול לתורת רֶצַח־האדם הנקרא מִיליטָרִיזם, ואין לך יום שלא תתחדש בו הלכה חדשה בבית המדרש הזה בתורת הכנת כלי־מות ומכשירי מלחמה כלים מכלים שונים; ארץ הפילוסופיה היתה היום למערת פריצים, מלאים חמת קנאת הדת ושנאת המולדת, מלאה תשואות האנטיסימיטים; מכל עבר ופנה נשמעו בה קולות מלאכי חבלה, ראשי המטות לכל בני בלי־שם ומקול המונם של שלשת מיני האנטיסימיטים באשכנז: אצילים גאיונים אנשי שחץ, כהנים קנאים וצבועים ודימגוגים, בעלי־האפס מפיחי קריה, גדודי מלאכי חבלה אשר יחנו ואשר יסעו לדגל שלשת מצביאיהם האממערשטיין, שְׁטֶקֶר ואלווארדט, לא נשמע קול חכמי האמת בהארץ שעליה יאמרו כי היא מגדלת הפילוסופים וחוזי חזיונות. ספרד ואשכנז, ארצות־מולדת „העת החדשה", הנה לנו לאות ועדה, כי אמנם כן עלתה האנושית במעלות הדעת, אך על מקומה תעמוד וגם תסוג אחור בפסיעות גסות במעלות הרוח ומה שהיה אז לפני ארבע מאות שנה הוֶה גם היום. אפס בזה נבדלה „עתנו החֲדשה" באחרית ימיה מראשיתה, כי אז הלכו רשע כסל ורוח עריצים ערומים ולא יתבוששו, והיום התגברו החנופה והצביעות וילמדו בעלי הרחמים אלה להצדיק כל רשע וכל זדון בשם אהבת־העם וחמלתם עליו, לדכא עמים קטנים ומשפחות חלשות תחת רגלם בהתעטפם בטלית של מדת הרחמים, לדבר בשם הצדקה והמישרים, באמרם להציל את החלש מידי חזק ממנו — ואין בין טֶרְקְבוּמַדָה לִשְׁטֶקֶר אלא הקליפה החיצונית לאמר: אהבת הבריות אשר ילבש זה האחרון למען כחש,

גם בדברי ימי עם־עולם, אשר „תמיד הוא באמצע" המאורעים הכלליים בדברי ימי עולם, הבן הבכור ליטול פי שנים בכל נגעי בני האדם על האדם, בשגם הוא אדם וישראל, גם בתולדתו הננו רואים סוף ימי „העת החדשה" נעוץ בתחלתו, כי מראש ימות עולם היה ישראל דמות דיוקנה של משפחת האדם כלה ואספקלריא מאירה, אשר מבעדה נחזה את כל המעלות והמורדות במרחבי החברה הכללית. ספרד ואשכנז קצות על שתי

המלות האלה גם לכל איש ישראל להזכירו עתים עברו על שני בתי אבות ישראל מראשית ימי תגודת העמים עד דורנו האחרון. כל איש אשר לו לב להבין במראה לחזות במחזה ההוה מול מחזה העבר, יכיר בהמעשים בכל יום בזמן הזה, באחרית העת החדשה, את המאורעים שמצאו את אבות אחינו הספרדים בראשית העת החדשה: „בני ישראל מתיגעין מצפון לדרום וממזרח למערב, ובכל התיגעותם „הם תמיד באמצע", יוצאים הם מארץ אחת והשניה לא תתנם לבא בגבוליה. גם אז בצאת ישראל מספרד ופורטוגליה סגרו מרבית הארצות באירופה את בריחיהן בעד הנודדים האֻמללים, ותהי אחרית ותקוה טובה רק להאובדים והנדחים אשר יצאו בשני ראשים: אלה (והם היו הרבים בראשית ימי גלות ספרד) שמו פניהם קדימה אל הדרך הפונה לארצם הקדומה, כאלו היתה כנסת ישראל שואפת ללכת אל המקום אשר יצאה משם; ובפעם הזאת לא נכזבה תוחלתם, כי ממשלת תֻּרְכִּיָה אספה אותם בחסד ורחמים גדולים, ומאז ועד הנה זה ארבע מאות שנה בני ישראל יושבים שם שלוים ושקטים ועומדים על מעלות המדינה והחברה כמעט במדרגה אחת עם התֻּרכיים והנוצרים; ואלה — האובדים והנדחים, שלא נתיאשו עוד מטובת בני אדום, שמו פניהם מערבה למצוא להם מנוחה נכונה בצל כנסיה חפשית שרתי בים-- הולנדיה. הנה כן, כאז ובעתה, בני ישראל מתיגעין ממערב למזרח, וממזרח למערב — וכאז כן עתה, בימינו ולעינינו, קהלות וישובים נעקרים ממקומם וישובים חדשים במזרח ומערב צומחים אחריהם; וכאז כן עתה, למרות תעלולי האנטיסימיטים, „ישראל הם באמצע" התנועה הרוחנית והמדעית בארצות האור גם היום, ידי העם הזה לא רפו גם בימי הרדיפות מעבוד עבודת חכמת האמת, וכל הרוחות הרעות לא יוכלו לבלוע את רוחו השואף לתורה ואורה, ואין מפעל כביר ואדיר בעולם הדעת והעבודה הכללית לטובת מין האנושי שגם יד ישראל לא תהיה „באמצע" — כאשר כן היה בעצם ימי הרעה, בראשית ימי העת החדשה לעת גלות ספרד וצמיחת הריפֿור-מציה, אשר חכמי ישראל היו רבותיהם של ההומניסטים, אבות

התנועה הזאת, והחסיד והחכם שבאומות העולם בדור ההוא יוחנן רייכלין, אשר פנה הדרך אל לותיר, ישב לרגלי חכמי ישראל ויקבל מהם דעת התורה שבכתב ושבעל פה, ורבים מבני העם הזה היו לעזר ולהועיל להתירים הגדולים מגלי עולמות חדשים: קלומבוס ובסקה די גמה.

התורה הגדולה אשר תצא לנו בהתבוננו ל„ראשונות", היא מ„מוצאי גולה" — לדעת איך נקבצו נפורים לקבוצים ונתישבו לישובים חדשים אחרי חרבן קבוציהם וישוביהם הישנים, איך נתקרבו העצמות עצם אל עצמו אחרי כי נפזרו לארבע רוחות העולם, ואחרי שנעקרו בחזקת היד ממקום גדול זה אלפי שנה —, גם בפנה אחרת הננו רואים במחנה ישראל אז את אשר נחזה היום: אותות רפיון־רוח, קלות הדעת, בגידה בברית עם ואחים נפשעים מתרבים ביותר בין בעלי ההנאה, קלי הדעת אוהבי ימים לראות טוב בעולמם הזה, אך מעבר מזה גם תְּגִבֹּרֶת האהבה למורשת אבות, התלהבות עצומה ומסירת נפש על קדושת התורה והלאום, כי אם אמנם נמצאו אלפים ורבואות בימי גלות ספרד ופורטוגליה *), אשר עמדו בנסיון ויבחרו מות וגלות מהתכחש

*) על דבר מספר גולי ספרד רבו חלוקי הדעות בין רושמי קורות הדורות הם: הסופר האנגלי Priscot, האשכנזי Schäfer בערש עם גרובער והסופר אבי כל סופרי האינקוויזיציאה הספרדית Lorente סותרים זה את זה, המרבים מעריכים המספר לשמנה מאות אלף איש והממעטים לשלש מאות אלף ויש גם למאה ושבעים אלף. ראשי המדברים ליודעי בינה לעתים בישראל בפנה זאת קאַיזערלינג וגראֶץ מסכימים לקים המספר ג׳ מאות אלף, ולפלא הוא לי, מדוע העלימו הפעם עין מעדותו של בן הדור ההוא, אשר בדבריו מפתייעים שני החכמים הנ"ל בכמה וכמה פרטים בדברים אחרים בדברי הימים ההם, מעדותו של החסיד ר׳ יוסף יעבץ שהיה בין הגולים ובהקדמתו לספר אור החיים הוא אומר מפורש: „סבת אבדת הארץ— עזיבת התורה.„ על מה אבדה גלות ספרד אשר היו בה קרוב לשלש מאות אלף בעלי בתים עם הגולה אשר הגלתה מאי הנקרא שיזילייאה (Sicilien) והיינו לבז ולמשיסה, הא מנן קטלא חרבא, הא מנן בלע ימא, הא מינן מיתו במותנא ברעב ובצמא..."; מדבריו שידבר ע"ד האי סיציליאה יוצא ברור, כי כוונתו על יוצאי ספרד לבדם, שהם יצאו לסיציליאה ולא על יוצאי פורטוגליה בשנת הרנ"ו, כי

גם לפנים לעמם ותורתם, הנה נמצאו רבים — ואולי עוד רבים מהראשונים — אשר כשל כחם ביום צרה וימירו חיי עולם בחיי שעה. בין האחרונים היו אלה, אשר עד יום תשעה באב לשנת מזר"ה ישראל דרשו בשבח הטמיעה וההתבוללות לפי רוח הימים ההם. אמנם בדורות הראשונים גם פושעי ישראל היו מלאים אהבה בלי מצרים למולדתם ומורשת אבותם; התורה החדשה היתה רק למסוה על פניהם ולבם היה אמונה לתורת ישראל, וגם נתנו מרוחם על בניהם אחריהם שנולדו בהיותם כבר בני ברית חדשה, וכה התנחלה האהבה הזאת מאבות לבני בניהם, עד כי גם בני שלשים ורבעים לא ידעו מנוח בלבבם ושלוה בבתי נפשם עדי נמלטו מתוך ההפכה ויבאו לארץ שלום וישובו לתורתם ועמם לעיני השמש.

בגלל הדבר הזה יפרד ספור המאורעות שאירעו לבני „מוצאי גולה" לשני ראשים: — הראש האחד המה: מְגֹרָשֵׁי ספרד ופורטוגליה בני הדור הראשון והשני, או כמו שנקראם בהשם הכולל „הולכי קדימה", והמה כל אלה הנשארים לפלטה, אשר לא תמו לגוע בדרכם ברעב ובדבר ובחרב והמה באו —ברובם— לארצות תוגרמה באירופה ואסיה—ובמעוטם—לתונים, אלגיר ומרוקה ומתי מספר מהם גם באיטליה התיכונה והצפונית, והראש השני המה: פליטי ספרד ופורטוגליה בדור השלישי והרביעי והם הולכי ימה — לארצות אירופה צפונה מערבה, הם אלה שהם ואבותיהם ואבות אבותיהם כבר באו בברית החדשה, והצליחו להנצל ממוקשי האינקוויזיציאה בשנות עשרות ומאות אחרי הגלות. רוב הפליטים האלה יצאו להכנסיה

רק פרנגדה בכתב הדת מחדש מארץ 1492 מזכיר את האי סיציליאה שהיתה לפי שעה אז תחת ממשלת ספרד, ובכן מוכח כי נמתחה הגזרה וגם גלו מן הארץ שליש מאות אלף בעלי בתים — לאמר: משפחות שלמות, שהן יותר ממיליון נפש אדם. והכוונה בדברי הרדי"א בהקדמתו למלכים „שליש מאות אלף" הוא על משפחות ולא על נפשות, ובכן הלכה כדברי המרבים. — ב"ז הוא רק ע"ד יוצאי ספרד בראשונה וע"ד הנמלטים מספרד לפורטוגליה וגלות ישראל גם מארץ הזאת אדבר במקום אחר.

התפשית בארצות השפלה בקרן צפונית מערבית גֶרְמַנְיָה — להולנדיה ומשם נפוצו לְדַנְיָה, אנגליה, להאמבורג ועוד ערים אחרות במערב אירופה, עד אמיריקה הצפונית והדרומית; ולהם יחשבו גם הספרדים שביהודי צרפת, אשר שנות מאות היו חבושים בטמון בפנת ארץ הררי פירינֵיאה בדרום הממלכה ובימי לודוויג הארבעה עשר ואחרי כן סמוך לימי המהפכה המה נגלים לנו מבלי אשר נדע מה היה להם בימי שלשה וארבעה דורות. יוצאים מן הכלל הזה המה ספרדי אוסטריה־אונגריה, שהם —כרובם— באו מתרכיה או מאונגריה לשבת שם בזמן מאוחר מאד. — הנה כי כן נפלגים בני עמנו הנקראים בשם הכללי ספרדים או פורטוגיזים לשתי מחנות: המגרשים — רובם היום הספרדים המזרחיים בתּרכיה, בארה"ק וכל אסיה התורכית ובתונים ואלגיר או הספרדים יושבי ארצות האיסלם, והפליטים — רובם הספרדים בקהלות אירופה, והמה הספרדים המערבים. וכשם שנפלגים דברי ימי אחינו הספרדים בשני הראשים האלה במקום, כך נחלקים הם בזמן — : דברי ימי מגרשי ספרד ומסעותיהם ממלאים ימי פרק זמן בערך מאה שנה מן ה' רנ"ב—רנ"ו עד ש"נ—ש"ס, או מדורו של דון יצחק אברבנאל עד דורו של יעקב טירדא וחבריו בעלי יסֹד־המעלה באמשטרדם, ומני אז והלאה— דברי ימיהם נחלקים לשתי מערכות. הספרדים המזרחיים והמערביים — באחרית ימי התקופה הראשונה וראשית השניה, הננו רואים משפחת האשה הגדולה שקמה אֵם בישראל, האשה מרת חנה (Gracia) מונדיסיה וחתנה הנשיא יוסף האנוס שנקרא לפנים בנצרותו Joao Migues, זאת המשפחה אשר כבריח התיכון היתה מברחת את הספרדים שבמזרח עם אחיהם שבמערב, כי בכל היות בני שני הראשים האלה שונים בהלך־רוחם ודרכי חייהם כרחוק מזרח ממערב, וכמרחק הקולטורה של בני הולנדיה מארחות החיים אשר לבן ארץ הקדם בממלכת תוגרמה, הנה היודע בינה לעתים ומבין אל קוי־החיים ושרטוטי פניהם ברוח יכיר וידע גם את הצד השוה שבהספרדים בכל מקום שהם בימי המאה הרביעית והחמישית לאלף הששי. בהלך רוח שניהם הננו רואים אור וחשך משתמשים בערבוביא, מעבר

מזה רוח סדרים ופשט, חפץ ותעצומה לשטה וסדר בהליכות החיים ודרכי התורה, ומעבר מזה נטיה גדולה להויה ושגיון על רמיונות. עינינו הרואות ביניהם חקרי הפילוסופים, חכמי אמת עם מתפלספים מתחכמים — ועל ידם בעלי סוד עוסקים בקבלה מעשית, בעלי דמיונות ושגיונות ומהם יצאו נושאי למודים, אשר היו כעש לישראל ורקב לכל בית יהודה. לפרקים נראה נטיות שונות שיש בהם מעין אבק התורה הקתולית — נטיות שנטבעו במוחם וַהֲלָךְ־רוּחָם מארץ ספרד הורתם, אם גם לא בעקרים ושרשים, אך בענפים וסעיפים רבים בסעיפי החיים בעולם המעשה והעיון, כאשר עוד נדבר לרגלי עניני הספר. מקום חזיון המעשים ל„מוצאי גולה" בחלקו הראשון „מגרשי ספרד ופורטוגליה" הוא: לשון ארץ הררי פירינֵיאָה — אספמיה ופורטוגליה, ומשם נעתקים המעשים לתוגרמה וביחוד לארץ הקדושה וְהַרְפְּיָה האירופאית. לעתים נכור לבקש גם את אחינו האובדים והנדחים, אשר רגליהם הובילום לאפריקה הצפונית ולאיטליה הצפונית והתיכונה —המדינות אשר יד מלכות ספרד הגיעה גם שמה וכמעט תקעה שמה את יתדה, ותהי ראשית פעולתה, למשאות את ישובי היהודים שם משרשיהם ולהדריכם ממנוחתם. הַמְּצָרִים המגבילים את פרק הזמן הזה בתולדות־אדם המה: הִגָּלוֹת העולם החדש, עלות ספרד ופורטוגליה על המעלה העליונה שבעליונות להיות ראשית גויי אירופא ודור נפילתם הגדולה— אשר החלה במרד עם בני ארצות השפלה (נידרלנדיה), העם הקטן במספר אנשיו וגדל־דעה וכביר ברוחו — כל ימי המאה השש עשרה לספירת הנוצרים. במת־חזון המעשים בהחלק השני הם ארצות המזרח והמערב, ויספר לדור דברי ימי פליטי ספרד וקהלותיהם אשר יסדו — המה האנוסים אשר באו באש ובמים, ובצאתם למרחב היו לאנשי מופת בישראל ואדם, כטוב טעמם ודעתם הגדולה בכל ענפי החכמות והמדעים בימים ההם, והמה גם אצילי בני ישראל אשר לפני מלכים התיצבו (נקסוס, שלמה אשכנזי, מנשה בן ישראל, טייקסיירה, אמטוס לוזיטנוס, מאנטאלוטו, ועוד ועוד). הפרק הזה מונה מספר שנותיו כמעט עד קרוב לימי המהפכות הגדולות בבריטניה

וצרפת, ושנוי פני החברה האנושית כלה, שנוי כביר ונמרץ, עד כי לא נִכַּר עוד יהודי ספרדי לפני יהודי אשכנזי, ויקומו ימי „החפץ והמעשה", ימי הדורות האחרונים אשר רק ראשית מפעלם נראה ואחריתם מי ישורנה...

מכל האמור יראו הקוראים, כי לא שמתי נגד פני התכלית לספר כל תולדות היהודים הספרדים או הפורטוגיזים בכל מקום שהם, כי הדברים האלה בפרטי פרטיהם נבלעים המה באברי הספר הגדול „דברי ימי ישראל" — אך כונתי וחפצי הוא לשום לפני אחינו תולדות „מוצאי גולה" לפני ארבע מאות שנה, למען יראו וידעו גם אחינו אשר בימינו ולעינינו, המה המתיגעין מצפון לדרום וממזרח למערב, איך שבו והיו הצאן הנפרשות אל כל רוח לעדר־ה' בהארצות החדשות אשר באו, עדי שבו ויחיו חיים שלמים ומתוקנים בבחינת הדת והכנסיה הלאמית, וגם שגבו ישע להעמיד מקרבם מאורי התורה המעשית והעיונית, איך היו הפליטים אשר התלקטו לאחד אחד לישוב מתוקן ומסודר, ישוב שהיה למופת לכל אחיהם בארצות פזוריהם, עד כי העדה שבאמשטרדם היתה לאֵם בישראל ולירושלים שבחוצה לארץ במשך מאה וחמשים שנה, איך הסתעפו ממנה קהלות וישובים חדשים בְּדַנִיָה, אנגליה ואמיריקא הצפונית והדרומית (כן—אמיריקא הדרומית, כי גם היציאה לחלק־הארץ הזה לא חזון־חדש הוא בדברי ימי עמנו וכבר היה לעולמים לפני מאתים שנה, כאשר נספר בארוכה בהגיענו להפרשה הזאת). וראוים הם אחינו היוצאים בימים ההם להיות למופת למסעי בני ישראל בזמן הזה וכהראשונים, כן גם להאחרונים יהיה דגל יהודה נר לרגלם, ותורת עמם —תורת חיים ואהבת חסד— אור לנתיבותם.

והנה שאל ישאלו רבים: במה זכו יהודי ספרד ופורטוגליה, כי כל קוראי הדורות בישראל שמו לבם אליהם לספור כל דמעותיהם ולהניחן בבית גנזה של התולדה, יותר מכל משפחות ב"י האשכנזים? מדוע לא נחבב את הצרות אשר מצאונו גם ביתר הארצות אשר שם נדחו בני העם המלומד בצרות? על השאלה הזאת נשיב:

אמנם כן, אחינו הספרדים הנם היום מתי מספר אחד אחוז מעשׂה מכל בית ישראל — אבל עלינו להודות, כי הוט של אצילות היה משוך על בני גלות ספרד בכל הליכותיהם ומעבריהם ולא נראה בהם השפלות ובטול איש את עצמו, ההכנעה והעבדות במשאם ומתנם עם בני אומות העולם, כאשר חוזני ונחזה בין בני עמנו האשכנזים באירופא התיכונה והמזרחית. מלבד זה המעטים מגדולי אחינו הספרדים היו בכל עת שקולים נגד רבים, וראשי המתעסקים בעניני הכלל כלו ופרנסי הדור שעמדו לישראל בשלש מאות השנים האחרונות היו ברובם — ספרדים. ודי לנו להזכיר את שמות רבי יצחק אברבנאל ורבי מנשה בן ישראל בדורות הראשונים ורבי משה מונטיפיורי ורבי יצחק כרמיה בדור האחרון, ועוד כהנה וכהנה גבורי הלאם הישראלי, גבורי הדעת והצדקה והמישרים. גם היהדות התורנית והרבנית בתמונתה וצביונה בשלש מאות השנים האחרונות בכל העולם כלו בכל רשמיה ואותיותיה ב„השלחן הערוך" לכל בית ישראל נשתכללה בהבנין אשר בנה איש יושב ארץ הצבי ממגֹרָשֵׁי ספרד רבי יוסף קארו, בעל המפעל שהטביע חותם האחדות הדתית על כל חלקי האומה ובפנה ידועה נתקיימה בו מחשבת התייר הגדול רבי משה בן מיימון והזון לבו בספרו „היד החזקה". הספרדים הניחו אבן פנה ליסוד ישובים חדשים בארצות החירות והאור בבריטניה והכנסיה החפשית באמיריקה הצפונית, להיות לרוח והצלה לאלפים ורבבות אובדים ונדחים בדור האחרון. — ולא לבד הטובות, כי אם גם הרעות שיצאו מקהלות הספרדים הנה רבית עלילה, כי אין אור בלי צללים, וגם מגמת הספרדים המזרחיים והמערביים אל למודי הזיות ודמיונות, נשתרבבה ונתפשטה, התגדלה והתגברה תורת הסוד — אשר ממנה תוצאות לתעלולי תועים ומתעים: שבתי צבי ותלמידיו ותלמידי תלמידיו בדורנו — כלם ספרדים, וממעין נרפש זה יצאו אדים וארס־רמות גם לאחינו האשכנזים להעיב את שמי ישראל בענן הסכלות — שסופה כפירה והפקרות. אך הטובות והרעות שתיהן נכבדו ליודעי בינה לעתים, ושתיהן תתנינה עדותן על תעצומת פעולתה של כנסת ישראל הספרדית, והשפעתה על הֲלָך־רוח הלאם כלו.

אלה הם הדברים אשר עליהם יִסֹּבּוּ עניני הספר „מוצאי גולה" וממוצא הדברים יראו קוראינו, כי רוב הספרדים היו למופת בעמם ומהם יראו גם נדחינו, בימינו, להחזיק נס־יה בידים אמונות ולנטוע את היהדות הצרופה מטע־אמת בקצוי אר"ז ואיים רחוקים וישובו וייחלו אל ה' ואל טובו באחרית הימים.

פ״ק ראשון.

אלה מסעי בני ישראל א).

גרש ספרד ותוקף פעולתו על כנסת ישראל במקומות משבותיהם בארצות אחרות; יהודי ספרד. בארצות גלותם: איטליה, אפריקה תורכיה האירופאית והאסית; ר׳ אברהם עאקריש, דון יצחק אברבנאל ובני ליאון מידיגה, דון דוד בן שלמה ן׳ ייחיא ודון יוסף ן׳ ייחיא; פפאי רומא וגרוש ספרד ופורטוגליה; ר׳ אברהם סבע בעל צרור המור, ר׳ אברהם זכותא התוכן בעל היוחסין ור׳ משה אלשקר. יהודי ספרד ופורטוגליה כתוגים ומרוקה ויתר ממלכות הברבריאות באפריקה הצפונית.

מיום שחרב בית המקדש בשניה, ותאבד ממלכה מיהודה ועל פני כל הארצות נפוצו המוני האֻמה הישראלית, לא נפל דבר נורא־עלילה ביעקב כגלות יהודה מאספמיה ופורטיגליה. הגרוש הזה, אשר לפניו לא היה כמוהו לאכזריות והמית נקם, משך אחריו תוצאות רבות ורעות באחרית הימים במדה יתרה להמגֻרשים מאשר להמגָרשים. המעשה הזה לבדו ממלא את כל התקופה ההיא ועומד על פרשת דרכים בין שני פרקים גדולים בתולדת ישראל. גלות ספרד הרעישה לב האֻמה ועָצְמת פעולתה נראתה

א) בכדי שלא לערב את התחומין, לא נכלול במסעי בני ישראל את המדינות שהיתה בהן ישיבת היהודים, גולי ספרד, עראית, שנה ושנתים, כנאפולי, נברה ופורטוגליה (ליוצאי ספרד) ועוד — המאורעים האלה המה חלקים מכלל עצם הגרוש מחציתאי הפירנאֶאי, — הענין שאין אנו עוסקים בו בספר הזה. בגלל הדבר הזה אין מקום בספר הזה גם לפרטי ההרפתקאות של דון יצחק אברבנאל ובנו הפילוסוף יהודה, כי אם לפי המדה הדרושה לשלמות הציור הכללי של הגרוש ומסעם להארצות אשר נתישבו שם המגורשים ישיבת קבע.

על כל תפוצותיה בתבל ארצה. בגלות ספרד גלה כבוד מיהודה ואבד המרכז להיהדות; הֻשפל גאון העם כלו ונשבר העמוד התָּוֶךְ אשר בית ישראל היה נשען עליו מימי התימת הגאונים — לפני חמש מאות שנה— מימי חסדאי אבן שפרוט ועד הנה; על כן גדל השבר מאד וכל אברי האֻמה הרגישו את הכאב הנעכר ההוא. לבני הדור נדמה אז, כי בימיהם נחרב הבית בשלישית ובפעם השלישית הלכו בני ציון היקרים שבי לפני צר. כי יהודי ספרד השבו עצמם, וכן נחשבו בעיני כל אחיהם שבגולה, להמיוחשים שבישראל, בני אצילי יהודה, ועליהם סמכה חמת ה׳ יותר מעל כל אחיהם ליסרם בתוכחות חמה ולהשקותם כוס תרעלה; יותר מכל אחיהם שלחה תורת הקנאות את מגפותיה אל לבם: שאת ושבר, גלות ועבדות, המרת דת באונס, שברון־לב — ממכשול־לב וכאב נעכר, מוקדי אש ומצולות ים, כל בלהות מות, כל מצרי שאול, כתומם באו על האצילים האֻמללים האלה, וימעטו וישחו ולא נותר מהם אחד אחוז מעשרה א). כמעט כל העשר הרב שהיה ליושבי ספרד לבדם מלבד אשר לאחיהם יושבי פורטוגליה, שעלה לסך שלשים מיליון כפולים (דובלאָנען) ב) הלך תמם וירד לטמיון וגם מעט מהרבה לא הצילו משני אריות פקידי פרננדה ושריו וסגניו, שואפים לבצע מעשקות כמוהו, ויתר הפלטה אבד גם הוא בימי הטלטולים והנדודים.— כן נשארו ערומים בארצות אירופה בימים ההם, אשר לא נתנו חנינה ליהודי, רק בדעתם, כי הוא תפוש זהב וכסף. אמנם כן, גם בימים ההם היו להיהודים הספרדים והפורטוגיזים אחים בצרה — צרפת ובריטניה הקדימו את יושבי לשון ארץ פירניאה במאה שנה ויותר, ולא נתנו ליהודי מדרך כף רגל בארצם, ובאשכנז נהלכו כצל מימי המות השחור, דחו מדחי אל דחי, נגרשו מעיר לעיר וממדינה למדינה, ממזרח גרמניה עד מערבה, רק בממלכה האחת אשר בקצה מזרח אירופא וצפונה, במאה החמש עשרה — לפני צמיחת קרן רוסיה — בממלכת פולין, בימים ההם, מצאו היהודים מנוחה שלמה ונוה שאנן מימי מאות שנים

א) דון יצחק אברבנאל במבוא לספר מלכים.

ב) שם.

לפני גלות ספרד וכמאה שנה אחריה. — אך עד הארץ ההיא, —עד פולין— לא באו יוצאי ספרד ופורטוגליה. — והמה ראו בעני אחיהם האשכנזים, הנרעשים והנפחדים, אשר בכל עניותם וענוים לא היה צערם גדול כצער הספרדים; כי מאז ומעולם היו יהודי אשכנז מדֻכאים וכלואים בהגיטו, גֵוָם היה נתון למכים ולחייהם למורטים, בהם היתה יד אבירי־חמס ממסגרותיהם, האורבים על היהודים העוברים עליהם לקחת מהם את הנפש ואת הרכוש; ויד תושבי הערים, עם תלמידי בתי הספר ופרחי כהונה, הכהנים והנזירים, עם כל כְּנָוָתְהוֹן, לשום את היהודי כעפר לדוש, עד כי שחה לעפר נפש יהודי אשכנז וכל רגש הכבוד חלף הלך כליל מקרבם.

לא כן יהודי אספמיה ולוזיתניה — אסונם הנורא ושברם הגדול כים עוד נתנו בקרבם דעת־נפש להוקיר ערכם במדה גדולה עד לרָמות־רוח וגֵאות־לב. דברם היה: את אשר יאהב ה׳ יוכיח, והשאת והשבר אשר כתומם באו עליהם אות ומופת הוא להם, כי הם בחירי ישראל ואציליו. והרעיון או רגש־הלב הזה היה הולך ומפַעם בקרב לבם גם בימי דורות רבים אחרי הגלות: גלות ספרד היתה להם השלישית אחרי גלות בבל ורומא ובהם בחר ה׳ ליסר עמו על כל חטאתיו. והדעת הזאת היא שעמדה להם לחזק רוחם בקרבם, כי אך היתה להם רְוָחָה כמעט מעצבם ומרגזם, בהריחם ריח החירות, שבו ללכת קוממיות וכנשיאי ארץ התהלכו עם גדולי אירופא ויתחשבו לאנשים כערכם. בכל מקום באם, במצאם מנוח לכף רגלם הבצקה, לא משה מהם רמות־רוחם ודעת־נפשם את חין ערכם — ודעתם זאת לא היתה גאות עם־יהיר, כי אם גם נוסדה במשפט צדק, משפט נכון ונוסד במעלות רוחם. אמנם במאתים שנה האחרונות לפני הגלות, כבר שקעה שמש הצלחתם וגם אור השכלתם, חכמתם ודעתם בתורה וחכמה, כמעט כבה, אך בכל אלה נעלו מעל יתר יהודי אירופה בימים ההם בהשכלה וטוב־טעם בחיי החברה, בדעת הליכות בני מרום עם הארץ —דעת לשון וספר— והליכות עולם, עם ארחות החיים והסלסול הנותן לוית־חן לכל חכמה והשכלה; וידעו ארחות חן ונעימות בבגדיהם ובכל הליכותיהם, ידעו לפאר את בתי כנסיותם ובתי מדרשם, ויתאמצו

ביותר להלביש מחשבותיהם בלשון יפה צחה ונעימה, בלשון ספרד הנאוה והמענגה.— אהבתם להארץ אשר בה ישבו הם ואבותיהם מקדמי ארץ, מלאה גם אז את כל לבבם, מבלי תת מקום לרגשי שנאה נגד האֵם האכזריה אשר קאה אותם מקרבה. בכל מקום באם יסדו להם יהודי אספמיה ולוזיתניה ישובים וקהלות בפני עצמם, ויביאו עמהם גם את הלשון הספרדית, וגם — גאותם ורמות־רוחם, אך עם זה הביאו עמהם גם דרכי החיים והליכות החברה המתוקנת לארצות אפריקה, לתרכיה האירופאית, לסוריא וארץ ישראל, לאיטליה ומדינות פלנדריה בקרן מערבית צפונית אירופא התיכונה; הם שמרו בטהרה את השפה הספרדית, הם ובניהם אחריהם עד ד״ עשירי ועד ד״נו האחרון. והשפה הספרדית או הפורטוגיזית, אשר בה דברו המגרשים והפליטים, היתה הלשון במעלתה העליונה והפרחתה, בימי המפעלים רבי עלילה שנעשו אז על ידי בני הארצות האלה בתקופת הִגלות עולמות חדשים באמיריקא הצפונית והדרומית, ועל כן עמד טעם השפה הזאת בלשון המגרשים האלה במשך מאתים שנה ולא נהפכה לשפה בלולה, כשפת אשכנז בפי יהודי אשכנז ופולין, וכחמשים שנה אחרי הגרוש מעיד עליהם אחד מגדולי הסופרים בספרד, הנוצרי שר תר את ארצות הקדם, ויאמר: „בערי שלוניקי, קונסטנטינופול, אלכסנדריה, קהירה, ווינציאה ויתר ערי החוף יסחרו רק היהודים המדברים ספרדית, ובשלוניקי שמעתי ילדים רכים ייטיבו לדבר שפת קשטיליה במבטא ישר ונעים לאזן השומע, יותר ממני בן עם ספרד" א).

ובכל אהבתם לדבר כן בשפות ספרדית ופורטוגיזית, לא זזו מלחבב את לשון עמם — הלשון העברית, אשר בספרד קמה לתחיה ותִּיף בגדלה ותעש פרי הלולים בימי הפרחת הספרות בדורות של רב חסדאי, אבן גנאח, הנגיד והלוי עד דורם של הרמב"ם והרמב"ן. חבת התורה והשפה היתה רוח חייהם ומזון נפשם של הספרדים לפני הגלות ולאחריו. למודים הם גם המבינים בבינה

א) Gonsalvo de Illescas, historia pontifical y Catolica (1606)
מובא בספרו של de los Rior, הנקרא בשם: Estudio sober los Judeos
p. 469, Note.

לעתים להחליט, כי מאת השנים לפני הגלות הי״ה עת הירידה בתורה ומוסר — אמנם אם צודקת היא ההחלטה הזאת בכמה פנים, ;דים נאמנים עליה הדרשן ר׳ יצחק עראמה בעל העקדה במגלתו „חזות קשה״ א) ור׳ יוסף יעבץ בספרו „אור החיים״, אך לזה יש להעיר גם כן, כי נראתה אז בימי המאה האחרונה לפני הגרוש התעוררות גדולה מאד להטיב דרכם ותעצומה רבה לתורה ותעודה — כנראה מתקנת קהלות ישראל שבקשטיליה קצ״ב, ששם נקבע המדור היותר גדול לתקנות בתי תלמוד תורה, דרכי ההוראה, ההשגחה על המורים ועל שמירת התורה ב), ומשם וממקומות אחרים נדע, שהיתה הלשון העברית שגורה בפיהם יותר מלשון הארץ, ובכל הגולים לא נמצאו בורים ונעורים מדעת השפה ותורתה. ולמען דעת עד כמה הכתה דעת התורה והלשון העברית עמוק עמוק שרש גם בלבם של האנוסים, נזכיר בזה רק את המראה הנפלא, כי בין הפליטים האלה אחרי מאה שנה להמרת הדת, אחרי ימי דורות שלשים וארבעים, נמצא כי אלה שנולדו ונתגדלו על ברכי הדת הקתולית למראה עין עדי הגיעם לשנות גבר — כמעט נמלטו מתוך ההפכה הספיקו לחדור אל חדרי התורה ויהיו לסופרים מופלאים בעברית ומקצתם גם

א) חזות קשה שער י״ב. ולא אוכל התאפק מהביע במקום הזה התפלאותי, כי התיירים הגדולים בדברי ימי אחינו הספרדים, קאיזערלינג, גראֶטץ ולאֶב ועוד, מסתירים, עין מדברי הדרשן הגדול הזה שחי סמ׳ להגרוש, ותוכחותיו המה כראי שקוף לראות מבעדן את חיי בני הדור ההוא במראה כמו חי, האור והצללים כלם — ולמשל תהיה התוכחה שמוכית הר״י עראמה את הקהלות, שהיה שם המנהג להעלות שכר להפנויות המופקרות לזנות, מפני שראו הפרנסים בזה תקנה להציל את הרווקים מידי חטא (עיין חזות קשה שער ט׳ ובכמה מקומות בהספר הנ״ל ובעקידת יצחק).

ב) עיין ביאהרבוך פיר געשיכטע דער יודען אונד יודענטהום לפיליפזון משנת 1869 במאמרו הגדול של קאיזערלינג Das Kastilianische Gemeinde-Statut ואחרי כן הסטאטוט בעצמו. „התקנה״ הזאת לכל קהלות קאשטיליה היתה כארבע מאות שנה חבושה בטמון והחכם אלכסנדר גולדברג בנו של החכם הנודע ב״ג בפאריז מצא אותה בהביבליותיקה הלאֻמית בפאריז ומסרה בהעתקה לקאיזערלינג — והיא מפיצה אור בהיר מאד על סדרי הנהגת הקהלות ומעמד המוסר והתורה — והדברים ארוכים מאד ואקוה לשוב אליהם במקום אחר

לרבנים גדולים, כאשר נספר בפרקים הבאים. — אות נאמן, כי בהחלק העיוני של היהדות הגו האֻמללים האלה גם בעת אשר שמו המסוה על פניהם, ובשובם אל חיק אמם, כבר היו מלאי דעת היהדות במדה ידועה. — בגלל כל מעלות הרוח אלה ודעתם ללכת נגד החיים, ידעו יהודי ספרד ופורטוגליה להיות ראשי המדברים בקהלות אשר באו לשבת שם, לא ארכו הימים ויטביעו הם את מטבעתם על הקהלות שנמצאו אז באיטליה ויון, בתֻּרכיה וסוריא, ויד הגרים היתה על התושבים לבטלם ברוב מנינם ובנינם וההיינה לקהלות ספרדיות בכל תכונתן וצביונן, כי ידעו לפלס נתיב לחפצם ודעותיהם, ולהשפיע על היהודים שישבו מכבר בהארצות משפע דעתם את החיים והליכותיהם.

שלשה הם המקומות אשר בהם נתישבו גולי אספמיה ולוזיתניה הראשונים יישוב־ קבע: איטליה (הצפונית), אפריקא (מדינות ברבריה לכל ארך שפת התיכון דרומה ממצרים ועד מעבר־ים גיבראלטר) והשלישי הכי נכבד: ארצות תרכיה באירופא ואסיא, ואליהן יתחשבו גם מצרים וסוריא ואיי יון. כטפּוס וסמל הטלטול וענויי הנדודים שסבלו הגולים עדי באם אל מנוחתם באחת משלש הארצות הנזכרות, נשים פה קוי־ציור פני איש אחד מהם, אשר אף כי לא היה מורם מעם במעלות רוחו, אך נפש נדיבה נוססה בו, לחזק לב הגולים בשם ה׳ ולשגבם ישע והוא, בקורותיו ומאורעיו, היה מופת לאחיו, כי אם אך יחזק עם או איש את לבבו יחזקו גם כחות גופו ונפשו לחיות ולהאריך ימים על הארץ לבלי יאבד בעניו. שם האיש הזה הוא: ר׳ יצחק בן אברהם עאקריש; נער קטן היה בשנת הגרוש, רנ״ב, והוא פסח בשתי רגליו, וילך הפסח הזה אחר אביו — תמונת יעקב הצולע, נושא רגליו הכבדות מעם לעם ומגוי אל גוי, מספרד לאיטליה, ומאיטליה לאיי יון ומשם לארצות הקדם ולמצרים ואפריקא. — ימי נדודי הגולה הצולע הזה ארכו כמאה שנה ומנוחת־עולם מצא הגולה והנודד הזה בקינסטנטינופול. העובד החרוץ הזה הציל ספרים יקרים מידי הכליון, וגם התולדה הישראלית לא תחשוך תודתה ממנו, כי גלה עמוקות מני חשך. הוא הוציא לאור ראשונה: א) חליפות האגרות שבין הנשיא רבי חסדאי אבן־שפרוט ומלך

הבוזרים, הנשיא יוסף, בשם „קול מבשר". ב) תולדות בוסתנאי בשם „מעשה בית דוד בימי מלכות פרס". ג) אגרת „אל תהי כאבותיך" לר' פרופיט דוראן (האפודי) להמומר שלמה הלוי או הארכיבישוף מבורגש הידוע. ד) פירוש משולש על שיר השירים. ובהקדמתו להספר האחרון הזה (דפוס קושטנדינא) יאמר: „אמר „יצחק בן אברהם עאקריש מגלות ספרד ומנפוליש, כי לא קבל „עליו המים ונגרש עם כל יתר הפליטה הנשארת מכל ממלכות „אישפניאה ופרנסה... גם עלי עבר רוח הטלטול ללכת מעיר „לעיר וממלכה לממלכה. ויהי כי התעו אותי אלהים מבית „אבי ומארץ מולדתי, הלכתי אל עם אשר לא ידעתי בתוך אהלי „אדום וישמעאלים הלוך ונסע הנגבה עם באי מצרימה... „ואקום ואבא לקושטאנדינא". — הוא היה שנים רבות בבית המורה הגדול רבי דוד בן זמרא (הרדב"ז) גם כן מגולי ספרד, אשר הגלה גם הוא לראשונה בפיס (Fez) באפריקה הצפונית ומשם בא למצרים (ועל אדותיו עוד נשוב נדבר בארוכה בפרקים הבאים), ועשרים שנה ישב בארץ הצבי בבית ר' יוסף קארו בעל שלחן הערוך, והאריך ימים עד ימי תקפו של דון יוסף נקסוס ורדיפות היהודים והתלמוד שרדף האפיפיור הקנאי ההולל פוילוס הרביעי כשבעים שנה אחרי גלות ספרד. ובדברי ר' יצחק עקריש על נפשו נוכל לאמר על כל אחיו בצרה הגולים, כי „דלג כפסח" ונשא רגליו הכבדות והבצקות מגוי אל גוי אשר לא ישמע לשונו, „פני זקנים לא ישא ונער לא יחון". קרוב למאה שנה ארכו ימי ר' יצחק עקריש ומקום מנוחתו האחרונה ושנת מותו לא נודעו א) — הגולה־הצולע הזה הוא

א) הדברים האלה נכתבו בעוד לא היה בידי ספרי הר"י עקריש בהוצאתם הראשונה שהנם יקרי המציאות מאד, ועתה בחסד החכם המופלא הפרופיסור ואיש החמודות ר' דוד קויפמאנן נ"י ישנם ת"י ספר קול מבשר ומעלה בית דוד וכו' (הקדמה למכתב חסדאי אל מלך אלכזר ותשובת המלך) שיש בה פרטים נכבדים למציאות שבטי ישראל שהיה להם ניר ממלכה בקצה חצי האי ערב עוד בימי המאה השש עשרה לסה"נ. ונגלו לי שאר דברי חפץ על דבר האיש הנפלא, נושא תולדת ישראל יוצא ספרד בימי מאה שנה — הקציתי לו מקום בפרק המדבר על יורעי בינה לעתים בין הספרדים בדור הגלות וכמאה שנה אחריה.

דמות דיוקנו של עם ישראל יוצא ספרד ופורטוגליה, ונדודיו הרבים לאין קץ ותכלית. ומי זה יעצור כח ללכת אחרי הנודד הנצחי הזה, לדעת איכה ירעה ואיכה ירביץ ואיה ימצא עוד מקום מנוחתו — מנוחה נכונה, מנוחה שלמה לעד ולעולמי עולמים..

ראשית ישיבתם של הגולים באיטליה היתה מלאה מאורעים ופגעים רעים. השר דון יצחק אברבנאל הראשון א) נשא חן וחסד בעיני המלך החסיד פ ר ד י נ נ ד הראשון מלך נ י א פ ו ל י ש בדרום איטליה ובנו א ל פ ו נ ס ו, ויהי לאיש ימינם והיושב במלכות ראשונה. אך כאשר הקריב לבוא אל העיר מלך צרפת ק ר ל ה ש מ י נ י עם גדודיו הפראים והאכזרים, ויתענה אברבנאל בכל אשר התענה מלכו אשר עבד באמונה ותם־לב — וינס גם הוא מעל ארץ נ י א פ ו ל ו ס י צ י ל י ה. גדודי הצרפתים שללו וחמסו את כל הונו הנשאר לפלטה מגלות ספרד וכל יקרותיו ואסף ספריו אשר יקרו לו מחייו השחיתו הצרפתים ויקרעו ויאבדו בלי חמלה, ובמות המלך אלפונסו יצא ר׳ יצחק אברבנאל לשבת על האי ק ו ר פ ו אשר על ים־יון, וישב שם עד צאת הצרפתים מנ י א פ ו ל י ש, ואחרי כן קבע דירתו בעיר מצער מ נ ו פ ו ל י אשר במדינת אפוליה (Apulien) אשר בממלכת ניאפוליש, ושם כתב והעתיק וחקר ואזן רובי ספריו ויתקנם וישלימם. עשרו אשר רכש בהיותו יושב בשער מלך אספמיה ופורטוגליה כבר כלה כהבל נדף והוא נשאר בדד לבד, אשתו ובניו נפוצו לכל רוח, ויהיו נודדים בארצות שונות וכמו שיספר בעצמו: „כל הימים שהייתי בחצרות המלכים „וטירותיהם עסוק בעבודתם לא היה לי פנאי לעיין ולא ידעתי „ספר, כליתי בהבל כחי ומחשבותי בבהלה לעשות עשר וכבוד וכן

ובציון מיוחד לזה בסוף הספר,— ובין היודעים בינה לעתים מאלה בצר לו רבי יצחק עקריש מקום נכבד מאד, באהבתו את האמת ובהיותו חוקר לכל תכלית ומוציא תעלומה לאור.

א) ע״ד תולדות כל בני בית אברבנאל מר׳ שמואל אמי המשפחה לפני שנת קנ״א עד ניניו ונכדי נכדיו של השר דון יצחק וביחוד תולדת השר הזה וכל פרק תולדות ישראל הקשור עמו, הלא היא כתובה עמדי במאמרי הגדול „אברבנאל״ בספר ה„אשכול״ (ליקסיקון) הוצאת גלדמאן בווארשא בערך אברבנאל ודברי בספר הזה יהיו אך מעטים בנושא הזה.

„אבד העושר וגם גלה כבוד מישראל, ועתה הנני נע ונד בארץ „וחסרתי הממון שבתי דרשתי מעל ספר ה׳ כדברי האומר: חסורי „מחסרא והכי קתני" (הרדי"א באגרתו לר׳ שאול מקנדיא הכהן). בנו הבכור של הריד"א היה יהודה ליאון מידיגה (הרופא) או לֵיאוֹ העברי (Leo Medigo Hebraeus), ישב אז בגינובה (Genua), ובכל היותו טובע אז בים צרה, נהלך כצל משברון לב ורוח, בהלקח ממנו בנו מחמד נפשו בחזקת היד בפורטוגליה, ויושם בבית מקלט הנזירים לגדלהו על ברכי התורה הקתולית, בכל אלה לא התיאש יהודה איש הרוח מטובה ויהי חוזה חזיונות, ממליץ מליצות־חידות, והוגה דעות בחֵקר אלוה ותכונת הנפש בספריו שכתב בלשונות ספרדית ואיטלקית. יהודה־ליאון היה פילוסוף זך־הרעיון והוגה דעות ובזה היה כח הבן יפה מכח האב. הוא היה גדול גם בחכמת הרפואה, אך לא עסק בה לשמה, כי אם למצוא בה מחיתו, ועיקר עסקו היה: פילוסופיה, תכונת השמים, חכמת המאטהעמאטיק והטבע; הוא המציא מכונה לחשוב בה חשבונות תקופות ומזלות, אשר משכה עליה עיני כל חכמי איטליה ארץ החכמה בימים ההם. כרע כאח התהלך עם הפילוסוף האיטלקי פיק די מירנדולה (Pico de Mirandola) החוקר והמקובל שבאומות העולם, אשר תקע עצמו לחכמת הקבלה ומסתוריה ויהי לבעל הזיה כאחד המקובלים היהודים שבדור ההוא ועל פי עצת הפילוסוף הזה וחפצו חבר יהודה את ספרו הנודע „וכוח על האהבה" (Dialoghi d'amore) א). ולהפילוסוף העברי ליאון מדיגא אברבנאל עוד נזדמן כמה פעמים לשבת על שלחן אחד עם פרננדה הקתולי, מלך הצורר את עמו, ומאות אלפים אחיו מידו נגזרו, כי היה יהודה לרופא בהצר הקַפִּיטַן־הגדול, נציב־מושל ממלכת סיציליאה ונאפולי, אשר אחרי צאת

א) טיב הספר „וכוח על האהבה" ותודתו ועניננו בארתי בארוכה במאמרי שכתבתי ב„האשכול" הוצאת גלדמאן ערך „אהבה" עיי"ש. הביוגראף הראשי של הפילוסוף ליאון מידיגה וכל בית אברבנאל הוא כרמולי בספרו Histoire des Médicins juifs ובמאמרו הגדול באוצר נחמד חלק ב׳, ודיליטש בתולדות ליאון מידיגה. על השפעת פיקו מירנדולה על יהודה והתהלכו עמו העיר לראשונה גראֶטץ בספרו חלק ח׳ עמוד 7 בהערה גדולה.

הצרפתים היתה גם היא לארץ ממשלת ספרד. הנשיא והנציב הקפיטן הגדול גונזלבה די קורדובה Gonsalva de Cordova, היה שר הצבא אשר ירש את הארץ הזאת בחרבו ובקשתו בעד מלכו ואדניו פרננדה מלך ספרד. כמעט באה הארץ תחת ממשלת המלך הקנא והנוקם הזה, ויוציא כתב הפקודה לגרש את היהודים הנודדים שהתישבו שם, אך הקפיטן הנציב היה לא לבד גבור מנצח, כי אם גם בעל רוח נדיבה, בעל עין טובה, חפץ חיים ויתאמץ להגן על הגולים. דברו היה אל פרננדה אדונו לאמר: מרבית היהודים יוצאי ספרד כבר עזבו את ניאפוליש ולעומת שבאו כן הלכו, הנשארים כבר נתנצרו ונשארו רק מעטים שאינם כדאים להוציא חק בשבילם, ובצאתם מן הארץ יועילו רק להרים קרן הרפובליקה בוויניציא, בהביאם שמה את הונם ואוצרותיהם אשר הוציאו מספרד להעשיר בהם את הוויניציאיים אויבי ספרד תוצאות השתדלותו היו, כי נתנו ארוכה זמן־מה להיהודים הגולים לשבת עוד בעיר נאפולי והמדינה, אך על האנוסים, שנתנצרו בספרד ונמלטו לנאפולי, עליהם נתכה חמת פרננדה ובשבילם הושיב בית משפט האינקוויזיציאה בהעיר ביניבנט (Benevent). בבית הנציב הנאור הזה היה ליאון מדיגה רופא שתי שנים, ובאשר סר אל ארמון הנציב המלך פרננדה הקתולי וחבורת אציליו הגרנדים דבר ידידות עם בן השר יהודה אברבנאל, אך העריץ הקנא והנושא לא יכול נשוא גם את הקפיטן הגדול בגלל רוחו הנדיבה ובגלל הדבר כי איננו מקנא לדתו במדה יתרה, ויהי כאשר נבאש הנציב במלכו ויתפטר ממשמרתו ויצא גם יהודה אל יצחק אביו אשר ישב אז בוויניציאה [א].

מיתר הכמי ישראל הגולים שבאו לראשונה לאיטליה הדרומית והצפונית ונדחו מדחי אל דחי ונהדפו מעיר לעיר וממדינה למדינה, עלינו להזכיר עוד את: הר"ר דון דוד בן דון שלמה ן' יחייא (נולד בפורטוגליה ערך שנת ה. ר' — מת בקונסטנטינופול הרס"ד). הוא היה אמון בבית דון גדליה

א) אברבנאל בתשובתו אל ר' שאול כהן אשכנזי, וויניציאה שי"ט עמוד כ'.

ן' יחייא בלישבונה רופא ואיצטגנין למלך אלפונזו „הטוב", ויחכם מאד ויעסוק בתורה והכמה מתוך הרוָחה. הוא היה עשיר גדול ובנעם לשונו ומיטב הגיונו לקח לב שומעי דרשותיו, וישימוהו למרביץ תורה ודרשן הקהלה בלישבונה לפני הגרוש הכללי, כי כבר פרסם אז את חבוריו הנכבדים. וכאשר בעז קנאתו השיב רבים מן האנוסים מעון, יצא עליו קצף המלך יוהאן השני, וימהר רבי דוד לנוס ולהמלט אל נאפולי העיר; אחרי מנוסתו החרים המלך יוהאן את כל רכושו, ורבי דוד נדמה לנס מפני הפחת ונלכד בפח. כי בימים ההם עלה על לב מלך צרפת קרל השמיני, איש הפכפך ומבוהל במעשיו, לעלות על איטליה וללכדה, ומשם לרשת את ארץ יון, להשתער על תרכיה, האדירה בממלכות בימים ההם, ולחדש את מסעי הצלב ומלחמת כל עמי הנוצרים בכל עמי מחמד, להפוך שפעת גויי המערב על ארצות המזרח, וכל זה רק למען עשות שם־גבורים להצרפתים ותת כבוד לחרב גאותם. מכל הגדולות האלה הצליח לקרל רק לכבוש את נאפולי וגם בה לא עצר כח להחזיק מעמד רק שנתים ימים. ובהעת הקצרה הזאת הספיק להמיט שואה על היהודים מגורשי ספרד האֻמללים שבאֻמללים, אחרי אשר המלך החסיד פרדיננד ובנו אלפונזו מלכי נאפולי על פי יועצם רבי יצחק אברבנאל הטו להם חסד ויאמרו למצוא שם בית מנוס. הרעה הצרפתית עקצה את בת יהודה השדודה ותמסוך בה את ארסה כהזבוב מארץ ספרד. הצרפתים עשו שפטים ביהודים כשודדים ורוצחים ולא נתנו להם חנינה, לא מקנאת הדת, כי אם לשלול שלל ולחמוס חמס. כיונים מפרסות העיט נסו הגולים מחמת השודדים האלה, ואשר עיפה נפשם מצרות ונדודים קבלו את הטבילה והמירו דתם. אז אבד להעשיר והחכם ד.ון דוד יחייא כל רכושו, וימכור את ספריו בכסף נמאס וינס באניה הולכת לקארפו ומשם לארץ יון ויחפוץ להגיע עד ארץ־שלום, עד תרכיה, אך לא היה בידו כסף די שכר האניה ויהי הוא, הגדול שבנדיבי ישראל בפורטוגליה והכם עמו אנוס לפשוט יד ולבקש מַתָּת מאת עשיר, נדיב וחכם בתורה בימים ההם, ר' ישעיה מיסיני, ובעזרתו בא לקונסטנטינופול וישב שם עד

יום מותו בשנת הרס"ד כאמור למעלה א). — דון דוד ן' שלמה יחייא, היה עוד המאֻשר בבני משפחתו, כי הצליח להמלט אל ארץ שלום ולמות בשלום על מטתו בתֻרפיה, ארץ חפץ להגולים; אך אשר כזה לא נצפן לבן משפחתו דון יוסף אבן יחייא. הוא היה עשיר גדול וחשוב מאד בעיני מלכי פורטוגליה ומרוב חשיבותו גזר עליו המלך יוהאן השני שימיר דתו, כי יחפוץ לשימהו לנציב־מלך על מדינת ברגנצה. והאיש בימים ההם כבן שבעים, וינס הוא ושלשת בניו וכלותיו ונכדיו, ומן הבא בידו מרכושו לקח מאה אלפים קרוזדים זהב (מטבע פורטוגיזית בערך 2 טהאלער). ותקם רוח סערה ותטיל את האניה אשר נמצאו בה הַנָּסִים על נפשם לחוף ספרד, בקשטיליא. כמעט עמדו רגליהם על אדמת ספרד ויהיו צפויים לחרב ומדורת אש האונקוויזיציה. לאֹשר האֻמללים נמצא אז בספרד הנסיך דון אַלְוַרוֹ די ברגנצה (Alvaro de Braganza) וגם הוא נסתר שם מחמת המלך יוהאן הקנא והנוקם, וידבר הנסיך טובות על ר' יוסף אבן־יחייא לפני פרננדה הקתולי' וישג בעדו רשיון לנסוע לדרכו, אך לבל יעמוד בספרד, ואחרי תלאות רבות ועצומות הגיעה אניתו אל חוף הים על יד העיר פיזה, אשר באיטליה. לפני שתים שלש שנים היתה פיזה משאת נפש הגולים הראשונים; כי שם ישב ר' יחיאל מפיסה הנודע בעשרו בגדולתו וחכמתו ובהאהבה שהיתה בינו ובין דון יצחק אבורבנאל ב) ובניו החזיקו

א) תולדתו, כתולדות כל בני המשפחה היקרה בני יחייא, נמצא בהביוגראף שלהם החכם כרמולי בספרו: „דברי הימים לבני יחייא" הספרים שכתב ר' דוד ן' יחייא המה: א) פירוש על משלי בשם „קב ונקי" אמשטרדם תק"ע. ב) „לשון למודים" על דקדוק לשון לה"ק, חברו לחפץ קרובו דוד ן' יוסף אבן-יחייא — שני הספרים האלה נתחברו בלישבונה. ג) „שקל הקדש" בדרכי המשקל והחרוז, נעתק לרומית ונדפס בפאריז 1562. שני הספרים (ב', ג') נדפסו בקושטנדינא רס"ו. ד) באור על המורה נבוכים להרמב"ם בכ"י בידי כרמולי. ה) „תהלה לדוד" נזכר בשלשלת הקבלה ולא הגיע לידינו היום. ו) „הלכות בששה פרקים" נזכר אצל כרמולי ובעל בית יוסף מהר"י קארו מביא גם כן הלכות משמו.

ב) עיין מאמרי „אברבנאל" בהאשכול ע"ד הר"י מפיזה. החכם איזידור לאֶב כתב מאמר גדול על אדותיו ומשפחתו והוא נדפס עתה בספר העתי לחכמת ישראל בצרפת בשנה זאת 1893

משמר על החוף ויקבלו את הגולים בחסד ורחמים גדולים וינהלום בלחם וכל צרכיהם. — אמנם בעלות הזקן יוסף אבן־יחייא ובני משפחתו כלם על היבשה בחוף פיזה, קדמו פניהם גדודי הצרפתים האכזרים אשר שוטטו אז בארץ מימי המלחמה, ויאסרום בכבלי ברזל, ורק אחרי תתו כופר נפשו ונפש משפחתו הון רב קראו להם דרור; ואחת מכלותיו של דון יוסף ושמה דינה, רכה בשנים ויפה להלל מאד, נמלטה מפורטוגליה בהתחפשה בכלי גבר, אך שרי גדודי צרפת הכירו אותה ויאמרו לעשות לה רעה ולהתעלל בה, ותירא מאד ותאמר לטרוף נפשה בכפה, והיא הרה, ותקפוץ מעל חומה גבוהה כעשרים אמה, אך באורח פלא לא אֻנה רע לא לה ולא לפרי בטנה, ואחרי תת דון יוסף כסף כפורים יצא להפשי הוא ובני ביתו ויסע לפלורנץ. אך גם בפלורינציה לא הונח להם, כי היתה אז העיר כמרקחה ממלחמת שערים בין אזרחיה, בעלי שתי מפלגות מדיניות, ויצאו מפלורינציה ויבאו לעיר פֶּירָרָה (Ferrara). דוכס פיררה האיר פניו אל הגולים לראשונה, אך אחרי זמן מה, לא נודע הדבר אם על פי מלך פורטוגליה יוהאן השני או ע"י מלשנים בסתר, אמר הדוכס, אשר יודע הוא, כי הזקן יוסף אבן יחייא מחזיק מכספו את האנוסים ומחזירם לדת יהודית. — עוד הפעם הֻגשו רגלי בני המשפחה המלומדה בצרות לנחושתים ויושמו בבית האסורים עדי תתם די־כסף כפורים למלא נפש אנשי חמס. לבני המשפחה קרא דרור, אך דון יוסף נלאה נשוא מכאוביו ומצוקותיו ומשברון לב גוע וימת בשנת ה' רנ"ח. — בכל אלה היתה איטליה הברוכה ארץ מקלט להגולים; וביחוד בהערים בצפון וגם בערי ממשלת הַפַּפָּה בכבודו ובעצמו; כל הארץ היתה מלאה תשואות הגולים מספרד ופורטוגוליה הנוסעים בקרבה, אם להשתקע שם ועוד רבים מאלה היו העוברים דרך בה לבא משם אל איי יון וארצות ממשלת תרכיה.

כאצבע אלהים נראתה אז תשועת ישראל ממקום אשר לא פלל איש לראות. אבות הכנסיה הקתולית — הפַּפָּאים: אלכסנדר הששי, יוליום השני, ליאו העשירי, קלמנס השביעי ובמקצת גם פוילוס השלישי היו כלם אנשים מבני עולם הזה ועטרת מלוכה היתה הולמתם יותר

מכתר הכהונה; מאבות הכנסיה הקתולית אלה שעמדו בעולם בחמשים שנה אחרי הגרוש ומסעי הנודדים, היו מהם בעלי הגאה ושואפי הענוגות (אלכסנדר הששי ויוליוס השני) ומהם חכמי חרשים וחובבי מלאכת מחשבת וחֵקר דעת בחכמות העולם (ליאו העשירי וכו'), אך לא אחד מהם היה בעל תורת הקנאות; הליכות־עולם ודברי המדינות היו חביבים עליהם מהליכות האמונה ושאלות הדת. כמעט כלם הכירו את פעֻלת פֿרנגדה מלך ספרד כי מאהבת הבצע ולא מיראת אלהים גֵרש את היהודים והמחמדים, ומשאפו לבצע מעשקות לבלוע חיל הנתפשים והנדונים הושיב כסאות למשפט האינקוויזיציה, וירע בעיני האפיפיורים לראות, כי יֵעָשׂו מעשים בתקון־העולם במלכות־שדי ואת פיהם לא ישאלו. גם תועלת ארץ ממשלתם היתה לנגד עיניהם, והם וזקניהם — החשמנים — לא נמנעו מלקרב את היהודים הרופאים, ויהיו הם, היהודים, רופאי כל בשר — הכהנים הגדולים של הכנסיה הרומאית; כי גברו אז הסכסוכים המדיניים במערכות הכהונה והמלכות, ויהי מקום לגבוה מעל גבוהים במעלות הכנסיה לפחוד, לבל יתנו בברותם ראש, כי מימי האפיפיור אלכסנדר הששי, לעת תגברת המזמות ותחבולות חמס במערכות הכהונה הרומאית, רבו ביניהם אלה שיגו את מנגדיהם מן המסלה גם בסם המות, ועל כן בחרו גדולי המשרות והכהונה יותר ביהודים להיות רופאי נפשם. היהודי בוניט־די־לטש (Bonet de Lates) היה רופא אלכסנדר הששי וליאון העשירי, וליוליוס השני היה רופא נפשו היהודי שמעון צרפתי אשר כבדהו וינשאהו מאד. מהם ראו נסיכי איטליה וכן עשו; ובכן נפתחה פתח תקוה לגולי ספרד ופורטוגליה וגם לגולי אשכנז להֵאָחז ברוב ערי איטליה הצפונית והתיכונה, מקום אשר לא יגיע שם דבר מלך אספמיה. ובשנים מועטות מאד קמו קהלות ספרדים ופורטוגיזים בוויניציאה, פירירה, רומי ואנקונה — עיר רוכלת עמים על שפת לשון־ים אדריאה. בני וויניציאה פסחו על שתי הסעיפים לקבל את הגולים או לגרשם מעל פניהם. זקן הריפובליקה הדוזש (Doge) ומתי סודו חברי הסֶינַט בוויניציאה בימים ההם הכירו התועלת הגדולה להמסחר דרך ארחות ימים עם ארצות הקדם, על ידי אנשי מסחר חרוצים ובעלי־כים

כהיהודים יוצאי ספרד, אך אזרחי העיר הַחֶנְוָנִים והשולחנים יראו מהתחרות במסחר עם היהודים; בגלל הדבר הזה בפוליטיקה של וויניציאה הננו רואים לפעמים נטיות והפכים לפי רוח היום כפעם בפעם. היהודים נתקבלו שם, אך הִקְצוּ חלק עיר להם לבדם, וויניציאה היתה העיר הראשונה להַקצות מקום־גֵיטו להיהודים (בחדש מאֶרץ 1516) א). מן הערים הנזכרות למעלה נתפשטו הגולים גם לקרימונה, לסרסטא, לפירה וליווארנא. והבאים גברו על יהודי איטליה משכבר הימים, כן בדעת התורה ובכן בישובו של עולם, ויטבעו הם את מטבעתם על חיי הקהלות וברוב המקומות קמו קהלות ספרדיות והקהלות הישנות נתערבו בהן ונבטלו במעוטן. ופעולת הגולים המוסרית היתה עצומה וכבירה על יהודי איטליה התושבים, כי היתה הארץ הזאת מני אז למקום תורה וחכמה. והנכבדים שבהם הם: ר׳ אברהם פריצול, ר׳ יהודה מינץ, ר׳ אברהם בלמס, הרופא ר׳ עובדיה ספורנו, המפרש את התורה הידוע, והיהודי הספרדי שעשה לו שם בחכמת הרפואה ר׳ יעקב מנטין יליד טורטוזה, שהיה בלשן גדול ואחד מפילוסופי הדור ויכתוב ספרים רבים בשפת רומית ויהי רופא הפַּפָּה ונכבד מאד בחצר ציר הקיסר קרל החמישי השר הגדול דיעגו מינדוזה — כלם כוכבים מזהירים הם בחשכת הדור ההוא, מלבד האחרון — מנטין — שתורתו וחכמתו לא עמדו לו לצָרף גם מדותיו ודעותיו המוסריות, ויִשת אשם נפשו בדילטוריא ומלשינות וירדוף נקיים וצדיקים בין אחיו בני עמו. אך המעשים האלה כבר עומדים מחוץ לתחום הדור הזה ונשוב נדבר בהם בפרקים הבאים. —

גדולה ונכבדה היתה פעולת המשפחה אברבנאל ביסוד הישובים החדשים לבני ישראל הספרדים בערי איטליה. ראש המשפחה דון יצחק כבר היה זקן בא בימים והצרות והתלאות הכשילו כחו, וימת כבן שבעים ושבע יגון ונדודים, ויקבר בעיר פדובה על יד המורה הגדול מהר״י מינץ בשנת רס״ח—רס״ט ב).

א) וואלף. כתבי הרשות (אקטענשטיקקע) בהמזכיר I עמוד 17 ובשלשלת הקבלה בסוף הספר.

ב) ע״ד שנת מות הרדי״א עיין כרמולי באוצר נחמד ח״ד, בגראֶץ חלק ח׳ נאטע 5, חזקיטו בהקדמתו לספר מעיני הישועה ושלשלת הקבלה לגדליה אבן־יחייא.

עיני האיש הגדול ההוא לא ראו עוד את יסוד הישיב הישראלי באיטליה, אך בניו היו מיסדיו ומכונניו. ומבני אברבנאל פעלו על המעמד המדיני של אחיהם בני עמם וארצם באיטליה: ר׳ שמואל אברבנאל ואשתו מרת בנווינידה אברבנאלה. הזוג הנחמד והנאור הזה בנה בית גדול בישראל ואדם, ושניהם, האיש ואשתו, הרימו קרן היהודים בכלל ויוצאי ספרד בפרט בכבוד. מכל בני יהודה היה שמואל שגדל בתורת ההלכה — בהתלמוד ועמלו היה בילדותו רק בתורה, בישיבת שלוניקו; ובשובו ויהי ליועץ ושר האוצר לנציב־מלך בנאפולי אחרי מות פרננדה הקתולי, והיהודים שבו לשבת שם במנוחה. הנציב הנסיך דון פיטרו די טולידה התימר בכבוד היהודי אברבנאל ויהי לו לשר האוצרות מעט מעט פרץ עשרו בארץ ויקן בתים ואחוזות בנאפולי, וכרבות עשרו רבו צדקותיו וחסדיו לבני עמו וגם הגדיל תורת ישראל והאדירה. המשורר היהודי מגולי ספרד ר׳ שלמה אושקי יקשור לו כתרים בשיריו ויגדלהו בגדולה משלשת (Trismegistos): בתורה, יחש ועשר. הוא ואשתו הגברת מרת ביניווינידה — שהיתה האם המגדלת על ברכה את בת הנציב המושל הגברת ליאונורה אשת קוזימה (Cosima) ממעדיצי ההערצאג מטוסקאנה — היו לדברי המשורר הנזכר: חונני דלים, מקימי מצות הכנסת כלה, תומכים כל כושל בין בני עמם ופודים את השבויים. ותקטן עוד זאת בעיני ר׳ שמואל ואשתו הגברת וישלחו ויביאו את ר׳ דוד ן׳ יוסף אבן־יחייא ממקום מושבו בעיר אִימולה וישימוהו לראש ולדיין לקהלת ישראל בכל מלכות ניאפוליה וישפוט את העם כעשרים ושתים שנה עד מותו, בשנת ה׳ ש׳, והספקתו בכבוד גדול נתנה לו מבית השר ר׳ שמואל אברבנאל. ולחפץ השר השוחר תורה וחכמה ואשתו הגברת רבת החן והשכל, דרש ר׳ דוד אבן־יחייא בביתם דרשות ברבים ע״ד התלמוד והלשון העברית, ויהי ביתם בית ועד לחכמים מגולי ספרד והמרכז הראשון לחכמת היהדות באיטליה הדרומית. באמונות ודעות היה יפה כח האב דון יצחק אברבנאל מכח בנו ר׳ שמואל בְּזַכּוּת הרעיון והבינה הישרה. הראשון לא שם לבו להקבלה ומסתוריה

והשני (לבטח בתעצומת פעולתה של העיר שלוניקו שלמד שם תורה) האמין בה ויקרא גם למקובל אחד ר' ברוך בינווינט לדרוש בביתו ע"ד הזוהר. — במסבת חכמים זאת נמצאו גם נוצרים מלומדים וגם החכם הגרמני אלברט ווילדמנשטאדט תלמידו של החכם הגדול יוחנן רייכלין, מגדולי ההומניסטים אשר פנו הדרך להריפורמציה באשכנז, היה מהמקשיבים לדרשות רבני ספרד בבית השר ר' שמואל אברבנאל. כה הכו הגולים שרש באיטליה, וייסדו ישובים עם סדרי קהלות מתוקנים בימי דור אחד — עשרים וחמש שנים הראשונות אחרי הגרוש. ובזה הננו נפרדים מאחינו הנודדים, אחרי יסוד ישובם באיטליה הקרובה והמשכלת בימים ההם, שהיתה שם שעת רצון, בדור התחיה, לעת תגברת החכמות ומלאכת מחשבת ודרישת הדעת, ועוד נשוב נדבר בהם בימי הדור השני להגרוש — לעת צאת המאה השלישית לאלף הששי.

נורא מגורל יוצאי ספרד שגלו לאיטליה, היה גורל אחיהם שעברו את הים התיכון ויבקשו מנוחה בארצות הברבריאה לחוף הים הזה נגבה. בארצות ההמה כבר התישבו האנוסים מספרד משנות קנ"א בכל המדינות אשר בין מַרוקה בקרן מערבית צפונית עד טריפולים במזרחית צפונית, ואבות התורה הריב"ש (ר' יצחק בר ששת ברפת) והרשב"ץ (שמעון בן צמח דוראן בעל מגן אבות) יסדו שם בתים לתורה, ויהיו שלֵוים ושקטים בין הערבים יושבי המדינות בכל היותם פראים והעריצים המושלים בהם הציקו את היהודים כפעם בפעם, כי היהודים החרוצים בעבודתם ידעו גם הם לבצור רוח הפראים וימצאו להם כר נרחב למסחר וחרשת המעשה ואיש לא עמד בפניהם לגדור גדרים ולגרוע משפטם. במרוקה נמצא אז איש יהודי עשיר וחכם תקיף בחצר הסולטאן ובתלמסאן (Tlemsen) נמצאה עדה גדולה מיוצאי ספרד. שם בא לעת השמד בפורטוגליה בשנת רנ"ו הגדול שבחכמי התלמוד בדור ההוא ר' יעקב בירב והוא אז בן שמנה עשרה שנה. רבי יעקב בירב (נולד רל"ד מת ש"א) הוא המצוין שבין יוצאי ספרד בתור גבור בתורת ההלכה וחריף שבמותו

לא נמצא בדור ההוא מלבד ר׳ יעקב פלק בפולין . אבל לא היה נוח לבריות והיה מעמיד על דעתו ביותר , ועל כן רבו אויביו כאשר היו גם רבים אוהביו ומעריציו , וכמו שנבאר בארוכה בפרק הבא המופלג בחכמת התורה והצעיר לימים היה לרב בעיר פ י ס ויהיה תופש שם ישיבה גדולה , עדי פרצו הספרדים גם שם ; ובכבשם את כל ארץ הברבריאה לכדו את פיס (Fez) ויגירו על ידי חרב את היהודים הנמצאים שם או הֵניסום מן העיר והֵשמו את אהל התורה , ו ב י ר ב שם פניו לארצות הקדם . וממזרח ל מ ר ו ק ה , באלגיר , עמד אז בראש קהלות ישראל יוצאי ירך גולי ספרד משנת השמד קנ״א : ר׳ שמעון דוראן השני (נכד הרשב״ץ) א) בן ר׳ שלמה דוראן , וכאביו היה יקר רוח ונותן נפשו על שלום אחיו בני עמו , שוקד על משמרתו , להגדיל תורה וללמד בני עמו דרכי מוסר ומדות טובות . חמשים יהודים פליטי ספרד ישבו באניה , אשר רוח סערה הטיל אותה אל חוף ספרד ובהשבר האניה הוטלו הפליטים אל חוף ס י ב י ל י ה (Sevilla) , שם חכו עליהם משרתי האינקוויזיציה ויורידום לבור צלמות . שנתים ימים נאנחו בשביה וכבר דָמו , כי נכון להם המות על מדורת אש , אך נתנו להם חנינה וַיִמָכְרו ממכרת עבד להערבים . כעבדי עולם הובאו בני יהודה היקרים ל א ל ג י ר למכרם בשוק לכל המרבה במחירם . והרב היקר ר׳ שמעון בן שלמה דוראן פדה את אחיו השבוים בשבע מאות אדומים , אשר נתנה העדה הקטנה . הרב הזה כמעט הגיע לגבורות (ע״ב שנה) והנה באו שנית הספרדים למרר חייו ויביאו על יהודי אפריקה הצפונית שואה ומשואה . השר היושב ראשונה במלכות פֿרננדה הקתולי החשמן ק ס י מ נ ס (Ximenes) נשיא האינקוויזיציה לכד את העיר אוראן (Oran) בצלבו והרבו — אומרים אָמר , כי במלחמה הזאת היה איש יהודי מרגל חרש לאיש הצבא הלבוש בגדי כהונה הגדולה . — נצחונו של קסימענס העירה קנאת פֿרננדה הקתולי וישלח את שר צבאו פידרו נַבָרָה (Pedro Navarra) בראש חיל גדול ללכוד את בוגיה

---

*) ע״ד הרשב״ש וזמנו ומלחמת הספרדים באלגיר וגורל הגולים שם עיין ציון ג׳ בסוף הספר .

(Bugia) ותונים. אז עברה הרעה על היהודים בבוגיה; אלה אשר לא הספיקו להמלט נשבו ונענו בענויים קשים בידי בני החיל, פראים אכזרים, אשר האינקוויזיציה עשתה אותם לחיתו טרף; שמעו זאת היהודים הגולים היושבים בתונים, כי אויביהם האכזרים הולכים וקרבים ויעזבו בתיהם וקנינם וינוסו אל כל רוח, והזקן הרשב"ש יספר: „מפני פחד החיילות, אשר חמתם שותה „רוחי הוצרכתי לכתת נפשי מעיר לכרך... ואף על פי שאני זקן „בן ע"ב שנה וגם קפצה עלי זקנה..... כל ספרי קשרתים בשקים „ושלחתים ללמיא (העיר Almadia) אשר חפצתי לנוס שמה..." אך בכל אלה לא גדלה שם הרעה כאשר חשבו. בני אלגיר נכנעו לפני חיילות פרננדה הקתולי ויהיו לו למס עובד. היהודים היתה נפשם להם לשלל ויאנסו רק לתת כסף ענושים לחיל ספרד א), אך לעדת היהודים בטריפולים בצפון

א) כל הדברים האלה מבוארים בעמק הבכא לר' יוסף הכהן ובשו"ת יבין ובועז להרשב"ש סימן מ"ח ובשו"ת ר' משה אלשקר סימן ל"ז. צונץ־נאמן בכל תוו ושרטוטיו מהמנוסה של הגולים, טלטוליהם ונדודיהם ושברון לבם, יתנו לנו דברי אחד הרבנים המצויינים שבין גולי ספרד אשר הלכו מדחי אל דחי, מספרד לפורטוגליה ומפורטוגליה מהר להמלט לאפריקא הצפונית לפיס במרוקה, רבי אברהם סבע, בעל צרור המור על התורה, הוא גם המחבר ספר צרור הכסף פירוש על מגלת אסתר, והוא אומר בהקדמתו לספר השני שהוא עודנו בכ"י לאמר:

„והנה נהיותי בפורטוגאל מגרוש קסטילייא עלה בדעתי „לפרש חמש מגלות ופרשתי אותם, ואז חרה אף (ה') בעמי בגירוש שני „מפורטוגאל, והנחתי כל הספרים, ושמתי עצתי להביא עמי ללישבון פירוש „התורה שחברתי בפורטוגאל עם פירוש המגלות, ופירוש מסכת אבות עם חבור „הכסף שחברתי בימי נעורי, ובהגיעי ללישבון באו אלי אנשי יהודה ואמרו לי „שעבר קול במחנה, שמי שמוציא ספר אחד דתו להמית. „ומיד הלכתי וטמנתי אותם תחת זית אחד, זית רענן יפה פרי תאר, ואמרתי „שהוא מר כלענה, וקראתי לו אלון בכות, לפי ששם קברתי כל מחמד עיני. „לפי שפירושי התורה והמצות הנחמדים מזהב ומפז רב... שבהם הייתי מתנחם „על שני בני שהיו קירות לבי, שלקחום בעל כרחם להמיר דתם „והייתי אומר הלא זה טוב לי מבנים ומבנות לא ראיתים יותר, לפי שמיד „השליכום בבית הסהר. ועמדתי שם קרוב לששה חדשים, ואחר שזכני „ה' בעבור זכות אבותי והביאני למלכות פאס עלה בדעתי להחזיר עטרת

אפריקה ובה שמנה מאות נפש אדם לא נתנו הספרדים חנינה וכלם נמכרו ממכרת עבד.

לא טוב מזה היה גורל היהודים בתונים. גם העיר הזאת פתחה שעריה לפני שר הצבא הספרדי פידרו נברה (Pedro Navarra). בעיר הזאת כבר ישבו שני חכמי ישראל מגולי ספרד ופורטוגליה גדולים ונכבדים, הראשון: התוכן ובעל בינה לעתים רבי אברהם זכותא בעל היוחסין א) והוא אז כבר זקן בא בימים; והשני הוא ר׳ משה אלשקר הנודע בהספרות התלמודית. זכותא זכה להרביץ תורה וחכמה ולהשמיע דרשותיו בחכמת השעורים (מאטהעמאטיק) והתכונה בסוד קהל תלמידים נוצרים ויהודים בלישבונא, וספריו שנדפסו אז בקרית מלך פורטוגליה נקראו מגדולי המלכות ויהי נכבד בחצר המלך. אך כל זה לא הועיל לו וינס מארצו כחוטא ופושע. בתונים ישב איזה שנים במנוחה ושם חבר את ספר היוחסין, שבכל מגרעותיו ובכל היותו משולל כל סדר וערך שוה בחלוקת החֹמֶר, ונעדרו ממנו גם כל אותות חן ונֹעם ספר קורא הדורות, הועיל לא מעט לחבב דעת התולדה על בני עמו— ברוח הימים ההם הספר הזה נכתב על ידי איש נס על נפשו,

---

„ליושנה ולזכור קצת ממה שהיה כתוב שם. וברוך ה׳ אשר „זיכני לחזור ולפרש פירוש התורה ופי׳ מסכת אבות, ופירוש מגלת רות ומגלת „איכה... וכו׳״. — הרב הזה היה מקובל, ספריו המה על פי דרכי בעלי הסוד, ובכל זאת יאמר בספרו „צרור המור״ כי לעת הגזרות והשמדות די לאדם ללמד את בנו פרשת „שמע ישראל״ להאמין ביחוד הבורא ובזה הם ישראלים גמורים לכל דבריהם״ (ע׳ יעללינעק במאמרו במאָנאטסשריפט לפראנקל 1853 מעמוד 246 והלאה, צונץ „צור געשיכטע״ 375, קאיזערלינג „ג. ה. י. אין פורטוגאל״ 135—137, גראֶץ חלק ט׳ והכרמל הירחי 1871 עמוד 547). השערת רשי״פ לחלק בין צבע לסבע ולאמר ששני מהברים המה, נראית נכונה בפנה אחת, כי אין זה ר׳ אברהם סבע מאנדרינופולי הנזכר בתשובות הרא״ם סימן נ״ב, — כמו שיאמר ר׳ דוד קונפורטי בקורא הדורות, כי ר׳ אברהם סבע שלנו לא בא לתרכיה, אך מת בפאס, כאשר יאמר גם קאיזערלינג בספרו הנ״ל.

א) ראשי פרקים ע״ד היוחסין ומהותו וענינו בתולדות מחברי ימצאו הקוראים ספר הזה בפרק מיוחד לשיטת עין על בעלי בינה לעתים שקמו בין גולי הספרדים בדור הראשון אחרי הגרוש.

בשעה שנטרפה לו השעה והוא נרעש ונפעם, ובידים רועדות מפרד ובלי ספרים דרושים למלאכה כזאת, ואותותיו אלה לא ינכרו בכל דפי הספר. עמו יחד ישב בתונים ר׳ משה אלשקר, חכם גדול בחכמת התלמוד והוקר־ומקובל, ומתאמץ להשלים בין החקירה והקבלה. אך שני החכמים האלה נמלטו מתוך המהפכה באפריקה הצפונית והגיעו להארצות משאת נפש הנודדים האֻמללים; ר׳ אברהם זכותא בא להרכיה ושם מת זקן ושבע רגז ונדודים; ור"מ אלשקר הלך מצרימה ויכונן בה ישיבה ובו עוד נשוב נדבר בפרקים הבאים.

מכל האמור הננו רואים, כי מנוחת הנודדים באפריקה הצפונית היתה עד ארגיעה — וגם מנוחתם באיטליה לא היתה מנוחה שלמה. לא כאלה חלק רוב הגולים אשר שמו פניהם קדימה לקושטא וארץ הקדושה ואסיה הקטנה — שם עוד תהוינה עינינו פרק גדול ונכבד בפרקי ספר תולדות יעקב, ודברי ימי הראש השלישי ליוצאי ספרד ופורטוגליה נחשבים כדבר חשוב בהתולדה הקובע לו מדור בפני עצמו ואותם ננסה לספר לדור בפרקים הבאים

פרק שני.

קדימה

א.

השקפה כללית; מחזה מול מחזה; — יון ותרכיה בימי המשים שנה לפני הגרוש; כבוש קונסטנטינופול; מחמד השני והיהודים; ר' משה קפסאלי חכם באשי הראשון בקושטא; הלך־רוח בני ישראל יושבי יון ותרכיה בדור שלפני הגרוש; רוח התלמוד וחקר־אמונה שנחה אז על חכמי ישראל שם בדור ההוא: ר' מרדכי בן אליעזר כומטינו; ר' שבתי כהן בן מלכיאל; רבי אליהו שרביט הזהב; הקראים בקושטא ויחס הרבנים אליהם; דון גדליה יחייא נגרו; חכים יעקוב רופא מחמד בן מוראד.

פתגם שגור הוא בפי בעלי בינה לעתים לאמר: התולדה כלה מלאה חליפה ותמורה נצחת ובכל מרחבי התולדה האנושית לא ימצאו שני מאורעים שוים ודומים זה לזה בכל פרטיהם. יוצאה מהכלל הזה היא התולדה הישראלית. בה נמצא המון מעשים דומים כאחים תאומים, בצורתם וַהֲוָיָתָם, בנושאיהם ונשואיהם, בפועליהם ונפעליהם.

„בני ישראל הם תמיד באמצע"—המעשים הכבירים בתולדות אדם, המעשים המרעישים עולמות ומרגיזים תבל ולאמיה, מרעישים ומרגיזים גם את עולמו של ישראל, ותולדת יעקב ותולדות אדם אחוזות וקשורות זו בזו כשלהבת בגחלת.

להחלטת שני המשפטים האלה יבוא כל בעל בינה לעתים בהשקיפו על דברי ימי השבט הישראלי יושב ויוצא ספרד ולוזיתַניָה; שתי פעמים עמד השבט הזה על פרשת־דרכים בדרכי חייו הדתיים והלאמיים: בראשית ימי הטובה, ימי גאולתו וישועתו, בזרח עליו שמש צדקה לעת פרש חצי־הירח את מצודתו על כל חצי האי אשר לרגלי הרי פירֵניאָה, בימי המאה הששית והשביעית לאלף הה' לעת אשר כל לשון הארץ באה תחת ממשלת הערביים, ובימי

צר ועני אשר קדמוהו, לעת צאת המאה השלישית וראשית הרביעית לאלף הששי. — לפני שמנה מאות שנה בשנות המאה הששית לחמישי, חשבו מלכי הנוצרים הוויסטגותים מסיסיבוט ורקריד עד ריציסווינתועגיקה לקעקע את כל בירת היהודות, וכבר יצא מאת דבר־מלך בליון חרוץ על כל היהודים להיות אחת דתם להכבש לעבדי עלים, אך בהגיע הרעה אל מרום קצה, צמחה קרן־ישועה לעם ממשך וממרט בצמיחת קרן־זעירא [א]), במתן תורת הנביא לעמי ערב את דתו ואמונתו במקה ומדינה. חרב נקמת אשר שלח הנביא לגויי ערב בארצות ממלכת ביצנץ, באסיה המערבית ואפריקה הצפונית היתה הרפואה שהקדימה ההשגחה למכה; ובעבור גבורי ערב הנערצים טאריק ומוזא את מעברים גיבראלטאר ותילותיהם בני ערב פרצו בנחל איתן, שטוף ועבור בכל נאות ספרד, ויטעו את דגל־חצי־הירח על מגדלי טולידה וצמרת בית תפלת הנוצרים, נושע אז ישראל הספרדי תשועת־ עולמים לשנות דורים. —

עברו שש מאות שנה אחרי המאורעים האלה, הזמן המכלה את הכל בלה גם את ממשלת הערבים בספרד ולוזיתניה. בני בניהם של הוויסטגותים, האבירים, בחרב פיפיות בידם ורוממות דתם הקתולית בגרונם, שבו וילכדו עיר אחר עיר ופלך אחר פלך, עדי דחקו את רגלי המלך האחרון לבני ערב בגרנדה והאמונה הקתולית היתה שנית לשלטת על כל חצי האי מקצה. אז השקו ניני הוויסטגותים שנית כוס תרעלה את היהודים זעומי נפשם וירעו לעשות מאבותיהם; בחרב נקמת, נקם־ברית, יצא זד יהיר, מלך קנא ונוקם, שואף לבצע מעשקות, אשר דמי ישראל נזלו בעורקיו [ב]), לדעת אחדים מיודעי

א) כן יכתו בעלי אכופות הקדמונים הקראים וגם הרבנים את התגלות תורת האיסלם בתבל, עיין „לקוטי קדמוניות" בנספחים, ודברי ימי ישראל חלק ג׳ בכ"מ.

ב) על דבר מוצא פירנגדה הקתולי ממעי יהודה עיין ציון א. בסוף הספר. עיקר הידיעה הזאת הוא בספר „לקוטים שונים" או „דבי אליהו" לרבי אליהו קפשאלי, הספר אשר החכמים גראֶטץ ואיזידור לאֶב השתמשו בו והוא יקר המציאות מאד — הוציאו לאור רבי משה בן אברהם לאטיש איש וויניציאה תלמיד החכם שד"ל ז"ל ונדפס בפדובה תרכ"ט — ואני מביע בזה תודתי לחכם

העתים, ומלכה שומרת הבלי שוא הכחידו את השבט הישראלי הזה וַיְשָׁרְשוּהוּ ויתשוהו מארץ חמדתו, אשר ישבו בה אבותיו כאלפים שנה; אז היתה משפחת ישראל הספרדית קרובה להכָּחֵד כלה מארצות החיים, לולא הקדימה שנית ההשגחה רפואה למכה — וכאז — לפני שמונה מאות שנה — כן עתה, עוד כארבעים שנה לפני גלות ספרד, עלתה שנית יד ישמעאל על אדום, ובקרן דרומית מזרחית אירופה נפל דבר, רעם מחריד אשר לשמעו רגזו וחלו כל עמי המערב ומלכיהם, כל חבר כהניהם ועדת אביריהם, עד אבי הכנסיה הקתולית לא נעדר ויהי לחץ תשועה לכנסת ישראל הספרדית; קרית־עֹז רומא המזרחית, ביצנץ, נפלה תחתיה, יד העוטומַניים (התֻּרְכִּיִּים) גברה על היונים, צר ואויב בא בקונסטנטינופול העיר ראשית הגוים, מחמד בן מוראד השני קיסר התֻּרְכִּיִּים, נטע אהל אפדנו על יד קרן־הזהב, ודגל חצי הירח התנוסס על צמרת מקדש סופיה. ממזרח שמש נפתח שנית פתח תקוה לאלפי אובדים ונדחים, הנרדפים בחמת נקם אכזריות נוראה בקצות המערב; ועוד הפעם הננו רואים את ישראל באמצע המעשים המרעישים את עולם האנושית כלה ונפעל מהם פְּעֻלה כבירה ואדירה, עזה ונמרצה.

והנה לפני גשתנו לספר מסע בני ישראל הספרדים וגדולי חכמיהם ממערב למזרח וכל אשר עבר עליהם עדי באם אל המנוחה, הננו רואים דרוש לחפֵּץ דעת המעשים ההם ידיעה שלמה ותכליתית, לשוב בדרכנו אחור אל ימי דור אחד או שנים לפני הַגֵּרוש הכללי מספרד ולוזיתַנְיָה, למען דעת את טיב הארץ ויושביה היהודים, ומהרצאת הדברים נראה ונדע, כי לרגלי מסבות שונות, כבר נתבצר מקום מקלט לאחינו הספרדים־הפורטוגיזים בארצות יון ומלכות עוטמניה עוד לפני הגֵּרוש הגדול, ובבואם כבר מצאו את הארץ ואנשיה מסוגלים לקלוט

עמנו, אשר אליו חכמים וסופרים ידרושו, הפרופיסור ד"ר דוד קויפמאנן, שהמציא לו בטובו את הספר היקר הזה — והחכם חוקר עתות עמנו בני ספרד ופורטוגליה, הרב ד"ר קאיזערלינג הבטיח לי להביא סמוכים לדברי ר"א קאפשלי — במקורים אחרים ודבריו יבאו בציון הנ"ל.

בתוכם את ברכות ההשכלה הישרה, ההשכלה, אשר כנראה, הובאה גם היא שמה על ידי הספרדים האנוסים הראשונים מהגרושים והשמדות החלקיים, אשר רבו מאד בספרד משנת קנ"א עד שנת מזר"ה, ולרגלי חפצנו זה גם נרדפה לדעת את תורת החיים המושכלים ומעמד התורה והמוסר מראשית ימי המאה השלישית, בהחל בית עוטמן לפרוץ פרצות בארצות היונים עדי שומו קץ ותכלה להממלכה הטאה הזאת — מלכית יון — היא ביצנץ.

* *
*

ימים רבים עשו התרכיים מלחמה את מלכי ביצנץ האחרונים, ובכל אשר פנו הרשיעו; ויצליחו לקרוע קרעים קרעים מארצות ממשלת היונים ולהבקיען אליהם; צור חרבם לא שב ריקם מדי צאתם לקרב, ויורישו ערי ביצנץ ומדינותיה, ותצער הממלכה הזאת ותקטן מאד ולא נותרה בה רק קרית מלך קונסטנטינופול ואגפיה לבדה; ויארכו הימים עד שנת ה' אלפים רי"ג = 1453. מוראד השני כבר לכד ארצות יון, תיאוסליה, קורינת, אלבניה וכל תרקיה (בולגריה). אחרי שני נצחונותיו הגדולים על יד ווארנא (1444) ועל יד קאסאווא (1448) העתיק את קרית מלכותו מניקאא באסיה הקטנה לאדרינופול, ובנו הגבור הנערץ, הנולד לו מאשה נוצרית, מוחמד השני, עלה על קונסטנטינופול ויצר עליה המשים ושלשה ימים עד רדתה ביום 29 מאי 1453 —. העיר ראשית גויי הנוצרים באירופה נלכדה ברעש מלחמה, מלכה האחרון קונסטנטין דרגוסים נפל גם הוא במלחמה ועמו נפלה כל הממלכה. שני ימים נתן האכזר המנצח את העיר לבז ולמשיסה לחיילותיו הפראים, ולדברי אחד מבני ישראל יודע בינה לעתים מיוצאי ספרד בימים ההם א) „עלו התורקיים „בהומות ויישוקו בעיר, ויבאו בעד החלונים ובביזה שלחו ידם,

---

א) ר' יוסף הכהן בספרו „דברי הימים למלכי צרפת ובית אוטומאן" דף ל"א, ע"ב, הוצאת לעמבערג, 1859

„ותצא העיר בגולה, וילכו היילות מהומי"ט אל הבמות ויקחו
„את שללם ואת כספם ואת זהבם ואת צלמיהם ומצבותיהם שִׁבֵּרוּ,
„ויגלו הכומרים ביום ההוא".

ביום השלישי כשֹׁךְ חמת המלחמה צוה מחמד השני לבני
החיל לאסוף ידיהם משוד ורצח ויתן רחמים לשארית היונים
ויכונן כסא ממלכתו בארמון מלכי ביצנץ, והתי קונסטנטינופול מני
אז לבירת מלכי תֻּרְכִּיָּה והוסב שמה סטמבול. הנה כן בא
הקץ להממלכה החטאה, אשר עמדה על תלה אלף ומאה שנה
מימי קונסטנטינוס הגדול, וכל מלכיה (מלבד יולינוס
החסיד) היו מצירים לישראל. מהממלכה הזאת יצאה הנופה אל
כל ארצות ממשלת רומא העתיקה, היא למדה את הכהנים
אלופים לראשי העמים ושני קֵיסָרֶיהָ: תודוס (Theodosius)
השני ויוסטיניאנוס היו הראשונים להבדיל את היהודים
לרעה מכל בני משפחות העמים, לשום לפניהם חקים לא טובים
ויתנום לְאָלָה לְזַוָעָה ונאצה בכל הארץ.

ומחמד השני העביר קול בכל העיר הגדולה ליושביה
הנוצרים, כי יצאו ממחבואיהם, ואם יהיו לו עבדים נאמנים ויעשה
שלום להם ולא יפול משערת ראשם ארצה. אז עלה גם זכר
היהודים לפניו ויפקדם בפקודת ישועה ורחמים כעדות בן הדור
ההוא לאמר: „ובשנה אחת למלכו (מחמד בן מוראד) העביר
„קול בכל מלכותו: שמעו זרע היהודים היושבים בארצי, כל איש
„מכם יעל לקושטנדינא והיתה לכם שארית במיטב הארץ הזאת
„ואתנו תשבו. ויתקבצו מכל הסביבות מספר בני ישראל כחול
„הים, ויתן להם נחלה בקושטנדינא ויאחזו בה..... ויתן להם
„רשיון לבנות בתי כנסיות ובתי מדרשות, ויתקן שלשה כסאות
„בדיואן המלך: אחד למוצתי (Mufti) של הישמעאלים, אחד
„להפתריקי (Patriarch) של היונים ואחד להרב של היהודים, כי
„שם ישבו כסאות למשפט, כל אומה ואומה תשפוט את עמה,
„ומזרע היהודים נתן על ראשם הרב הזקן ר' משה קפסאלי זלה"ה
„וישם את כסאו בדיואן המלך בצד המופתי ויאהבהו כנפשו" א).

א) מספר „מאורעות עולם", ספר בכת"י מסופר בלתי נודע בשמו.

ואחר מגדולי ההוראה א) בדור שלאחריו מעיד גם הוא ואומר: „בשבת המלך (מחמד בן מוראד) על כסא מלכותו בעיר הזאת, אשר „לכד, שם לו הקים ומשפטים על כל עם ועם כלשונו ודתו" — ומאשר נדע כי הסולטאן מחמד הטה חסד להיונים וישם להם לראש־עם או נשיא אלהים אשר בתוכם את הפטריקי שלהם, הנה אין ספק כי לגדולה זאת — גדולת נשיא־עם בעניני הדת — נשא גם את ר' משה קאפסלי, לעמוד לפני המלך מול העם הישראלי יושב ממלכת התוגר החדשה. והדבר הראוי להתבונן עליו ביותר הוא, כי זה האיש משה, בכל גדולתו אשר גדלו המלך, לא דמה לנשיאי ישראל ופרנסיו ראשי הגולה, שהיו משתמשים בנשיאותם להנאת עצמם יהיו פוסעים על ראשי עם קדש, וזה האיש משה לא גבה לבו בהיותו יושב בשער המלך, ולא התאמץ למצוא חן בעיניו בהרמותו לו בהליכותיו ודעותיו. — „כי זה האיש „משה היה ענו וחסיד מכל בני דורו, מתענה בכל השנה, ועל „הארץ ישן וחי חי צער ובתורה היה עמל", וחסידותו זאת לא מנעה אותו „מעמוד לפני המלך מחמד וידבר אתו טובות וישם „את כסאו מעל כסא השופטים, ונערכו כל מסי הקהלות על יד „הרב הנזכר ומגבה על ידו ונותנם אל גנזי המלך ויאהב המלך „את היאודים" ב). — בדברים האלה נדע למדי את תכונת שררותו של ר' משה קאפסאלי ויחס מלכות עוטומניה אליו ואל כל היהודים. יתר דברי ימי רבי משה הנ"ל, התערבותו בעניני המדינות, והעירו עליו, באמונתו למלכו, את חמת שומרי

שהיה לפני החכם גראֶטין, והוא מספר. ברי ימי תרכיה משנת ע' לאלף החמישי (1310 עד סוף ימי המאה הי"ז למספרם, ועיין גראֶטין חלק ח' ציון ז' ובספר הזה בציון ב'.

א המהרשד"ם בשו"ת בסימן א' המתחיל — „איש יהודי אחד חכם נכבד ורופא וכו'". דברי התשובה הזאת יכב. מאד ולכן אעתיקם כלם בציון כ' בסוף הספר, כי מהם תצא תורה לדעת את המעמד המדיני בתרכיה במאה שנים הראשונות לממלכת מלכי עוטמניה בקישטא. דברי הס' „מאורעות עולם" ודברי המהרשד"ם מאומתים ומקוימים בספרו של האממער בספרו Geschichte des Osmanischen Reiches מן עמוד 247 ואילך.

ב) ג"כ בספר „מאורעות עולם" הנ"ל. ובספר „דבי אליהו" לר' אליהו קפסאלו.

ראש הסולטאן הַיֶנִיטְשָׁרִים, גם מחלוקתו עם הרב האיטלקי רבי יוסף קולן (המהרי"ק), מפעלות חסדיו הגדולים עם הספרדים המגורשים לתת להם מחיה בערי תרכיה ומפעלות בני משפחתו רבי אליהו קפסאלי ור' אליעזר קאפסאלי, כל אלה נכנסים בתחום הזמן הראשון של הגרוש ונדבר בם בהגיענו אל הפרק הזה. — בדברינו עד כה הספקנו לשום לפני קוראינו ציור מעמד המדיני של בני עמנו בתְרכיה לפני בא בגבוליה נדחי ספרד ולוזיתניה.

נשובה נא ונתבונן גם במעמד המוסרי, הדתי והמושכלי של אחינו ביון ותרכיה בדור שלפני הגרוש. מימי הקיסרים לֵיאו האיזאורי (Leo der Isaurier) (בראשית המאה השמינית למספרם), ובסילו המוקדוני ובנו ליאו הפילוסוף (באחרית המאה התשיעית) שגזרו שמד על יהודי ביצנץ, מֻעטו וישוחו היהודים בארצות יון: רבים המירו דתם ורבים יצאו מן הארץ, אלה לערי קרים וְקַוְקַז, ואלה עלו לאה"ק או ליתר ארצות הקדם אשר תחת ממשלת המחמדיים [א]), ואף כי לא נכחדו כלה היהודים מהארצות אשר בסביבות הים השחור וימי יון, ולפרקים יבא זכר אחד החכמים גם בספרי דברי הימים — אך זכרונותיהם בהתולדה קשים ודלים. ומה נפלא הדבר, כי כמעט נכבשה הארץ לפני התְּרכּיים וחבל חכמי־לב, אנשים גדולים בתורה, חוקרים ומפרשים בדרך מושכלי יִגָּלוּ וְיֵרָאוּ לעינינו לפתע פתאום; המחזה הזה מחזק דעת אחד החכמים מיודעי בינה לעתים [ב]), כי עוד בימי הגרושים והשמדות החלקיים בספרד משנת קנ"א נסו אנוסי ספרד להמדינות האלה וזרעו שם זרע התורה וההשכלה הישרה ברוח בני ארצם, והם כִּנוּ הדרך לאחיהם שבאו אחריהם באלפיהם ורבבותיהם. בגלל הדבר הזה עלינו לקרוא בשם איזה מהכמי הדור ההוא — דור שלפני הגרוש — אשר הרביצו תורה וחכמה בתורקיה ואיי יון. ומהם הכי נכבדים:

א) עיין בספרי דברי ימי ישראל חלק שלישי עמוד 174,5 ובהערת החכם הרכבי על דברי גראֶטץ ועוד בספר הנ"ל עמוד 255,6.

ב) רש"י פין בהכרמל הירחי שנה ראשונה בהמאמר הגדול „חכמי ישראל בטירקייא" עמוד 500. וע"ד חיי הדת וההברה של יהודי תרכיה אז עיין ציון ג' בסוף הספר.

א) רבי מרדכי בן אליעזר כומטינו (Comtino) מארץ יון, הגדול והנכבד בחכמי הדור במדינות אלה [א], הוא היה יליד אדרינופול, ולעת זקנותו העתיק מושבו לקוסטנדינא. הוא היה תלמידו של הרב הזקן ר' חנוך צפורטא „מגדולי קטלוניא „(ולפי זה גם כן אחד מיוצאי ספרד) וממיוחסיה, בקי בכל התלמוד, „רב מובהק לרבים וחסיד מופלג" [ב]. החכם הנודע הישר מקנדיא בעל האלים, נינו של כומטינו מצד האם, בהזכירו את אביו זקנו הוא אומר: „איש כלול בכל חכמה, חבר כמה חבורים למודיים וטבעיים ואור תורתו היה זורח בקונסטנטינא רבתי בשנת הר"ם". מחבורו על אבן עזרא והשגותיו על הפרשן הפילוסוף הזה הננו יודעים את דרך הרב הזה בלמודו, בחקירותיו ודרישותיו, כי לא נשא פנים להרגל ולא קבל לחק ומשפט גם הדברים שיצאו מבעלי סמכא ונחשבו למפורסמות שאינן צריכות ראיה, כי אם היה בעל בקרת עזה וחותך הדין על פי תורת שכלו, ואלו הם דבריו (ברשימת הביבליותיקה בליידען מר' משה שטיינשניידער № 204) בהקדמתו לספר שכתב להסיר מעליו תלונות איש ריבו — ריב הספרות בדבר הראב"ע: „.... זה מדרגת „ההמון הפתאים אשר לא זרח עליהם אור השכל, ליסד כל „יסודותיהם על הנאמר: לבם של ראשונים כפתחו של אולם ושל „אחרונים כמלא מחט סדקית ..... ובכן נסתמו כל החקירות „וההקשיות ואין אחר מעשי הראשונים שארית, כל כך: המושכלות „תמו נכרתו, השֵׂכל שִׂפֵל, הידיעה רֹעה התרועעה, הבינה איננה, „ההיקש־מוקש, והטענה־שטנה, המופת־יִלְפֵת, ההקדמות־רוממות „והתולָדָה־אֲבָדָה, כי הסכלות מושל, ויטע אֵשֶׁל, אפריון עשה לו,

א) לא נוכל להסכים עם החכם רשי"פ הנותן מקום בראש לרבי יוחנן אלימן או אלמניה, כי כל כחו היה בקבלה ובסוד אף שנראה כמתפלסף, ולאורו נהגו רק חכמי אומות העולם כ: ק דימירנדולה, הפילוסוף הנוטה לקבלה ותורת הח"ן, גם לא היה ר' יוחנן יליד הורכיה ויצא משם עוד לפני הגרוש ואנחנו הלא רק אלה החכמים שהתלכדה פעלתם בפעלת גולי ספרד נזכיר, ועל כן עברנו עליו בפנים הספר.

ב) הישר מקנדיא באגרת אחוז, בספר מלא חפנים להר"א גייגר, ובמעין חתום סימן ס"ג.

„וההמון יתלונן בצלו וקרא זה אל זה, לא נשאל ולא ננסה, כי „אין בודקין מן המזבח ולמעלה....." א) — הדברים הקשים האלה נאמרו ברוח בקרת עזה ונכונו נגד איש ריבו. מן הספרים בכ"י שנשארו ממנו הכי נכבד ספרו „כתר תורה", פירש על ס' „יסוד מורא" להראב"ע, פירוש לס' „מלת ההגיון" להרב"ם ועוד רבים.

ב) רבי שבתי כהן בן מלכיאל. הרב הזה קנא קנאת הראב"ע, בראותו כי כומטינו אינו מפרש את הראב"ע, כי אם משיג עליו ומוכיח טעיותיו הרבות. זה רבי שבתי היה גם כן מעמיק בספרי דפילוסופים והיה יליד איי יון וכמו שיספר הר"מ כומטינו עליו: „בא מארץ מרחקים, מאיים דרחוקים", ורבי מנחם תמר בפירושו על אבן־עזרא, מעיד בהקדמת ספרו, כי לא בכחו ועצם ידיעותיו עשה לו החיל הזה, כי אם אשר שמע מרבי שבתי כהן כאשר עמד לפניו וישמשהו. הוא חבר ספר „ארון הברית" פירוש לספר השם מאבן עזרא עם לוחות אבן ושברי לוחות (ועל הדבר הזה יש מחלוקת בין הביבלוגרפים ואנהנו לא נכנים ראשנו בפלפלים ממין הזה). וכתב עוד קונטרס בתמונות ההיקשים ההגיוניים (רמש"ש ברשימה הנ"ל). ומן החכמים האחרים שהיו אז בקונסטנטינופול ראוי להזכיר את

ג) רבי אליהו שרביט הזהב. חכם בתורה ובמושכלות, והוא עם ר' מרדכי כומטינו לא נמנעו ללמד תורה להקראי ר' אליהו בשיצי בעל אדרת אליהו. ר"א שרביט הזהב הרביץ תורה וחכמה בשלוניקי ועפיזוס (Ephesus) והוה מליץ ודרשן, בלשן וחבר ספר על תכונת השמים. לרגלי החכמים האלה ישבו הקראים ר' משה בשיצי ור' יוסף רביצי, כי בימים ההם נשכנה אש הקנאה שהיתה מאז ומעולם בין הקראים והרבנים, והאחרונים היו מלמדים תורה לבני הראשונים—וע"ד החזון היקר הזה בימי הבינים בקצה הרומית מזרחית אירופא עוד נשוב לדבר בפרקים הבאים, בבואנו לספר תולדות הרב הגאון הפרשן, התלמודי

א) ברשימה הנ"ל ועיין הכרמל הירחי שנה ראשונה עמוד 503.

והפוסק רבי אליהו מזרחי, האיש המופלא אשר רגליו עומדות על תחום שני זמנים לפני הגרוש ולאחר הגרוש, ובמקום הזה לשלמות הציור של המעמד הרוחני, עלינו להביא רק דברים אחדים, אשר בהם נראה כבמחזה הלך רוח בני עמנו בקונסטנ־טינופול: כאשר ביחד עם החירות המדינית עברה רוח החירות הרוחנית בקרב מחנה ישראל במלכות העותמנ״ים, החלו גם בני הקראים שנקרעו לפני שבע מאות שנה מעל ישראל לבקש קרבת הרבנים, וגדולי התורה קרבום בימים וילמדום תורה ומקרא ומשנה, תלמוד ומחקר וכל הידיעות החיצוניות; ורבי אליהו מזרחי מעיר על רבו ר׳ אליהו הזקן ועל רבי אליעזר קפסלי, שניהם „חסידים מופלגים בעלי הוראה, שהיו מלמדים בני הקראים „תורה שבעל פה, אחרי שקבלו עליהם שלא לחלל מועדי ה׳ „המוקדשים ושלא לזלזל בכבוד החכמים החיים והמתים״ א).
כעשרים שנה ויותר אחרי התקופה שאנו עומדים בה, נמצאו קנאים מאנשי הקהלות בקונסטנטינופול עם קצת טובי העיר, שנתקבצו בכנסת קהלפולו להחרים „שלא ילמדו חכמי ישראל „את הקראים שום למוד בעולם, לא מקרא ולא „משנה, לא תלמוד ולא הלכות ולא אגדות, לא „פירושי המקראות הדורכים בדרך הפשט ולא „פירושי המקראות הדורכים בדרך הקבלה והדרשה, „לא שום חכמה מהחכמות, לא טבע ולא הגיון ולא „מה שאחר הטבע (מיתפיזיק), לא מספר ולא „תשברת, לא תכונה ולא מוסיקה ולא מדות ולא „שום סעיף מסעיפי החכמות האלה״. והנה כאמור אחרית דברי הריב הזה נספר בפרקים הבאים, ועתה נכבדו לנו הדברים הנאמרים בחרם בדרך אגב שמהם אנו למדים: א) כי עם למוד התורה פרצו אז למודי חכמות הטבע והעיון השכלי, כמו שהם מפֹרטים בחרם. ב) כי היתה מעלת החכמות האלה נכבדה בעיניהם כמעלת התורה ויוקירו אותן כיקר תורה ות־מת האמת.

א) תשובת הרא״ם סימן נ״ז ועיין להלן בפרק זה, סימן ג׳ מעמוד 70 והלאה

ד) גם אחד מחכמי פורטוגליה כבר הרביץ תורה בקושטנ־דינא לפני הגרוש והוא הרב דון גדליה אבן ייחיא ניגרו, „שהתחכם מאד בתורה וברפואה ובסוף ימיו חפץ לעלות לארה"ק „אך נתעכב בקונסטנטינופול ותפש שם ישיבה וחבר שם חבורים, „ובקשו הקראים ממנו שישתדל להכשירם (גם כן אות הזמן ואין „ספק שיש יחס וקשר לזה עם מפעלות ר"מ כומטינו ור' „אליעזר קאפסלי ודעתו של ר' אליהו מזרחי) והפליג „בדבר (השתדל הרבה) ולא עלתה בידו, כי חכמי ישראל לא „הסכימו לזה" א).

בחתימת דברינו עלינו עוד להזכיר שם איש גדול מזרע היהודים, האיש חכים יעקוב רופא הסולטאן מחמד בן מוראד בלכדו את קונסטנטינופול, וימצא חן מאד בעיני המלך ויגדלהו וינשאהו למעלת שר האוצרות (Defterdor) ויעל מעלה מעלה, אך אז רם לבבו ויזנח אמונת אבותיו ויקבל תורת האיסלם ויהי לוויזיר־גדול. וישנן ידים מוכיחות שאחרי כן בהיותו נבדל מעדת ישראל וגם בימי השלטון ביַזִיט בעת הגרוש לא שכח את עמו ומקור מחצבו ויעש טובה לישראל, כאשר עוד נשוב נדבר בו. בדברינו אלה הספקנו לתת לפני קוראינו פרצוף פני החיים המדיניים, המושכליים והדתיים אשר ליהודי תֻּרכּיה ואיי יון בעת שהתעתדו המדינות האלה להיות ארץ חפץ ומקום מקלט לאלפים ורבבות מגורשי ספרד ולוזיתניה.

א) לשונו של בעל „שלשלת הקבלה". עיין גראֶטץ חלק ח' עמוד 277 ובהערה 2 שם. והנה בסתירה לבעל שה"ק, האומר כי יצא דון גדליה באחרית ימיו מקונסטנדינא ללכת באה"ק ונפטר בדרך ונקבר בצפת, מוכיח החכם כרמולי בספרו היקר „דברי הימים לבני יחייא" מכתב מצבתו שמצא בקונסטנטינופול, כי בעיר הזאת מת ביום ג' תשרי (מסכים לידיעת בעל שה"ק) בשנת ה' אלפים רמ"ח (עיין כרמולי בספרו הנ"ל עמוד 17), והפלא על רש"י פין, שהשמיט את החכם הזה ולא זכרהו, בעוד שסופר ומונה הוא עוד רבנים אחרים, אשר בטח קטנה פעלתם מפעולתו, כי „ההתחכמותו בתורה ורפואה" והשתדלותו לאחד את הקראים עם הרבנים מטביעים עליו חותם רב חכם ומשכיל, ותעצומות פעלותיו השאירו אחריהם רושם נכבד.

ב.

גארץ הצבי וארץ מצרים בדור שלפני גרוש ספרד ובדור הגרוש. מעמד המוסר ודרך ארץ בכנסת ישראל שבארץ ישראל (ומצרי) במחצה המאה השלישית לאלף הששי: רבי אליהו די פיראר ה ורבנו עובדיה ברטנורא; פעלת הרע"ב בארץ הקדושה והפנים החדשות שקבלה ירושלים עה"ק על ידו. היהודים במצרים בימי ממשלת המאמעלוקים. הנגידות במצרים, רבי נתן הנגיד ובנו ר' יצחק שולאל.

אולם התמונה לא תהיה שלמה בכל חלקיה, אם לא נאחז דרכנו הלאה קדימה לעבור מארצות יון אל מצרים וארץ הקדושה ואסיה הקטנה, הארצות שהתעתדו גם הנה לקבל בתוכן קהלת יעקב הספרדית בימי דור אחד אחרי הגרוש, כי גם שם נתבצר מקום פעלה גדולה וכבירה, לתורה והעודה, ותהי שם העצומה רבה לאחדות לאמית ומרכז רוהני; ואם גם נוחלו אבדו התקוות האלה, לרגלי המכשולים אשר אִנָה הזמן להתנועה הזאת, מכשולים מבית ומחוץ, אשר בגלל זה שרכה דרכה ותלך חשך ולא אור, הנה גם מזה תצא תורה לחַקר דברי הימים, ונדעה נרדפה לדעת התורה הזאת בהמשך דברינו בפרקים הבאים.

והנה שאל ישאלו רבים, מדוע לא שמו רוב הגולים פניהם אז ישר לארץ ישראל, ומדוע לא התגברה אז התנועה המוטבעה בלב כל עם נדכה ונרדף בארץ גלותו לשוב למקומו הראשון? אמנם מדברינו בפרקים הבאים ימצאו הקוראים פשר דבר; כי באמת התגברה אז התנועה לשיבת עם ישראל אל אדמתו, או יותר נכון לאחדות הלאמית הרוחנית, אך אותות התנועה הזאת נראו באיזה זמן מאוחר, וסבת הדבר היא: בימי התקופה שאנו עומדים בה — במחצית הראשונה למאה השלישית למספר ב"י והמחצית הראשונה למאה הט"ו למספרם — עוד לא הגיעה הממלכה העוטומנית או הִרביה למרום קצה, תקפה וגבורתה, ועוד לא נשלם בנינה בתור ממלכה אדירה המחבקת זרועות עולם בנֹעברות הימים, הסובבים את אסיה ואירופה. יותר מחמשים שנה

אחרי מפלת קונסטנטינופול, כאשר נצחונות התרכיים כבר פלסו להם נתיבה בלב אירופא וילכו הלוך וקרוב לווינא קרית מלכי אשכנז, בימים ההם כאשר לכד מחמד את אוטרנטו (Otranto) באיטליה הדרומית וינופף ידו על קרית עולמים רומא; גם אז היו עוד התרכיים רחוקים מעשית מלוכה באסיה. שלשה סולטנים אחרי מחמד עוד לא הדבירו תחתם עמי אסיה המערבית ומצרים וארם נהרים. בימים ההם עוד לא נחשב הסולטאן למלך מלכים (Padischah), ערב ומקום קבר הנביא מחמד עוד לא נמצאו ברשותו, ולא היה לו המשפט להקרא בשם מושל המאמינים (כליף). מצרים וארץ ישראל והמדינות סביבותיהן היו נתונות תחת סולטאן אחר, שהקימו להם העבדים המשוחררים הממעלוקים, אשר מקוקז באו למשול ביד חזקה על מצרים וארה"ק. להסולטאן סלים הראשון נצפנו הגדולה והתפארת, לכבוש תחת ידי העוטומניים סוריא וארץ ישראל, מצרים וערב כלה; אחרי נצחונו הגדול על סולטאן הממעלוקים, על יד העיר אלעפפא (בשנת רע"ז=1517), כעשרים שנה אחרי גרוש ספרד ולוזיתניה.

העדר ממשלה מסודרה ופרעות המדות והמוסר תוצאות כל הנהגה פריעה במדינות מצרים ואה"ק, נתנו מרך בלב בני ישראל הספרדים—הפורטוגיזים ויניאו את לבבם בימים הראשונים מעלות בהמון לארץ הקדושה, כי כבר היו שבעי רגז ונדודים ונפשם אותה לבוא אל המנוחה. ומה גם כי בבואם על דרכם לקונסטנטינופול ושלוניקו, ראו שם מנוחה כי טוב והארץ רחבת ידים וכר נרחב לפניהם להתפתחות כשרונותיהם במסחר וחרשת המעשה. בני עם־המסחר — היונים — היו אז ירודים ונכנעים, נרעשים ונפחדים, והממשלה לא רצתה אותם, ותבט עליהם בעין רעה, והתרכיים היו אך אנשי מלחמה וגם המלאכות הנחוצות לחיי האדם זרו להם; על כן בקעה מצאו מגורשי ספרד לפניהם בכל ממלכת תוגרמה החדשה, ויכוננו בה בתי מסחר ובתי מלאכה. ובגלל זה לא נשא לבם אותם לעבור משם אל ארץ הצבי ובנותיה, לצאת מארץ אשר רוח מושליה טובה להם, ללכת לארץ, אשר רק מרחוק שמעו שמע הממשלה הזאת כי פרועה

הוא לשמצה. — רק כעשרים שנה אחרי הגרוש, בהאחד כל ארצות סוריא בבלומצרים עם קונסטנטינופיל תחת שרביט העוטומניים, החלה היציאה בהמון לארץ הקדושה; אך גם אז באו רבים מהם למצרים, לאלכסנדריה וקהירה. כי מצב ארץ מצרים ותכונתה היו גםאז מסגלים מאד להפרחת המסחר בין הודו ואירופה. ובגלל הדבר הזה היו הגדולים והעשירים שבעולי ספרד, אנשי המעשה, בוחרים יותר להתישב בקוסטנדינא ושלוניקו, ואחרי כן באזמיר (סמירנה) ומצרים, ורק אנשי־העיון ובעלי חזון—לב היו מהדרים להתישב בארה"ק ובכן היתה ארה"ק למרכז לאמי בתורה ועבודת הרוח, לא קודם מימי דור אחד אחרי הגרוש. ולהבין בחזון את המעשים אחרי העת ההיא דרישה שימת עין על מעמד המוסרי והדתי בארה"ק ומצרים בדור שלפני הגרוש, ואז נראה, כי גם שם נמצאו גדולי ישראל שכבשו הדרך לפני הגולים והכשירו את הארץ ויושביה לקבלת הגרים האלה וליסוד קהלות וישובים חדשים.

ימים רבים, מאה והמשים שנה ויותר, היתה ארץ הצבי שוממה מבלי בניה. אחרי ממשלת הפרנקים נוסעי הצלב ואחרי הכבש הארץ לפני סולטני מצרים הישרים והנאורים, אחרי יסד המעלה של רבינו משה בר נחמן (הרמב"ן) ועלות שלש מאות רבנים, והאחרון שבהם הפרחון בעל ספר „כפתור ופרח" בשנת ס"ו לאלף החמישי [א]), גברו המהומות בהארצות האלה בימי ממשלת המאמילוקים ולאחרונה פרצו שם מלחמות ומהומות בימי המחריב ארץ ימרעיש ממלכות תימור, שגרמו להישוב שיתמעט. אז נשמו שם דרכי התרבות האנושית ותקון העולם ותרב מאד השחתת המוסר בין היהודים המעטים, אשר עוד ישבו בקרבה, בהמשך הזמן הוטב שם מצב הפרנסה, והחיים קבלו פנים יותר

א) עיין מאמר „עולי גולה" להד"ר קאמינקא בכנ"י מאת שפ"ו ספר, שני, בחלק העבר וההוה: 128—132.

מאירות, אך המדות לא נתקנו, הדילטוריא התגברה יותר ויותר ובעתה כן אז לפני חמ״ש מאות שנה, רבו בירושלים הממונים שנתמנו מאליהם ופרנסים הנוטלים שררה לעצמם ומולכים מעצמם. בעלי זרוע שבחוקתם לקחו להם קרנים ויטילו אימה יתרה על הצבור, להתמלא מהרבנה של הקהלה. הפרנסים האלה גזלו והמכו למלא נפשם ונפש שלמוני הממאלוקים השואפים לבצע מעשקות, שנים מועטות לפני גרוש ספרד נראה שנוי עצום לטובה בהלך רוח בני ירושלים, וזה בא להם גם כן מעולי-גולה אשר כבשו הדרך לפני הגולים מספרד. הראשונים לציון בימים ההם היו חכמי ישראל באיטליה. עוד בסוף המאה השניה עלה לירושלים הרופא והרב המופלא ר׳ אליהו די פירארה. ואז לא נמצא איש בכל ארץ ישראל שיהיה ראוי להוראה, ויחזיקו יושבי ירושלים ברבי אליהו הרופא ויאמרו לו: מורה ודיין תהיה לנו, וממכתבו שכתב מירושלים לאנשי ביתו הננו רואים, כי המצב המוסרי והחמרי בישראל ומעמד החברה בכלל כבר הוטב אז מאשר היה מלפנים. לרגל מלאכתנו הננו מוצאים לנכון להביא בזה ראשי פרקים ממכתבו [א]), בשנת קצ״ח כותב רבי אליהו לאנשי ביתו באיטליה בתוך יתר הדברים: „באתי „פה ירושלים עיר הקדש מ״א לספירה קצ״ד, ונכבדי הקהל יצ״ו „באו אלי ובקשו לפרש להם בעת הכנסת (בעת התפלה) פרק „במיימוני והלכה עם תוספות והלכה עם פירש״י, מלבד טורח „הדינים פה וההוראות במצרים ובאלכסנדריא ודמשק ומקומות „אחרים הקרובים והרחוקים. לטורח (לפי הטורח) המרובה, ההנאה „מועטת, ועם כל זה די לי ולמשרתי בריוח עד היום הזה, כי „המזונות פה ברוח ובשפע יותר מכל המקומות שדרתי שם „בארצות המערב. האנשים מתפרנסים במקום הזה ממלאכת

א עיין גראֶטץ חלק ח׳ 278 ובהערה שם. המכתב נמצא בקובץ "דברי חכמים" (מעטין 1859) והחכם כרמולי העתיק אותו צרפתית, ואנכי מצאתי נכון להביא בפנים עקרי דבריו, כי בתולדות העתים וציורי התרבות והחיים (קולטור-היסטאָרישע בילדער) כל המרבה להביא הדברים כהווייתם וצורתם הרי זה משובח.

„הנגרים — קצת בדרך הסחורה לישב ולמכור, וקצת בדרך
„המלאכה—ובמלאכות הבשמות (Pharmacie) והמרקחות והשרופים
„(Chimie) אינם בקיאים כלל ..... ואין צריך לומר במלאכת
„הרפואה שכלם המורים גמורים. רבים מתעסקים במלאכת הצרפות
„והרצענות וקצתם משתדלים במלאכת המשי, האנשים לקנות
„ולמכור, והנשים בעצם המלאכה. היהודים יושבים למלאכתם אצל
„הישמעאלים ואינם מקנאים ואינם מקנטרים זה את זה כאשר ראיתי
„במקומות אחרים....״— המכתב הזה כבר נותן אותותיו אותות
העצומות להשלמה וצעדים ראשונים להתפתחות דרכי ישוב
נאים ומתוקנים. אך אם הישוב בכלל נתקן אז בארה״ק, היהודים
יושבי הארץ עוד לא התקינו את דרכיהם, גם הירושלמיים
שבימים ההם היו אנשי שחץ, עשו עצמם לזקנים, ויהיו—ממונים
המתמנים מאליהם ולא נתנו ליהודי הבא מחו״ל לְהֵאָחֵז בעירם,
וכשנשאל אחד מגדולי ההוראה בימים ההם, אם יש מצוה
בדבר לעלות לארץ הקדושה, היתה תשובתו: „בודאי שבח
גדול ומעלה יתרה יש לו לאדם הדר בא״י, אמנם שמענו
כמה פעמים שיש שם בני ברית מערביים נחשבים לרשעים
גמורים, מוסרים מפורסמים, והם טורדים ומבלבלים
האשכנזים שהם שומרי תורה״ וכו׳ וכו׳ [א]). העליה רבתה
אז ביותר מאשכנז, הארץ אשר בה נרדפו ישראל יותר מאשר
בכל ארצות אירופה וספרד בכללן, ורבני אשכנז הנוחים והעלובים,
הנדכים והנענים, כמעט שבאו מארץ מרחק כזאת בימים ההם,
וַיֵאָנסו לברוח ולהמלט על נפשם. „כי לחצום „הזקנים״ לחץ
גדול, וקרוב לג׳ מאות בעלי בתים שבאו שם, נשמטו אחד
„אחד מפני כובד המסים, אשר הטילו עליהם „הזקנים״ יושבי
„הארץ מקודם ... וכמעט שלא נותר בה מי שיהיה ראוי
„להקרא בשם איש״ [ב]). תולדות הלחץ הזה שלחצו „ממוני

א) תרומת הדשן להר״י איסרליין פסקים פ״ח.

ב) מאגרותיו של רבנו עובדיה ברטנורה מפרש המשנה ביאהרבוך פיר געשיכטע דער יודען מאת פריפזון ש׳ 1863. נמצא בהביבליותיקה של הגביר אורי גינצבורג ע״י החכם זק״ש ונתבאר ונעתק מעברית לאשכנזית ע״י ההכם

ו"חו"רי" „הזקנים" בירושלים בימים ההם את עולי גולה החדשים היתה הסבה כי שבה העיר ונתרוקנה מיושביה, ולא נשארו בה רק האלמנות והיתומים ויתר האנשים המטילים עצמם על הצבור, „והזקנים"—לאמר: הממונים, מכרו את בית החולים, וגם בתי הכנסת ובתי המדרש ספרי התורה והמעילים והפרוכות והתכשיטים וכל כלי הקודש מכרו לערלים—המה הנזירים הקתולים, אשר הביאו אותם לאירופה וימכרום כדברים עתיקים ומקודשים מובאים מירושלים, ולא היה גם בידי הנגיד ר' נתן הכהן (ר' נתן שלאול) למחות בידם, כי היה ירא לבל ילשינו הזקנים על כל היהודים לפני המלך (של המאמילוקים). כה רבו השערוריות, עד סמוך לשנת גלות ספרד, בשנת רמ"ח; אז עלה מאיטליה וירושלים הרב הגדול, הדרשן והפרשן רבי עובדיה ברטנורה, ובשמו הטוב אשר הלך לפניו, דבריו הנעימים, מדת טובו והיותו נוח לבריות, ויודע לערוך גם ערך צרכי עולם הזה, משך אחריו בעבותות אהבה את כל העם היושב בציון והוא היה בעיני: „בני ברית ואינם בני ברית כמלאך השלום, זקן מלא רחמים, „אשר אליו גם גוים ידרושו, וגם במצרים ובבל וכל הארצות „יגזור אמר והמה מקיימים ואפילו הישמעאלים מכבדים אותו „ויראים אותו יראת הכבוד. הוא ענו ושפל רוח מאד, דבריו „ערבים וכל עמים יאשרוהו ועליו יאמרו: אין זה ילוד אשה..." א). זאת היא עדותו של אחד ההרים את הארץ בשנת רנ"ה. ולא לעדותו של האלמוני הזה הוא צריך רבנו עובדיה, כי דבריו במכתביו המה עדים על יקרת רוחו ומדותיו הנעלות. נִשָׂוֶה לנגד עינינו רב גדול בתורה, הפרשן הגדול שֶׁזָכָה לו מן השמים, כי פירושו על המשנה יהיה מחובר לטהור—להמשנה בעצמה, ונתפשט

נייבויער, ובציון ה בסוף הספר אביא רוב דברי המכתבים של הר"ע ברטנורה מפורש ומבואר לפי תרגומו של נייבויער. כי אוצר כל יקר הוא להתאבים לדעת את התולדה הקולטורית של אחינו בארצות הקדם בימי המחצית הראשונה למאה השלישית.

א) הרע"ב שם ביאהרבוך הנ"ל נ"ב מאוצרו של הב' גינצבורג ע"י זק"ש ואורו של הח' נייבויער.

בכל תפוצות ישראל, כפירוש הפרשנדתא רש"י על כתבי הקודש והש"ס, רב חרד על הדת במדה גדולה ויתרה ושונא את ההתפלספות, ובכל זאת הוא קורא את הקראים והשמרונים בשם „אחינו בני ישראל", מספר לתימו, כי „הקראים „אינם מאמינים בדברי חז"ל, אבל בקיאים הם בכל „העשרים וארבעה ונזהרים בדיני שחיטה", מדבר בם כביהודים כשרים, ולבו ידאב מאד כי נטרפה לו השעה בהיותו באלכסנדריה ולא יכול לקרוא את ספריהם ויחוסיהם, — מספר כל מנהגי „אחינו השמרונים" בחרט אמת ועט סופר מהיר. כאחד מתרי הארץ הבריטנים, הנוסעים המומחים בסדר מסעות להתבונן על דרכי החיים, הננו רואים גם את רבנו עובדיה מתבונן על כל מעשי בני האדם וטיב המדינות ודרכי החיים של כל אומה ואומה: היהודים, הנוצרים והישמעאלים; משבח הוא את יהודי רהידו"ס (Rhodus) א), „כי המה אנשי שכל, צחי הלשון, „בעלי מוסר ודרך ארץ ומכבדים את הבריות, ומספר, כי לא „נמצאו נשים יפות בכל הארץ כבנות רהודוס" וכו'. — והמצב המדיני והמוסרי יתאר רבנו עובדיה בדברים אחדים ויאמר: „ואמנם מן הישמעאלים אין גלות כלל להיהודים, והלכתי בכל „הארץ לארכה ולרחבה, ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים „מאד על איש נכרי, ובפרט על מי שאינו יודע הלשון, וכי רואים „הרבה יהודים יחד לא יקנאו בהם כלל, ולפי דעתי אם היה בארץ הזאת" איש נבון וחכם בהנהגה מדינית, היה שר ושופט גם ליהודים "וגם להישמעאלים, כי אין בכל היהודים אשר במחוזות אלה חכם „חרשים ונבון דעת, להיות דעתו מעורבת עם הבריות. כי כלם אנשים „מדבריים, שונאים את הבריות ואין עיניהם ולבם „כי אם אל בצעם". — על הקורא לזכור כי הדברים

א) האי רהודוס נכבש אז כן על ידי הסולטאן סולימאן בשנת 1522, אך גם מחמד השני נלחם עליה. וע"ד דברי ימי היהודים ברודוס לעת מלחמות מחמד באחוה של יוחנן הקדוש (Iohaniterorden), בשנת הר"ם—1480, עיין „בלקוטים שונים" של ר' משה די לאטיש עמוד 16—47, שאביאם בציונים בדברי הר"ע כרטנורא בספור מסעותיו.

נאמרו לפני ארבע מאות שנה ויותר, ארבע שנים לפני גלות ספרד ומאה שנים אחרי גלות צרפת ואנגליה, בעת אשר בכל מדינות אירופא, מלבד פולניה, גם אם התירו להיהודי לשאוף רוח, לא העיז לצאת מפתח הגיתו בלי אות הקלון — טלאי ירוק כצבע הכרכום על מגבעתו ובגדו העליון — בקראנו דברי רבנו עובדיה אלה, אשר רוח חן ותמימות שפוכה עליהם, נדמה לשמוע דברי אחד מהנאורים שבחובבי ארצנו הקדומה. וגם את האנשים המדבריים אלה הזקנים והחו"רים והממונים' אשר עיניהם ולבם רק אל בצעם, נדעם ונכירם מאז ועד הנה...

בבוא רבנו עובדיה לירושלים הספיקו לו שנים אחדות, לברוא שם עולם חדש; ובמשך עשרים שנה נראה שם רוח אחרת, כי היה האיש הזה כמו קרוא לחדש פני הישוב בארה"ק ולעשותה לארץ חפץ להמוני הגולים, כאשר נדבר בהמשך הענינים.

מדברי רבנו עובדיה ורבנו דוד אבי זמרה (הרדב"ז) מיוצאי ספרד נדע גם ידיעה שלמה וברורה מחיי בני ישראל במצרים אז. הרע"ב מספר, כי היתה ארץ מצרים אז רוכלת עמי המזרח והמערב, והיהודים גברו באלכסנדריה וקהירה במסחר וחרשת המעשה. גם פני החיים המושכלים והמוסריים בקהלת יעקב אשר במצרים, כפי אשר ישים לפנינו הרע"ב המה פנים מאירות, ומרהיבות לב ונפש. „היהודים, הרבנים, שלמים הם עם הקראים והשמרונים. היהודים המה השולחניים ובעלי כל הסחורה הבאה „לאלכסנדריה מווינציאה וגינובה, להוליך ארצה „הודו, או המובאות מהודו להוביל לאירופא". גם חיי החברה והקהלה היו במצרים יותר מסודרים מאשר בירושלים. הנגיד היושב „במצרים הוא רודה בכל היהודים, אשר תחת ממשלת מלך מצרים, „ויש לו כח לאסור ולהכות כטוב בעיניו לכל איש אשר ימרה את „פיו מן היהודים בכל הקהלות מסביב, והוא ממנה דיינים בכל קהל „וקהל, ואשר הוא היום נגיד ישב בירושלים שנים רבות וברח משם מפני „הזקנים" המה הממונים והמלשינים והמוסרים, ושמו „רבי נתן הכהן" (כ"ז דבר הרע"ב באגרתו). משרת הנגיד היתה במצרים מעונות קדם, מימי

הרמב"ם ולפניו, נגידים היו בנו של הרמב"ם רבי אברהם
ובן בנו עד ששה או שבעה דורות מימי הסולטאן סאלאדין'
עד אשר נכבשה הארץ לפני התרכים בימי הסולטאן סֶלִים. וכל
כך היה גדול כבוד המשרה הזאת בעיני העם, עד כי היו להגדות
שונות מהלכים בעם על דבר ראשית צמיחת השררות הזאת, ויאמרו
להשוות את הנגידות במעלתה למעלת נשיאות הגולה בבבל. רבי
דוד בן זמרא (הרדב"ז) [א] יספר: „בת מלך הכליף מבגדד
„נשאת למלך מצרים קרוב לתחילת מלכות הישמעאלים, ושאלה
„את בעלה על ענין היהודים אם יש להם מלך או נשיא, יען במלכות
„אבי יש ישראלים הרבה ויש להם נשיא נקרא ריש גלותא
„והוא מזרע המלוכה, ואני מתברך בו ועושה לו כבוד גדול לפי
„שהוא מזרע מלכים ונביאים. ומיד צוה המלך להביא איש אחד
„מזרע דוד המלך, ושלחו איש נבון וחכם מר פלוני מזרע הנשיאים
„ומנה אותו לנגיד על כל היהודים במדינות מלכותו. ומשם
„נשתלשלה הנגידות במצרים והיתה לו הרמנא דמלכא ומאמר
„המלך לרדות את העם במקל ורצועה .... וכו' ..."

מובן מאליו כי אין הדברים האלה אלא דברי הגדה, אך
דבר ברור הוא כי היתה הנגידות שררה מדינית, נתנה מטעם
המלך, ונבטלה רק כעשרים שנה אחרי גרוש ספרד, בְּהִכָּבֵשׁ
הארץ על ידי הסולטאן סֶלִים. בנו של ר' נתן הכהן, רבי
יצחק שלאול, היה הנגיד האחרון, ובישיבתו כבר נמצאו רבים
מגדולי החכמים יוצאי ספרד, כאשר נספר עוד. אמנם היותר
נכבד לענין ספרנו הם דברי רבנו עובדיה באגרותיו, המעיד
כי כבר נסו היהודים פליטי ספרד, עוד לפני הגרוש הכללי,
למצוא מקום מקלט במצרים, וכה ידבר: „ויש במצרים היום
„כחמשים בעלי בתים, אשר היו בספרד כלם בעלי בתים ועניים
„היום, והם עזבו את בתיהם ואת עשרם ואת אבותיהם ואת
„אבות אבותיהם, שהיו שומרים את דתי הגוים והם
„באו לחסות תחת כנפי השכינה". הנה כן ידבר

א) בשו"ת וולק ג' תשובה תק"ט בדפוס פיורדא 1781. ועכ"ז עיין ציון
א' בחלק ט' לגר"י גראֶטץ.

מהנוסים—המַרַנִים הראשונים בני בניהם של ממירי דתם בגזרת קנ"א, ואשר בשבילם נקבעה האינקוויזיציאה באספמיה והם נתנו תואנה לפרננדה ואיזבל לגרש את אחיהם היהודים מן הארץ. הדברים האלה מחזקים ההשערה, כי לא לבד לארץ מצרים, כי אם גם לארצות יון וְתֻרְכִּיָּה וליתר מדינות מלכות העותומניים דרבו לבא האנוסים, אשר שרדו לבא מפני חרב האינקוויזיציאה בימי דור אחד לפני הגרוש הכללי; הם כבשו את הדרך לפני אחיהם, ועל ידם נתבצר מקום המקלט לאחיהם שבאו אחריהם באלפיהם ורבבותיהם. נשובה נא מעתה לבקש את אחינו הגולים לראות ולדעת את הדרך הלכו בה ממערב למזרח.

ט.

יהודי ספרד באלפיהם ורבבותיהם מנערים אבק ארצות אירופה הנוצרים מעל רגליהם ובאים בגבולות תרכיה המחמדית. הסולטנים: באַזיט השני; סילים (Selim) הראשון ושוליימאן השני. מצב יהודי ספרד הראשונים בממלכת תוגרמה ורברי יודעי העתים באירופה עליהם; ר' משה קפסאלי ופעלתו לטובת הגולים; רבנו אליהו מזרחי חכם באישי השני בקושטא, החרם ע"ד למוד תורה לקראים והרא"ם. חכמי ישראל הספרדים הראשונים בקושטא.

אלפים ורבבות נפש אדם, נהדפים ונרדפים מכל עמי הארצות הדוגלים בשם אלהי הרחמים והאהבה, הרימו פעמיהם מאירופא המערבית, ללכת הלוך ונסוע קדימה אל ארצות תֻּרְכִּיָּה שבאירופא בקרן מזרחית דרומית. ומאת ההשגחה העליונה, הנוהגת בחסדה כל דור, היתה זאת, כי הסולטנים: ביזיט (Bajazet) השני, סילים (Selim) הראשון, ושוליימאַן (Sulaiman) השני, שמלכו בתרכיה יותר משמנים שנה (1481—1566=רמ"א—שכ"ו) היו אוהבי ישראל במדה כזאת אשר לא נראתה ולא נשמעה באירופא מימות המלך לודוויג החסיד בצרפת בימי המאה התשיעית למספרם. הסולטנים האלה לא אמרו די

בסבלנות הדת לבדה, בתתם להגולים לבא ולהתנחל בארצות ממשלתם, כי אם גם נראה אותם מתאמצים להעלות ארוכה להנגשים והנענים ולרפא מחץ מכתם; בחסד וברחמים גדולים קדמו פניהם ויותירו אותם לטובה על יתר לאמי תֻרכיה: היונים והארמים (ארמיניים). הראשון בזמן ואולי גם במעלה למשוררי שירת ישראל הספרדי בלשון קשטיליאה — השפה הקרובה ללב היהודי הספרדי עד היום — על אדמת נכר, ר׳ שמואל אושקי, יביע ששון רוחו וחדות לבו על הרוח וההצלה, אשר עמד ליהודי ספרד בארצות תֻרכּיה, כי הרחיב להם ה׳ לתת להם תקומה בארץ הזאת ויאמר: „תֻּרְכִּיָה הממלכה הגדולה והרחבה „כרחב יַמֶּיהָ אשר יסובבוה, דמיונה להים הגדול אשר בקע ה׳ במטה „עזו להעביר גאולים. יעקב, בן עמי! כיום צאתך ממצרים כן „עתה תשליך בים הזה את חטאתיך כי התגברו, וצרותיך כי עָצְמו „מאד; שם, בהממלכה האדירה אשר נוסדה זה לא כביר, יִפָּתְחו „לפניך שערי רחמים אשר לא יסגרו, שערי חירות וגאולה „וישועה, פה תמצא די אונים בנפשך להסיר ממך הבגדים „הצואים, להשליך אחרי גוך את אלילי מנהגים זרים ומזורים „לרוח דתך אשר היית אנוס ללכת בהם בארצות אויב קנא „ונוקם; פה תחדש נעורך ותשוב אל תורת אלהיך, תתנער „מעפר שפלותך ותתעורר לעזוב ארחות חיים הוות לרוח „תורת אביך, ככל אשר היית נאנס לעשות עד כה, למען „הצל נפשך מחמס עריצים, אשר גר ונודד היית בארצם. „בממלכה הזאת יטה ה׳ חסדו אליך ויצוה לך את הברכה, „להמציא לך פדות ורוחה לשוב בתשובה שלמה על חטאתיך כי „התגברו״ א). — מושלי תֻרכיה, מרגע הראשון שהציגו הגולים כף רגלם על אדמת ארצות ממשלתם, הכירו וידעו, כי עתידים הם הגולים האלה להגדיל כבוד הממלכה ולהאדירה בעשר וכבוד המסחר והרשת המעשה, ולבבם הבין את התועלת הגדולה, אשר יביאו המגורשים לארצם. סופרי העתים בימים ההם אומרים, כי בהשמע בקושטא דבר הגזרה הרעה בספרד בשנת רנ״ב, היה דבר הסולטאן

א) שמואל די אושקו בספרו תנחומות ישראל (Consolança).

בְיָזִיט לפתוח שַׁעֲרֵי ארצו לפני הגולים ויאמר: „הזה הוא פירנגדה הקתולי מלך ספרד, אשר לו יאמרו הנוצרים כי הוא מלך חכם, אינו אלא מלך טפש, כי מרושש הוא את ארצו ומעשיר את ארצי". ובאמת היו היהודים קרואים לחזק מוסדות הממשלה הצעירה רבת־האונים, אך נעדרת סדרי—אזרח ותורת חברה מתוקנת לפי חקים דרושים להתפתחות הישוב המדיני. התורכיים היו גבורי מלחמה, אך לא אנשים מן הישוב ואזרחים יודעים ארחות החברה בעתותי השלום. בהערים נעדר אז יסוד הישוב האזרחי: מפלגת הסוחרים ואנשי המעשה. אמנם התורכיים היו מלאים כח עלומים, גם כבוד שכלם הטבעי היה חדש עמהם. כבני הטבע היו מלאים עז וגבורה; והתאוות והתפנוקים והמדות החיים עוד לא השביתו את רוחם מטהרו ועוד לא החלישו את כחותיהם הגשמיים והרוחניים, אך לא ידעו שמץ דבר מהחכמות והמלאכות, אשר בלעדן לא תוכל עמוד כל חברה מדינית וכל ממלכה מתוקנה, ולא ידעו גם בטיב המלאכות הדרושות למלא ספקם וצרכיהם. את הסרון הישוב האזרחי—המפלגה האמצעית—תושבי הערים, לא יכלו למנות אז שני העמים הגדולים בזעת המסחר וחרשת המעשה בארצות הקדם בימים ההם וגם בזמן הזה: היונים והארמים; כי לעת כזאת, אשר מלחמת תנופה ואיבה נצחת היו בין תְּרְפִּיָה ורוב עמי הנוצרים באירופא, ראו הסולטנים בכל עבדיהם הנוצרים אך מורדים ובוגדים מרגיזים את הארץ וידעו, כי בסתר הם מתנים אהבים עם בני דתם ובריתם בספרד, וויניציאה, גינובה, גרמניה ויתר עמי אירופא שונאי ממלכת העותמניים. אל האלפים והרבבות האנוסים הראשונים גולי ספרד משנת רנ"ב נוספו עוד אלפי רבבה מאנוסי פורטוגליה, אשר נסו מתוך ההפכה בהארץ הזאת אחרי מות המלך עמנואל והאחרית המרה של ר' דוד הראובני ושלמה מולכו ויסוד האינקוויזיציה בהארץ הזאת. והבאים היו חכמים מופלאים, אומנים וסוחרים גדולים. ביהודים בטח לב הסולטנים, כי יהיו תמימים עמם ואסירי תודה להם על חסדם ויתנו להם מקום מקלט בארצם; ובהיות היהודים יודעים את אירופא הכליה יריעה בכל מוצאיה ומבואיה, ומשכילים שכל טוב במסחר וחרושת המעשה

ומלאכת מחשבת, היו המה האנשים אשר נקראו להיות תושבי הערים ולמלאותן במקום היונים והארמים. היהודים מצאו את הארץ בקרקע בתולה לפניהם וניזרו נירה וירבו בה את המסחר והמרכלת, העבודה וכל משלח יד. בימים הראשונים לבא היהודים הנמלטים בעור שניהם, ערומים ויחפים, רעבים וצמאים, נפעמים ונדהמים מהצרות והרדיפות אשר סבלו, כן בשעת הגרוש וכן בהארצות אשר דמו למצוא שם מנוח לכף רגלם (ניאפיליה, סיציליה, צפון אפריקה ורוב המקומות באיטליה), היו גם למשא על אחיהם היושבים משכבר הימים וגם למעמסה על הארץ. ואם בכל אלה לא הסירו מושלי תֻּרְקִיָה את חסדם ואמתם בפני הגולים באלפיהם ורבבותיהם, כאשר עושים היום העמים שהגיעו למרום קצה של ההשכלה האורחית והמדעית, לעת צאת המאה התשע עשרה, הנה זה מוכיח על התבדעתם של המלכים ההם והכמתם לראות את הנולד וישכילו לדעת, כי הגוי החכם הזה, הבא לארצם נדף ונרדף מחמת קנאת הדת, עתיד להביא לרגלו את הברכה להממלכה הזאת ולהוסיף לה עֹז ותעצומה. ובאמת לא עברו שנות מספר והגולים הנרכים האלה שבו ויהיו לאצילי ספרד וילבו קוממיות ויהיו לחורי הארץ ונשיאיה ובהגיע השמועה לאחיהם האנוסים שנשארו בארץ ספרד, אשר לא הספיקו לאסוף הונם ורכושם ליום המוכן לפורעניות תשעה באב שנת מזר"ה, כי אחיהם מצאו מנוחה בממלכת העותמניים, והנם אוכלים מטוב הארץ ועובדים את אלהיהם באין מפריע, וימהרו גם הם להנצל מפח יוקשים, ויצליחו למלט סגולת עשרם ויבאו לקונסטנטינופול להאחד עם אחיהם הגולים[א]). היוצאים האלה, שבאו מספרד לא במנוסה, כי אם בתבנה ובמחשבה תחלה, היו מסובלים בעשר

א) הדברים האלה אינם סותרים זאת האמור בהמבא, כי בתקופה הראשונה (עד יסוד המעלה באמשטרדם) היו ישובי הספרדים מהמגורשים ולא מהפליטים. כי באמרי „הפליטים" כוונת אל אלה. אשר נולדו בני דור שלשים וארבעים בהדת הקתולית, ובכל זאת תקפה אותם אהבת מולדתם בעצומיה ישבו לדת ישראל, לא כן האנוסים בני הזמן הראשון והשני להגרוש, המה ראו בזקנותם או בילדותם את אבותיהם בהיהדות, ועודו רובם יהודים,

ונבונים בכל דבר חכמת בינה, וכבוד חכמתם ועשרם הלך לפניהם להכניסם לפני ולפנים להיכלי המלכים והשרים. רבים

ורק מפני שנצרפה להם השעה נאנסו להמיר דתם — המה נמלטו ברובם הם ובניהם עמהם לתרכיה, לההאחד עם אחיהם הגולים שהלכו לפניהם.

ואולם גם אמת נכון הדבר, שמיום שנפתחו שערי הכנסיה התפיטית בהולנדיה לפני האנוסים, חדלו מכל וכל להמלט לקושטא ותורכיה — ובכן יצדק מאד השם „קדימה" — על תקופה הראשונה, והשם „צפונה-מערבה" על התקופה השניה. וכציור נאמן מתכונת העת ההיא ודרכיה ולמען דעת כי הרבו אז האנוסים מספרד לבא לקונסטנטינופול, ובמוכח גם מדברי ניקולאוים המובאים בפנים ראיתי להביא בזה דברי ר' שמואל די מודינה (מהרשד"ם) בשו"ת שאלה כ', מפני שנושאה הנני רואה כעניגא דיומא בימינו ובמקומנו לעת כתבי הטורים האלה: וז"ל: שאלה: — "אלה האנוסים שבאו „מפורטגאל והיו להם שמות כשמות הגוים, ואחר שבאו לבקש את ה' ותורתו „משנים שמם לשמות בני ישראל, ולפעמים יש להם צורך לכתוב ממקום אחר „אשר הם יושבים ביהדותם אל המקום, אשר היו להם שמות כשמות הגוים, „אם לקרוביהם, או למי שנושאים ונותנים בממונם, אם יכולים לכתוב ולכנות „שמם כשמות שהיו להם בגיותם או אם יש חשש איסור בדבר, מפני שנראה „היותו מקיים עוד שהוא בן עם נכר ובלתי מודה בתורת ה'?

„תשובה: אמת דמדת חסידות לא קאמינא, דודאי מדת חסידות היא „להרחיק אדם עצמו בכל מיני הרחקה שאפשר ובפרט למי שנאנס כבר להעביר „מים על ראשו — אמנם מן הדין נראה ברור, שאין כאן חשש איסור כלל — „ומאריך שם בפלפול וראיתו להיתר היא: מנדרים ס"ב ע"ב. אמר רבא שרי „ליה לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא וכו' (עיין בנושא הזה דברי ימי „ישראל חלק שני עמוד 418 בהערה 2). ומהתוספתא והמובאה וכ' בגמ' גיטין „י"א ע"ב) גיטין הבאים ממדינת הים ועדים החותמים עליהם אף על פי „ששמותיהם כשמות הגוים כשרים מפני שרוב ישראל בחוץ לארץ שמותיהם „כשמות הגוים. ויביא גם דעת הרא"ש להכשיר הגט שהחתמים עליו עדים „לוקוס וכו' וכו' וסוף דברי הרשד"ם הם: שאין כל חשש איסור בדבר וגם לא „מנהג וכו' " — והנה הרשד"ם ח' בראשית המאה הרביעית, כאשר נספר תולדתו להלן, ומדברי התשובה הזאת הננו למדים שרתו האנוסים הנמלטים מספרד לבא לתורכיה, כי היו האנוסים האלה מוסרים את רכושם והונם ביד ממלאי מקומם, בכדי לאסוף את יתר פלטת רכושם בהמשך הזמן לכשיגמרו עסקיהם — ואולי היו המורשים האלה נוצרים או ג"כ אנוסים, ויהיו נזהרים לבל יראו המכתבים בידי האנקוויזיציאה, ועל כן נמנעו מכתוב שמותיהם בעברית. — כפסק ההלכה הזאת נותן אותיותיו אותות חפש הרוח של ר' שמואל די מודינה ולפלא על החכם רשי"פ הכותב תולדתו ברחבה שלא הביא גם התשובה הזאת. —

מהם היו בהמשך העת לבעלי בתי מלאכה גדולים לעשית כלי נשק וכל מכשירי מלחמה בארצם, ובבואם לקושטאנדינגה למדו את התורקיים לעשות כלי נשק וכלי מפץ, ויכוננו בתי הרכבה (לַבורַטורִיִים) למעשה אבק השרפה, לרעת הספרדים והאשכנזים ויתר העמים הקנאים באירופא המערבית ולהוותם.

ועל פי שנים עדים בני הדור ההוא נוצרי ויהודי: הראשון הוא ניקולאוים די ניקלאי איש צרפת, והשני איש יהודי חכם בעל בינה לעתים, אשר תולדתו נספר בערוכה. הראשון, ניקולאוים די ניקולי תר ויסע בממלכת תורקיה בשנת שי"א 1551 וכתב על ספר צרפתית את אשר ראו עיניו בקונסטנטינופול ובנותיה, והשני הוא סופר דברי ימי עם ישראל רבי יוסף הכהן — דבר שניהם מאמתים ומקימים אלה את אלה, והננו מוסרים לקוראינו את דבריהם בפגנונם ולשונם: הנוסע ניקולאוים אמר „מספר היהודים בתורכיה ואיי יון רב ועצום מאד. ובעיר הבירה בקונסטנטינופול הנם הולכים ומתרבים מיום על יום, המה אדוני הארץ במסחר וחרשת המעשה, עוסקים המה בשלחניות (באנקגעשעֶפטע) וכל ענפי העבודה ומלאכתיה, והם שוקדים על גאולת הסחורות והמורתן מארצות המזרח למערב וממערב למזרח דרי הים והיבשה. והמה בעלי החנויות הגדולות וראשי בתי האוצר בעיר הבירה, ובהם כל חמדות הסחורות היקרות והחמודות. ומלבד שהם סוחרים הם גם אומנים מופלאים ובעלי מלאכת מחשבת וביותר בקרב האנוסים (מאראנים) אשר נגרשו זה כמה מספרד ופורטוגאל, לאסון הנוצרים ועתם המה–היהודים מלמדים את התרכיים דעת המלאכות הדרושות לתכסיסי מלחמה: כלי הנשק וכלי המפץ, השיית אבק שרפה והתכת כדורי עופרת. היהודים הקימו בתי דפוס בלשונות רומית, יונית, איטלקית, אבל אסור להם להדפיס ספרים בלשונות ערבית ותורקית, הם גם המתורגמנים לכל בני אירופא הבאים לבירת תורכייה" א)—ומדברי רבי יוסף הכהן ב) ועדותו

א) Nickolaus de Nikolai, Schiffahrt in der Türkei vom Jahre 1554

ב) הבכא עמק לר"י הכהן, עמוד 148.

מפני יצר וגודל בדרפובליקה הויניציאת הננו למדים, כי כנים דברי הנוסע הנוצרי ניקולאוים גם נדע עד כמה הועילה הטובה שהטיבה ממשלת תרכיה לגולי ספרד להציל גם את אחיהם בארצות הנוצרים מרעת הגרוש והרדיפות, ואלה הם דברי רבי יוסף הכהן ככתבו ולשונו:

„אחר הדברים האלה היה הדוכוס (לאמר הדוושה Doge ראש ממשלת הריפבליקה הוויניציאית) לואיז מוצניינו עומד לשטן אל היהודים למהר לשלחם מן הארץ, ורבים מהם כבר התחילו לדור בערי איטליאה ומצאו מנוח לכף רגלם אחד הנה ואחד הנה, כל אשר יהיה להם שמה הרוח ללכת. רבים מהם מכרו כל אשר להם והם ונשיהם וטפם נאספו אל הספינות לצפית, מתי יקום הרוח ללכת, ולהרים גם אל אחת מהערים אשר על שפת הים ויקר מקריהם כי השר שוראנצה (Soranze) אשר היה באיילו (Bailo) בקוסטנדינה בשליחות שרי וויניציאה, שב לוויניציאה, ומדי ירד השר מירכתי הספינה, וישמע קול קטני בני ישראל וילדיהם צועקים. ויאמר אל העומדים שם: ומה קול הצון הזה באזני אשר אנכי שומע? ויאמרו אליו: ארוננו! הלא הם בני ישראל אשר נגמר דינם למהר לשלחם מעל הארץ, כשמוע שוראנצה הדבר הזה עלה עשן באפו וטרם ירד לביתו הלך אל הדוכוס (Doge), ובאותו מעמד שלח לקרוא את שרי העשרות [א] היושבים ראשונה במלכות ויאמר אליהם: מה המעשה הרע הזה אשר עשיתם לגרש את היהודים? הלא ידעתם כי מרה תהיה באחרונה, מי ירים קרן התוגר ואיה מצא אומנים לעשות אלים מנגחים וקשתות ואבני בליסטראות לירות בהם קרנות גוים. כי אם

א) שרי העשרות (ראטה דער צעהנע) הוא סוד-הממשלה הידוע בויניציאה, שהיתה רפובליקה מתנהגת על ידי אחדים מאצילי המדינה, (Aligorchie) ומספר-הורים וסגנים היו אוחזים ברסן המשרה ובעריצות ושריי לב גברו מושלי הריפובליקה הזאת יותר מכל ממשלות המלכים באירופא. האנקיוויזיציאה המדינית בוויניציאה עם בתי הכלאים שמו את הנתפשים על דבר פשע בעניני המדינה היו מעוררים זועה ופחד כל ימי הבינים והעת החדשה עד סוף המאה השבע עשרה.

„היהודים אשר גֹרשו על ידי מלכי ספרד. ועתה יעצתם גם אתם
„לגרש את אלה היהודים יושבי הארץ, ונוספו גם הם על שונאינו
„ועלו מן הארץ! הלא לכם לדעת, כי היהודים יש להם יד ושם
„אצל כל שרי התוגר היושבים ראשונה במלכות. חי אני כי לא
„טובה העצה אשר יעצתם; ודעו נאמנה, כי לעת צאת המלכים
„צבאות התוגרמים יוצאים אליכם. ואל מי תנוסו לעזרה? אל
„האפיפיור או אל מלכי ספרד? שתבירום שהם משענת קנה רצוץ
„וכבר נסיתם במסה, כי שוא תשועתם. וישמעו החכמים ויוסיפו
„לקח. כי ראו כי אמת יהגה חכו, ויתיעצו שנית ויעמדו למנין,
„ויבטלו כל אשר הסכימו בראשונה ויכרתו אל היהודים ברית
„שלום. וישובו אל בתיהם, וישבו התם עד היום" א) —.

מלבד עשרם וכשרון דעתם, נתנו גם חכמתם ושלמותם בכל הידיעות המושכלות בהם כח, לעמוד במקום גדולים וחכמתם זאת היא שעמדה להם להיות יועצי המלכים והשרים ואנשי כורם והתת מרותם עליהם. — מכל חכמות הלמודיות והשמושיות, שסגלו להם חכמי ספרד ופרובינציאה בימי הבינים, היתה חכמת הרפואה חביבה עליהם ביותר. כי בהיות חכמת הרפואה ידיעה שתועלתה גלויה ומביאה גם שכר טוב לבעליה בעולם הזה, מצאו בה חכמינו השלמים את מחית ביתם, וכל יתר עתותיהם הקדישו לדרישת התורה וחקר־אמונה בסוד תלמידים מקשיבי לקחם. גם נעזרו בחכמה הזאת להדור על ידה אל מצודות האבירים והיכלי הנסיכים בעתותי החשך, כאשר שלט האדם באדם לרע לו. ובימי התקופה שאנו עומדים בה, עוד תראינה עינינו פה ושם ספיחי העת המאשרה, באשר עוד לא היה צר המקום להתורה והחכמה לדור במדור אחד, וכל רופאי עמנו, גם אלה שלא העמיקו חקר בתורת ישראל, היתה אהבת מולדתם ותורתם תקועה ונטועה בלבבם כל הימים. בעצת הרופאים האלה דרשו מלכי ארץ ונסיכיה וכהניה הגדולים עד הכהן הגדול אבי הכנסיה הקתולית. כי היו היהודים ידועים לחכמים בחכמת ט ב ע המחלות ודרכי שמירת הבריאות, על פי כללי חכמת הטבע ותורת הבחינה והנסיון

א) עמק הבכא ע״ב.

כפי מדת הידיעות והנסיונות שנעשו עד הימים ההם, לא התהוללו באלכימיה ולא עסקו בהשבעות ולהשים—על כן, למרות השנאה ששלטה אז לישראל, כאל עם אשר זעם ה' ורוצחי־אלוה קראו להם—לא נמנעו בכ"ו המלכים והנשיאים להפקיד בידם חיי בשרם ובריאות גופם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו וגם את האולת ורשע כסל הקשורים בלבו ולב אבות אבותיו. — והצלחת החכמים האלה היתה שמורה לטובת כלל ישראל, כי רופאי עמנו בימים ההם לא הלכו בדרכי רוב בני אומנתם בזמן הזה; כבודם בתוך בני המעלה בחצרות המלכים והשרים לא הניא ראשם, גם אלה אשר היו למאורי אור הדעת (כאַמטוס, לוזיטנוס, זכותא, מאנטאלטו, קרדוזו ועוד רבים בדור השני והשלישי להגרוש) לא זחה דעתם עליהם, לא היו פורשים מדרכי הצבור הישראלי ולא יצאו ממחיצת הקהל והכנסיה שלהם. ורופאי ישראל גולי ספרד היו כלם מהמובחרים ומפוארים בחכמתם, מלומדים בדרכי הרפואה על פי יסודות חכמת האמת—חכמת הטבע—תלמידי ישיבה של מעלה בסלמנקה העיר אשר באספמיה — הרופאים האלה היו בני־ט־קלין כלם, הבינו תעודת הרופא להסתיר סוד ולהיות נאמן־רוח, ידעו להתהלך בין גדולי עולם ולהתיצב לפני מלכים, ובכן מצאו בהם הסולטנים חפץ יותר מאשר בהרופאים היונים והמושלמים; ולהם נצפנו גדולות ונכבדות בהתפתחות ישוב בית ישראל הספרדי על אדמת תרכיה שבאירופא.

אולם לפני החלונו להקים פה יד לגדולי ישראל גולי ספרד ראשי אבות האומה בדור הראשון אחרי הגרוש, עלינו עוד לשוב אל תולדות שני רועי ישראל ילידי מדינות יון, אשר כבר הזכרנום בהפרק הזה, כי נכבדים הם על פי תוקף פעֻלותיהם ליסד המעלה הראשונה בתרכיה, ובגלל פעלתם בפנה הזאת המה מתיחסים אל הדור שאנחנו עומדים בו:

א) ר' משה קאפסאלי (נולד בשנת ק"ץ—מת בשנת רנ"ה), בן משפחת חכמים מופלאים ואנשי מעשה בישראל על האי קנדיאה הוא קרֵיטה, והתורה והגדולה היו מחזורות אחרי אכסניא שלהן, כי אחיו של ר' משה, רבי אלקנה קפסאלי היה

קונסטבל או ראש לבית ישראל אשר בכל האי הזה א). דברי ריבות שהיו לר' משה עם הרב האיטלקי רבי יוסף קולון (מהרי"ק) אינם נכנסים במחיצת המחברת הזאת, ובכל זאת נזכירם בזה בקצרה. ר' משה קפסאלי ב), בדעת נפשו כבודו בקהלתו ובמערכות הממשלה היה תקיף בדעתו בהוראותיו, וימצא כחא דהיתרא באיזה שאלות בעניני גיטין וקדושין. בהוראותיו אלה מצאו מהרחרי ריב מקום למרר את רוח החכם באשי הראשון בקושטא, לסכסך רב ברב; והראשון שבמחרחרי הריב היה איש ירושלים, אשר סבב בערי תרכיה בשנת רמ"ז-רמ"ח, לאסוף תרומות ליושבי ירושלים, ושם האיש מוגר מאד: משה עשרים וארבעה. זה האיש משה עשרים וארבעה בא לקושטנדינה להשמיע על השקלים, אך בלי סיוע הרב החכם באשי לא יכול הָפֵק חפצו — ור' משה קפסאלי, בתור חכם מדיני ומוקיר מצבו בשער המלך, ידע כי הסולטאן פנים, אשר עמד

א בספר עמק הבכא המתורגם גרמנית מאת וויניער, במגלת רבי אליהו קפסאלי פרק ע"ג עם תקוני שד"ל, ומצד אחר הננו יודעים מדברי היש"ר מקנדיא באלים כ"ט כי מרבנא דאומתיה הרב ר' אלקנה שהיה מרביץ תורה בקנדיא וכו'.

ב לא למותר הוא להביא במקום הזה דברי הספר היקר „לקוטים שונים" מבן אחיו של רע"ק — ר' אליהו קפסאלי, אשר עוד נדבר עליו בספר הזה, דברים המראים בעליל תכונת נפש החכם באשי הראשון לעת בא הגולים בשערי קונסטנטינופול וכן יחס הממשלה אל צרכי ישראל הרוחניים וז"ל:

„ויאהב שולטן מהמיט את היהודים מאד מאד, והרבה מהיהודים היו יוצאים „ונכנסים בבית מלכותו ... ויש אשר היו רופאי המלך ומשרתיו ועושים „את מלאכתו. ומכללם האיש משה ענו מאד החסיד מהו"ר משה קפסאלי ז"ל, „אשר היה שם בקוסטאנדינה יזמן מלכי יון. ויהי היום, ויעבור המלך „בפרטיה ופלטיא של היהודים וירא עם לרוב ויתמה ויאמר: מי ידין את העם „הגדול הזה. ויהי בימים ההם ויהי המלך יושב בעדי מלכותו והמשנים נצבים „לפניו. ויאמר: מי הוא שופטן ורבן של היהודים? ויאמרו לו איש זקן ופרוש „ומתענה כל ימות השנה, מראשית השנה ועד אחרית השנה, ועל הארץ „יישן וחיי צער יחיה ובתורה הוא עמל. — ויצו המלך ויביאהו לפניו ויבא ויעמוד לפני המלך וקראו: „רבי" ובלשון תורגמה „כוזא" וידבר אליו טובות" — עכ"ל.

לפניו, נלחם אז עם סולטאן הממילוקים המושל אז על מצרים וארץ ישראל, ולא יאבה כי יוציאו כספים מארץ ממשלתו לארץ אויבו, על כן לא נתן להשד"ר הזה לאסוף נדבות — וילך השד"ר הירושלמי לארבעה חכמי העיר: ר' אליה פרנס האשכנזים [א]), ר' אהרן בר אביי, יצחק בר' שמואל אלתירנו ואשר בר' יצחק אשכנזי, והם ביחד עם השד"ר מירושלים הביאו דבתו לפני מהר"י קולון; וישמע ר' יוסף לקול מלחשים, ויגזור על ר"מ קפסאלי חרם חמור שלא יוסיף על חטאתו פשע להלוך אחרי דמיאיתיו וישוב מדרכו הרעה לאסור מה שהתיר ואם ימאן שמוע ויבדל מקהל הגולה [ב]). — אך ר"מ קפסאלי לא נבעת מגערת המהרי"ק ורבים מגדולי הדור היו עמו מאשר את אנשי ריבו — וגאוני הזמן ר' בנימין זאב (שו"ת סי' ע"ה), רבי אליהו הלוי ואחרים עמדו לימינו והמה מגדלים ומפארים שמו לאמר: כי היה איש חסיד שאין לו בעולמו הנאה אחרת, כי אם עשות טוב וחסד לבני עמו, והשררות היתה בידו לכלי שרת להצליח בה את בני עמו וארצו, ובהיות מעשיו רציים ובונתו רצויה זכה לזה שגם אויבו — מהר"י קולון — השלים אתו, כי נוכח הרב הזה ישר, אשר לא כן עשה להביא מרורות על אדם גדול ואביהם של ישראל, כי חטא בעלבונו של אדם גדול ובשר, אשר למחיה שלחתהו ההשגחה לפני רבבות הגולים [ג]).

וכל מעשי תקפו וגבורתו של ר' משה קפסאלי לעת בא

א) כן מחליט גראֶטץ והדין עמו, כי התואר „פרנס" הננו מוצאים רק בין האשכנזים והפולנים ולא בין הספרדים. ועיין הכרמל חירחי שנה ראשונה 535, במה שמשיג הרשי"פ על הר"ד קינפורטי בעל קורא הדורות.

ב) שו"ת מהרי"ק פ"י פ"ג, פ"ז — והאיסורים שהתיר רמ"ק לדברי המוציאים דבה עליו לפני מהרי"ק היו: א) בטל קרושין שקדש איש אחד בתמרה, מפני שאין מקדשין בפחות מעשרה שלא תהא בת ישראל כהפקר. ב) התיר נשי האנוסים שמתי בלא בנים ולהם אחים שנטמעו בין הגוים. ג) התיר גט שנכתב בו הכנוי ולא שם העצם ד) התיר עגונה שבעלה המיר דתו.

ג) ר' אליהו קפסאלי בנוספות לעמק הבכא מב"י אצל שד"ל ובספר „לקוטים שונים" שכבר הזכרתיו למעלה.

המגורשים לקושטא יספר בן אחיו רבי אליהו בדברים האלה לאמר: — „וישמע שולטאן ביזיט (Bajazyd) מלך תוגרמה „את כל הרעה אשר עשה מלך ספרדים ליהודים, וכי הם מבקשים „למצוא מנוח לכף רגליהם ותחם עינו עליהם, וישלח אנשים מלפניו „ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר: — לבלתי יהיה „רשאי שום אדם ממושלי עיירותיו לדחוף את היהודים ולגרשם, „רק כלם יקבלום בסבר פנים, ואשר לא יעשה כן אחת דתו „להמית, וגם בכיאו (Chios) שלח כדבר הזה, ויפול פחד המלך „על העם ויקבלו את כל היהודים בסבר פנים יפות, חומה היו „עליהם גם לילה גם יומם, כל ימי היותם עמם ולא הכלימום ולא „פקדו מאומה. ויבאו בתוגרמה אלפים ורבבות מן גירושי „היהודים ותמלא הארץ אותם. — אז הגדילו לעשות „קהלות תוגרמה צדקות לאין מספר וחקר, ויתנו „את הכסף כאבנים לפדיון שבוים ושבו בנים „לגבולם. בימים ההם הגדיל לעשות בקוסטנדינא האלוף מוהר"ר „משה קפסאלי ז"ל, אשר היה הולך סביב הקהלות וכופה „אותם לתת איש איש חקו הראוי לו. ויהי האיש משה כופה על „הצדקה, דבידו הרמונא דמלכותא לענוש נכסין ולאסורין, „גם האיש משה גדול מאד וכל אשר יצום יעשו". — פעֻלת רבי משה לא ארכה, כי מת בימים מועטים אחרי בא המגרשים, אך לאשרם היה הממלא מקומו איש אשר רוח בו כמוהו וגם גדול ממנו בתורה וחכמה והוא

ב) רבי אליהו מזרחי (נולד שנת רכ"ב—מת בין רפ"ו לרפ"ח). נודע בהספרה הרבנית והמדעית בקיצור השם הרא"ם. גם את הרב הגדול והחכם המפלא הזה הזכרנו למעלה לרגלי סדור הענינים עפ"י סדרם של זמנים, ופה עלינו להשלים דברי ימי חייו הנוגעים לכלל ישראל בתרכיה ולמגורשי ספרד בכלל. הוא היה יליד ארצות יון ומתלמידי של הרב ר' יהודה מינץ מפדובה, גדול בתורה וגדל־דעה בהכמות הלמודיות, וגם לא הועם אורו, לזוהר חכמתם של הכמי ספרד וגדוליה שבאו לקונסטנטינופול; כי היה רבי אליהו מרביץ תורה וחכמה, תופש ישיבה לא רק ללמד תורת ישראל על פי דרכו, דרך ההגיון הישר, כי אם גם

חכמות המאטהעמאטיק והתכונה — וזאת עשה לא לשם איזו תועלת בקבלת שכר או טובת הנאה אחרת, כי אם מאהבת עמו יחפצו להשכילו ולהטיבו, — כמו שיספר בעצמו באחת מתשובותיו: „ואם מצד התלמידים ישמרם צורם, אשר אני מלמד אותם על „צד ההכרח, כי מתבייש אני מקרוביהם המכריחים אותי, ולא „בלמוד התלמידים לבד, אבל כל אחד לפי חפצו, יש מי „שיחפוץ ללמוד תכונה ויש מי שיחפוץ ללמוד „תשבורת (מאטהעמאטיק בכלל נקראה אז תשברת) ולשונות „למודים שונים מתחלפים קצת מקצת בתכלית החלוף, וזה בכל „יום ויום", הדברים המגשים האלה מספרים בשפה ברורה, עד היכן הגיעה ההכרה מההכרח לדעת כל החכמות הלמודיות אצל רבינו אליהו וכל בני עם מרעיתו בימים ההם, ומי יתן והיה החכם באשי השני בקושטא למופת לחכמי הספרדים היום בתרכיה להעלות עם מרעיתם למעלה למשכיל בכל חכמה וכל מדה נכונה — א)

— הדברים האלה כתב רבי אליהו בשנת רמ"ז, חמש שנים לפני הגרוש, ובשבע שנים לפני בא אוכלוסי הגולים לתרכיה — וכנראה התמיד בעבודת הקדש להרביץ תורה וחכמה בישראל, כי אחרי יסוד המעלה בקושטא ואחרי מות ר"מ קפסאלי, בישעלה רבי אליהו לגדולה ויהי הוא החכם באשי וישב גם הוא בסוד המלכות בהדיוואן בההולך לפניו, הוא חוזר ואומר: — „ולכתוב דברי על ספר אפשר לי רק בקושי גדול, „מצד טורח הישיבה עלי בכל יום בפלפול התלמוד „ובלמודי החכמות ומצד משא הקהלות הבאים „אלי כתות כתות בכל יום ועומדים ומצפים מתי „אקום מלמודי להתעסק במלאכתם" ב). על כן גדל מאד כבודו גם בעיני גדולי הספרדים הבאים לשבת בתרכיה, ומדי הזכירם את שמו הם מפליגים בשבחו, וקוראים אותו

א) שו"ת הרא"ם סימן נ"ו.

ב) שו"ת הרא"ם סימן ה'.

בשם „רבינו הישיש" א), וכההולך לפניו קדם גם הוא הנודדים בחסד וברחמים גדולים. זך הרעיון שכמותו היה רחוק מאד מהזיה ושגיון על דמיונות. וכן לא מצא נחת בלמודי הקבלה, ואם לא יצא בגלוי נגד בעלי הסוד והח"ן, הנה מדבריו בתשובותיו ומכל כפריו נראה, כי רק מאשר כי לא מצא את דורו ראוי לכך לא הסיר רסן מעל פיו, אבל שפתיו ברור מללו, כי „כל דבר שלא בא בתלמוד בבלי „וירושלמי וכו' אין אנו יכולים להכריח בו אף על פי שבעלי „הקבלה דברו בו, מפני שדבריהם אינם אלא על דרך הרמז „שהם מרמזים לעצמם וכו'" ב). ובכל טרדותיו בימים ההם להושיע לרבבות אחיו בשעית החרום, להנהיג כל קהלות תרכיה ולהרביץ תורה וחכמה, מצא עת לכתוב ספרים נכבדים בתורה וחכמה עד היום והם:

א) באורו על פירוש רש"י שעל התורה, הספר הגדול מגלה צפונות פרשנדתא, ובו נראה לא לבד כחו בתלמוד, כי אם גם דעתו בסתרי לשון העברי ושמושיה. החבור הזה לא הספיק הוא להוציאו לאור בעצמו והדפיסו בנו ר' ישראל (בוויניציא שנת רפ"ו). הפירוש לפירוש רש"י זה נתפשט בכל ארצות הגולה וגם נעשו ממנו קיצורים ונדפסו ביחד עם התורה ופירש"י. — והחכם הנודע ברור מאוחר היש"ר מקנדיא היה מזכיר אותו לשבח ובהיות החכם הזה במדינת ליטא, בתור רופא הנסיך ראדזיווילל, היה מלמד לבני הקראים בטרוקי הסמוכה לווילנא את החומש עם פירוש רש"י והרא"ם).

ב) ספרי שו"ת בשני ספרים. האחד על ידי הרב ר' שלמה קבולי בקושטנדינה והשני בצרוף תשובות הר"ר אליה ן' חיים בשם מים עמוקים (בוויניציאה שנת או"ת).

ג) חדושים על הסמ"ג להשר מקוצי, המחברת הזאת יצאה לאור בחייו ונדפסה שנית בליוורנו תקפ"ד

א) שם סימן ט"ו.

ב) שם סימן א'.

ג) אילים ח' ובספר נובלות הכמה ועיין המאמר: חכמי ישראל שירקיא להשי"פ בכרמל הירחי שנה ראשונה עמוד 519.

ד) באור על ספר התכונה אלמגסטי ולא נדפס, ובתשובותיו הוא משתבח בהספר הזה ומבאר מעלת חכמת התכונה וחשוב תקופות ומזלות [א]). מלאכת המספר, כולל כל חכמת החשבון, נדפס ראשונה בקאסטנטינאפול שנת הרצ"ד, ואחרי כן בעיד לא עברו שלש עשרה שנה עתק לרומית ונדפס בבזיליאה אשר בשווייץ המדינה. ולהשלים פרצוף פני הרב החכם הזה ושלמות נפשו ורוחו הננו לשוב אל הדבר שכבר הזכרנו למעלה להראות דעת, כי היה למוד ההכמות נפרץ בימים ההם בין אחינו שבמזרח, והוא דבר החרם שהחרימו כנסת קהל פולו בקונסטנטינופול שלא ללמד בני הקראים תורה וכל חכמה וידיעה מחכמות העולם והטבע — והנה בימים ההם היתה אחדות ושלום אמת בין הקראים והרבנים, והראשונים היו יושבים לרגלי האחרונים לשמוע תורה מפיהם. וכשנתפרסם החרם, הקהילו המלמדים קהלה גדולה על המחרימים ויצעקו עליהם מרה לאמר: „מדוע תאסרו עלינו דברים המותרים לנו מאבותינו ואבות „אבותינו עד היום הזה, והחכמות הם בספרים שחברום חכמי „היונים והם מתלמדים מיום שנתחברו עד היום מאומה לאומה, „וכמה גדולי עולם בימי קדם היו מלמדים את הקראים, הנוצרים „והישמעאלים, והיו מוצאים פרנסתם בכבוד" [ב]). הדבר הזה עשו הקנאים בעת הגרוש או איזה שנים אחריו, כאשר כבר נמלאה בירת תרכיה אלפים ורבבות גולים, ורבי אליהו לא היה אז בעיר, כי היה טרוד במסעותיו להמציא מקומות מנוחה להגולים ולהושיבם בערי שלוניקו ואנדרינופול ויתר ערי הממלכה — ובשובו — וישמע את אשר עוללו הקנאים „ויעל אליהו בסערה וַיְבָעֵר את החרם ממקומו") ויבטלו בטול גמור ויוכיח בראיות תלמודיות שאין ממש בחרם כזה מהטעמים

א) שו"ת הרא"ם סימן ה'.

ב) שו"ת הרא"ם סימן נ"ז.

ג) לשון הרשי"פ במאמרו הנזכר למעלה בהכרמל שם, והנה הרשי"פ מחליט שהחכם היה לפני הגרוש, מבלי להביא ראיה לדבריו. אך מתשובת הרא"ם יוצא ברור, שהדבר היה אחר הגרוש, וכבר נמצא אז המון רב בעיר קושטא ממגורשי ספרד יעויי"ש.

האלה: א) כי מאז ומקדם מימי הרמב״ם עד הנה היו חכמינו נוהגים ללמד תורה גם למי שאינם בני ב״ית „והחכמים מאנשי „גרוש ספרד שבאו וילמדו בני הקראים תורה, עליהם בודאי „שהאיסור אינו חל כלל, ובכלל איך נוכל לאסור המותר משנ״ת דור דור״; ב) המלמדים לבני הקראים משתדלים להכניסם תחת כנפי השכינה והמשתדל בדבר הזה לקרב רחוקים הוא מזכה את הרבים, ואין לך מצוה גדולה מזאת; ג) כי הקראים שבזמנינו אינם מהנופרים לכתחלה בתורה שבעל פה, כי כן נחלו מאבותיהם והם בעצמם לא פקרו בדברי חז״ל, והם הולכים בדרך אבותיהם, כמו שאנחנו הולכים בדרכי אבותינו, וכבר אמר הרמב״ם בתשובה: „ראויים הם (הקראים שבמצרים) להתנהג עמהם „במדת הענוה ובדרך האמת והשלום, כל זמן שהם מתנהגים „עמנו בתמימות ויסירו מהם עקשות פה ולזות שפתים מדבר „תועה על הרבנים, ונכון לשאול בשלומם ולמול את בניהם „אפילו בשבת, לקבור מתיהם ולנחם אבליהם״, ומכל שכן שמותר ללמדם תורה וחכמה; ד) כל החרם לא נעשה לשם שמים, ואין כאן משום תקון העולם וחזוק הדת, כי אם מקנאת איש ברעהו, קנאת הקנאים בהמלמדים הנוחלים כבוד ושכר טוב מן הקראים בעד למדם איתם; ה) כי בהיות בני הקראים והרבנים יושבים על ספסל אחד, תגדל ההתחרות ביניהם וקנאת סופרים תרבה חכמה [א]. כהנה וכהנה יוכיח רבינו אליהו את משוגת המקנאים, ומהדברים האלה נראה עד כמה אהב את החכמה ודורשיה ורוחו היתה נוחה לכל אדם. מאשר כי תכלית המחברת הזאת היא לא לאסוף כעמיר גורנה כל הסופרים והספרים, רק לתת לחובבי דברי ימינו תמונה שלמה וציור נאמן בכל קויו ושרטוטיו מתכונת התקופות בימי „מוצאי גולה״, נספר רק בקצרה תולדות החכמים שעמדו אז לישראל, כר׳ אליה ב״ר בנימין הלוי, הכם תלמודי ומפולפל, נוטה לקבלה, אך מכבד החכמה ולומדיה ודורשיה, והיה גם מליץ ומשורר ונמצאו

א) כל זה מבואר בשו״ת הרא״ם תשובה נ״ז וראויה היא גם בימינו להיות לעינים לכל לגדולי התורה, כי נכבדות מדבר בה.

ממנו פיוטים וסדר תפלות א) ועוד חכמים אחרים. נכבדים מהם הם הרבנים הראשונים יוצאי ספרד שנתישבו בקונסטנטינופול ושלוניקו והנכבדים שבהם על פי תעצומות פעולתם בסוד עדתם ובהקהלות שבאו להשתקע שם נזכיר במקום הזה:

א) דון דוד בן דון שלמה אבן יחייא, אשר כבר הזכרנוהו בפרק ראשון מפרקי הספר הזה ובתור חכם ספרדי לא רבה פעלתו בקונסטנטינופול, כי רק שש שנים עשה במקום מקלטו החדש ומת בשנת הרס"ב, ויותר ממנו הרבה להראות עז ותעצומה בקהלת הספרדים הצעיר בקונסטנטינופול.

ב) בנו ר' (יעקב) תם ן' חייא, אשר בא עם אביו לתרכיה הקשיב לקח בישיבת רבי אליהו מזרחי, ואחרי כן היה לרב וראש באחת הקהלות, ואחרי מות הרא"ם היה מראשוני המורים ואבות־התורה בתורקיה והמסדר את ספרי השו"ת והגהות הש"ס שלו, הנקראים בשם „אהלי תם". רבי בנימין מוטאל מפליג בשבחו ויאמר: באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו מעלת זה הרב ביפיפיות תורתו וחסידותו .... וידו החזקה בתורניות ותקפו וגבורתו בחכמות היצוניות ... וחבה יתרה נודעת להחכם הזה אל דעת תולדות האומה הישראלית, ובגלל הדבר הזה הוציא לאור את ספר היוסיפון בן גוריון בשנת ר"ע ויאמר בהקדמתו להספר הזה אחרי הוקירו בסקירה אחת את דברי ימי דורו ..... „ותתחלחל האומה הקדושה בחבליה, לא „זכרה ימי עניה ומרודיה .... ימי האלה והמגערת, בנפול „כבודה והודה בידי צר .... ואין איש שם על לב לאמר, מי „ילד לי את אלה, איפן השתלשלות תלאותינו מבטן מי יצאו, „והעדר הידיעה בזה היזק גדול לבני הגלות, אשר חצי שדי „עמהם, המצמיחים בנפשם אמונות נכריות" ... —אך אם גם ידע והרגיש הרב הזה את התועלה המוסרית, והתרוממות מעלת העם היודע ומכיר עצמו ותבונתו בדעתו את תולדתו ידיעה שלמה, הנה היה הוא בעצמו מאלה שתשוקתם גדולה מהשגתם, ולא

א) עיין כרם חמד חלק ד' במאמרו של שד"ל ובהכרמל בירחי שם עמוד 553

ידע לבקר את דרכי הספר שהוא מוציא לאור, וכההולכים לפניו טעה גם הוא לחשוב את „היוסיפון" לספרו של יוסף בן מתתיהו פלאוויוס, ועל הדעה המוטעה הזאת בנה בנינים שלמים כמבואר בהקדמתו שם. ומדרכי השקפתו התורנית נדע, כי אם גם הכיר את הח"נ והקבלה לידיעה והכמה רמה, אבל לא השבה לדומה במעלתה למעלת התורה הנגלית והיה אומר שאין ראוי להתעסק בה ויאמר: „הם (המלמדים קבלה ברבים) „הורסים פנות התורה, עמידיה יתפלצון מקול העברים העורים „לא ידעו הדך ישבון אור ..... המה רבים מעמי הארץ מתיהדים „ויאמרו סוד ה' מורשה לנו ..... ואם איש ישראל ירצה „לעיין בקבלה יבין מה שיבין באימה ביראה... כאיש ההולך „על גבי גחלים ולא יחזיק טובה לעצמו וכל שכן לאחרים, כי „תצא מזה תקלה, להרים חומות לפרוץ גדר.... ויטעה בהתחלות „התורה ושרשיה וכו'„-- והיטב אשר דבר אחד מבעלי בינה לעתים בישראל, כי בדברים האלה הננו רואים פחד איש חכם הרואה את הנולד, המבין בחזיון המעשים המתרגשים לבא, מעשי שבתי צבי ויתר הכתות שרשים פורים ראש ולענה, אשר ינקו משדי הקבלה ועל ברכיה נתגדלו. ספרו „אהלי תם" הוא קובץ שו"ת עם חידושים ופירושים, יצא לאור על ידי נכדו שנים רבות אחרי מותו, ועוד ספר שו"ת „תמת ישרים", הוא חבר ג"כ פירוש גדול על האלפסי, תשלום ההלכות אשר לא פירש אותם רבינו נסים (הר"ן) וקרא שם הספר הזה „מעשה נסים", וספר אחר כתב להשיג על הר"ן וקרא אותו בשם „על הנסים", אך רובי כתביו נשרפו בימי השרפה הגדולה בקונסטנטינופול וימת משברון לב סמוך לשנת ל"ה א). ובהזכירנו במקום הזה עוד הפעם את הרב ר' מנחם ב"ר משה תנזר,

---

א) בעל שלשלת הקבלה ואחריו ר' יצחק קונפורטו בספר קורא הדורות נותנים את רבי יעקב תם לרופא הסולטאן שולימאן וחכם גם בדת הישמעאלים, אבל החכם בדעת בינה לעתים בישראל הר"א כרמולי בספרו ע"ד רופאי ישראל בימי הבינים מערער על הידיעה הזאת ומבטלה.

החכם בחכמת הלשון העברית, גדול בתורה ופייטן מפורסם, בעל הספרים: „תנחומות אל" ספר „השירים", ספר פירוש על אבן עזרא, ויש שמיחסים לו גם ספר „ראשי בשמים". ולא נודע אם היה מיוצאי ספרד או מילדי ארצות יון; וגם את החכם הספרדי ר' יהודא בן בולאט, מבית דינו של הרא"ם, חכם תלמודי במיטב הגיון וזך הרעיון שלא נשא פנים לתורה גם לגדולים וקדמונים (תשובות הרא"ם סי' ל"ד), אברהם ן' יעיש ועוד אחרים מבית דינו של הרא"ם — יתמו דברינו על דבר נישאי התקופה הזאת ברוח היהדות, אשר הביאו עמהם רבבות אלפי הספרדים בבאם לממלכת תרכיה בברית מלך הסולטנים. ולהתימת הפרק הזה נשים תמונות אנשי השם המטביעים את חותמם על דמות המעמד המדיני ומצב החברה הישראלית בשלשים השנים הראשונות אחרי הגרוש. אך לפני תתנו לפני קוראינו הציור הכללי הזה, עלינו עוד לצאת בעקבות הגולים אשר נתפשטו ונתישבו לישובים השובים ביתר ערי תרכיה, בערי המדינות יון ותרקיה (בולגריה) וכל איי הארכיפלגוס על פני הים התיכון, ובהם גם האיים קנדיה (קריטה) ואיי יון (קרפו) שעוד לא פרשה אז תרכיה את מצודת ממשלתה עליהם, ונוצרים עוד משלו בם.

ד.

קהלות יעקב הספרדיות ביתר ערי תוגרמה,

קהלת שלוניקו ובנותיה.

העיר שלוניקו וצביונה הישראלי הספרדי שהתקיים בה עד היום; חכמי הספרדים שם: ר׳ יהודה סיניור — רע אהוב לדון יצחק אברבנאל, והחסיד המקובל ר׳ יוסף טאיטאצאק ובתי מדרשם; מהר״י אבן חביב בעל הספר „עין יעקב" ובנו מהר״ל בן חביב. התגברות תורת הסוד בשלוניקו. גולי ספרד נפוצו על כל ערי יון ותוגרמה. יהודי קהלות יון: ר׳ יהודה דילמידיגו ור׳ אליהו קפסאלי. — סדרי הקהלות ומשרת הקהייא (השתדלן הכללי שנתן מטעם ממשלת הסולטן). „הקהייא" ר׳ שאלתיאל והחרם שהחרימוהו; עוד הפעם רבינו אליהו מזרחי; היונים ועלילת הדם; הרופא ר׳ משה המון משתדל נגד העלילה הזאת. כבוש ארץ ישראל, סורא ומצרים על ידי הסולטאן שולימאן.

מעיר ההומיה ומלאה תשואות, קרית מלך תרכיה, נסב ללכת מעט צפונה מערבה דרך ים האַגאי לבא אל העיר העתיקה תֶּסָלוֹנִיקָה במקדוניה הקדומה, והיום יִקָּרֵא לה שלוניקי (Saloniki), עיר הראשה במחוז רומִילְיָה היום, עיר רוכלת ימים וסוחרת עמי המזרח והמערב, כי יושבת היא על מבאות ימים; מִפְרָצֶיהָ (Buchten) המה מקומות־מעמד לאניות־סוחר, ותבונתה על הדרך העולה מלשון ארץ בַּלְקָן, דרך היבשה, אל ממלכות אירופה המערבית, היא שעמדה לה מאז ועד הנה להיות סחרת־גוים רבים. אל העיר הזאת נהרו המוני גולי ספרד ולוזיתַניָה, ולא ארכו הימים והיהודים הרומאנים (מארצות יון) והאיטלקיים ומעט האשכנזים עלו בתוך המוני הגולים, וַתְּקוֹמֵנָה בשלוניקו אך קהלות ספרדיות לבדן. — ומכל ערי המזרח והמערב המרובות באוכלוסין מבני ישראל,

אין קהלה בקהלות ספרד בכל אירופא, וקונסטנטינופול ואמשטרדם בכללן, אשר התקים בה הצביון הספרדי־הישראלי עד היום הזה כאשר בקהלת ישראל בשלוניקו. האיש אשר הובילוהו רגליו לשלוניקו גם בימינו, יראה בעיניו את אחיו הגולים בכל חזות פניהם, הליכותיהם ומעבדיהם לפני ארבע מאות שנה. עד היום הם מטביעים את חותמם על העיר הזאת וגם לבני עם־הסוחרים—היונים—לא עלתה בידם לרחוק רגליהם מעולם המסחר וחרשת המעשה עד היום. ברבות הימים היתה שלוניקי לעיר ישראל, והיונים והאיטלקים והתרכיים אשר בה בטלו במעוטם, אך שרש פרה ראש מארה ומגערת בכנסת ישראל הספרדית בקונסטנטינופול, כאשר נראה במרוצת דברינו בספר הזה, פרה כראש גם על אדמת שלוניקו. הפרוד וההתגודדות לאגודות אגודות — להיות כל יוצאי עיר ועיר ופלך ופלך מספרד ופורטוגליה לקהלות נפרדות — התגברו בשלוניקו עוד יותר. לראשונה היו מספר הקהלות הספרדיות— עשר ובהמשך העת עלה מספר הקהלות בשלוניקו עד—לשלשים ושש ורובן ספרדיות. המשורר העברי בלשון קשטיליה ר׳ שמואל אושקי א) יקרא לשלוניקו: „עיר ואם בישראל, מטע נאמן „לתורה ותעודה, כלה מלאה פרחי חמד ועצי הוד, לשם ולתהלה „בישראל. בחומותיה ימצאו מזור ותרופה נשברי לב ונרדפים „נדכאי־רוח הנמלטים אליה מאירופה ומיתר חלקי התבל, וזה „שמה אשר יקראו לה: עיר הצדק קריה נאמנה, אם האומה „הישראלית כירושלים בשעתה״. — היהודים הספרדים בטלו את היהודים הרומאנים והאיטלקים ברוב מנינם ובנינם, ובמשך איזה דורות היו כל קהלות שלוניקו לספרדיות. יהודי שלוניקו הספרדים כיושבי הארץ לפנים, בהיותם רחוק ממרכז החיים המדיניים, לא ראו בכבוד גדולי המלכות מבני ישראל, החלו לראשונה להתרחק מידיעות החיצוניות, וישם החלה הקבלה למצוא מסלות בלב גדולי התורה. בשלוניקו התישב: א) רבי יהודה סיניור, בן שר האוצרות בספרד ר׳ אברהם בנבנשתי, רע אהוב לדון יצחק

א) שמואל אושקי, „תנחומות ישראל״ מובא — גראַטץ ח״ט, 89.

אברבנאל, מכל עשר בית אביו הצ״ל ר׳ יהודה והביא לארץ מגורו החדשה רכוש וקנין כמעט, ובכל אלה אסף אוצר ספרים יקרים, וביתו היה בית ועד לחכמי התורה הספרדים שנתישבו בשלוניקו [א]. כי היתה התורה והאצילות מחזורות על אכסניא שלהן במשפחות הספרדים; וגם קרובו של רבי יהודה בנבנשתי בן רבי שמואל בן דון מאיר בנבנשתי היה מחזיק גם כן אוצר ספרים בכתיבתם והגהתם, ובבית אצילי הספרדים היה מרכז התורה והחקר גם בתורת הסוד וחכמה נסתרה [ב]) — כי הפילוסופיה של אריסטוטלוס היא הערבית כבר שנתה את טעמה לפגם ונסו כחה ולֵחה, עדי היתה לחכמת־מֵה (אַפּטערוויזהייט). — ושיטה ברורה בדעה צלולה בחקר אלהינו עוד לא השתכללה אז גם בין חכמי אומות העולם באירופא באנגליה צרפת וגרמניה, על כן היתה נפש בעלי חזון־לב ישוקקת לחכמת הסוד המנשאת את האדם על כנפי רוח תְּזָוית, תפרוש עליו ענן וערפל עדי תישנהו על ברכה ותשקיעהו במצולות ים הדמיון. בחוג חכמי תורה אשר נקבצו באו בבית בנבנשתי בשלוניקו הכי נכבדים היו: א) ר׳ יוסף טאיטאצאק, אשר מדברי רבי יוסף קארו בעל בית יוסף, והשלחן ערוך [ג]) ומהתלמידים הגדולים שהעמיד, נראה כי נחשב לראש הרבנים ואב לתורה בימים ההם, והיה מופלג בחסידות ופרישות — ובהיותו נוטה לשיטת בעלי עִנוי נפש Askese נטה לעת זקנותו אחרי בעל ההויה ר׳ שלמה מולכו, אשר לשמו ומפעלותיו הננו מיחדים פרק שלם בספר הזה. ב) ר׳ יעקב בן שלמה ן׳ חביב מעיר סמורה (Samora) באַרַגון. ממנו נשאר לנו הספר המצוי בידי כל בני עמנו בארצות פזוריהם, הספר „עין יעקב״, אספת הגדות הש״ס הבבלי עם פירושי המפרשים הראשונים, ולעתים רחוקות יבאר גם הוא איזה מאמר

א) מהר״י בן חביב בהקדמה על ספר עין יעקב. — ועיין עכ״ז גראֶטץ שם.

ב) גראֶטץ שם ובהמשך.

ג) יש להוסיף, כי במקומות רבים במגיד מישרים המיוחס להרי״ק נראה שלא נחה דעתו מחסידותו של הר״י טאיטאצק — ע״ז העירני ידידי החכם המופלא ר״א אטלאס, ובציון ו׳ אבאר הדברים ברחבה.

בדבור המתחיל: „אמר הכותב". — הספר הזה כמו שהוא לפנינו, איננו מביא לנו התועלת הדרושה, אך המחבר עשה לו מפתח לחלק תוכן ההגדות לפי עניניהם — שנים עשר עמודים מתחלקים לחלקים וסעיפים, ונאבד המפתח במותו, ובתוך כך נתפשט בארצות הגולה כמו שהננו רואים אותו בלי נעדר השלמות הדרושה. גם בהלכה חבר כמה ספרים ובנו ר' לוי ן' חביב (הרלב"ח), אשר תולדתו נותנת ענין רב לבעל בינה לעתים בישראל, השלים את ספר „העין־יעקב".

ר' יוסף פאסי — תלמידו של ר' יצחק אבוהב בלישבונה, הנודע בספר תולדות ישראל מהמעשים בעת הגרוש מפורטוגליה, ודון יצחק אברבנאל שלח את שמואל בנו לישיבת ר' יוסף בשלוניקו ולא נותרו ממנו ספרים, רק נזכר ...יבח בתשובת הרא"ם. —

ובכל אלה לא שבתה מכל וכל גם התורה המושכלת על פי דרכי ההגיון הישר מבית תלמודם של גולי ספרד גם בשלוניקו והמעולים שבחכמיהם היו: הרופאים רבי פרחיה כהן ובנו רבי דניאל אהרן אַפִּיָה (Affius), שניהם חכמים בטבע ובמה שאחר הטבע (מֵיתַפִּיזִיק), רבי משה אלמושנינו ורבי חביב (אַמַטוּס) לוזיטנוס, שני חכמים מופלאים אשר מקום פעלתם היתה לראשונה שלוניקו היו אז צעירים לימים, השני נמצא אז בפורטוגליה ונשא מסוה דת קתולית על פניו, ותולדתם מתיחסת אל דברי ימי הדור הבא. אך למרות כפיחי הפילוסופים האלה, יש להחליט צדקת המשפט, אשר הוציאו טובי הכמי העתים על ראשית פעלת העדה הספרדית בשלוניקו, כי הַפֵּרוּד שהנהיגה בקהלות ישראל, הצעירו והֵצֵרו מעגל־פָעֳלַת החכמים האמתים, ומעט מעט הסיחו גם הרבנים הגדולים את דעתם מן ההשכלה העיונית והמדעית. בפנת התורה תקעו עצמם לדבר הלכה וההגדה הדרשנית, ובחקר־אלוה השפיקו בלמודי הקבלה — ומני אז היתה שלוניקו בחוצה לארץ את אשר

א) ר' שלמה עהיש בהקדמתו לפירושו על תהלים ועיין בדברי החכם כרמולי בתולדות אברבנאל, אוצר נחמד, ח"ב 95.

היתה בימים מועטים אחרי כן צפת בארץ ישראל: מכון להקבלה התורנית והמעשית אשר קראו לה אז ואחרי כן בשם „חכמה נסתרה" (ח"ן). גם ביתר ערי תרכיה, במדינת בולגריה ואחרי כן גם סַרְבִּיָה, התישבו הספרדים בהמשך העת. אחרי שלוניקו היו הנכבדות שבקהלות הספרדיות קהלות אדרינופול בדרום בולגריה, וניקופולוס בצפונה. אשר בהן פעל הצעיר אז לימים רבי יוסף קארו לפני עלותו לארץ הצבי.

מתרכיה שבאירופה נפוצו גולי ספרד אל אסיה הקטנה ויכוננו קהלות בהערים אַמַסִיָה (Amsia), בברוססא (Brussa) בטְרִיָה (Tria) וטוקאַט. אך בהעיר הראשה באסיה הקטנה סמירנה (Smyrna) ובלשון יהודי ספרד אזמיר עוד לא היתה אז קהלה גדולה ורבת־הפעלים, כאשר נהוה אותה במאה שנה אחרי כן. ובארץ יון, אשר רובה כבר היתה בידי התורקים ומעוטה בידי הוויניציאנים: בְאַרְטָה, בפַּטְרַס האי ניגרופונט ותיבין (Theben) ובלשון היהודים הספרדים תִינָה, נמצאו קהלות נכבדות מאד. אך שם לא הספיקו עוד היהודים הספרדים לבטל ברֻבּם את אחיהם ילידי יון ואיטליה — בכל אלה לא נוכל להִפָּטֵר מהן לבלי הצב יד לשתי המשפחות, שאף שאינן ספרדיות, אך ילידות ארץ יון, אך בל גדלה מאד תעצומתם על גולי הספרדים. שתי המשפחות האלה הן: משפחת דילמידיגו ומשפחת קפסאלי, משתיהן יצאו חכמים מופלאים הוגי דעות ורבי פעלה היו בתוך קהלות הספרדים. מוצא שתי המשפחות האלה מהעיר קאַנעא Canea על האי קַנְדיה, אשר אז היה עוד נחשב לארץ ממשלת הוויניציאנים. בימי הדור ההוא השתמשו בכתר הרבנות בקאנעא: רבי יהודה דילמידיגו ורבי אליהו בן אלקנה קאפסלי (בן אחיו של החכם באשי בקושטנדינה ר' משה קפסאלי הנזכר למעלה). שני הרבנים האלה היו תלמידי רבי יהודה (מהר"י) מינץ בפדובה ושניהם חכמים מופלאים, אך בין שני הרבנים היושבים במדור אחד היתה קנאת איש ברעהו ולא היו נוחים זה לזה בהלכה ועניני הקהלה, — ולפי ענינינו עלינו להרחיב מעט הדברים על ר' אליהו קפסאלי. הרב הזה מלבד

גדולתו בתורה א) נחה עליו רוח בינה לעתים — ולא נפריז על המדה אם נאמר, כי הוא היה הראשון שהשכיל לכתוב ספר היכתורי בטוב טעם ודעת בסדר נכון, ובלשון־צח וסגנון נאה אשר חן ונעימות שפוכים על פני כלו. הספר הזה היקר בערכו ויקר־המציאות הוא ספר „דברי הימים למלכות תוגרמה" ב) נכתב בשנת הרפ"ג. מהספר הזה נראה רחב דעתו וידיעתו בדברי ימי העולם ודברי ימי ישראל. סגנונו מלא־דבר, והוא — מועט מחזיק ידיעות רבות, ומעטים כמוהו דוברי צחות בעברית לפי טעם הימים ההם וגם בזמן הזה. — בידינו נמצאים רק פרקים אחדים מספרו ג) שזכה בו את עמנו החכם שד"ל נ"ע בהוספות לספר „עמק הבכא" מתורגם גרמנית שהוציא לאור האדון וויענער, והפרקים האלה מספרים כל אשר עבר על מגורשי ספרד עד באם אל קצה גבול תרכיה. ספרו של הרב ר' אליהו עולה בטובו על ספרו של ר' אברהם זכותא, ובנראה היה ספרו זה לעינים אל הספרדי הנכבד שביודעי בינה לעתים בישראל בדור רבי יוסף הכהן. ויש להעיר גם כן, כי לא כתב את הספר הזה, אלא „להתגעגע מעט בו", בימי המגפה בעירו בקריאה וכתיבה ובמליצה נעימה, ובהיותו עד ראיה ועד שמיעה, נכבד כל דבר מדבריו על דבר הגרוש.

* * *

א) עיין שו"ת זקן אהרן סימן ג'; שו"ת הרא"ם, נ"ד, נ"ה; שו"ת מהר"ם פדובה סי' ל"ב ובשו"ת אבקת רוכל למרן הבית יוסף סימן א'.

ב) כן יקראהו היש"ר מקנדיא בספר האלים, ויש קוראים אותו „סדר אליהו" והחיד"א קורא אותו בשם דבי אליהו.

ג) בספרו של וויענער כאמור בפנים, ופרקים רבים ממנו הוציא לאור החכם משה בן אברהם די לאטעש בספר „לקוטים שונים", ואינו מצוי כלל במדינתנו והחכמים גראֶטץ ואיזידור לאֶב השתמשו בו.

אחרי כתבי הדברים האלה, קבלתי הספר היקר הזה, שהואיל בטובו החכם המופלא הפרופיססור קויפמאן נ"י להמציאו לי לשום עיני עליו — על דבר הספר הזה ויתר ספרי התולדה שנתחברו במאה שנה אחרי הגרוש אדבר בפרק מיוחד בחתימת החלק הראשון של הספר הזה, —

תמו דברינו על דבר המעמד המישכלי של בני הדור הראשון לגולי ספרד בתרכיה — הדור שבין הגרוש ובין כבוש ירושלים ומצרים על ידי התורגמים, שאז, רק אז, החלה עלית הגולים לארץ ישראל בהמון. ועוד לנו להשלים ציור העת במצבו המדיני ובפעולת הקהלות להחזיק מעמד בהממלכה האדירה והצעירה. —הדבר המסמן ומציין את מעמד כנסת ישראל בתרכיה ויחוסה אל הממשלה העליונה הוא, כי היה לעדת קונסטנטינופול וכל ישראל יושבי הממלכה ראש אחד או שתדלן כללי בתור שליח־הצבור בעניני מדינה להיות המליץ בינם ובין שרי הממלכה ותקרא המשרה הזאת בשם קהייא (Kahija) או קהאייליק (Kahijalik) לאמר: המשרה של הקהייא ופתרון המלה התוגרמית הזאת מליץ — שתדלנות. ויהי „השתדלן" הזה מרואי פני הסולטן ויוצא ובא במערכות היושבים ראשונה במלכות, כי היתה המשרה הזאת מאֻשרת על פי הרשות והשלטון הגבוה. בדור ההוא כאשר באו הגולים באלפיהם ורבבותיהם, כחצי מיליון איש, בשערי הממלכה, היה שם „השתדלן" רבי שאלתיאל, אשר לא נדע ממנו רק שמו ופעֻלתו הרבה והעצומה כפי שיתארו אותו רבי אליהו מזרחי החכם באשי ויתר הרבנים בעיר הבירה. ומשרה כזאת היתה דרושה ונחוצה מאד בימים ההם, כי אם גם פתחה הממשלה שערי ארצה לפניהם, ותתן להם להאחז בכל מרחבי הממלכה, ולעסוק בכל מלאכה ותשומת יד, הנה היתה עין העמים יושבי הארץ מעולם—היונים—בם לרעה וקנאתם — קנאת דת ושנאת מולדת — עזה כמות. וגם הפחות ושרי המדינות עשקו ורצצו לפעמים את היהודים משרירות לב וישאפם לבצע מעשקות; ועל כן, מלבד גדולי המעלה והעשר שזכו לעמוד בהיכלי מלך ושרים ויהיו טרודים בעסקיהם, מנתה הממשלה בעיר המלוכה שתדלן מיוחד להיהודים, או „הקהייא" להיות צופה ומביט על כל העשוי לישראל בכל מדינות הממשלה, ולהביא דבריהם עד שער המלך. והנה בכל היות המשרה הזאת נחוצה, דאג „הקהל" לבל יקח לו „השתדלן" הזה בחזקתו קרנים לפסוע על ראשי העם, ולהשתמש במשרתו לטובת עצמו ורעת קהלתו. ובראותם חזקת ר' שאלתיאל ותקף פעולתו

בפמליה של מעלה, ואולי גם עשה איזה דברים שלא ברצונם, ויק מו כל קהלות־הספרדיים ויתר הקהלות שבעיר הבירה, ויהיו לעדה אחת ויוציאו קול קורא ביום י״ד לחדש תמוז הבע״ל לאמר: „אלה דברי הברית, אשר כרתו כל ישראל שבקושטנדינה..., „בהיות שנצטערו אנשים רבים מהקהייליק שעבר עד היום, קימו „וקבלו עליהם שרבי שאלתיאל שהיה קהייא עד היום, „וקבלו גם בניו עמו, שמהיום והלאה לא יקח לקהייליק „לא הוא ולא אחד מבניו, לא מעצמו ולא מאחרים, ואף אם „המלכות תכריחהו שיקבל השררה, יהרג ולא „יעבור וכו׳.... א).

ורבי שאלתיאל הזה לא דמה אל תקיפי זמננו. לא לבו הלך להיות אלוף לראש כנסת ישראל נגד רצונה ולא השתמש בכחו בפמליה של מעלה להשָאֵר על כנו, כי אם קימו וקבלו הוא ובניו עליהם את דין ראשי הקהלות. אך בעבור שנה בשנת הר״ף קם רבי שאלתיאל וקבץ כל ממוני הקהלות בכנסת קהל זייטון ובקש מהם שיתירו לו החרם, „ויקבל עליו בגזרת נחש, שמהיום לא יעשה דבר גדול „ודבר קטן בשום דבר כללי עם המלכות או עם „השופטים או עם הדיין (קאדי) ושום שר שבעולם בלי „עצת הממונים, ואין לו רשות לְהִכָּנֵס בין שני בעלי ריב „לעזור לזה ולנַגֵד לזה בלי רשות ממונה של „הקהלה", „שייטיב לישראל בכל כחו וכו׳ וכו׳" אז נתפייסו ממוני הקהלות, וישמעו לעצת הרב החכם באשי רבי אליהו מזרחי החכם התלמודי והמדיני, וישיבו לרבי שאלתיאל את עטרת הפרנסות. ומתעודתו של הרא״ם, הננו רואים כבאספקלריא מאירה את

א) מקור הידיעות האלה הנה: תשובות ר׳ אליהו מזרחי סימן י״ד וסי׳ ט״ו. גראֶטין אומר שהמעשה היה בחדש מרחשון ואקטאבער שנת 1518. ואין דבריו מְכֻוָּנִים, כי בפירוש נאמר שם י״ד לחדש תמוז הרע״ט והיא שנת 1519, נכונה מאד הערתו, כי מהמלה המפשטת „קהייליק" לאמר משרת הקהייא, נראה שהיתה המשרה הזאת קבועה, וממה שנאמר בתשובות הרא״ם (י״ב) על רבי שאלתיאל. „שכבר גזר המלך להשיבו", נראה עד כמה היתה המשרה הזאת נכבדה בעיני הרשות.

הלך־רוח העת ההיא בעניני החברה וישוב העולם ויקרת רוח „השתדלן" רבי שאלתיאל. ואלה דברי הרא"ם: „אם ימצאו איזה „מהמתריזים כנגד רבותיהם — המבקשים להתגדל בפני עמי „הארץ, ההדיוטים הקופצים בראש והמה המרבים מחלוקת „בישראל, מחריבים את העולם.... ואומרים שאין התרה „לחרם כזה — מי ישמע להם... שמכיון שכל ממוני „הקהלות מסכימים בהתרת החרם, אין מעצור לרבי שאלתיאל „משוב היות שנית לשתדלן... דלא אישתכח אינש כוותיה, „להיות לו כח לעמוד להטיב לישראל, שכלם (שרי המלכות) „צועקים, שאין להם מנוחה ונחת מהמתלבשים (בטלית שאינה „שלהם [א]), מפני שכלם אנשים הדיוטים ואין דבריהם נשמעים „באזני השרים... לא כן רבי שאלתיאל, שכלם מודים, „שיש לו כח לעמוד בהיכל מלך לבטל גורת השר [ב]), „עם כח השרים רואי פני המלך שהוא כבן־בית „עמהם, שבזה יש תועלת גדולה ליהודים בלי ספק, ואם הם „אומרים שהיה מזיק בקצת עניינים, הנה עם ההגבלה שהגבילוהו „לא יוכל מעתה להרע כי אם להטיב..." אלה הם דברי רועה ישראל אביר התורה והחכמה רבינו אליהו, וזה הוא המעמד אשר מצא הדור הראשון לגולי ספרד הנמלטים ארצה תרכיה. — על תשובתו של הרא"ם חתומים כל הרבנים הספרדים בקושטנדינא, לקיים ולאשר דבריו. —

כל המעשים האלה נקרו ויאתיו בימי הסולטן שוליימאן השני, אחרי כבשו את מצרים סוריא וארץ ישראל (בשנת 1517= הרע"ז), ונאמן בית הסולטאן הזה היה רופאו ואיש עצתו רבי משה המון. החכמה והגדולה התנחלו בהמשפחה הזאת, ואבי רבי משה, רבי יוסף המון מיליוני גראנדה כבר היה רופא הסולטן סָלים הראשון; והגדולה הזאת הוריש רבי משה המון

א) מזה נראה שע"י קנאת איש מרעהו היתה באמצע, ואחרים, נעדרי בשרון ידעת במשרה נכבדה כזאת, חפצו לרשת את ר' שאלתיאל ולהיות ממלאי מקומו.

ב) לאמר, המוחה בשרירות לבו, כדרך שרי המזינות בתרכיה מאז ועד הנה.

לבנו אחריו, כאשר נספר בפרקים הבאים. — רבי משה המון (נולד לערך שנת הר"נ ומת לע' השב"ה), היה איש גְדָל־דעה, רופא אומן מהיר במלאכתו, דיפלומט יודע להתהלך עם בני מרום עם הארץ והסולטאן שולאימאן, הגבור הנערץ הנורא לכל עמי אירופא ומלכיה, חפץ ביקרו ויהי איש עצתו, איש סודו ונאמן ביתו ימים רבים; וילוהו על מסעות מלחמותיו במצרים וסורא [א]). וכן בכרות הרֶפובְּלִיקָה הוויניציאית ברית עם תרכיה (בשנת 1540־השׁ"ה), חלו לראשונה את פני „הרופא המון" לדבר על לב הסולטן להתעשת אל דברי הברית, אשר שמו לפניו; ובנשאם משאות לכל גדולי השרים „נשאו פני „רופא הקיסר היהודי המון באלף דוקאטים ושאריו וקרוביו בחמש „מאות דוקאטים" [ב]), ובגדלו לא גבה לבו ולא רמו עיניו, כי בתוך עמו היה יושב ובתורת ישראל וחכמתו עסק [ג]), ובכל עת מצוא הואיל משה להלחם מלחמת עמו אשר אהב ויהי להם למושיע ורב. המעשה הכביר אשר עשה משה לטובת כל ישראל, מעשה הראוי להכתב על ספר לזכרון בספר הזכרון הזה לבני ישראל יושבי איי יון ותרכיה, בעוד אשר המעשים על האי קארפו בשנת התרנ"א עודם נצבים כמו חי לפנינו. בהמעשה הזה שנקרה ויאת לפני ארבע מאות שנה לערך בהעיר אמזיה Amazia באסיה הקטנה, הננו רואים את תנואת היונים שונאי ישראל, ועלילותיהם ותעלוליהם ככל אשר ראינו בעלילת הדם בשנת התרנ"א, — וזה הדבר כבתבו ולשונו של קורא הדורות שחי קרוב לזמן ההוא:

א) בשבט יהודא י"א: אמר יוסף בן ווירגא, דומה לזה שמעתי מפי חשר המרומם הרופא הגדול כמהר"ר משה המון יר"ה, כי ראה במצרים בלכתו למלטנה עם המלך האדיר על כל מלכי האדמה סולטאן סולימאן יר"ה זכו', —

ב) לעווי בספרו Den Joseph Naxos du, בשם הספר Negotiation Levante, צד 34 ציון 16.

ג) לעווי בספרו הנ"ל (שם ציון 17) מוכיח, כי חזק הרופא ר' משה המון בידי בעל כד הקמח בשנת הרע"ח להדפיס ספרו, ויהי החבר הראשון בחברת „מליצת ישורון" ללמוד את השיר והמליצה, שנוסדה אז בקונסטנטינופול, ועיין עוד להלן בפנים.

„בימים ההם שמעתי ותרגז בטני, לקול צללו שפתי, כי
„איש עני היה בארץ יון, הולך ובא כל היום בבתי היהודים
„לשרתם, להחיות את נפשו, ויחשבו אנשים יונים רבים על
„היהודים מחשבות און, וישלחהו בערמה מאתם למרחוק ואיש
„לא ידע, ויעלילו לפני הנציב התוגר, שופט העיר על
„היהודים לאמר: המה הכוהו נפש במשפטם, ויתן אותם הנציב
„במשמר ויענו בכבל נפשם, ויודו את אשר לא זממו לעשות
„ויתלו אותם על העץ, וגם רבי יוסף אביוב הרופא
„נשרף באש בעת הנמהרה ההיא. — ויהי לימים עוד
„וימצאהו איש יהודי באחת מערי יון, ויאמר אליו: האתה פלני
„האיש? ויאמר: אני. — ויאמר אליו: ומי הביאך הלום? —
„ויגד לו את כל אשר קרהו, וידבר על לבו, ויביאהו במתק
„לשונו העירה ויציגהו לפני שופט העיר ויצעק לפניו: אהה!
„ויתחלחל השופט ההוא מאד ויתן ידיו על חלציו, ויאסוף את
„היונים החטאים ההם במשמר. — ויודע הדבר אל המלך
„שולימאן ויעלה עשן באפו, ויורידו את האנשים הרשעים ההם
„בדם שאולה וישאו כל חטאתם. ויעמוד ר׳ משה המון הרופא
„לפני המלך ויבך ויתחנן לו ויאמר: אם על המלך טוב יכתב
„נא בדת מלכותך, כי לא יבא עוד דבר כזה, כי אם לפני
„שער המלך, ושמה יעמדו למשפט. וישא את פניו לדבר
„הזה. וגם בטוקאט (Tokat) העיר העלילו היונים על היהודים
„בדבר אשר כזה, ויצא לאור משפטם בחמלת ה׳ עליהם ויתנו
„תודה לאלהים" א) — הנה כן השתמש רבי משה המון בתקפו
וגדולתו להחליש כח העלילה הנתעבה, אשר עד היום היא
אוכלת את ישראל בכל פה ב). — ומאהבת ר׳ משה המון את
תורתו ואת עמו, הקים בית דפוס לספרי ישראל בעיר המלוכה,
ויחזק ישיבה גדולה על הוצאותיו, וירבה עשות צדקה וחסד
ויוציא לאור גם חמשה חומשי תורה עם תרגום ערבית לרב

א) מספר עמק הבכא בעברית ווינא, התרי"א הוצאת לעטטערים
עמוד 105 בהוספות על פי כ"י אלמאנצי.

ב) הדברים האלה נמצאים גם בשבט יהודה דפוס אמשטרדם דף נ"א
ע"א. והעיר בספרו הנ"ל מביא בשם ר׳ ש׳ מאושקי המעשה באיזה שנוים.

סעדיה. גאון ותרגום פרסי לר' יעקב בר' יוסף טאווס. את החכם האחרון הזה מצא הרופא רבי משה המון בהיותו בלוית הסולטאן במלחמתו בארץ פרס, ובתוך שאון המלחמה לא שכח את עמו ותורתו ויחזק בר' יוסף טאווס ויביאהו לביתו ושם נתן לו הספקתו למען יוכל לגמור את תרגום התורה לפרסית א). ויתר דברי תקפו וגבורתו כתובים על ספרי חכמי ישראל בתולדתו וגם בספרי העמים בימים ההם. את שנת מותו לא נדע בדיוק ב). — ורבי משה הנחיל חכמתו וגדולתו לבנו אחריו רבי יוסף המון השני ויהי גם הוא לרופא המלך שולאימאן, וזכריו ועלילותיו כבר נכנסים לתחום זמן מאוחר אשר נדבר עליו בפרקים הבאים.

הנה כן הגענו אל קץ הזמן הראשון לגלות ספרד, לעת כבוש ארץ ישראל על ידי הסולטאן סוליימאן. — ומכל האמור הננו רואים, כי האשר וההצלחה המדינית, שמצאו הגולים בתוגרמה, היתה שלמה וגם מתמדת ומארכת; לא כן האשר הנפשי ודרך השלמות וההשתלמות המושכלת, כי בימים ההם נפל דבר בפורטוגליה והגיע עד רומא, התקוה לגאלה שלמה, לביאת המשיח, היתה לרוח כביר, וממנו יצא נשמת הסוד וההזיה, אשר מוטות כנפיה הגיעו מרומא ולישבונה עד צפת ומצרים. הרוח אשר צרר בכנפיו את כל בני הדור ההוא ודורות

א) ע"ד התרגום הפרסי הזה, שייחסו אותו בטעות לר' משה המון בעצמו (ר' יוסף שווארץ והר"א כרמולי), עיין בגרעטץ, ה"ט, עמוד 31 הערה 3, ובהכרמל הירחי שנה שניה עמוד 15, במאמרו של הרשי"פ, ושניהם מוכיחים בצדק, כי ר' משה המון היה המוציא את הספר הזה והמחזיק בידי ר' יעקב טאווס ולא שבעצמו תרגם את התורה.

ב) גרעטץ בספרו (חלק ח' צד 31 בהערה 2) יעיר כי הסופר הצרפתי שונא ישראל, ניקולעיוס די ניקולי, שעמד על יד ציר צרפת בתרכיה, יאמר בהעתקה האשכנזית: „צו מיינער צייט (משניות 1551—1554) וואר דער „פארנעהמסטע ארצט אממאן, זיינעס אלטערס עטליכע אונד פינפציג יאהרע, אים גראססעס בערופע אונד אנזעהן, ניכט אלליין וועגען זיינעס רייכטהומס, "זאנדערן אויך וועגען זיינער געשיקקליכקייט אונד טאפפערקייט". ובימי היות בי משה אלמושנינו בקינסטנטינופול בעסק שתדלנות בשנת שכ"ו כבר יזכיר את בנו ר' יוסף המון ויחשה מאביו, ואם כן מת ר' משה המון במשך השנים בין שי"ב—שכ"ו. —

רבים אחרי כן; ואולם למען דעת מקור המעשים, גלגולים ומסבותיהם, עלינו לשוב ולפקוד את אחינו בארצות אויביהם־מעניהם, אלפי האנוסים אשר נשארו על אדמת ספרד ולוויתניה, לתור ולדעת את אשר נעשה בהם בשלשים שנה אחרי הגרוש, לכפור דמעותיהם ולשומם בבית גנזה של התולדה ישראלית.

....

פרק שלישי.

האובדים והנדחים.

האנוסים בארצות ענותם; ספרד ופורטוגליה. אתא בקר וגם לילה; תגברת ההויה ולמודי הסוד. — תגברת התקוה לגאולה נסיית.—משפט הבקרת וראשי בית דין האמונה: טורקבימדה, לוצירו וההשמן קסימנס וסיעתם. — המלך עמנואל בפורטוגליה והליכותיו עם האנוסים; אנוסי ספרד עוברים גבול הארץ לבא לפורטוגליה; המלך עמנואל ושקדו על תקנות האנוסים בסוף ימיו. — הקנאי יוהאנעס השלישי יושב על כסא המלוכה בפורטוגליה; הכהנים והעם ומשפט הבוגד הינריקוס נונעס; התיירים מגלי עולם חדש והיהודים.

מן קרן־הזהב אשר בקרן דרומית מזרחית אירופה, מגדות ים השחור והתיכון ששם שרדו שרידי הגולים ושם עמד רוח והצלה להפליטה הנשארת, נסב פנינו לארצות המערב, לספרד ולוויתניה, לפקוד את אחינו האמללים שבאמללים, הנגשים והנענים מכל בני עם נגש ונענה—האנוסים, אשר משנה שבר השברו: שברון לב ממכשול לב וענות־נפש אשר מכשול עונה נגדה תמיד. האמללים האלה, אשר בפיהם וידיהם היו אומרים ועושים כל מצות הברית החדשה, ולבם היה מלא אהבה לאם־מחצבם התורת־מורשה מאבותיהם, מלבד חמת־פתנים וכוס תרעלה, אשר השקו אותם שופטי האמונה ומשלחת מלאכיהם הרעים

האירבים להם מכל עבר ופנה, לא מצאו מנוח לנפשם גם בחדר משכיתם; כי לבם הכה אותם ומוסר כליותם היה נגדם תמיד, בזכרם כי שמו כזב מחסיהם ובשקר נסתרו; כי יבטאו בפיהם דברי אמונה אשר לבם לא נכון עמה. גם זה המר רוחם ויגדיל אסונם, כי לא מצאו גאולה גם בהתמורה, ובני העם והכהנים היו שונאים את „הנוצרים החדשים" או „המאראנים" בשנאה גדולה ויתרה משנאתם את היהודים; ולכן נראה, בכל הימים, אשר שם „המאראנים" נזכרים בספרי הזכרון לדברי ימי ישראל ודברי ימי העמים שוכני חצי־האי הפירניאי — את האומללים האלה מפרפרים בין החיים והמות, פרפור־נפש עם שלם, נמשך והולך בימי מאתים שנה—כל ימי המאה הט"ו והי"ז למספרם — . הרגעים המשיבים נפש המבין בחזון העתים ההן והקורא בספר התולדה הם אלה, אשר יצליחו בהם האמללים להמלט מפח יוקשים לבוא לארץ האור והדרור במערבית וצפונית אירופא (הולנדיה) או לארצות הקדם במלכות ישמעאל, הרגעים האלה הולכים ומתרבים משנה לשנה ומפקידה לפקידה והם המה קוי האויר המאירים את חשכת העתים ההם.

אמנם כן הדבר, כי חוקר העתים בהבינו בחזון הימים ההם, בשומו עין על דברי ימי העולם ודברי ימי ישראל, תתפרץ אנחה מלבו בראותו, כי „אתא בקר וגם לילה", כי בימים ההם כאשר כבר נראו נצני עת התחיה הרוחנית (Renaisance) בארצות אירופא, כבר נגלה עולם חדש בפאת מערב כוכב ארצנו, איטליה היתה כבר לארץ החכמה ומלאכת מחשבת כאתונה בימי קדמי ארץ, רבים מבני עמי אירופא התיכונה כבר נתקו מוסרות האמונה באבי הכנסיה הקתולית. תמורה כבירה ונמרצה, במדות ודעות, במנהגים ותורת החברה, בסגנון הלשון ודרכי הלמוד, סללה לה מסלה בלב אירופא; ובעת ובעונה הזאת מלבד שלא נראה פעלת המעשים הגדולים האלה על עם ישראל בכללו, על הלך־רוחו ודרכיו ומחשבותיו, הנה עוד באו ונהיו אז דלדול ההשכלה הדתית, שקיעת למוד התורה בדרך ישרה, כאשר הורו מלפנים טובי המורים בספרד וצרפת, ותחת זה באה עת וההתגברות ללמודי הנסתר, לתורת הח"ן והקבלה הלמודית והמעשית—הנה

כן, היהודים, אשר להם זרח אור הדעת־בדת גם בחשך בכל ימי הבינים, להם, חשך השמש—בצאתו, ושלש מאות השנים, מימות גלות ספרד עד ראשית ימי הדור החדש במאת השנים האחרונות, שלשת ימי אפלה הם לרוב בני ישראל במקומות מושבותיהם, הם המה ימי תגברת ההו״ה המחשכת את המאור שבתורה ותשים אור לחשך, ימי משיחי השקר ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם עד ימי הדור האחרון.—

והנה סבות המראה המוזר הזה הנה רבות ושונות, וכבר חקרו אותן טובי חכמינו יודעי בינה לעתים בישראל א). אולם לרגל עבודתנו במקום הזה נכונן אך לחקר הלך־רוח יהודי ספרד, בין אלה שעמדו ביהדותם, ובין אלה ששמרו תורת ה׳ אך בלבם ובין אלה האחרונים יש ששמרוה בטהרה עד דור עשירי ושנות מאות וימסרוה לבני שלשים ורבעים ויעלו כליל על אש תמיד אשר יקדה על מזבח הקנאה הדתית ורשע כסל בספרד ופורטוגליה.

זק הוא לאיש ועם, ללאם אחד ומשפחת האנושית כלה, כי בהגיע הצרות למרום קצה, באשר חשך צר ומצוק יתקפו אותנו בעצומיהם ועוד מעט והיאוש יפריש בצפעוני בקרב לבם לשום קץ ותכלה לתקומתם ותחיתם, אז תבוא התקוה לחזק נשברי לב, להאריך נפש נענה, להטיף על לבה רסיסי טל תחיה, להמכה ולסעדה, לשגבה ישע לעודדה ולאמנה למען תחזיק מעמד במערכות החיים ותחיה ותקום. ואם בעת מן העתים האלה, יראה לבני האומה הנגשה והנענה, כי אפסה תקותם לרוח והצלה בדרך הטבע, בגלגולי המעשים והמסבות בחק היד החזקה הנעלמה, הנוהגת בחסדה כל דור, ושב ויקוה לתשועה בדרך נס ופלא,—ומה גם אם התקוה הזאת—תקות גאלה וישועה—הוא עיקר גדול בעקרי תורתו, והיא שעמדה לו להאריך ימים ולהתחזק לעמוד בשדה המערכה.—אך כטובת התקוה הזאת לתקומת האומה ותחיתה אחרי דור דורים, הנה גם רעה רבה צפונה בקרבה, במצוא בה בעלי ההויה השוגים על דמיונות כר נרחב מאד, לתת מרוחם המרחף על ים דמיונות על העם, להחשיך

א) רש״ל ראפפורט, גראֶטץ (ח״ט פרק שביעי) ועוד רבים.

מאור תורתו ולהוליכו שולל בעולם התהו, להגדיל אחרי כן את מצוקת לבבו, ולהוסיף יגון על יגונו בראותו כי הואיל הלך אחרי התהו ותקותו היתה לו—למפח נפש. כדברים האלה קמו ונהיו בימי דורות רבים בכנסת ישראל הספרדית בארצות מושבותיה החדשות, ורוח הסוד וההזיה וחשוב קצין תקפו בעצומיהם גם את יתר אחיהם בארצות מציקיהם ומעויהם—בהלך רוחם זה מצאו חפץ בעלי־ הסוד המגברים את הדמיון על השכל, ורגשות הלב על בינת אדם ישרה. המשפט הזה יצא לנו מכל דברי ימי הדורות הבאים.

אחרי ההקדמה הזאת.

ישוב לספר את כל הקורות את האנוסים בארצות אויביהם וגורל השרידים אשר שרדו אל הארצות המעטות אשר במדינות הנוצרים באירופא; ולראשונה נשים עין על המעמד הרוחני הכללי בעם ישראל יושב ארצות המערב:

צרות גלות ספרד והגרושים הרבים לאין קץ ותכלית באשכנז, מעיר לעיר וממדינה למדינה, מסכו בלב בני הדור ההוא שנאה אל הפילוסופיה או יותר נכון ההתחכמות וההתפלספות ברוח האסכוליסתיקה; בצדק זרה רוח שרידי חכמי ספרד אז, „אל ספרי חכמי הפילוסופיה הערבית, אשר שנתה טעמה לפגם בסוף ימי הבינים ותצטמק באש דת לרע לה" א). אך תחת לתור ולמצוא נחם בדרך תבונות, לראות בחזון העתים וחקר הזמנים והחיים החדשים המתרגשים ובאים, תחת למצוא בהם פנת יקרת היהדות הצרופה, הטו ללכת בדרך שהיתה אז יותר קרובה ללב בני הדור—בדרך הסוד, ויאמרו „לשבור צמאונם" על אפיקי מים שאין להם סוף, לשאוב מי־תנחומות לנפשם ממעיני הקבלה, להתרומם מעל המעשים הרעים בעולם השפל ולרכוב על כנפי רוח הדמיונות. באחרית ימי המאה השלישית התגברה הקבלה ותתפשט בכל מושבות בני ישראל ותתקוף בעצומיה את כל בני הדור. מנגדיה, כרבי שאול הכהן אשכנזי ורבי אליהו דלמידיגה, הראשון הרע האהוב לדון יצחק אברבנאל, כבר מתו, או כי כבר ראו שאין דורם ראוי לשמוע מפיהם דבר אמת, כאשר רחש

א) הרש״פ במאמרו „חכמי ישראל בטירקייא" הכרמל הירחי, ש״ר, עמוד 502.

לבם על דבר השיטה הזאת בחקר־אלוה ולא אבו להשמיע בפירוש הדברים שאי אפשר להם להשמיע (כהרא"ם וחבריו). גולי ספרד: רבי יהודה החיט, רבי ברוך בינבינט, רבי אברהם הלוי, רבי מאיר בן גבאי, רבי דוד אבן-אבי-זמרא (הרדב"ז) הפיצו תורת הקבלה באיטליה ותרכיה, עדי היתה ידה בכל משלה: הזוהר היה לאבן פנת הדרשנים בדרשותיהם, רבים אמרו לתת לדבריו תוקף ועז כאשר לדברי התלמוד והפוסקים הראשונים וגם החלו להכניס תפלות המקובלים בתוך התפלות הקבועות, ויש שנועזו גם להגיה ספרי התורה על פי רמזי הזוהר עד כי מהרבנים התלמודים שההזיקו גם הם בתורת הקבלה ערערו על המעשים האלה [א]). הנה כן היו אז כל הלבבות פתוחים לתורת הסוד, וגם אלה שלא היו מההולכים בנתיבותיה כדון יצחק אברבנאל, אצלה היא מרוחה עליהם מבלי שידעו והרגישו בזה. דון יצחק אברנאל היה יהודי־לאמי בכל מלא הוראת המלה הזאת, האמין בנצחיות האומה הישראלית ותחיתה בזמן מן הזמנים. אך בהשקיפו על הלך־רוח בני דורו ראה סכנה גדולה מרחפת על הכנסיה הישראלית מהיאוש ההולך ומתגבר בלב בני הדור, מתקף הצרות הרבות והנוראות, כי מכל הגולים נשארו מעט מהרבה, כי מהנשארים בארצות אויביהם היו מוצאים כמעט יום יום להעלותם על המוקד ורבו המתיאשים מכל טובה ויתיאשו גם מתקוה להופעת גואל צדק באחרית הימים. דברם היה דברי בעלי היאוש בימי הנביא יחזקאל: יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו. היאוש הזה היה נכון להכחיד את הרגש הדתי והלאמי מקרב לב הגולים והנשארים בארצות אויב, ועוד מעט ועשו רצון מעניהם מבקשי נפשם החפצים להאשים באשר הרוח ולהכניסם תחת כנפי האמונה הקתולית, היחידה המנחלת את בניה חיי עולם הבא, נגד היאוש הזה התאזר עז רבי יצחק אברבנאל, אדיר-אמונה כביר ונאור, ויכתוב שלשה ספרים: „ישועות משיחו", „מעיני ישועה"

א) רבי אברהם הלוי במכתבו אל הנגיד רבי יצחק שלאל (כרם חמד ח"ט בעמוד 141 והלאה, תשובת הרדב"ז סימן ק"א בדפוס ליווארנאי והר"ס בתשובותיו כמו שהזכרתי למעלה ועיין עכ"ז גראטץ ח"ט פ"י

(פי׳ על דניאל) „ומשמיע ישועה,״ בשלשת השנים רנ״ז רנ״ח, רנ״ט, ומגמת פני כל הספרים האלה להוכיח מכתבי הקדש, כי יש תקוה לישראל לצאת בזמן מן הזמנים משעבוד לגאולה ומאפלת הגלות לאור חיים טובים ומתוקנים כלאם יושב על אדמתו.— ובימים ההם לא היה עוד הזון קטני־אמונה גם בדברי כתבי הקדש נפרץ, כאשר בימינו, וספריו פעלו פעלה עזה ועצומה.—בחום נפשו ודמי לבבו כתב רבי יצחק את ספריו אלה, בידים רועדות מזקן ותלאות רבות ועצומות מכח אֱנוש אנוש אשר עברו על נפשו —כתב את דבריו היוצאים מלב־עברי ונכנסו ללב בני דורו ויחזקום במעז האמונה וישגבום ישע. אך בדבר אחד שגה רבי יצחק אברבנאל ובזה נתן יד לתקלה גדולה, כי בקימו בכל תקף ועז את האמונה בגאֻלת ישראל היה גם למחשב קצין, הדבר אשר בו ראו רעה גם חכמי התלמוד [א]), וגם השב וטעה, כי דבר יצא מפיו, כי בשנת ה׳ אלפים רס״ג יופיע גואל צדק, ודבר יצא מפי איש גדל־דעה ונשיא ישראל כזה הרעיש את הלבבות והלהיב המוחות. ולמרבה התמהון והשגיון קם עוד בשנה שלפני שנת הקץ, בשנת רס״ב [ב]) קם איש באיסטריה בקרבת וויניציאה והוא יליד ארץ אשכנז ושמו אָשר לעמלין או לאֶמליין, ויהי מבשר של משיח ובכל תפוצות ישראל האמינו לדבריו, והיה „אומר שיצומו ויסגפו את נפשם וישובו מדרכם הרעה, כי קרובה ישועה לבא, וכל גלילות איטליאה האמינו לו״: המבשר הזה הבטיח, כי כימי צאת ישראל ממצרים יראה נפלאות ובעמוד אש וענן יביאם לציון ברנה. תורת הסוד והצרות הרצופות והתכופות הכינו את לב המאמינים, לתקות הגאֻלה שלא כדרך הטבע, וירבו לצום ולהתודות ותקרא השנה הזאת „שנת התשובה״. גם נוצרים האמינו בנבואתו [ג]). וימת האיש ולא בא משיח וגלגל

א) סנהדרין צ״א ע״א וע״ב.

ב׳ עיין בגראטץ ח״ט ציין ג׳ מה שמביא בשם רבי אברהם פריצול כי שנת המהומה הזאת היתה רס״ב דלא כבעל צ״ד.

ג) וכה חזקה האמונה אז בו, עד כי בעל צ״ד מספר: „ואדוני מורי זעליגמאן גאנז הרס בידו תנור המיוחד לפסח לאפות מצה בהבטחתו הגמורה כִי לשנָה הבאה נאפה מצות באה״ק״.

והמרות הדת רבו מאד, כי בראות הפתאים שלא בא המשיח המירו דתם [א]). והנה בפעם הזאת לא השאירה התנועה המשיחית אחריה רושמים קיימים לשעה ולדורות, אך התקוה לגאלה נשארה תקועה ונטועה בלב העם, כי בלעדה אין תקומה להלאם הישראלי ותורתו. ראו זאת המקובלים וימצאו בהרגש הלאמי הזה כלי חפץ להגיוני לבם, לסול על ידו מסלות לדעותיהם, בשלשים שנה אחרי כן, בהתקופה שאנו עומדים בה במקום הזה, לעת צאת המאה השלישית. התנועה הזאת היתה רבת העליליה מאד מאד, ובבחינה ידועה נוכל לחשבה לאם להתנועה המשיחית שנתעוררה כמאה ושלשים שנה אחרי כן—תנועת שבתי צבי ומפנה הדרך לפניה. ומלבד תוצאותיה רבות העליליה, תוצאות רעות ומרות, הנה היתה גם רבת הענין מאד לבעל בינה לעתים בתכונת האישים ראשי פועליה ונפעליה, האנוסים בספרד ופורטוגליה, ותעצומות עזה הגיעו מליסבונה ורומא עד צפת וכל ארץ הצבי. ובזה הננו לספר המעשים לפי סדר הזמנים והמקומות.

בהעקר עם שלם ממקום גדולו שנות מאות ואלפים, כאשר נסח לאם ישראל כלו מאדמת הארצות ספרד ולוזיתניה, הנה נהזה כי הדלו ארצות חצי־האי הזה להיות במת־חזיון לתולדות ישראל וקורותיו--אך עוד נשארו בשתי הממלכות האלה בני יעקב במספר רב ועצום, אשר קורא להם, לא בשם יהודים, כי אם מתיהדים או „נוצרים חרשים", ואלה האלפים והרבבות הקדשו מאת האינקוויזיציה להיות צאן ההרגה ולבער למוקדי עולם אשר הציתה בערי הממלכות האלה בימי מאתים שנה ויותר. מני אז היתה במת־המוקד במת חזיון לעם ישראל, וספר זכרון עלילות הכהונה הקתולית בהארצות האלה, לספר תולדות כנסת ישראל הספרדית. האינקוויזיטור הגדול השני אחרי טורקבימדה ושמו דיזה Deza עשה שפטים נוראים בהאנוסים עוד

א) מלשונם של בעל צמח דוד ושלשלת הקבלה.

יותר מאשר עשה מיסד האינקוויזיציה ומכוננה, הוא ואיש ימינו, איש צדיק תמים לאמונתו, אך שואף דמים וזבחי אדם לשם אלהיו וגאון האמונה, הכומר מקרדובה, דיזו רודריגיין לוצירו (Diego Rodriguez Łucero) רחצו פעמיהם בדמי הנוצרים החדשים. לוצירו שאף נקם כל היום ויקרא: „הבו לי יהודים להעלותם על המוקד!", והקנאה ההוללה הכתה איתו בשגעון ותמהון עדי היה לפרא אדם משביע רעבונו בבשר אדם ומרוה צמאונו בדמי האנוסים. כל עדות נגד הנוצרים החדשים, כי ראו אותם שומרים איזה מצוה מהמצות אשר בתורת משה, או גם מנהג ממנהגי ישראל, היתה נאמנת וכשרה בלי כל חקירה ודרישה, והנחשדים נגמר דינם למיתה ונסחבו אל במת־המוקד באין חמלה ואין אומר השב. בימי האינקוויזיטיר הזה בדו המרגים (האנוסים) מלבם דבר משפט ואשמה על משפחות רבות וגדולות משלומי אמוני הנוצרים בספרד; כי בהענותם תחת ידי כלי־זעם האינקוויזיציה, הודו על אשמתם, כי לבם עוד שלם עם התורה המורשה להם מאבותיהם, ולמען הנקם מהספרדים הוסיפו לספר, כי אמנם כן נמצאים בתי כנסת לתפלות ישראל בקורדובה וגראנדה ויתר ערי נגב ספרד — ואל הבתים ההם יבאו מרחוק לשפוך שיח לפני אלהי ישראל גם נזירים ונזירות, גם כהנים בעלי האחוות הדומיניקית והפרנציישקית וגם נשים גדולות ובתולות עדינות מבנות מרום העם הספרדי. העלילה הזאת, אשר כל בעל בינה ישרה הכיר את שקרותה, פעלה בעז תעצומתה על הקנאי לוצירו, וימהר להרוס הבתים—בתי ספרדים וקתולים נאמנים—ואת בעליהם בני אמונתו, הביא בית הכלא במקום אשר האנוסים אסורים שם. ידי משרתי האינקוויזיציה הקדושה היו מלאות עבודה לשום במשמר אנשים במספר רב כזה. אז התעוררה תלונה רבה ועצומה ותהי נכונה להתפרץ למרד גלוי נגד הכהונה והמלכות בעיר קורדובה, ויתאוננו רע לפני האינקוויזיטור הגדול דיצה על לוצירו; אך דעת דיצה היתה נוחה ממעשי פקידו הכומר הקנאי וכה נאשמו מאת המשפט הקדוש חבל־אבירים (Grander) רבי המדינה, החורים (Ritter), נשים גדולות (Donos) וכהני האמונה וכהנות

נזירות, כי מחזיקים הם בידי היהודים ורוח מינות נצנצה גם בם'
אך כאשר נגעה הרעה להספרדים הנוצרים הישנים, הצליחו קרובי
הנתפשים להביא דבריהם אל המלך פִּילִיפּ הראשון א), אשר
הסיר את האינקוויזיטור הגדול ומרעהו האינקוויזיטור הגלילי מעל
כנם. כמעט מת המלך הזה היה פרננדה למלך, והחשמן (קרדינאל)
ק ס י מ נ ס, הכהן הגדול, אשר תחת ספר ברית החדשה לקח סייף
בידו, ובחרב בידו ורוממות אלהיו בגרונו, עמד על שדה המערכה,
להלחם במחמדים אשר בצפון אפריקה, הכהן הזה היה
לאינקוויזיטור הגדול בממלכה, והוא, כדיפלומט היודע עת והשבון
למעשיו, לא נגע לרעה עוד בנוצרים הישנים, אף אם הריח בם
ריח מינות, וכופר נפשם נתן נפש היהודים האנוסים והערביים
המוירים אשר נשארו בארץ ויעלם על המוקד למאות ואלפים.
לכהן הזה, שהיה גם היושב ראשונה במלכות, הגיעה השמועה,
כי עוד בהיות הקיסר ק א ר ל ה ח מ י ש י בפלנדריה (נידרלנדיה)

א) להבנת דברים רבים הבאים בספר בהמשך הענינים ראוי לדעת
סדר הזמנים לממשלת מלכי ספרד מן פ ר נ נ ד ה הק ת ו ל י ואשתו א י ז ב ל
עד ימי מלכות פִּילִיפּ השני בימי מלחמתו עם נידרלנדיה — הוא הזמן המקיף
ימי התקופה שאנו מדברים בה בחלק הראשון לספר הזה.

פרננדה הקתולי ואיזבל אשתו קברו את בנם היחיד וכל בנותיהם
בחייהם ונשארה להם רק בת א ח ת ושמה י ו ח נ ה (י ו ה נ ה) המשוגעת.
אשר השיאוה לפיליפ יורש העצר לממלכת א ו ס ט ר י ה ונידרלנדיה.—איזבל
מתה בנובימבר לשנת 1504 ובהיותה היא מלכת קשטיליה, באה הארץ הזאת
תחת מלכות פִּילִיפּ חתנה, ופרננדה הותנו שנחשב למלך אַרגון עודנו חי,
ויקח פרננדה אשה אחרת וימת בשנת 1516. פיליפ הראשון לא האריך
ימים על ממלכתו וימת בעיר ו א ל וֹ ד י ל י ד (Vallodolid) בספטמבר 1506.
במות פיליפ היה ק א ר ל בנו למלך בקשטיליה ובמות פ ר נ נ ד ה הק ת ו ל י
היה גם מלך בארגון ומושל בספרד הנאחדת עם כל מושבותיה בעולם החדש.
שלשים וחמש שנה מלך ק א ר ל החמישי ביחד על אשכנז וספרד, ומימות
קארל הגדול לא היה מושל אדיר באירופא כמוהו; וימלוך עד שנת 1555 ואז
התפטר מכסאו וגדולתו ויהי לנזיר באחד מבתי המקלט וימלוך בספרד
ונידרלנדיה וכל המושבות מעבר לים אוקינוס פ י ל י פ בנו תחתיו,
הוא פיליפ השני, אשר לא קם בקנאים ואכזרים מלך קנא ונוקם כמוהו,
ושלשלת מלכי פורטוגליה נרשום בהגיענו בפרק הזה לקורות אנוסי
הממלכה הזאת.

ארץ הולדתו, באו אליו צירי האנוסים בספרד ויוכיחו לדעת, כי האמונה לא תבא לעולם בלבם על ידי כפיה, כי מראה הרצח ושפך דם וכל מיני אכזריות שעושים הכהנים בשם האמונה עוד מרחיק את לבם ביותר ממנה, ובכן בקשו לשקול על יד הקיסר קארל שמנה מאות אלף עטרות זהב (מטבע גדולה היוצאת בימים ההם) בעד החפש לשוב אל דת אבותיהם בגלוי ושרי פלגדריה וויעציה תמכו בידי הבקשה הזאת.—וימהר קסימנס, אפוטרופסו של המלך הצעיר ומדריכו, להזהיר אותו לבל יתן להיהודים תקומה בארצו, ככל אשר עשה טורקבימדה בימי אבי אמו פרננדה א). האינקוויזיטורים העליונים אחרי קסימנס היו אדירי אמונתם, לאמר: קנאים ונוקמים כמוהו. ואז נמצאו זבחי אדם אחרים להאינקוויזיציה הקדושה מלבד היהודים. הימים ההם היו ימי בכורי הריפורמציה של לותיר בגרמניה, וחפץ החדשות ותקון עולם במלכות הכנסיה הקתולית החל לפעם בחוקה גם בלב רבים מהספרדים. תורת לותיר הכהן הגרמני וְקַלְוִין הצרפתי, לתקן את הדת על ידי בטול ממשלת הַפַּפָּה שברומא על רוח ולב בני עם מרעיתו, בטול עקרי הקדושה היתרה שנתעלתה בה הכהונה הקתולית ושנויים במנהגים רבים, התורה הזאת עברה את הררי פירניאה בימים אשר היתה ספרד נאחדת עם גרמניה, במשול מלך אחד בשתי הממלכות קארל החמישי, וירבו העוברים ושבים ממדינה למדינה. והנה, כאשר ריבות הדת ומלחמות הקתולים בהפרוטיסטנטים אשר בגרמניה לקחו אז את כל לב הקיסר, ויירא מאד לבל ימצא לו חפש הדעות מסלה גם בארץ ממשלתו ספרד, נתן דברו אל האינקוויזיציה הקדושה, לשום עינה על האנשים, אשר תדע כי נוטים הם אחרי למודי הכופרים לותיר וקלוין, ומני אז היה משפט אחד להיהודים והערביים והנוצרים המפקפקים בקדושת הכהונה

א) כל הדברים האלה והאכזרים למעלה לקוחים מדברי ההיסטורגרף של משפט האינקוויזיציה Lloren' בספרו : historie de l'inquisition en Espagne I, מן עמוד 38 ואילך וגם בחלק שני מן עמוד 337 ואילך. כפי מה שהובא בגראֶטץ חלק ט', 131—134.

הקתולית, לעלות עולה כליל על האש אשר יקדה תמיד על מזבחות האינקוויזיציה, ובכל פעם אשר חגגה את משפט־האמונה (אוטו־דה־פי) אכלה האש במספר שוה את שלשת מיני הכופרים האלה.

שונה מגורל היהודים האנוסים בספרד היה גורלם בפורטוגליה (לוזיתניה) א)—לא לספר כל דברי הגרוש משתי הממלכות הפצנו

א) זה הוא סדר הדורות והקורות למלכי פורטוגליה במאה שנה לערך אחרי הגרוש, העת שהיא נושא החלק הראשון להספר הזה: יוהאן השני היה תחלתו רך וסופו קשה — לראשונה נפתה לבו אל הכסף הרב שנתנו לו היהודים מגורשי ספרד ויתן להם לעבור דרך ארצו ולהתעכב בה שמנה חדשים. אך אחרי כן כאשר קם עליהם העם הפורטוגיזי בחשבו, כי היהודים הביאו עמהם מחלת הסיפילים המגאלה, היתה בהם יד המלך יוהאן, ויגזול את עולליהם מחיקם, ואותם מהר לשלח לפני בא יום הכסה. גיסו עמנואל הנקרא בפי סופרי עמו „הגדול" עלה לשבת על כסאו בשנת רנ"ה=1495, וימלוך עד חדש דיצימבר שנת רפ"ב=1521. בימיו נגלו הארצות הגדולות על ידי יורדי הים ורבי החובל אשר לו עם בסקה די גאמה בראשם, וגם יד חכמי היהודים היו בהגלות הארצות האלה, וביחוד בתקוע פורטוגליה את יתדה בהודו המזרחית. עיין ריזערלינג במאמרו: „טה" לנאהמע פאן ורען אן דען פארטוגיעזישע ענטדעקקונגען" בספר יאהרבוך לפיליפזון לשנת 1863. כנודע היה גרוש היהודים מפורטוגליה על ידו בשנת רנ"ז—1497, לא משנאתו את ישראל, כי אם מאהבתו את איזבל בת איזבל מלכת ספרד. אך אם לא היתה שנאת ישראל הסבה, אך בכל זאת הרע המלך הזה לעשות מכל ההולכים לפניו, כי את רב היהודים לא גרש מארצו, כי אם הטבילם ויכניסם, אבות ואמות, בנים ובנות, זקנים ונערים, לברית התורה הקתולית, מבלי גם אשר דובבו בשפתיהם עקרי התורה הזאת. אנקת הזקנים ויללת הנערים והעוללים הנלקחים בחזקה מחיק אמותיהם נגע עד לב השמים, אך לא נגע אל לב המלך, אשר היה לאכזר כנמר שוקד על טרפו מרוב אהבתו את האשה הקנאית אשר לקח.—ואחרי כן סגה אהבתו אל המלכה אשתו, ואז זכר את אשר עולל ליהודים וידך לבו אותו, ולהשקיט מוסר כליותיו נטה חסד ליהודים שנטבלו לאנסם, המה „הנוצרים החדשים", וידרוש מהם להקרא רק בשם נוצרים למראה עין, אך מבלי הביא אותם במשפט על החזיקם במנהגי ישראל ושמרם מצות אבותיהם, במשך עשרים שנה. גם נתן להם הרשיון לצאת מן הארץ — יתר המעשים יספרו בפנים הספר. שנות עמנואל עברו על „היהודים החדשים" ביגון ואנחה, מלבד אלה שהתמלטו אל תורכיה ותהי להם נפשם לשלל, כי בני עם הארץ הרבו לקצות בהם, אף כי המלך עמד בכל עת לימינם.—בסוף שנת הרפ"ב מת עמנואל וימלוך יוהאן השלישי תחתיו

במקום הזה. המעשים האלה נגעים לתקופה קודמת מתחומי הזמנים שהצבנו לנו; אך זאת ראוי להעיר, כי בעוד אשר בספרד נתנצרו רק אלה, אשר כבדה עליהם פרידתם מארץ חמדתם ורכושם הרב, הנה בפורטוגליה נמצא מספר גדול מאד, אשר ביום או יומים לפני שבתם באניה לצאת מן הארץ, נסחבו בדבר המלך עמנואל סחוב והשלך אל בתי תפלה להנוצרים, שם הזו עליהם מים ויטבילום ויהיו לנוצרים קתולים, מבלי אשר הוציאו מפיהם דבר, כי מקבלים עליהם עול התורה החדשה. — המלך הזה לא היה כלו משחת, ואחרי הקיצו משברון אהבתו את איזבל בת איזבל הקשטילית, הכה אותו לבבו וינחם על מעשהו, אך הנעשה לא יכול עוד להשיב, והאיש אשר נשבע באונס או ברצון להתורה הקתולית, לא יוכל עוד לעולמי עולמים לשוב אל מורשת אבותיו. ובכל אלה חמל עמנואל על המומרים באונס ויבטיחם על דברתו — דברת מלך —, כי בימי עשרים (או לפי נוסחא אחרת: עשרים ותשע) שנים, נקיים הם לנפשם, ואיש לא לא יועידם למשפט בשביל איזה חשד. הזמן עשרים (או כ"ט) שנים נתן להם, להקנות להם למודי ברית החדשה ולהתרגל בעבודת אלהים על פי הדת הקתולית. ולכן אסר עמנואל במשך העת ההיא להרגיז את המרנים ממנוחתם ולהועידם למשפט, על דבר

רמי מלכותו ארכו עד שנת הש"ח=1557. — קנאי הולל כמוהו לא קם גם בין מלכי פורטוגליה. בפנים הספר נספר את כל עמלו לכונן את האינקוויזיציה בארצו על אף הפפאים ברומם, ולמרות חפצם, אין מספר למוקדי איש אשר ערך להאנוסים. הוא קרא גם את חבר הישועים לארצו ויהיו הם אנשי עצתו, ואותם שלח גם להודו המזרחית להכנים גם את ההינדוסים אל תחת כנפי האמונה היחידה המאשרת את האדם באשר הנפש, ושם הרבו שוד ורצח. — הישועיים היו מורי יורש העצר, נכדו סבסטיון, וימסכו בו את רעל הקנאה הדתית, ויהי קנא ונוקם כאבי אביו, אך סבסטיון נטרד מן העולם בגלל קנאתו ברצתו למלחמה עם המוירים בצפון אפריקה ונספה במלחמה בידי המתמדיים על יד אלקסאר בשנת השל"ט=1587, ובמותו ספה תמה משפחת המלוכה מבית בורגונדיה. אז חש כנשר על טרפו המלך פיליפפ השני מספרד לפורטוגליה ויפרוש עלית מצודת ממשלתו. — למותר להרבות בזה דברים על גורל „היהודים האנוסים" או „הנוצרים החדשים", בהיות הארץ תחת ממשלת אדם חנף, שואף לדם כופרים ויהודים כפיליפפ השני. הארץ נשארה תחת ממשלת ספרד עד שנת 40.

פשע נגד האמונה והכנסיה, כי כגרים גרורים נחשבו, שאין מדקדקים עמהם—ובעבור הזמן הזה והאנוסים יחזיקו במרדם ולא יאבו לחיות על פי דתם החדשה, אז יעמדו למשפט המלכות אך לא הכהונה, גם נכסיהם, אם יצאו רשעים בהשפטם, אינם נופלים לגנזי המלוכה, כי אם ינתנו לקרוביהם שיש להם משפט הירושה והמה עודם נוצרים. גם התיר להרופאים מהיהודים האנוסים לקרוא בבתיהם בספרי עברית אשר לחכמת הרפואה [א]. בכלל הותר להם לשמור חקי היהדות בביתם וגם להתפלל בצבור ורק בחוץ עליהם להראות כקתוליקים גמורים, גם מכתב־סליחה (אמניסטיה) הוציא עמנואל לסלוח לכל האנוסים הנתפשים את חטאתם עד היום. רק הוציא מכלל הסליחה הכללית הזאת את מגרשי ספרד הנמצאים על אדמת פורטוגליה, כי נשא פנים לאשתו המלכה בת קשטיליה [ב]) ולא אבה, כי למלך ספרד תהיה טינא בלבו עליו, אם יטה חסד להנמלטים מארצו. גם בזה ראו טובה אנוסי פורטוגליה, כי היציאה מן הארץ היתה נוחה להם מאשר לאנוסי ספרד, ולרבים מיהודי פורטוגליה היה הדבר הזה לגאולה שלמה, כי מעתה הספיקו למכור נחלותיהם, לתת את יקרותיהם בכסף ויצאו בהמונים לארצות הברבריה באפריקה הקרובה או גם לאיטליה ותורכיה. — אמנם עמנואל חפץ בקרבת היהודים והיה רע עליו המעשה, כי אלפי אנשים משכילים בכל חכמה, בעלי הון מסבלים בעשר וחרוצים בכל מלאכת מחשבת ותשומת יד עוזבים את ארצו, ועל כן יצר חקים שונים לשום מכשולים לפני המרנים ולהכביד עליהם היציאה. כן אסר על

א) בדבר הזה ישנה סתירה בין גרעטץ, ח"ט 234, ובין קאיזערלינג, Geschichte der Juden in Portugal, צד 141. גרעטץ אומר, כי התיר עמנואל לקרוא לכל האנוסים, באין יוצא מן הכלל ספרי עברית, וקאיזערלינג יאמר, כי אסר להם בפירוש בכתב הדת שהוציא לקרוא עברית ולהחזיק ספרי ישראל בביתם, ומכלל האיסור הזה הוציא את האנוסים הרופאים. שני התכמים האלה שואבים דבריהם ממקורות ראשונים: הירקולנה בספרו: קורות האינקוויזיציה, ג. היינע בספר העתי של שמידט לדעת בינה לעתים, שנת 1848, ועוד כתבים עתיקים, ואין בידינו לברר הדבר.

ב) גרעטץ, ח"ט 234—236, קאיזערלינג, קה"י בפורטוגליה, 143—145,

„הנוצרים הישנים" לבוא בעסקים ועניני מקח וממכר עם „הנוצרים החדשים", שלא לקחת מהם קרקעות בלי רשיון מפורש מאת המלך, כי אסור לכל מַרַני לצאת מן הארץ הוא ואשתו ובני ביתו עמו בלי מכתב־תעודה חתום בידי המלך א). — אך בכל חמר מדת הדין הקשה מאד אשר להחקים האלה, ידעו האנוסים להפקיע עצמם מהם, בהיותם עשירים גדולים, ובעזרת הכסף יצאו מן הארץ והנשארים היו נקהלים בבתיהם להתפלל כחק יהודים שומרי אמונים, היו מלים את בניהם, ויהיו להם שוחטים ומורי הוראות ויהיו גם זהירים בדיני מאכלות אסורות, לומדים בעצמם ומלמדים את בניהם עברית וכל ספרי התורה הכתובה והמסורה ויקוו לאלהי ישראל, כי יסלח לחטאתם, על שומם מסוה שקר והנופה על פניהם בדבר קדוש ונעלה, כרגש הדת והאמונה. והעולה על כלם, כי לא היה עוד משפט האינקוויזיציה בארץ פורטוגליה—ועמנואל לא היה האיש אשר יכוף ראשו לקבל עליו עול הכהונה, אשר חפצה לשים משטרה גם על המלכות ולמשול ממשל רב בארצו כממשלתה בספרד הקרובה.

מכל האמור נראה, כי לאנוסי ספרד היה רע ומר מאשר לאנוסי פורטוגליה, וזאת הארץ האחרונה נדמתה בעיני אנוסי ספרד כגן עדנים וארץ החפש, ויעשו כל מה שבכחם לעבור את הגבול ולהמלט מספרד, אשר היתה להם למשטח חרמים וכלה מלאה במות־מוקד ואש תמיד יוקדת עליהן לא תכבה. כראות מלכות ספרד הרשעה, כי רבים מהמוקדשים לטבח ומוקדי עולם נמלטים לפורטוגליה הקרובה, היו דבריה אל עמנואל התן מלך ספרד, להוציא חק, כי לא יעבור כל איש ספרדי את הגבול לבוא אל ארצו אם אין בידו מכתב־תעודה מאת אחד האינקוויזיטורים, מכתב מגיד ישרו כי אין בו שמץ מינות (1503). אמנם פרננדה הקתולי דרש יותר מזה, כי ימסרו לידו את כל המַרַנים אשר נמלטו מהאינקוויזיציה. אך עמנואל לא נאות לחפצו וידרוש כי אחד השופטים האינקוויזיטורים יבוא לפורטוגליה לעשות בקרת

א) בחק הנותן בחדש אפריל שנת 1499.

והנתפשים למינות ישפטו על פי חקי הארץ כאשר הם שם א).

אך מנוחתם היתה עד ארגיעה ותקותם מפח נפש. לב המלך היה אז טוב על האנוסים, אך בני העם נאצו את „הנוצרים החדשים", ונחשבו להם לזעומי אלהים יותר מהיהודים הישנים; על כל מחלה, תקלה ופגע אשר מצאו את הארץ האשימו בני העם את „הנוצרים החדשים", כי במעשיהם הרעים לשום להם סתר פנים, הביאו קללת אלהים על הארץ, והנזירים הדרשנים, המה בני האחוה של הקדוש דומיניק, השמיעו דרשותיהם באזני העם ויעוררו על האנוסים שוט זעמם ועברתם הקשה, ויהי לב הפורטוגיזים הולך וסוער. ביום 25 מאי שנת 1504=הרס"ד, ביום הראשון לחג הירוק, יצאו חבל נערים קטנים וכהן דומיניקי בראשם ויתגרו בהאנוסים ויחרפום, וכאשר התעורר אחד מהנעלבים להרים מקלו על הנערים השובבים ולהבריחם מעל אחיו ויכה אחדים מהם, קם שאון ומהומה בכל העיר ויהרגו רבים מהאנוסים. בהודע הדבר למלך צוה לאסור ארבעים מהנערים ליסרם במכות מרדות ולהגלותם על האי תומאש. המהומה הזאת היתה כרעם מבשר יום עברות, ובראשית שנת 1506=רס"ו בא יום הפקודה. דבר נורא פרץ בלישבונה הבירה ובכל הארץ מסביב, והמלך ובני לויתו יצאו מן העיר הרחק מאד לנוס מפני בלהות מות. המגפה התגברה ותשת קציר להמון אדם רב—ההמון נסה כחו ברנה ותפלה ובכל חוצות הערים עברו הכהנים בסך עם צלמיהם ודגליהם, ואז מצאו להם כהני דומיניק הדרשנים שעת הכשר לדרוש ברחובות עיר, כי כל הרעה באה בחמת אלהים על פורטוגליה אשר היתה למערת פריצים בני בלי אמון ורוצחי־אלוה. דברי הכהנים הקנאים נכנסו ללב שומעיהם, כי לקנאת הדת נוספה גם שנאת המולדת וגם התחרות במשא ומתן, יען כי אז השיגו „הנוצרים החדשים" את הרשיון לעבוד בכל עסק ותשומת יד, להיות המוכסים למס

א) Heine, Schmidts, für Geschichte, Iahrg. 1848 p. 154
9. Zeitschrift ובהירקולנה 1. 141 (כמובא בג'אֶטין ח"ט 235) נמצא עצם המכתב 155 שכתב פרננדה לעמנואל ביום 12 יולי 1504. ועיין קאיזערלינג: געשיכטע דער יודען אין פארטוגאל, עמוד 145,

המעשר לטובת הכהונה, לעמוד על משמרות המדינה והעדה ולעלות גם במעלות הכהונה, להיות לכהנים גדולים וראשי בתי מקלט לנזירים—בזכיות אלה דמה עמנואל למשכם בחבלי אהבה אל דתם החדשה. בחדש אפריל שנת 1506 (או ש.ת 1505) נמצאו בלישבונה חבר אנוסים יושבים בליל ראשון של פסח על מצות ומרורים ומספרים ביציאת מצרים. עוד המה מסובים על שלחנם והגדותיהם לפניהם, והשופט ושוטריו דפקו על הדלת ויתנו שבעה עשר איש מהם במאסר, אך בעוד ימים מספר יצאו לחפשי, כי השופטים, כהנים ארכיעפיסקופים, לא מצאו לבם לדון דין האמללים האלה כנוצרים הבוגדים בדתם, כי זכרו עוד, כאשר נסחבו בציצית ראשם אל אגן התפלה, והמרת דתם היתה באונס וגם לא נשבעו בשפתם לשמור תורתם החדשה [א]. שמעו זאת הנזירים הדומיניקיים וירעמו פנים, כי קנאו באחיהם אשר בספרד, ששם היו הם היושבים בראש האינקוויזיציה הקדושה ומחלקים את שללה, רכוש הנתפשים, ביחד עם המלך פרנגדה איש חמסים ושואף לבצע כמוהם. הכמרים האלה עוררו שוט לשונם ליסר קשה את „הנוצרים

א) עיין קאיזערלינג: ג. ד. י. אין פארטוגאל עמוד 146—147, וגראֶטין, ח"ט עמוד 236 — 237. בכל ספור הדברים מסכימים שני החכמים, השואבים ממקור אחד, בדבר מדת החסד שצרפו הבישיפים אל מדת הדין, וגראֶטין מביא דברי תשובת הבישוף קיטינו (Coutinho) האומר, כי אי אפשר לדון את הנוצרים שבגדו באמונתם, אחרי שבכפיה ואונס קבלו את דתם החדשה. — מלבד המקורים הרבים מסופרי פורטוגליה שמביאים שני חכמי העתים אלה, אשר אחשוב למותר לתשוב אותם כרוכלא במקום הזה. יש להעיר על הסתירה שבין גראֶטץ האומר (שם בהוצאה שניה המתוקנה) כי המעשה, בהמצא חבר אנוסים יושבים ומסדרים את הסדר, היה ביום 8 אפריל 1505 וקאיזערלינג האומר, כי זה היה ביום 17 אפריל שנת 1506—וקשה לאמר שבגראֶטין הוא ט"ס, אחרי שנשנו הזמנים מכוונים לחג הפסח בשתי השנים וצ"ע. מלבד המקורים מסופרי פורטוגליה נמצא עוד מקור בלשון אשכנז מעד ראיה המספר את כל פרטי המאורע והמטבח בחוצות לישבונא—וזה היה לכל הדעות ביום 19 אפריל 1506—ואחר חג פסחם. לענין ספרנו אין לנו להאריך פה בדקדוקים האלה, כי לא לספר פרטי הרדיפות באנו בזה, כי אם לתת ציור כללי ממצב האנוסים בפורטוגליה.

"החדשים" על בגדם בדת הקתולית, ובעונם נתפשים גם הנוצרים בני עם הארץ שומרי אמונים כי בשלהם כל הרעה הזאת; ולהלהיב לב העם ולהצית בו אש קנאות, אמרו לעשות נסים ונפלאות לעיני כל קהל המאמינים הנאספים בבית התפלה. ביום 19 אפריל, יום שבתם הראשון אחרי חג פסחם, נשמע קול רנה ותפלה בבית מקדש הדומיניקים אשר בלישבונה, וירבו תפלה ותחנונים, זמירות קינות ופזמונים להסיר רעת המגפה מן הארץ— ויהי בעת עלות המנחה וקהל המאמינים כבר שמעו למדי דרשות הכהנים הדומיניקים על דבר „המרנים", אשר בגללם נתכה חמת אלהים על ארצם, והנה לפתע פתאם נראה צלם־צלב נגלה על אחת הבמות ולבו יוקד כיקוד אש וזיו מבהיק בכל בית התפלה; בני העם אשר בבית התפלה נבהלו וישתוממו למראה עיניהם, ויעלו חבל כומרי דומיניק על הבמה ויקראו בקול חודר לב וכליות: כי הנה באש נשפט אלהים עם זרע מרעים היהודים הנסתרים— „הנוצרים החדשים". ושם נקרה אחד האנוסים ויאמר בתם לבבו: הן חרב עתה על הארץ והשמים בלאו מטל וממטר, ועתה יראה נא אל עושה פלא אותותיו במים ולא באש—ויש אומרים כי דבריו היו לאמר: המראה המבהיק באורו את בית התפלה הוא מן המנורה המפיצה אור על פני זכוכית צבועה. הדבר יצא מפי האנוס ויקם שאון במחנה המאמינים וחמת העם עלתה עד להשחית. גוית האנוס האמלל קרעו לגזרים וישליכוה אחרי כן על המוקד. ראו הכומרים, כי השעה הזאת היא להם שעת הכשר ויקחו את צלמי קדשיהם בימינם ופעמי הקדש בשמאלם, ויצאו ברחוב העיר ויצלצלו בפעמוניהם ויקראו, !Haeresie! Haeresie (כפירה! כפירה!) אז שובבו בני המון העם אשר בלישבונה משובה נצחת ואליהם נלוו המלחים עבדי האניות העומדות בחוף לישבונה בנהר טבו: אשכנזים, צרפתים, נידרלנדיים ויהיו לגדוד רצחים אחד, עשרת אלפים איש במספר, ותחל ההרגה הנוראה. כל האנוסים אשר נמצאו אז ברחובות נרצחו, ופגריהם וגם אלה אשר עוד נפשם בם השלכו על מוקדי אש והנערים השובבים המשוטטים בחוצות קוששו עצים להעלות המדורה לזבחי אדם. גם השופטים ומשרתי בית המשפט אשר דמו לתפוש את חבר

המרצחים ולאסרם, נרדפו מההמונים וימלטו אל אחד מבתי התפלה להציל נפשם, כי אמר העם, אשר היהודים עִוְרו עיניהם בשחד וגם ידם עם היהודים להביא רעה ומְאֵרת אלהים על הקתולים הנאמנים. חמת העם נתכה ואיש לוהט אכלה סביב; כל יום הראשון והלילה שלאחריו ארך הטבח; גם בבתי התפלה והמקדש לא מצאו האנוסים מחסה, כי מעם המזבחות לקחו הפליטים למות, ונשים ובתולות הובלו לטבח אחרי התעלל בהן הכמרים ומלאם את תאותם הנמבזה — ביום השני והשלישי לא נח העם מזעפו ועוד רבו המומתים והנשרפים על מדורות אש, אשר הבעירו בראש כל הוצות, והכהנים עמדו בכל פנות הרחובות, נושאים רנה ותפלה ומברכים את הזבח, ויהיו כל המתים בהמטבח אשר הבינו להאנוסים בלישבונה שלשת אלפים איש. מכל האנוסים סמבה המת ההמון על אחד מעשיריהם ושמו יוהאן רודריגו מסקרינהאש (J. R. Mascarenhas) הוא היה מוכס וחוכר מסי המלך, מתנהג בשררות, מתגאה על בני עם הפורטוגיזים „הנוצרים הישנים", וגם רעין לפעמים את בני העם וירוצצם בקחתו מהם את המסים לגנזי המלך ויקשיח לבו מרחם. בו נקמו כל העם נקמתם וימיתוהו ביסורים קשים ואכזריות חמה.— שמע המלך עמנואל את התועבות אשר נעשו בעיר הבירה ויתעבר ויעש שפטים נוראים בעושי השערוריה. ראשי הקושרים מפיהי קריה הושמו במשמר וארבעים וששה מהם המיתו בהתות הראש בסיף, ושני הכומרים הדומיניקיים, אשר הלהיבו את ההמונים ויסיתים ביהודים נחנקו ואחרי כן נשרפו על מדורת אש, את הבריהם גרשו מבית מקלטם, ולישבונה הבירה נענשה קשה בדבר מלך מיום 22 מאי 1506 ונגרעו רבות מזכיותיה, ותחת היותה נקראת עד הנה „קריה נאמנה", צוה המלך שיבריזו עליה: „המדינה המורדת" א).

אחרי המשפט החרוץ אשר עשה המלך עמנואל ליסר קשה

א) כל הדברים האלה בפרטים רבים שעברתי עליהם במקום הזה מתאמתים ומסכימים בשני המקורים גראֶטין וקאי ערלינג כאחד, ומזה ג"כ שלא עָני מאורעים בשתי שנים יספר גראֶטין, כי אם מאורע אחד והשתלשלות

את עושי הרשעה שבה המנוחה לקדמותה. המלך שמר להאנוסים את הברית והחסד, האריך מכתב־ההסות לכל ירגיזום הכהנים על דבר שמירת הדת החדשה עוד לעשר שנים; תקותם שבה להם, כי בצל המלך דורש משפט צדק, יהיו שלוים ושקטים מפחד רעה. נשענים על התקוה הכוזבה, כי עוד יבוא יום ויתנו להם לשוב אל דת אבותיהם בגלוי, לא הרבו אז האנוסים לצאת מן הארץ, רק מתי מספר, מתחרדים על דבר ה׳, אשר לבם הכה אותם על היותם בני דת אחרת למראה עין, יצאו אז מן הארץ ויבאו רובם לתורכיה. ובין היוצאים היה אז רבי שלמה ן׳ וירגא, האיש הנכבד בקרב עמו, כי אותו שלחו קהלות ספרד לאסוף נדבות לפדיון־שבויים במאלאגה אשר במדינת אנדלוזיה בשנת הרמ״ז, עת נפלה העיר הזאת, שהיתה עד הנה תחת ממשלת הערבים בגרנדה, לפני פרננדה ואיזבל אשתו, וכל יושביה המחמדיים והיהודים נמכרו ממכרת עבד. הוא רבי שלמה ן׳ וירגא מחבר הספר שבט יהודה, ואשר על אודותיו עוד נדבר בפרק המיוחד בספר הזה לתולדות סופרי דברי הימים לבני ישראל שקמו בדור הזה ושאחריו בין יהודי ספרד ופורטוגליה. בימי המטבח להאנוסים, היה רבי שלמה

המעשים מחייבת לשפוט כזאת, וט״ס נשתרבבה בדבריו. גם בכל פרטי המאורע הזה מסכימים סופרי פורטוגליה: Herculano, Ac nlietro, Minteiro, ופלמיני האשכנזי. לדבריהם מכוונים גם דברי ר״ש אבן וירגא „בשבט יהודה" אם גם בשנוי באיזה פרטים, שאין אנו נזקקים להם במקום הזה, ודבריו ראוים להביאם הנה, וז״ל: „גזרת ההריגה אשר שם בלישבונא, מחוץ לעיר הייתי ואחרי ימים בשובי אמרו לי לא ראי זה כראי זה (באופנים שונים) ואשר יספר לי זקן אבהוב: בליל פסח מצאו הנוצרים אנוסים יושבים ולפניהם מצות ומרורים בכל חקת הפסח, והוציאום לפני המלך והוא צוה לאסרם... ובזמן ההוא רעב ויובש היה בארץ ונתקבצו הנוצרים ואמרו וכו׳"... (פה יספר כל הדברים כמו שנמצא בפנים—ע״ד המוכס מאסקרינפאש, השופטים שנרדפו מן העם עד השפטים שנעשו מטעם המלך עמנואל (אשר בעל שבט יהודה יקראהו במקום הזה מלך חסיד) וסוף דבריו המה: ומדינת לישבונא נקראת בימי קדם „קריה נאמנה" צוה המלך שיכריזו עליה לשלש שנים: „המדינה המורדת"—מזה נראה ברור, כי מאורע אחד יספרו כל הדברים מראשם לסופם ונקיו ויאתיו בשנה אחת—שנת 1506.

וירגא גם כן אנים ומתחפש במעטה התורה הקתולית מחוץ לעיר לישבונא, אך כל דבריו נאמנו מאד, כי שב לעיר הבירה ימים מועטים אחרי כן וכתב דבריו מפי עדי־ראיה נאמנים—וכדבריו יעיד סיפר פלמוני (אנונים) אשכנזי, אשר נקרה בלישבונה בימי המטבח וההרג הרב בחוצותיה, ורבי שלמה או שקי, גואֶס (Goes) הפורטוגיזי ואחרים א). — המנוחה הזאת, אשר מצאו האנוסים ברביע עשרה שנות המלך עמנואל האחרונות 1506—1521, לא היתה שלמה וחרב הקנאה היתה מעופפת על ראשם. אמנם נסו האנוסים להתמם עם תמימי הקתולים, וישמרו כל חקי הדת השלטת בכל אשר יכלו. ולהסיר כל חשד מלב שלומי אמוני הנוצרים נתנו את בניהם לנזירים להתחנך בבתי המקלט ורבים מבניהם היו לכהנים גדולים בערי הממלכה; אך בכל אלה לא הונח להם. — לב העם היה הולך וסוער עליהם מקנאת הדת ושנאת המילדת; אף הכמרים הדומיניקיים לא שב מהם וחמתם היתה עצורה בלבם כאש בוערת. רבות הרבו לצעוק מרה על „הנוצרים החדשים" ולהתאונן רעה באזני המלך, אף כי לא שעה לדבריהם. ובשנת 1507 הוציא כתב הדת, כי משפט אחד בממלכה לכל חקי אזרח להנוצרים הישנים „והחדשים". גם התיר להם לצאת מן הארץ ובשנת 1512 הוסיף לתת להם ארוכה עוד שש עשרה שנה, לבלי העמידם במשפט כל העת הזאת, בעד דברי הדת והאמונה; אך כאשר חזקו עליו דברי העם והכהנים, היה מוכרח להפים דעתם, ויבא בדברים עם הפפא ליאו (Leo) העשירי, על דבר בית משפט האמונה — כענין אינקוויזיציה — בפורטוגליה, וגם אסר את היציאה מן הארץ ובשנת מותו (1521) הוציא כתב הדת לאמר: כל „נוצרי הדש" לא יעזוב את הממלכה וביחוד לא יצא לאמריקה בלי רשיון מיוחד מאת המלך, והעובר יפלו כל נכסיו לגנזי המלכות והוא ימכר ממכרת עבד־עולם, וכל נוצרי אשר יהיה לעזר להאנוסים לעבור את גבול הממלכה, אחת דתו להגלותו לארץ גזרה באפריקה או להמיתו ב). מי יודע לו האריך המלך

א) על כל אלה עיין קאיזערלינג שם 149—156.

ב) גם בפרטי הדברים האלה ישנם שנויים רבים ועקריים בין גראֶטץ

עמנואל עוד ימים אם לא חקק הקקיאָון בבנו יורש בסאו, הקים הרעים לחבל ארצו, אשר היו לבנו יורש העצר, בשבתו על כסא המלוכה, למשאת נפשו ותכלית חייו בארץ.

כדממה לפני הסער היו שנות עמנואל האחרונות לאנוסי פורטוגליה—המלך עמנואל מת ובנו יוהאן השלישי עלה לשבת על כסאו ביום 13 דיצימבר 1521.—המלך הצעיר הזה (כי כעשרים שנה היה במלכו) היה חסר לב וחסר דעה, גבר אין אונים ורפה רוח, וגם למודי בר בי רב הראשונים זרו לו, וכמוהו לא היה לפניו ולאחריו מלך סכל חסר תבונות. בימי ילדותו התרועע לחברת אנשים רעים וחטאים וימשלו הם ברוחו להטותו לכל אשר יחפצו. באיש כזה מצאו חפץ הכהנים הדומיניקיים ויהי הנקל להם לשלוט ברוחו ולעשותו כלי הפץ למעשיהם. מראשית מלכותו עד אחריתה לא דאג לשלום הממלכה וטובה ועשרה, כי אם להגדיל כבוד הכנסיה הקתולית ולעשות לה נפשות רבות, לסל לה מסלות בארץ ממשלתו ובהארצות מעבר לים אשר ירשה פורטוגליה. בחרב נוקמת, בדם ואש, הרכיב את הכהנים אלופים לראשי העמים, באמיריקה והודו המזרחית, אשר פירטוגליה פרשה מצודתה עליהם. המלך הזה היה קרוא לכונן את האינקוויזיציה הקדושה בפורטוגליה, להצית מדורות אש ובמות לזבחי אדם בכל עיר.

מימי נעוריו מסבו בו מדריכיו הכהנים רעל השנאה לעם

ויאיזערלינג, אף כי שניהם מייחסים הדעותיהם למקורים שנים: G. Heine, Herculano, Llorent, וגם על פי כתבי הדת של המלך עמנואל Ordonançoes de 1797 K Senhor D. Manael, Coimbro ובאשר בכלל לא הארכתי במקום הזה בספורי התולדה ופרטי המאורעות, כן לא אדקדק בפרטי החסדים (?) שעשה עמנואל להאנוסים—רק זאת אעיר, כי מדברי דכופר Llorente (בהערה 42 .p) בספרו II Linguifitior Enespagne מוציא גראֶטץ, אשר כה התופים Indulgenz שנתן עמנואל להאנוסים בשנת 1497, לבלי הרגיעם במשפטים על דברי אמונה והיה על עשרים שנה ואבד זכותו משנת 1517 ואלך, ולזה הוסיף עמנואל לתת ארכא (Prolongation) עוד על שש עשרה שנה, לאמר עד שנת 1533. אך קאיזערלינג (בשם Monthiro) יאמר כי הארכא היתה לעשרים שנה ואם כן היה כחה יפה עד שנת 1537. אך בכלל אין מקום בספרנו לדקדוקים כאלה, כי סוף סוף לא השאירו החקים האלה רושם קים בדברי ימי האנוסים, וכל הדברים נשארו רק על הכתב.

ישראל, ובשמעו את השם „הנוצרים החדשים" יוצא מפי רואי פניו היה נרתע ונפעם. ידעו זאת המוני העם ויחכו ליום עברות, ויבקשו רק תואנה ושעה מוכנת לפורעניות להתנפל על עם עברתם לרצוח ולשלול שלל. האנוסים ידעו כי צרה קרובה וישחרו את הממשלה להגן בעדם מפני חמת ההמון, ואז היו עוד יועצי המלך עמנואל יושבים בסוד הממלכה—אנשים נאורים, אשר רוחם היתה כרוח מלכם המת, על כן לא מצא עוד יוהאן און בנפשו לעשות דבר שלא ברצון יועציו היושבים ראשונה במלכות, ויתן עוד ארוכה להאנוסים, לבלי העמידם במשפט האמונה ויקיים בידם את הזכיות, אשר הגן אותם בהנה אביו המת, לקיים את הארכא שנתן להם אביו עד שנת 1534—כל אלה הדברים הטובים להמרנים נמצאו בכתבי הדת אשר הוציא המלך הזה בשנות 1522—1524. והדבר הזה עשה יוהאן השלישי לא מהיותו רודף צדק ומחזיק בברית והאמנה אשר כרת אביו המלך עם האנוסים, כי אם מאשר היו המרנים המעולים והטובים שבאזרחי הממלכה בגלל חריצותם ושקידתם במסחר ומלאכה וכל תשומת יד. הם היו ראשי בתי המסחר ובתי־אוצר הכסף והחלוף ומהירים בכל מלאכת מחשבת, חרשי כלי נשק ויוצקי כלי מפיץ בכל בותי מלאכת כלי הזיין אשר במדינה. המה היו כמעט היהודים אשר למדו חכמת הטבע וישכילו בחכמת הרפואה, לא בהשבעות ולחשים, כי אם על פי כללי החכמה וחקר טבע המחלות. בכל פורטוגליה היו הרופאים כלם יהודים (לאמר אנוסים) [א]. ויהי כאשר חזקו דברי הכהנים על המלך ההולל הזה הלוך וחזק יום יום והאנוסים ראו כי צרה קרובה, ויוסיפו לצאת המונים המונים מן הארץ ואז נמלאו ערי תרכיה שבאירופא וגם ארץ ישראל ומצרים יהודי פורטוגליה, כאשר יראו קוראינו בפרקים הבאים. בימים ההם נועצו קרובי המלך הצעיר למהר לתת לו אשה, כי היה שטוף בחמדת בשרים ובעל תבל וזמה, וישימו עיניהם בהנשיאה דונה קתירינה בת פיליפ הראשון ואחות קארל החמישי,

---

א' גראטץ ח"ט 241 בשם I.I.Herculano בעמודים מן 178 והלאה, II מוד 30, 275 ועוד בהרבה מקומות.

קיסר גרמניה ומלך ספרד.—הנשיאה הזאת נכדת פרננדה ואיזבל, בת ספרד, היתה קנאית להוטה מאד ומאד התאותה תאוה לחזות בהדר משפט האמונה — אוטו דה פי—לראות ביקד יקוד המון כופרים ויהודים על האח ומדורות אש, ותדבר על לב אישה המלך לכונן את האינקוויזיציה בארצו, ואת דבריה מלאו הכהנים הדומיניקיים, אשר בהיותו עוד נער־בער קנו כליותיו ולבו, ויאמרו, כי אלה „הנוצרים החדשים" יהודים הם השמים כזב מחסם, להונות את שלומי אמוני הנוצרים ולטמא בידיהם ודבריהם את קדשי הדת הקתולית, כי ישימו חרפה על האמונה הזאת, והם מתקלסים בהנוצרים הנאמנים ומבזים אותם בלבם, ואין להם כל תקוה ותקנה בתוך הכנסיה, כי לעולם לא ישמרו את הדת אשר לא קבלוה עליהם באמת ולב תמים. וימלא יוהאן השלישי ידי אחד משריו לשום עין על חיי האנוסים יושבי לישבונה והנהגותיהם. אחרית הבקרת הזאת היא דבר המובן מאליו; כי באמת לא היו האנוסים שומרי אמונים בהאמונה שהכניסו אותם בבריתה באונס, כאשר עופפה עליהם חרב אלפי אלפים קנאים, כאשר נסחבו בציצת ראשם אל אגן הטבילה לפני שלשים שנה, ובאונס וכפיה כזאת הן לא יכלו לאהוב את בריתם החדשה. ובכן היה דבר אמת בפי השר המבקר תימודו (Themudo) בבאו עם הספר לפני המלך, ויודיעהו, כי האנוסים ישמרו את השבת מחללו, חוגגים חג הפסח לבני ישראל, ואת מנהגי הנוצרים וחקי דתם אינם עושים רק לעתים רחוקות בהיותם מוכרחים לזה, כי אינם משכימים ומעריבים על פתחי בתי התפלה בעת עבדת־הקדש (מעססע), אינם מתודים על חטאתיהם לפני הכהנים כחק מדי שנה בשנה, מתיהם נפטרים מן העולם, מבלי שיקראו כהן קתולי להתפלל עמו ולהתפלל עליו בעת העבודה הקדושה לכל איש נוצרי (סאקראמענט), את מתיהם לא יקברו בארונות בקברי בני עם הארץ ובבתי כנסיות ובתי מקלט הנזירים, כי אם בקברים עמוקים בקרקע בתולה, כי מתעבים הם את אמוני הנוצרים ולא יאבו להקבר בקבורותיהם, את נשואיהם לא יעשו במעמד כהן נוצרי, כי אם על ידי אחד מקרבם הנקרא בפיהם חכם ורב, וגם בהטבילם את ילדיהם

למראה עין, לא יקימו מצות הטבילה כהלכתה, לפסול את המעשה הזה ויהיה כלא היה.

ויוהאן לא אמר די בידיעות השר תימודו, וישלח מרגל־חרש אל האנוסים להתחקות על מעשיהם,—איש יהודי ספרדי שהתנצר היה בעוכרי אחיו בני עמו האנוסים האמללים. שם האיש הנבל הזה, אשר התמכר לארוב לאחיו ולהסגיר אותם לקרבנות עולה כליל על מזבח האינקוויזיציה, הוא הינריקס נונעס (Hinriquez Nunes); הוא שם על פיו מסוה יראת אלהים ומקנא לאמונתו ויקראו לו בשם „האמיץ באמונתו" (Firme—Fé). הוא היה תלמידו של האינקוויזיטור הגדול הספרדי, איש הדמים לוצירו—גם כן מזרע היהודים—אשר מעשי אכזריותיו כבר הזכרנו למעלה. ובאיש הזה המומחה במלאכת הענויים הקשים, איש הדמים אשר כשחוק היה בעיניו לשפוך דם נקיים, שם יוהאן את עיניו ויבחר בו להיות לכלי זעם בידו לחבל בו את האנוסים. בעיר סנטרם נתקבל נונעס מאת המלך ויהי דברו אליו, כי יהיה למרגל חרש, ובהיותו גם הוא יהודי מלדה ויודע דרכיהם לא יכבד לו למצוא נתיבותיו בבתי האנוסים ולהתהלך עמהם כרע וכאח, לעשות כמעשיהם ולבוא בחברתם, ובזה ימצא לו יד לגלות כל תעלומותיהם ולחשוף מצפונותיהם. ואיש דמים ומרמה כזה עשה רצון שולחו; וכה נודעו לו כל מסתרי אחיו היהודים הנעלמים; על ידו היתה כל הארץ למשטח חרמים, אנוסים למאות נלכדו בפח והובאו בית הכלא. וירץ נונעס מכתב אל אדונו המלך להודיעו, כי אמנם כן לא יראו ולא ימצאו בבתי הנוצרים החדשים ספרי תפלה כמנהג קתולי, על כלי ביתם ועל תכשיטיהם לא יחקו צלמי הקדושים ועוד הטאים ועונות כאלה, ויוסף עוד לעשות, כי קרא בשם את כל המשפחות מבני היהודים הנעלמים, וילשן גם על אחיו בן אביו ואמו, כי לא שמע לעצתו לשבת בספרד, להיות קתולי תמים לאמונתו, וילך ללישבונה לעדת האנוסים, לשמור בקהלם את תורת היהדות אשר דבק בה. מלשינות נונעס נכתבה בשלשה מכתבים ערוכים אל המלך יוהאן. באחד מהם יבאר ויפרט את הסמנים והאותות שעל ידיהם יכירו מש־תי משפט האמונה את „הנוצרים

החרשים" או „היהודים הנעלמים". בהשני נמצאה רשימת כל שמות הנוצרים החרשים והמה יהודים נעלמים ומחזיקים בתורת אבותיהם, כל אלה אשר גנב את לבם ווליכם שולל בערמת נבליו, כי השבוהו לאח לצרה ויוציאו לפניו כל רוחם. ובשלישי יורה הדרך במה תוכל הממשלה להלחם בהיהדות ולהכחידה כלה מארץ פורטוגליה. שמע המלך דברי היהודי הבוגד בעמו, ויאמר לכונן את האינקוויזיציה בארצו כתבניתה אשר בספרד, וישלח את איש ימינו זה, את נ ו נ ע ס, אל קרל החמישי למדריד לדעת ממנו תורת האינקוויזיציה הספרדית וכל מעשיה. עד כה וכה והאנוסים ידעו את כל אשר עשה להם האיש היהודי, אשר קנה לו מקום בראש צוררי ישראל ורודפיו, וישבעו להנקם ממנו נקמת דמי אחיהם, אשר נלכדו במוקשי המשפט, וימצאו שני כומרים פרנציסקיים או כי התחפשו לפרנציסקיים והמה דיגו באז (Diego Vaż) מאוליווינסה (Olivença) ואַנדרעאַס דיאס מביאנה (Aedré Dias aus Bianna) והמה יהודים נעלמים ויארבו לו, על גבול ספרד על יד העיר בידיו Bajadoz התנפלו עליו ויבתקוהו בחרבותיהם. אך גואלי דם האנוסים או הרוצחים— כאשר כן קראו להם שלומי אמוני הקתולים—נמצאו ונתפשו, ואחרי אשר ענו ביסורים קשים תלו אותם על העץ בראשית שנת 1525. מות הנבל הזה שם את כל הארץ כמרקחה; הינריקס נונעס התעלה במעלות קדושים וטהורים, על מקום קבורתו ומיתתו נראו רוחות פורחות באויר ויקרא בשם „אדיר אמונה" (Firme Fe), על קברו באו להשתטח מקרוב ומרחוק והדומיניקיים הבטיחו את מאמיניהם, כי העשבים הגדלים על קברו המה תרופה בדוקה לחלי הקדחת א).

ובימים ההם נראה את כל בני העם הפורטוגיזי, בני דלת העם ובני האצילים, נותנים יד אל הכהנים, להכחיד את זרע ישראל מארצם, לכונן בית משפט הדמים לזבחי אדם—

א) הערה 2 Information itolien, Herculano ibio 200 ff· וקאיזערלינג מביא בנימוקים הזה (בספרו הנ"ל 171 — 172) את עצם דברי Acenheiro בן דורו של הכומר והבוגד נונעס.

האינקויזיציה — בארץ הקטנה הזאת, אך נכבדה מאד בתכונתה בזותה עוד שתי בימים בימי התקופה היא. ובהאסף קרואי מועד בחירי העם (Cortes) בהעיר טר-רס=נובס (Torras=Novas) בשנת 1525, הרבו להתאונן רעה על „הנוצרים החדשים”, כי יאכלו טוב הארץ ויבלעי חיל כל הנכסים הגדולים, כי יעשו עשר ולא במשפט, עוסקים במשא ומתן, לא לסחור באמונה, כי אם להפקיע שערים ולקחת נשך ותרבית מתבואות השדה וכל יבול הארץ, ולכן נתיקרו השערים על כל צרכי החיים ואבל־נפש, כי הם לבדם הרופאים והרוקחים בכל הארץ, חיי הנוצרים הנאמנים בידם נתנו ולפעמים יתנו בברותם ראש למען הנקם באויביהם בנפש. ובכן דורשים הם—בחירי העם—מאת המלך לאסור על האנוסים להחזיק בתי מרקחת, רופאיהם לא יכתבו עוד את סמי הרפואה בשפת רומית, שאינה מובנת לבני העם, כי אם בלשון המדינה, כי יתנו לבני הנוצרים הנאמנים מבני פורטוגליה ללמד חכמת הרפואה על הוצאות הממלכה, למען תוכל הממשלה, בהיות בארץ גם רופאים מבני הנוצרים הישנים, לאסור על האנוסים לבקר חולי הנוצרים, ועל הנוצרים תאסור, להתרפאות מרופאים יהודים. בכל אלה העלילות והקטגוריות היתה יד המלכה קתרינה באמצע; כבת ספרד היתה קנאית עוד יותר מאישה המלך המהביל והקנאי ותעמוד על ימינו לשטנו, וכבר היה הדבר נכון ממנו וממהר לעשותו ליסד האינקוויזיציה בארצות ממשלתו, ומלאכים יצאו ממנו אל מדריד ורומא, לדרוש עצה משרי ספרד ושופטי האמונה אשר שם ולשחר את אבי הכהונה הקתולית לתת סמיכתו והסכמתו ליסוד משפט הדמים בפורטוגליה; רבים מבני משפחות האנוסים ראו כי עומדים הם על שערי שאול ומלאכי מות יצודו לנפשותיהם, ויעברו שלום את גבולות הארץ אשר רגזה תחתיהם ואז יצאו המשפחות: פינטוס, מינדיס, פרנקו, אבוהב ופירירה, אשר עוד נדבר בם בספר הזה, וימצאו מנוחה בארצות שלום: בארץ הקדם או באיטליה ובאחרית הימים בהולנדיה.

כל הדברים האלה הוסיפו לחזק את לב המלך הקנאי ליסד משפט הדמים בארצו; וביותר אותה נפשו לבצוע בצע ולמלא

אוצרו הריק, כי בכל הכסף והזהב שבאו בשפע רב אל פורטוגליה מקצות הארץ והאיים הרחוקים: מהודו המזרחית וברזיליה, היה מעמד הממלכה מורה מאד: במקום המשפט היה הרשע והשופטים פלסו חמס ידם בארץ ויטו אחרי הבצע. בני העם השחיתו דרכם ויבחרו בעשק ונלוז, למצוא עשר ולא במשפט, להיות נקיים וחפשים לנפשם מכל עבודה ביגיעת בשר ועמל כפים; חמס ושוד ורצח מלאו כל הארץ ותשבת כל עבודה וכל מלאכת מחשבת; כל אלה אשר כחם במתניהם הרחיקו לנוע אל קצוי ארץ ואיים רחוקים לאסוף כאפר זהב ולצבור הון ותשם הארץ ותתרוקן מיושביה עד כי לא היה אדם לעבוד את האדמה. האצילים העצלים רודפי קדים ושואפי תענוגות וחמדות נמבזות היו לרומסי חצר המלך או באו בבתי הכהונה ומקלטי הנזירים, ובבתי הקדש הוסיפו להשחית דרכם; בסוד מועצת הממלכה ישבו נערים נעורים מדעת או כהנים חנפים וקנאים; ואזני המלך יוהאַן חסר־תבונה היו קשובות לכל דבריהם, רק האחת הבין לבו, כי ביסוד האינקוויזיציה יוכל להביא לאוצרו רכוש הנוצרים החדשים בעלי ההון והעשר. אחר הדברים האלה נראה, כי האינקוויזיציה היתה קרובה להוסד בארץ, ובאמת צוה יוהאן לעשות בקרת נמרצה, בדבר האנשים אשר ידם היתה עם רוצחי נפש המרגל נונעס — שני הנזירים־היהודים הנעלמים — גואלי דם אחיהם האנוסים. אך לפתע פתאים שנה המלך את טעמו, והמעט כי לא שם לבו להאשמות, אשר טפלו קרואי מועד בחירי העם על „הנוצרים החדשים" ולא עשה דבר לגרוע משפטם בחקי האזרחים, כי גם את הבקרת על דבר רצח נונעס נהג בעצלתים, ויש מסופרי הזמן ההוא שאומרים, כי נחם אז המלך ממחשבתו ליסד משפט האינקוויזיציה בארץ —. איזה דרך עברה רוח אחרת על המלך הקנאי והמהביל הזה? ומה הוא המקרה, אשר בסבתו נתנה עוד ארוכה לעדת האנוסים האמללים למספר שנים, והמון זבחי אדם עוד לא עלו על המוקד, בארץ אשר התעתדה להיות כמדורת־אש לכל בני בית יעקב הנמצאים בקרבה? על השאלות האלה ימצאו קוראינו פתרונים בפרק הבא. אך להבנת הדברים בפרשה הזאת בספר

לדות יעקב, הנכבדה מאד לא לבד ליהודים הספרדים, כי אם לכל בני האומה הישראלית, להשכיל על ידה ולהבין דעת ממנה את מעלות ומורדות האור וההשך שהשתמשו בערבוביא בדברי ימי אֻמתנו בשתי מאות השנים אחרי גרוש ספרד ופורטוגליה, עלינו לשים עין בסקירה אחת על מפעלות הפורטוגיזים למסעיהם לגלות עולמות חדשים בקצות הארץ ואיים רחוקים; איך פגשו את היהודים בכל מקום בואם ויהיו להם לעינים ולמורי דרך בארצות העמים, אשר לא שמעו את לשונם ולא ידעו אותם אף בשם.

....

כבר ספרנו למעלה נקורה (עמוד 97 בהערה) מהגדולות שנעשו בימי מלכות עמנאל „הגדול". ארץ החמדה הגדולה והרחבה, זזודו הברוכה בכל טוב הארץ, אשר לה עפרות זהב ואבנים יקרות ואין קצה לאוצרותיה וחמודותיה הספונים בבטן אדמתה, הארץ הזאת, אשר בני אירופא לא ידעוה בימי הבינים רק בשם או על פי השמועה, ככל אשר ספרו להם הערביים או קראו בספריהם, היתה אבן־חן למשוך אליה כל תיירי הארצות בסוף המאה החמש עשרה למספרם; פורטוגליה, הממלכה הקטנה בשטח אדמתה, אך נכבדה בתכונתה, וכהכנענים (דפיניקיים) לפנים, היה צוי ליושבי הארץ הקטנה הזאת המקום לשבת על רצועת הארץ הצרה, לארך חוף ים אוקינוס המערבי, התעתדה להיות שרתי בימים ומושלת בכחה וגבורתה על מושבות רבות מעבר לים, ואיים גדולים ורחבים, לולא נמצאה בידי מלכים מהבילים וכהנים קנאים שואפי דם כופרים ובעלי אמונות אחרות. עוד מאה שנים לפני הגלות אמיריקה והכיף (Cap) אשר בקצה אפריקה הדרומית, בימי „יוהאן זכרו לברכה"= (Ioao de boa memoria) ידעו הפורטוגיזים והרגישו, כי רק בסובבם את אפריקה יגיעו להודו משאת נפשם, כי עליהם לשוט באניותיהם הלוך ונסוע הנגבה, לשום אחרי כן פניהם צפונה למען הגיע אל מחוז חפצם.—בגלל הדבר הזה הנה התייר הגדול קלומבוס, אשר לא לבקש עולם חדש בפאת מערב כוכב

ארצנו בקש לעבור דרך ים אוקינוס המערבי, כי אם למצוא דרך־
ים לבוא ארצה הודו הפליג בים אוקינוס זה, לא מצא אז
אונים קשובות בפורטוגליה. ובכוד המלך יוהאן השני החליטו
לתור הדרך אל הודו דרך ארצות אפריקה הדרומית. אז
קרא המלך סוד חכמים ונבונים בחכמת תכונת השמים והארץ,
אשר בהמצוינים שבהם נמנו שני חכמי ישראל: רבי אברהם
זכות[א]) בעל היוחסין אשר ידעניהו כבר מנדודיו לעת זקנתו

א) את תולדות רבי אברהם ב"ר שמואל זכות (צאקוטא או
זכותא) לא ספרנו בארוכה, כי לפי סדר הזמנים על פי זמן פעלתו, נחשב הוא אל
בני הדור שלפני הגרוש או בעת הגרוש; אך בהיותו מצוין מאד בין בני דורו
ואחרית ימיו כאמור בפנים, בלה בתרכיה, וגם עוד נשוב נדבר בנכדו הגדול
האנוס הרופא רבי אברהם זכותא, המהולל ברופאי המאה השבע עשרה
המספרם ונודע לשם בספרות לחכמת הרפואה גם בין בני אומות העולם, הננו
פורטים תולדתו בקצרה: רבי אברהם בן שמואל זכותא נולד בקסטיליה,
ינק מים על ידי הזקן רבי יצחק אבוהב, הפליא לעשות בחכמת האיצטגנינות,
שהאמינו בה אז כל חכמי אירופה, וביותר בחכמת התכונה ויהי מורה החכמה
הזאת בהאוניווירסיתיות המהוללות בסלמנקה וסרגוזה וגדולי חכמי הנוצרים
ישבו לרגליו. בשנת הגולה כסנ"ד בא לפורטוגליה, וימנה אותו יוהאן השני
להיות איצטגנין וסופר דברי הימים (היסטוריוגרף) בחצר מלכותו. הרב ר' מנשה בן
ישראל (בספר נשמת חיים ג', כ"א) מספר, כי פ"א נסה אותו יוהאן הראשון (כן
נמצא בספר נ"ח וצ"ל: השני) וישאלהו להוות באיצטגנינותו, באיזה משערי
העיר לישבונה יכנס, ויכתוב רבי אברהם בספר חתום הדברים: שער חדש יפתח
המלך ויכנס דרך בו העירה. המלך לא ידע את הכתוב במכתב ויתפוין להכזיב
נבואת רבי אברהם, ויצו לפרוץ פרץ בחומת העיר ולעשות לו שער חדש
ונכנס בו, אז פתח את הספר החתום וירא כי היטב רבי אברהם לחזות
ויהי לנס. הסופר הפורטוגיזי בימים ההם יספר כל הגדולות אשר עשה
זכותא לפני צאת בסקה די גמה למסעיו וקצת דבריו הרבים על
דבר גבורת אברהם בתכונה הביא החכם קאיזערלינג בספרו „קורות
היהודים בפורטוגליה" (122—123 הערה 3): דברי החכם לימה פעלנער
בספרו: „קבוצת הזכרונות לדברי ימי הגלות הארצות ע"י הפורטוגיזים Lizboa
1858, I, 10. הוא תקן תקון גדול, את לוחות התכונה אשר עשה רבי יצחק
בן סיד, הידועים בשם „לוחות אלפונסו", תקן את האצטרובליום
(מכונה מודדת גובה הכוכבים). אשר בלעדו לא היה יכול בסקה די גמה וכל
התיירים לשים בים דרך ובמים עזים נתיבה. כל זה לא עמד לו להצילהו מרעת
הגרוש ויצא עם הגולה מפורטוגליה בשנת הרנ"ז ויבא לטוניס אחר הרפתקאות
ואסונות רבים; שם חבר ספרו „היוחסין", אשר ענינו נתאר ברחבה בפנים—

מפורטוגליה לאפריקה הצפונית ואת התוכן רופא המלך יוסף וויזינו מעריך הלוח התמידי והטבלאות של שבעה כוכבי לכת. וחכמי היהודים שבפורטוגליה החליטו, כי לא נכונה דבר קלומבוס וכי לא זו הדרך למצוא נתיבות הודו הברוכה. ובמשפטם צדקו חכמי ישראל, כי היתה התגלות הארץ החדשה על ידי קלומבוס רק מקרה והוא לא דמה ולא עלה על לבו לגלות עולם חדש, כי אם את הדרך להודו, ורק בטעות נקראו האיים שגלה לראשונה „הודו המערבית" להבדילם מן הודו האמתית והיא הנקראת עד היום „המזרחית", ואת הדרך אל הודו גלו הפורטוגיזים בעזרת חכמי ישראל. עוד הוסיף המלך יוהאן השני לשלוח שני יהודים יודעי דעת גלילות הארץ: רבי אברהם די בייה ורבי יוסף זפטירו לתור את אסיה וחצי האי ערב, להביא לו ידיעות נכונות מכהן הנוצרים יוהאן, שספרו עליו הגדות שונות בימים ההם, ההגדות, אשר גרעין האמת שהיה בהן היא מלכות אביסיניה הנוצרית אשר בקצה נוביה באפריקה המזרחית על יד מעברים אשר בין ים סוף וים אוקינוס ההודי. בשנת 1508 הגיע התייר עובר ארחות ימים דיוגו אזמבוייה Doiogo Azambuja לעיר החוף ספי (Safi) אשר במחוז דקלה (Duccala) באפריקה הצפונית. בעיר הזאת ישבו יהודים במספר רב והם עשו את העיר לרוכלת הים ובעזרתם לכדו הפורטוגיזים את העיר ויירשוה. בעיר הזאת נמצא לאזמבויה רב העדה ושמו רבי אברהם, אשר היה כנראה מגולי פורטוגליה ויהי למליץ בין השר הזה ובין בני עם הארץ, ובעזרתו ובעזרת הרופא היהודי בן פורטוגליה, אשר ישב בעיר,

---

ומספריו בתכונה הכי נכבד הספר הכתוב בלשון רומית: Almanach perpetuum והוא לוהות נטיות מסלולי השמש (שנחשב אז לכוכב לכת) והירח ויתר כוכבי לכת. וישנו עוד ספר בתכונה, בלשון ספרד ואותיות עברית ונמצא באסף הספרים מרבי שמחה פינסקער, וכתב ג"כ ספר „מתוק לנפש", שהוא תמציתו של הספר „אבקת רוכל" לרבי מכיר.—באחרית ימיו היה בתרכיה וזמן מיתו לא נתברר לנו. (תולדתו מבוארת בקאיזערלינג: „קורות היהודים בפורטוגליה" 121—123 ובגראֶטין חלק ח' 358. 361, 367, 376 ובח"ק ט' 18 ועוד רבות ע"ד היוחסין ובמאמרים שונים במאנאטסשריפט לפראנקל־גראֶטין ובספר העתי להכמת ישראל של החברה לחקר דעת היהדות בפאריז),

באה העיר בידי התיירים רבי החובל לאניות מלחמה אשר למלך פורטוגליה. כן עזרו שני יהודים: יצחק בן זמרא (Bencemoro) ויהודי אחר ושמו ישמעאל את הפורטוגיזים, באשר התקוממו נגדם בני עם הארץ בשנת 1511. בעיר הזאת שהיתה נחשבת למלכות פורטוגליה, הותר ליהודים מטעם המלך עמנואל לשבת בה על פי דבר־מלך אשר הוציא ביום 4 מאי שנת 1509, בין אלה שנושבו בעיר הזאת מכבר ובין אלה שבאו לשבת בה מחדש; ואם בכל אלה ימצא המלך לדרוש להפצו לגרשם גם מן העיר הזאת, אז עליו להודיע זאת שנתים ימים לפני הגרוש ולתת להם לצאת עם כל קנינם ורכושם. גם הקנאי יוהאן השלישי, אחרי גרשו כלה את שארית היהודים מפורטוגליה וכוננו בה את משפט הדמים, האינקוויזיציה, הוציא את העיר ספי מן הכלל ואחרי שנים רבות (1533) נתן רשות ליהודי ספי לצאת מן הארץ ולשבת בארזיליה, אשר באפריקה הצפונית.

ולא רק באפריקה הצפונית, כי אם גם על חופי ים אוקינוס המערבי וים אוקינוס ההודי מצאו הפורטוגיזים את היהודים ויפיקו מהם תועלת רבה מאד. אחרי אשר על פי הדברים שנדברו רבי אברהם זכות עם האדמירל העושה מלאכה במים רבים בסקה די גמה החליט האדמירל בדעתו לחפש ולמצוא דרך להודו מסביב לאפריקה, ויצא למסעיו בחדש יולי שנת 1497 לגלות עולמות חדשים. בשובו מדרכו עבר על פני חוף מלבר־ההודי המערבי ויסר אל העיר קליקוט Calecut [א], אשר יושביה היו

א) החכם קאיזערלינג בפרק האחד עשר בספרו „קורות היהודים בפורטוגליה", אשר ממנו שאבתי כל הדברים המסופרים בזה, מעיר בהערה 2 עמוד 126, כי בעיר הזאת הנמצאה עתה תחת ממשלת בריטניה ישנו עד היום בית הכנסת עתיק מאד ומביא ראיה ממה שנמצא בספר העתי הבריטני Jews Intellegence (לונדון בנובימבור 1858 עמוד 134): „תפלה שהתפלל ר' אלעזר אהרן לראקו הכהן חזן בית הכנסת הקדמונית בעיר כלכתה „ביום ראשון ושני של חג השבועות שנת התרי"ז ליצירה (25 מאי 1857)"— וכלכתה היא כתיבת העיר הזאת בכל ספרי הספרדים (ועיין בספר אבן ספיר להנוסע רבי יעקב אבן ספיר) וידוע כי החוף מלבר הוא במערב היהודסתאן מקום העיר הגדולה בומביי.

יהודים. כמעט שיצא בסקה די גמה מאת פני העיר ואיש אחד בצנה קטנה הולך ושט אל אניתו וקורא בקול בלשון ספרדית: „אלהים יברך את האניה ורב החובל וכל אנשי האניה". האדמירל השתומם לשמע השפה המתהלכת גם בארץ מולדתו ויען: שלום! ויען האיש הקורא ויאמר:

„קחו נא איתי אל אניתכם וספרו נא לי מהנעשה בארץ מולדתי היקרה והנעימה. הנני פה שבוי זה ארבעים שנה, ועתה חנני אלהים וראיתי אניה באה מארץ מולדתי, חנוני נא גם אתם והנו לי לעלות אל אניתכם". — ויעשו אנשי בסקה, כאשר בקש מהם האיש ויעלוהו אל ספינתם ואנשי חיל האניה חלקו לו כבוד כבבוד הנתן לרב אנית מלחמה, והנה — איש יהודי מגראנדה עומד נגדם! הוא היה צעיר לימים בכבוש פרננדה את גראנדה וימלט מתוך ההפכה, ויבא לתרכיה ומשם עבר אל מיקה וממיקה להודו. בהודו נתודע אל אחד הנסיכים סביו (Sabyo) ובאשר היה איש מדה גבה קומה עשהו לשר אניותיו, וישאר האיש בחברת בסקה די גמה ויהי למליץ בינו ובן העמים אשר לא שמע את לשונם. לדעות אחדים הכניסו בברית הדת הקתולית ויסב שמו גספר ויביאהו לאירופא. ובכל נסיעתו היה לו למורה דרך בלב ים (לאטזמאַנן). לזה האיש גספר היתה אשה יהודית בקוגין Colhin, אשר לא חפצה להתנצר עמו וגם היתה מדקדקת במצות ויודעת מנהגי ישראל, ויהיא כאשר נסע הנציב הראשון בהודו המזרחית (כאשר כן קראו וקוראים עד היום לכל לשון הארץ הינדוסתאן), השר אלמאידה (Almaida) לעמוד על משמרתו בעיר גואַ (Goa) (בשנת 1506) וישלה הדקטור מרטין פינהיירו ביד בנו ארונות מלאים ספרי ישראל (ספרי תורה ?), אשר הוציאו מבתי הכנסת לישראל, אשר הרסו הקנאים בימי הגרוש, למכור להיהודים היושבים בהמונים בהודו, ותהי אשת גספר העוסקת בהמסחר הזה ותמכור את כל הספרים לבתי כנסת ישראל אשר בהודו. גם התייר הגדול אפֿפונזו די אבוקירק (Affonso de Abuguergue). אשר בצע הדבר הגדול (מציאת דרך להודו על ידי סבוב אפריקה) אשר זמם לעשות בסקה די גמה, נעזר פעמים רבות על ידי היהודים, אשר פגש על מסעותיו. בעברו

על פני מדינות אפריקה המזרחית על יד ים אוקינוס ההודי, שלח
לו המלך־הכהן יוהאנס מכתב בלשון כשדית ואיש אין בכל
אניות הצי האדיר, אשר ישמע הלשון הקדומה הזאת. לשמחת
שר הצי האדיר נמצא לו איש יהודי אשר הגלה מפורטוגליה
ויתישב בקהירא במצרים ושמו שמואל והוא תרגם את המכתב
מכשדית ללשון פורטוגליה. והמקרה עשה מעשהו, כי התייר
הזה בכל מקום באו פגש יהודים בני ארצו. בבא לגואַ (Goa)
אשר במערב הודו, העיר הראשונה אשר הפורטוגיזים תקעו בה
יתדם ויהיו אדוני העיר והמחוז במשך מאות שנים, פגש איש
יהודי מפורטוגליה, אשר התישב בקהירא, והיהודי הושיט
להאַדמירל בקשת חמשה אנשים בני פורטוגליה, שנשבו בעיר
אַדען על יד ים הפרסי. לא עברו ימים מועטים ויהודי אחר ושמו
בייה (Beja) הביא שנית את הדבר לפני האדמירל וייעצהו, כי
היה יהיה לו הדבר הזה לתואנה ללכוד את אדען הבצורה
והנכבדה על פי תכונתה ע"י מעבר ים המחבר את ים הפרסי עם
ים אוקינוס ההודי. ונציב אחר מנציבי פורטוגליה בהודו המזרחית
אַפֿפֿינזו די סוסה מרטין Martin Affonso de Sousa מצא
באמצע המאה השש עשרה למספרם, בעיר קרנגנור (Cranganor)
ארבע פרסאות מקוגין (Cochin) עדת ישראל רבתי עם וטבלאות
של נחשת וכתבות עליהן בכתב עתיק מאד; וכבר נואש
הנציב ממצוא פתרון להכתבות האלה, והנה נזדמן לו יהודי אחד
מלומד בלשונות והוא בן העיר כליפוט וימצא היהודי את פתרון
הכתבות, כי תוכנן הוא כתבי־זכיות (פריווילגיום) כתוב בלשונות
מלברית, כשדית וערבית ויתרגם אותן היהודי ללשון מלברית
ואחרי כן תרגמו אותן פורטוגיזית [א]. ואלה הם הדברים שעל
טס הנחשת שנעתק מלשון מלבר אל לשון הקדש:

א) הענין הזה שלקחתי עתה מקאיזערלינג (גד"י אין פארטוגאל 164—165); נמצא גם בגראֶטץ בספרו הגדול ח"ד 407 ובדברי ימי ישראל חלק שני 451—452. אמנם גראֶטץ אומר שם: (על פי תרגומי) „הזכיות אשר זכה בהם מלך הודו את ישראל נמצאו חרותות על טבלא של נחשת בכתב הודו עם תרגום עברי קשה ההבנה וכו'" אבל לא יביא את גוף התרגום העברי כמו שהוא נמצא עד באוקספורד בבית גנזי עתיקות והעתקה הפקסימילית — בשעה

„בשלום האלוה הוא מלך שעשה הארץ כרצונו ולוה
„גלוה נשאתי ידי איר"ו ברמין, שגוזר בפריטגא, זה
„שהרבה אלף שנים נהג הממשלה שנה ושני שנים
„בזה היום יושב בכ"נגור וגוזר, שהם ל"ו שנים
„למלכותו. בגבורה אמיין־גור, בגבורה אמיץ הרשה
„ליוסף רבן ק' מיני צבע, הותא (?), רכיבת פיל
„וסוס א), וקריאה לפנות דרך ולג"ר מן ה'
„אומות ב), נר היום ג) מצעות בארץ ד), מצעות
„הקשוטים לנוי ה), ומגדל הפורח ו), צל ז),
„דמאן ח), תו'ף מכה בשני עצים, זאת הכל
„נתתי לו ולע"ב בתים, ושבירות הארין והמאזנים
„עזב ט), ושאר המדינות שיש בהם תושבים ובתי
„כנסיות יהיה הוא ראש ומושל, ובלי שום שנוי
„וע־עור עשה טס הנחשת ונתן לאדון של ה' מיני
„צבעים הוא יוסף רבן לו ולזרעו חתן וכלה י). כל

שכתבתי את ספרי הנ"ל לא היה ספרו של קאיזערלינג לנגדי, ותרגמתי מאשכנזית—וכמובן יצאו הדברים „קלי-ההבנה" אמנם כאשר בקאיזערלינג הוא גוף התרגום העברי, בחרתי לתתו בזה, באשר הוא באמת קשה-ההבנה, לבלי לתרגם אחר תרגום בלי שום חלוף ותקון שבושים.

א) רכיבת וכו' לאמר שנותן המלך רשות לרבן להתנהג במנהג בן הורין לרכוב על סוס ופיל

ב) לא נמצא בגראֶטין.

ג) בקאיזערלינג גר היום והוא טעות גליה וצ"ל נר היום, וגראֶטץ מפרש ללכת בפנס לאור היום ואולי גם זה לאות חשיבות.

ד) גראֶטין מפרש לשאת בגדים שיגיעו בארכם עד הארץ.

ה) נשמט אצל גראֶטץ.

ו) גראֶטין מפרש על מטה נשואה או גוה־קא (Sänfte).

ז) נשמט אצל גראֶטין ואולי ע"י חקר הלשונות יצא לו מה שהביא שם תחת זה: להשתמש בכלי נחשת וצ"ע.

ח) זה אינו בגראֶטץ ותחת זה יכנים זכות אחרת: לעטר עצמם ואת שוקיהם בזרי פרחים.

ט) פירושו—הכיב האלה: משכונות הבתים והמאזנים יעזוב—יעביר.

י) זכרים ונקבות.

„זמן שורעו קיים בעולם, ובל זמן שהירח קיים ויברך
„האלוה, ולזה העדים ח׳ מלכים יא) הנזכרים
„והסופר שכתב כילאפי״ם וזהו התימתו״ יב).

„ההעתקה״ העברית הזאת, זכיות היהודים שנתנו מלכי כרנגור להיהודים בימים מקדם, נמצאה בידי האדון ליאו חבר לכנסת ישראל הפורטוגיזית בניו־יארק והיא נשלוחה מיהודי מלבר להעדה הפירטוגיזית בניו־יארק בשנת 1789, כאשר ידבר על זה ברחבה החכם היודע בינה לישראל מ. קאיזערלינג (ג. ד. יודען אין פורטוגאל עמוד 164—165). ולנו לענין הספר הזה נכבדו סוף דברי מכתב יהודי מלבר אל יהודי אמריקה הצפונית לאמר: היהודים ישבו בשלום בכרנגר עד בוא הפירטוגיזים, אך בבאם היו להם לאבן נגף וצור מכשול, ולכן נסעו ממקומם ויבאו להתישב בקוג׳ין כינא Cochin China בשנת השכ״ו ליצירה= 1566 למספרם. ומלך קוג׳ין נתן להם מקום לבנות בתיהם ובית תפלתם בקרבת ארמונו. ובשנת ה׳ שכ״ח הוקם שם בית ה׳ ומקדש מעט לעדתם על ידי חשובי העדה והם: הר״ר שמואל קסטיאל (Castiel), דוד בילילה (Belilla), אפרים סלח ויוסף הלוי. אך עוד הצרו להם הפורטוגיזים, לא נתנו להם לקיים מצות התורה, ובכל המקומות אשר ישבו שם הקתולים לא יכלו לעסוק בעבודתם ותשומת ידם. — הנה כן הביאו הספרדים והפורטוגיזים את קנאת הדת עמהם עד קצוי ארץ ויהיו למחתה לכל בן־ישראל על כל מדרך כף רגליהם בכל ארצות וגם בקצות הארץ ואיים רחוקים.

* *
*

הדבר הזה, כי בכל מקום בא הפורטוגיזים במסעיהם למצוא בימים דרך ונתיבה לעולמות חדשים פגשו שם יהודים

יא) ח׳ המלכים המה: טירבנגור כריבנגור (Cravganór), כליכוט (Calecut), פלב״משירו פולאס״טירו, כורבינט, ומלך קיגין (Cochin).

יב) ההתימה לא נמצאה בקאיזערלינג ונמצאה בגראֶטץ (שם) והיא Swastri Sri ועוד נשיאים אחרים;

אשר היו לעינים על דרכם; הספורים וההגדות על דבר שבטי העברים שנשארו יושבים בחבור (Chaibar) בערב הצפונית; רוח העת ההיא, עת הפלאות והתגלות חדשות ונצורות לא שערו אותן כל בני האדם בארצות הישוב עד הנה; המעשים שהרעישו תבל ומלאה בימי התיירים הגדולים: קלומבוס, בסקה די גמה, מגהילן ועוד רבים,—כל אלה הכינו לב בני הדור למעשים גדולים ונפלאים ולהאמין לכל המשתבחים לגלות גדולות ונצורות, וביניהם נמצאו רבים תועים ומתעים; ובכן העיר רוח הדור ההוא גם את אחד היהודים מבני ארצות הקדם, נוסע ותייר, אשר עבר גם הוא בארצות רחוקות ואיי הים, להשתמש באמונת בני הדור למען הביא רוח והצלה לאחיו בני עמו הנדכאים והנענים. ואחד האמללים האלה, אנוס מאנוסי פורטוגליה, איש רב הכשרון נלבב ונלהב אשר יד הדמיון משלה בו, גם הוא נלוה אליו— אך שניהם לא הצליחו במעשיהם, ותחת להביא תשועה לאחיהם עוד המיטו עליהם שואה ותהי תקותם להם ולכל אחיהם הנענים והנגשים למפח נפש ושברון לב, כאשר נספר בפרק הבא.

פרק רביעי.

מאורים מתעים.

א.

דוד הראובני, הליכותיו ומסעיו בארצות כוש וערב; מסעו למצרים וארץ ישראל עד בואו לוויניציאה. הלך-רוח בני הדור ההוא ונטיתם להאמין לכל שמועות זרות ומפליאות. ספורי „דוד", ע"ד בני משה ובני עשרת השבטים היושבים בעברות ים סוף מזרחה ומערבה. הליכות עולם המדיני באירופה בימים ההם: האפיפיור קליטנס השביעי, פרנץ הראשון מלך צרפת וקארל החמישי קיסר אשכנז ומלך ספרד. מעשה „דוד" בוויניציאה, בואו לרומא והתיצבו לפני האפיפיור וסוד הסכמיו; תקוות האנוסים; דבר יוהאן מלך פורטוגליה ושריו ומשפטם ע"ד דוד הראובני ומעשהו. דוד הראובני בא ללישבונה; האנוסים ודוד הראובני. האנוס שלמה מלכו או Diego Pires; חלומותיו וחזיונותיו; מסעו לארצות הקדם והתודעותו אל הספרדים בתוגרמה. המאורעים הגדולים בעולם המדיני באירופה: מצור רומא וכבוש עיר העולמים על ידי צבאות אשכנז; התנועה המשיחית מתגברת בין יהודי המערב והמזרח ובין האנוסים בספרד ופורטוגליה; דוד הראובני נבאש במלך פורטוגליה; המלך יוהאן מתעתד להקים משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה. — שטף עיר רומא בשנת 1534 ובוא שלמה מלכו עוד הפעם לרומי ויהי ליוצא ונכנס בחצר האפיפיור וכל גדולי החשמנים. שלמה מלכו נדון לשרפה ונצול מכבשן האש; נזדמן שנית עם דוד הראובני; חזיונות מלכו ותפלותיו; קליכנס מקיים את משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה; תלאות האנוסים פליטי ספרד ופורטוגליה, מלכו ודרשותיו; מסע דוד ומלכו לריגינסבורג אל קארל החמישי; אחרית התנועה המשיחית ומות דוד הראובני ושלמה מלכו.

כוכב מתעה עלה על שמי פורטוגליה, וכקרן־אורה נגלה להאנוסים הנענים והנדכאים, אשר כבר ראו את חרב

האינקוויזיציה מרוטה לטבח, איש פלאי, נפלא ומפליא כל איש בהליכותיו ועלילותיו, — איש אשר דרכו נסתרה מעיני בני דורו וכל נתיבותיו חידות פליאות בעיני יודעי העתים גם היום — עדי לא ידעו לחרוץ משפטם עליו, אם היה איש מרמה מרמה את הבריות, חומם מזמות ומחבל תחבולות לטובתו ולהנאתו, או כי חשב מחשבות גדולות, להגיע בדרך עקלתון אל מטרה גדולה ונשגבה, לחלץ עם עני מעניו בהוליכו שולל עמים ומלכיהם, וגם את האפיפיור בכבודו ועצמו וכל השמניו וכהניו עמו; — או כי היה האיש הזה תועה ומתעה, אחד מאלפי השוגים על דמיונות בתקופת הפלאות, לעת שרבו השמועות המוזרות והמפליאות— בתקופת בין הפרקים—התימת ימי הבינים וראשית העם החדשה, באשר האמת והשקר, האור והחשך עוד השתמשו בערבוביא.

איש יהודי ושמו דוד[א]), מקצות ארצות המזרח, בא הלוך ונכוע מארצות חבור (חיבר) בערב הצפונית, הלוך ומספר, כי

א) הפרשה הזאת בדברי ימי עמנו היתה כתומה מאד עד שבא הדייר הגדול רבי צבי גראטין נ"ע ומצא לה פתרונים—הוא לבדו גלה עמוקות מני חשך וישם לפנינו כל הליכות התנועה המשיחית ומסבותיה שיצאה מאת דוד הראובני ושלמה מולכו, ויוכיח במופתים, כי היא היותה אם התנועות המשיחיות שאחריה. — הוא היה הראשון שגלה את הכ"י ספר הזכרון לדוד הראובני שבו כתב כל המוצאות אותו וכל ילדי יום. כתב יד זה היה באוצר ספרי ר׳ חיים מיכל, שנמכר כלו להבודליאנה באוקספורד, וגם הכ"י הזה נאבד ונמצאה העתקה ממנו, שבאה אחרי כן לאוצר הספרים בבית המדרש לרבנים בברעסלא. — החדשה היותר נכבדה בדברי גראטין הם, שמוכיח במופתים הותכים, כי דמיגו פירייס, הנזכר גם ע"י סופרי פורטוגליה, הוא אחד עם שלמה מולכו. ואלה דברי החכם קאיזערלינג (בספרו קורות היהודים בפורטוגליה—עמוד 175 הערה 1): „לגראטין נאוה ההלה, כי הפיץ אור חדש על דבר דוד הראובני ושלמה מולכו, הוא הראשון אשר הוכיח, כי „דיוגו פירייש" הוא שלמה מולכו". בגלל הדבר הזה—יוסיף החכם קאיזערלינג לאמר—הנני יוצא בעקבותיו ומשתמש בהמקורים, אשר הערה הוא בפנים הספר ח"ט מעמוד 264 ואילך ובציון ד׳ להספר הזה" — ואחרי דברי קאיזערלינג, אין גם לי להוסיף או לגרוע דבר מדברי גראטין, רק כי אבחר לקצר במקום הזה לפי מדת הספר הזה, ותכליתו וכונתו, ואשוב לדבר במקצוע הזה בהגיעי לפרשת האנוסים בספר הגדול „דברי ימי ישראל." בכל זאת תמצית דברי גראטין בציון ד׳ אביא גם במקום הזה בציון ז׳.

הנהו בן מלך ישראל בארצות הרחוקות הם, ויתהלך מגוי אל גוי וממדינה למדינה עדי הגיעו אל ארצות מערבית דרומית אירופה. ובהגלותו לפתע פתאום בתור איש הפלאות, בדבריו שהיו מלאים תערובות אמת ושקר,—מעשים שהיו באמת יספורי־בדים, ידע לעורר פלא ותמהון גם בלב האפיפיור ומלכי ארץ, שריהם וכהניהם, ותקוות טובות בלב האנוסים, אשר נהפכו להם אח"כ למפח נפש ושברון לב. דוד הראובני, היה משתבח לפני שומעי דבריו, כי הוא בן המלך שלמה ואחי המלך יוסף היושב על כסא מלכותו במדינת חבור (חיבר Chaibar) אשר בערב הצפונית (היגס קרי: הידזשאס Hegas), והוא מולך גם על מדינת לוב באפריקא — על בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה, ומטעם המלך ושבעים זקניו הוא שלוח אל ראש הכנסיה הנוצרית ברומא, בדבר עצה ובקשה, מאת אחיו יוסף המושל בעז וגבורה על שבטי ישראל שוכני חבל הארצות בשני עברי ים סוף — מזרחה ומערבה—ולכן נקרא הוא, בן המלך הצעיר, השלוח מטעם מלכו ואחיו, בשם דוד הראובני.

באמת עשה דוד ימים רבים בנפת חבור, מקום ישבו שם מלפנים שבטי ישראל בני הורין משעבוד מלכיות וגבורי כח למלחמה כאחיהם—שכניהם שבטי ערב [א])—בדורות שלפני הגלות מחמד הנביא לעמי אסיה ואפריקה וגם בימיו ואחרי מותו. יש רגלים לדבר, כי גם בסוף ימי המאה השלישית לאלף הששי נמצאו שם יהודים, אשר מארצות אחרות באו וישבו בנאות מדבר על חצי האי ערב ובכל מדבריות ים סוף מזרחה ומערבה, ואולי גם הצליחו היהודים ההם לפרוק מעליהם על שעבוד שבטי ערב ויעמדו ברשות עצמם. אבל כי היהודים ההם המה בני ראובן וגד וחצי שבט מנשה, כי בקרבתם יושבים שרידי עשרת השבטים, כי

א) עיין ספרי דברי ימי ישראל ח"ק ג' פרק שני „בני ישראל על אדמת ישמעאל" מעמוד 80 ואילך. ועיין עוד על דבר שבטי ישראל בני הורין במאה הט"ו והט"ז למספרם על חצי האי ערב—בספר קול מבשר להר"י עאקריש וספר כבוד אלהים לרבי אברהם בן מיגאש—ונמצאות שם ידיעות שאפשר לסמוך עליהן במקצת.

עשו להם ממלכה אדירה ומלך מבית דוד מושל עליהם, כל אלה הם ספורי־בדים שבדה דוד מלבו להשגת תועלת לעצמו או חפץ ומטרה לתכלית ידועה (ואולי גם טובה ונכונה) לו לבדו.

בלב האיש הזה היה נטוע חפץ גדול למעשים רבי עליליה וגם תשוקה רבה ועצומה לתור ארצות רבות ויושביהן. בחדש דיצימבר שנת ה־פ"ג (1522) יצא ממדינת חבור, וינוע ויתגורר ירחים אחדים בכוש (נביה Nubien) אשר מנגב למצרים על יד ים סוף, ובהיותו מתהלך בין שבטי הערביים והכושים שם מסוה אמונת האיסלם על פניו, התחפש בבגדי ישמעאלים כאחד הדרויישים אנשי הרוח, ויאמר כי נזיר אלהים הוא מבני בניו של מחמד וממקום קדוש יתהלך ממיקה הקדושה, ובין שני הנהרות: הנילום הלבן ונילום התכלת, אשר בהאחדם יחד יהיו לנהר הגדול, נהר שיחור (נילום), השוטף ועובר כל מצרים ומשתפך אל הים הגדול (התיכון). משם בא למצרים ומסוה האמונה האיסלמית עוד על פניו ובקהל עדת המאמינים היה אומר: „אני אדונכם בן הנביא!", אך אז כבר התודע אל אחיו היהודים ויתאכסן בבית השר הגדול רבי אברהם קאסטרו, אשר עוד נדבר עליו בפרקים הבאים, והוא שר האוצרות מטעם הסולטאן סלים הראשון, אשר כבש ארץ מצרים ארבע וחמש שנים לפני זמן המעשים שאנו מספרים בזה, ושם כבר היה מספר לאחיו היהודים כל הגדולות והנוראות על אדות היהודים שרידי עשרת השבטים, אך, כנראה, לא מצא לו אזנים קשובות במצרים ויפן וילך דרך המדבר ויבא אל עזה ומשם בא חברונה. בחברון השתטח על קברי האבות במערת המכפלה, כי עוד לא הסיר מעל פניו מסוה הדת המחמדית, וכנזיר ובן בנו של מחמד היה יכול לעמוד בהמקומות הקדושים, ולכן יספר, כי בירושלים עמדו רגליו על מקום בית המקדש מלפנים, בבית המסגד לישמעאלים [א]), וישב בארץ הצבי שלשה ירחים, מניסן עד תמוז הרפ"ג, ויצא ויעבור דרך עזה ורמיטיה עד באו שנית

א) מספר הזכרון של דוד הראובני (אשר פרסם גראטץ ברבים) יוצא ברור, כי שתי פעמים היה בירושלים לפני היותו בחברון ואחרי כן.

לאלכסנדריא. שם ישב באניה בימי הדש כסלו הרפ"ד לבא לווינציאה, שרתי בים, היושבת על מבואות ים אדריאה לשון ים התיכון. ובימים ההם היתה הרפובליקה הוויניציאית שרתי בכל מימי הים התיכון וסחרת עמי המזרח והמערב בכל ארצות אירופה, אסיה ואפריקה, היושבות על יד הים הגדול הזה; היא היתה המושלת גם על רוב איי יון, עדי התגברה מלכות תרכיה וריב ומלחמה היו בינה ובין ממלכת תרכיה כל הימים. שמע המעשים והספורים משבטי בני ישראל והציר ששלחו לאירופה את אחי המלך, כבר נשמע גם בוויניציאה—כי, כאמור, לא היו בני ההור ההוא דור קטני אמנה כדורנו, והגלות עולמות הדשים ומעשי התיירים הגדולים, עשו את בני האדם נוטים להאמין בגדולות ונפלאות, — הנה כן כבר חכו תאבי חדשות ונצורות לבוא דוד הראובני לוויניציאה. ובבאו לא סר אל בית אחד היהודים בעיר הגדולה הזאת, כי אם סר לבית רב החובל של האניה אשר הביאתהו, ורק את משרתו יוסף שלח העירה אל הגיטו, וידבר המשרת דברים מקוטעים לפני ראשי עדת ישראל על דבר אדוניו ומעשהו— כה רבתה האמונה בדוד עוד לפני התיצבו לפני מלכי אירופה וראשי כהניה.

בימים ההם היו הלבבות פתוחים להאמין בכל ספורי בדים על דבר ארצות וממלכות ועולמות חדשים העומדים עוד להגלות— בימים ההם עלתה על שפת לשון מסרת עתיקה בין הנוצרים, כי בקצות ארצות תימן תמצא מלכות יוחנן (יוהאן) הכהן הקדוש, ושם נשמרה הדת הנוצרית בטהרתה בימי הדורות הראשונים לצמיחת הברית החדשה—כנראה, נתנה יד להמסרת וההגדה הזאת ממלכת אביסיניה הקרובה לים סוף על יד מעבר ים בב=על=מנדיב — ומלכי פורטוגאל האמינו לשמועה הזאת וישלחו ציריהם לתור ארצות אסיה ואפריקה למצוא את ארץ החמדה הזאת. אין פלא כי גם היהודים — שהתגברה תקותם לגאולה במדת התגברות הצרות והרדיפות בסוף ימי המאה השלישית לאלף הששי, ומעמדם היה נורא מאד כאשר לא היתה כזאת גם להגוי הזה המלומד בצרות ורדיפות מיום גלותו מעל אדמתו, כי

היהודים היו מחכים גם הם, כי עוד מעט ויגלו מני חשך בני
עשרת השבטים, אשר אבד זכרם עוד כמאה וחמשים שנה לפני
חרבן הבית הראשון, כי יגלה מקום שטף הנהר הנפלא
השבתיון או סמבטיון, הנהר היורק אבנים כל ששת ימי
המעשה ושובת ביום השבת, כי תודענה עקבות בני משה,
הגבורים הנערצים מחזיקי תורת היהדות הקדמוניה בטהרתה—
ובעוד המה הוגים ושוגים במחשבות כאלה, והנה ציר שלוח מאת
שבטי ישראל בני החורין ההם אל האיתנים מצוקי אירופא—הנה כי כן
מצא האיש הזה את כל הלבבות מוכנים לקבל באהבה את דברו
ולהיות לעזר לו להוציא מחשבת לבו לפעלה:

ודוד הראובני גם הוא ידע להביע חפצו, בדעתו את
רוח היום בעולם המדיני, ובערמת לב רבה מאד ידע גם לתפוש
את לב מלכי אירופא והכהן הגדול אבי הכנסיה הקתולית בלבם.
למיום כבוש מחמד השני קרית עז היונים, קונסטנטינופול
וכל מלכות ביצנץ, ויבקיע גם באיטליה וינופף ידו גם על עיר
העולמים רומא, המכון והמעון של התורה הנוצרית הקתולית וכל
קדושיה, נפל מורא התרכיים וחתיתם על עמי אירופא, ותגדל
חרדתם בימי הסולטאן סלים הראשון בראשית המאה הט"ז
למספרם, כאשר קרע הסולטאן הזה את רוב איי יון בכל
קבוצת־האיים (אַרכיפילגוס) בים התיכון ויחליש כח וויניציאה
שרתי בימים, ועוד היתה ידו נטויה על האי כרתים וכל יתר
מושבות הנוצרים— על כן מכל חפצי שואפי חיל ואון הפוליטיקה,
הכי נכבד היה החפץ לבצור רוח התרכיים וסולטאניהם;
כי כבר היו נכונים להתנפל בארץ אונגריה ויגיחו עד ווינא
הבירה, לפלס חמס ידם בכל מלכות הקיסר קרל החמישי
שהתעתד אז להיות למלך גם בספרד ופלנדריה (נידרלנדיה)—
ובכן מצאה חן בעיניהם מאד המחשבה להכשיל כח התרכיים,
והמחמדיים בכלל, בארצותיהם באסיה ולשבור גאונם בארץ הצבי
ומצרים, ואז לא יוסיפו לתת חתיתם בארצות אירופא. ויהי דבר
דוד הראובני לאמר: ציר שלוח הוא במלאכות אחיו ומלכו
ומטעם שבעים הזקנים בחירי העם לאמר: „המלך שלמה מושל
„על היהודים היושבים בנאות מדבר חבור (חיבר) בני שני

„השבטים ראובן וגד, ומשם והלאה סמוך למדברות ים סוף נמצאים
„בני עשרת השבטים וכלם גבורי מלחמה, וגם להם מלכים
„ושרים. — אך בקרבה התחזקה והתבצרה אֻמה אחת חזקה
„ותקיפה מאֻמות הישמעאלים וגם לה מלכים ושרים; והמה
„נוגעים בנחלות היהודים ודוחקים רגליהם, מצירים להם ואינם
„נותנים להם להתקרב זה אל זה ולהתחבר, להיותם כלם יחד
„ממלכה אחת גדולה ואדירה, ואחרי כי לקחה אזן המלך שלמה
„השמועה, כי בארצות אדום המציאו כלי קרב חדשים לירות
„פחים ומות מקני רעם וכלי תותח „ומזרקי אש", פקדו
„עליו—על דוד הראובני—ללכת אל רומא אל ראש כנסיות
„הנוצרים, לבקש ממנו, כי יהיו דבריו עם המלכים השומעים את
„פקודתו, כי יתנו אל מלך היהודים כלי המשחית אלה וגם אנשים
„מלומדים ללמדם, איך להשתמש בהם במלחמה".—וחיל היהודים
רב ועצום, שליש מאות אלף איש חיל שולפי חרב ומרי נפש,
ובהיות בידם כלי נשק אש ורעם וילחמו בישמעאלים — לאמר
התרכיים אשר כבר החלו לפרוש מצודת ממשלתם אז בערב—
או אז ישברו גאון המחמדיים בארצם ויעזרו את עמי הנוצרים
להסיר מעליהם הנגע הזה, ובהניח ה' ליהודים והוסיפו לעלות
בארצות התרכיים להלחם בם ולגרשם מארץ ישראל. — כהנה
וכהנה היה דבר דוד הראובני בהתיצבו לפני האפיפיור ומלך
פורטוגליה, כאשר נראה בהמשך הדברים, אך מאחיו היהודים
נזהר מדבר דבר, ויבקש רק כי יתנו לו ספינה לעבור אל רומא,
כי דבר לו אל האפיפיור לטובת כלל ישראל. — ודוד הראובני
ידע למסוך כבוד ומורא בלב כל הקרבים אליו ורואי פניו, כי
לא יהיה לבם גם בו, לדעת את אשר בלבבו יותר מהמדה
הדרושה לחפצו ותכניתו. הוא היה קצר קומה, עין צבעו שחרחר,
דל־בשר, פניו רזים וכחושים ועצמותיו שפו מרוב צומות וסגופים
ויהי כשלד (שקעלעט)־חי, אך בפניו הכחושים ילין עז ומעיניו
נשקפו גבורה ואמץ לב, כי באמת היה עשוי לבלי חת ואמיץ
לב בגבורים, פניו הפיקו עז־רוח, וסוד ופליאות בכל הליכותיו;
גם בהתיצבו לפני מלכים ידע לתת לתנועותיו והליכותיו כבוד
והדר והוד מלוכה, סגלת בני מלכים לבדם. הוא דבר רק

עברית, אך שומעי ד״ר״ו לא הבינו אל נכון את לשונו א)
המשהתה; כי דבר עברית לא במבטא יהודי אסיה ולא
במבטא היהודים האיטלקים והספרדים הגולים והאנוסים. לדבריו
לא ידע את התלמוד ויתר ספרי עברית מלבד כתבי הקדש. אך
מספר הזכרון אשר לו נראה כי ידע, לא רק התלמוד, כי היה
לו גם יד ושם בקבלה, ולהפצו ותכליתו היה יותר דרוש לו לעשות
עצמו לאיש ישראל מהישראלים הקדמונים, בן השבטים, אשר
אלפי שנה אין להם דבר עם היהודים הנפוצים בכל קצוי ארץ.
בגלל הדבר הזה. כאשר שאלוהו בפורטוגליה אם מחזיק את
עצמו לנביא או למשיח או גם למבשר הגאולה, היה דברו לאמר:
אינני לא נביא ולא בן נביא, גם אינני לא חכם ולא מקובל, כי
אם שר צבא ובן מלך מזרע בית דוד. וכן מתארהו רבי שלמה
מולכו בשם „איש גבור חיל החסיד דוד הראובני" ב)
ובאיש חסיד נראה באמת, והרבה בתפלה ויסגף את עצמו
בתעניות וכמה פעמים ישב בתענית ששה ימים רצופים. — זאת
תורת האדם, אשר שנות מספר היה לשיחה בפי כל גדולי
אירופא ופעלתו ומעשהו הרעישו לב האנוסים בפורטוגליה וספרד
ומהם תוצאות למעשים מעציבים ומעוררים מגנת לב ושבר רוח...

והאפיפיור בימים ההם היה קלימנס השביעי (Clemens VII),
מיקירי הכהונה הקתולית ומהמעולים והמשבחים שבהכהנים
הגדולים, אשר עמדו להכנסיה הזאת מיום היותה. קלימנס היה
יליד ביתמדיציה ממשפחת הנשיאים המפוארים בפלורינציה
בירת טוסקאנה, עיר השירה והחזיון וכל תורת החן והנעם — כבן
המשפחה המהוללה הזאת בחכמת חרשים ומלאכת מחשבת בימי
הקופת התחיה (Renaisance), היה קלימנס גדל־דעה, חכם בעל
לב טוב וגומל חסד מטבעו; כל חפצו ומשאת נפשו היו לפרוק
עול הברברים, לאמר: האשכנזים, מאיטליה ארץ חמדתו, ומאד דאבה
נפשו כי פראים זרים ואכזרים—חיילות קארל החמישי, האשכנזים

א) רבי אברהם פריצול באגרת ארחות עולם פרק ד

ב) נטיתי בדברים האלה מעט מדעתו של גרעטץ על פי הדברים
שאבאר בציון ו׳ בסוף הספר

והספרדים, אז גדודי פראנין הראשון מלך צרפת, נתנו חליפות לבז ולמשסה את מדינות הארץ הברוכה הזאת. — בימים ההם בא אבי הכנסיה הקתולית בין המצרים, ולכרות הפצו היה עליו להכנים ראשו בין שני האיתנים מצוקי איירופא — אשר נלחמו איש את רעהו מלחמת הרג ואבדן: — קארל החמישי, בן בתם של פרננדה ואיזבל, היה כמעט בזמן אחד לקיסר אשכנז, מלך ספרד וכל מושבותיה בקצוי ארץ ויִמים רחוקים, ומושל מדינות פלנדריה (הולנדיה ובלגיה היום), ויהי האדיר במושלי ארצות התבל, וידו מצאה אז לאחוז בכנפי ארץ מקצה התבל עד קצה, ולנער ממנה את הכופרים והמינים שרבו בימים ההם. — לנגדו התיצב פראנין הראשון מלך צרפת, אשר תקע יתדו באיטליה הצפונית, במילנה העיר אשר בלומברדיי המדינה, ויבקש קרבת הרפבליקה הוויניציאית והאפיפיור ברומא — לכרות עמו ברית נגד קארל החמישי ולעשות לאַל את חפין זה האחרון להיות מולך בכפה. — שמע זאת קארל החמישי נכד פרננדה ואיזבל ויתעבר, כי הבן הנאמן להכנסיה הקתולית, אשר הלך בדרכי אבותיו, ויצת גם הוא מדורות אש בכל ספרד, להעלות עולה כליל את היהודים, המוירים וכל אלה אשר נצנצה בהם רוח מינות לותיר וקלוין, ובדם ואש נשפט עם כל זעומי הכנסיה הקתולית. הבן הנאמן הזה, האדוק בכנסת דתו, שכח עד מהרה את תורתו ואלהיו, וישלח דברו אל קלימנס השביעי לאִים עליו ולאמר, כי אם יתן ידו לפרנין מלך צרפת, ויתן גם הוא לתורת לותיר וקלוין להתפשט באשכנז ואגפיה, ועוד מעט ולהכנסיה הקתולית לא תהיה תקומה באירופא. אז בא האפיפיור במשעול צר, כי אם יעזור לצרפו; והעלה עליו חמת הקיסר, והקים הוא את דברו, להקים את הריפורמציה לו לרועין; אז עתידה כל אשכנז והממלכות סביבותיה להתהפך כלן למינות לותיר וקלוין, ואם יתן ידו להקיסר והביא את ארין מולדתו האהובה והחמודה בעול שעבוד מלך קשה ולעולם לא תצא עוד להרות. — בגלל הדבר הזה נבקה רוחו ובינתו הסתתרה, ובכל היות האפיפיור קלימנס מטבעו זך השכל ובעל בינה ישרה, לא חדל אז לדרוש ולשגות בהבלי האסטרולוגיה, להשכיל אל

האותיות אשר תבאנה על פי חזון הכוכבים ותכונת הגרמים השמימיים. — קלימנס השביעי לא היה קנאי ואדוק, וכההולך לפניו ליאון העשירי היה בעל טוב טעם ודעת חכמת חרשים יותר מהיותו נשיא־אלהים וכהן עליון לכהני הכנסיה, היה נשיא בעמו משכיל על דברי המדינות ובן עולם הזה.

אחר הדברים האלה על המעמד המדיני ורוח־היום בעת ההיא ברומא נשוב אל דוד הראובני, אשר עזבנוהו בוויניציאה בבית רב החובל להאניה אשר הביאתהו מאלכסנדריא לאיטליה. ימים מועטים אחרי כן באו שנים מנכבדי קהלת ישראל בעיר הזאת: רבי משה הציר ורבי מצליח (Feliee), ואלה השנים, נשואי פנים בעדתם, הגיגוהו לפני פרנסי הקהלה, ואף כי לא גלה להם את חפצו, רק אמר, כי ציר שלוח הוא אל האפיפיור לטובת כלל ישראל, נתנו לו ספינה להביאהו רומאה. בחדש אדר הרפ"ד בא דוד בשערי עיר־עולם; ובבאו רכב ברחובות קריה על סוס לבן ועבדו הולך אחריו ומתורגמן הולך על ידו להיות המליץ בינו ובין הכהנים והשרים, אשר יהיו לו דברים עמהם, ויבוא עד לפני שער הותיקן ובבואו נתקבל תיכף מהחשמן (קרדינל) גיוליה (קרי: דזיוליה Giluio) במושב חשמנים אחרים, שרי כהונה גדולים ונכבדים, ולא ארכו הימים ויזכה גם לקבלת פנים מאת האפיפיור קלימנס בכבודו ובעצמו וימסור לו את הכתבים והתעודות אשר לו. — וטיב התעודות האלה, אשר הוכיחו להאפיפיור כי יש ממש בדבריו, לא נודע עד היום, רק בתורת השערה קרובה נראה, כי היו הכתבים האלה העודות שרי אניות למלכות פורטוגליה ועושי דבר הממלכה הזאת בארצות הקדם, אשר קיימו ויאמתו כל דברי דוד. בגלל הדבר הזה אמר האפיפיור, כי אמנם כן, דברי דוד מצאו מסלות בלבבו, אבל למען דעת אם נכונים הדברים, דרוש לו לשלוח התעודות למלך פורטוגליה והשרים היושבים ראשונה במלכות הזאת, לשמוע חוות דעתם עליהן. — וישב דוד ברומא להכות אחרית דבר ויארכו הימים כשמונה חדשים. ובלישבונה קרית מלך יוהאן השלישי בפורטוגליה, בחנו את התעודות האלה וימצאו אותן נכונות וכלן מקימות ומאמתות את דברי דוד הראובני וספוריו. וכבוא

תשובת מלך פורטוגליה, נתקבל שנית מאת האפיפיור בארמון הותיקן, ובפעם הזאת בפאר והוד מלכות כיאות לבן מלך וציר שלוח מממלכה אדירה. בדרכו אל ארמון האפיפיור רכב על הפרדה לבוש מהלצות ועשרה יהודים ושתי מאות נוצרים הולכים אחריו ללוית־הכבוד.—זמן רב דבר עמו האפיפיור ואיש—מלבד המליץ ביניהם—לא עמד בדברו עמו. יש לשער, כי קלימנס ראה הדרך היותר טובה לפניו לצאת מן המיצר שבא בו כאשר הכניס ראשו בין קיסר אשכנז ומלך צרפת, לק־וא מלחמת מצוה וחובה על תרכיה, לדבר על לבם להת יד לרפין דוד הראובני, ואז יעזבו שניהם הכסכוכים שביניהם באירופא, ושם האפיפיור יתעלה ויתקדש אם על ידו ישברו גאון עז התרכיים האויבים הנוראים אז להכנסיה הנוצרית. וכל זאת יעשה בעזרת גבורי ישראל שוכני נאות־מדבר אשר במדינת חבור.

המעשים האלה הרעישו לב היהודים הנגלים והנסתרים ויעוררו בקרבם רגשות תקוה נעימה. כח דמיונם התלהב ויחזו גדולות ונצורות—ובאמת האם לא הפליא ה׳ עמם לעשות, כי בעצם העת ההיא, אשר צרת העם המלומד בצרות התגברו לבלי חק, עד כי נראה אשר בא הקץ על כנסת ישראל יושבת אירופה התיכונה והמערבית; כאשר בכל כדור הארץ נודעו אז רק שתי ממלכות, אשר שם ישבו היהודים בשלוה: פולניה והרכיה—ובכל יתר הארצות כמעט מדי יום ביומו העלו מהם מאות ואלפים על דמוקד, לעת כזאת זכה יהודי להתקבל בכבוד מלכים מאת אבי הכנסיה הקתולית, לבוא בסודו ולשאת ולתן עמו בדברים שהם כבשונו של עולם!—גם קטני אמנה ביהודים היו מוכרחים להודות, כי קורטוב של אמת נמצא בדברי האיש הנפלא הזה וכפוריו; בכל הארץ יצא שמו ומכל עבר ופנה באו לראות פני איש המופת הזה. —האשה הגדולה בינבינידה אברבנאלה אשת השר רבי שמואל אברבנאל וכלתו של דון יהודה—האשה הגדולה רעית הנשיאות לבית מדיציה בטוסקאנה, אשר מנעוריה היתה עומדת בהיכלי מלכות ושרות ועם זה היה ביתה בניאפול בית ועד לחכמי תורה כנזכר למעלה, שלחה לדוד הראובני מתנות

יקרות ובגדי חמודות וכסף רב, ועל כלם דגל־יהודה מעשה משי ורקמה, ובידיה רקמה על הדגל את עשרת דברי הברית וציורים יקרים לכבוד הלאם הישראלי—מתנה לכבוד הציר השלוח ממלך ישראל בקצות ארץ ערב. יהודי רומא ויהודי ארצות אחרות ראו בדוד האיש המפנה דרך למלך המשיח, ויהיו מתאמצים להתקרב אליו, לבוא בסודו וליהנות לאור פניו. — אך דוד הראובני היה איש יודע דעת וחשבון לכל פעל, וידע גם כן כי לא טוב להענין והמעשה, אשר אליו נשא את נפשו, להתקרב יותר מדי אל היהודים, ולא בא עם איש מהם בדברים, רק עם עשיר גדול ונכבד ושמו רבי דניאל מפיסא (Pisa) ולו מהלכים בחצר האפיפיור, ור' דניאל זה הספיק לו את כל צרכיו ומחסוריו כל ימי שבתו ברומא.

ותקות דוד הראובני באה ונהיתה. כעבור שמונה חדשים לשבתו ברומא בא ספר כתוב ממלך פירטוגליה, הקורא אותו בקריאה של חבה לבוא לעיר מלכותו, לדבר עמו דברים נכבדים בהליכות המדינות ולהקים את דברי הברית בין פורטוגליה ומלכות ישראל אשר במדבריות ים סוף. ויצא דוד מרומא אחרי קבלו ברכת הפרידה מהאפיפיור וכל חשמניו, וישב בספינה [א]) מלאה כל יקר, וברוב פאר והדר נסע לדרכו ודגל־יהודה נטוע על תרן הספינה מתנוסס בהדרו ומרחף באויר הרקיע, לבשר מרחוק תשועת ישראל על ידי בן המלך וגבור החיל, הציר השלוח ממלכות ישראל בקצות ארצות תימן.—ויבוא

א) ממאמרי גראטץ בחבורו הגדול ובמאמרו „דוד הראובני ושלמה מ־כו" בספר העתי: Frankels Monatssrchift 1859 ,205—230, 241—256 אין להכריע אם נסע בספינות האפיפיור או של מלך פורטוגליה. ור"א פריצול באגרת ארחות עולם פי"ד אומר: „האפיפיור בשמו קלימענטו הסכים לפטרו „ולשלחו בכבוד ובספינה רבה מלאה כלי קרב ואומנים לירות מכלי קרב „ממתכות לזרוק אבנים בכח איש וכו' וכו', יהודים ונוצרים, דרך פורטיגאל, „ולסדר עליו אל המלך למלא רצונו ולצוות לכל אומה נוצרים אשר יבא שם לכבדו, לעזרו ולמלא את רצונו" וכו'.— מזה יש לשפוט, כי החל האפיפיור למלא הבטחתו, ועיין בציון ז' בסוף הספר, בדבר עדות רושמי קורות הימים הנוצרים בני הדור ההוא ע"ד דוד הראובני ושלמה מלכו.

דוד עוד מקום תחנות המלך וכסבו באלמיירין (Almeirin) ארמון מקדש מלך בקרבת סנטרם (Santaram), הוא וכל בני לויתו בחדש נובימבר שנת רפ"ה (1525). גם המלך ושריו האירו פניהם אליו ויתקבל בכבוד מלאך ממלכה אדירה, ויעשו עמו חוזה ויכרתו עמו ברית ואמנה, כי מלך פורטוגליה יתן לשבטי ישראל בחבור ונביה כלי נשק וכלי מפץ ואבק שרפה עם אומנים ויודעי דעת תכסיסי המלחמה, להשתמש בההמצאות החדשות האלה, והם—שבטי ישראל—תהיה ידם בצבאות התרכיים, החונים בערב ומצרים, למען תמצא יד הנוצרים להביא מלחמה בשערי תרכיה שבאירופה ולהשלים את תבוסתה. ישנן ידים מוכיחות, כי בעת ההיא עזב יוהאן השלישי דבר האינקוויזיציה וגם חדל להזמין לדין את אלה מהאנוסים שהיו מתרשלים בקיום מצות התורה הקתולית וגם שומרים את היהדות כמעט בגלוי. גם הקנאי והאדוק הזה חש בנפשו, כי לא יתכן לבעל ברית מלכות ישראל אדירה, לרדוף באף ותוכחות חמה את בני ישראל—הנגלים או הנסתרים היושבים בארצו.

מי ימלל חדות לב האנוסים הלקוחים למות, בשמעם כי יש ניר לממלכת ישראל, כי תקות מחכי קץ ישועה קרובה לבא, וגם הדבר הזה, כי גם ממשלת המושל הקנא והנוקם, אשר כבר היתה נכונה ליסד האינקוויזיציה בארצה נסוגה אחור ממחשבתה הרעה; ויהי דוד בעיניהם לשליח מלך המשיח, המפנה דרך לגאולה ותשועה שלמה, וכבר מנו הימים ויחכו בעינים כלות לשעת רצון, כאשר יופיע גואל צדק להביאם לציון ברנה, לבנות להם ירושלים החדשה בשמחת עולם ובכבוד אלהי ישראל עליהם יראה. — מפורטוגליה עברה השמועה אל ספרד להאנוסים אשר שם, מקום שם הכינה האינקוויזיציה את מזבחותיה, טבחה טבחה ותעלה על מוקדה זבחי אדם אלפי בני ישראל. שמחת עולם היתה על ראש האמללים האלה, אשר בכל רגע היו צפוים להיות מוצאים להשרף; — מי תכן רוח הנענים והנדכאים האלה ומי ידע את מצוקות לבבם ושברון רוחם משנה שברון בכל עת ושעה. בכל יום ויום היו זקוקים לדקדק במנהגי הדת, אשר אין לבבם פונה אליה, ולמלא כל מצותיה, עוד יתר רב

מהנוצרים הגמורים, ובמסתרים בכתה נפשם על מעלם וכחשם בתורתם מורשה להם מאבותיהם, ואשר גם הם החזיקו בה בכל כח אהבתם את עמם ואלהיהם. — ובכל זהירותם היתה הרב חדה תלויה בחוט השערה מעופפת על ראשם: כל דבור קל, כל עקימת שפתים וקריצת עינים. כל שליטת עין הרע, כל השד או גם עלילה ברשע של כהני און, אשר נתנו עיניהם בנכסיהם וקניניהם, ולפרקים גם בבנותיהם, היה די להעלותם לגרדום לידון, למען העלותם על המוקד לקרבן כליל לתורת הקנאות. — אין פלא, כי לאנשים אשר העולם חשך בעדם נחשבו גם כן מאורות הבינה הישרה, ונמצאו בהם גם אלה אשר הוכו בתמהון ושגעון. בגליל הירירה (Herrera) בעיר פובלה־די־אלקסיר (Puebla de Alcocer) קמה אנוסה אחת, אשר שלט בה רוח שגע ; ודבקות (Extasie) במדה גדולה מאד, ובבאה במעמד הפרפור, היתה חולמת בהקיץ וחוזה חזיונות ותתנבא ליום גאלה וישועה, ותמצא גם הנביאה הזאת מאמינים בין האנוסים [א]). שנים אחדות אחרי כן קם אנוס אחר בברצלונה, והוא היה תלמידו של מהר"י בירב, ויהי גם הוא שוגה על דמיונות ומשגה רבים אחריו. הוא היה אומר, כי נגלה לו אלהים בשלש פרצופים, גם נבא כי יומת בידי שופטי האמונה וביום השלישי אחרי מותו יקום לתהיה, וכל המאמינים בו מובטחים הם שיזכו לאשר הנפש וחיי עולם הבא — שוטרי האינקוויזיציה, תחת לראות באמלל הזה חולה במחלת הנפש, תפשוהו ויומת או נשרף בידי מלאכי משחית אלה [ב]). — אויר עולמם של הנדכאים האלה היה מקטר באדי הדמיון ותגברת רגש הלב על כח השופט, ותקוות המשיח ונפלאות גדולות היו מרחפות ברוח. בהודע דבר בא ציר מלכות ישראל לפורטוגאל תקפה רוח־שברון בעצומיה את אנוסי ספרד ויהיו כמתהוללים, וגם נסו לעבור את גבול הארץ ולהמלט לפורטוגאל.—בהמשך הדברים עוד נספר מה עלתה להאמללים האלה, אשר בשגעונם עשו אחדים מהם מעשים זרים באמת. —

א) Llorente, eistoire d 'Inquisition en Espagne I p. 337.

ב) שם I, עמוד 328.

את כל הדברים האלה ראה דוד הראובני שהיה יוצא ונכנס בחצר המלכות ויהי יהודי לעיני השמש, ויהי כמחריש, וגם היה נזהר מאד במעשהו והליכותיו עם האנוסים, ומנע מתת תקוה בלבם וגם הניאם מחפצם לשוב אל דת אבותיהם בגלוי והזהירם שלא לדחוק את הקץ[א]. ידע דוד הראובני, כי תהום פתוח לרגליו ופסיעה קטנה אחת שלא כהוגן תצעידהו למדחפות ותביא שואה עליו ועליהם. אך בכל אלה היו עיני האמללים לו תלויות, לבם התרגש בקרבם, ונרעשים ונפעמים חכו להמעשים המתרגשים ובאים....

....

בין האנוסים בלישבונה, אשר בהראות להם דוד הראובני, ראו קרן־אורה ואותות גאולה ותשועה קרובה, נמצא בחור נחמד למראה יפה להלל, עלם רב הכשרון ושאר־רוח, בעל נפש זכה ומשכלת, לב טהור, אך גם בעל דמיון עז וטבע נוח להתרגש ולהתפעל. שם הבחור הזה בנשאו על פניו מסוה הדת הקתולים דיוגו פירים (Diogo Pires) (נולד קרוב לשנת הרס"א, מת על קדוש השם בשנת הרצ"ב). העלם גדל־דעה ורב הכשרון הזה, לו נולד ונתגדל בעולם אחר ובתקופה אדרת, כי אז היה עתיד—על פי תכונת נפשו, הלך־רוחו, חכמתו ובינתו ותעופת כח דמיונו—להיות מליץ חוזה חזיונות אחד מני אלף, משורר בחסד עליון או חכם חרשים ובעל מלאכת מחשבת כאחד מגדולי עולם בחן ונעם, יפי ונשגב; אך גלגולי הסבות הרעות—תוצאות הקנאה ההוללה ועריצות המלוכה והכהונה בספרד ופורטוגליה—הפכו את הוד התכונות היקרות האלה למשחית, ובהתעות דמיונו של האיש הזה במרחבי ההזיה, היה לכלי חפץ בידי דוד, האיש הערום והציר המדומה לממלכת ישראל המדומית. דיוגו פירים חזה בדוד חזות־הכל,—המלאך הגואל אשר שלח ה׳ ממרום קדשו לבשר לעניי עמו ונדכאיו — האנוסים הנענים והנגשים—קץ ותכלה לצרותיהם ומצוקותיהם וראשית

א) עיין בציון ז׳ בסוף הספר.

גאולה וישועה. ומדי באה המחשבה הזאת אל לבו — והוא עודנו ערל־בשר ונושא על פניו מסוה בן נאמן להתורה הקתולית, ותתקפהו המחשבה הזאת בעצומיה והרכיבהו על בנפי דמיונות אין קין ותמורה כבירה ונמרצה עברה על נפשו ויהי לאיש אחר מאשר היה עד כה.

דיוגו פירים נולד לאבותיו האנוסים, כאמור למעלה, קרוב לשנת הרס״א, שנים אחדות אחרי השמד של המלך עמנואל, ואבותיו חנכוהו באורח השכלה כיאות לאחד מבני מרום עם הארץ, וגם הקנוהו דעת בלשון רומית להבין בה ולכתוב את הגות לבו, וידע אותה ידיעה נכונה. והשפה הזאת היתה אז לשון כל משכילי העמים כלשון צרפת שנות מאות אחרי כן. דיוגו פירים כבר עמד על משמרת נכבדה במשמרות המדינה אף כי היה צעיר לימים—כבן כ״ב, כ״ג שנים—ויהי סופר באחד מבתי המשפט העליונים בלישבונה, וגם אהוב ונחמד בחצר המלך, כי העלם היפה והנחמד הזה היה לחמדת לב הנשים הגדולות בחצר מלך פורטוגליה [א]. — אין ספק, כי מנעוריו הקנהו אביו, או מורה אחר מן האנוסים, דעת תורת ישראל והלשון העברית וגם הספרה התלמודית וחכמת הקבלה [ב], כי כמעט שנכנס בברית היהדות בגלוי והננו רואים אותו סופר מהיר בלשון התורנית בימים ההם ומלא בדעת דברי התלמוד והמדרשים וספרי הקבלה — יותר מזה לא נדע דבר מתולדות האיש הנפלא הזה מימי הילדות והבחרות. — ויהי כבוא דוד הראובני לפורטוגליה וספוריו מצאו מסלות בלב המלך ושריו וכל רבי המלוכה ובני מרום עם הארץ דברו רק בדוד ובמלאכותו, ויחל גם דיוגו פירים לשוט על פני ים דמיונות, ויחפש רוחו ועוד מעט וההויה תקפתהו בעצומיה ויהי להוזה־חוזה וחולם בהקין. וסוד כל חזיונותיו הוא — גאולת האנוסים ועקבתא דמשיחא —. דיוגו פירים נסה לבוא בדברים עם דוד הראובני, להביע לו כל הגות לבו ולמען דעת אם יתאמתו חזיונותיו

א) עיין ציון ז׳ בסוף הספר.

ב) עיין שם.

אל מלאכות דוד ופעולותיו. אך דוד לא מהר להתקרב אל הצעיר הזה ולהוציא לפניו כל רוחו וגם אמר לו, כי לא הוא האיש אשר יקדש, כי הוא אך איש צבא בעל מלחמות, דבר אין לו עם מסתורין וסודות הקבלה, גם לא ידע דבר מהתגלות המשיח, רק שלוח הוא במלאכות אחיו יוסף מלך שבטי ישראל בחבור וכוש. בכלל לא אבה להכנס עמו בדברים.— אז דמה דיוגו פירים, כי לא יחשבהו דוד לכשר והגון לגלות לו גדולות ונצורות, לפני הבנסו לברית עם ישראל והוא עודנו ערל־בשר. וילך אל ביתו ולא הגיד לאיש דבר, ויחרף נפשו למות, כי מל עצמו בידו, וכאשר יספר אחרי כן בעצמו „היה דמו שותת ויורד כמעין הנובע המתגבר", עדי התעלף ויחלה ויגיע עד שערי מות. כח החיוני והבהרות התחזק על מחלתו ולא ארכו הימים ויחי ויקם ממשכבו, וימהר לבוא אל דוד לעמוד לפניו ויקרא: „עתה אוכל לבוא בסוד ה', כבר נכנסתי בבריתו של „אברהם אבינו, כבר קיימתי מצות בורא יתעלה „והריני מהול כאחד מבני ישראל, ונקרא שמי שלמה „מלכו [א]). דבר אלי דבר ואל תכסה ממני"—. אך דוד, תחת לשבחו ולפארו על מעשהו מעשה אדיר־אמונה ומוסר נפשו על קדוש השם, עוד התרעם עליו ויאמר לו: אל תמיט רעה ואסו נורא עלי ועליך ועל האנוסים כלם, כי ישמע המלך אשר עשית; יאמר כי אני הסבותי את לבך מהאמונה הקתולית והרעות לי, ולמלאכותי הנכבדה.

אחרי אשר נמול דיוגו פירים ונקרא שמו בישראל, או כי כן קרא לו אביו בשמו העברי מיום הולדו, שלמה מלכו, התגבר עליו כח דמיוני, אילי לרגלי חלישותו ומחלתו, ויוסף לראות חזיונות ודמיונות בחלום ובהקיץ גדולים ונוראים מהראשונים [ב]). ובחלומו וירא שלמה מלכו והנה '

א) עיין ציון ז' בסוף הספר.

ב) כל חזיונות ר' שלמה מלכו יבאו בציון ז' בסוף הספר ובפנים אביא רק הדרוש להרצאת הדברים והבנת המעשים,

„זקן נכבד וזקנו ארוך ומראהו כתלג חיור. ויאמר
„לי בא עמי לחורבה אחת מחרבות ירושלים והלכתי
„עמו לשם, ובתוך הדברים האלה נראה שאני בדרך
„זמן רב ושלשה אילנות יוצאים משרש אחד,
„וענפיהם נפרדות אל כל רוח, ועל הענפים ראיתי
„יונות הרבה [יהודים שעמדו בדתם ויצאו בגולה]
„לבנות—וביניהן [נמצאות] יונות אחרות מגוון דשן
„(ירוק כהה), והן רכות מהלבנות ומגוון דשן שלהם
„נראה שלא היה להם כן בטבע מתחלה, רק שהיו
„לבנות קדם ונשתנו.... [המה האנוסים—המרנים
„הפוסחים על שתי הסעפים], וביניהן נראו גם
„יונות שחורות [שנתנכרו לגמרי להיהדות ויהיו
„לקתולים בלב ונפש] והן מעטות מהלבנות. וסמוך
„לאלו הלבנות היה שדה גדול.... ובשדה עובר נהר
„גדול, ומעבר הנהר היה עם רב אנשי מלחמה
„פרשים רוכבי סוסים בכלי מלחמה, חרבות ורמחים
„מורים כדורי ברזל באש. וכונת החיל להכרית
„האילנות....

„והנה האיש הראשון נפל עלי וישת פיו על פי ועיניו
„על עיני וכפיו על כפי ויאמר לי: ההבנת בחזון
„מקרה היונות האלה ושנוי גווניהם מה הן ועל מה
„הן מורות וגם הגוים האלה המכים אותן וממיתים
„אותן מה הוא? ואמר: אדני! לא הבין עבדך את
„הדבר הזה עתה, אך נכמרו רחמי על היונות הללו
„עם חברי ורחמתי עליהם והיה לבי כואב... ויאמר
„אלי: שא נא עיניך וראה את כל החיילות האלה
„ותבין סופן ותדע מה הן היונות ויפח על הגוים
„האלה [המכים בהיונות] ונעשו גל עפר.... וגם
„נפח על היונות, אשר שנו גוונם הם וכלם נתלבנו...
„והנהר הרבה מים יותר מבראשונה, ויוציא אילנות
„על שפת הנהר מזה ומזה ופירותיהם משונות....
„בעת ההיא, ואמר אל האיש: הגד אדוני אל עבדו

„מה המופתים והנסים האלה אם מצאתי חן בעיניך.
„ויאמר אלי: לא תוכל עתה לדעת את הדברים אבל
„יהיו נעלם [נעלמים] ממך .... "

כהנה וכהנה ראה שלמה מלכו בחלום וגם—בהקיץ. מן בעלי הקבלה היה הוא הראשון בדור ההיא, שנדמה לו, כי זכו אותו מן השמים, שמלאך אחד יעמוד לימינו, לגלות לו סתרי תורה ודברים שהם בבשונו של עולם, ואת מלאך פניו זה קרא בשם „מגיד" — ומני אז היה „המגיד" לנאמן־בית הרבה מקבלים, אשר זכו, כי יהיו להם מלאכים עומדים לפניהם ומעת לעת יגלו להם תעלומות חכמה ורזי עולם. גם דוד הראובני החל להאיץ בר' שלמה מלכו לעזוב את פורטוגליה וללכת ירושלימה, כי ירא מאד לבל יאשימוהו, כי הוא החזיר אותו לדת ישראל, ובכן יצא רבי שלמה מלכו מארץ מולדתו וימלט ארצה תרכיה.—ונראה הדבר, כי בעת שבר חרון אף האינקוויזיציה והצטננה התלהבות הקנאה הדתית של המלך יוהאן השלישי, לא השגיחו על הדרכים ולא שמו מעצור להאנוסים מעבור את גבולות הארץ.

ר' שלמה מלכו גר הצדק בא לראשונה לאחיו הספרדים בתרכיה שבאירופה. עוד לפני באו הגיעה שם השמועה על אדות איש הפלאי והנפלא דוד הראובני ומלאכותו מטעם מלך ישראל ושבעים הזקנים בממלכת חבור—ודבר ר' שלמה מלכו, כי הוא שלוחו של דוד. ולמראה הדבר, כי צירו של דוד הוא גם כן איש הפלאות, גר צדק, שהקריב חלבו ודמו על מזבח האמונה הקרובה אל לבו, „הבחור הנחמד" (כי היה אז כבן כ"ה שנים ואולי גם מעט מזה) הלוקח נפשות ביפיו ותחמדת תארו ונעם מדברו, למראה הדבר, כי זה האיש אשר נתגדל ונשתרש בבריתו החדשה, ולא עברו עליו רק ימים מספר מיום הכנסו בברית עם ישראל והנה הוא מלא וגדוש בדעת התורה וחכמת הנסתר, „כי הוציא מפיו דברי חן ורוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו" א), למראה כל הנפלאות האלה נתלהבו המוחות

א) דברי רבי יוסף הכהן בספר דה"י, חלק שני, דף י"ט, הוצאת לבוב 1859.

ונתרעשו הלבבות. בעיר אדרינופול נפגש ר׳ שלמה מלכו לראשונה עם שר־התורה ואביר ההלכה בישראל עם רבינו יוסף קארו בעל „בית יוסף״ „והשלחן הערוך״. עד העת ההיא היה כל עסקי של מרן קארו (כשמו המקובל והמוסכם בישראל) רק בנגלה [א]), אמנם מעת ההיא והלאה נמשך גם הוא בכח ר׳ שלמה מלכו המקבל—כי אין לך דבר רב כח להשפיע מאיש על חברו, כהשגיון על דמיונות וחזיונות. גם את הר״י קארו תקפה תורת הסוד בעצומיה, וירבה חזון גם הוא ויהי גם לו מלאך פניו—„המשנה״—או „המגיד״—אשר הורהו חדשות ונצורות, ע״י צרופי אותיות, ויגל לו עתידות גדולות ונצורות. וכה רבה השפעת ר״ש מלכו על הר״י קארו, וכה אצל עליו מרוחו, עד כי חפץ גם הוא להדמות לו, וכל חפצו ומשאת נפשו היו שתתקיים בו נבואת „מגידו״ לקדש שם שמים ברבים, כאשר עשה „שלמה בחירי״, כי „ימות גם הוא מות ישרים ותהי אחריתו כמוהו ויעלה לרצון כשה תמים על מזבחו״ [ב]).—ר׳ שלמה מלכו אצל מרוחו על כל אלה שבאו עמו בדברים, ורבים השתוקקו לאחרית קדושה, למיתה על קדושת שם האמונה. ר׳ שלמה מלכו ישב זמן רב בשלוניקי, שהיתה אז למרכז המקבלים בבית מדרשו של רבי יוסף טאיטאצק (עיין למעלה) ושם נגלו לו שנית מראות וחזיונות. כל בני העם, החכמים וההמונים, בקשו לחזות בנעם פניו, לשמוע אמרותיו ודרשותיו—דרשות גר צדק, אשר התהלך בחצר המלך, ומשם יצא ויהי לחכם מקבל ומורה ודרשן גדול ונפלא והוא עודנו באביב ימיו ומראהו נחמד ונעים, וחסד תם וענות צדק על פניו ילינו,

---

א) ע״ד הר״י קארו ותושית מפעלו הב״י והש״ע עיין להלן בפרק „המחלוקת על דבר הסמיכה״.

ב) במגיד משרים מיום שבת כ״ז חשון (כנראה שנת דפ״ט) דפוס ווילנא דף ד׳: „הלא לך למנדע, דמאי דמדקדק האי צדיקא שלמה ידידי״. ובאותו דף עמוד ד׳: ״כמא דאולפנינך ועוורך שלמה ידידי או אימא ה׳ צבאות עמנו. ואזוך לאעלא לארץ ישראל ולאתיחדא עם שלמה ידידי וכל חברייא.... ואזכך לאיתוקדא על קדושת שמו... ״ ועיין עכ״ז ציון ז׳, ששם אביא כל דברי גראֶטין בהערה ד׳ לחלק ט׳ — ופה אין מקום להאריך.

וקני החכמים היו מחכים למוצא פי הצעיר לימים, אשר הירבה לבאר להם כתובים סתומים על פי דרכו ולעתים גם גלה סודות ונבא עתידות, אשר לבקשת אוהביו בשלוניקו כתב על ספר ראשי פרקים מדרשותיו ונדפסו בשם: „ספר המפואר" או „הדרשות" א)—.

מאז ומקדם, בכל ימי היות האומה הישראלית בגולה,

א) אחשוב לא למותר להביא ראשי פיקים מהספר הזה (דפוס שלוניקי רפ"ט), שנדפס שליש שנים לפני מות מלכו על קדוש השם ושליש או ארבע שנים אחר שנתגייר, — בהספר קטן הכמות הזה, ימצא החוקר בדעת בינה לעתים, ובכלל בתולדות ההשתלמות הרוחנית, ענין נכבד והקדמות לתולדות נכבדות, סגנון לשונו, והמדרשים הרבים והרמזים וצרופי תבות ואותיות מוכיחות על המחבר שהיה מלא וגדוש בידיעת התורה, התלמוד והמדרשים וספרות הסוד — בפתח הספר יאמר (כמו שנתבאר בפנים, שנעשה לחפץ אוהביו המקבלים בשלוניקי): „אמר החכם המקובל החסיד ה"ר שלמה מלכו נר"ו" [מהמלה נר"ו הזאת הוכחתי כי זה הוא מההוצאה הראשונה, בעוד שהיה המחבר חי, כי שער אין עוד להספר הזה כלכל הספרים הראשונים „בהעת הראשונה להמצאת הדפוס] „למען אחי ורעי הנאהבים היושבים „בסאלוניקי הדורשים ממני לשלוח להם איזה דרוש על ד ר ך ה א מ ת, או „איזה פירוש על שום פרשה, או מאמר מרבותינו ז"ל, וכדי למלאות שאלתם „ובקשתם אמרתי לכתוב להם החבור הזה, אף כי לא נכחד ממני קצר השגתי „והבנתי בו, כי עונותי גרשוני מהסתפח בנחלת ה', עם כל זה בטחתי בחסד „עליון ידריכני בדרך הנכונה". — בכל היות הספר הזה ספר קבלה, הוא מובן מאד ולשונו קלה ומובנת גם לאנשים שאין להם יד בידיעה הזאת — הר"מ אלשיך המביא בפירושו על ההורה איזה פעמים את ר"ש מלכו, שם לו הספר הזה לעינים. — יסודות הספר הזה המה: הויכות הנצחי בין הקב"ה וכנסת ישראל. — הריב וההתנגדות בין מ י כ א ל ו ס מ א ל, בין שר של אדום ועם ישראל — איוב הוא לדעתו משל על עם ישראל המלומד ביסורין (ככל אשר יאמר הר"מ אלשיך) [ספר המפאר דף י' י"א, וי"ז], את נבואת ישעיה נ"א-נ"ב בהפרשה המתחלת: הנה ישכיל עבדי וכו' יפריש על משיח בן יוסף; כאמור בפנים, הוא קובע את הקץ בשנת ש' לאלף הששי (שם י"ח)—ובכל אלה רוח אהבת הלאם הישראלי, קנאת האמת לכבוד התורה והאומה, רחוקה מאד מקנאת הדת כמשמעה, חופפת על כל הספר. כן בספר הזה וכן באגרתו השניה לרבי יוסף טאיטאצק המובאה ברה"י לר"י הכהן, הננו רואים אותו כאיש יודע בינה לעתים ובעל ידיעה מספקת בקירות הכנסיות וכתבי הקדש עם ספרי הברית החדשה. נפלא הדבר, כי ההלכה שנתקבלה בבית

היו ימי המלחמות הגדולות, לעת שנויים כבירים ונמרצים בדברי העמים והממלכות, גם ימי התעוררות התקוה לגאולה, ימי חבלי משיח, ובימים ההם באמת קרו מעשים גדולים ונוראים, אשר לא נראו ולא נשמעו באירופה זה שנות מאות: ספרד הבת הבכירה להכנסיה הקתולית, ספרד אשר מספר עריה היו חברי כהניה — הארץ אשר כלה היתה כמדורת אש אחת לשרוף עליה את היהודים והכופרים — הרימה יד באבי הכנסיה.

מדרש הבקרת לחכמי התיאולוגיה בדורות האחרונים, אשר בתרגום השבעים באו שבושים בכוונה והתנסחות הכתובים לרמזים שונים וידועים, עמד עליה גם רבי שלמה מלכו ובנגוד למקובלים אחרים, אשר לא שמו לבם כלל לעניינים קלים בעיניהם כאלה, הוא מרבה לקרוא תגר, בכמה מקומות על התרגום היוני הזה, שלדבריו, באו בו חסרות ויתרות, כדי לגלות פנים אחרות בתורה ולשים בפיה דברים שלא דברה מעולם – וכל דבריו במקצוע זה לא אוכל להביא בהערתי זאת; רק על דבר אחד נפלא יש להעיר, כי השערת גרֶאטץ בספרו הגדול (חלק ד׳ עמוד 113, ובספרי „דברי ימי ישראל" חלק שני עמוד 207), כי עקילס הגר תרגם את התורה מלה במלה, בכדי להוציא מלבם של המשבשים בכוונה, ולכן שבחוהו ר"א ור׳ יהושע, כי ראו בזה צורך השעה; ההשקפה הזאת נמצאה אות באות אצל ר׳ שלמה מלכו במכתבו הנ"ל, ששם בפירושו על העתות שבספר קהלת יאמר: „עת לקרוע... והעתיקוה לכמה לשונות והוציאוה למינות וכו׳... ועת לתפור — כד אתגייר אונקלוס וכמה גרים אחרים — ותרגם את התורה ועשה תפירה להקרעים"... — מדברו: „וכמה גרים אחרים", נראה ברור שידע על בוריה גם את תולדת התנועה הרוחנית ברומא בימי דומיטינוס והנטיה ליהדות שהתגברה אז (עיין גרֶאטץ ובספרי שם ובפרק שאחר זה), כל זה מוכיח, כי האנוס הרך בשנים (כ"ר שנים) קנה לו ידיעה גדולה בתיאולוגיה העברית ויהי איש הוגה דעות רמות — ונטיתו להיהדות והתגירותו היתה פרי מחשבה רבה והגיון תדירי בחקר אלוה ובקרת־הדת. הספר השני „חית קנה" המיוחס לר"ש מלכו לא השגתי לראות ולפי ידיעתי לא נמצא כלל במדינתנו. — להוסיף עוד יש, כי דעת ר"ש מלכו, בהשאלה שהיתה לאבן־הטועים לבעלי חקר־אלוה בימי הבינים — השאלה על דבר הידיעה והבחירה — היא כהדעה המושכלת של רבי עקיבא בפרקי אבות באמרו: „הכל צפוי והרשות נתונה" וכו׳, ובנגוד גמור להריפורמטור קלווין הצרפתי וחבריו. אחרי כתבי הדברים האלה מצאתי, שגם גרֶאטץ במאנאטסשריפט לפראַנקעל 1856 עמוד 257 בהערה עמד על זה. אך העיר וק על ישווי הסגנון במכתבו של רש"מ אצל ריה"כ ודבריו בספר המפאר, אך לא העיר על הדברים האמורים למעלה.

קארל החמישי הביא צבאותיו במקדש־מלך הכנסיה, ווידי צבאותיו היו בקדשי רומא, סגולותיה ומחמדיה. בחדשי מאי ויוני לשנת 1527 = הרפ"ז באו צבאות קיסר אשכנז ומלך ספרד ברומא, ויעשו הרג רב בחוצותיה, ולדברי סופרי הדורות היה מספר ההרוגים ביום 5 מאי שמנת אלפים איש. — המלך הארוק אשר בספרד הבעיר מדורות אש לצלות בהנה ובחי־אדם יהודים וכופרים, הביא מחנות הכופרים האלה — האשכנזים, אשר כבר הכירו תורת לותיר, במקדש הקדוש פיטר; האפיפיור נמלט בארח פלא וימצא מנוס לו בטירת ייגלסבורג נחלת בית אבותיו. חיילות קארל התפרצו אל כל בתי המקדש, שלחו באש את הותיקן; ואחרי אשר הרבו לשפוך דם ולהרבות זמה ותבל ולשלול שלל, התעטפו אנשי הצבא הפראים האכזרים בבגדי־כהונה, שבעים איש השמנים (קרדינאֶלע) ויכנסו לישיבת־כהנים (Conclav) ויבחרו לאפיפיור את לותיר הכופר הגרמני, ויקראו עליו: יחי הפפה! והקרדינלים המדומים האלה עשו להם צלם אדם בתמונת אפיפיור רוכב על המור — ובהמון חוגג עברו אחריו ברגלים רוכבים על המורים בחוצות רומא, לקלון הכנסיה ולחרפתה א). — הספור על דבר מצור הטירה, שהתבצר בה

א) עיין ספר דברי ימי עולם שלאָססער T. 9. עמוד 414, ועיין ראנקע בספרו Geschichte der Päpste der letzten vier Jahrhunderte 71—75 ובעריש עם גרובער ערך Clemens VII. שלאססער מבקש להסיר האשמה מעל האשכנזים על האכזריות הנוראה ועל הלול הקדש והשחיתם כל יקר ונחמד במעשי מלאכת מחשבת, ויבקש להסיר החרפה הזאת מעל האשכנזים הלוהירנים, אך רבי יוסף הכהן שהיה כמעט בן הדור ההוא ואת כל המלהמות האלה יספר ברוב ענין — ויאמר: „ותנתן רומה" לשלל ונשסו הבתים והנשים „נשכבו ויצא העיר בגולה, ורוב הכומרים נכרתו מן העיר: ואת הכומרות „ענו... ואת כל אשר להן בזזו, ויתנו את הבירה אשר לאפיפיאו"ר ואת „כל במות הקדשים לשלל, ויוציאו כלי כסף וכלי זהב לרוב, ואת עצמות „הקדושים השליכו בטיט חוצות, וילעיגו על החשמנים והכומרים וילבשו „בגדיהם וילכו ברחובות קריה לחרף ולגדף, ותדל רומ"ה מאד. — ואת הלותרנים ההם הביא הקנא והנוקם להרת הקתולית קרל החמישי — ר' יוסף הכהן יוסיף לספר: — „וגם היהודים שהיו שם (ברומא) נתנו לשלל „וימותו גם מהם במגפה ההיא ותעל שועתם השמימה", (דה"י חלק שני דף פ' ע"ב).

האפיפיור, איך היה שבוי בידי שרי חיל הקיסר, וכל המעשים הנוראים, שעשו הבנים הנאמנים האלה לאבי כנסיתם, להכהן הגדול, הממלא מקום פטרוס הקדוש על הארץ, אינם מענין הספר הזה. —

בספרו של רבי שלמה מלכו היה הרבן „קרתא היבתא" האות והמופת לתשועת ישראל הקרובה לבוא. במעשים מרעישים ארצות וושביהן כאלה, ראה ר' שלמה מלכו, ועמו יהודים רבים באסיה, בתרכיה, באונגריה ופולניה, באשכנז ואיטליה, עקבות מלך המשיח וגאולת ישראל הקרובה לבוא.

התנועה המשיחית הטילה סערה בלב אנוסי ספרד ופורטוגליה ותכה גלים בים זועף זה. — הם הוסיפו לתת את דוד הראובני לציר מבשר ומפנה דרך למלך המשיח, למרות דבריו אליהם אשר כהה בם על מעשיהם, כי, כאמור למעלה, נסבו עליהם מסבות הזמן רוח שממון ותמהון ויעשו מעשיהם זר מעשיהם. חבל אנוסי ספרד נמלטו בארח פלא מבור האינקוויזיציה, באיתה השעה, אשר שופטיהם התעתדו להעלותם על המוקד, וימצאו להם מנוס ומפלט על אדמת פורטוגליה בעיר הגבול קמפו - מיור (Campo-Mayor) וישבו שם, ואנשים מהם התגודדו לגדוד, חמושים בבלי נשק, ויעברו שנית את הגבול ויבאו למדינת בדויז (קרי בדהוין Badajoz) במערב ספרד על גבול פורטוגליה ויתפרצו אל בית הכלא אשר להאינקוויזיציה, מקים שהיו אסורים שם—ובבית הכלא עוד היו עצורות נשותיהם ובנותיהם; ויהרידו את כל יושבי העיר ויוציאו את הנפשות הלקוחות למות ויקחו עמהם וימלטו ארצה פורטוגליה. — המעשה הזה נתן יד לצוררי ישראל בספרד ופורטוגליה לקרוא תגר על מלך פורטוגליה, על כי לא יסד בית משפט האינקוויזיציה עד הנה בארצו. — ותוצאות המעשים האלה היו רעות ונוראות. כי הנשמע כדבר הזה להפיל טרף משני החיה הרעה—האינקוויזיציה, אשר כל באי בתי כלאיה לא שבו עוד לראות חיים? ראש האינקוויזיציה

בבדיוץ סיליה (Selaya) הגיש עצומותיו אל מלך פורטוגליה ויבא בקובלנא לפניו לאמר: היהודי הבא מארץ מרחק נסך רוח עז ותקוה בלב המרנים, עדי העיזו להתגודד לגדודים ולהתנפל על „הנוצרים הישנים" בבדיוץ א). במגלת ספר אשר ערך הכהן הדומיניקי אל המלך יוהאן השלישי, הוא דורש ממנו בשם אדונו ומלכו, מלך ספרד, למסור בידו את כל האנוסים שנמלטו לקמפו-מיור וגם העיר את לבו ויוכיחהו על התרשלותו, כי לא יסד בית משפט אמונה בארצו עד הנה. בראיות ומופתים חותכים—לפי חקי ההגיון, המיוחדים לעדת-כהנים וחבר נזירים— יוכיח הכהן הזה כי אך חובת הדת הוא מקיים, בתתו למשפט האמונה לענוש את עושי רשעה כרשעתם. אמר יאמרו—כה ידבר ראש האינקוויזיציה—כי אנוסי פורטוגליה אינם נחשבים לנוצרים, יען כי המרת דתם היתה באונס וחרב חדה היתה מונחת על צוארם בבואם בברית הטבילה—אך היש טעם בדברי תפל אלה, כי הלזה יקרא אונס וכפיה, אם מביאים אנחנו איש לחיי עולם הבא? אם רק בדרך הזה נוכל לתת לו את האשר הנפשי להיות מוכן ומזומן לשבת בסוד קדושים וטהורים, אחרי אשר נשמתו תהיה צרורה בצרור חיי עולם? האם אין אונסים את האיש ההולה שהגיע עד שערי מות לקחת סמי רפואה? — גם, יוסיף הכהן הנאמן לכהונתו—כהונת ראש האינקוויזיציה— לאמר: „כהיהודי" מארצות המזרח היוצא ובא בחצר המלך (דוד הראובני), כהאנוסים אשר בספרד ופורטוגליה אינם בני ישראל, אף לא יהודים, כ אם כופרים ומינים, יען כי מפרשים הם את ספרי הקדש בדרך זר מאד ומכניסים בהם כוונות זרות מאד, ואם כה ואם כה אחת דתם להשרף ככופרים, וכיהודים מינים או כנוצרים בוגדים באמונתם ב). גם מלכת ספרד וגם הקיסר קארל החמישי ערכו מכתבים אל מלך פורטוגליה להוכיחהו על דבר התתו יד לפושעים וכופרים, ועל דבר מעשי האנוסים, אשר

א) עיין בציון ז'. בסוף הספר.

ב) Herculano a. a. O. I. p. 210. g. Heina I B. 160 אצל גראֶטץ ח"ט 254, קאיזערלינג 178.

הצילו נפשות נשותיהם ובנותיהם מבור האינקוויזיציה יישליכו טרף מפיה.

המאורעות האלה ותואנות אחרות נגד האנוסים, שנתרבו בימים האחרונים, היו הנסבה לשנוי־דעת המלך יוהאן השלישי ושריו על דבר דוד הראובני. בהעיר גוביה (Gouveo) נמצא צלם האם הקדושה שבור לרסיסים, וההמון טפל את העון היה על האנוסים היושבים שם, ושלשה מהם נתפשו והושמו בכלא. לא עברו ימים מועטים ולהנתפשים קראו דרור. אז נמצאו אנשים אשר הסיתו את ההמונים בדבריהם לאמר: הנוצרים־החדשים התקשרו על הנוצרים הנאמנים, ובשחד יטו לב השופטים והשרים ויחבלו תחבולות און נגד הכהנים ושלומי אמוני הקתילים.—להרגיע רוח בני העם הושמו הנתפשים שנית בבית הכלא, ונמצאו עדי־שקר (כאשר נגלה הדבר אחרי כן), אשר העידו להובתם וידינו אותם דין כופרים ויעלום על המוקד. אך בקרבנות אלה עוד לא אמרו הקנאים די, ונורא מזה היו מעשי הבישוף הינריק (Henrique) מעיר צייטה (Ceuta), שהיה מלפנים נזיר בן האחוה הפרנציסקית, קנאי להוט ונלהב. בגליל כהונתו נתפשו חמשה „נוצרים־חדשים" שנחשדו בעון „התיהדות", והכהן הגדול הזה לא הרבה חקור ודרוש, לא השגיח כלל על הדבר, שעוד לא נוסד אז בפורטוגליה בית דין האמונה, ובלי הרשאת האפיפיור אין רשות גם למלך הארץ לקבוע בית דין כזה. גם לא העמידם לדין ולא עשה כל הקור־דין, כי אם צוה לבנות בבית־עץ ולהבעיר מדורת אש תחתיה ויעל את חמשת הנתפשים בלבת אש השמימה, וכל העם רואים את הקולות והאש האוכלת זבחי אדם וישמחו ויעלצו ויתהוללו בשחוק קרב־השורים וישבחו את כהנם וקנאתו לתורתו וכנסיתו [א].—

ובעת ההיא וגם כוכב דוד הראובני החל לשקוע. יוהאן השלישי חדל מהטות אליו חסד, תחת אשר בראשונה האיר פניו

א) המקורים: Herculano; שם Informationi Ital.; g. Heine בכפר העתי Zschr. für Geschichte לשנת 18,8 עמוד 169—מובאים בקאיזערלינג 180—182, גראֶטץ ח"ט' 256—257.

אליו ויקבלהו בכבוד, וגם הבטיחהו בפה מלא לתת על ידו ארבעת אלפים כלי מפץ ושמנה אניות נושאות כל כלי זיין וצרכי מלחמה, לחזק ידי אחיו המלך במלחמתו נגד התרכיים והערביים. אך מעט מעט והנה פני המלך לא היו אליו כבימים הראשונים. ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור ברומא מיגוויל די סילוויא (Miguel de Silva)[א], אשר עוד בימי היות דוד ברומא, אמר עליו, כי הוא רועה רוח ורוקם תחבולות לטובתו והנאתו, הציר הזה שב לליסבונה ויוסף לקטרג במערכות המלך ורבי המלוכה על היהודי בן מלכי ישראל בחבור. גם ראה המלך, כי מן העת אשר תקות גאולה קרובה נשקפה להאנוסים, בראותם פני היהודי בן מלכי ישראל, התחזקו בתורתם הישנה ויחלו לבעוט במנהגי הדת הנוצרית כמעט לעיני השמש. ולמלא סאת הרגז נשמע במערכות המלוכה דבר מנוסת דיוגו פיריעס (שלמה מלכו) והכנסו לבריתו של אברהם, וירע מאד בעיני המלך ועוד יותר בעיני המלכה הקנאית, אשר העלם הנחמד הזה היה סופרה[ב]. אז סר צלו של דוד בחצר מלך פורטוגליה ויום אידו היה נכון לבוא. לפתע פתאם באה לו הפקודה, כי ימהר לצאת מן הארץ ולא יוסיף לעמוד עוד בכל הממלכה, אח״י שבתו בה שנה שלמה ויהי יוצא ונכנס לפני ולפנים ויחשב לנאמן בית המלך. שני חדשים נתנו לו זמן להכון אל המסע, אך הוא עשה עוד ארבעה

א) כמו שיספר דוד ראובני בספר זכרונותיו: ודון-מיקל האויב שלו מרומא עד הנה... היה עומד לפני המלך... והיא היה מדבר כנגדו... ואז אמר דון-מיקל הלא אמרתי לך, כי בא (דוד) להאריך מלכותם ולהחזיר היהודים האנוסים..׳ ואם תשלח לפניו שרים שילוו אותו, יצאו כל היהודים לפניו הם ונשיהם ובניהם... וייעצו עצה על הנוצרים בניהם יחזרו [להיות יהודים—ועיין ציון ז׳ בסוף הספר.

ב) בספר הזכרונות של דוד ראובני: ואמר לי (המלך): אני שמחתי, כי באת לעזור לי ואתה באת להחזיר האנוסים? — שמעתי, כי הם מתפללים עמך... והמלכה אשתו שלחה בעדי אלי ביום השני... והשיבה אלי.. המלך שמע כי אתה עשית אל הסופר שלי ברית... והחזרת האנוסים.. סופרי הזמן הפורטוגיזים־הנוצרים מקימים ומאמתים את דבריו, ועכ״ז עיין ציון ז׳ בסוף הספר,

ירחים, כי עוד קוה, אשר המלך ישנה את טעמו וישוב ימשכהו חסד. וישב באניה אָנוס על פי דבר מלכות ותתחולל סערה על הים ותטיל את האניה, אשר בה נסע דוד ובני לויתו, מפורטוגליה אל היבשה, אל חוף ספרד אל חוף אַלמיריה (Almeiria). כמעט דרכו רגלי דוד ובני לויתו היהודים על אדמת ספרד ויתפשו מטעם האינקוויזיציה. דוד הראה לשופטי האמונה את הבולה (כתב־הדת) שנתנה לו מאת האפיפיור, כי הרשות בידו לעבור בכל ארצות הכנסיה הקתולית, אך כהני דומיניק לא שמו לב לזה, וכמעט שהיה אז נכון להשרף באש, אך הקיסר קארל החמישי שהיה אז (אביב רפ"ו) בגראנדה קרא לו דרור. אחרי מסבות רבות שב שנית לארץ ממללת האפיפיור בימים ההם לאַויניון (Avignon), ומשם שב שנית לרומא ויעבור בכל ערי איטליא — ויתר דבריו, עלילותיו והליכותיו עוד נשוב לספר בהמשך הדברים.

כמעט שעזב דוד הראובני את פורטוגליה והמלך יוהאן האדוק והקנאי לא ראה עוד כל סבה נכונה, אשר תעצור בעדו מהשחית באף וחמת נקם את האנוסים, וישמע לעצת אשתו המלכה כתירינה בת בית המלוכה בספרד, ורואי פניו ויועציו הנזירים הדומיניקיים וכל כנותהון, אשר האיצו בו ליסד בית דין האמונה—האינקוויזיציה—בערי ממלכתו, ככל תורת בית משפט הדמים הזה בספרד. — אך עוד נמצאו ישרי לב בין הכהונה הקתולית בפורטוגליה. הבישופים: איש השיבה פרננדה קוטינהו (Coutinho) מאַלגרביה ודיוגו פינהירה (Diogo Pinheiro) מפונכּאל, ראוים להיות זכורים לטוב בדברי ימי היהודים הנענים והנגשים בארצם, — כי היו היחידים, אשר הרימו קולם בכח לצעוק חמס על מעשי המקנאים להכנסיה קנאה גדולה ויתרה, או השמים מסוה הקנאה הזאת על פניהם לבצע בצע ולהרבות הונם וחילם. הזקנים האלה ראו בעיניהם, את אשר עולל עמנואל להיהודים האנוסים לפני שלשים שנה—כי העמיד שומרים עליהם לבלי תת להם גם לטרוף נפשם בכפם, וכפותי ידים ורגלים השליכו אותם לאגן הטבילה, ויגזרו הכהנים הישרים בְּלבותם אלה אֹמר, כי אין לחשוב אנשים כַאלה כְּבוגדִים בדתם,

אם גם לא ישמרו את התורה הקתולית לעשותה, כי מעולם לא באו בבריתה והמרת דת מחמת אונס אינה מחייבת אותם להשאר אמונים לבריתם החדשה; גם הוכיחו בצדק, כי כדעתם כן דעת אבי התורה הקתולית האפיפיור קלימנס השביעי, אשר נתן מקום מקלט לאנוסי פורטוגליה בעיר אנקונה על שפת ים אדריאה ויתן להם רשות לשוב אל דת אבותיהם באין מכלים דבר. כן נתקבלו היהודים האנוסים מפורטוגליה בכל איטליה בפלרינציה ובווינציאה, וישובו שם לדת ישראל באין איש מוחה בידם; ועתה האם תוכל הממשלה להזמין לדין וגם לחייב מיתה בשרפה על עזבם את הדת הקתולית את האנשים, אשר האפיפיור בעצמו נותן להם רשות לשוב לתורתם הישנה? ויוסף הזקן שבכהונה קוטינהו לאמר, כי לו לדברו שמעו, כי אז היה דברו לענוש את עדי השקר אשר ענו בהאנוסים, כי חללו את הקדש ויבזו צלמי הקדושים; „והנוצרים החדשים"—אם חפצה הממשלה, כי יהיו נוצרים באמת ותמים—תמשכם בחבלי אהבה, למען ידעו ויוכחו כי התורה הקתולית היא תורת חסד, רחמים ואהבה.— אחרי כן החליט יוהאן השלישי להביא הדבר עד אבי הכנסיה ברומא, הוא—האב הקדוש—יתיר נדרו והשבועה אשר נשבע הוא והמלכים שהיו לפניו להאנוסים לבלי הצר והצק אותם, וציר פורטוגליה בחצר האפיפיור השר ניעטו בראס (Nieto Bras), קבל פקודה להשתדל במערכות האפיפיור ולשחר פני האב הקדוש בכבודו ובעצמו לתת רשיונו ליסוד בית משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה. — אך הדבר שנעשה בספרד לפני חמשים שנה ויותר בדבור קל, ואבי הכנסיה הקתולית מהר אז לחתום על כתב הדת לכונן בית משפט הדמים על פי חפץ פירננדו ואיזבל, השיג מלך פורטוגליה בשנים רבות בעמל ויגיעה, וגם קצרה נפשו בעמלו זה, כי כבר נשתנו העתים מאז ועד הנה ורוחות חדשות היו שולטות ברומא בימים ההם, וגם האנוסים ידעו להלחם בעצה וגבורה עם הכהונה והמלכות, אשר גמרו אמר להשמידם בחרב ואש המרורות אשר הציתו בעדם שופטי האמונה.

....

גזר דין קשה, כי תוסד האינקוויזיציה בפורטוגליה לשום שפטים באנוסים־מתיהדים, היה נכון מטעם המלכות הזאת ותמהר לעשותו, ומי ימלל תמהון לב החסיד והאדוק באמונתו יוהאן השלישי, כי אחרי עשותו כל התכונה: אחרי כי נמנו הכהנים בוחני-לב בבתי דינים של מעלה ושל מטה, וכבר נבנו במות מטבח, כבר הוכנו מדורות אש, נטעו עצי התליה וגלגלי הפרק לרסוק אברים ושבר עצמות, סוף דבר—הכל היה מוכן לסעודה— סעודת מצוה לשם יחוד תורת הקנאות וחבר נזירי פרנציישקנים ודומיניקיים, והנה מתלאה—אבי הכנסיה הקדושה אשר בשמה ידגל וקנאתה יקנא המלך האדוק, אבי האמונה זה בכבודו ועצמו יסכל כל עצתו וישם לאַל את כל תקותו. האפיפיור קלימנס השביעי כתר את בנינו של המלך החסיד והאדוק, אשר חזוק הדת הקתולית היה כל ישעו וחפצו ויסוד האינקוויזיציה בארצו היתה משאת נפשו, שיחו והגיונו מני אז עד יום מותו.

וידי מי עשו הדבר הגדול הזה? ידי איש רך בשנים, חלש אין אונים, אך כביד כח לב ורוח; הבחור הנחמד ויפה העינים דיוגו פירים או רבי שלמה מלכו המקובל בעל החזיונות והדמיונות! אחרי שבתו כשנתים ימים בתרכיה: במונסטיר, אדרינופול ושלוניקו—העיר שהיתה אז מעון ומכון הקבלה, ויסע ממדינה למדינה בכל מדינות תרכיה, ויש אומרים שהיה גם בארץ ישראל, ויבוא עד צפת א), העיר שכבר התעתדה אז להיות

א) לא חפצתי להכריע בדבר המוטל בספק אם גם המוסכם מחכמי העתים בעמנו — גם היה מלכו באה"ק או כי מערי תוגרמה שב לאירופה. גראֶטץ וקאיזערלינג מחליטים, כי היה בא"י. יסוד החלטת גראֶטץ הוא—מלבד הרמז הקל שנמצא במגיד מישרים של מהר"י קארו, באמור „המשנה" לו: „כי „אזכך לעלות לארץ ישראל ולאתייחדא עם שלמה ידידי והבריא לאיתעסקה „באורייתא וכו'"—שאפשר להנבואה הזאת שנתקימה רק בדבריה האחרונים ולא „הראשונים—הוא נשען על דברי מלכו במגלת הספר הנמצאה בספר דה"י „לריה"כ לאמר: „אמנם ירא אנכי פן יגרום החטא ח"ו ופן יקראני אסון במקום „סכנת גדודי חיות . . . אמרתי לחלות פני היושבים בארץ הצבי שיתפללו „עלי נגד בית קדשנו ותפארתנו . . . כי עקר התפלה בארץ הקדש ושם היא „מקובלת ונחשבה לפני המקום"—ומזה אין כל ראיה שהיה בעצמו בארה"ק—

קרית־עז לתורת הסוד ותגברת התורה הנסתרת על הנגלית. — מארץ הקדם נשא הרוח את ר' שלמה מלכו שנית לארצות המערב, לאיטליה, להעמיד חזון הגאולה הקרובה, ויותר מזה נכספה וכלתה נפש איש הרוח, האיש שהיה בכחו לעמוד בהיכל מלכים וכהנים גדולים, והיה אז בכל חומו ובכח עלומיו שוגה באהבת היהדות—„לדבר בתורת אלהינו נגד מלכים", כאשר יאמר פעמים רבות במכתביו, להוכיח להאפיפיור ומתי סודו החשמנים, כי כוכב ישראל ילך הלוך ואור עד נכון היום— יום גאולה וישועה, ובכן יהיה דברו אל מאמיניו, כי יחדלו לרדוף את היהודים ולהעבירם על דתם, כאשר עשו אז ברוב ארצות אֵירופה. רבי שלמה מלכו בא בשערי העיר אנקונה (Ancona) עם בני לויתו בחדש כסלו או טבת לשנת רצ"א [שנת כי שמעתי א"מ"ר"י"ם] ובבואו „סבבוהו עדת מרעים" מהיהודים, כאשר יאמר, — ויש לשער, כי היו המרעים האלה, יהודים מבעלי דעה מיושבת, אשר כבר שמעו שמע שלמה ודרשותיו על דבר המשיח בארצות הקדם, ופחדו בצדק, כימהתלהבותו הנפרזה ותשוקתו למיתה על קדוש השם תקום צרה גדולה מאד להאנוסים באיטליה, ספרד ופירטוגליה וכל ארצות אירופה המערבית, וילשינו עליו לפני „ההגמון"—הבישוף באנקונה, כי הוא מהנוצרים־החדשים ששב לאמונת ישראל א) . „ההגמון" קרא אליו את מלכו—אשר בחברתו נמצאה לויה גדולה מיהודי

רק שבקש מחבריו המקובלים, שכבר נמצאו רבים מהם אז בצפת, להתפלל בעדו. — בעל רגש לב כר' שלמה מלכו, אלו היה באה"ק לא הזכיר זאת ברמז, כי אם הביע כל רגשותיו והגות לבו בהרחבת הדברים, וגם מדברי מהר"ם אלשיך שהזכרתי למעלה (כותב אני על פי הזכרון, כי עצם הספר איננו לפני ברגע הזה) נראה, כי אך מרחוק שמעו בני אה"ק את שמעו.

א) מדברי ר"ש מלכו נראה ברור, כי ההלשנה היתה לא לבד על דבר האנזנה, כי אם גם בעניני המדינה, כי שוטני ר"ש מלכו — היהודים אשר נחרו בו אמרו עליו שהוא מרגל־חרש שכיר תוגרמה — השערתי זאת יצאה לי מדבריו: והלשינו עלי לפני ההגמון באמרם: איך שכנתי עם אהלי קדר. — גראֶטין מחפה על מעשי רודפיו כפי אשר יראו הקוראים להלן, מן הרדיפות שנרדף ר"ש מלכו מאת אויבו בנפש יעקב מנטינו — (ע"ד החכם

תרכיה—וידרוש ממנו להגיד לו קשט אמרי אמת, והוא גם לא נסה לכחד ממנו, כי אמנם אנוס היה ויליד פורטוגליה הוא, ויענהו—לפי דבריו—כזאת עשיתי—לשוב להיהדות—„כי ה׳ הוא אלהים אמת ותורתו אמת ואין עוד״ א). — ההגמון פטרהו לשלום, כי פקודת האפיפיור בהסכמת החשמנים היתה אז, לתת לאנוסי פורטוגליה וספרד לשבת בארצות ממשלתו ולשוב להיהדות באין מפריע, ויצוהו רק: „שלא ידרוש לפני נוצרים נגד דתם״. ובכל אלה לא עצר מלבו ברוחו וירבה לדרוש בבתי כנסיות שבאנקונה ושרים גדולים וכהנים נוצרים באו לשמוע דרשותיו. ויהי היום, „ויעש וכוח עם הגמון אחד בשוק״! הדבר הזה הביא עליו סכנה גדולה, וכמעט היה בכל רעה, עד כי אכף עליו לצאת מאנקונה ויבוא אל הנשיאות אורבינה, ודוכס הנשיאות הקטנה הזאת פרנציסקו מריה דילה רובירה הראשון (Francesco Maria della Rovere I) והוא בקש להרים קרן המסחר ותשומת יד בארץ ממשלתו, ויקרא להאנוסים לבא לעיר החוף אשר לו לפיזרו (Pesaro) ויבטיחם הפש־הדת באין מכלים דבר. אז היה בידי ר׳ שלמה מלכו לשבת במנוחה, אך רוחו המתפעם ולבו המתרגש לא נתנו לו מנוחה ולא ידע שלו בנפשו, אשר אותה לגדולות ונפלאות. נפשו כלתה לבא רומאה, לבשר שם קץ צרות ישראל ואחרית גלותו בארצות הגוים, ויחכה רק למוצא פי מלאך־פניו—„מהרבי שלו״.— ולקץ ימים נחה עליו הרוח וירכב על סוסו מפיזרו הוא לבדו בלא משרתים, „כי כן צוה״, וביום החמישי לנסיעתו ראה מרחוק את מגדלי כרך גדול של רומא. — מראה קרית־עולמים, אשר ר״ש מלכו—כבן דורו לותיר—אמר כי היא משכן בעל סטרא אחרא (ובלשון לותיר Antichrist) — הרעיש לבבו, רוחו נפעמה

המצויין הזה—אשר היה גדול בחכמה, אך משחת המדות—נמצאו דברים נכבדים במאמרו של החכם פרופיסור קויפמאנן בספר ה„ Revue des Etudes juives לשנת 1893) בכל אופן אם היתה כוונתם של רודפי מלכו רצויה מעשיהם לא היו רצוים בשום אופן.

א) כל הדברים שבסימני ההכגר הם מלשונו של ר״ש מלכו.

ורגשותיו תקפוהו; כי זכר כל המעשים, אשר עברו על הלאם הישראלי בעיר הזאת, ובל הצרות הרבות והרעות אשר יצאו ממנה, למיום אשר הביאו האחים הנלחמים איש באחיו בני החשמונאים, את „הזאבה הרעבה בעדר ה׳", לפני אלף ושש מאות שנה עד ימי האנוס האומלל הזה, זכר המעשים ההם בא לפניו ויגעה בבכיה וימג בים דמעותיו ויתפלל תפלה זכה מקירות לבו א); ותשתוחח עליו נפשו וישמע קול ממרומים, בהתפללו תפלת שמנה עשרה, בהגיעו לברכת „גואל ישראל" לאמר: „והיה ירשה שעיר אויביו"; ובברכת: „מקבץ נדחי עמו ישראל" שמע הד הקול מדבר אליו: „וישראל עשה חיל"... ובברכת „מצמיח קרן ישועה" — „והיה אדום ירשה" —. ולאחר שסיים תפלתו נכנס בקרתא גדולה — „קרתא דמחייבתא", ויתאכסן בבית מלון אורחים של נוצרים ויאמר: „כי הוא אביר (ריטטער) אחד, ויש לו בעיר הזאת „אהובה אחת אשר אהב מימי עולם, ונפשו קשורה בנפשה ואביה „ואמה שמוה במסתרים, ואי אפשר לו לדבר עמה אלא כמתנכר „בבגדי דלים החוזרים על הפתחים", ויבקש לו הבגדים, וילבשם „ויחזיר זיו פניו לשחור, וילבש בגדי פשתים צואים מטונפים „בשמן, וקודר הלך נבזה וחדל אישים כאיש מכאובות „וידוע חולי, ויעבור ברחוב העיר על הגשר הנטוי על נהר „טיבי"רו קרוב למבצר האפיפיור, ששם ישבו הדלים והחולים „וישב בתוכם כנגוע מוכה ומענה" — ומראהו — כתאר פני המלך המשיח בעת שכנסת ישראל שרויה בגולה, בשבתו אפיתחא דקרתא רבתא בין סובלי חלאים" ב). —

במעמד כזה — מעמד „כלות־הנפש" (Extasie) והתפעלות עצומה ויישן רבי שלמה מלכו וירדם ויחלום חלום ויחזה חזיון — אשר קצות ממנו נביאהו גם במקום הזה, בספרנו את המעשים כהויתם, כי נכבד החלום הזה, יען — יען כי לא היה בפעם הזאת החלום רק דברים בטלים ודברים רבים מהחזון הזה נקרו

א) תפלת מולכו והוונו ע׳ בציון ז׳ בסוף הספר ובפנים הנני מביא רק הדרוש להרצאת הדברים.

ב) סנהדרין צ"ה ע"א.

ויאתיו. ובחלומו... והנה הזקן שלו — אשר כבר ארח עמו לחברה, בימי היותו עוד בארצו פורטוגליה, אחרי הכנסו בבריתו של אברהם, ויביאהו, גם כן בחזון, לחורבה אחת מחרבות ירושלים, ומשם נשאהו „למקום שני הרים גבוהים בארץ הצבי", בין „הר ציון וירושלים, ובין צפת ודמשק ויעמידהו על ראש ההר הימני", ומשם צפה וראה על ראש ההר השמאלי איש לבוש הבדים ובידו מאזנים— .... „ובדברו נתקרבו ההרים והאיש הגדול העומד בין השמים והארץ אוחז בידו מגלת ספר ובה כתובים את כל אשר יקרה לרומא באחרית הימים" — .... ויקרא באזניו האיש הזקן הראשון „את משפט האומה אשר לקחתיך משם" (פורטוגליה) ומשפט האומה אשר היית בתוכם על הגשר (רומא)" — ובחזיונו... „והנה נשאהו הרוח ויניחהו שנית על נהר טיב"ר, וירא והנה „חיה אחת גדולה, ודמות „לה כעוף יעופף על הארץ מגוונים הרבה" והחיה הזאת „היא מהתנינים הגדולים, והיא יושבת בברכי הים וכרוב שמה, „הגורם זלות לבני האדם — ובנסוע העוף הזה יהיו נפתחים „ארובות השמים ובאים גשמים על כל המקומות שהוא מעופף „שם... " — ויוסף עוד מלכו לראות בחזון הלומו: „דמות עוף קטנה מהראשונה מגוון חיור יפה עד מאד, והיא עולה מהים הגדול א)" .... ויאמר אליו הזקן שראה בחזיונו: „זאת היא שדה היושבת על האבנים המפולמות המשוקעות בתהום ...וכו' " ב). — זה הוא החלום וזה שברו כאשר פתר לו מלאך פניו — הזקן אי הרבי שלו ויען ויאמר לו: „העוף הגדול אשר ראית מראה על רעש ומבול: המבול יהיה בארץ הזאת (רומא) והרעש בארץ מולדתך (פורטוגליה)".... „ואל תעמוד במקום הזה והיה בעבור המבול תחזור פה". — „אחרי הרעש יראו שני „כוכבים בעלי זנב מגוונא ארגונא ויהיו לעיני יושבי רומא ימים „מספר, והכוכב הנראה על המקום (ארמון האפיפיור)

א) פירוש „ים הגדול" במקום הזה אינו כפירושו בבבא ק — „ים התיכון" כי אם ים אוקינוס המערבי הגדול במקום, הסובב את פורטוגליה.

ב) עיין ציון ז' בסוף הספר.

יורה ששם ילין בכי — והכוכב השני יורה על ישראל „העושה חיל להיות לבקר רנה" — „גם הפחד שפחדת בעת „הברקים, מראה, כי בעת שיראו שני הכוכבים לעיני העם עתיד „לעבור פחד גדול מעליך, כי יבקשו פושעי עמך לקחת את „נפשך .... ומאותו הזמן עד שבעת חדשים, „כי ימלאון לך „שלשים שנה [א]) לקבל דרגין עילאין תרי וחד, ללבוש בגדי שש, „תחת אשר הערת למות נפשך, אז יהיה לך רשות ללכת אל „המקום אשר ידעת [ב]), וגם ידעת רעש מלכות פורטוגאל ומבול „אשר בצפון .... ואז יכלו הנשמות שבגוף ורשעים עוד אינם, ותנוח על מלכא משיחא רוחא קדישא, רוח חכמה ובינה, לאמלביה על עמא רבא, למהוא לעדן רמשא נהור לאנהרא ליליא ... וה' יניח לעמו... — "

עיף ויגע מצומותיו וסגופיו, נפעם ונרעש מחלומותיו וחזיונותיו, שב רבי שלמה מלכו כאור בקר אל מלונו; שם שבת וינפש מעט מעמלו ורגזו, לקח מעט אכל ויסר הבגדים הצואים מעליו, רחץ בשרו ויחלף שמלותיו ויצא החוצה, לראות את העוברים והשבים להכיר איש מבני ישראל, ועוד מעט ויובא אל אחד מהרבנים אשר בקהלת ישראל. מרעתו, כי יש לו גם שונאים האורבים לחייו ענה על שאלת הרב: מי הוא זה ואי זה הוא: — „אני עבד שלמה אשר שלחני על עסקיו והוא נשאר בפיזרו עם הדוכוס משם". אך עד מהרה הכירו אותו שופטי האמונה ויתפשו ויושם במאסר „כנוצרי חדש" (אנוס) הדורש ברבים דרשותיו להדיח את אחיו האנוסים מאמונתם החדשה.— אולם את מלכו כבר הכירו וידעו האפיפיור וחשמניו היושבים ראשונה במלכות כהנתו, ויגלה להם נבואתו מהמבול ושטף מי הנהר טיב"ר הקרוב לבוא — האפיפיור קלימנס השביעי כבר

א) זה הוא המקור האחד לדעת באיזה שנה נולד מלכו, כמו שיבואר בציון ז' בסוף הספר.

ב) גראַטץ מפרש אותו על רומא. ובכלל ישנם חלופים ושנויים בין דבריו, ודברי ר' שלמה מלכו המובאים בדברי הימים לר' יוסף הכהן, ובהציון הנ"ל יתפרשו הדברים.

שתה אז כוס התרעלה וימצה את שמריה, ומעטים מאד בין הכהנים הגדולים שעמדו להכנסיה הקתולית, אשר עברו על נפשם שוד ושבר כבעל כהן־צדק וטוב הלבב כמהו. כל מחשבותיו לברוק מעל עמו האיטלקיים את ע״ל קיסר אשכנז הקשה, כלו בעשן; למרות בריתו את צרפת ובריטניה היתה קרית משושו לבז ולמשסה בידי ספרדים ואשכנזים זרים פראים ואכזרים; הכהן הגדול בן מלכי ארץ ונסיכים נאורים וחכמים, מבית מידיציה בטוסקאנה, נכנע לפני קארל החמישי, וגם היה אנוס לשום כתר המלוכה והקיסריות על ראש אויבו בנפש (בעיר בולונייה 22—24 פיברואר 1530). ובהשתוחח עליו נפשו, התהולל גם האפיפיור הנאור והחכם הזה בפתרוני חלומות, בהזיות האסטרולוגיה והזיונות שונות, ע״כ בפגשו את ר׳ שלמה מלכו בעל החזיונות מצא בו איש כלבבו ויחמדהו ויאהבהו. גם החשמן הקרדינל הגדול לורינצו פוצי (Lorenzo Pucci), שהיה שר־של־תשובה הממונה על כל שאלות האמונה הנוגעים אל הלב (Pönitentiarus) הכהן הנאור, אשר עמד לימין החסיד שבאומות העולם ישראל רייכלין בריבו על דבר התלמוד נגד „החשכים" (כאשר כן שמם בספר התולדה הכללית: דונקעלמאֶננער) הכומרים הדומיניקיים, גם הוא הטה חסדו אל ר׳ שלמה מלכו ויגן בעדו. ובעוד השוטרים שטים בעיר ומבקשים אותו לתפשו ולשומו בכלא, עזב הוא את סוסו ובגדיו, וידלג שור, ויבא בארמון הותיקן ויכנס לפני ולפנים אל האפיפיור בחדר משכיתו, וישג כתב־בטחון (כאשר יקרא הוא במכתבו את כתב־האפיפיור — Breve מאת קלימנס, באזהרה לבל יגע בו איש לרעה. — גם את פני ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור ניטו בראַס Nieto Bras) ראה מלכו ויתן על ידו אגרת כתובה אל יוהאן השלישי מלך פורטוגליה, ויודיעהו כי יהיה נכון ליום רעה, וכי למועד ימים יהיה רעש הארץ בלישבונה וכל פורטוגליה.

בטוח מפחד מלשיניו ורודפיו בחסד האפיפיור והשמניו עליו, בא ר׳ שלמה מלכו לפתע פתאם בבית הכנסת הגדול שברומא ויעל על הבמה וידרוש בענְיני דיומא מהפטרת השבוע, וכן דרש ברבים מדי שבת בשבתו בכל ימי הקיץ לשנת ר״ל. לשונו היתה חרב חדה ומדברו נאוה והיה לוקח נפשות באמרו פיו, לא

לבד בדברו בקהל אחיו היהודים, כי אם גם בהתיצבו בסוד מלכים מצוקי ארץ, כאשר עוד נראה בהמשך ספורנו. מיום ליום רבו הנוהים אחריו ויתן מרוחו על כל שומעי דבריו, כי באמת היו דבריו יוצאים מן הלב ואהבת לאם ישראל היתה כאש עצורה בעצמותיו, ומדי דברו, נדמה, כי התעלה והתקדש כאחד ממלאכי מרום — החכם ראש בינה לעתים בישראל גראֶטץ, ידמה את פירעס־מלכו, לאחד מכהני הכנסיה הקתולית, האיטלקי, שקם כששים שנה לפני ר״ש מלכו, ושמו סַבְרֹנָלָה (Savornala), והוא היה גם כן בעל דמיון עז מאד, מתמרמר על השערוריות והשחתת דרכי המוסר והצניעות, שתקפו במערכות האפיפיור אלכסנדר הששי לבית בורזשיה (Borgia), ובתקוף אותו הדמיון התנבא גם הוא במהנה, וגם לשונו היתה כאש אכלה, וגם באחריתו נדון למיתת שרפה; אך מלבד שווי איזה מקרים אין הדמיון הזה עולה יפה, אלא במקצתו, כי רבי שלמה מלכו לא שאף לכבוד ושררה מדינית כהכהן הדימוקרט בפלורנציה א). בזכות רוחו וטהר לבבו מכל הנאה ותועלת עצמו, במשאת נפשו למות על קדושת השם ובדבריו היוצאים מן הלב, הלהיב ר׳ שלמה מלכו לב שומעיו, וימשכם אחריו בכח טמיר ונעלם. בדעת־נפש, כי רוח הנבואה מדבר בו, היה בטוח כי כל אותיותיו תקרינה ותבאנה, ועל כן הזהיר את יוהאן השלישי באגרתו אליו, כי יהיה נכון ליום עברות—רעש הארץ—בעוד מספר ירחים, וגם היה בטוח כי עוד מעט ויבוא המבול על רומא, ויצא מן העיר הזאת למלט נפשו, ועל מנת לחזור בעבור הסכנה, וילך לוויניציאה להדפיס בתוך כך את רמזיו ודרשותיו.

בוויניציאה נזדמן שנית עם דוד הראובני, אשר לא ראהו זמן רב מיום צאתו מפורטוגליה, ובראותם איש את אחיו הביטו ויתמהו איש בפני רעהו. כל אחד מהם חפץ לגלות בחברו סודות כמוסים ודברים נעלמים — ר׳ שלמה מלכו הכיר אז,

---

א) עיין שלאססער חלק ט׳ עמוד 125—129 ועיין סאנקע Gesichte der Päbste in den letzten vier Jahrhunderten 1, 71-75

כי דבר לאט עם דוד הראובני ואין תוכו כברו והיה אומר: „בראותי פניו אמרתי הוא יאלפני חכמה והיה חלוף „הדברים כי הוא שאל ממני ואין אני מאמין „בדבר אלא שהוא חכם גדול. ומה שאומר שאינו „יודע תורה והכמה, הוא כדי לגנוב דעת הבריות"— ידע ר"ש מלכו, כי כבן מלך יהודי חבור, לא היה לו לדוד הראובני לדעת דבר מהתלמוד והמדרשים ועוד פחות מזה מקבלה. אחרי אשר נפגש שנית בדוד הוא מבטל דבריו הראשונים, שאמר בכל עת, כי הוא ציר שלוח מדוד, ויכתוב לאוהביו שבאה"ק לאמר: „והעברתי הרנה במחניהם כי מהר"ר „דוד שלחני בשליחות נסתרת גם לתוגרמה, אבל עתה האמת אגיד „לפני עושה שמים וארץ, כי לא מלתי ולא נסעתי על פי בשר „ודם (דוד הראובני) כי אם על פי ה' אלהינו" [א]. ובכל אלה יאמר מלכו: „ואני תמיד אצלו כתלמיד לפני רב". — את דוד עזבנו בנגב צרפת בארץ ממשלת האפיפיור בימים ההם, באויניון (עיין למעלה עמוד 150). משם בא לאיטליה. אחרי אשר נוחלה אבדה תקותו, למצוא מקשיבים לעצתו במערכות מלך פורטוגליה והקיסר קארל החמישי, נסה דבר אל שרי הרפובליקה הווינציאית ואציליה, וגם שמה מצאה עצתו בדבר הברית עם מלכות ישראל המדומית, מסלות בלבות השרים. בווינציאה ישב דוד באימון אחד הרוזנים, ושרי הסינט שלחו לו את חכמיהם

א) בדבר הזה נתקשיתי מאד ולא נתבררה אצלי ההלכה הזאת עד הנה. גראֶטץ אומר, וכנראה על פי סימנים מובהקים בצדק, כי אגרת רש"מ בדברי הימים לריה"כ ובספר „חית קנה" המיוחס לרבי שלמה מלכו, היא מאוחרת ממכתבו אל ר' יוסף טאיטאצק מעיר מונסטיר, וכמו שאומר מפורש במכתב השני הנ"ל, ואם במכתב הראשון והקודם לו שפרסם גראֶטץ (בציון 4 לח"ט עמוד 558—559) מכחיש דבריו הראשונים שעשה זאת על פי בשר ודם (דוד), איך יאמר במכתב השני (בדה"י לריה"כ) . . . „ירא מעלתכם כל מה שעבר עלי מפורטוגאל עד באי מתוגרמה לארץ אדום גם אשר אני היום בה תפוש ביד מלך מלכי המלכים הקב"ה על ידי עבדו — אדוני דוד"? הרי שייחס גם אחרי כן איזה כח נעלם לדוד וצ"ע.

בגלילות הארץ, לקחת עמו דברים ולטכס עצות על דבר המלחמות בארצות הקדם [א].

ועלילות שני האנשים הנפלאים האלה עוררו דאגה בלב היהודים בעלי דעת צלולה, השופטים את המעשים על פי הבינה הישרה, ונמצאו אז גם אנשים שלא שלטה בם יד הדמיון ויחרדו לעתידות האומה הישראלית אם תתגבר התנועה המשיחית באוזה העת, אשר בלא זה היו הדינים מתוחים על כנסת ישראל, והיהודים לא ידעו אז מי זה שלמה, רק בתרכיה ופולניה. ומלבד זה נמצא אז לר"ש מלכו שונא בנפש שואף נקם, אשר לא חת גם לגרום על ידי זה חלול השם נורא מאד. — האיש הזה היה ר' יעקב מנטין מגולי ספרד, יליד טורטוזה (Tortosa), שעשה לו שם גדול בחכמת הרפואה וידע לשונות: רומית, איטלקית וערבית לאשורן ותרגם ספרים בחכמת הרפואה והפילוסופיה מעברית וערבית לרומית. והוא היה רופא לציר קארל החמישי בהרפובליקה הוויניציאית, להשר דיעגו מֵינדוֹזה (Diego Mendosa). בהיות מלכו בוויניציאה היה להרופא הזה דין ודברים עם רופא אחר, רבי אליהו מנחם חלפן [ב], ור' שלמה מלכו היה הפשרן ביניהם, אך בעיני מנטין לא ישרה פשרתו; ומני אז החל לרדפו ולבקש את נפשו, ויהי לו לאויב ומתנקם, הלשין עליו לפני מושלי וויניציאה, ויתנהו למכשף — והחוטא אשר בימים ההם היו דנים אותו בשרפה, — גם סם המות נתנו לו על ידי יהודים ויחלה ויהיה נוטה למות, אך לקץ ימים קם ממחלתו ולאחר שנתרפא מחליו שב שנית לרומא.

וכל האותות אשר נתן ר' שלמה מלכו נקרו ויאתיו:

א) עיין ציון ז' בסוף הספר.

ב) ועיין תשובות הרמ"א סימן נ"ו — התשובה שם הוא מרבי אליהו מנחם חלפן הזה וחותם עצמו „העובד בחכמת הרפואה בוויניזי"אה. ובשנת שי"א, כתב התשובה הזאת ע"ד הוצאת לעז על גט. וע"ד ר' יעקב מנטין ופעלתו בעולם המדעים בימים ההם והליכותיו ומעלליו בדבר מלכו וכו' בא עתה מאמר נכבד מאד מההכם הפרופיססור קויפמאַנן בספר העתי Revue des Etudes etc. לשנת 1893 ובציון ז' אביא תמצית דבריו.

„פושעי עמו בקשו לקחת את נפשו"; ביום 8 אקטבר שנת 1530 היה המבול מים על פני רומא, בתים רבים נשמו, לאלפי אנשים היו בתיהם קבריהם, ומהיהודים יושבי רומא לא נספה איש במי המבול מלבד אשה זקנה אחת; גם המבול בארץ צפון אשר ראה מלכו בחלומו בא ונהיה בפלנדריה (בלגיה) בחדש נובימבר בשנה הזאת וביום 26 יאנואר 1531 רעשה הארץ בלישבונה ומדינות רבות אחרות בפורטוגליה ובתים רבים נהרסו ואנשים רבים נקברו תחת המפלת.

ורעש הארץ הזה כמעט שנהפך למחתה להאנוסים. בני המון העם המהבילים האמינו בדרשות כהניהם, כי הרעש הוא אות חרון אלהים ואפו על הארץ בחטאת האנוסים היהודים או „הנוצרים החדשים" שאינם שומרים מצות התורה הקתולית כהלכתה, ויתגודדו לגדודים בעיר סַנְטָרֵם (Santarem), ויגרשו את האנוסים מבתיהם, וינועו האמללים בימי החרף בחגוי הסלעים ובהרי מגור אשר בקרבת העיר, וכבר היה ההמון נכון לעשות בהם הרג רב, אך האיש המעולה דושיל וויצינטי (Gil Wicente) המליץ וראש וראשון לכותבי חזיונות־ התול (קומידיה) בלשון פורטוגליה, והוא זקן בן ששים שנה ונכבד בעמו, — הוא עמד בפרץ להרגיע רוח ההמונים וימנעם מבוא בדמים א). — כל האותות אשר נתן מלכו נקרו ויאתיו עד הכוכבא דשביט גם הוא לא נעדר. הכוכב הזה עלה על שמי רומא והיה מזהיר ומבהיק איזה ימים על חוג שמיה ונדמה כאלו נפתחו השמים ויהי לאות להכרוניסתים בימים ההם.

כבוא כל האותות האלה וכעבור שטף המים, שב ר' שלמה מלכו לרומא ויתקבל שם בכבוד איש אלהים וקדוש עליון. כל העם מקטן ועד גדול האמינו בנבואותיו. קלימנס השביעי

א) ע"ד שטף המים בפלנדריה ורומא ורעש הארץ שבפורטוגליה יספרו כל הכרוניקיות שבדור ההוא ועיין פראנקל — מאנאטסשריפט 1856, עמוד 205 ששם נמצאה רשימת כל המקומות אשר היו שם כל האותות האלה. על דבר הרדיפה בסנטרם ופעלת המליץ Gil Vicente להציל את האנוסים ודרשתו אשר דרש בבית תפלת הפרנציסקיים עיין קאיזערלינג בספרו „קורות היהודים בפורטוגליה" 182—181.

כבדהו וינשאהו בקהל כהניו וחשמניו. גם ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור נֵיטו בּרַאס (Neto Bras) אמר לו: „אילו היה המלך יודע לפני צאתך מפורטוגליה את חכמתך היה נותן לך רשות להתנהג באיזה דת שתרצה". בעצם העת ההיא קבל הציר פקודה מאדונו המלך יוהאן השלישי, לבוא בדברים עם האפיפיור, כי יתן כתב־גלוי (Bulle), עם הסכמתו וברכתו ליסד בתי דינים להאינקוויזיציה בפורטוגליה. אך השעה הזאת לא היתה עוד שעת הכשר להוציא חפץ המלך האדוק הנלהב לפעלו. הדבר נמסר להחשמן—קרדינל—לורֵינצו פֻּצִּי (Lorenzo Pucci) שר של תשובה הנזכר למעלה, והוא היה כהאפיפיור מכבד את ר' שלמה מלכו וחפץ ביקרו וגם על פי הלך־רוחם לא היתה דעתם נוחה מקנאת הספרדים והפורטוגיזים לדתם, ויהי דבר הקרדינל אל ציר יוהאן השלישי לאמר: האב הקדוש וקהל קדושיו מתי סודו החשמנים יודעים, כי לא מאהבת־האמונה גרשו מלכי ספרד ופורטוגליה את היהודים מארצות ממשלתם, כי אם מאהבתם את הבצע ומתתם עיניהם ברכוש היהודים ועשרם הרב — יעזוב נא מלך פורטוגליה את האנוסים לנפשם ויעבדו את אלהיהם כרצון לבבם, אך את אלה יעניש, אשר מרצון־חפשי נכנסו בברית החדשה ועתה יאמרו לבגוד בה. ניטו ברס ראה כי כל עמלו יהיה לריק ויכתוב אל הקיסר ויודיעהו, כי כל הימים, אשר דיוגו־פירים־(שלמה מלכו) ימצא ברומא, לא יצלח בידו להשיב רשיון האפיפיור ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה, גם בקש להסתיר כל הדברים בסוד גדול, לבל ידעו מזה האנוסים וישלחו כסף רב לשחד בו את רואי פני האפיפיור, ואז לא תהי עוד כל תקוה לכונן האינקוויזיציה ולא תקום ותהיה לעולם א).

אמנם גם הפעם יצאה הרעה מרשעי ישראל בעצמם, והם שעזרו בכחם וכח־כחם להמלך האדוק הצורר את ישראל לכונן את משפט הדמים בארצו. יש לשער, כי נמצאו זכי הרעיון ובעלי דעה מיושבת בין חכמי ישראל בזמן ההוא, אשר רעמו פנים וישערו שער

א) תוכן מכתבו של ניטו ברס אל יוהאן השלישי שנכתב ביום ו' ו' יוני 1531=רצ"א נמצא בהירקולנה ומשם הובא בגרֶאטץ וקאיזערלינג שם.

על דברי ר׳ שלמה מלכו וחלומותיו וחזיונותיו, ובצדק ראו במעשיו סכנה גדולה לכלל ישראל, אך לרדוף אותו בתוכחת חמה, להכותו בשוט לשון ולחלל שם ישראל בעמים, כזאת לא עלתה על לבם, כי אם האחד—ועמו היתה עדת מרעים — עשה זאת ומשנאת איש לרעהו ולא מדאגתו לטובת הכלל; זה האיש היה הרופא י ע ק ב מ נ ט י ן א). — ואליו נלוו׳ עוד אחדים, אשר בשנאה מחמת קנאה ארבו ל מ ל כ ו ויתנקשו בנפשו לספותה. כי באמת לא דמה רבי ש ל מ ה מ ל כ ו להמשיחיים שקמו אחריו, אף לא לבעלי תורת הסוד והקבלה המעשית לא בדרכיו ולא במעשיו. בספרים המעטים שנשארו אחריו לא יטיל דופי בתורה הנגלית ולא יתן לספרי הסוד להתכבד בקלונה של הרבנות המעשית וגם המחקרית, לא בקש גדולה לעצמו, וכל רגשותיו היו רגשות נפש זכה ולב טהור ומלא אהבה ללאם ישראל, אך תקפה עליו הזייתו מרוב חושו בו—מתקף הצרות בימים ההם: גם היה עוד צעיר לימים ועד השלשים לא הגיע, ותהי תקוה, לו האריך ימים, כי עוד תעוז דעתו עליו ובינתו הישרה תתגבר על דמיונו העז. כי בסבתו ותעצומת פעלתו עוד לא נוסד משפט־הדמים לאלפים ורבבות נענים ונגשים אחיהם בני עמם, לזאת לא שמו לב שונאי רבי שלמה בשנאה מגונה—שנאה מחמת קנאה. יעקב מנטין בא רומאה את אחדים מעוזריו ומתי סודו וחפצו חזק עמו לשום קץ לחיי מלכו ב). וילך בראשונה אל הגיר (וכמו שקורא אותו ר׳ שלמה „האינגבסודאר") נ י ט ו ב ר א ס ויאמר לו: „למה לא תקנא לכבוד מלכך ואדונך על דבר זה האיש העומד בחצר האפיפיור שהיה סופר בבית המלך כאחד ממשרתיו ועתה הוא

א) עיין הערות למעלה עמוד 161 הערה ב׳ ובמאמרו של הפרופיססור קויפמאן כפי שציינתי שם.

ב) יש להעיר שאחו׳ כל המעשים שנספר להלן, לא חרף שלמה את איש ריבו, וגם ידבר בו בדרך כבוד ובמכתבו לר׳ י ו ס ף ט א י ט א צ ק הוא אומר: „הקול נשמע מ ה ח כ ם ה מ ו ב ה ק כמה"ר יעקב מאנ"טין מוויניציאה ויאמר ליהודים עונה אקום ואלכה לרומא לרדוף... עד אשר יחזור לסורו או ישרף באש... וכו׳"; גם בספרו צרותיו יאמר מלכו: מתלאות אשר מצאונו נלאתי לכותבם... וגם להסות על חרפת בני עמנו לבלי גלות חרפתם וקלונם" אגרת מלכו השניה בהה"י לריה"ב חלק שני דף כ"א כ"ב, הוצאת כהן צדק.

יהודי ?" א) — אך מאת הציר יצא מנטינו בפחי נפש, כי לא הטה אזן לדבריו, ויפן מנטינו אל שופטי האמונה, ויבא עדים מפירטוגליה כי ראו שם את מלכו והוא עודנו קתולי, וכאשר יספר מלכו לאמר: „ויצא יצא ושוב לבקש עדים מאנשי פורטוג"ליה אשר נמצאו אז ברומא לדעת אם מכירים הם אותי ויגע ומצא עדים ויביאם לבית דין" — גם הוסיף מנטינו לשום לפני השופטים כי זה האיש שלמה מקהיל קהלות ברבים ודורש דרשות של דופי נגד התורה הקתולית. נגד שטנה כזאת לא יכלו השופטים לעמוד מנגד, ויקרא ר' שלמה מלכו לבית דין שופטי האמונה, וירא להם את כתב הבטחון (Breve) שנתן לו האפיפיור וירשהו לשמור תורת ישראל וגם לדרוש ברבים. — „ויקחו השופטים את „הבטחון" מידו בחמה שפוכה" — וילכו אל קלימנס השביעי ויצעקו חמס על המעשה הזה ויאמרו: „אם אתה מעות משפט למה תשים אותנו לשופטים ?", „וישב האפיפיור את דברו אליהם: „לא שהדין כך אלא שהשעה צריכה לכך..." — ראה מנטינו כי לא יוכל למלכו להשחיתהו גם באורח משפט האמונה, ויוסף לבקש דרכים ותחבולות שונות, ויבא לידו העתקה ממכתב מלכו הראשון שערך ממונסטיר לר' יוסף טאיטאצאק בשלוניקי, והמכתב מלא דברי קבלה ומליצות שונות על אדום ובבל זו רומא „קרתא דמחייבתא" ועוד דברים רבים, ויתרגם יעקב מנטינו את המכתב לרומית, וישם אותו לפני שופטי האמונה ולפני כל החשמנים היושבים בסוד האפיפיור. אז לא מצא קלימנס השביעי עוד זכות לידידו מלכו ולא יכול עוד להגן עליו מבלי לתת מקום לאנשי לשון לאמר, כי גם לבו פונה מאמונתו, וימסור דינו להשופטים. דין מלכו נגמר להשרף באש, וביום הכסה העלו המדורה ויעלו על המוקד לעיני כל העם ברומא—איש אחד לבוש

א) קשה להכריע בדבר כזה, אחרי אשר לא נשמע רק טענות האחד מבעלי הריב, אך ממשמעות הדברים שנכתבו בפנים בסימני ההסגר (והם לקוחים מריה"כ בספרו דה"י ח"ב כ"א ע"ב הוצאת כהן צדק), הנה באמור מנטינו להציר ע"ד מלכו: „העומד בחצר האפיפיור', בקש לרמוז לו רמ"ז, ששם יסבל מלכו עצתו בדבר יסוד האינקוויזיציאה בפורטוגליה ובזה הלשין מנטינו גם על כלל ישראל

בגדי חוטא ופושע נשרף באש, והשופטים הודיעו בארמון האפיפיור, כי נתפש מלכו ונשרף בדין האינקוויזיציה. — עברו ימים אחדים והכהנים שופטי האמונה מתהלכים בארמון הותיקן וישאו עיניהם ויראו — את ר' שלמה מלכו עובר עליהם, וישתוממו וירעמו פנים. אז נודע, כי מאת האפיפיור היתה זאת לשרוף במקומו את אחד הפושעים שנגמר דינו למיתה, ויהי הוא תמורת רבי שלמה מלכו, אשר נחלץ מרעה. ראה ר"ש מלכו, כי לא יוכל עוד לשבת ברומא ויבקש מאת האפיפיור לתתו לצאת מן העיר ויתן לו קלימנס השביעי סוס ומתנות רבות ואנשי לויה לשלחו ולשמרו בדרך ויצא מרומא, ולא נודע עד היום אנה שם פניו אז. — כל המעשים האלה יספר ר' שלמה מלכו במכתבו לחבריו המקובלים בשלוניקי, והדברים מאושרים ומאומתים על ידי פרנסי עדת ישראל ברומא וטובי העדה, וגם המקורים לקורות פורטוגליה ודברי ימי האפיפיורים מקיימים ומאמתים את הידיעות האלה א). בחתימת מכתבו יביע ר' שלמה מלכו תקותו, כי עוד יהיה אלהים עמדו להשלים כל חפצו, כי השעה הזאת היא שעת רצון לעשות גדולות ונצורות.

אחרי צאת רבי שלמה מלכו מרומא הורע כח האנוסים ברומא. מקום מדת הרחמים, שהיתה מדתו של קלימנס השביעי והחשמן איש ימינו, שר־של־תשובה לורינצו פֻּצִי, לקחה מדת הדין והקנאה הדתית של החשמן הנמנה במקומו, בן אחיו:

א) עיין ציון ז' בסוף הספר: אך לציין ולסמן יחס קלימנס השביעי אל מלכו ואיך שקד להצילהו מידי מבקשי נפשו נכבדו מאד דברי רש"מ במכתבו הנ"ל: „והאל יתעלה הקרת לפניהם איש כצלמי כדמותי לבוש בגדים כבגדי „ויתפשוהו בבהלה ובחפזון וישרפוהו באש, ויבאו ויגידו בבית האפיפיור „לאמר: האיש אשר חפצת ביקרו היה לשרפת אש — ואני הייתי אז חדר בחדר „להחבא, וכבאי... ויקרא לשר השופטים ויאמר: מה המעשה הזה אשר עשית, „הנה פה אתנו רבי שלמה ואתה שרפת אחר תמורתו, ועתה מהר וכתוב „במקום המשפט, כי האיש הנשרף חרף וגדל וקלל מלכו ואלהיו, ולא יודע, „כי בתמורת ר' שלמה נשרף, פן יטעו אחריו... אז אמרתי אל האפיפיור: „שלחני נא, כי אין לי רשות לעמוד פה על הנסיון, וישלחני לשלום על סוס „קל ועמי חבורה טובה שלוחה מאתו".

אנטוניו פֻּצִּי (Antonio Pucci), אשר היה ההפך מדודו בכל דעותיו ומדותיו. ובימים ההם היתה גם יד מאורעי הזמן לרעה בהאנוסים. תוצאות המלחמות בין האפיפיור ובעלי בריתו: פְּרַאנְץ הראשון מלך צרפת ושרי וויניציאה מצד אחד, ובין הקיסר קארל החמישי מלך ספרד וקיסר אשכנז מצד השני, היו, כי התחזק מאד כח ספרד המְנַצחת את האפיפיור בכל עניני המדינות בכל ימי מלכות קארל על הממלכות האלה. — תקף ועז התעצומה הזאת הרגישו האנוסים בספרד ופורטוגליה; כי ההולל והאדוק יוהאן השלישי, אשר אחת דבר לכונן האינקוויזיציה בארצו, קרא לו את הקיסר קארל לעזרה. והקיסר המנַצח גזר על האפיפיור המְנֻצח, למלא משאלות יוהאן, וביום 17 דיצימבר 1531=רצ"א, קים ואִשר האפיפיור להנהיג משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה, אף כי טובי החשמנים התנגדו לזה, כהחשמן עגידיו (Egidio) תלמידו של רבי אליהו בחור (לוויטה) בתורת שפת עבר, והחשמן גירונימו די גהינוצצי (Geronimo de Ghinucci) [א]. הפיץ המלך המהביל והקנאי קם ונהיה, „החיה הנוראה, אשר כלה מלאה רע ומחמת תנינים נפשה רויה; המפלצת הנוראה, דמיונה כאריה משחית וכנחש צפעוני, אשר כנשר תעוף תטוש אלי טרף, תתקוף את האמללים בעצומיה ותלכדם ברשתה, תסחבם ותשליכם על מדורות האש" [ב]), החיה הנוראה הזאת מצאה קן לה בפורטוגליה, ועל האנוסים כבר נהפכו בלהות ומצרי שאול אחזום. אך בפעם הזאת היתה שמחת יוהאן וכהני דומיניק עד ארגיעה ותקותם נהפכה להם למפח נפש. — קלימנס השביעי בתתו הסכמתו ליסוד האינקוויזיציה היה אָנוס על פי דבר הקיסר קארל אויבו בנפש. גם ידע כי רק מחפץ ספרד לשעבד אליה גם את פורטוגליה, חפץ הקיסר להנהיג גם בה את משפט הדמים; וחבר שופטי האמונה בשתי הארצות הסמוכות זו לזו יעשו את שלהם להביא את הממלכה הקטנה פורטוגליה בעול אחותה

א) אצל הירקולנו מובא בגרֶאטץ ח"ט, 266, ובקאיזערלינג, 189—188

ב) אושקי בהעתקת ה"ש בספר „עמק הארזים".

הגדולה והאדירה, הנוראה אז לכל ממלכות ארץ. — גם בתתו הסכמתו לכונן משפט האינקוויזיציאה מנה לראש האינקוויזיטורים, איש נוח לבריות מחבר־כהני פרנציישקיים שלא היו מוחזקים לקנאים שואפי דם הכופרים כהדומיניקיים. יוהאן השלישי לא אחר לעשות ולהפיק זממו ויכונן שלשה בתי משפט הדמים, בלישבונה הבירה, באֶבורה (Evora) ובקואימברה (Coimbra), ואת האינקוויזיציה הספרדית בהתכונה והצביון שנתנו לה מאת טורקבמדה שמו להם שופטי האמונה בפורטוגליה לעינים, ויוסיפו עוד עליה חומרות וגזרות רעות ואכזריות. גם העם בפורטוגליה היה שונא את „הנוצרים החדשים" ומתעב אותם יותר מאשר בספרד, וכמעט הסירו המלך וגדוליו את חסדם מהם ויהיו צפויים אלי קנאת־עם ושנאת מולדת; ומכל פנות העם, מגדוליהם עד קטניהם, נמצאו מרגלי חרש ומלשני בסתר על האנוסים האמללים. רבים מהאנוסים שמו עוד הפעם את לבם לצאת מן הארץ. אך בפעם הואת סגר עליהם הדרך, על ידי הפקידה האכזריה שהוציא יוהאן השלישי, (ביום 14 יוני 1532=תמוז רצ"ג) לאמר: אסור ל„הנוצרים החדשים" לצאת לאפריקה ואף לא למושבות פורטוגליה ביתר חלקי התבל; כל רבי החובל ובעלי אניות, אשר יתנו מקום להאנוסים על ספינותיהם יענשו ענש מות; על כל הנוצרים הישנים נאסר לקנות קרקעות ובתים מידי „הנוצרים החדשים"; על האנוסים נאסר למכור את נחלותיהם וקניניהם לחוצה לארץ ואף לא לתת שטרי המחאָה (אנווייזונג) לחוצה לארץ. ובכל אלה נמצאו רבים שנסו לברוח מן הארץ, אשר שם תשוד החיה הרעה (האינקוויזיציה בפי האנוסים), „אשר מנשמת אפה תתן קטב וגם גן עדנים תהפך למדבר שממה" א), אך עוד לפני הציגם כף רגלם על קרקע האניה, אשר התעתדה להביאם לארץ שלום ומשכנות מבטחים והנה מלאכי־מות משרתי האינקוויזיציה רודפים אחריהם לתפשם. רבים מהם נטבעו במצולות ים, ברבים מהם פגעו מלאכי חבלה, שלוחי האינקוויזיציה, ויחדרו אל מחבואיהם ויסחבו אותם אל מקום

א) ר"ש אושקי בספרו Tribulaçao III, № 30.

משפט הדמים ומשם אל מדורות האש, כי מיום הראשון שקיים האפיפיור את משפט האינקוויזיציה, התיצבו הכהנים על עולותיהם, מכונותיהם היו נכונות לעבודת התמיד, וגם אש תמיד כבר יקדה על מזבחם ולא תכבה. גם את אלה אשר נמלטו מצפרני חית־טרף ותהי להם נפשם לשלל מצאו תלאות רבות ורעות בארצות נדודיהם, בפלנדריה (בלגיה) לקחו בשבי, בצרפת ואנגליה לא חפצו תת להם לעמוד ולעבור דרך ארצם, וידל ישראל מאד. ומאלה אשר באו עד גבול אשכנז, מתו רבים בקור וקרה על הררי אֶלף (אלפען), ויעזבו את נשותיהם הרות ויולדות על פני שדות הקרח. — „וגם בעברם באיט־יא"ה קם עליהם כשפיפון „יואן די לה פויה (Giorani della Fioyo) (והוא אחד מהאבירים-„השודדים (רויבריטטער) בימי הבינים — מבני האצילים אשר חיו „על חרבם ויפלסו חמס ידם על ארץ רבה), הוא עמד בגבול מ י ל אַ ן „(באיטליה הצפונית) כשפיפון עלי דרך ויתפשם אותם ואת כל „קנינם, למען יגלו מצפוניהם, מי ומי הבאים אחריהם, וגם את „הנשים יסר וימרר את חייהם למען תתנינה את הכסף והזהב „אשר עליהן, ופני זקנים לא נשא וימלא מעונותיו טרפה" א). ובכל זאת לא חדלו האנוסים מצאת מן הארץ, אשר רשע כסל, קנאה והוללות ושאף לבצע מעשקות, ישבו בה במקום המשפט והצדקה.

אָכן—כאמור למעלה—בפעם הזאת עוד לא היתה שמחת המלך הקנאי ומסבו, חבר הכהנים בני האחוה הדומיניקית, שלמה, כי האפיפיור קלימנס, אשר אך באונס וכפיה נתן רגע את רשיונו ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה, שב ונחם על מעשהו ויבטל את

א) שם. — הדברים שבסימני ההסגר לקחתים מעמק הבכא לריה"כ הוצאת לעטטערים 91, אך גראֶטץ וקאיזערלינג שניהם מסכימים, כי לקוחים הם מיִשמואל אושקי בספרו הנ"ל, וכי בטעות יחס ריה"כ את פעלת האביר—השודד דילה פויה—לזמן גרוש ספרד. והנה אם צדקו הדברים בדבר האביר—השודד הזה, אך מה שמספר למעלה מזה על דבר תלאות הגולים בצרפת וכו' הוא מכון בלי"ס על גולי ספרד ולא על פליטת אנוסי פורטוגליה, אשר לא יכלו לבוא כלל אל צרפת, וצ"ע.

דברו, ויפקוד בפקודה נמרצה על כהני הדת הקתולית בממלכה לשבות מזבחי אדם, עדי יתבררו הדברים—ועוד ימים על שנת עברו לפני השג יוהאן השלישי את כל חפצו.—המעשים האלה, מלחמות האנוסים בתחבולות ומזמות עם מעניהם וחובליהם, הם קובעים פרשה בפני עצמם, ונספרם בפרשה הסמוכה.

ואולם לפני צאתנו מזה עוד עלינו לאמר דברים אחדים על אחרית רבי שלמה מלכו בעל הדמיוגות ודוד הראובני בעל התחבולות א). כבר אמרנו כי בצאת רבי שלמה מלכו מרומא לא נודע אנה שם פניו, אך זאת נודע כי נועד שנית עם דוד הראובני; כי זה האחרון יצא בתוך כך מווינציאה, וכנראה היתה יציאתו זאת באונס ולא ברצון. אז נועדו שניהם יחד, וכנראה אז דרש מלכו את דרשותיו בבולונייה (Bologna), כאשר יספר עליו רבי יוסף הכהן (דה"י ח"ש י"ט) ועל דרשותיו אלה לאמר: „ויוציא מפיו דברי חן, כי רוח ה׳ דבר בו ומלתו על לשונו". מבולונייה, דרך פֿיראַרה ומנטובה, נסעו לרעגנסבורג במרכבה ודגל־יהודה מרחף עליה ועל הדגל

א) גראֶטין (ועמו קאיזערלינג. הנמשך אחריו בכל הדברים אשר בהפרק הנכבד הזה לדברי „מוצאי־גולה") מחליט כי היה דוד הראובני איש מרמה שכוון להונות את הבריות—נוכל ככל הנוכלים, ואולם מכל הנמצא אדותיו לא נראה ממנו שעשה איזה דבר לטובתו; גם לא דרש מתת מכל איש, גם ידע בכל עת להישוות מדותיו אל המעמד ותנאי מקומו וזמנו והאנשים אשר היה לו דבר אליהם. היה נזהר מאד בכל מעשיו ועניניו—ובכלל לא נראה איזו תועלת וטובת הנאה היו מגיעות לו, לו גם הצליח חפצו בידו. קרוב מאד לשער, כי גם הוא היה אחד מבאי כחם, או כח כחם של האנוסים, וכוונתו או כוונת שולחיו היתה לכבסך את ממלכות הנוצרים בהסולטאן, כי אז כבר עמדו התרכים לפני שערי ווינא, ומכל ממלכות הנוצרים באירופה, היתה פורטוגליה האחת שלא היתה לה דין ודברים עם תוגרמה, — את דברי אלה הנני אומר בדרך השערה, וכמובן, אי אפשר לקבוע מסמרות בדבר. בכל אופן מכל מעשי דוד הראובני נראה בו רק איש תחבולות ורוקם מזמות אך לא נוכל. דרכו היתה דרך עקלתון, אבל מחשבתו תחלה היתה טובת אחיו הנגשים והנענים, והאיש אשר לדברי כל יודעיו לא היה בעל הנאה לא בקש לבטח הנאה לעצמו, וזה יראה גם כן מהחזיקו במחשבתו שנים רבות, אף כי פעמים רבות היתה לו תקותו למפח נפש.

מרוקמות האותיות „מכב"י" לאמר: מי כמכה באלים י"י, ויבאו לרעגענסבורג. בעיר הזאת נאספה אז עדת מלכי אשכנז ושריה ונסיכיה והקיסר קארל החמישי בראשם, להתיעץ כדת מה לעשות בלותיר ודעותיו והנוטים אחריו, אם להכיר את האמונה שנתחדשה לדת-נוצרית או להכחידה כמינות בחרב דם ואש. — שני היהודים בקשו להתיצב לפני הקיסר ובקשתם נתנה להם. — על השיחה הזאת פרוש ענן הסוד למסך עד היום. דברי רבי מנשה בן ישראל ור' דוד גאנז ב„צמח דוד" הם, כי חפין שניהם היה להסב לב הקיסר מאמונתו ולהטות לבו לתורת ישראל, נראים כדברים שאין להם שחר ונסתרים מאליהם, כי כן יאמר (צ"ד) „ר' שלמה ורבי דוד היו מבקשים להטות לב מלך צרפת וקיסר קרלוס לאמונת ישראל" — בעוד שידוע, כי מעולם לא ראו שניהם את פראנין הראשון מלך צרפת ולמצער אין מקור נאמן וגם לא נמצא איזה רמז על זה. — יותר נכונים המה דברי אבן וירגא ב„שבט יהודה" האומר: „ולא נודעו דבריו (של מלכו) זולת שהקיסר נתמלא המה עליו ויצו שישרפוהו". הדבר היה בצאת שנת רצ"ב או בראשית רצ"ג. הקיסר צוה לשום שניהם בכבלי ברזל. דגל יהודה נשאר ברעגענסבורג, ואחד מחכמי אשכנז הגדולים אלבירט ווידמאנשטאדט מעיד, שראה את הרגל וידע או שמע דרשותיו של מלכו א). בבוא הקיסר למנטובה (Mantua) קרא את שופטי האמונה ווישב בית־דין כהנים לשפוט את מלכו משפט נוצרי שנתגייר ובגד בדתו. — כל המשפט הזה נעשה בעוות־הדין גם על פי דעת האינקוויזיציה ותורת הקנאות בימים ההם, כי לא היה דיוגו־פירים או שלמה מלכו נתין משעבד למלכות קארל החמישי באשכנז או בספרד, כי אם איש פורטוגליה ובכן היה הרין הזה מסור בידי יוהאן השלישי. — אך כאשר יעיר בצדק ראש יודעי בינה לעתים בישראל הד"ר גרעטץ, כי בשרפת ר"ש מלכו כוון קארל להכעים ולהקניט את אויבו בנפש, את האפיפיור קלימנס שהיה, כנודע, אוהב רבי שלמה

א) עיין ציון ז' בסוף הספר -- וכ"ז לקוח ברובו מציון ד' להלק ט' של גרעטץ ועיקרי הדברים במאנאטסשריפט לפראנקל 1856

מלכו ומכבדו. זמן מות מלכו לא נדע בדיוק ובכל אופן נרון בחדשים הראשונים לשנת רצ"ג. — תחת להרבות בדברים נביא בזה דברי בן זמנו רבי יוסף הכהן [א] לאמר: „וישב „[הקיסר] לאיטאליאה ויביאם אסורים בעגלות למנטואה „וישם עליהם משמר, ויאמר הקיסר לחכמים כי כן דבר „המלך [ב]). וימצאו בורטא משפט מות ויאמרו: הוציאוהו וישרף. „וישימו רסן בלחייו [כי יראו לבל יעשה רושם עז בדבריו הנמרצים „על בני העם] ותהום כל העיר עליו והאֵש בוערת..! [והנה] ציר „הקיסר בא ויאמר: הסירו הרסן מבין שניו, כי דבר לי אליו מאת „המלך, ויאמר אליו: הקיסר שלחני אליך לאמר אם תשוב „מדרכך.... ותחיה לפניו.... ולא קם ולא זע ויען ויאמר כקדוש „ה' כמלאך אלהים: על אשר [התחפשתי בכסוה האמונה שאין „לבי פונה אליה] עשיתי בימי נעורי לבי מר וזעף, ועתה כטוב „בעיניכם תעשו, ונפשי תשוב אל בית אביה כנעוריה, כי טוב „לה אז מעתה... וישליכוהו על העצים אשר על האש ויקריבוהו „עולה כליל.... ויאסוף את נשמתו הטהורה.... ואת משרתו „הוציאו מבית הכלא... לא נלכד בשחיתותם כי אם השר „הראובני מרעהו, וישימו עליו משמר, וילך הקיסר אל בולונ"ייא, „ויוליכנו אתו בעגלות אסור ברהטים ויוליבוהו אל ספרד, וישב שם „ימים רבים וימת בבית הסהר" [ג]) (הדבר היה בחדש כסלו או טבת לשנת ה' רצ"ג).

העם כבר ראה את רבי שלמה מלכו לבחיר ה' ואיש מלומד בנסים; ידע, כי כבר העלו איש כדמותו כצלמו על האש ברומא והוא נשאר חיים, ויאמינו רבים, כי בחכמת קבלה מעשיה „נצל

א) דה"י חלק שני, הוצאת כהן צדק.

ב) גם מהדברים האלה נראה, כי הכירו השופטים שאין לקארל החמישי המשפט לדון את שלמה מלכו על דבר מינות, כי היה נתין פורטוגליה, אך הוא צוה על השופטים לחרוץ על הנדון משפט מות כחפצו.

ג) מדברי ר' יוסף הכהן בעמק הבכא יוצא ברור, כי ענו את דוד הראובני ביסורים קשים בימי שבתו בכלא בספרד, ומתוך יסורים קרא בשמות איזה אנוסים וגם הם נתפשו ויוכתו או נשרפו עמו (עי' גרעטץ ה"ט, צ"ד, 270).

מיד מבקשי נפשו לספותה ולא שלט נורא בנשמיה". אלה אמרו, כי ראו אותו במעונו אשר ברומא שמנה ימים אחרי שנדון בשרפה, והיו גם „יהודים רבים טועים אחריו שאמרו, כי הלך לצפת לקדש ארוסתו", „ועניגים אחרים של הבל" א). גם האיש יוסף הכהן, קורא הדורות, שידע כל קורות הימים ההם, והיה בן הדור ההוא וכל דבריו שקולים בפלס ונאמרים בדעה מיושבת מאד, גם הוא היה נבוך בדעתו בשפטו על רבי שלמה מלכו ויאמר: „ומי יתן ואוכל לכתוב הכנים דבריו אם אין?"—ומקובל אחד יהודי איטלקי ושמו רבי יוסף ארלו קם ויתנבא, כי עוד יקום מלכו מקברו וינקום נקמתו ממשופטיו. הנביא הזה הרבה לדבר על „מרטין" [לותיר] הנוקם, לדבריו, נקמת קדושי ישראל מהכנסיה הרומית.—הוא מדבר תיעה על האפיפיור קלימנס השביעי ללא-צדק, כי הכהן הגדול הזה היטיב את הרעה שעשה לאונסו בתתו הסכמתו על האינקוויזיציה — כאשר נדבר בזה עוד. עוד הוסיף הנביא הזה להודיע קץ הגלות וזמן גאולה בצרופים ונוטריקון וגימטריאות, אך למותר הוא וגם אי אפשר לנו להביא את חזיונותיו וחלומותיו במקום הזה.

פעלת מלכו היתה עזה ונמרצה עד מאד על בני דורו ועקבותיה נודעו עוד בדורנו האחרון. ההזיה והשגיון על דמיונות, טבעם כטבע המחלות המתדבקות מאיש לאיש ומגוי אל גוי, והסגלה האצורה במחלות הנפש אלה, להתנחל גם מדור אל דור, יותר חזקה, יותר קשה ויותר מתמדת מסגולת ההתנחלות (Atavismus) אשר הקימו חקרי הטבע בדורות האחרונים בבעלי החיים כלם.— על ידי רבי שלמה מלכו התעלתה והתקדשה תורת הסוד בתמונתה החדשה לעת קץ הימים הבאים— בה־קבלה המעשית — כאשר התעלה והתקדש גם הוא בסוד קדושים וטהורים. — כי באמת היה האיש הנפלא הזה בקרוא להיות אבי דעות חדשות, כי נקבצו באו בו כל התכונות והסגולות לבעלי שאר־רוח, כבירי־הכח ואדירי־אמונה, ששתלה

א) עיין דה"י לריה"כ, הוצאת כהן צדק. כ"ג. שלשלת הקבלה וצ"ד.

אותם התולדה בכל דור. הוא היה בעל לב טהור, נפש יקרה וזכה מכל שמץ דפי, בעל כשרון גדול מאד ועם זה בעל דמיון עז, רוחו היתה כנחל שוטף ולשונו אש אוכלה. איש כזה־היה ראוי להיות לאב ופטרון בישראל, לולא התעותו מני דרך הבינה הישרה ולולי קפץ לים זועף, למים שאין להם סוף: הקבלה ותורת הסוד. — הנביא השקר או המשיח שעמד כמאה ושלשים שנה אחריו שבתי צבי והטועים אחריו, חשבו למצוא מסלות בלב העם, כאשר בדו מלבם דברים וישימום בפי ר׳ שלמה מלכו, כאלו הוא נבא על הגלות המשיח הנדח והמדיח זה. פעלת רבי שלמה מלכו תגלה לעינינו בכל תקפה ועזה, בדעתנו, כי שר התורה והראיש והראשון להוראה רבינו יוסף קארו, היה מתאמץ להגיע אל מעלתו וליחד בו את נשמתו — על ידו נתחזקה הקבלה במערכות גולי ספרד בארצות המזרח והמערב — וזאת היא הסבה, כי שנה הרוח את דרכו בכנסיות ישראל הספרדיות אשר בתרכיה. ובכל אלה מעטים הם בין בני עמנו היודעים מפעלות הגר הזה, אשר רק חמש או שש שנים חי בתוך הכנסיה הישראלית והפליא את בני דורו הפלא ופלא. חידה בלי פתרונים היה ויהיה „הבחור הזה" בספר התולדה עד דור אחרון.

* *
*

מצוקת אנוסי פורטוגליה גברה עד לבלי חק. „הבחור" הנפלא אשר בהוד פניו וחן שפתיו לקח לב הכוהן הגדול שברומא — שלמה מלכו, כבר העלה על המוקד בידי מלאכי משחית משפט האינקוויזיציה, מטעם הקיסר קארל החמישי, והקיסר הזה שם במאסר גם את היהודי השני אשר בצלו אמרו האנוסים לחיות בגוים, את דוד הראובני, איש הפלאות המבשר תהלת ישראל וגדולתו בקצות ארצות תימן. המקובל בעל הדמיונות יוסף ארלי ישפוך מרורות על האפיפיור קלימנס השביעי וישים אשם נפשו על מות הקדוש מלכו — אך ללא־צדק דן איש הסוד הזה את קלימנס השביעי לכף חובה. ונהפוך הוא, הקיסר

בהפצו להקניט את איש ריבו האפיפיור, אשר תכלית שנאה שנאהו, מתח על שני היהודים אהובי נפש האפיפיור את גזר דינו הקשה: דן את שלמה מלכו למיתת שרפה ואת דוד ראובני שם במאסר כל ימי חייו. כנראה חשב האפיפיור גם הוא מזמה להפריע עצת הקיסר בדבר יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. בימים ההם שם קלימנס את כל מעינו איך להשיב אחור את בתבידתו, את הבלה א), שבה הסכים ליסוד משפט הבקורים ב) (האינקוויזיציה) בפורטוגליה, אחרי אשר אלצוהו לזה במשך כמה שנים. ומחשבת האפיפיור נגלתה להמרנים ויאמצו כח לקנות להם לב אנשי

א) המלה Bullo הינחה לראשונה בימי הבינים על תיק ופתיל וחותם מסביב לו, ואח"כ בהשאלה, על כתבידת נכבד מאד מאת היד קדושתו הפפה שברומא, שהיה כתוב תמיד על קלף ונקרא בשם המלית הראשונות ואחרי כן נאספו כל הכתבים ונקראו בשם Bullorium privlegiorum etc. והשם הבריבה Breve הונח לראשונה על כתבת קצרה והוראתו בימי הבינים והיום על הוראת־שעה היוצאת מאת האפיפיור, להראשונה יש הבח של דין יסודי ותקוה קבועה, והשניה היא כעין שקורא האשכנזי בעשטיממונג והרוסכי Распоряженія וע"כ בהמשך הבינו נקרא לבלה כתב דת ולבריבה בשם האומר.

ב) שפרה עלי הערת הסופר ה' הייקין בעל הספור „מימי החשך", בהצפירה סוף שנת 1893, הניתן שם עברי למלת אינקוויזיציה בקורים, שם הקבוץ ממשקל הדגושים, כדרך העברי לכלל המהות הטבעים בשם רבים: בכורים, נעורים, עלומים. — בכל אופן — אין דעתי נוחה מכותבי דברי הימים בעברית ומשתמשים ביותר בשמות שהוציאו להם מלבם. — הרשות ביד מספר בעל הלשון לברוא לו מלות ובטויים כפי נטות רוחו ובלבד שלא יטה משפט השפה, אבל סופר העתים, צריך ביותר להסביר דבריו, שהקורא יבין ויצייר את הדברים כהוויתם ולזה יותר נכון להשתמש במלות הכלליות הנהוגות לענינים כאלה בכל לשונות אירופה. ומדי דברי באינקוויזיציה הנני להעיר, כי חפץ הפלפול יוליך שולל גם חכמים גדולים. — החכם הכביר רבי שמחה פינסקער יאמר להוכיח קדמות האינקוויזיציה מהמדרש ילמדנו בפסקא אספה לי: מעמידין ישראל לפני הדיין ואומרין לו: כפיר וכו' מיד מרבין עליו צערין וכו' — ואיך שכח, כי האינקוויזיציה הנ"ג לראשונה האפיפיור אינוצנץ השלישי בראשית המאה השלש עשרה נגד האלביגנזים שבנגב צרפת. ומדרש ילמדנו נתחבר בימי המאה השמינית לסה"נ (עיין „לקוטי קדמוניות" ח"ד עמוד ט"ו)

הקריה (Curia א) ולהטותם לרוח הפצם. האנוסים האמללים נתיאשו מן הרחמים בחסד ה' ומתשועה בדרך נס אחרי ראם את איש הפלאות אשר בטחו בו עולה על המוקד, וישימו עתה בשר זרועם ויאמרו להושע במזמות הדיפלומטיה בימים ההם — בשחד ממון ושחד דברים לתכלית זאת שלחו רומאה איש עתי, נוצרי־חדש כמותם, ושמו עדוארד די פז (Duarte de Paz). ומליץ הנ״אנים החדש היה ההפך מר' שלמה מלכו איש הפלאות ובעל הדמיונות. הוא היה בעל מזמות, מהיר בדיפלומטיה, בעל רוח קרה, מחשב ארחותיו, מודד צעדיו והולך לאטו, אך צופה למרחוק, עז נפש ועז פנים ובעל לשון מדברת גדולות ועז פנים כשהשעה צריכה לכך; ולו היו נהירין שבילי הדיפלומטיה ודרכיה הנלווים עם כל עקמומיותיה ותחבולותיה. הוא היה איש מעורב בין הבריות, יודע את כל מגרעותיהם וזריז להשתמש בהן ולהפיק מהן תועלת. והאיש עדוארד די פז לא היה אחד העם, כי אם אחד מהשרים המצוינים במערכות הממלכה. הוא היה בעצמו, כאמור, מזרע היהודים האנוסים, ובעבודתו שעבד באמונה את מלכו ואדונו מלך פורטוגליה במדינות אפריקה נעשה עור באחת מעיניו ויגיע למעלה גדולה בחצר יוהאן השלישי, ויבחר בו המלך להיות איש סודו במלאכות יקרה ונכבדה בסוד הממלכה.—ולפני צאתו לדרכו לעשות דבר בדברים שהם מכבשונה של מלכות, כבדהו יוהאן וינשאהו באות הכבוד, אות הצלב (Christus Orden). אך כמעט יצא מלפני המלך עדוי באותות כבודו, תחת ללכת למקום תעודתו שם פניו רומאה, לכלכל עניני האנוסים במשך שמנה שנים. האיש הערום הזה ידע לחבל תחבולות ולרקום מזמות, עד כי ליודעי העתים קשה עתה להוציא משפטו את מי הוליך יותר שולל: את מלכו יוהאן השלישי או את אחיו בני עמו האנוסים. משלחיו לא קמצו בהוצאות ויתנו בידו די הון לקנות לו לב החשמנים היושבים ראשונה בסוד נשיא־אלהים שברומא, כי היתה רומא אז העיר אשר לא יכלו אז עשות דבר בצדק או ללא צדק בלי מתן בסתר במדה

א) הקריה (Curia) מערכות ממשלת הכהונה הגדולה והמלכות ברומא.

גדולה ויתרה א). למרות החשמן אוהב פורטוגליה וצורר היהודים, השר של תשובה אנטוניה פֻּצִּי די סנטקבטרו (Pucci de Santquatro), אשר רחקו מחשבותיו ממחשבות דודו החשמן פצי, אוהבו של רבי שלמה מלכו (עיין למעלה), למרות היות הכהן הזה עומד לשטן אל הפצי האנוסים ומליץ יושר בעד משפט הבקורים, השיג די פִּין את הפצו בתחבולות מזמה וגם—במתנת יד. האפיפיור קלימנס השביעי ישר נוכח, כי עול נורא מאד נעשה להאנוסים, לדרוש מאת אלה, אשר בציצית ראשם נהחבו אל אגן הטבילה, ובהרב חרה על צואריהם הזו עליהם מים קדושים, כי עוד יהיו לקתולים ארוקים ומדקדקים במצות התורה החדשה להם, ותגדל עוד מדת העול כאשר סגרו לפניהם את גבולות הממלכה ולא נתנום לעלות מן הארץ ב). בגלל הדבר הזה הוציא האפיפיור אמר (Breve)

א) כספרי העמים לדבר יסוד משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה (המובחר שבהם Herculano) ג. היינע, קונסטמאנן, מינכנער געלעהרטענצ יטונג 1845) וגם הערות עמנואל אבוהב בספרו Nomologia יצגם אלה שדברו בגנותו של השתדלן מצד האנוסים די פין; אך סופרי ישראל ראשי המדברים בהענין הזה גראֶטץ וקאיזערלינג, דנו אותו לכף זכות וינקוהו מפשע בגד ומעל בשליחות אחיו בני עמו. הדבר אשר די פין בא בכתובים עם המלך יוהאן השלישי ובאגרותיו היה נראה כמוכר אותם למלכות, היתה תחבולה מצדו לגנוב את לב המלך הט-ש הזה. ולראיה כי כן הדבר הוא המעשה, שאחרי כן ראה יוהאן, כי הוליך אותו האיש הערום שולל וישכור עליו מרצחים בסתר לרצחו נפש וגם פגעו בו מלאכי חבלה ויפצעוהו. גם דבר ברור הוא כי האנוסים בטחו בו עד הרגע האחרון. ויוהאן השלישי, גם לאחר שנראה לו כמגלה סודות האנוסים חפץ לקחת ממנו את אותות הכבוד—אות הצלב אשר נכבד בו וזה היה כמה שנים אחרי כן, אך בעמל רב התעשת לחתום על כתב הסליחה למשפחת די פין. אמנם כן היתה עת אשר היה לדילטור על האנוסים ויגלה סודם, אך זאת עשה בחרות אפו בם, כאשר שלחו לרומא איש אחר להיות לו למשנה ולהתחקות על עקביו, גם נודע שאחרי כן קבל דת יהדות לעיני השמש, והדבר כי היה אחרי כן למחמודי היא עלילת משנאיו או טעות סופר דברי הימים. זה הוא העולה מחקירת יודעי הזִתים ההם מבני ישראל.

ב) קאיזערלינג (געשיכטע וכו', עמוד 192), יאמר כי הבשורה הטובה הזאת קבל ר' שלמה מלכו בהיותו אסור במקום אשר אסירי מלכות אסורים

ביום 17 אקטבר שנת 1532, הוא האמר שנקרא אז בשם כתב דחסד (Pardon) לבטל לפי שעה, עד בא פקודה אחרת, את פעולת האינקוויזיציה, ויזהיר באזהרה נמרצה לכל הכהנים לבל ישבו בבתי דיני האמונה. ויוסף עדוארד די פיץ להשיג עוד כתב־חסד מהאפיפיור לכל אלה שכבר נגמר דינם לחובה בבתי דיני האינקוויזיציה וצו להוציא להפשי את כל הכלואים בבתי כלאים. הדבר המעירר פלא הוא, כי ממשלת פורטוגליה, אשר בכל מאמצי כחה יגעה לכונן את משפט הדמים בארצה וגם מאת ההשמן העומד לימין חפצה, קצי, ידעה, כי לב האפיפיור הולך לעשות טובה גדולה להאנוסים, לא עשתה דבר למנוע את האב הקדוש מחפצו ותהי כמחרשת. אך אחרי צאת אמר האפיפיור, יצא מעיר לישבונה מלאך מיוחד, הכהן ארכי־בישוף מפונכאל (Funchal), כחק לממלכה השולחת ציר־מיוחד בדבר משא ומתן בענין גדול ונכבד מאד; הציר הזה נועד לשבת ברומא על יד הציר התמידי נ י ט ו ב ר אַ ס בא כח הממשלה הפורטוגלית בדבר יסוד האינקוויזיציה. נראים הדברים, כי גם במסבי המלך היו הדעות חלוקות. דורשי משפט הדמים היו רבי המלוכה המשוחדים ממלכות ספרד, אשר אמרה לפרוש מצודת ממשלתה על פורטוגליה במות המלך יוהאן ההולך ערירי. אך אמוני העם הפורטוגיזי, הלאמיים, אשר כל מגמתם היתה לבלי תת לממלכתם להשתעבד לספרד, התנגדו להחפץ לתת להכהנים, אשר קנאת אמונתם עומדת להם בשורה ראשונה, הקרובים בדעתם אל קנאי ספרד, לעשות ממשלה גדולה בארצם. בגלל הדבר הזה הננו רואים שני צדדים נלחמים בסתר איש עם אחיו, חותרים התירות ורוקמים מזמות, והתחבולות והמזמות הולכות ונמשכות במשך שנים רבות. הדוכס מברגנצה (Braganza), אשר בין אמוני העם נמנה גם הוא, בא בכתובים עם אביו של די־פיץ, אנוס שנולד ביהדות, על דבר בטול האינקוויזיציה, וראש בית דין הבקורים הכהן הגדול דיוגו די־סילוה

בריגינשבורג, כחדש ימים לפני מותו על קדוש השם, מבלי לבאר המקור מנין להחכם ק׳ זה.

(Diogo de Silva) התפטר ממשמרתו, באמרו כי איננו מוצא און בנפשו לקבל עליו אחריות גדולה כזאת [א].

הערום די־פין חשב מזמה לגנוב לב יוהאן השלישי ולדעת את כל אשר בלבבו על האנוסים ויסוד האינקוויזיציה. לתכליתו זאת ידע לקנות לו אהבת ציר פורטוגליה ברומא וגם הרהיב עוז לחדור אל גוב האריות, לבוא בכתובים עם יוהאן השלישי. במכתבו יבקשהו להסיר ממנו עון מעלו בשליחות המלך ויצדיק את מעשיו, כי כוונתו היתה רצויה להתחקות על מעשי שונאי המלוכה האנוסים. הוא גלה להמלך דברים קטני ערך בפני עצמם, הלך רכיל לספר לו הדברים שנפלו במערכות האפיפיור וסוד החשמנים על פורטוגליה ומלכה, ויוסף עוד לגלות לו צפונות רבות־עלילה שאינן שייכות כלל לדברי האנוסים. וכה האמין המלך בו ובדבריו עד כי בא עמו בכתובים בסימני־אותיות (Chiffres) ידועים רק לשניהם לבדם, לבל ידע איש את אשר ידברו איש אל רעהו במכתביהם. הוא הוסיף עוד לגלות להמלך שמות האנוסים אשר היו מוכנים לעלות מן הארץ להמלט לארצות תוגרמה ואיטליה. קרובה מאד ההשערה, כי כל מעשיו אלה היו על דעת האנוסים והסכמתם. אחרית הדבר היתה, כי המלך דבר עליו טובות לפני החשמן פֻּצִי ומני אז היו לו מהלכים בסוד ציר פורטוגליה ויועציו וידע את כל סודותיהם ומחשבותיהם. — ובעוד איש המזמות דֵי־פִּין בא בכתובים עם המלך יוהאן ומגלה לו דברים שהם מכבשונו של העולם המדיני לפי מחשבת המלך הזה, עלתה בידו להשיג אמר (Breve) חדש מהאפיפיור לטובת האנוסים (7 אפריל 1533). בדבר־חסד זה להאנוסים יאמר האפיפיור: עָול נורא הוא לחשוב לקתולים את אלה, אשר בחזק יד הובאו בברית הדת הזאת ועוד יגדל העול לנפול על אנשים כאלה חטאת בגד וכפירה באמונה, אשר רק בפיהם ובשפתם נשבעו לה ולבם רחק ממנה. כן דין היהודים

א) הירקולנה איננו יודע לפתור החידה הזאת, כי לפתע פתאום נצטננה קנאת היושבים ראשונה במלכות פורטוגליה, וליישב התמיה הזאת נוכל רק על ידי חלוקי דעות בסוד הממלכה מההשקפה המדינית.

שנטבלו באונס; אך דין אחר להבנים והבנות שנולדו לאחר המרת הדת, אותם יש לחשוב לבני הדת הקתולית; אולם גם הם בראותם את אבותיהם מקיימים יום יום מצות דת משה ויהדות, שומעים מפיהם את כל אשר עוללו להם כהני הדת הקתולית ועל כן אוחזים במעשי אבותיהם, גם עליהם לא נוכל למתוח כל חמר מדת הדין כעל המומרים מרצונם הטוב החוזרים לסורם, ורק במדת החסד וברחמים גדולים ימשכו לב התועים האלה אל האמונה הקתולית. בהאמר הזה מצוה קלימנס השביעי את כהניו בפורטוגליה לשבות מפעולתם, יבטל את כל דיני נפשות שנתבעו להם האנוסים ויצו להזמינם לפני בית דינו הגדול ברומא, ועד אשר יקום הדבר הזה אסור להכהנים בעלי דת קתולית לנגוע בהם לרעה; מצוה לקרוא דרור לכל אסירי בתי כלאים אשר להאינקוויזיציה, להשיב את הגולים אל ארצם ומשפחתם, ולהשיב להם גם את רכושם ונכסיהם שנפלו למלכות או לבית דין העליון של האינקוויזיציה. אמנם כן, האנוסים הנשארים בארץ ובדת הקתולית מחויבים להתודות—לא לפני כהני האינקוויזיציה, כי אם לפני הכהן הגדול ציר האפיפיור בחצר מלך פורטוגליה (הנונציוס) והוא או שלוחו נותן להם סליחתו (Absolution), אך אם גם אחר הודוי והסליחה יאשימו אותם בהתיהדות, אין להם חטא משפט האמונה אם יוכיחו לדעת, כי המה בני הדור הראשון שנתנצרו באונס, ואינם דנים אותם בדין החוזרים לסורם (Relapsi); ידע האפיפיור כי בין בני עם מרעיתו ימצאון אלה אשר יאמרו, כי בעד בצע כסף הוא נוטה חסד להאנוסים, ויקרים להסיר ממנו לזות שפתים וחותם את דברי האמר הזה בדברים, כי עשה זאת על פי מדת הצדקה והמישרים, מבלי כל התעוררות ובקשה מצד האנוסים, ויגזור גזרת חרם על כל הכהנים ובני העם, אשר יזידו לעבור על דברי האמר הזה, ויצוה על צירו בפורטוגליה לפרסם דברו בכל בתי התפלה אשר בהממלכה הזאת. —

ואחרי כל מעשי האפיפיור אלה—נשארו דבריו אלה כתובים על מגלת ספר ולא יצאו לפעלם. למלך פורטוגליה הקנאי יהאן היה מאד על ההנחות שנתנו מטעם האפיפיור להאנוסים ולא מהר להקים דברי האמר, אשר קלימנס השביעי, כהנו

וקדושו קיים אותו זה פעמים; כי אם שב לשאת וליתן עם החשמנים שרי רומא עדי הצליח להשיג רשיון האפיפיור, לדחות את קיום האמר על עוד איזה זמן.—יותר מזה לא עלתה בידו להשיג. אז התעוררה מלכות פורטוגליה לשלוח עוד מלאך נכבד לרומא, וכל מלאכיה יפעלו בכל מאמצי כחם, להשיב לכהו הראשון את כתב הדת (הבלה), אשר חתם עליו קלימנס ביום 17 דיצימבר 1531 בהיותו אנוס על פי דבורו של קא־ל החמישי. צירי פורטוגליה הוכיחו את אבי האמונה הקתולית, כי מקטני אמנה הוא, כי נוטה הוא מדרכי האפיפיורים הקדמונים, אשר הקדישו והעריצו שם סיזיבוט מלך הוויסטגתים בספרד על אנסו את היהודים לקבל את התורה הנוצרית. וברם זכור לטוב האפיפיור האמלל שבאפיפיורי רומא קלימנס השביעי, כי עמד על דעתו ויגן על השיות האמללות נגד חיתו טרף אשר קמו עליהם לבלעם חיים. אל רגש הרחמנות אשר התעורר בלב קלימנס נוספה גם השנאה ששנא את הקיסר קארל החמישי, והוא—הקיסר—שקד גם בן להכריע את הכף לטובת יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה ורעת האנוסים. — כל התאמצות יוהאן השלישי ויועציו לא הניאו את האפיפיור ממחשבתו. ואחרי רוב שתדלנות התעשת להביא הדבר בסוד ועד מיוחד לחקור הדין הזה ובו ישבו שני החשמנים, שעוד לא גלו דעתם בדבר הזה, ובועד הזה היה גם החשמן צורר היהודים פוצי השני, אחד מראשי המדברים; ובכל זאת נגלו שם תועבות נוראות ואכזריות המה אשר עשתה האינקוויזיציה להנוצרים המדומים. ועל פי תוצאת הקור־הדין צוה האפיפיור, והוא שוכב אז על ערש דוי והולה את חליו אשר מת בו וכבר ידע כי קרב קצו, לתת לו אמר הדש אשר התם עליו (ביום 26 יולי 1534) באזהרה נמרצה לצירו (הנונטיוס שלו) בחצר מלך פורטוגליה, להוציא לפעלת ידים הפש התפוסים בבתי כלאי האינקוויזיציה ולהוציא כאור צדקת האנוסים א).

א) כל זה בספרו של הירקולנה Inquisició ·Historia da מובא אצל גראֶטץ וקאיזערלינג.

אם עשו דברי האפיפיור הזה לפני מותו את חפין שולחם, והאנוסים הכלואים אשר מספרם הגיע לאלף ושתי מאות יצאו להפשי, או כי שבו דבריו ריקם, לא נודע. אך נראה הדבר, כי מות הכהן הגדול הזה הפריע עצתו הטובה ויוביש תקות האנוסים האמללים. בימי האפיפיור פאויל השלישי לבית פרנזה (Farnese) המכהן תחת קלימנס השביעי (ימי כהונת־מלכותו: 1534—1549), התחדשו תחבולות קנאי המלכות והכהונה בפורטוגליה בחצר הכהן הגדול שברומא ובראשית הימים גם לרעת האנוסים ואסונם. הפפה הזה היה, כהקודמים לפניו בימי דור התחיה (Renaisance) באיטליה, כהן בן עולם הזה ודיפלומט מומחה בדוק ומנוסה, ורחוק מאד מקנאת הדת. כההולך לפניו, היה איש צופה לסוף דבר בקדמתו, ומחשב ארחותיו יותר על פי ההנאה והמשרה שתגיע לו בעולם הזה, מאשר על פי הקנאה הדתית להרבות גרים להתורה הקתולית. תנועת הנסיגה לאחור (Reaction) והתגברות מורדי האור בימי כהונתו, התנועה שנראתה באון ועצמה על ידי יסוד שתי האחוות (Orden), האחוה הישועית והאחוה התיאתינית [א]) לא ממנו יצאו, וגם רוחו היתה זרה למורדי אור אלה, אך אָנוס היה להסכים להם, ואחרי שנוסדו ראה כי טוב להשתמש בהם לתועלתו בדברי המדינות. דעת האפיפיור פאויל השלישי היתה קרובה מאד להיהודים ויט להם חסד. אחד הבישופים—שדעתו היתה קצרה—הרעיש עולם על האפיפיור הזה האוהב את ישראל, ואף אם רק נקיים מקצת דבריו נחליט, כי רבה מאד נטות רוחו

א) האחוה הישועית נוסדה בשנת 1540 ע"י איגנציה לויולה (Ig. Loyola), להיות לשטן ולהלחם בכל כלי זיין נגד רוח התיקונים (ריפורמציה) ופעולתה ידועה, וטיבה מפורסמת מבלי צרך לבאר איכותה. האחוה התיאתינית נוסדה אז על ידי הבישוף מכיעטי (Chieti) שהיה אחרי כן לאפיפיור בשם פאויל הרביעי הנודע באכזריותו וקנאתו ורדיפתו את היהדות והיהודים — הכלית האחוה הזאת, מלחמה עם הכופרים והמינים ולהשיב לחוק הכנסיה את התועים והנדחים — האחוה הזאת הרעה והשחיתה בראשית ימי התיסדותה, אך לא האריכה ימים עדי נבלעה באברי האחוה הישועית רבת הפעלים ורבת האונים.

לעם ישראל. וכה יאמר הבישוף הזה: „עד היום לא היה עיד „אפיפיור ברומא שיעשה טובות להנוצרים במדה כזאת, שהאפיפיור „הזה עושה טובה להיהודים. לא לבד כי חנן אותם בחסדים „גדולים ויותר אותם לטובה בכל דבר חק ומשפט, כי אם גם „חוננו בחקים הנותנים להם כח לעשות חיל ולהשתמש בהם בכלי „זיין נגד הנוצרים א)". לפני פאויל השלישי עמד רופא נפשו י ע ק ב מ נ ט י נ ו הנודע לנו ממלחמתו עם ר' שלמה מלכו ויקריש לשמו ולכבודו איזה ספרים ב).

במעט ישב פ א ו י ל ה ש ל י ש י על כסא כהונתו ויוהאן השלישי מלך פורטוגליה ואחיו החשמן הקנאי העתירו עליו דבריהם, כי יבטל בכח קדושתו את האמרים והפקודות שהוציא קלימנס השביעי לעצור בעד פעולת האינקוויזיציה. אך גם השתדלן מצד האנוסים הערום ע ד ו א ר ד ד י־פ י ן והעוזר על ידו דיוגו רודריגוס די פינטו (Diogo Rodrigues de Pinto), לא טמנו ידם בצלחת וישתדלו לסכל עצת הקנאים, וירבו לפזר זהב כאפר על מתן בסתר להאפיפיור וכל קדושיו.—ופאויל השלישי, איש נ־יום ונזהר במעשיו, לא חש לעשות דבר, אשר בו יתחייב להכריע את הריב לטובת אחד מן הצדדים, כי אם גלה לראשונה את חפצו (ביום 4 נובימבר 1534), שלא לפרסם את אמרי האפיפיור המת נגד האינקוויזיציה בבתי התפלה כפי החוג; אך כאשר נודע לו כי כבר נתפרסמו האמרים וגם החלו לצאת לפעלם, צוה לעשות חקור־דין מחדש וימנה ועד מיוחד לזה, ובהועד ישבו החשמנים: גהינוצי (Ghincci) ו ס י מ ו נ י ט ה (Simoneta) משניהם היה הראשון

א) Sadolet. Epistolae L. XII № 5 ad Cardilnalem Alexandrem Farnesium.—1539. הדברים מובאים כבתבם ובלשונם בגראֶטין, ח"ט, עמוד 277, הערה 3. —

ב) החכם הישראלי באיטליה די פומים (de Pomis) בספרו הנודע de medico Hebraeo יאמר כדברים האלה: Paulus III praesertim qui Jacob Mantini praesentia usus omnifere in tempore fuit מובא בגראֶטין כהנ"ל, ויע"ע מאמרו הגדול של החכם ק ו י פ מ א נ ן ע"ד יעקב מנטינו בכתב העתי Revue des Etudes etc, לשנת 1893 ותמצית דברו אביא בציון ז' בסוף הספר.

המליץ להאנוסים ומחזיקם בכל תקף ועז וכתב ספר מיוחד בלשון רומית להפך בזכותם. הפורטוגיזים לעזו עליו, כי קבל שחד בשתי ידים, אולם השני היה נודע במדותיו וחסידותו ואיש לא העיז להטיל ספק בדבריו, וגם הוא כתב מאמר לטובת האנוסים. בגלל הדבר הזה חזקו דברי האפיפיור פאויל השלישי על מלך פורטוגליה, כי ימהר להקים כל פקודות האפיפיור המנוח. האפיפיור הזכיר ליוהאן את דבר־מלך שיצא מפי עמנואל לבלי לנגוע לרעה בהאנוסים ויעוררהו, כי לא נאוה למלך לבלי הקים את דברו אשר דבר, והדבר הזה הוא גם מתנגד אל חקי הכנסיה. האפיפיור פאויל הוסיף לגנות מעשי שופטי האינקוויזיציה המחביאים את האנוסים בבתי כלאים ומחרימים נכסיהם. — אך ככל המלכים הקתולים בימים ההם היה גם יוהאן; היו בנים מקשיבים לאבי אמונתם במקום שהיתה להם הנאה מזה, וכמעט אמר האב הקדוש דבר שלא כרצונם—אם גם בעניני הדת והאמונה, אשר דבריו המה כדבר המחוקק בעצמו—היו ממרים עמו ויהיו נכונים לכפור בו ובכל התורה הקתולית. סופרי דברי הימים ההם יאמרו, כי יעץ אחד צירי הממלכות ברומא למלך פורטוגליה, לצאת בעקבות המלך היינריך השמיני בבריטניה, למרוד בהאפיפיור והתורה הקתולית, למען יוכל לכונן את בית משפט האינקוויזיציה בארצו, עד כי קרוב היה אז הדבר, לראות המראה המשונה והמופלא הזה: מלך קתולי אדוק, ומורד בכהנו הגדול ובתורתו הקתולית למען יוכל לכלות חצי קנאתו בזעומי נפשו אלה. ברומא ולישבונה רבו התחבולות והמזמות, וחותרי חתירות והתירות לחתירות עשו מעשיהם מזה ומזה: ראשי המאראנים תומה סר־ראָה (Thomé Saraô) ועמנואל מינדיס עם ציר האפיפיור בחצר מלכות פורטוגליה בלישבונה — והשתדלנים פִּין ופינטו ברומא — נגד צוררי האנוסים החשמן סנטיקבַּרטו ולכל לראש המלך יוהאן השלישי. נלאה פאויל להכיל את רקמת המזמות ורוב התחבולות ויוציא כתב־דת (ביום 2 אקטבר 1535) לאמר: סליחה לכל האנוסים; הכנסיה היא משגבם ומחסם נגד הכהנים והממשלה, אם רק ישובו בתשובה

ולא יוסיפו לחזור לסורם—והעומדים במרדם יעלו מן הארץ; ובזה נסלח לכל האנוסים ולא יוסיפו עוד להרגיזם. הנונציוס (הציר) להאפיפיור בפורטוגליה פרסם את כתב דת האפיפיור בכל בתי־תפלה בערי הממלכה, ואחי המלך החשמן אלפונזו אויב המאראנים כאחיו הקנאי ההולל היה אנוס על פי דבור האפיפיור לפתוח את בתי הכלא ולקרוא דרור לאלף ותשע מאות אנוסים (דיצימבר 1535).

ברגע הראשון היו המלך ויועציו כהלומי רעם מצו האפיפיור ולא עשו דבר, כי פג רוחם ויהיו כמבולבלים, אך כמעט ששבה דעתם אליהם ויחלו שנית לעביד בכל מאמצי כחם, לבסוף להם את נפש האנוסים ורכושם. יוהאן השלישי נסה להשיג חפצו על ידי רצח־במסתרים, וביותר היה לבו המלך ושריו הולך וסוער על שתדלן האנוסים דיפין — כי רק אותו חשבו למוקש על דרכם, ובאמת צלחה בידי השתדלן הזה להטות לחפצו גם צירי פורטוגליה בעצמם, את הבישוף פונכאל, הציר מרטינהו וגם את ציר כפרד השר היואה פני הקיסר קארל החמישי. חבר מרצחי הרש דתנפלו על די פין ברחובות קריה ויפצעוהו בארבע עשרה פצעים ויתעלף וכמעט שמת, ויחלה ימים רבים עד אשר שבה רוחו אליו ויחי. כל באי שערי רומא ידעו, כי מאת מלך פורטוגליה היתה שומה אל מוצאי־הרש להכות נפש שתדלן האנוסים. אמנם יוהאן השלישי הכחיש את השמועה הזאת, אך דבריו מפיצים אור־כהה על דרכי המושלים ומחשבותיהם בימים ההם, וכה היו דבריו: „לו נתתי אנכי פקודה להרוצחים, כי אז לא החטיאו המטרה והיו פוגעים וממיתים את האיש אשר שלחתים אליו". המעשה הזה הכעיס תמרורים את האפיפיור ויאסוף את שתדלן האנוסים אליו ויצו לרופאיו לרפאותו מפצעיו וישב לבריאותו ויחי.

ואחר כל הדברים האלה—נאנס האפיפיור לעזוב דבר האנוסים האמללים, ולתת ידו למעשי רשע ולהסכים אל חפץ יוהאן השלישי לכונן את האינקוויזיציה בפירטוגליה. — ראה יוהאן השואף לדמי האנוסים, כי אבי אמונתו וקדושו לא ימלא אחרי דברו וישם אל כח הזרוע פניו, ויפנה בבקשתו אל המושל האדיר במלכי הנוצרים בימים ההם, הקיסר המלומד בנצחונות

קארל החמישי. בימים ההם והקיסר הזה העביד את חילו עבודה גדולה להלחם עם דמחמידיים שודדי הים אשר שלח סֶלים לכבוש את הארצות היושבות על יד ים התיכון בצפון אפריקה, נגד הגבורים האחים בני ברברוסה (עיין למעלה בההערה הגדולה ע"ד הברברוסקיים), אשר החרידו אז את כל ארצות הנוצרים במעשי גבורתם. במת־המעשים האלה היתה ארץ טונים ואלג'יר, ויהודי ספרד ופורטוגליה אשר לפני ארבעים שנה נמלטו כצפור מפח האינקוויזיציה האכזריה בשנות הגולה ואחרי כן, שבו ראו עתה בעיניהם את משופטי נפשם, אויביהם השואפים לדמם, שבים אליהם ולנפשם ידרושו. עוד הפעם היתה עת צרה להנודדים האמללים בארץ גלותם אשר כמעט נאחזו בה.— הנוצרים והמחמודיים התגמרו בם. רבים נשבו על ידי חיילות של קארל החמישי, ויהודי רומא, וויניציאה וניאפוליה קיימו בהם המצוה החביבה ליהודים מכל המצות—„מצות פדיון שבויים".— אמנם תחת לספר את התלאות האלה נשמע נא מה בפי בן הדור ההוא, קורא הדורות, אשר לא קם כמוהו קורא דורות בימים ההם, מדקדק בשמועותיו, בורח מן ההפלגה ומדייק בדבריו בכל פ ט ופ"ט וביחיד במקום ובזמן. קורא הדורות הזה הוא רבי יוסף הכהן. הלא כה דבריו בספרו „עמק הבכא":

„וילך קארלו הקיסר להלחם בטונים אשר
„כברבריאה וילכדנה באחד ועשרים לחדש יוליו בשנת
„חמש ותשעים ומאתים וחמשת אלפים, ותצא מטונים
„כל הדרה בעת ההיא, והיהודים אשר נמצאו שם
„לרוב—מהם ברחו המדברה ברעב ובצמא ובחסר
„כל, ויבוזו הערביים את כל אשר יוציאו החוצה
„וימיתו רבים בעת ההיא ומהם הוכו לפי חרב, כבא
„הערלים העירה, ומהם הלכו לפני צר, ולא היה
„להם מושיע ביום אף ה', ויכתוב רבי אברהם משם
„בכתבו את כל התלאה אשר מצאתם בדברים האלה
„לאמר:—הא מננא בלעת ארעא, הא מננא
„קטלת חרבא, הא מננא מיתו במותנא
„ובצמא, ומה לעשות? האלהים גזר, והן

„יקטלני לו איחל — וימכרים לעבדים ולשפחות
„בא־בע כנפות הארץ, בנאפולי ובגינובה פדו אותם
„קהלות איטליאה רבים בעת ההיא זכרה להם אלהי
„לטבה" א). —

עוד הפעם עמד הנצחון לימין קארל החמישי ואחרי הכניעו את הברבריסקיים בטונים נסע דרך איטליה ויבא רומאה עטור עטרת נצחון, כי אחרי אסונות רבים כאלה עלתה שנית — לזמן קצר — יד הצלב על חצי־הירח. קארל החמישי היה כנכד פירננדה ואיזבל מושבע ועומד להיות צורר ישראל ומבקש רעת האנוסים. אז זכר קארל את מכתב קרובו בקרבת משפחה ותמים דעים עמו, מכתב יוהאן השלישי, וישתמש במשפט גבור־מנצח, אשר לו הצדקה, כפי ארחות עולם. אם יבקש דבר אחד שלא ישיבו את פניו, לדרוש מהאפיפיור את נפש אנוסי פורטוגליה או חוק האינקוויזיציה בפורטוגליה. עוד החזיק פאויל השלישי מעמד גם נגד הקיסר האדיר, ודבריו אליו היו: „יהודי פורטוגליה לא קבלו את הטבילה ברצון, כי אם באונס ומאימת מות ובאנשים כאלה אין הטבילה והקדושים (Sakramente) „תופסים בדם והנם ישראלים גמורים עד היום". אך לאסון האנוסים, כבר שלה רוון באמתחותיהם. השנים הרבות שהחזיקו את שתדלניהם ברומא, דמי נות בסתר להחשמנים וליתר המון השרים והכהנים הגדולים וההויוטים, משרתי האפיפיור ועבדיו, הריקו את כיסיהם, והשתדלן די־פין עוד לא חדל לדרוש בחזקה סכומים גדולים לתת ש־ד בהיק החשמנים, והלק גדול מהסכומים ההם מצא דרכו ישר לכיסו ולא בא לאלה אשר עתות האנוסים בידיהם. — ציר (נונטיום) האפיפיור Della Rovere דרש בחזקה לתת על ידי הכסף המתוכן, ודבר האנוסים היה כי אזלת ידם מתת עוד כסף. עוד מעט ונשמעו הדברים במסבי המלך ויהי הסוד־הגלוי נכון להגלות לעיני כל אמוני הקהולים. — ואחי המלך, החשמן הקנאי אלפונזו עמד על ידי נונטיום של האפיפיור לשטנו, ויחל להסית גם את העם ביהודים. — ואף כי בהיות הנונטיוס במדינת

א) עמק הבכא הוצאת לעטטערים עמוד 101.

פלגרריה קבל מאת האנוס דיוגו מינדים וגיסתו האלמנה האנוסה דונה מינדיסיה סכום גדול „עד לחשבון", לא נחה בזה דעת היושבים בשער האפיפיור ולפתע פתאום נצטננה אהבתם אל האנוסים. — עד כה ועד כה ודברי מלך מלכי אירופה הנוצרית קארל החמישי חזקו על האפיפיור לעשות רצון שארו הקרוב אליו יוהאן השלישי מלך פורטוגליה, לקיים ולאשר את משפט הדמים, ואז לא יכול האפיפיור להשיב פניו ויקים בכל תקף ועז את משפט הבקירים—משפט הדמים בפורטוגליה ככל משפטיה פרטיה וחקותיה בספרד וכל מושבותיה והארצות בנותיה (ביום 23 מאי 1536) א). והאפיפיור, אשר בלבו היה נוטה להיהודים, רק כי המסבית הכבידו עליו אכפן, ובלב נשבר חתם ויקיים האשרתא הזאת הרבה להתנות תנאים שונים להחליש כח האינקוויזיציה ולשום חק וגבול לפעולתה: כי לא יעמידו את האנוסים לדין הכהנים רק אחר ג' שנים מיום קיום האינקוויזיציה, כי עדי האשמה יעידו בפני הנדונים, כי לא יחרימו נכסיהם לגנזי המלכות והכהונה עד עשר שנים מיום יסוד האינקוויזיציה; גם צוה להתנהג עם הנוצרים המדומים במדת החסד, כי ראש בית דין הגדול להאינקוויזיציה לא יהיה הבישוף האכזרי והקנאי למיגו (Lamego) כי אם הרך והנוח הבישוף מציוטה (Ceuta), ולאדרונה בקש האפיפיור בכבודו ובעצמו לתת למשפחת הנוצרי המדומה, שתדלן האנוסים עדואַרד־דיי־פין לעלות מארץ פורטוגליה. המלך דון יוהאן מרוב שמחתו על כי בא עד משאת נפשו הצמאה לדם— כי זכה לראות בעיניו את משפט הדמים נוסד בארץ באמר פי אבי הכנסיה, — קבל את כל אשר שם עליו האפיפיור, רק בכדי שלא יתמשך הדבר עוד יותר ויהי שוקד על הוצאת מפעלו למענהו..

אך התנאים שהתנה האפיפיור לטובת הנוצרים המדומים

א) כל הדברים האלה ואשר עוד יבאו לקוחים מתוצאות חקירות גראֶטץ וקאיזערלינג על יסוד ספרי המקור: הירקולנה, ג. היינע, האינפורמציות האיטלקיות, יוסף הכהן, שמואל אושקי, עמנואל אבוהב בספרו Nomologia ועוד רבים—וחשבתי למותר לציין המקורים בכל עמוד ועמוד.

וההנחות שנעשו להם להקל עליהם את מדת דין האינקוויזיציה, אשר וקיים יוהאן השלישי אך לפנים, ובאמת כבר נגעה יד משפט הדמים בהלקוחים למות בכל תקף אכזריותה, ככל אשר עשתה האינקוויזיציה בספרד; ההתראה הגלויה שבאה במכתב העתי להממשלה מאת ראש בית דין הגדול להאינקוויזיציה א), כי כל „נוצרי־אמתי" מחויב להשגיח על הנהגת הנוצרים המדומים המתיהדים, לבוא עמהם בדברים על דבר האמונה, ובהמלט מפיהם דברים הנראים כמינות, להודיע לחוקרי־משפט הדת, והנוצרי העובר על האזהרה הזאת יחרם ויבדל מקהל אמוני הקתולים, ההתראה הזאת היתה דומה, בכל תוצאותיה הנוראות, למשפט האינקוויזיציה שהקים בספרד איש הדמים טורקבימדה. בימי חדש אקטבר שנת 1536 הוציאה האינקוויזיציה כרוז בכל ערי הממלכה, כי תתן אֲרכה להכופרים והמתיהדים לשוב בתשובה במשך שלשים יום, ובעבור ימי „החסד" אלה החלה את פעלה הנורא לבשת משפחת האדם על הארץ ולהרפתה. עוד נסו אחדים מהמאראנים בעזרת הנסיך „האינפאנט" (אחי המלך) לואיז (Łuiz), לבקש מאת המלך להרחיב זמן הארכה עד שנה אחת, אך עמלם עלה בתהו, וכמעט קם משפט־הרשע בארץ וירבה שוד וחמס ויתעב עלילה באכזריות ושפך דם רב, ־השבה יותר מאשר בספרד. האינקוויזיציה הפורטוגלית מהרה להשלים את אשר החסירה בזבחי אדם בכל עשרות השנים, אשר המלך הקנא והנוקם חשב להצליח בה את עבדיו ולא יכול. בגלל הדבר הזה התמרמר מאד ויאמר לבבית איש קנאתו ההוללה בדמי „הנוצרים המדומים"; גם היו אנוכי פורטוגליה תקיפים בדעתם ואוחזים באמונתם ביתר עז־רוח מכביר מאנוסי ספרד, ונוסף לכל אלה צררו בני המון עם הארץ בפורטוגליה את „הנוצרים המדומים" בקנאה גדולה ויתרה מאשר בספרד, ועל כן רבו מצוקותיהם ויגדל כים שברם.

ובכל אלה לא נואשו האומללים ממלחמה ברוב מזמות נגד מעניהם התקיפים מהם ויתגרו שארית כחם להשיב כתב

א) בהירקולנה מכתב העתי אשר להממשלה Monitorio מיום 18 אויגוסט 1536.

האפיפיור, הבולה לקיים דבר האינקוויזיציה, ועוד הפעם החלו בעלי התחבולות בסתר לרקום מזמות ולחתור חתירות. השתדלן די־פיץ הוכיח עוד הפעם כי רבה מאד ערמתו ולא יבצר ממנו כל מזמה. האנוסים באו בקובלנא לפני האפיפיור כי שופטי משפט הדמים מענים אותם ביסורים קשים ואינם מקיימים את התנאים שהתנה עמהם האפיפיור, ויצעקו חמס, כי למרות התנאי שהתנה האפיפיור, לא יתנו אותם למכור נכסיהם דלא־נניידי ולצאת מן הארץ. אז הגישו אל האפיפיור ספר־זכרון ובו מצאו און בנפשם לדבר דברים נמרצים גם באזני העליון לכל עמי הנוצרים באירופה לאמר: „אם כבוד מלכותך וקדושתך תבזה דמעות „העברים העשוקים, או, אשר לא נאמין, כי לא תאבה להציל „אותם מידי מעניהם, כיאות לבן אדם, שיאמרו עליו, כי ממלא הוא „בארץ מקום הגואל ומושיע בהשמים, הננו מוסרים דיננו לשמים; „זעקתנו כבר הקיפה את כל הארץ ונאקתנו ואנחותינו תשמענה „מסוף העולם ועד סופו. הננו קוראים בבח, כי היינו והננו „קרבנות קנאה אוילית ורשע כסל, כי הצדקה תרמס ברגל „גאוה, גאות מלוכה וכהונה עריצית, הצדקה, אשר כבוד קדושתך „חנן אותה בנו. בעזבנו את ארץ מולדתנו נבקש ונמצא חיים ומנוח „בצל עמים שאינם אכזרים כמו העמים, אשר יקראוך בשם אביהם „וכהנם הגדול" א). דברי ספר הזכרון הרעישו לב האפיפיור והחשמנים היושבים בסודו וצירו (הנינטיוס שלו) רוברי (Ruvre) השב מלישבונה, לא אחר מלמלא אחרי דברי האנוסים ולהוכיח, כי שגגה היתה מהכהונה הגדולה שברומא לתת תקף להמשפט הזה, אשר לא נוסד כל עיקר, כי אם להיות זרוע להמלכות הקנאית השואפת לבצע מעשקות נגד הכהונה הרומאית והבישופים הממונים מטעמה. ופאויל השלישי, אשר גם לכתהלה נתן הסכמתו וקיומו להאינקוויזיציה באונס, קרא עוד הפעם ועד־חשמנים, לשוב ולעיין בדבר, אולי שגגה יצאה ממנו

א) הירקולנה אצל גראטץ ח"ט 295, קאיזערלינג — געשיכטע וכו' 215—זה האחרון מביא גופי הדברים בשפת פורטוגלית, ובמקום הזה צמצמתי יותר את הענין מהמלות, שאי אפשר לי להביאם כמשמעם.

בתתו הרשיון ליסוד משפט־הדמים כזה, והיושבים בסוד הועד הזה היו: הקרדינל גהינוצי (Ghinucci), אשר כבר ידענוהו לנוטה אל היהודים ודורש טובתם, ועוד קרדינל אחר אשר דעתו כדעתו. אלה השנים ידעו למשוך אליהם את השלישי והוא החשמן ישר־הלב אך עני בדעה סימוניטה. ויתחנן גם הוא אל האפיפיור להעביר את הרעה אשר עשה הוא — החשמן הזה, כי הוא היה כותב הבולה לאַשר את משפט האינקוויזיציה — ועד אשר יעשה זאת לא ידע הוא, סימוניטה, שָׁלֵו בנפשו ומכשול לבו לפניו. — אז שלח האפיפיור ציר (נונטיוס) חדש ללישבונה, את גירונימו קפודיפירו Geronimo Capodiferro, וימסרו לו דברים שבעל פה, כי יעשה כל מה שבכחו לבטל פעולת האינקוויזיציה ולהציל את האנוסים מחרבה הקשה; ובכללי הפעולה שמסר האפיפיור לצירו באו דברים מרים נגד מלך פורטוגליה ומסבו הקנאים וכהני האינקוויזיציה; ועוד הוסיף פאויל השלישי לשלח אֹמר (Breve) חדש (אוגוסט 1537) לצירו המיוחד בלישבונה, ששם ירדוש מאמוני הקתולים, כי בשם קדושתו וכהונתו שנתנה לו מאת הכנסיה הוא דורש מעם מרעיתו, לעמוד לימין האנוסים ולהגן עליהם, להזהר ממלשינות — לאמר להזהר מעשות את כל הדברים, אשר אם יקיימו אותם וידונו הם, הנוצרים באמת, בדיני האינקוויזיציה כחברים לכופרים ומסייעים לנוצרים־חדשים, שנחשבו גם הם לחייבי מיתות. וקפודיפירו שקד לעשות רצון שולחיו; כי פזרו לו האנוסים מתנות ביד רחבה — ויקרא דרור לאסורים, שכבר נגמר דינם לשרפה, וגם עזר לרבים מהאנוסים לצאת מן הארץ. מי ימלל מצוקת לב המלך הקנאי, הצמא לדם נוצרים־מרומים וצרות לבבו; זה כחמש שנים עזב את כל דברי הממלכה, לא שם לבו לאניות־התרים ואניות המלחמה אשר לו השטות על כל ימי אוקינוס מקצה כדור הארץ עד קצהו, לא שת לבו לירידת הממלכה מטה מטה, הסיח דעתו מן מחשבות ספרד ועלילותיה לשעבד אליה את פורטוגליה שכנתה ולהכחידה כלה; את עמו גדולת תפארתו, חפש הממלכה וכל הדברים הקדושים בעיני מלך מושל על דבר אמת ואוהב ארצו

ומולדתו, כל אלה כלא נחשבו בעיני המלך הקנאי, ורק האחת זאת אִוְּתָה נפשו: להעלות מדורות אש בכל ערי פורטוגליה וכפריה, ואש תמיד תוקד עליהן לצלות בה את גויות הנוצרים המדומים ולהעלות עולה כליל את היהודים האמונים בלבם לתורת אבותיהם. חמש שנים נפתולי אלהים נפתל עם שני אפיפיורים, וכבר דמה, כי הגיע אל משאת נפשו:—הבולה של אבי האמונה יצאה, משפט הדמים עמד על מכונתו, המזבחות ערוכים והבמות בנויות והכל ערוך לזבחי אדם, והנה מתלאה! כי נראה אשר המלך הזה איננו שורר בביתו, הוא גוזר גזרות וציר האפיפיור מבטלן, וגם ראש בית דין האינקוויזיציה הכומר הנוח לבריות די־סילבה, גם הוא ככהן נאמן לאבי האמונה לא ירבה לו זבחי־יהודים. ועיניו רואות וכלות, איך תפוג האמונה בהאינקוויזיציה ומשפט הדמים שובת ממלאכתו.

בצר להמלך ומתי סודו, קנאים שואפי דמי כופרים ויהודים כמוהו, המציא להם המקרה עזרה. ביום אחד בחדש פיברואר 1539 נמצאו כתובים על פתח בית התפלה לנוצרים בלישבונה דברי נאצה על מיסד הדת הנוצרית וחרופים וגדופים על התורה הקתולית. מאליו מובן, כי כל הארץ היתה כמרקחה והקלקלה היתה תלויה בהנוצרים המדומים—אף כי היו ידים מוכיחות, אשר האינקוויזיטורים בעצמם עשו המזמתה למען אשר יתמרמר העם על היהודים זעומי נפשם, והאפיפיור לא יוסיף עוד למשכם חסד. אז הוציא המלך קול בכל הארץ, כי קצב פרס עשרת אלפים שקל זהב להאיש אשר יגלה את עושה התועבה הגדולה הזאת, וציר האפיפיור גם הוא קצב פרס חמשת אלפים שקל זהב למגלה את עושה הרשעה, וגם הוכיח, כי יחשוד את אחד מאויבי הנוצרים המדומים, כי עשה כן בכוונה להמיט שואה על האמללים האלה. לא ארכו הימים ויגלו שוטרי האינקוויזיציה את מחרף הדת והוא—נוצרי־מדומה ושמו ע מ נ ו א ל ד ה ־ ק ו ס ט ה. ולפי חקי פורטוגליה החסודה והרחמניה, ענו אותו ביסורים קשים עדי הודה לכל אשר דרשו ממנו משופטיו־מעניו; ואחרי אשר גררו את שני ידיו במגרה והכהנים קראו לפניו שמות כל עָשירי האנוסים לאמר, כי הם היו חבריו ועוזריו, והאמלל נענע בראשו,

שרפוהו על מדורת אש. אז נתעורר יוהאן השלישי בכל קנאתו על האנוסים, לא שמע לקול ציר האפיפיור, העביר את ראש בית דין האינקוויזיציה הנוח והמתון ממשרתו ויפקד במקומו כהנים דומיניקיים שואפי דמי כופרים ויהודים, וכל פורטוגליה היתה כמדורת אש אחת וכמה גדולה לזבחי אדם. ולמען לא ישוב האפיפיור שנית להניא אותו מעבודת הקדש, שלח המלך לרומא מלאך־מיוחד את פידרו מסקרינהס ואמתחתו מלאה כסף וזהב, לקנות לב החשמנים וכל היושבים בסוד קדושי האפיפיור. לראש כל בתי דיני האינקוויזיציה היה אחי המלך, היינריך שמו, איש צעיר לימים בן עשרים ושבע שנים, קנא ונוקם ושונא היהודים האנוסים שנאת מות.— עוד הפעם נתעו האנוסים ללכת אחרי אור מתעה, לבקש משפט במקום הרשע—לדרוש מאבי התורה הקתולית, כי יגער בנזיפה בכהניו מלאכיו עושי דבר הכנסיה, אשר אין גאולת נפש ואשר־נצחי מחוץ לגבולותיה; גם נראה עוד הפעם, כי הצליח חפצם בידם ומרומא קמה להם תשועה כמעט. בימים ההם מצאו מקום סכסוכים אחרים בין האפיפיור ומלכות פורטוגליה. — אחד ההגמונים הגדולים, מגזע ישישים ראשי אצילי לוזיתניה ואהוב נפש האפיפיור, עלה לגדולה ויהי לחשמן (קרדינל), והמלך שנאהו שנאה מתוך קנאה וירדפו בחמת נקם; עוד נמצא אז רופא בחצר המלך ושמו אירים וואַעס (Ayres Vaez) והוא מזרע היהודים (?) א), חכם גדול ותוכן ומהיר בחכמת־מָה (Afterweisheit)—האיצטגנינות — ; האיצטגנין הזה נבא למלך ולמלכה טובות ורעות, ויהי כאשר נבא להם על פי החזיונות בכוכבים, כי שני בניהם ימותו בחייהם ונבואתו הרעה הפכה לבם לשנוא אותו. ויהי היום ויחל המלך לדבר על דבר המזלות והשפעתם על בני האדם וגורל כל החיים תחת השמש, ויהי דבר האיצטגנין הזה לאמר: אין מזל לבני האדם והאיצטגנינות היא חכמה תפלה בכל משאות שוא ומדוחים. — והמלך אשר חפץ להנקם מהאיש שנבא לו רעה, ויסת בו את האינקוויזיציה

א) עיין בהערה הסמוכה.

לאמר, כי כופר הוא באחד מעיקרי האמונה, ויזמינוהו לדין הבקורים. אז נמצא לו הציר (הנונטיוס) של האפיפיור קפודיפֿיררו לגואל ומושיע מפרסות „החיה הנוראה" — ויאמר, כי האפיפיור דורש לברר המשפט על דבר האיצטגנינות ברומא והוא בכבודו ובעצמו יחרוץ משפט. האיצטגנין הכופר באיצטגנינות בא לרומא, ושם קנה לב האפיפיור ויאהבהו אהבת נפש. — שני בני פורטוגליה אלה, הקרדינאל והאיצטגנין שהיו לרואי פני פאויל השלישי עזרו להאנוסים להוציא חפצם למענהו [א]. ציר האפיפיור שלח מגלת ספר לרומא ובה הציע בפרטות כל תועבות בתי דיני האמונה, ודבריו ודברי שני בני עליה שנכנסו לפני ולפנים בהיכל האפיפיור פעלו, כי ביום 12 אקט' 1539 הוציא האפיפיור שנית כתב־דת—לא לבטל את האינקוויזיציה, כי אם להמתיק את מדת דינה הקשה, כי יקראו בשם העדים או הדילטורים לפני הנאשמים, כי עדותם לחובה תהיה נגבית בפני הנאשמים, ואם ימצא כי שקר העידו יענשו קשה, כי הודאה מחמת אונס וענויים לא תכריע את הכף לחובת הנדון, כי הנתפשים הנאשמים והנחשדים אינם עוד פושעים, כל זמן שלא נגמר דינם, ועל כן לא יענום ולא יחביאום בבתי כלאים, אשר היותם אסורים שם הוא בפני עצמו ענש קשה, כי הכהנים לא ידרשו בבתי תפלה נגד הנוצרים המדומים להסית בם את בני ההמון ועוד הנחות כאלה. כל החסדים האלה עלו להאנוסים בדמים יקרים, ואחרי כל אלה לא הועילו להם דברי האפיפיור והמלך ואחיו היינריך ראש בית דין האינקוויזיציה עשו את שלהם; זה השני היה לראש בית דין גם נגד רצון האפיפיור ולמרות חפצו המפורש. אז החלו האכזריות: בכל ערי הממלכה

א) בדבר הזה ישנן חלוקי דעות בין גראֶטץ לקאיזערלינג, — הראשון מחליט, כי וואַעס לא היה כלל מזרע היהודים, והשני מדבר אדותיו ברוב ענין (קאיזערלינג, געשיכטע עט"צ, עמוד 219—291), שניהם תומכים דבריהם על הירקולנה — ומאחר שאין בידינו להכריע מספרי המקור, הננו מזכירים את האיש הזה בהעברה, אחרי כי מלבד זה היתה פעולתו דלה וקלה.

הציתו מדורות אש ולעשרות רבות הובאו הנוצרים המדומים על המוקד, ובאלפיהם הובאו בתי האסורים.

מוראה ונגאלה היא תמונת „החיה הנוראה", אשר כמו חי יציב לעינינו בן הדור ההוא, האיש אשר בימי נעוריו באה בברזל נפשו ובבתי כלאים הָחבא גם הוא: „היא (החיה הרעה „והנוראה), החרידה את היהודים ממנוחתם ותמלא נפשם כאב „אנוש ותכסה עליהם צלמות; מקרב ביתם נסחבו אל בתי „האסורים, שם נענו בחמת רצח ואכזריות אין קצה, שברו „עצמותיהם והביאו בברזל נפשם ומשם הוצאו להשרף על מדורות „אש; היא טבחה עולליהם, נתנה נשיהם לחרפה והביא עליהם „שואה—לעשרות עשרות, שלשים שלשים, ארבעים ארבעים „העלתה אותם על מדורות אש". כהנה וכהנה יספר קורא־הדורות בימים ההם רבי שמואל אושקי, אשר על אדותיו ועל אדות יתר יודעי העתים בני הדור ההוא נדבר בפרק מיוחד; ודבריו אלה מקוימים ומאֻשרים מאת חוקרי העתים הנוצרים בפורטוגליה והראש והראשון שבהם הירקולנו (Herculano); האיש אשר לפניו נגלו כתבים מארבעים אלף משפטי האינקוויזיציה בימי מאה וחמשים שנה.— אמנם לתכלית ספרנו, לדעת „מוצאי גולה", אין לנו חפץ להרבות בספורי־אֻמים אלה. כל איש ישראל מהמחבבים את הצרות ידע את מעשי „החיה הנוראה, אשר „דמיונה כאריה משחית וכנחש צפעוני, שניה חדו „מזאבי ערב ובשריקותיה תמית כשרף מעופף"; ונשובה נא לראות מה שנעשה אז ברומא במסבי אבי הכנסיה הקתולית ובלישבונה, למען דעת גלגולי המעשים ומסבותיהם, שבלעדם אי אפשר לבוא עד חקר־העתים והמאורעות בדור ההוא והדור שאחריו. — במדת התגברות האכזריות התאמצו האנוסים לבקש להם מנוח ומחסה בצל האפיפיור; וסופר התולדה השומר אמת לעולם לא ינקה את „היהודים הנסתרים" האלה מפשע רב, כי שמו בשר זרועם ובכזב וסתר פנים נסתרו, גם נמצאו ביניהם בוגדים בעמם ועומדים על דם אחיהם וגם עוזרים לרעתם, ועל כן שברון לב ודאבון נפש הוא לסופר דברי הימים לראות אנשים נלחמים בנפשם ומאדם, לא לצאת לִרְוָחָה, לשוב לעמם

ואלהיהם, להשליך מסוה השקר מעל פניהם, כי אם להאריך נפשם, לבל יאבדו הונם ורכושם הרב, כי יקרו להם מכמני הזהב משכבתם בארצות השלום. אמנם ממשלת פורטוגליה שמה משמר על גבולות הארץ ולא נתנה אותם לצאת ממנה, אך בההון העצום שעלתה להם השתדלותם ברומא, למלא נפש החשמנים וכל עדת האפיפיור וקדושיו, לא נבצרה לרבים מהם להמלט מפח יקוש. רק מעטים יצאו בימים ההם מן הארץ לעמת האלפים והרבבות שנשארו בארץ והם—אלה היוצאים—היו המעולים שבהאנוסים. בין המעטים האלה היו דיוגו מינדים הוא דון יוסף נשיא הדוכס מנקסוס וגיסתו האלמנה מרת חנה (Gracia) — המשפחה העשירה הזאת פזרה כעפר זהב גם לחשמני רומא וצירי האפיפיור לקנות לבם לטובת אחיהם. והיוצאים בימים ההם מספרד או מפורטוגליה, לא עשו דרכיהם ישר לתוגרמה, כי אם קבעו לראשונה ישיבתם בארץ פלנדריה (בלגיה והולנדיה) שהיתה אז ארץ ממשלת ספרד, וגם שם נשאו עליהם מסוה התורה הקתולית [א]). אך בני עם הארץ הזאת היו גם אז בעלי סבלנות ונוחים לבריות, לא שמרו עקבם ולא הלשינו עליהם, וכה היה בידם לשמור חקי היהדות בחדר משכיתם ומעט מעט סדרו עסקיהם, גבו חובותיהם ויעתיקו מושבם לארצות הקדם.— כאמור, עשו כזאת רק המעטים והמעולים שבהאנוסים, אך לרובם היה ממונם חביב עליהם מיהדותם, ובכל זה לא משלו ברוחם ולא קבלו את אמונתם החדשה, שבאה להם באונס על ידי

א) עיין בשו"ת נחלה ליהושע דף י"ז ע"א ע"ד המשפט בין ראובן ושמעון (אל השו"ת עוד נשוב בפרק שנדובר בו מדון יוסף נקסוס וחותנתו הגבירה הנשיאה)—ובמקום הזה רק נזכיר דבריו לאמר: „אפילו אם נאמר „דראובן ואחיו כשרים הוו, שהיו משתהים בארצות השמד, מפני „שהיו מחזיקים בידי המתלטים (הנדונים) מהשמד המר והנמהר ומסייעים בגופם „וממונם, להחיות עם רב, לזכות (צ"ל מלזכות) את נפשם לצאת מתוך „ההפכה, סברי דמצוה רבה קא עבדי דזכות רבים עדיפי טפי מהציל את עצמם לבדם וכו'."

כהנים־קנאים ואבירי לב. — גם מחטאת בגד ומעל לא נקו משפחות האנוסים. השתדלן הראשון, האיש דֵי־פַּץ בגד בם, וירבה לחתור חתירות תחת השתדלן אנטוניה ממלא מקומו, יעץ להאפיפיור לעזוב את האנוסים לנפשם, לקחת כל רכושם לגנזי הכנסיה הקתולית; אך פיו הכשילו לאותו רשע ובמכתביו להאפיפיור נגע בכבוד ממשלתו ויושם במאסר בעיר פירארה; להכעים את מלך פורטוגליה, שב והתיהד ויש אומרים שקבל אחרי כן דת מחמד א). אולם — כאשר כבר אמרנו למעלה — עוד לא נתברר הדבר, אם היה בוגד ומועל בשליחותו או ערום ובעל תחבולות; לא כן ציר אחר מקרב האנוסים, ממנו נדע, כי בצדיה המיט רעה רבה על האנוסים — באשר הוציא האפיפיור את הבולה שלו מיום 12 אקטבר 1539, להמתיק מרורות האינקוויזיציה ולשום מתג ורסן בפי „החיה זרעה והנוראה", נמסר הכתב לנוצרי מדומה אנוס, להוליך אותו ללישבונה ולהמציאו לידי ציר האפיפיור קפודיפירו לפרסם אותו בבתי תפלה של הקתולים. אך שליח האנוסים — אנוס במוהם — בגד בם, התעכב בדרכו, עשה הנה והנה, ובצדיה עכב את מסירת הבולה לידי הציר עד צאתו מלישבונה — כי גם הוא נהפך להם כקשת רמיה, כאשר לא מצא בהאנוסים את אשר בקש — הון עתק — למלא נפשו. כה הלכו האנוסים מדחי אל דחי ומבגד אל בגד. אך עוד הפעם האיר להם זוהר תקיה: השתדלן השני שלהם היה איש ישר, אך אין אונים ורפה ידים, וישלח במקומו אנוס אחר, איש גדל־דעה ומהיר במעשיו, חרוץ ונאמן ושמו דיוגו פירננדיץ די־ניטו (Diogo Fernandez de Nieto), והוא הצליח במלאכותו, כי הגבירה מינדיסיה וגיסה דיוגו מינדים נתנו לו כח לעשות חיל ויעשה ויצליח לקנות לב החשמנים היושבים בסוד קדושי האפיפיור ויועציו.

הקרדינל פאריזיו — אשר גם לפני זה היה נוטה לטובת

א) גם בדרך האיש הערום ובעל מזמה זה חלוקים גרעטץ וקאיזערלינג בדעותיהם, והראשון מהפך בזכותו. לפי ענין הספר הזה, אין הדקדוקים האלה נוגעים כלל לדברי ימי ישראל.

האנוסים ויכתוב ספר להוכיח, „כי כל הממיר דתו באונס אינו „נחשב לבן הכנסיה ואין לשופטי אמונה הצדקה להענישו על בגדו „בהדת שלא הכיר אותה מעולם" — הקרדינל הזה עמד לימין האנוסים בכל תקף תעצומתו בחצר האפיפיור. הנוצרים המדומים דרשו לראש וראשונה, כי ישב ציר האפיפיור תמיד בבירת מלך פורטוגליה, תחת הכהן הציר קפודיפירה, אשר כבר יצא מלישבונה—והמלך יוהאן לא אבה נתון לציר האפיפיור לבוא אל גבולות ממשלתו. אבי הכנסיה הרומית שלח את מלאכו, את ההגמון לואיז ליפפומנה לפורטוגליה, אך המלך סגר לפניו את גבולות ארצו, ויהי מלאכו של האפיפיור תועה ונע ונד על גבולות פורטוגליה עדי התעשת המלך לתת אותו לבוא ללישבונה. אך גם הציר הזה הוביש את האנוסים משברם, כי לא כָּהָה באנשי הדמים, ותחת להשגיח על דייני האינקוויזיציה כי לא יעוותו משפט, וכי לא יענו את אסיריהם בענויים קשים ומרים — עשה לו הוא מקור לפרנסתו ופרנסת הכהונה הרומאית, לתת במחיר דמים יקרים אֹמר (Breve) האפיפיור להיות למגן על איש אחד או משפחה שלמה להעשירים שבהאנוסים מחמת האינקוויזיציה; והעניים, וכל אשר לא השיגה ידם לקנות את החסות הזאת מידי הציר נלכד בשחיתות האינקוויזיציה באין מציל. מכל בתי דיני האמונה של הממלכה היו הגדולים שבהם בלישבונה ואֵיבורה (Evora); ובקואימברה (Coimbra) הוצאו לשרפה עשרות עשרות זבחי־אדם. לדעת אחד מגדולי יודעי העתים בישראל [א]) עלה אז על המוקד האיש הנפלא בארחותיו דוד הראובני בעיר אֵיבורה.—עוד לא חדלו האנוסים מהשתדל ומרקום תחבולות ומזמות נגד האינקוויזיציה, ויוסף האפיפיור שלוח ציר אחר, תחת ההגמון ליפפומנה, אשר לא שמר תפקידו באמונה, ויבוא במקומו החשמן ריצי די מונטי פוליציָנו (Ricci de Monte Policiano), אשר היה מני אז אוהב האנוסים ועושה דברם. אותו שלח פאויל השלישי

א) קאיזערלינג, ולגרעטץ דעה אחרת בזה, כמו שאבאר בציון ז׳ בסוף הספר.

בִּפקוּדָה נמרצה לאַים על כהני האינקוויזיציה ועל ראש בית דינה הֵיינריך אחי המלך, כי יהיו לאלה ולחרם, אם יוסיפו לעשות מַעשֵׂיהם הרעים לגמור דין אנוס לְמִיתָה לפני בֹא הדבר לפני בית דין הגדול שֶׁבּרומא. — ולא לחנם טרח אבי הכנסיה הָרומית את הטרחה הגדולה הזאת להושיב את אחד מחשמניו בבירת פורטוגליה למען הצל נפשות יהודים־נסתרים, כי שקלו האנוסים על יד האב הקדוש עשרים אלף דינרי זהב, ויתחייבו לשלם להציר־הנונציוס מאתים וחמשים דינרי זהב מדי חדש בחדשו כל ימי שבתו בלישבונה. אך יוהאן השלישי לא שעָה גם הפעם לדברי אבי כנסיתו; לראשונה סגר בפני החשמן מלאך האפיפיור את ארצו ולא נתנו לעבור את הגבול, וכאשר התעשת לתת אותו לבוא לפניו, קבלהו בפנים זועפים וימאֵן למלא אף דבר אחד מדברי האב הקדוש אליו. —-ראה האפיפיור ויראו גם האנוסים, כי כלה ונחרצה מאת מלכות פורטוגליה לצאת בעקבות ספרד אחותה, לכלות את היהודים הנסתרים מקרב הארץ ולקחת לה את עשרם הרב והעצום, ויאמרו להסתפק אך בזה, שתתן אותם הממשלה לצאת מן הארץ. אך גם לזאת לא התעשת יוהאן השלישי האויב ומתנקם, כי להרעים את האפיפיור ולהכעיסו הוציא ביום 15 יולי 1547 כתב הדת לאסור על „הנוצרים החדשים" לצאת מן הארץ גם על מנת לחזור בלי רשיון מיוחד מִטעם המלך — הדת נתנה על שלש שנים מהיום הנזכר.

הוגענו את קוראינו ברוב הדברים, על אדות המון מרמות, רקמות מזמות והתחבולות עד אין קץ, אכזריות לב ורשע בכסל לאין תכלית—אך מה נעשה, חובת בעל בינה לעתים בישראל היא, לשום עלי לוח התולדה את גורל ישראל ומשפטו בעמים. משפט כתוב הוא בספר תולדות העם הזה, להיות „כל ימיו מתיגע לארבע רוחות העולם" ובכל עת ועונה „הרי הוא באמצע" המעשים המרעישים גוים

הגיע (Pietro Caroffa) קרפֿה והכמר פיעטרו ,(Ig. Loyola) גם הוא לכהונה גדולה ויהי לחשמן (קרדינאל). על דבר זה האחרון, אשר ישב אחרי כן על כסא פטר הקדוש ברומא. ויהי לאבי הכנסיה הקתולית, ואשר בכל האפיפיורים לפניו ולאחריו לא היה צורר ישראל ורודף היהדות כמוהו, עוד נרבה לדבר. כמו כן נדע עד כמה הצליחה בידי האחוה הישועית להשיב אחור את ההרבות ולהרבות קנאת דת ושנאת מולדת בין משפחות בני האדם. שני אבות הקנאה—לויולה וקרפֿה— העתירו דבריהם על פאויל השלישי להנהיג את האינקוויזיציה גם ברומא (1542). כאפיפיור אבי הכנסיה הקתולית היתה חובתו דורשת ממנו, להלחם בכל מאמצי כחו נגד הכופרים לותיר וקלווין והיוצאים בעקבותיהם, לכבד את המלכים שלומי אמוני הקתולים ולבלי הרגיזם. ובימים ההם והקיסר קארל החמישי קיסר אשכנז ומלך ספרד, הוסיף לנצח את אויביו—הכופרים נשיאי הפרוטיסטנטים בעלי ברית לותיר וצווינגלי—בהמלחמה הגדולה על יד שמאלקאלדען (אפריל 1547), ואז אמר לקרוא כנסת הגדולה מכל הכהנים הגדולים, ההגמונים והחשמנים בכל חללה של הכנסיה הקתולית בהעיר טריענט אשר בטירול המדינה — מהאספה הזאת נשקפה סכנה לממשלת האפיפיור בשמים ובארץ; פאויל השלישי עשה בערמה ויעתיק את מקום האספה הגדולה לבולוניא (Bologna) בגבול ארץ ממשלתו; אך בצאת האפיפיור לריב עם מלך אדיר וכביר, קתולי נאמן וגבור מנצח כקארל החמישי, הלא היה עליו לבקש אהבת יהר מלכי העמים הקתולים, ועל כן היה נאנס להשלים עם מלך פורטוגליה, ועשרות האלפים היהודים הנסתרים במה נחשבו לאפיפיור היודע עת וחשבון מדיני לכל מעשיו ותחבולותיו. — ובאמת צדקו דייני האינקוויזיציה בהוכחם עם האפיפיור. להכהן הגדול היושב על כסא אינוצינץ השלישי מיסד בית דין האינקוויזיציא לראשונה, לאבי הכנסיה, אשר רק היא וזולתה אין עוד דת ואמונה אשר תאשר את האדם בעולם הזה ובעולם הבא, לא נאה ויאה כלל להיות מגן ומושיע ליהודים שכבר באו תחת כנפי ההורה הקתולית ברצון או באונס. — בסוד כנסת הגדולה

וממלכות. גם בהפרק הזה שאנו עומדים בו עינינו הרואות, כי הפגיעה התולדה הכללית בהעם הישראלי את עון משפחת בני האדם—משפחת הודו־גרמניה, היושבת באירופה, ומפשעי הזמן ההוא היה הוא נגע למו. מראשית עמוד האפיפיורים טובי הלב ודורשי צדק על פי רוחם הטובה ונטות לבם—קלימנס השביעי ופאויל השלישי לימין האנוסים נגד כהניהם חברי בתי דיני האמונה, נראה כי לא יצלח חפצם בידם, יען מה? יען כי שנו את טעמם ומדותיהם ויאחזו את החבל בשני ראשים.—

חק ולא יעבור הוא בדברי ימי העמים בכלל ואיש ואיש בפרט, כי רק המחזיק בדעה ושיטה אחת, מכונן כל דרכיו ופעלותיו לחפץ אחד, יודע את התכלית אשר שם לפניו ומכוון בכל מעשיו להתקרב אליה ולהוציאה לפעלה, רק לזה — יהיה מי שהיה: אומה, משפחה, שבט, או איש פרטי — יש תקוה כי יעשה ויצליח; לא כן ההפכפכים, המראים פנים לכאן ולכאן, המכונים לצאת ידי כל הדעות, הם ישארו קרח מכאן ומכאן וזה וזה לא יעלה בידם; ואם כן הדברים אמורים בעתותי השלום, על אחת כמה וכמה בשעת חרום, שעת מלחמת־הדעות והאמונות, אז אין תקומה רק לאלה הכותבים על דגלם: דבר ולא חצי דבר. והימים ההם היו ימי מלחמה גדולה לבני יפת בכל אירופה התיכונה והמערבית. מימות לותיר וקלווין החלו המלחמות הנוראות, רצח איש את רעהו, בגלל דעות ואמונות, בגלל מנהגים ותקנות, בכלל בגלל כל הדברים אשר המשפט עליהם רק לאלהים הוא. רוח האדם נעור מתרדמתו, כבר אתא בקר, אך עוד לא יצא השמש בגבורתו, ועוד היו צללי ליל פרושים גם על שמי הארצות הנאורות בצרפת, בריטניה וגרמניה. ובמדת התגברות האור והדרור, עלו מתהום רבה מלאכי חשך ויהי ריב האיתנים גדול ונורא, המו גוים רגשו לאומים, וישראל ביניהם היה — השה לעולה. השנה הראשונה למאה הרביעית לששי (1540) היתה שנת הפקודה לישראל ועמים; בשנה הזאת נוסדה האחוה הישועית על ידי האציל האביר הספרדי איגנץ לויולה

בטריענט הוכיח ממלא מקום המלך יוהאן השלישי, ההגמון הנלהב בקנאתו בלטשאצר לימפו (Limpo) את האפיפיור לעיני כל עדת הכהנים הגדולים. על חפץ האפיפיור לתת להאנוסים רשות לעזוב את הארץ, ובלבד שלא יתישבו בארצות תוגרמה או באפריקה, — וכה היה דבר ההגמון הזה: „האם לא אחת „היא אם הכופרים הארורים האלה בוחרים להם מקום לשבתם „בוויניציאה, בפֵּיראַרה ואנקונה אשר בממשלת האב „הקדוש, או בקונסטנטינופול ומצרים בארצות המחמודיים — „האנוסים יוצאים מפורטוגליה כנוצרים ובבואם לערי ממשלת „האפיפיור, הנם שבים אל היהדות בראש גלי, ועם זה אינם „נושאים כל אות־קלון למען דעת כי יהודים הם, האפיפיור „מותיר אותם לטובה ומהנה אותם בזכיות יתרות ויפויי־כח שאין „להנוצרים כמוהם — לא, אנחנו בדרך אמונה נלך יותר מאָבי „האמונה בעצמו, המלך לא יתן לחזור לסורם לאלה שהכנסיה „כבר הכניסה אותם בברית קדשה, ובחזקה הננו דורשים מאת „האב הקדוש, כי יהיה ממחזיקי האמונה לא פחות מבני עם „מריַּתו, יקבע בתי דיני האינקוויזיציה בערי ממלכתו, לעשות „שפטים בהנוצרים המדומים שחזרו לסורם — ליהדותם הארורה, „כמו שיעשה להכופרים הנוטים אחרי לותיר וסיעתו, ואין צריך „לאמר, שלא יהא למשגב־עז להנוצרים המדומים עבדי ממשלת „פורטוגליה" — לדברים נמרצים כאלה נסתתמו טענותיו של האפיפיור. גם את לב החשמנים שהיו עומדים עם הנה לימין האנוסים ידע יוהאן השלישי לקנות במתנת יד. ובכל אלה התנהג האפיפיור וחשמניו במדת החסד יתר רב מאבות הכנסיה הקתולית שקמו אחריו. דברו האחרון אל המלך הקנאי בידי מלאכיו אשר שלח ללישבונה היה: לבלי יפלו נכסי הנאשמים למלכות או לגנזי בית דין האינקוויזיציה מיום הִגָּלות דבר־האפיפיור עד עשר שנים, לתת מחילה וסליחה גמורה לכל הנתפשים למינות היהדות עד כה, להכלואים בבתי כלאים אשר להאינקוויזיציה יקרא דרור, ואחרי צאתם לחפשי יכירו שנית את תורתם החדשה, ישבעו שבועה חמורה כי אין להם חלק בתורת היהדות ונסלח להם, ורק בהתפשם שנית למינות היהדות תהיה בם יד האינקוויזיציה, גם

לאחר עשר שנים לא יפלו נכסי הנדונים לגנזי המלכות או הכהונה, כי אם לקרוביהם הנקיים מחטאת מינות היהדות. תוצאות הפשרה הזאת בין האפיפיור ומלך פורטוגליה היו: כי ביום 10 יולי 1548 א) נפתחו שנית בתי האסורים ולאלף ושמנה מאות אנוסים נקרא דרור ובאיזה ימים אחרי כן אספו אותם אל בית תפלה הגדול בלישבונה ושם נשבעו בפיהם, כי אין להם חלק באלהי ישראל. בתי הכלא להאינקוויזיציה אשר בלישבונה ואיבורה נשארו לפי שעה ריקים מאין אנוסים תפוסים ובתי האסורים בלומיגה, פורטו (Porto) ותומר (Thomar) נתבטלו לגמרי ב). — מן כל הנתפשים האלה, אשר קבלו עליהם עול התורה הקתולית לעיני כל העם, נמלטו רובם או כלם מן ארץ הדמים אשר חנפה תחת יושביה, כי ידעו לעבור את הגבול, למרות פקודת המלכות והשמירה המעולה אשר שמו סביב גבולות הארץ. — לפי השקפת העת ההיא היה למלכות פורטוגליה הצדקה לדון דין קשה את האנשים המכבדים את הדת השלטת בפיהם ומחללים אותה במעשיהם, אך גם קנאי הדור ההוא הודו, כי נכון הדבר לתתם לצאת מן הארץ; אולם לזאת לא נאות מלך פורטוגליה בשום אופן, כי היו „הנוצרים החדשים" או „המדומים" כמעט היחידים שעסקו בכל מלאכות יד ויגדילו גם כבוד חרשת המעשה (אינדוסטריע) וירבו עשר הארץ במסחרם הנפרץ, ויהיו המובחרים והמעולים בין תושבי הערים, את הונם נתנו בסחר הארץ ובכל תוצאות המושבות הרחוקות אשר לפורטוגליה בקצוי ארץ ואיי ימים רחוקים — ולו יצאו מן הממלכה, כי אז נתרוששה כלה ותפול פורטוגליה מאד. בגלל הדבר הזה חגר המלך שארית כחו להחזירם למוטב, על פי מחשבתו, ויאמר להביאם תחת כנפי הכנסיה ולעשותם לבני עולם הזה—זכוי משפטים טובים—ולבני עולם הבא, להיות מאֻשרים

א) בגראֶטץ ח"ט, במהדורא קמא נאמר 10 יאנואר, אך קאיזערלינג תקן הטעות ובמהדורא תנינא של ג' נתקנה הטעות.

ב) מדברי קאיזערלינג: געשיכטע עט"צ 257, בשם הירקולנה, קונסטמאנן, אבוהב, ובספרו של קאיזערלינג: מנשה בן ישראל.

לעולם הבא, בענויים קשים ובכלי חובלים אשר למשפט הדמים. אך עצתו לא קמה; האמונה איננה נקנית בדם ואש ומשלחת מלאכי חבלה וענויים קשים. האנוסים נשארו גם אחרי כן נוצרים רק לפנים, וילמדו גם את בניהם אחריהם לשאת מסוה השקר על פניהם. — ובכל אלה לא נתקררה דעת המלך הקנא ונוקם, כי לא מצאה ידו לענות את האנוסים ולצלותם כאשר בספרד, כי לא נכתם עונם, גם על פי דין האינקוויזיציה, כעון איש נוצרי העוזב דת אבותיו, וכאשר כן נדונו יהודי ספרד בהיותם נתפשים למינות, כי עוד לא נחשבו לנוצרים באמת ונבדלו בשמם, והשופטים לא ענשו אותם בענש קשה כנוצרי שנתפקר באמונתו. פאויל השלישי מת בסוף שנת 1549 וגם היושב על כסא כהונתו יוליוס השלישי (1549 — 1557) נתבקש לתת סליחה (Absolution) להאנוסים. מני אז היה מנהג האפיפיורים, אף אלה שהיו מחזיקים בידי הקנאים ומורדי האור, להפוך בזכות האנוסים. — יוצא מכלל האפיפיורים בדבר הזה היה פאויל הרביעי (קרפה, Caraffa), אשר קנה לו מקום פרעה, נבוכדנצר וטיטוס בספר תולדות ישראל. — עוד במאה וחמשים שנה אחרי כן הננו מוצאים את האפיפיורים עומדים לימין האנוסים נגד האינקוויזיציה [א]). — זאת היתה אחרית מלחמת עשרים שנה בין מלך פורטוגליה וכל כהניו וקדושיו ובין האנוסים הנענים והנגשים. בית משפט הדמים עמד עתה על מכונתו ויוסף לחבל ולהשחית בימי שתי מאות וחמשים שנה. ובזה תם יובל שנים הראשון לגרוש ספרד ונחתמה המאה השלישית לששי ותמה החזות הקשה הראשונה לחזון־תוגה על במת־עולם, חזון בית דין הדמים, נגע המשפחה האנושית, אשר עמד בעינו כשלש מאות שנה, עד ראשית המאה הנוכחית. —

* *
*

אולם כבר שבעה לנו נפשנו די עמל ויגון בהיכלי מלכים

א) גרעטץ ח"ט, פרק י'.

וכהנים, כבר יותר מדי הולכנו את קוראינו דרך מבואות סבוכים־עקומים, נלכה נא ונשובה לראות שלום האלפים והרבבות, אשר הגבירו את יצרם הטוב על יצרם הרע ויעזבו הונם וקנינם וימלטו מגוב אריות וממאורות נחשים צפעונים, מעוטם נמלטו לאיטליה ורובם לתוגרמה, ובעת ובעונה ההיא יחל פרק חדש ל„מוצאי גולה" לים (איטליה) וקדם (תוגרמה וארץ ישראל), פרק רב עלילה לשבט ישראל הספרדי וגדל־התוצאות להיהדות גם לכל בני הכנסיה הישראלית.

פרק חמישי.

על אדמת ישראל.

יהודי ספרד קונים חזקת ישוב במדינות תורכיה; מעמדם הטוב והמוצלח מעורר קנאת הכהנים והעם בספרד ופורטוגליה; כתבי פלסתר; מרוץ־מכתבים בין יהודי פרובינציאה ויהודי תורכיה; גולי ספרד עוברים מארצות תוגרמה באירופה אל הארצות אשר כבשה באסיה ואפריקה; חכמי ירושלים לעת קץ המאה השלישית לששי; הדעה להתאחדות לאמית מוצאת לה מסלות בלב חכמי תורה שבארץ ישראל; רבי יעקב בירב וסיעתו; רבי לוי ן׳ חביב ובעלי בריתו; הריב על דבר הסמיכה; צפת וירושלים; התקוה המשיחית; הסמיכה כעין אתחלתא דגאולה. מות רבי יעקב בירב ואחרית דברי הריב על דבר הסמיכה.

עמודי אש ותמרות עשן עולים מכל עיר ופלך במרחבי הממלכות ספרד ופורטוגליה נתנו אותותם אות־ת לבני האנוסים להמלט מהרה מארצות הדמים, הרחק כמטחוי קשת ממקום שלטון הכנסיה, אשר תאמר, כי היא ואין בלתה תאשר את בני האדם באשר נצחי וזמני. למן היום אשר גם המעולים שבהאפיפיורים

נאנסו לקיים דבר בתי דיני האמונה על אפם וחמתם, היתה חתת אלהים על המאראנים ולא ידעו שַׁלְו בנפשם בכל ארצות הצלב עדי הגיעו אל ארצות ממשלת חצי הירח. — במשך שלשים—ארבעים שנה קם ויהי בתוגרמה עולם קטן חדש, עולמו של ישראל, וגם ממשלת עריצים כממשלת הסולטנים לא הפריעה את מנוחתם ותתן להם לסדר עניני ישוביהם וקהלותיהם על פי חפציהם ודרכיהם. הישוב הספרדי הלך וגדל עדי היו היהודים בתוגרמה כגוי בקרב גוי, וכל דברי האומה, עניני הכלל והפרט היו נחתכים על פי חכמי התורה הגדולים, שבאו עמהם מספרד או שנולדו בארץ הזאת. השמועה על דבר הצלחת האנוסים השבים ליהדותם בתוגרמה, הגיעה עד מערכות המלכות והכהונה בספרד ופורטוגליה, ומחפץ כומרי האינקוויזיציה למרר חיי האנוסים, אשר עוד ישבו בספרד לרבואות, ביחוד בהמדינות קטלוניה ומורציה, ולהסית בם את בני עם הארץ, בדו מלבם כתבי עמל, וייחסו את כתבי הפלסתר האלה ליהודי ספרד הכותבים אל אחיהם בקונסטנטינופול ותשובתם אליהם בדברים אלה לאמר:

א) „יהודים נכבדים! שלום וישע רב! דעו,
„כי מלך הספרדים הוציא כתב גלוי לעשותנו
„לנוצרים, וחפצו לקחת את נפשנו ורכושנו, להרוס
„את בתי כנסיותנו ועוד יאמר להביא עלינו צרות
„רבות ורעות, ובכן נבוכים הננו ולא נדע מה
„נעשה. והנה על פי דת משה נשאל אתכם, מה
„הדבר אשר תאמרו עליו כי כן נעשה, ונבקשכם,
„כי תמהרו להודיע את אשר תגמרו בדעתכם. —
„על החתום: חמורה, ראש יהודי ספרד".

על זה השיבו — לדברת כומרי האינקוויזיציה — יהודי קונסטנטינופול לאמר:

„אחינו האהובים בדת משה! קבלנו מכתבכם, אשר בו „הודעתם את הצרות והתלאות אשר מצאוכם והננו מצטערים „בצרותיכם כמוכם וזאת העצה היעוצה לכם מאת האחשדרפנים

א) הננו מתכונים לתרגם מכתבי־פלסתר אלה מלה במלה.

„(sic!) [Satrapen] והרבנים הגדולים: אם מלך ספרד „דורש מכם, כי התנצרו, עשו אפוא חפצו והתנצרו, אחרי „כי לא תוכלו עשות אחרת; ובדבר אשר תאמרו כי יזידו לקחת „רכושכם—עשו את בניכם לסוחרים וכנעני ארץ ובמאזני מרמה „ידעו לקחת את רכושם ולרוששם; אשר תאמרו כי ידרש לקחת „מכם את נפשותיכם, הקדימו אתם לעשות את בניכם לרופאים „ולרוקחי סמי רפואה והיו נפשות אויביכם בידיהם; אשר תאמרו „כי יהרסו בתי הכנסת אשר לכם, עשו נא אתם את בניכם לכהני „האמונה שלהם לחלל קדשיהם ולמד להם מדה כנגד מדה, הם „יענו ויגשו אתכם ואתם התאמצו, כי יעמדו בניכם על „משמרות גבוהות בסוד המלכות ומערכות השלטון, והיה בידכם „לשום עלכם עליהם ולהשיב נקם לאויביכם. אל נא תסורו מעצתנו „אשר יעצנוכם לטוב לכם, ואז תחת היות נקלים תהיו „נכבדים ומהוללים.

„אוסוף (יוסף) ראש היהודים בקונסטנטינופול".

שני כתבי־ פלסתר אלה סרי טעם, אשר חותם הבדאות והזיוף טבוע עליהם, הפיץ הארכיבישוף מטולידה בין כל בני עם הארץ בספרד, להוכיחם דעת, כי האנוסים ידעו למצוא מסלות אל המעלות הגבוהות במשמרות המלכות והכהונה, כי ממלאים המה את כל פנות החברה והנם בני עליה הדוחקים רגלי הספרדים והנוצרים האמתיים. בכתבי עמל אלה אמרו כמרי האינקוויזיציה לשפוך שמן על אש הקנאה ולהמר רוח העם על „הנוצרים המדומים" המחללים כל קדש ופוסעים על ראשי אמוני העם והכנסיה הקתולית. — סופרים אחדים מימי הבינים והעת החדשה האמינו או העמידו פניהם כמאמינים באמתות המכתבים האלה ויהי להם לאות, כי בני ישראל מתפרצים לעלות במעלות החברה הנוצרית, עדי תמלא כל הארץ אותם; האנטיסימיטים שבדורנו חדשו את כתבי-פלסתר אלה ויהי להם לאות, כי מצודת היהודים פרוסה על כל החיים וגם את קדושת הדת ימכרו בעד כסף נמאס והנאה עוברת. — יודעי בינה לעתים בישראל הוכיחו

את זיופי המכתבים האלה א)—אולם באשר אין שקר, שאין
בו שמינית שבשמינית קורטב אמת, הנה יגע ומצא גדול
מגדולי יודעי בינה לעתים בישראל ב) שרש דבר, כי באמת
היהודים הנענים והנגשים שבפרובינציאה (דרום צרפת) הקרובה
לגבולות ספרד, ואולי גם היושבים אז בארץ ממשלת האפיפיור
בצרפת הדרומית בימים ההם (אביניון ובנותיה), ידעו אז (בין
שנת ש׳ לשנת ש״ך לששי), כי תקומה לא תהיה לבני ישראל
היום בארצות אירופה המערבית־הדרומית, וישלחו צירים (ולא
מכתב בן ארבע שורות) אל אחיהם שבשלוניקו לדעת את שלומם
ומה יעשה בם במלכות תוגרמה, למען דעת הטוב גם להם
להאחז בהממלכה הזאת, ותהי תשובת בני שלוניקו אל בני קהל
פרובינציאה, במכתב לאמר:

„שלומי אמוני נאמני המוני, מחנה קדושה, האבן
„הראשה .... אחינו גלות ירושלים אשר בכל גלילות פרווינציה!
„ה׳ יתן אֹמר: לא תאֻנה אליכם רעה ולא תשאו עוד חרפת רעב
„בגויים, אמן!

„שני אנשים עברים טובים השנים שלוחי[ם] השגחתכם (?)
„לתור לכם מנוחה באו אלינו, ובראות אותם שמח לבנו
„ויגל כבודנו, אך בשרנו עלינו יכאב, בשמענו עול הגוים וצרת
„הגלות, אשר השתרגו עלו על צואריכם, ובכל זאת לא שוה
„להם ועוד ידם נטויה לאמר גרש יגרשו. על זה היה דוה לבנו,
„היינו שוממים כי גבר אויב. — אך תהי נחמתנו זאת לי״י אלי
„(אלהי) הרחמים, שבח ראוי לו והודאה לשמו סלה — כי

א) ראה בסה״ע Revue des Études Juives 1885 B. XV.
הפרופיססור דארמשטאֶטטער מביא מכתב דומה לו מימי המלך לודוויג
הי״א בצרפת והחמורה הזה חתום עליו, שמזה נראה ברור, כי נמנו וגמרו
הכומרים ליתם זיופיהם להשם הזה. די קסטרו בספרו L'histoire des
juifs en Espagne בקריקס שנת 1847 יאמר, כי המכתבים האלה שלח הקרדינל
הארכיבישוף מטולידה בין שנת 1540־1550, המספר המתאמת לפרט השנה ש״י.
החכם לאֶב יאמר, כי המכתב ידבר ע״ד גרוש היהודים מדרום צרפת בימי
לודוויג הי״ב. בעת כתבי הטורים האלה עוד לא הוכררו לי הדברים ע״ד
יחס המכתב הזה אל יהודי צרפת הדרומית ועוד אשוב לדבר בזה.

„הביאנו עד הלום אל ארץ רחבת ידים אשר לא במשכנות
„(במסכנות) נאכל בה לחם ... לא יחסר כל בה. והנה כל
„הארץ לפניכם במיטב הארץ תשבו אחינו, ואם יש בכם אנשי
„חיל, אשר חלק להם עשר וכבוד שבו וסחרוה והאָחזו בה,
„והעניים והאביונים אשר אין להם על מה שיסמכו כאן ימצאו
„מנוח לכף רגליהם באומנות נקייה; לא ירעבו ולא יצמאו ולא
„יכם שרב השעבוד והגלות, כי הטה ה' את חסדו עלינו ויתננו
„לחן ולחסד בעיני כל הגוים אשר אנחנו בקרבו (בקרבם) עד
„כמעט יקראו לנו שם חדש: פדוויירי"י! לאפס הגלות
„ושעבוד התוגרמי עלינו. עם חכם ונבון! ראו בעיני כחנתכם
„(לאָב מגיה: בחינתכם, ול"נ שצ"ל: בינתכם) וחכמתכם, כי לא
„הצגנו לפניכם אחד מני אלף מן כל הטוב, אשר הטיב ה' לנו
„בגלילות הללו בעשר וכבוד, כאשר השליחים החשובים ...
„יביעו, ידברו את כל אשר בעיניהם ראו. חזו מפעולות ה'
„נורא עלילה עלינו, כי אין מלה בלשונינו לעלות (להעלות) על
„ספר. רוח והצלה עמד ליהודים במקום הזה! על פיהם תחנו ועל
„פיהם תסעו ולא תאמינו דברינו. כי אהבתנו בכם [אתכם] [לא]
„מאהבת הערב ולא מאהבת המועיל, רק מאהבת הטוב במה
„שהוא טוב, כלנו בני איש אחד נחנו. והנה עדתינו הקטנה
„בכמות משאר קהלות הקדש א), ואם חפץ ה' בנו והיינו למחנה
„גדולה מעלה קהלה בארץ. גם כי היני (הננו) קרובים לכם
„ותהיו קרובים אלינו, כי ש"ל (שבח לאל) גם שב גם ישיש בנו;
„להנחיל אוהבינו יש ה' במקום הזה ואוצרותיהם ימלא. גם

א) אין הכוונה על כלל קהלת שלוניקו שהיתה אז כבר מרובה באוכלוסין ושניה לקושטנטינא, כי אם לקהלת פרווינציאה שבשלוניקו, כאשר כבר הרבינו לדבר בספר הזה, שנחלקו הספרדים הבאים לשבת בערי תוגרמה לקהלות על שם הערים והמדינות שיצאו משם, ואולי מפני שלא רבו אז עוד הגולים מפרווינציה, ובנגב צרפת ובמדינת ממשלת האפיפיור שם כמו באוויניון ישבו עוד היהודים (הר"י די לאטעס היה שם לרב בשנת שי"ו, כמו שיבואר להלן) קראו בני קהלת פרווינציאה בשלוניקו לאחיהם לבוא אליהם למען תרבה קהלתם ותהא חשובה במספר אנשיה כיתר הקהלות שמה, כמו שמוכיחים דבריהם: ואם חפץ וכו'...

„נשארו פה עמנו היום מכל משפחות מיוחסות לכבוד ולתפארת,
„אשר בכל גלילות פרווינציה: לכספי, משפחת הכספי,
„לקדינטי, משפחת הקדני, ומשאר משפחות היחס, אשר
„לא עלינו (העלינו) על ספר לשנאת הארך, רבים ונכבדים אשר
„בנו לתורה ולתעודה. — לכן אלופינו מסובלי עיון ומעשה אל
„תחום עיניכם, על כי טוב כל הארצות האלה תאכלו, ואל נא
„תיחלו עד בא דבר מלך שלטון ח"ו עליכם לאמר:
„קומו צאו מתוך עמי! ותחזק עליכם מצרים למהר לשלחכם
„מן הארץ, ותשאו את עון כלנו צרות צרורות בשמלותיכם
„על שכמיכם ולא תוכלו להתמהמה, ונמצא שם שמים מתחלל
„חלילה, כאשר בגרוש המר והנמהר, ליהודים האמללים הבאים
„משרש יעקב מגרשים מקסטיליאה ופורטוגאלו, כי
„הוכרחו מרוב המהירות להמיר גוי אלהיו... סוף
„דבר עיניכם הרואות אותותינו, כי האמת תורה דרכה, וה' עליון
„אסף יאסף ישראל כלו אל מקום מרום מראשון, מקום מקדשנו,
„ועיניכם ועינינו תראינה ציון נוה שאנן, בשוב ה' שבות יעקב...
„כי ישבר על הגוים מעל צואריכם כנפשכם המלאה יראת ה'
„וכנפש דורש שלומכם, תשועתכם כל הימים מתחננים בעד
„השארית הנשארה, אחיכם בשרכם ק"ק גרוש פרווינציה
„החותמים פה שלוניקו כ"ח אלול שנת ש"י למורא (1550).
„פרשת גבול רעך אשר גבלו ראשונים וכו'".

המכתב הזה הרחוק בתוכנו מכתבי־פלסתר שהובאו למעלה כרחוק האמת מן השקר, הוא, כאשר ישער החכם היודע בינה לעתים בישראל, הוא שנתגלגל ליד איזה כמר קנאי וימצא בו תכנית לכתוב כתבי־עמל. — איך שיהיה, המכתב הזה לבדו מדבר בשפה ברורה, כי כבר קנו להם היהודים בני השבט הספרדי חזקת ישוב בתוגרמה ומצבם בארץ היה איתן וילך הלוך וחזק במדת התגדלות הישוב על ידי האנוסים שנמלטו מתוך ההפכה, ויביאו עמם את הונם, תבונות כפיהם, חריצותם ובקיאותם במסחר, חרשת המעשה ותשומת יד.

גם בארצות ממשלת תוגרמה שבאסיה ואפריקה: במצרים, אסיה הקטנה (אזמיר) וארץ הקדושה, עד דמשק ואחלב (אלעפפא) בסוריא, כל הארצות אשר באו (בשנות ה' רע"ז—ר"פ) תחת ממשלת התוגרמים, קמו קהלות גדולות אשר הלכו וגדלו משנה לשנה, וככל החזון אשר ראינו בבוא יהודי ספרד ופורטוגליה באלפיהם ורבבותיהם לקהלות ישראל אשר בתוגרמה ומדינותיה ואיי יון, הננו רואים בבואם לארצות אסיה בכלל וארץ הקדושה בפרט. עם ברכת התרבות ולכת נגד החיים, עם דרכי החברה הנאורה, וגם דעת התורה במדה גדולה בגמרא וסברה ישרה, באה גם מארה לעולמו של ישראל בארץ אבותיו מבחינה אחרת: כאשר ראינו בקונסטנטינופול ושלוניקו, כי עד בא יהודי הספרדים שמה, היו בני הקהלות וחבריהם תורנים, יראי ה' ועוסקים בתורה או בדרך ארץ, בחכמות וידיעות בדרך פשוט, לבלי התחכם הרבה לדרוש במופלא מהם ובדברים שהם כבשונו של עולם. המצב הזה נשתנה מן הקצה אל הקצה בהתרבות הישוב הספרדי ומעת בא שם השמועה ע"ד „הבחור" הנפלא רבי שלמה מלכו בצפת.—אמנם כן, גם עד הנה עסקו חכמי ישראל בקבלה, אך רק בחלק העיוני שבהידיעה הזאת, ולא חשבוה למקצע התורה במעלה אחת עם מעלת ההלכה או הדרוש ותורת המדות; גם כעשרים שנה ויותר בימי הדור שאנו עומדים בו, עוד לא היה הדרוש בה לאבן־פנת היהדות, אך כבר נראו אותות ממשלתה על הרוחות והלבבות. נשימה נא עין על חכמי ירושלים יושבי העיר מעולם וגולי ספרד אשר התישבו בה בעשרים שנה האחרונות למאה השלישית לששי א). הרב הנגיד רבי יצחק שולאל, אשר כנראה עלה לשבת בירושלים, אחרי

א) בפנה זאת עלינו להודות להחכם רשי"פ במאמרו הגדול בהכרמל הירחי ש"ב חוברות י"א, י"ב, — לדאבון נפש כל אוהב חקר־העתים לב"י בלשון עברית נפסק המאמר הנכבד הזה ולא נשלם עד היום. רוב דבריו ודברינו במקום הזה לקוחים מאוצר נחמד ח"ב, בית האוצר לשד"ל, כרם חמד של זק"ש במאמרו של שטיינשניידר, החכם לעווי בספרו „דון יוסף נקסוס, כרמולי והמאסף לכל המחנות גראֶטץ, וספרי השו"ת הרבים כדור ההוא שהם המקוים הנאמנים לדעת חיי העם בביתו פנימה.

נפילת ממשלת המאמילוקים במצרים ועמה גם שארית הנגידות בשנת הרע"ג. מת לפני שנת הרפ"ז [א]). ובעת ההיא התגברה העליה מיום ליום, ומחכמי הספרדים הננו מוצאים שם כבר את:

א) ר' דוד בן שושן.

ב) רבי אברהם הלוי, בעל „מישרא קטרין". על דבר זה האחרון ראוי להזכיר, כי בכל היותו איש יהודי בן ארצות הקדם ועוסק בקבלה עיונית, הנה מקונטרסו הקטן „הנראה" [ב]) נראה כי בינתו הישרה ושכלו הפשוט לא נתנו אותו לצרף מחשבות הקבלה העיונית לקבלה המעשית. — הקונטרס הזה נכתב כעין תשובה או משא ומתן להנגיד ר' יצחק שולאל, להוכיח גדל האיסור להתפלל למלאכים או לספירות. — אין פה המקום להביא גם שמץ מדברו, אך החלטתו היא: „כי העושים כן כופרים בעיקר, „פורקים עול מלכות שמים ונותנים כבודו לאחר, והמקובלים „החדשים נטו מני דרך, טעו מני אורח, השביתו מפניהם את „קדוש ישראל". כמו כן הוא מערער ומוחה בבעלי השבעות, וגם ישפוך לעגו עליהם וקורא אותם משחיתי עולם. דברים כאלה בכל אשר נחשוב אותם לפשוטים ומובנים מאליהם, היו נכבדים לשעתם ולמקומם. כי בעשרים וחמש שנה אחרי כן, היתה כל ארץ ישראל כלה לעולם שכלו מלא השבעות ולחשים, דבוקים וגלגולים, בכח הקבלה המעשית, אשר שתה קן לה בצפת ואגפיה.

ג) נכבד מאד מאלה השנים היה החכם מבני „מוצאי גולה" רבי משה אלשקאר מילידי העיר סמורה (Zamora) בספרד הצפונית (נולד לערך הר"ל, מת בין שנת רצ"ב—רצ"ג). בשנת הגרוש היה עוד בימי חבחרות. אחרי הרפתקאות רבות, אחרי אשר נלחם עם משברי ים, בא לארץ מצרים; שם היה לדיין ויצא שמו למרחקים, ויפנו אליו גדולי ישראל בשאלותיהם, כרבי

א) כנראה מתשובת הרלב"ח סימן צ"ה — , עיין מאמר הרשי"ף בהכרמל הירחי, ש"ג, עמוד 483.

ב) עיין כרם חמד התשיעי (של הר"ש זק"ש) מעמוד 141 והלאה.

אליהו מזרחי, ורבי דוד כהן (הרד"ך) מקורפו, כי היה תלמודי זך הרעיון ובעל סברה ישרה ועטו עט סופר מהיר, מליץ ומכלכל דבריו בדעת והגיון ישר. גם הוא עלה לשבת בירושלים לעת קץ המאה השלישית לששי. — החכם התלמודי הזה החזיק במעוז הרמב"ם, והמורה הגדול הזה היה לו לעינים בכל דרכיו בחקר הלכה ובאמונות ודעות, וגם כתב ספר להשיב על טענות רבי שם טוב בן שם טוב נגד הרמב"ם. הוא העמיק חקור בספרי הפילוסופים, ומקנאתו גם ל„חכמה נסתרה" עמל לזכות בה גם את הרמב"ם וירבה לספר, כי לעת זקנת הרמב"ם נגלה לו אור הגנוז אשר בחכמת הקבלה; כי בימים ההם נמצאו רבים אשר ידעו לאחוז בשתי השיטות האלה ולהשלים ביניהן. מלבד ספר שו"ת שלו הידוע לשבח לכל חכמי ההוראה חבר פירוש על הטור ופירוש על פרקי אבות ולא הגיעו אלינו.

ד) דומה לו במעלה וחשיבות התורה ועוד יתר נכבד ממנו בזקנה וכבוד רבנותו היה הר"ר דוד בר שלמה אבו־זמרא (הרדב"ז), אשר כבר הזכרנוהו, אחד מיוחד בגדולי הרבנים בדורו, והאריך ימים יותר ממאה ועשר שנים (מת בשנת של"ב). החכם התלמודי הזה היה כמעין הנובע, תשובותיו שהגיעו אלינו עולות לשלשת אלפים, ורק המחצה ממה שכתב ראו אור הדפוס ויתרן אבדו ועקבותיהן לא נודעו. הוא כתב חדושים על ספר הי"ד להרמב"ם וקצת חדושיו נדפסו (אזמיר תקי"ז), וספר „מהררי נמרים", על כללי הגמרא וכללי רש"י; מתקנותיו הכלליות הרי נכבדה בטול החשבון על פי השטרות במצרים ובכל ארצות הקדם וקיום מנין השנים לבריאת עולם — הנהוג עתה בכל תפוצות ישראל, בימי בחרותו יצא מספרד ויתישב בפים (מרוקה) ומשם בא למצרים „וכארבעים שנה שפט שם את ישראל", ולעת זקנתו עלה לירושלים, אך גם הוא שהיה עשיר גדול לא יכול לעמוד בירושלים, אשר מימי הרע"ב ולפניו ועד הרדב"ז, ומימי הרדב"ז ועד ימינו רבו בה הממונים זקני הכולל אנשי השחץ, אשר העמיסו על העם משא מסים וארנוניות למלא טרף חוריהם, וכל זה בהתנצלותם: „כי מוכרחים הם לעשות

דברים שלא כדת״א), ככל המראה והחזיון שעינינו רואות בירושלים של דורנו, ומפני שלא יכול הרדב״ז לעמוד בירושלים מפני רוב המסים שהטילו עליו „תקיפי ירושלים״, הלך להתישב בעיר צפת. ולא ארכו הימים ויגדל ישוב צפת מישוב ירושלים, ורובי האנוסים אשר נשא לבם אותם לעלות לארץ הצבי התישבו בצפת והסביבה. בכלל גדל הישוב אז בארץ ישראל וירב גם המסחר ותשומת יד. עדים הם דברי בן הדור ההוא רבי יצחק בן עמנואל די לאטעס, אשר מרחוק, מאביניון בנגב צרפת, „באה לו השמועה מארץ הצבי״, „כי פקד ה׳ את עמו ואת ארצו ושם הולכים בני ישראל מגדולה לגדולה בעשר וכבוד ברוב הסחורות״ב).

ויהי בצאת למרחב האנוסים האמללים ממצרי שאול, ממכשול לב ושברון רוח לחיי חירות וחיי הדת והלאם, ישבו בתוך עמם ועל אדמת אבותם מלפנים, ויעלה על לבם רעיון שיבת בנים לגבולם, רעיון תחית הלאם הישראלי, תהיה מדינית או תחיה לאמית רוחנית, על ידי התחזקות האחדות — ובלב רבים בא הרעיון, כי „על אדמת ישראל״ אולי תצא לפעלה המחשבה הגדולה והרעיון הלוקח לבבות ביפי חמדתו ונעם תקותו. אולם, כאמור כבר בספר הזה, לכל דעה והגיון לב שהורו והוגו בני הדורות ההם לא היתה להם עמידה וקיום, כי אם בהתלבשם בלבוש הדת, ולפעמים מצאו נכון לפניהם להאפיל על מחשבותיהם גם בטלית הסוד ו„חכמה נסתרה״. — רוב הדעות האלה אינן חדשות בעקרן, אך ישנן מחשבות רבות בנות אל־מות, המחשבות המתרוצצות תמיד בלב בחירי מין האנושי, או טובי האומה

א) מסעות הר״ע ברטנורה. המלות המפוזרות הן מתשובות הרלב״ח סימן כ״ה, והם הם הדברים שמרגלין בפומי ד„תקיפי״ ירושלים מני אז עד היום...

ב) רבי יצחק בן עמנואל די לאטעש בשו״ת, יצאו לאור לראשונה הוצאת ווינא. ע״ד הרב הזה המתיר ספר הזוהר לבוא בקהל עוד אעיר איזה דברי־חפץ בפרק הבא.

ואמוניה — המחשבות האלה שטות אלפי שנים בחללו של עולם האצילות, ומתחדשות בכל דור תמיד בלבושים שונים ותמונות משונות. — אחת הדעות מסוג הזה היא הדעה הכלולה בהפתגם התלמודי: „ישראל ואורייתא חד נינהו", או כאשר יאמר רב סעדיה גאון: „שאין אומתנו אומה בלי תורה"— לאמר: דת היהדות אינה „אמונה" בהוראתה המורגלת והמוסכמת, לא אמונה תקועה במסמרות עקרים נטועים (דאָגמען), להגביר את הרגשת הלב וההתרגשות הנפשית על חשבון הנפש השכלית נתנה תורה לישראל, גם לא לסול מסלה לשטה פילוסופית בדברים שהם למעלה או מחוץ לבינת אדם, נובעים ממסתורין מסורים לצנועים שבכהונה, כי אם „זאת התורה שם ה' לפני בני ישראל ביד משה", היא „חלקת־מחוקק", תורת אמת ותורת חיים, התורה אשר נתנה לברית־עם, תורת החקים לאֻמה שלמה, ויסודתה היא תקון קבוץ לאמי משוכלל ומסודר, מורכב ונערך, בראשו וגופו ואבריו בתכלית השלמות לכל משפטי חקתו, במדות ומוסר, במפעלים ומעשים טובים, חקי תקון העולם במלכות הי העולמים. והתורה הזאת נתנה להאֻמה הישראלית, אשר לשלמות תעודתה לא תוכל להגיע רק בהיותה יושבת בארץ הנבחרת; בגלל הדבר הזה גם בצאת ישראל בגולה וחלק גדול, וכמעט היותר גדול, שבהמצות המעשיות התלויות בארץ ובמקדש בטלו מאליהן, חייבו החכמים בכוונה להתעסק בחלק התורה שכל עיקרו אינו כי אם זכרון ימים עברו או „הלכתא למשיחא", לבל יסיח העם הישראלי את דעתו מיסוד התורה־הלאמית, לבל תגבר האמונה על הדת, ולמען דעתו, כי תורתו אינה תורת־אמונה כי אם תורת חקים ומשפטים, אשר יעשה אותם האדם הישראלי וחי בהם. ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, — שלמות המדות ויושר הפעולית. — היו ימים לישראל בסוף ימי הבית השני, אשר קמו מקרבו אנשים שנמשכו אחרי אמונה שבלב לבדה, ואף כי הראשון לראשונים שבהם לא אמר לעקור את תורת המעשים, אך לא ארכו הימים ותצא הכתה הזאת

כלה מתחום היהדות, קבלה פנים הדשות, התנכרה לאמה
הורתה ותהי לבריאה חדשה. בגלל הדבר הזה, היה יקר מאד
לחכמי ישראל מקיימי היהדות, „תלמוד התורה שמביא לידי
מ ע ש ה", לאמר: התלמוד המביא לידי קיום הלאם הישראלי.
הדעה הזאת, דעת היהדות הלאמית, אשר ראשיתה — אחדות
הבורא, ואחריתה—אחדות הלאם, מתחדשת ומתחזקת תמיד בלב
אמוני העם אחרי ימי הרעמים והזועות, עת גלי הצרות
יתקפוהו ואֳניתו תחשב להשבר, בה ימצאו נחם לנפשם, בשמה
ידגלו והיא תחזקם ותעודדם. ובכן עינינו הרואות, כי בכל עת
שיפול עם ישראל נפילה שכמעט אין לה תקומה, התדבקו השרידים
היחידים משארית ישראל באהבת התורה הנשארה להם כנשמה
מטלטלת, ויתאזרו עז לקבוע לה נקודה מרכזית בארץ הנבחרת,
כי ידעו והכירו, או הרגישו וחשו, כי רק באחדות התורה
המעשית על אדמת הארץ הקדשה קדושת עולם לכל בני האֻמה
תוכל האֻמה להתקיים ולעמוד בפני שוט שוטף המסבות
והמאורעים הרעים.

גם גולי ספרד ולוזיתניה, אשר מבור שבי היו שואפים
לעלות אל ארץ קדומים, גם אותם תקפו רגשות־הלאם
בעצומיהם. מגדות הגוודלקוויוויר והטאכֹו (Tajo) העקובות מדם
הובילום רגליהם הבצקות אל גדות הירדן. שמה השתפכה נפשם
אל חיק אמם הורתם, נרעשים ונפעמים עמדו משמים למראה
חרבות עולם—השריד הנשאר מדברי ימי עמם בדורות עולמים;
אז נמלא לבם חשק אדיר וחפץ חזק להשיב את האחדות
הלאמית ליושנה, לשום יד ושם להאחדות התורנית והלאמית על
אדמת ישראל, כי מציון תצא תורה לכל בני הגולה, התורה
אשר ממנה פנה ויתד להאחדות הלאמית, והיא תהיה לקשר
של קיימא בין העבר והעתיד. —

הרעיון הזה לבש צורות שונות: פעם הגביר חיל
ההרגשות והתלהבות הנפש, בתקות משיח ברוב חזיונות
והמון דמיונות (ר ב י ש ל מ ה מ ל כ ו), ופעם בצורת למוד
התלמוד שמביא לידי מעשה (הר"י בירב ובית מדרשו),
ופעם התלכדו והתחברו התורה המעשית הנגלית ותורת הנסתר

וההיינה שתיהן לתורת אנשי הלב, אשר אמרו לאַחד את חלקי האומה ולהחליף כחה במעשים וכוונות (הר"י קארו אשר שני אנשי הרוח הנזכרים אֶצלו מרוחם עליו). המחשבה הזאת תלבש צורות שונות לפי רוח היום בהעתים השונות: בימי תגברת הדמיון ודעת הסוד תתלבש התנועה בתמונת איש נתעה ומתעה, מוליך את העם בדרכי תהו ומוסך בקרבו רוח עועים, ובימי החפץ והמעשה תהיה לתנועה רבת הפעלים, לחדש רוח נכון בקרב העם על ידי תורה שלמה ועבודה־תמה, עבודת האדמה בארץ מוצאו ומקום גדולו...

במות „הבחור" הנפלא רבי שלמה מלכו מות ישרים, התעלה והתקדש במעלות קרושים וטהורים, והתנועה המשיחית התגברה ביותר בין יהודי ספרד אשר בארץ ישראל למיום התהלך האיש הנפלא הזה בתוכם או בהיותו קרוב להם. אולם עוד לא שפכה תורת הסוד את רוחה על כל בשר, ותורת המעשים, תורת ההוראה, עוד משלה ממשל רב בכל חללה של היהדות, ויעל על לב אחד מגבורי התורה המעשית — רב גדול מיוצאי ספרד רבי יעקב בירב א), לתקן תקון גדול בפנת היהדות המעשית, לסול מסלה לאחדות התורה התורנית בכדי לפנות דרך להאחדות הלאֻמית, לחדש דבר שנתבטל בביטול הסנהדרין מישראל בהחרב קיסרי רומא הנוצרים את בתי התלמוד בטבריא ובצפורי ובכל הגליל ב), את דבר הסמיכה. הדבר הזה, הנודע בדברי ימי ישראל בשם המחלוקת על דבר הסמיכה, היה נכבד

א) מתשובות הר"י בירב שנדפסו בפני עצמן כמאה שנים ויותר אחרי מותו, ובתשובותיו שנמצאו מפוזרות בהמבי"ט ובאבקת רוכל להר"י קארו וכו' לא נראה שהיו לו יד ושם בקבלה. אדרבה, מכל דבריו נראהו תלמודי חריף ובעל סברה ורחוק מאד מדמיונות והזיות. בכלל אין בדבריו לחלוחית התפעלות והתרגשות, כי אם דבר הלכה לבדה.

ב) מכל הדברים שאביא בלשונם של המתוכחים על דבר הסמיכה תצא בולטת כוונת הדורשים בשבחה ובנחיצותה ובאפשרותה (כי בשבחה

מאד לשעתו והנהו נכבד גם לדורות, אם גם בפנה אחרת וסבה צדדית, כאשר נבאר עוד בהמשך הענינים. אמנם לפני ברור דבר המחלוקת ראוי לשים פה מקום לתולדות שני גבורי התלמוד בעלי המחלוקת, במדה כזאת שנדע את תכונתם, הלך־ רוחם ודרכי מחשבותיהם:

הרב הגדול רבי יעקב בירב — כאשר כבר הזכרנו למעלה, היה עוד בימי הבחרות בצאתו עם הגולה „מגרוש קסטיליא ממתא מקדה (Maqueda) ממלכות טוליטולה ממשפחת בני מימוננגול". כבר ספרנו משבתו באפריקא (בתלמסן) בשנת גרי"ם, שם נתקבל בכבוד גדול ורבי אברהם גבישון שר לכבודו:

אל תאמרו כי אבדה או נסתרה חכמת חכמינו ובינותינו
אחרי אשר קם יעקב בירב ובא לדור בארצנו ובינותינו
(עמר השכחה).

בפיס ומרוקה היה רב לחמשת אלפים בעלי בתים ושמש בכהונתו שמנה עשר שנה — ומקורותיו אחרי כן לא נדע דבר,

---

ידרוש גם מנגדה הגדול מהרלב"ח, רק יחליט שאי אפשר להוציא החפץ הזה למענהו) לקבוע מרכז לתורה בארץ ישראל בכדי להגיע על ידה למעלה גדולה ממנה—לאחדות לאמית—בזמן מן הזמנים (כדעת גראֶטץ), ואין ליחס לשני הרבנים הגדולים האלה שהיו אנשי מעשה ורחוקים מקבלה וסודות איזה מחשבה דמיונית, כי יהיה להסמיכה כח נעלם בדרך נס (כדעת הרשי"פ בהכרמל הירחי, ש"ג, עמוד 547) — אם גם ימצאו בדבריהם מבטאים המראים איזה פנים להדעה האחרונה הזאת, הנה דברו בלשון בני אדם בימים ההם. והנה באמרי בפנים „לחדש דבר שנתבטל בביטול הסנהדרין וכו'", כוונתי בזה לשדות נרגא בדברי הרשי"פ ז"ל האומר (הכרמל שם עמוד 587): „ובהיותו (בירב) בצפת... מצא לבבו לחדש דבר בישראל שנתבטל מימות התנאים הראשונים והוא דבר הסמיכה", הדברים האלה הם כשגגה שיצאה מהשליט הזה, כי הסמיכה פסקה. כאשר נפסקו בתי התלמוד בארץ ישראל או אחרי גלות הסנהדרין „מטבריא העמוקה מכלן", והראיה הברורה הם דברי מהרלב"ח בעצמו בקונטרס השני ע"ד הסמיכה, באמרו: „וכל שכן במעשה נורא נפלא וחדש שיש אלף ומאה ושמנים שנה שנפסק ממנו בעונות". הדברים האלה נכתבו בשנת הרצ"ח, ואם נגרע מהסך אלף מאה ושמנים ונמצא שנת 360, לאמר

רק שנמצאהו בדמשק, בירושלים ובמצרים ובאחרית ימיו ישב בצפת. — מן המעט שהגיע לנו ממנו, ספר בשו"ת ועוד איזה שו"ת ב„המבי"ט" ובספר שו"ת „אבקת רוכל" למרן „הבית יוסף" לא נרע מדרכו בתורה והלך רוחו; אך בכל אופן, כמדומה לנו שלא נשגה אם נחליט שלא היה מקובל, כי אם חכם תלמודי ומפולפל, ובדבר הזה לא דמה אליו תלמידו המובהק מהר"י קארו. ומזה יוצא כי חפצו לחדש את הסמיכה היה פרי רעיון מושכלי ומחשבה לאמית אם גם ברוח אמונה־תמה, אך לא תולדות הזיה משיחית ואיזה תכלית נעלמה על פי הסוד למעלה מדרך הטבע.

אמנם לתכלית דברינו נכבד ביותר לדעת תכונת הרב הזה בארחות חייו ותהלוכותיו עם בני האדם, והננו מוכרחים לאמר, כי דרך התנהגות ברבנות וזריקת מרה גם בחכמי הדור, לבטל את כל התלמודיים שבדורו, הננו רואים בו במדה גדולה ויתרה. החכם המופלא שבהספרדים באה"ק ובמצרים, רבי משה אלשקאר היה טוען ומתמרמר על הר"י בירב בתשובותיו [א], יתנהו לנצחן וקנטרן, ויאמר בהתעצמו עמו: „מוציא מזרות זרות במעשים לסתור ודברי קנטור", „לא ישוב מפני כל". — בכלל היה חושב את חכמי דורו לקטנים ממנו בתורה, על כן פגעו בו חבריו, ועם הרב ר' לוי אבן חביב היו לו דין ודברים מכבר, כי עוד בשנת הרצ"ז היו לר' יעקב בירב דבר משפט עם איש אחד בדיני ממונות ויזכה מהר"ל אבן חביב את איש ריבו של מהר"י בירב [ב]), ויפטרהו מתביעתו של זה האחרון. שוב היו ביניהם ויכוחים ע"ד עסקי גיטין וקדושין וכנראה גם אז פגע הר"י בירב בכבוד מהר"ל אבן חביב, ולמצער החזיק

זמנו של הלל השני. — וכבר נודע שמהרלב"ח היה מדקדק גדול בסדר זמנים, כמבואר בתשובתו סימן קמ"ז, וגם בהענין שלפנינו יסתור דברי בירב, מפני שדברי הרמב"ם במשנה תורה מאוחרים מדבריו בפירוש המשניות ותפוס לשון אחרון.

א) שו"ת מהר"ם אלשקר סימן ט"ז, ל"א, ס'.

ב) מהרלב"ח סימן צ"ה, ק"ו, ומסימן קכ"ט עד קל"ד.

עצמו האחרון—שגם הוא היה קפדן ביותר—לנעלב ויאמר: „מדותיו „הבלתי שלמות הן לזלזל בכבוד הבריות, ואפילו שיהיו כשרים „וחכמים ולתת בהם דופי לאמר שאינם יודעים, כי בזה הוא „מתכבד בקלונם וכו'" אך בכל זה, ברוב דעתו בתורה, בהיותו מפולפל בחכמה קנה לו אהבת רבים מגדולי הזמן וביותר בין חכמי התורה שהיו עוד בימי השחרות, כאבי ההוראה בישראל רבי יוסף קארו, בעל „בית יוסף" „ושלחן הערוך", והר"ר משה די טראני (המבי"ט) ועוד חכמי תורה רבים מיוצאי ספרד, אשר קבעו ישיבתם בצפת, העיר אשר בה היה אז רוב מנין ורוב בנין הישוב הישראלי בארץ הקדושה.

וכשם שהיה רבי יעקב בירב הגדול והראש לישוב הספרדים בצפת, כן היה רבי לוי אבן חביב הראש ואב בית דין לבני ירושלים. — את הרב הזה כבר הזכרנו, אך לרגלי הענין הנכבד, דבר הסמיכה, אשר לפנינו נשנה עוד הפעם את תולדתו בפרטות, כי ממנה תצא תורה גם לכל הפרשה הזאת הנכבדה לבני „מוצאי גולה", אשר נתישבו בארץ הצבי, וגם להתת ציור נאמן מהאיש, אשר התייר הגדול בדברי ימי עמנו הד"ר צבי גראֶטץ ז"ל העוה משפטו [א]), בתור רב וחכם תלמודי, בגלל התנגדותו אל הסמיכה. רבי לוי בן חביב היה

א) גראֶטץ יאמר, כי הרלב"ח היה אך גדול בבקיאות אך לא היה מעמיק וכו', אך המעיין בספרו ימצא כי היה בעל סברה ישרה ובהגיונו התלמודי הוא באמת מצוין בין בני דורו וארצו. — דרך למודו הוא באופן יותר מושכל גם מדרכו של בירב. לא למותר אחשוב להעיר, כי בעוד שרבני א"י (המבי"ט והב"י ור' שלמה סידיליו באבקת רוכל סימן כ"ב—כ"ה), היו דנים ע"ד דיני שביעית, בפירות של נכרים הגדלים בארץ, היה דבר הרלב"ח בראיות נוצחות לאמר: „כי אם באנו לשמור את השמטה בזמן הזה אז עלינו „לשמור ארבע שנים, מפני הספקות שבמנין השנים, אם נאמר כי שמטה „בזמן הזה דאורייתא וספקא דאורייתא לחומרא, אך האמת היא ששמטה „בזמן הזה מדרבנן, לפי שאין השמטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, „ואפילו לדעת רבינו תם השביעית בזמן הזה מדרבנן, וספקא דרבנן לקולא", זה הוא תוכן דבריו בסימן קמ"ג בספרו שו"ת, בהמאמר הנקרא „פירות שביעית

יליד סמורה (Zamora) אשר בספרד ויצא עם הגולה לפורטוגליה, ובימי עמנואל היה גם הוא מן האנוסים והוא עודנו בבחרותו, אז היה נוצרי למראה עין, בקר בתי התפלה ונהג כמנהגי הקתולים. מי יוכל להביע עקת־לב היהודי התמים הזה, התלמודי המדקדק במצות, בכל השנים האלה, עדי הצליח להמלט מפורטוגליה ויבוא לתוגרמה אל אביו רבי יעקב אבן־חביב בשלוניקו וישלים את הספר „עין יעקב", אשר חבר אביו ועוד לא נשלם עד מותו. בשנת הרפ"ה או סביב לה יצא משלוניקו, „מתוך אהל התורה וגם עשר גם כבוד בעיר ההוללה של חכמים וסופרים", „לקבל יסורין בעיר הקדושה, כי דיו לעבד שיהיה בקדשי רבו, העומדים לפניו שפלים ונבזים ביד אויבים וזרים אכזרים".—ולגדלו בתורה, והיותו הכם תלמודי ביושר הגיון ובינה ישרה, וגם צדיק וחסיד, עשוהו לאב בית דין בירושלים[א] אחרי הנגיד רבי יצחק שולאל, ורבות הועיל הרב המופלא הזה לטובת העדה, להרים קרנה בבחינת המוסר והמדות[ב]), כי היה זך הרעיון מאד, ואף כי כבד את הקבלה אך לא היה מאנשיה ויהיה תלמודי לא מפולפל, אך בעל הגיון ישר וסברה ישרה; והצר השוה שבינו ובין איש ריבו רבי יעקב בירב היה: לעמוד על דעתו ולהתעצם בהכרעתו; עטו היה עט סופר מהיר, סגנונו—מלא דבר, ובדבר הזה היתה לו מעלה יתרה על מהר"י בירב, והוא הרגיש בזה וירם על נס את סגנונו הצח ולשונו של בירב המגומגמת.

אחרי ראותנו פרצוף פני אבות התורה התלמודית בארץ ישראל נשובה נא לתכלית דברינו: — להמחלוקת על דבר הסמיכה. אם היה רבי שלמה מלכו בצפת, או כי הגיעה השמועה ממעשה נפלאותיו לארץ הקדושה, בכל אופן שמו לבדו הכין את הלבבות לתקות המשיח, ובהגיע שם השמועה ממותו על קדוש השם, נתחזקה עוד ביותר התקוה המשיחית או ההשתוקקות לתחיה לאמית, ודבר רבים היה אז כי השנה

א) הרלב"ח סימן כ"ה וכעין זה בסימן ק"ד.

ב) כסוף מכתבו ח"ב בקונטרס הסמיכה.

„ש" לאלף הששי היא שנת הגאולה. אך מסרת היא בידי שלומי אמוני ישראל, שאין בן דוד בא עד שיהא בית דין הגדול קבוע בארץ הקדושה. כל חכמי התלמוד בימים ההם, וביחוד מבני הספרדים שעלו לאה"ק, הרגישו צרך סנהדרין או כנסת גדולה, אשר ממנה תצא תורה לכל ישראל; חשו בנפשם, כי באין אחדות־המעשים בתורת ההלכה לא תקום ותהיה גם האחדות הלאמית, אשר אליה נשאו את נפשם, ואם גם הביעו מחשבותיהם ודעותיהם בלשון בני אדם בימים ההם, הלבישו רעיונותיהם בלבושי העת ההיא ויתאמצו למצוא טעמים להסמיכה בדברים הנאמרים לשבר את האזן. כאמור היתה עדת צפת הגדולה בחכמה ובמנין מכל קהלות ישראל באה"ק, ומהר"י בירב הגדול שבחכמי התורה והוא לבדו היה הראוי להשיב את הסמיכה ליושנה, ובלעדה--בלעדי הסמיכה--הלא אין מקום לסנהדרין וכנסת גדולה והיוצא מזה: אחדות ישראל בפנת התורה המעשית. — אך איך יוציאו חפץ כזה למענהו, הלא אין סמוך אלא איש מפי איש, ושלשלת הסמיכה כבר נתקה מימות חרבן בתי מקדשי התורה בארץ ישראל בימי קיסרי רומא הנוצרים? אך כרוב עניני התורה שבע"פ, יש מקום לגדולי הוראה למצוא פנים מסבירות אל הענין המתאמת בלבבם, כי הוא נכון ונחוץ למצוא יסוד לו בההלכה באיזה פנים. וגם מהר"י בירב יגע ומצא יסוד נאמן לחפצו בהרמב"ם בפירושו על משניות (סנהדרין פ"א) ובספר „משנה תורה" (הלכות סנהדרין פ"ד הי"א). ואלה הם דבריו בספר הי"ד:

> „נראין לי הדברים, שאם הסכימו כל החכמים
> „שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם, הרי
> „אלו סמוכים, ויש להם לדון דיני קנסות ויש להם
> „לסמוך לאחרים. אם כן למה היו החכמים מצטערין
> „על הסמיכה (כשבטלה)?... לפי שישראל מפוזרין
> „ואי אפשר שיסכימו כלן ואם היה סמוך מפי סמוך
> „אינו צריך דעת כלם, אלא דן דיני קנסות והדבר
> „צריך הכרע".

ויותר מבוררים דברי הרמב"ם בפירושו על משניות (סנהדרין פ"א) בדברים האלה לאמר:

„ויראה לי כי כשתהיה הסכמה מכל החכמים
„והתלמידים להקים עליהם איש מן הישיבה וישימו
„אותו לראש, ובלבד שיהיה זה בארץ ישראל, הנה
„האיש הזה סמוך ויסמוך אחרי כן מי שירצה,
„שאם אי אתה אומר כן אי אפשר שימצא
„בית דין הגדול לעולם, לפי שנצטרך שיהיה
„אחד על כל פנים והקב"ה יעד שישובו כמו
„שאמר: ואשיבה שופטיך כבראשונה
„ויועציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך
„עיר הצדק, וזה יהיה בלי ספק כשיכוון ית"ש
„לבות בני האדם ותרב זכותם... ותגדל תומתם
„לפני בא המשיח כמו שנתבאר בפסוקים רבים" א).

נשענים על דברי הרמב"ם אלה אמרו רבי יעקב בירב ובני בית דינו בצפת, להשיב שבות הסמיכה על תלה כמו שהיתה לפני הנתש ישראל מעל ארמתו, ויקהלו חכמי צפת עשרים וחמשה במספר, וזה טופס הכתב ששלחו חכמי צפת לחכמי ירושלים הנמצאה בקונטרס סמיכת זקנים למהר"ל אבן חביב, וממנו נראה ברור כוונת המתקנים ומחשבתם תחלה במעשיהם; וז"ל:

„הן עם אחד, עם ה' אלה, ממלכת כהנים וגוי קדוש נסך „מראש, מקדמי ארץ אליו גוים ידרושו, מנן פרכי, מנן שופטים „ושוטרים הרודים בעם לתהלה לשם ולתפארת, ועתה כי עברו „תורות חלפו חק חרה אף ה' בעמו ויפרוץ בם פרץ אין מלך „ואין שר, גבור ואיש מלחמה—במלחמתה של תורה... ויהי „עם ה' אלה מפוזר ומפורד, כלנו כצאן תעינו, איש לדרכו „פנינו... אין עוד נביא מורה צדק ואין אתנו דן דיני קנסות „ומוכיח לרשע מומו, והיה בקרוב איש לשוב אל ה' ויאמר

א) כל הדברים האלה מבוררים בהמקור היתידי להמצא ומתן הזה בקונטרס הסמיכה בסוף שו"ת מהרלב"ח.

„בלבו: למה זה הבל איגע מה בצע, כי אָצום ואלך קדרנית
„[אם לא] מלקות ארבעים .... זאת היתה בעמנו .... ועתה
„כמעט רגע היתה תחנה מאת ה׳ אלהינו להשאיר לנו פלטה
„ולהחיותנו כיום הזה, ויעלנו מבור שאון הגליות
„והשמדות, אשר השתרגו על צוארנו בארצות העמים,
„ויביאנו אל המקום הזה אשר בחר בו ואל העיר
„אשר נקרא שמו עליה, ויתן לנו יתד במקום קדשו, על כן על
„כל דברי האגרת הזאת קמנו ונתעודד אנחנו צעירי הצאן
„אשר על אדמת הקדש, לקנא על כבוד ה׳...... ונאמר
„איש אל אחיו חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלהינו ונרים
„נס התורה אשר הושלך ארצה זה כמה ויהי
למרמס חוצות״.

„ולכן בררנו לגדול שבנו בחכמה ובמנין החכם השלם
„הרב הגדול מהר״ר יעקב בירב שיהיה סמוך וראש ישיבה
„ורב יתקרי, והוא יושיב מהיותר חכמים שבנו אצלו, ורבנים
„יתקרי ויהיו סמוכים לעד לעולם, עושים באמת וישר, משפטי
„התורה לדין את מי שתקיף, והיה אם בן הכות הרשע והובא
„לפניהם ויכוהו על פי התורה, לפטור אותו מידי כרת,
„ויתקרב אֶל אֵל עולם, וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום.
„והיה מעשה הצדקה הזה תחלה וראש אל פדיון נפשנו.
„הוא ברחמיו ישרה שכינתו במעשה ידינו ויקיים דבר עבדו:
„ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה. אחרי כן, יקרא
„לך עיר הצדק, קריה נאמנה. —

„ועל החתום כמו חמשה ועשרים כל הגדולים שבהם ואחרי
„כן כל שאר החברים והתלמידים״.

הנה כי כן שבה עטרת הסמיכה ליושנה בשנת ה׳ רכ״ח ונקודת־המרכז, או יותר נכון, ההתרכזות קמה ונהיתה, — התקנה הזאת היתה מרוצה לעם, ובעיקרה, גם לפי רוח חכמי הזמן בארץ הקדושה, ומהר״ל אבן חביב בכללם; כי כן יאמר: „ומה שהעיד (מהר״י בירב) שכל החכמים שראה „היו מתאוים לעשותה (את הסמיכה), גם אני הייתי מתאוה „לכך בראשונה, וגם שמעתי שחכם אחד ספרדי זקן ונשוא

„פנים שנפטר בכאן היה גם כן מתאוה וכו'". כי לפי הפנים אשר נתן לה מחרשה, להשיב שבות אחדות התורה, היתה נראית להם כמפנה דרך אל הגאֻלה, אל התחיה הלאמית. — אולם אם כוונת רבי יעקב בירב וסיעתו בני צפת היתה רצויה לא היו מעשיהם רצויים לפי המנהג והנימוס אצל חכמי התורה בין איש לאחיו; כי העלימו עיניהם בכוונה מחכמי ירושלים, ויעשו מעשה נפלא וחדש, שעברו אלף ומאה ושמנים שנה משנפסק ושלא עשו כן עד ימיהם חכמים רבים מופלאים בחכמת התורה שנמצאו בארץ ישראל, ואת פי חכמי ירושלים לא שאלו ולא שמו לב אל „קדושת המקום" וכבוד החכמים אשר שם ובפרט המיוחד והמצוין שבהם רבי לוי אבן חביב. אמנם כן אחרי שנעשה מעשה אמר רבי יעקב בירב להפיס דעת חברו העומד עמו על מדרגה אחת במעלת התורה, ויהי החכם הראשון אשר סמך הוא—בירב— את ידו עליו—המהר"ל אבן חביב—ואחרי כן שלח לחכמי ירושלים מכתב לבקש הסכמתם, ואל הראש הר"ל אבן חביב שלח כתב סמיכה לדון בכל משפטי התורה, כתוב בשם כל החברים וחתום מאת הר"י בירב בזה"ל לאמר: — „משפע הטיב „אשר הורידו עלי חכמי ארץ ישראל יצ"ו בטובתם וחסדם ולא „מחכמה יתרה שיש בי, הסכמתי אני והם לסמוך את החכם „השלם כה"ר לוי בן חביב יצ"ו שיהיה סמוך לדון ולהורות את „בני ישראל לכל דיני התורה ורב סמוך יתקרי ומה שעלתה „הסכמתנו חתמתי על שם כלם. — יעקב בירב". — אמנם בדברים אלה, לא לבד שהפיסו דעת אבן חביב וסיעתו, כי אם הכעיסו אותו ביותר. בירב הראה לדעת, כי תורה מאתו תצא, ומרצונו וחכמתו יחלק מתנות כבוד לאשר ישר בעיניו; בזה הכעיס תמרורים את אחיו הרב המתקנא בכבודו, ויבעט מהרל"ח בטובתו, ויכתוב קונטרס רב הענין ורב הלשון, להוכיח בטול דעת בירב ויהרס את כל היסודות אשר עליהם בנה בירב את בנינו. הוכיח, כי אם יאמר בירב לחדש את הסמיכה ואת הסנהדרין, הנה מכניסים עצמם בין ספקות חדשים, להכריע בין הרמב"ם והרמב"ן, כי דעת הראשון היא שקדוש החדש ועבור השנים דורשים בית דין של שבעים ואחד,

והשני יאמר, כי די בשלשה סמוכים, ואם נחזיק בהדעה האחרונה הזאת, ובהמצא סמוכים בארץ ישראל, הלא יהיו מחויבים לעבר שנים ולקבוע חדשים, בבטול קביעות השנים הנהוג אצלנו מימי הלל השני, ולרגלי הדבר הזה הלא תבא מבוכה רבה בסדר הזמנים והמועדים בין קהלות ישראל ונמצא שכר הסמיכה—אחדות הדת—יוצא בהפסדה—התרת האחדות הזאת.— תכלית הספר הזה איננה דורשת מאתנו להכנס בדקדוקים ופלפולים להכריע מי צדק במשפטו לפי תורת ההלכה והדברים הנאמרים בהתלמוד, אך די לנו לדעת, כי מצד הדין והסברא הפשוטה צדק אבן חביב במשפטו.

כי הנה הרבנות הפשטה ווערה מכל מליצות ורעיוני לאום, הרבנות שאין לה בעולמה אלא ד׳ אמות של הלכה, לא תדע דבר מלבד מצות־המעשה, לא תדע דבר מלבד הדין המפורש בהתלמוד או הפוסקים לעשות או לחדל מעשות—ואין מקום בתוכה לתקוה ותוחלת נעלמה וחזון לב, והוכוח הזה היה בין שני רבנים מתפלפלים בהלכות ודינים מבלי כל כוונות אחרות, ובפנה זאת היה הנקל לבן־חביב לנצח את איש ריבו, כי כבר היה בירב בעצמו מוכרח להודות, כי לקביעות החדשים ועבור השנים לא יתן ולא יוסיף תקון הסמיכה, נשארה רק התועלת בדבר דיני קנסות, וגם זה לא היה שוה בעיני מהר״ל בן חביב להדש בשבילו דבר שנפסק מכבר זה „אלף מאה ושמנים שנה״; ובאמת נראה שלא השוה מהר״י בירב מדותיו, פעם הוא מרים מעלת הסמיכה לשמים, רואה בה אתחלתא דגאולה, ופעם הוא מחליש כחה עדי תהיה לאין ואפס, עד כי לא נשאר לפניה מקום בעולם התורה המעשית, כי אם בעולם התקוה, לפנות הדרך לסנהדרין גדולה בישראל, שתוכל לקיים או לבטל דברי בתי דינים שקדמוה, כי תהיה הסנהדרין הזאת לאבן פנת האחדות הלאמית, תועלת מסופקת מאד לפי השקפת היהדות הרבנית בימים ההם.—כי עוד בני ירושלים מתיעצים מה לענות על מכתב רבי יעקב בירב והנה כבר לקחו אזניו השמועה, כי רבני ישראל מתנגדים לסמיכתו וימהר לצאת בקונטרס נקרא „אגרת הסמיכה״ לבאר טיב התקנה

הזאת ותועלתה המרובה, לרפא הריסות מהר"ל אבן חביב ולהשיב על כל השגותיו. בהאגרת הזאת השנית הוסיף בירב להטיל דופי בחכמי ירושלים, ויאמר, „כי אף אם לא יסכימו להסמיכה אינו חושש להם", כי בטלים הם במעוטם בחכמה ובמנין.

מדברי האגרת שכתבו חכמי צפת לראשונה המתחלת בהדברים „הן עם אחד", נראה כי חתרו רבני צפת גם להוכיח נחיצות הסמיכה מצד ההלכה, „כי בקרוב איש (מהאנוסים) לשוב אל ה', ויאמר בלבו למה זה הבל איגע, מה בצע, כי אצום ואלך קדורנית אם לא אֻלקה מלקות ארבעים",—הדעה הזאת, שאין התשובה מועלת רק על ידי מלקות, היא מולדת חוץ בהיהדות, והאנוסים אחזו בה מן הימים שהיו שרויים בין בני התורה הקתולית אשר לרבים מחברי כהניה היה לחק־אמונה, כי בסגוף הגוף ומיתת הבשר הם עושים נחת רוח ליוצרם,—אבל גם התועלת הרחוקה הזאת לא מצא הרלב"ח בהסמיכה, כי הוכיח, שאין חייבי כריתות נפטרים מידי כרת על ידי מלקות אלא אם כן התרו בהם בשעת העבירה למלקות, ואין כח גם לב"ד הסמוכים להיות עונשים ומכים, ולפי עיקרי דת יהדות התשובה לבדה מכפרת. ובעיקר דברי הרמב"ם הוכיח, כי בספר „משנה תורה" שכתב להלכה הוא נראה כחוכך בהוראה זאת וחותם בהדברים „והדבר צריך הכרע".—אין זאת כי אם הפץ בירב להתפוש נשיאות על ישראל. דברי האגרת השניה שכתב אבן־חביב העלו אף בירב עד להשחית וישב עליה בחמה שפוכה, ואם בתחלה רק לפעמים יפגע בכבוד מהר"ל אבן חביב ורבני ירושלים, הנה בהאגרת השניה ישפוך עלי הם בוז.—בפעם הזאת עזב בירב כמעט את ההוכחות התלמודיות ויגלה דעתו על דבר התכונה הלאומית או המשיחית שבהסמיכה, לאמר שהאחדות הדתית במעשים ודעות צריכה להיות קודמת בזמן להאחדות הלאֻמית.— ובמרוצת דבריו הוא נוגע עד נפש איש ריבו ויזכירהו ראשונות לאמר: „הכותב (אבן חביב) יאמר, שבתנאי המתמנה, שיהיה „בקי גדול וקדוש לה'—ת"ל מיום הגרוש והשמד בספרד לעולם

„הייתי מורה הוראות בישראל ורב לחמשת אלפים בעלי בתים
„יהודים בפאס (באפריקה) כמפורסם לכל העולם, והייתי אז
„בן י״ח שנה ועדיין לא הייתי בחתימת זקן . . . . ועם היותי
„ברעב ובצמא ובחסר כל לעולם הלכתי בדרכי
„השם . . . . מעולם לא נשתנה שמי . . . ולא נתחלל
„שם שמים על ידי בשום אחד מן האותיות״ . . . עוד
עלתה בידי בירב לתפוש את אבן חביב בתפיסה כל שהיא
ועל זה יאמר: „חי נפשי שואת היא סברת מאמיני השלוש....„
הוא התאונן במר נפשו על חרבן בנינו ויאמר: „כוונה
אחת להם (לבני ירושלים) להרוס הבנין המפאר של מינוי
הסמיכה״ —. ישנן ידים מוכיחות, כי לא נשתקעה המחלוקת
הזאת במקומה, כי הובא הדבר עד ממשלת התוגר, ואולי גם
נמצאו אנשים שנתנו פנים אחרות להסמיכה, בכדי להבאיש
ריחה בעיני שלטון המקום.—על דבר ההשערה הזאת, עוד
נדבר, אמנם רק בזה יש להבין סבת התמרמרותו של בירב.
והנה הרלב״ח היה מן הששים לקראת נשק ולשונו היתה
כחרב חדה, ועל כן בבוא לעיניו מגלת בירב, מהר ויערוך
קונטרס גדול וינתח כל דברי בירב לנתחיהם וידן אותם דין קשה
מאד. וכדרך הפלפולים בענינים כאלה, שלא יבצר משני המתוכחים
לחזק איש איש דבריו בראיות אמתיות או מדומות. אולם
בבחינה מוסרית צדק באמת הרלב״ח בדבר אחד, כי עבר
בירב על הדין המוסרי המפורש במשנה: „לא יאמר לבעל תשובה
זכור מעשיך הראשונים״, וכפי הדברים אשר הבאנו למעלה היה
הוא מלבין פני מהרלב״ח פעמים רבות, מזכיר אותו שהיה
אנוס ונשא על פניו מסוה דת קתולית, ומחלל שם שמים באותות!.
ובצדק יאמר מהרלב״ח: „לישנא בישא טובא קא חזינא
„הכא, הוא אומר שלא נתחלל שם שמים על ידו, כי
„לא נשתנה שמו וכו׳... לא לכבודי חס ושלום
„אני חס אלא לכבוד כל אותם (האנוסים) שנמצאו
„באותה הצרה ושמו עצמם בסכנות רבות וברחו
„ולא ראו בטובה עד שזכו להיות בעלי תשובה
„ורבים מהם נפטרו לחיי עולם הבא.... ואף אם שנו

„שמי בעונותי בשעת השמד, אני לא שניתי ובוחן „לב וכליות ידע כי תמיד אותו יראתי„...

המחלוקת הזאת בטלה את דבר הסמיכה, כי מהעדר תועלת גלויה להתורה המעשית, להלכה שמורין כן, לא נשא לב הרבנים לתמוך אותה מפני הרעיון הצפון בכוונתה, ובכל היות לב הרבנים מלא מתקוות המשיח, לא גמרו בלבם לעשות דבר בלי ראיה מפורשת ומכרחת מהתלמוד והפוסקים.—בין כה וכה, כאשר כבר הזכרנו למעלה, נמצאו מלשינים אשר הביאו דבת הר"י בירב רעה לפני ממשלת התוגר, וכנראה חפץ פחת המקום לקחת את רכושו ואולי גם את נפשו, כי כן יחתום בשברון לבו, בראותו מחשבתו בטלה ובנינו הרוס: „נאם המר והנאנח נרדף ממלשיני הזמן. יעקב בירב", ועוד באגרתו הראשונה יאמר: „וסמכו „לי אני הצעיר באלפי יעקב בירב, אחר שעברו כמו ב' או ג' „חדשים (אחר הסמיכה) כמעט שקרה לי מה שקרה לרבי יהודה „בן בבא ז"ל, כי קמו שני (אולי צריך לקרות: שֹׂנְאַי) מלשינים „עלי, על לא חמס בכפי והוצרכתי לצאת לחוצה לארץ. אז „חשבתי בלבי שמא חס ושלום נטרפה השעה ובחוצה לארץ אין „לי כח לסמוך.. ונמצא כל מה שטרחנו לריק, שכבר הוא „ברור, כמה הוא קשה לקבץ רבוי דעות להסכמה אחת וכו'.."
בדברים יותר מפורשים יבאר מהר"י בירב, עד כמה גדלה כחה של המלשינות הזאת, וכי היו לה פני דילטוריה מדינית באמרו: „ומעיד אני עלי שמים וארץ, שביום שסמכתי לארבעה „מן החכמים כמעט שעברה עלי סכנה קרובה לההיא דרבי יהודה „בן בבא (שרדפוהו הרומיים שגזרו על הסמיכה, סנהדרין י"ג: „ע"ז ח') וברחתי מן הבית... וראיתי שהשטן מקטרג..." נראה הדבר, שמפני השלום וכבוד ישראל נמנע העולב שהיה לנעלב לפרש את העלילה אשר עוללו עליו שונאיו. מארבעת התלמידים שסמך מהר"י בירב את ידו עליהם זכו לשם רק שנים—רבי יוסף קארו ורבי משה די טראני (המבי"ט). בקפדנותו של הר"ר לוי אבן חביב בטלה הסמיכה, אחרי מות רבי יעקב בירב בחדש אייר שנת ש"א או ש"ו. וכנראה לא החזיק

בסמיכה [א]) כי אם רבי יוסף קארו בעל „בית יוסף" „ושלחן ערוך", כי הוא סמך לאחרים (מהר"ם אלשיך ומהר"ם גאלאנטי, ומהר"ם אלשיך סמך לרבי חיים וויטאל.) אמנם רבי משה מטראני, אף כי הוא מחשיב עצמו להתלמידו של בירב ומפליג בשבחו, לא נראה שחשב את הסמיכה שלו ליתרון ומעלה לו על חבריו חכמי זמנו ומקומו.

הננו לחתום את משפטנו על דבר הריב הזה, בדברים שאמרנו במקום אחר [א]): האמת היתה נעדרת משני הצדדים, מדה מועטת יהירות מצד אחד, ומדה מרובה קפדנות מצד השני הרסו בנין עולם ביהדות. אם נשים על לבנו, כי כל הבקיעים והפרצות שנראו בחומת בית ישראל בשלש מאות שנה האחרונות: מהומות שבתי צבי בחייו ויותר ממאה שנה אחרי מותו, צמיחת הבעשטנו"ת וריב החסידות וההתנגדות, התפרקות היהדות לחוליות חוליות, נטילת אבריה על ידי בעלי ההשכלה, אשר ללא־צדק ומשפט שמו את שם בן־מנחם על נסם, עד ימי הסינודים בברוינשווייג, כל אלה היו רק תולדות מוכרחות, מקריעת האומה למאה קרעים בעניני הדת המעשית וחובות היהודי לתורתו ואֻמתו. כל יהודי היודע ומרגיש את מעלת היהדות התלמודית, ההולכת ומשתלמת מדור לדור, תורת חיים שאינם שובתים ונקפאים כמו נד, יכיר וידע, כי הלבוב והיחוד הלאמי הוא דבר שאי אפשר שיצא לפעלו מבלי נקודה תיכונה להיהדות, והוא יודה, אשר היום לא נוכל לדעת גם בהשערה ודמיון את התמונה שקבלה היהדות הכללית והמשֻתפת לכל בני האֻמה באין הבדל מפלגה וכתה—לו יצאה לפעלה מחשבת רבי יעקב בירב, בכל תולדותיה ותוצאותיה.

א) עיין ב„כנסת ישראל" שנה שלישית במאמר הראשי „מוצאי גולה" לשפ"ר.

פרק ששי.

אלה תולדות יוסף (קארו) וזמנו.

השקפה כללית על הלך רוח בני הדור השני להספרדים אחר הגרוש: תעצומות להאחדות הדתית בתורה המעשית לחפץ האחדות הלאמית. רבי יוסף קארו, תולדתו וספריו: „בית יוסף" „ושלחן הערוך", „הרהורי לבו" ומשאות נפשו על ידי כלי מבטאו—„המגיד", ישיבתו בצפת; יחוסו אל תורת הסוד ויחס ראשי הקבלה המעשית אליו. דרכי מחשבותיו ותעצומות פעלתו על בני דורו— מבקריו ומשיגיו, אי-נטיתו ואי-רצונו לחקירה ובקרת חפשית.— מותו ופעולת ספריו.

מחלוקת ישנה היא בבית מדרשם של חוקרי העתים ודורשי תולדות ההשתלמות המושכלת לבני האדם ללאמיהם ומשפחותיהם. הללו אומרים: החברה האנושית או גם קהל־עם, משפחה או שבט, כל אחד בפני עצמו, הוא חי הנושא את עצמו. תנועות החברה, לפנים או לאחור, המעלות והמורדות בדרכי חיי הרוח וישובו של עולם אבות המאורעים מדור לדור, כלם ילדי העם כלו הם, מוצא־דבר תולדתו הכללית, נובע ממקור חייו ומפעלו מקדם. סוף דבר כלם הנם תולדה מחויבת בגזרת אבי ההיסתוריה—פעלת היד הנעלמה הנוהגת בכל דור בכחה וגבורתה את אופני התולדה.—האישים, יחידי הדורות, הגבורים אשר מעולם אנשי השם המזהירים ככוכבים בשמי האנושית— אינם באמת נושאי התולדה, כי אם נשואיה, כלי חפץ הם בידה למעשיה—המעשים הנעשים בכח העם כלו. והללו אומרים: בתר רישא גופא גריר: חברת בני האדם או מערכה ידועה ממערכותיה, כשהיא לעצמה אינה אלא חבר בעלי גופים מתנועעים בלי ראשית ובלי תכלית, בלי כל מחשבה תחלה, בלי

כוונה, חפץ ומטרה, ורק אנשי המופת שעומדים לנו בכל דור ודור, אלה אשר משכמם ולמעלה הם גבוהים מכל העם, גאוני הרוח רבי המפעל וגדולי הדעה והכשרון, הם הנותנים מרוחם על העם והם המניעים אופני החברה לכל המקום אשר יהיה רוחם ללכת, לפנים או לאחור, להעלות רוח העם למעלה למשכיל או להורידהו מטה, והם—יחידי הדור—הסלים מסלות חדשות לדרכי החיים המושכלים לעם ועם.—המחלוקת הזאת שנתחדשה בבית מדרשם של חכמי בינה לעתים מאקוליי ובוקל הבריטיים, ישנה היא ושנויה בבית מדרשו של רבי יהודה הנשיא ותלמידיו—שהללו היו אומרים: „דור לפי פרנס והללו אומרים: פרנס לפי דור״.—אם כה ואם כה אין לו לסופר-מספר דברי הימים אלא מה שעיניו רואות, ועינינו הרואות, כי בכל תקופות שבין הפרקים בשעה שהעם מגיע לפרשת דרכים נמצאים יחידים אנשי סגלה, אשר בכח מעשיהם או דעותיהם מתוים תו־חיים לפני העם וסלים לפניו מסלה חדשת והאישים ההם מטביעים טיבם וצביונם על עמם לדורם ושעתם, ויש אשר דמותם לא תמחה גם אחרי שנות מאות רבות.

לפרשת דרכים כזאת הגיעה כנסת ישראל יוצאת ספרד בתחלת המאה הרביעית לששי, לעת אשר התלאות הנוראות, אשר אין בכל דברי העמים והלשונות משלן, אפפו את השבט הישראלי הזה.—עוד כמאתים שנה לפני הגרוש, וימים רבים לפני העקר השבט הזה ממקום גדולו כבר לא עמד בו טעמו מימים מקדם וריח תורתו וחכמתו נמר! וכאשר נדח ונתטלטל מקצות המערב לירכתי קדם, בעזבו את אירופה לשכון באהלי קדר היה נכון להתהפך כלו לעם־הווה־הווה חלומות בחקיץ ושוגה על דמיונות.—כי, כאשר כבר אמרנו, הפילוסופיה האסכולית (Scholastik) או האריסטטית, כבר היסרה מגבירה זמן רב לפני זה, וככחה אז בין יהודי ספרד לא היה כחה עתה; הצרות הסבו לב העם אחורנית מההשכלה העיונית ורגש־לב והתפעלות הנפש לקחו מקומה. במצב כזה, אך התורה המעשית הרחוקה במדה אחת מההתחכמות והתפלספות באין יסוד ובסיס ממסתרי בעלי נפלאות ותעתועי הדמיון, התורה הזאת תוכל

לתת משקל לרוח העם, ולעתים גם מזון לכח בינתו; ומראש ימות עולם היהדות היו המצות השמעיות (דיסציפלינאר געזעטצע) כתרים בפני ההפקרות מצד אחד—והשגיון על דמיונות מצד השני.—ונפלא הדבר, כי אלה שגדרו גדר בפני בעלי הסוד לבל יפרצו פרץ והסיגו ארחות עולם, ארחות התורה המעשית, היא היהדות התלמודית, היו בעצמם ראשם ורובם שקועים במסתורין והגיוני חכמת הסוד; אך חכמת התלמוד אשר בקרבם כחומה היתה להם, לשמרם מדרכי בעלי ההזיה ולבלי תת להסוד חזקת ישוב בהיהדות התלמודית. אולם בכל זאת ובשביל זה, שהם בעצמם היו אחרת דורשים ואחרת מקיימים לא הצליחו בכל מעשיהם, וחפצם לא עלה בידם במדה הנרצית והדרושה להם.

לאות ומופת לדברינו יהיו שני אנשי המופת בהיהדות התלמודית: הספרדי רבי יוסף קארו בראשית המאה הרביעית לששי והיהודי הפולני רבי אליהו מווילנא באמצע המאה הששית. שניהם הנם ענקי הכמת התלמוד, שניהם הנם בעלי סברא ישרה וגאוני ההגיון התלמודי בדרך ישר ונפלא; שניהם היו בכל אלה חופשי טוחות ודורשים במופלא ונעלם; ושניהם, בכל כחם וגבורתם, לא יכלו להתגבר על היסודות המקיפים אותם וסביב שתו עליהם, ומחשבתם הטובה לא נתקיימה בכל חפצם, יען מה? יען כי הם בעצמם נתנו להסוד והרמז תפיסת יד גדולה בדרשותיהם ולמודיהם. בכל זאת עלינו להודות; כי לפי מצב הרוחות בימים ההם ובארצות המזרח והצפון, לו יצאו חוקרים הוגי דעות בפילוסופיה לשום חק וגבול נגד ההזיה לא נמצא איש שומע להם; ורק שני אבירי ההלכה אלה, בהיותם בעצמם עומדים בתחום המושגים ששלטו אז ברוח בני העם, ובכבודם הגדול ותפארת התורה והחסידות החופפת עליהם, הצליחו למצער לשום קצב וגבול למבול ההזיה—לתת עניך נגלה לבני עמם לענות בו את כחות בינתם, לבל יהפכו כל באי עולם היהדות להוזים שוגים בסודות ורמזים.

רבי יוסף קארו או בשמו הנודע בעולם ההוראה: „מרן הב"י" הוא התל שכל פיות פונים אליו בכנסת ישראל

הספרדית שבמזרח בדורו והדורות שאחריו עד הדור האחרון ועד בכלל.

רבינו יוסף בהר"ר אפרים קארו נולד בשנת ה' רמ"ח בספרד או בפורטוגליה, ובעודנו ילד יצא עם אביו בתוך הגולה. והתורה היתה מחזרת על אכסניא שלה במשפחת קארו. מלבד אביו ר' אפרים שהיה גדול בתורה ובנו מביא בשמו פסקי דינים והלכות למעשה א), נודע לשם דודו הגאון ר' יצחק קארו בעל „תולדות יצחק" על התורה בדרך הפשט והדרוש, ויש שמושכים את שלשלת יחוסו עד ר' יוסף קרא מטוליטולא, בן דורו של רש"י, אך ההשערה הזאת מוטלת בספק ואין החקירות האלה נכנסות בגדר הספר הזה.—ימים רבים שבע רבי יוסף קארו ואביו נדודים, ואחרי תלאות עצימות ופגעים רבים ורעים בא להשתקע בעיר ניקופולי אשר בבולגריה הצפונית. שם נתגדל הרי"ק ושם חנכו אביו וילמדהו תורת ההלכה וירבה לעסוק בהמקצוע, אשר רוב התלמודיים התרשלו בו—בתורת המשנה, ויש לשער כי מזה באה לו הנטיה לחבור הלכות פסוקות, לעשות סימנים לתורה ולהביא כל משא ומתן למסקנא אחרונה. מניקופולי יצא לשבת באדרינופולי ואז כבר הלך שמו הגדול לפניו, כי הוא גאון הדור, ויחזיק שם ישיבה וירחיב גבולו בתלמידים. ושם התחיל לחבר את חבורו הגדול „בית יוסף", בשנת רפ"ב והוא אז בן ל"ד שנים. עשרים שנה עבד את העבודה הגדולה הזאת, וישלים את הספר בשנת ש"ב בהיותו בצפת, ויוסף אחרי כן לעסוק בהגהתו וצרופו עוד י"ב שנה ויצא לאור בדפוס במהדורא שניה בשנת שי"ד. בימי שבתו באדרינופולי בא בכתובים עם גדולי הדור וביותר עם הר"ר יוסף טאייטאצק המפורסם בחסידות ופרישות. והנה בכל שהמהרי"ק כותב אליו בענוה גדולה ובטעם תלמיד הדן לפני רבותיו, יש להרגיש גם בסגנונו כעין קנאת איש ברעהו—דבר המתאמת ממקום אחר כאשר נבאר במרוצת הדברים אשר לפנינו ב).

א) סי' צ"ז וסי' תרנ"א בב"י וביו"ד דעה כי' ס"ב.

ב) עיין שו"ת אבקת רוכל.

והנה כותבי תולדות הרי"ק עד היום, כמו שהם לפנינו ובכללם גם אלה שהרבו לדבר על הלך-רוחו ודעותיו בהעיון הדתי, כגרֶאטץ, קאַססעל, הרשי"פ ואחרים, עברו על תכן ספריו בהלכה בסקירה אחת, ולפי נושא הספר הזה, אמרנו כי לא נחטא להקורא, אם נשים עין בוחנת גם על טיב פעלת הרי"ק בפנה זאת. — כי באמת שנים נחזה בהמורה הזה — ורבי יוסף קארו היה דר בשני עולמות — עולם התורה המעשית ועולם הדמיון. אך בכל עת ועונה נראהו יודע לשום חק לתעופת חזיונותיו לבל יפרוץ לגבול תורת המעשים, ובכל היותו לפעמים שקוע בקבלה ונתיבות פליאותיה, לא יאבה לתת לה תפיסת יד כל שהיא בדיני התורה התלמודית, בכל הדינים והמעשים, אשר יעשה אותם היהודי וחי בהם חיי הדת והלאֹם. בשעה שהננו רואים את רבי יוסף קארו באהלה של התורה הנגלית נראהו יושב ודן, נושא ונותן בבינה יתרה, בזכות השכל וסברא ישרה והגיונית, — כלו מסור להלמוד התלמודי, והנהו מעביר לפנינו דעות שונות ומכריע בין החולקים ביושר הגיון; ואחרת נראהו בעת תתקפהו רוח הסוד והדמיון — ובכל זאת נראה בשניהם כוונה אחת ומשותפת, והוא — החפץ להוציא לפעלה את האחדות הלאֻמית התורנית. למען דעת ערך הדברים האלה דרוש לשום עין על ספר „בית יוסף", היחיד במינו והנכבד בספרי ההוראה ותורת הדינים לפניו ולאחריו.

מדורות עולמים — מראשית צמיחת תורה שבעל פה, הננו רואים שני דרכים אצל מורי התורה: יש שבחרו לתת לבני העם אסף שמועות והלכות בלי משא ומתן, בלי באור הטעמים והדעות השונות — השיטה הזאת היא שיטת המשנה ומשנה התורה להרמב"ם ז"ל — והיא לא ישרה בעיני רוב חכמי תורה — למיום שאמרו חכמים: „התנאים מבלי עולם אלה שמורים הלכה מתוך משנתם" — כי בעלי התלמוד והבאים אחריהם הוקירו מאד את הבקרת, לא חפצו להרכיב דעותיהם בהוראה על התלמידים המעיינים, וע"כ בחרו יותר לתת בידי בעלי ההוראה היכלת לדעת את מקור הדינים, הדעות החלוקות ובירור הענינים אליבא דהלכתא, ואז לא ילך המורה אחרי הפוסק כסומא ההולך אחר

הפקח, כי אם יכריע על פי שקול דעתו—ועם זה ישכיל ויבין בדעה והבדלה בין ענין לענין. סוף דבר בהאופן השני הזה לא תהיה התורה חתומה נתנה בגזירת מחוקק, כמו שחפץ הרמב"ם לעשות „בידו החזקה", כי אם יהיה מקום גדול וכר נרחב לבקרת ההלכה להתגדר בו. אמנם כטוב להשיטה הזאת להמורים או התלמידים המעיינים בעלי זכי השכל, כן קשה הא להמון המורים ובני העם שאי אפשר להם להעמיק בתורת ההלכה, והם יחפצו ליהנות „משלחן ערוך"—ספר דינים בתמונת המשנה מבלי להוגיע עצמם בברור המקור והכרעה בין החולקים.—לצאת ידי חובת שני הצרכים האלה חבר רבי יוסף קארו את ספרו הגדול „בית יוסף"—ספר יחיד במינו בין ספרי האחרונים, ויקר בתבונתו ובצביונו מכל ספרי ההלכות לפניו בדורות הסמוכים לו ובכל הדורות שלאחריו.—הספר הזה הוא רק נסמך אל ספר הטורים, אך איננו נטפל אליו, כי גדול ונכבד הוא ממנו. נותן הוא לפני המורה הלכות ברורות, אך דבריו אינם נאמרים בגזירת הכתוב, כי אם הוא הולך וחורז את כל המדובר בהענין הזה. יוצא ממקורו הראשון בתלמוד, ובסדר נאה ובקיצור נמרץ הוא מציע ומברר כל דברי בעלי ההלכה שקדמוהו: האלפסי, הרמב"ם, חכמי צרפת עד הרמב"ן והרא"ש ובדרך הלוכו הוא מפיץ אור חדש על כל דבור ודבור, מישר מעקשים, מברר כל חלופי הגרסאות ומפרש כל סתום—סוף דבר הוא: „מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא" ויוצא ידי שתי חובות: בעל ההוראה משכים ומוצא הכל מוכן לפניו, אבל הב"י אינו כופה עליו ההר לאמר: כן תורה וכן תעשה! ומדברי לא תסור—.המגרעת הגדולה הזאת—העדר הבקרת מצד הלומד, אשר בשביל זה תפש הראב"ד את הרמב"ם בהשגתו עליו בהקדמת הספר „משנה תורה", לא תמצא בספר „בית יוסף"—.עם זה איננו ספר פלפול ומשא ומתן, כי בעל ההוראה מוצא בו את המסקנות וההכרעות על פי כללים ידועים—אך הרשות בידו להטות מדבריו ולהכריע באופן אחר, אחרי שתורתו לא חתומה נתנה. א)

א) יש לשער, כי בחבור „בית יוסף" היו לפני המהרי"ק דברי ר׳

ומחשבתו תחלה לסוף מעשהו בספרו הגדול הזה יבאר לנו רבי יוסף קארו בהקדמתו להספר הנ"ל—לשום קץ להפרוד הדתי שהוא שרש פורה רעת הפרוד הלאמי. וזאת תמצית דבריו:

„ויהי כי ארכו הימים, הורקנו מכלי אל כלי ע"י
„הפיזור. כמה צרות צרורות תכופות וצפופות באו
„עלינו. אזלת יד התורה—שנעשית לא כשתי
„תורות, אלא כתורות אין מספר לסבת
„רוב הספרים הנמצאים בביאור
„משפטיה ודיניה...... בגלל הדברים האלה
„עלה על לבי, לחבר ספר כולל כל הדינים
„הנוהגים (צ"ל: הנהוגים) בביאור שרשיהם
„מוצאיהם מהגמרא עם חלוקי סברת הפוסקים,
„ועלי, בדעתי לסמכו לספר הרמב"ם, להיותו
„הפוסק היותר מפורסם בעולם—וחזרתי בי, מפני

חסדאי קרשקש בספר „אור ה'" ומחשבתו הגדולת, אשר כבר חשב גם הוא לתקן את אשר עוות (לדעתו) הרמב"ם, כי: „השמיט מחלוקת בעלי התלמוד ולא „הזכיר שם תנא או אמורא ורב וגאון, לא העיר על שרשי הענינים ועל סבות „הדברים וכלליהם בשלמות והתימה הגדולה והפליאה העצומה איך עלה על „רוחו (של הרמב"ם) ואיך דמה בנפשו שיונחו כל ספרי זולתו מהקודמים ותהי כלל „תורה שבעל פה מסורה רק לחבורו עד שקראו „משנה תורה" —... על כן שמתי „פני אני חסדאי ב"ר אברהם בהסכמת החברים ובעזרתם... לדרוך בדרך הזה „שיקל על המעיין למצוא שרשי הדברים במקומותיהם, וזה שהמעיין בספר הזה ראוי שיקדם לו ידיעת הלמוד והעיון בתלמוד. ואז יעמוד „על נקלה בעניני המצות וכלליהן וסבותיהן... ולפי שבספר הזה יתבררו ויתלבנו „ויצרפו הדברים ויאורו מחשכי הספקות אשר בחלק המצות ראוי לקרותו נר־מצוה" — עד כאן לשונו של ר' חסדאי קרשקש בספרו הנודע אור ה' —. והנה כנראה הציב רק פרוגרם שלם וערוך — אשר המהרי"ק לקח אותו וישימהו ליסוד ספרו הגדול, בראותו כי לא השלים ר"ח קרשקש את מלאכתו; והשלחן ערוך לא נתחבר כל עיקר, אלא להזור על הבית־יוסף בקצרה ולא כספר בפני עצמו, ולכן יתארהו מחברו בשם „ספר הקצר" —. ההשערה הזאת, כי חותם תכנית השלמות בדבר ההלכה — ספר החקים — שלא יהיה בכ"ז להורה חתומה, כי יניח מקום לבעל ההוראה להתגדר בו בהכרעה ושקול הדעת בין דדעות החולקות — כמו שישים לעינינו ר"ח קרשקש, היה גם לעיני המהרי"ק — היא בעיני קרובה לודאי.

„שאינו מביא אלא סברא אחת ודבריו הם
„כגוזר ואומר, והייתי צריך להאריך
„ולכתוב סברות שאר הפוסקים, ולכן הסכמתי
„לסמכו לספר ארבע הטורים שחבר רבינו
„יעקב בן הרא״ש ז״ל, כי הוא כולל רוב
„דעות הפוסקים . . . . ועלה בדעתי שאחר
„כל הדברים אפסוק הלכה ואכריע בין הסברות . .
„אך הדרך הזאת, אף אם היה אפשר ללכת בה לא
„היה ראוי להחזיק בה מפני שהיא ארוכה ביותר,
„ולכן הסכמתי בדעתי לסמוך על שלשת עמודי
„ההוראה אשר בית ישראל נשען עליהם: האלפסי,
„הרמב״ם והרא״ש, ובמקום שיש חלוקי דעות
„ביניהם נסכים לדעת שנים מהשלשה אלה ונפסוק
„הלכה כמותם, אם לא שכל חכמי ישראל או רובם
„חולקים עליהם ולכן פשט המנהג בהיפך . . .
„ובמקום שלא גילה דעתו שום אחד מג׳ העמודים
„הנזכרים נפסוק כדברי החכמים המפורסמים
„האחרים . . . . א) ואם בקצת ארצות נהגו איסור
„בקצת דברים אע״פ שאנו נכריע ההפך
„לא ישנו ממנהגם״ —

ובאמת בבחירתו את שלשת עמודי ההוראה, כבר יצא ידי הובתו לשני ראשי שבטי ישראל: הספרדים והאשכנזים — כי למכריע בין האלפסי והרמב״ם לקח את רבינו אשר (הרא״ש) אשר היה באשכנז ועשרים שנותיו האחרונות חיה בטולידה. גם נרע שכלל אחרי כן בספרו „הקצר״ (שלחן ערוך)

א) והספרים שבהם תמך הב״י את יסודותיו בהוראה הם: התלמוד, פירש״י: התוספות; פסקי הרי״ף (האלפסי); הרא״ש. הר״ן; המרדכי; הרמב״ם והגהותיו (ר״ל השגות הראב״ד עליו) מגיד משנה ורבינו ירוחם; ספר התרומה; שבלי הלקט; הרוקח; שערי דורא; התשב״ץ; ספר העיטור; נמוקי יוסף; הסמ״ג והסמ״ק; ארחות חיים; תורת הבית להרשב״א; הגהות האשר״י; ספר המנהיג; האגור; בעלי הנפש להראב״ד; תשובות: הרשב״א, הריב״ש והרשב״ץ, מהר״י קולון ותרומת הדשן.

כל מנהגי קהלות רומיניא הקדומים בעיר קושטא ומיוסדים על פי אשכנז וצרפת ולא עפ"י חכמי טוליטולא בספרד, וספרדים נמשכו אחריהם" [א]). בחבור ספר „בית יוסף", כנראה ברור מהקדמתו, היתה כונת הרי"ק להקל על בעלי הוראה, שלא יצטרכו לשנן את כל הש"ס והמפרשים והפוסקים ונושאי כליהם, כי באמת יש די בידיעת הספר הזה לאשורו להפקיע את המורים משעבוד הבקיאות, אשר רובם לא יגיעו לה רק בסוף שנותיהם. וכבר נמצאו בימיו רבנים, אשר קראו תגר עליו ואמרו, כי ספר „בית יוסף"—ממעט הבקיאות וגזרו על תלמידיהם שלא ילמדו בו [ב]). —

מכל האמור יוצא, כי השם הגדול שקנה לו רבי יוסף קארו, שם עולם בעולם ההוראה בישראל, היה על ידי ספרו בית יוסף, אשר יגע בו שלשים ושתים שנה והוא—בית יוסף—היה היסוד ואבן פנה להוראה ומקור נפתח אל ברורי טעמי ההלכה ולא הספר שכתב איזו שנים אחרי כן (בין שנת שי"ד־שכ"ג) והוא קצורי הדינים העולים מתוך המשא ומתן, המסודר גם כן בסדר הטורים ונקרא בשם „שלחן ערוך"—אחד מהחכמים המבינים לעתים בישראל [ג]) יקרא בצדק לבית יוסף — באורי ההוראות, ולשלחן הערוך—ברורי הפסקים. — ואם נשים עין על קורות שני הספרים האלה (כי יש מזל ויש תולדה לספר כמו לאיש וגוי) נמצא, כי בימי המחבר ובדורות הראשונים אחרי מותו, היה גדול ונערץ שם הספר הראשון מן האחרון; ואך אחרי דורות אחד או שנים, כאשר פרש רבי משה איסרלן

א) שו"ת מהר"י בן לב ס"ג — ס"ז.

ב) כמו שיספר החיד"א בשם הגדולים מערכת ספרים עמוד 16 הוצאת בן—יעקב עיי"ש. ומתוך גנותו הננו באים לידי שבחו של הספר הזה כי לא אחז בדרך הפסק בגזירת הכתוב (בסגנון המשנה ומשנה התורה להרמב"ם) כי אם בדרך השקלא והטריא ובירור ההלכה במסקנא כדרך הטור.

ג) הרשי"פ בכנ"י דף רנ"א ובמאמרו חכמי ישראל בטירקייא (הכרמל הירחי לשנת 1873, עמוד 580).

את „ה מ פ ה" על „ה ש ל ח ן" היה הש"ע ליתד תקועה במקום נאמן אל הוראת הלכה למעשה, ויתלו עליו כל גדולי ההלכה את פירושיהם וחדושיהם ויעשו לו מסגרת סביב פירושים חדושים, הגהות ופרפראות רבו מספור.

בעוד שהמהרי"ק בעצמו משתבח בספרו „בית יוסף" וקורא אותו: „ספרי היקר" (אבקת רוכל סימן כ"ח), לא מצינו שיאמר כן על ספר הש"ע. בכל מקום שיזכירהו יכנהו בשם „ספרי הקצר". באמת נכתב הספר הזה, להיות לעזור להמחזורים על למודיהם ולא כספר בפני עצמו, והחכמים הקרובים בזמן אל המהרי"ק העידו, כי כל עקרו לא נתחבר „א ל א ש ל א יזוזו ה ד ב ר י ם מ ז כ ר ו ן ה ל ו מ ד י ם להיות לפניהם למזכרת תמיד" א). אחד מבני דורו של המהרי"ק מרבני צפת ואחרי כן בקונסטנטינופול רבי י ו ם ט ו ב צ ה ל ו ן המוחזק לאביר התורה, שעל קושיותיו היו אומרים: „אביריו לא פתח ביתה" ב) — התרים נגד הש"ע והיה אומר: „ה מ ה ר י"ק ע ש ה א ת ה ש ל ח ן ה ע ר ו ך ל ק ט נ י ם ו ע מ י ה א ר ץ" ג). עוד ספרדי אחר מבני הדור ההוא כותב: „שמעתי אומרים שהרב מ ה ר"י ק א ר ו מ ס ר „ל ת ל מ י ד י ו כתיבת קיצור ספרו הגדול ב"י הלא הוא ספר השו"ע, „ויען כי לא אחד היה הרב המחבר בדעותיו בשניהם (הב"י והש"ע) „נמצאו מזה קצת שנויים ב ד ע ו ת ו ב נ ס ח א ו ת וקשה לזווגם „ולתקנם יחד בלי דוחק רב המביא להוציא הדברים מידי „פשוטם" ד). יותר ברור וביתר טוב טעם ודעת יחוה דעתו על טיב שלחן הערוך, הגאון האשכנזי, הנודע בישרת שכלו ומיטב הגיונו, הר"ר יום טוב ליפמן העללער בעל תוספות יום

א) רבי יהושע פלק (הסמ"ע) בהקדמתו לפירושו על חשן משפט.

ב) שם הגדולים להיד"א במערכת גדולים בערכו.

ג) שו"ת מהרי"ט צהלון סי' ס"ז. עם זה יש להעיר שהרב הזה הוא בכלל ממתנגדי מהרי"ק ובכל ספרו נראהו מתאמץ לקפח אותו בהלכה. ועיין עוד בנושא הזה שו"ת זרע אברהם חלק חשן משפט סי' ב'.

ד) אבוהב בתשובות דבר שמואל סי' רנ"א. הכנוי ספר הקצר על השו"ע נמצא ביותר בספר כנסת הגדולה על אה"ע סוף סי' ס"א.

טוב בהקדמתו למעדני יום טוב. הוא יאמר, אחרי שיזכיר את הרמב"ם ויחליט, שאי אפשר להורות הלכה מ„יד החזקה" מפני שהוא „כגוזר ואומר בקום ועשה ובשב ואל תעשה" — ידבר על „הר"י קארו ויאמר: „התייר הגדול אשר השביר בר בספרו „בית יוסף עשה מתוכו את החבור שקראו שלחן ערוך „וכו'... לא נתכון מעולם להורות מתוך חבורו". והאחרון שבאחרונים הגאון ר' יצחק לאמפרונטי בעל פחד יצחק יאמר: „הפוסק מתוך שלחן ערוך אליהי ברוך". מובן הדבר, כי כל בעלי הוראה אלה, לא לבם הלך להטיל דופי בהספר הזה, כי אם מפני שהרוח הישראלי בכלל מתנגד לדברים שנראים כחתימת התורה, כי רוח החקר והבקרת, החפוש והעיון דורשת תמיד את תפקידה להתחקות על שרשי הענינים ולהוציא מהם תולדות והיקשים. —

יתר ספרי הרי"ק בהלכה המה: אבקת רוכל, שו"ת ממנו ומחבריו בני דורו וגם שו"ת על אבן העזר, בדק הבית (הגהות והערות על ספר ב"י), והכי נכבד פירושו הגדול על כל ספרי משנה תורה להרמב"ם הפירוש „כסף משנה" ועוד לו חבורים על המשניות [א]), ויתר ספריו בכ"י ויש שיצאו בדפוס אחרי מותו. — אולם כבר יצאנו מגדרנו לדבר רק על שני ספריו הגדולים, אשר על פיהם יחנו ויסעו רוב כנסיות ישראל בחייהם הדתיים עד היום, — ורק בגלל הדבר הזה מצאנו נכון לייחד הדבור על אֹרותם. ובאמת שקולים הם הספרים האלה, על פי תעצומת פעולתם, כמעשים ומאורעים גדולים בהתולדה. — ובזה השלמנו ציור פרצוף פני המורה הגדול הזה בתורת ההלכה. — בארבע אמות של הלכה, נראהו גבור־הדעת והעיון, שהתגבר גם בגבורות שנותיו בעמלה של תורה — עוסק בה לשמה ומייחד כל כחותיו וגם נטיותיו ויצרי לבו רק עליה. הוא היה תלמידו של מהר"י בירב ונסמך ממנו, והוא בעצמו השתוקק מאד אל הסמיכה וראה בה צמיחת קרן־אורה וראשית הגאולה; ובכל זאת, בהגיעו אל דברי הרמב"ם

א) נזכר בכסף משנה פי"ט מהלכות טומאת מת.

בפרק ה׳ מהלכות סנהדרין בדבר הסמיכה שהזכרנו למעלה, דברים הנוגעים בעצם המחלוקת בין רבו ר׳ יעקב בירב ואיש ריבו מהר״ל בן חביב, הנהו בספרו כסף משנה כלא יודע, ובדבריו המעטים שם נראה גם כעין נטיה לצד מהר״ל בן חביב. כדבר הזה נראהו בכל מקום שהוא מביא דברי הזוהר ודברי יתר המקובלים. בכל אמונתו בהספר הראשון שהוא מר׳ שמעון בן יוחאי, לא יתן לו כח ותוקף להורות ולעשות כמותו, וגבול שם בין התורה הנגלית ותורת הסוד, לבל תגבר זאת האחרונה ותעלה ידה על הראשונה.

בפנים חרשות תראה לנו תמונת האיש המצוין הזה, בעת צאתו מאהלה של תורת ההלכה, בהתרוממו על כנפי כרוב דמיונו, בהתהלכו בחקר תהומות החכמה הנסתרה ובהגיגו בחביון עז עולם האצילות—אז נדמה לו, כאלו רוח ממרום עליו ינוח והופעה רוחנית אליו תגלה, כמלאך או שכל נבדל ונאצל מלמוד „המשנה", ואת מלאך־פניו זה—המשנה—שלחו לו מן השמים לגלות לו רזי עולם, לפתוח לו פתח בחכמה נסתרה ולבשר לו העתידות אשר תבאנה—למלאך פניו זה יקרא בשם „מגיד" א).

על פי הכלל הגדול שכללו חכמינו בהכרתם הבהירה בחכמת הנפש לאמר: „אין מראין לאדם אלא מהרהורי

א) לברור כל הדברים ע״ד הספר „מגיד מישרים" ולהכריע בין החכמים גראֶטץ וסיעתו המקיימים את הספר „מגיד מישרים" ליוצא מת״י מהרי״ק ובין קאססעל וסיעתו החותכים את הדין (שכבר עמד על זה החכם שי״ר בתולדות ר׳ מאיר בעל הנ״ס, ישורן ח״ה), כי כל ספר „מגיד מישרים" הוא מזויף — ומתיחס למהרי״ק בחפץ אחד מבעלי הקבלה להגדיל ערכה, בעשותו גם את המורה הגדול הזה לאחד מבעלי הסוד וכו׳, אציע כל המשא ומתן הזה בציון ז׳ בסוף הספר. אולם למען דעת הקוראים המעיינים את יסודות הכרעתי בהשאלה הזאת, הנני להביא במקום הזה את החלטותי כפי שקול דעתי — להוכיח כי צדק גראֶטץ ועמו רוב מנין ובנין חכמי חקר העתים לב״י. כי ספר מגיד מישרים ברובו הוא ממהרי״ק. והוכחותי הן:

1) אין ספק כי שלמה הנזכר ברוב המקומות בהמגיד הוא שלמה מלכו

לבו"—אם נרדפה לדעת הגיוני לב גאון התורה הנגלית, אשר מפיו חיים כל בעלי הוראה זה יותר משלש מאות שנה, דעותיו

(ולא שלמה אלקבץ או שלמה אחר אשר לא נדע מה היה לו כאשר חשבו ראפופורט וקאַססעל)—כי כן נאמר מפורש (מגיד מישרים דף מ"ז עמוד א): „רק שלמה בחירי זכה דאתקרי מלכו דאתמשח ממשח רב „עילאה וסליק לרעוא על מזבחי.... והכי נמי תסתלק את „ותנוח וגומר..." וממקום זה אתה מקיש על המקומות הרבים בשם שלמה בחירי וכו' בספר הזה שכוונתו על שלמה מלכו.

2) החכם קאססעל אומר, כי האנשים שהמגיד קורא אותם בשם: יעקב דחילי, ירוחם טמירי וכו' אינם נודעים לו מי המה ואיזה יחס בינם ומהר"י קארו. וכל הקורא את ספר המגיד יכיר בהשקפה ראשונה, כי ירוחם טמירי הכוונה על רבינו ירוחם, אשר הב"י קורא אותו בשם רבינו הגדול והוא לו לעמוד—הוראה אחרי שלשה אבות ההוראה, הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, כמבואר לכל דורשי הלכה, גם יקרא המגיד בכמה מקומות בשם יצחק בחירי והוא מבואר, כי הכוונה על ר' יִצחק אבוהב בלישבונא, אשר קרוב מאד לשער, כי זכר אותו המהרי"ק מימי ילדותו, וכיוצא פורטוגליה נקלטו במוחו מעשי האיש הגדול הזה ופעולתו בימי גזירות השמד—רנ"ורנ"ז, וראיה ברורה הם הדברים במ"מ: בדף ג' עמוד ד' אומר המגיד אל המהרי"ק: „ותתגדל ישיבתך יותר מישיבת בחירי יצחק אבוהב", וידוע כי מהר"י אבוהב תפש ישיבה גדולה והיה חשוב מאד בעיני המלכים יוהאן השני ועמנואל. ויתכן שפרטי המעשים שמע המהרי"ק מהר"י בירב, ובאשר כי אין מראין לאדם אלא מהרהורי לבו, והזון לבו היה מהר"י אבוהב, כמובן, לכן שמע קול „המשנה" מדבר אליו, כי יזכה למעלה גדולה עוד יותר ממעלת המורה הזה. בכל אופן הננו רואים כי שני האנשים שאותם יזכיר המגיד הנם קרובים בפה ולב המהרי"ק ומהם נקיש על האחרים.

3) המעיין בדברי המ"מ (דף כ"ז עמוד א'—ג') ימצא מהמון השיחות ופטפוטי דברים גם עניני הלכה בדבר המקוה שרבו בה הנוטפים על הזוחלים ומי נהר וגשמים שהעבירו עליהם השוקת—וכל הדברים האלה היו נושא וכוח גדול בין מהר"י טאייטאצאק ומהר"י קארו (עיין אבקת רוכל סימן נ'—ס) מרוב המו"מ לא אוכל להביא הדברים במקום הזה ומקומם בציון ז', ומזה יוצא ג"כ ברור, כי המ"מ ובעל התשובות באבקת רוכל הוא אחד.

ר) מציאות המגיד של מהרי"ק היתה נודעה ומפורסמת כחמשים שנה ויותר לפני צאת ספר מגיד מישרים לאור וכמעט בחייו של המהרי"ק, והאר"י עם הלמידו ר' היים וויטאל היו מבקשים להקטין מעלת ההופעה הזאת ולהכחישה. עיין בספר הגלגולים לר' חיים וויטאל בסוף הספר (דפוס ווארשא)

בתעודת האיש הישראלי ואמונותיו והשקפותיו על פנימיות רוח התורה ותכלית השלמות לאיש הישראלי, עלינו לשמוע את כל אשר הדבר בו „המשנה" או השכל הנאצל שהתלבש בתמונת שר התורה שבע"פ, להעיר לבו להורה וחסידות ופרישות. המגיד

ושם נאמר: מה שאמר המגיד להר"י קארו על בנו (רבי שלמה מקושטא ?), שהיתה לו נשמת בצלאל ש ק ר ע נ ה וכו' — וכנודע היה רח"ו כמעט בן דורו של המהרי"ק.—בפעם הראשונה אחרי מותו יפרסם מעשה המגיד הר"ש אלקבץ גמובא בספר של"ה לרבי ישעיהו הורוויץ.

6) דרך בעלי הסוד מאז ומעולם בכתבם ספרים והיו מייחסים אותם לאבות העולם, להרחיק עדותם—כעין אותיות דר' עקיבא, היכלות דר' ישמעאל וכו' וכו' ומעולם לא מצינו שיוציאו לאור ספר וייחסו אותו למחבר מקרוב בא. והנה ספר מגיד מישרים יצא לאור שבעים שנה אחרי מות המהרי"ק ע"י איש ירושלים, ואז היו עוד בניו ובני בניו קיימים, היש לצייר, כי נמצא אז איש שייחס לו איזה ספר, מה שלא דמה ולא עלה על לבו ולא חשש כי בניו ובני בניו יוכיחו זיופו על פניו?

C) המעיין בספר „מגיד מישרים" ימצא דמיון גדול בדרכי הדרשות לדרכי דרשותיו של מהר"ם אלשיך תלמידו של מהר"י קארו ולדוגמא: דרשתו של המגיד (מ"מ דף כ"ב עמוד ג') על הפרשה כי תקנה עבד עברי— הוא הרוח המשעבד להגוף וכו' המה אות באות מדברי האלשיך לסדר משפטים, ואין ספק, כי הדרשות האלה שמע מהר"ם אלשיך ממורו מרן הב"י.

7) טענות ר"ד קאססעל, כי לא בין המקובלים היה חלקו של המהרי"ק אינן צריכות לפנים. מדברי ר"ד קאססעל המתרגז על האומרים, כי המהרי"ק שגה בחכמת הקבלה, היינו סבורים, כי הדברים נכונו על הגאון ר' שמואל בן חפני, רב סעדיה גאון, הרמב"ם והאבן עזרא, הרציונליסתים אשר בקדמונינו, ולא ע"ד רבו של מהר"ם קורדיבורי ומהר"ם אלשיך, לא על בן צפת בראש המאה הרביעית כי אם בן קורדובה מימי המאה התשיעית והעשירית לחמישי; אבל מדברים הננו על מהר"י קארו המביא את „הזוהר הקדוש" מרשב"י ומפלפל בו רבות בב"י לאו"ח, אף שאינו קובע הלכה כמותו; הוא מהר"י קארו, הצדיק בעל הסגופים, אשר התחרה בצדקה ותורה וסגופים עם רבי יוסף טאיטאצאק, ומאליו מובן שהיה מקובל וגם היה לו מגיד — מלאך פניו, כאשר היה למהרי"ט הנ"ל כמבואר בשם הגדולים לחיד"א עיי"ש; מדברים הננו על מהר"י קארו, אשר החכמים בני דורו והדורות הסמוכים לו, כרבי ישעיה בעל השל"ה ואחרים העידו עליו, שהיה הוגה בסודות התורה וזכה לגלוי, נשמה ומגיד, להיות לו מלאך פניו ומורהו בחכמת האמת; על האיש

בעצמו אומרא) „לפום מאי דאית ברעותא דבר נש „הכי מחזיין ליה" ובכן כשנשים עין על דברי־רוחו של

באותה הארץ ואותה התקופה, ובין אנשים שכמעט אשר לא היה אפשר לו להפקיע עצמו משעבורו אל הסוד והקבלה.—ואין צריך לאמר, שאין טעם לדבריו של החכם קאססעל במה שיאמר „עברה גוררת עברה": במה שיתן גראֶטץ את המהרי"ק לאיש הסוד, אחרי כן יאמר, ששלחן הערוך הוא פרי התשוקת ודמיונו העז, להיות רבן של כל ישראל כמו שנבא לו מגידו. הלא אין כוונת גראֶטץ כלל ששלחן הערוך בעצמו הוא פרי דמיון, דבר שאין הדעת סובלתו, כי ספר־חקים, שאין בו כל כוונות ויחודים, כי אם דינים והוראות—יהיה תולדות שגיון על דמיונות, אך כוונת גראֶטץ היא כי אחרי שאין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, הנה בשמעו בקול משנתו — נשמתו, כי עתיד הוא להיות רבן של כל ישראל, מיד נקבעה בלבו התשוקה לחבר ספר כזה, אשר בו יהיה הוא המורה להעם כלו, והתשוקה העזה הזאת—או חוון לבו נתנה לו עז ותעצומה לגשת אל מפעל גדול כזה, אך חלילה לו לאמר כי נודעו רשומי חזיונותיו וציוריו בשלחנו הערוך או בפסקיו ותשובותיו, כי משנתו של הר"י קארו בדין והלכה היא משנת חכמים ואין בה ריח סוד והויה.

בין המתנגדים הגדולים שהיו למהר"י קארו בהלכה, הגדול שבהם הוא מהר"ר שלמה לוריא (מהרש"ל) וכנראה מהקדמתו לים של שלמה על חולין, הוא מתמרמר ביותר וקורא תגר על חפצו של מהרי"ק לתת תורה חתומה ונפלאים דברי אביר ההלכה ומבקר הגירסאות בתלמוד במקום הזה באמרו: „הגע בעצמך משה למה לא כתב מפי הגבורה באר היטב „מבלי שיפול שום ספק ולא יהיו מ"ט פנים לתורה, כי אם „פנים א' וכו' אלא שעשות ספרים הרבה אין קץ, כלומר שאי אפשר לפרש „כל הספקות שתהא ידו של אדם מגעת וכו', ע"כ מסר התורה להחכמים „השתולים בכל דור וכו', וכן היה כי זה חדש מקרוב בא לידינו ספר וחבור „שעשה מהר"י קארו על הטורים והראה כמה חדושים וכו' וכמעט שלא הניח „מקום להתגדר, אבל עשה פשרות בעניני פסקי הלכות מדעתו בסברת הכרס „וכו'" עיי"ש. המתנגד השני היה בן דורו ובן ארצו, בתוגרמה, רבי יום טוב צהלון בשו"ת שלו. וכבר בארנו למעלה שהוא כמעט עשה לו לחק לאמר על כל דבר שאמר מהר"י קארו כן איפכא מסתברא.—זאת ידע כל המעיין בשו"ת הנ"ל, ואין פה המקום להאריך יותר.

א) מגיד מישרים דף מ"ו ע"ג בפרשת נצבים. יפה העיר החכם רשי"פ (הכרמל הירחי 1873 580—585), כי שלמה הנזכר במקום הזה הוא שלמה אלקבץ או איש אחר, כי בכל אופן לא בכל מקום שנזכר שלמה בהמ"מ הכוונה על מלכו, זה אי אפשר לאמר מפני הזמן, כי לאחר שנת רצ"ב אין

איש הרוח הזה נמצא בהם שתי תעצומות: א) לקיים תורת הסגוף, ענוי־נפש (Askesie) ומיתת הבשר, התורה שמשלה אז ברוח כל בעלי האצילות כבני ברית וכאינם בני ברית [א]), ובכלל זה השתוקקות עצומה למסירת נפש על קדוש השם, להעלות את הגוף העכור קרבן עולה כליל על מזבח אהבת הבורא. ב) אהבת הבורא, התורה והלאם היתה לו אחת; חזון לבו היה להיות—רבן של כל בני הגולה, להוציא לפעלה את האחרות בתורת הדת המעשית. ואלה הם הדברים שדברה נשמתו—משנתו של מהרי"ק בקרב לבו—הדבור שהתמיד תמיד קרוב לחמשים שנה, מימי שבתו בניקופול ובאדרינופולו עד סוף ימיו בצפת. תחלת דברי „המשנה" בהמהרי"ק היא [ב]) תמיד: „אני המשנה המדברת בפיך, אני האם המיסרת את בנה, „אני הנקראת מטרוניתא, כי רק בי תדבק וביראתי ובמשנתי לא „תפרוש מחשבתך אפילו רגע אחד, תייחד כל מחשבותיך למהוי „בסים לשכינתא וכל אבריך יתייחדו להמסר על קדושת שמו... „ואזכך למיסק לארעא דישראל בשתא דא (ולפי"ז נאמרו הדברים בין רצ"ו־רצ"ה ויש עוד לברר השנה מהזמן: אור ליום השבת ד' כסליו, אבל לתכלית ספרנו אין אנו מכניסים עצמנו להדקדוקים האלה)... ובתר הכי אזכך למתוקדא על קדושת

זכר עוד לר"ש מלכו—ורק לפעמים יבאו זכרונות ממנו גם במהר"ם אלשיך תלמידו של מהרי"ק כאשר כבר הערתי בספר הזה.

א) דבר מוזר מאד מצאתי במגיד מישרים שלא ראיתי מי שעמד עליו והוא: בפרק הראשון הנקרא „אזהרות ותקונים וסייגים" יאמר המגיד בסי' י"ח דף ב' עמוד ד': מעט בהנאות המאכל והמשתה, ואם תרגיש הנאה במאכל אחד לא תרגיל אותו ושנה למאכל אחר.... כמו שהיה נוהג אַל־קוסטנאטי"ן עכ"ל. מי הוא אל־קוסטנאטי"ן? לכאורה הוא אחד מהנזירים הגדולים בעלי תורת הסגוף; לברר את הדבר דרוש לחפש בקורות האחוות והכנסיות הנוצריות אחרי שם אסקעט כזה. — בכל אופן מוזר הדבר מאד, כי תשים „המשנה" את אחד מאינם בני ברית למופת להמהרי"ק בדרכי הסגוף וענוי־נפש, וראוי לחוקרי קדמוניות במקצע זה להפיץ אור על הדברים האלה.

ב) בהוצאת תמצית המ"מ הלכתי בנתיבות החכם רשי"ם (בהכרמל הנ"ל).

שמי ...." א). עוד תזהיר „המשנה" את בחירה לבל יאכל בשר כי אם פעם או פעמים בשבוע, שלא ירבה לשתות מים, שלא להפסיק אף רגע מהרהורי דאורייתא, „ואלו הוה ידע כמה עלמין מפסדין ברגע שהוא פוסק מהרהר בתורה היה בוחר מות מחיים" ב). תזהירהו, כי מאכלו יהיה קרבן ולא „פועל בהמי", כי יהיה שפל רוח ביותר, יתרחק מן הכעס, לא ידאג דאגת הפרנסה, כי כל העולם הזה עולם חשוך הנהו ווה ארבעים שנה שלא חסר לו דבר, על כן יבטח כי פרנסתו תהיה מזומנת לו גם לימים הבאים ג); גם תשקיט רוחו, כי לא יצטער שאם יתבטל „מעסקא דאורייתא על דמטפל „בצורכי צבורא", כי אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך וכו'. כפעם בפעם תשחרהו המשנה למוסר, אם נהנה מן העולם הזה במדה יתרה, אם נכנסו בו מחשבות זרות, גאות ויהירות, אם נתעצל מהשכם קום לעסוק בתורה, אם הסיח דעתו מעבודת הבורא, אם שתה יין וגם מים יותר מדאי וכדומה, על איזו דקדוקים במצות שלא קיים ועל עזיבתו דרכי הפרישות וענוי הגוף.

וכל תורת הפרישות המופלגת הזאת חובה היא על מהרי"ק, מפני שהוא הגדול מכל אחיו, יחיד האומה ומופת דורו ודורות הבאים, כמו שתאמר מהמשנה „ אזדהר להיות „מחשבתך דבקה בי תמיד, כי איש אתה ומי כמוך „בישראל, דהא לית ישיבה בגלותא דילפין בפלפולא כמו „בישיבתך, והא בכל עידן דאת מהלך בשוקא, אילו נתנה רשות „לעין לראות הוית חזי חיילות מקיפין אותך מכל צד ואתה כמלך „בגדוד ומכרזי ואמרו: פנו מקום! הבו יקר לדיוקנא קדישא „דמלכא ... דאיהו תנא דארץ ישראל, ריש מתיבתא „דארץ ישראל, ריש גלותא דכולהו גלותא, פסקא

א) מ"מ תולדות דף ח' עמוד ג'.

ב) שם הנ"ל.

ג) הנ"ל בפרשת בשלח דף כ' כ"ב.

ד הנ"ל בפרשיות שמות, לך, בחוקותי, דברים רבים ובכ"מ בכל הספר.

„דילן, סברא דילן, מחברא דילן". — וכל הגדולה והתפארת, הכבוד והיקר באו לו מהסגופים והתעניות כמו שתאמר „המשנה": „ומהכא תשתמודע מסגיאות טובו ורחמי „דהקב"ה דאף על גב דאיכא אחרינין דידעין שתא סדרי משנה „לא ממלל עמהון כמא דממלל עמך ... אלא דזכות דהנך יומין „קמאין דתבת קדמאי, הנך יומין דאחשכו.... התנהרו ע"י „דאתענית ... כל הנך ירחין טפי משתא ... שקא בחרצך ולבשת „לבושין דפרזלא ובהכי אקלישת עננים המחשיכים לכנסת ישראל „וכו' וכו' " א). —ובגלל הדבר הזה תנבא לו „המשנה": „כי אגדלך „ארוממך, אנשאך אתוך נגיד על עמי ישראל ותתגדל ישיבתך „יותר מישיבת בחירי יצחק אבוהב, ובנך יהיה רב וגדול „וחכם גדול בגמרא ובקבלה ב), אזכך לגמור חבורך לפסקיך „וחבור „בית יוסף" לאנהרה ביה עיני כל ישראל, דהא כל „עמין חכמים ונבונים ומשבילים ישאבון מחבורא דילך דאקרייא „בית יוסף" ג) — גם ארוממך להיות שר ונגיד על כל גלות „ישראל במלכות ערביסתן (ארצות תרכיה), ויען כי מסרת „נפשך על חזרת עטרת הסמיכה ליושנה, תזכה להיות „מוסמך ד) מכל חכמי ארץ ישראל וחו"ל, על ידך אחזיר „הסמיכה ליושנה ובתר כן תיתוקד על קדושת שמי ותסתלק „כעמר נקי וכו' " ה). ויוסיף לאמר: „והא מימרי בסעדך לזכותך „להדפים ספר כסף משנה וספר קופת הרוכלים (אבקת רוכל) „ולחבר כל מה שבדעתך לחבר על המשנה והמקרא ולירד

א) הנ"ל תולדות.

ב) מ"מ באזהרות ותקונים וסייגים דף ג' עמוד ד'.

ג) בהנ"ל פרשה ברכה דף מ"ו עמוד ד'.

ד) הכוונה בהמלה הזאת בהמקום „מוסמך" לאמר, שיהיה ראשון להוראה והמורים יקבעו הלכה כמותו, כי בבחינת „הסמיכה" לפי המושג הידוע—אין טעם בהדברים להיות מוסמך מחכמי חו"ל כמובן. בכלל נראה, כי אחרי שבטלה הסמיכה של מהר"י בירב, חתר המהרי"ק לתת שלומים לה בספריו שיהיו מוסמכים מגדולי ההוראה בכל דור ודור.

ה) הדברים האלה המה ממגיד מישרים פרשת ויקרא דף כ"ח עמוד ג'

„לחכמת הקבלה יותר מהראש שבמירון א) והוא (הראש הזה) „ייתי למילף ממך".

מצרוף דו־פרצופים של רבי יוסף קארו, פרצוף פני גרול בתורה הנגלית, לן בעומקה של הלכה בעמק הגיון, מרבה להוכיח חכמת לבו ביותר בחלק דיני ממונות, ששם הוא דן ומבאר כל דיני שלי ושלך בסברה והגיון, בעל עינים פקוחות בבקרת המקורים אשר לפניו; סוף דבר פרצוף פני האיש אשר הראש מושל בו על הלב, והשכל משעבד אליו את ההרגשה— ופרצוף פני איש חסיד ובעל מוסר, רוכב על כרוב הדמיון, בעל דבקות עד כלות הנפש, בעל חזון־לב, אשר נפשו מלאה ציורי־השלמות אשר יצר לו — בחזון לבו ותכלית־מציאותו מדו־פרצופים אלה יצאו לנו הפנים המאירות של

(דפוס ווילנא וכל הדפים רשמתי עפ"י ההוצאה הזאת). זמן הדברים האלה הוא: אור ליום שבת ה' ניסן שנת הש"ג חמש שנים אחרי ריב הסמיכה.

א) פרשת כי תבוא דף מ"ד עמוד ג'. הדברים האלה נושאים הזמן אור לט"ו אלול שנת השכ"ט ואם כן כחמש שנים לפני מותו. מזה יש להוציא, כי חבורי מהרי"ק על המשנה ועל המקרא (אשר התיד"א בשה"ג מביאם) נכתבו סמוך למותו, כי המשנה תאמר אליו: „ולחבר כל מה שבדעתך לחבר על המשנה ועל המקרא וכו'". — כהערה כללית לכל הדברים האלה עלי להעיר בזה, כי בספר מגיד מישרים לא נזכר ספר שלחן ערוך אף פעם אחת—בעוד אשר יתר ספריו והשו"ת בכללם נזכרו. ומזה ראיה עצומה, כי ממהרי"ק בעצמו יצאו דברי הספר הזה, וכאשר כי הוא לא חשב את „ספרו הקצר" לדבר חשוב שטעון ברכה בפני עצמו עברה עליו גם „משנתו' ולא הזכירתהו; ואין לאמר, כי כוונת המשנה בדבריה „ואזכך לגמור חבורך לפסקיך ותבור בית יוסף" היא על ש"ע, כי כידוע נתחבר הש"ע אחר הב"י ולא לפניו, ואם כוונתה על הש"ע, לא היתה אומרת על חבור בית יוסף לבדו „לאנהרה ביה" וכו'.

אולם אם נאמר שאיזה מזייף כתב או חבר ולקט את הדברים וייחס אותם למהרי"ק, והמזייף הזה (הלא בזה מודה גם הר"ד קאססעל) ידע בפרטי פרטים כל עניני מהרי"ק בחיי המשפחה ובעבודתו בתורה והלכה—והמזייף הזה הן חי למצער דור אחד אחריו, ואז הלא כבר יצאה תהלת „שלחן הערוך" בכל הא"ץ, ואיך לא שם את הדבור

המורה הגדול הזה, כי בכל שטף רוחו וכח דמיונו, ידע לשום קצב וגבול לבל יירש הדמיון מקום השכל. בספריו בהלכה לא נודעו כלל עקבות ההויה ולא יטיל לחובה גם את הפרישות; עומד הוא על יסוד התורה הנגלית, על משמעות דברי התלמוד והפוסקים הראשונים. איננו נוטה לא להקל ולא להחמיר, כי אם דורש את משמעות הדברים והתולדות היוצאות מהם. את הזוהר ועוד ומדרש פליאה כיוצא בו הוא מזכיר, אבל אינו קובע דבריהם להלכה. על „הכפרות" יאמר שהוא „מנהג של שטות"; הוא גבור כובש את יצרו ונטיותיו ולא ינסה לחזק גם את הסמיכה כמו שהזכרנו למעלה.—סוף דבר מכיון שהגיע לגבול התורה המעשית הוא מוצא און בנפשו להשתחרר מן ההרגשות והציורים אשר נחקקו במוחו ונקלטו ברוחו בהתגבר עליו כח הדמיון, ובכל דרכיו ומחשבותיו הוא בן נאמן רק להתלמוד—ותורה אחרת מבלעדו לא ידע.

אמנם כן הדבר, מהר"י קארו היה חותם תכנית היהודי התלמודי, כי בכל היותו, ברגש לבבו, נוטה לדעת רזי עולם „ומגידו" שנן לו ראשי פרקים בקבלה, לא מצא בה קורת־רוח ולא לקחה את כל לבו ועסקו בה היה עראי לשעה קלה והעסק בתורה הנגלית עשה קבע. — „המגיד" הדובר בו ראה התרשלותו ויזהירהו ויפצר בו „ללמוד חכמת הקבלה למצער „פעם אחת בשבוע שתי שעות" א). כל אלה היודעים, כי

על אדותו בפי „המשנה"— וזה לא יתיישב רק אם נאמר, כי הספר ברובו הוא ממהרי"ק בעצמו, ולו לא נחשב „ספרו הקצר" לייחד הדבור עליו.—

ועי"ד „הראש שבמירון" אין ספק שהדין עם גראֶטץ (ח"ט ציון ח'), כי כון המהרי"ק בזה להאר"י ותלמידיו שהיו רגילים להתבודד במירון על קברו של ר' שמעון בן יוחאי להאציל עליהם הרוח. והתנגדות היתה בין האר"י והמהרי"ק כל הימים, כי תלמידי האר"י מלבד שלא שמו לב לדברי „המגיד", כמו שהעירותי למעלה מדברי ר' חיים וויטאל בספר הגלגילים, עוד היו מספרים שמהרי"ק לא היה מסוגל לקבלת האר"י וכאשר בארו לו הסודות האלה היה — מתנמנם.

א) מ"מ מ"ב עמוד ג'.

בזמן ההוא כבר עשו האר"י ותלמידיו את העסק בקבלה קבע והתורה הנגלית עראי, כל היודע איך הגבירו הם את תורת הנסתר על הנגלה, ידע, עד כמה רחקו דרכיו מדרכיהם של אלו אשר היו אבות אבותיהם של מתנגדי התלמוד מבין הזוגים אחרי למודי ההזיה—הש"צ ותלמידיו ותלמידי תלמידיו הקרובים לזמננו. בכח בינתו הישרה לא נשתקע כלו אף לא מקצתו בהידיעה הזאת. לעומת המקובל והמפורסם בימים ההם, ליחס „ספר היצירה" לאברהם אבינו, הוא שונה ומשלש פעמים רבות את „בעל ספר יצירה", מבלי הזכיר עליו את השם הנכבד הזה א). — אולם בהיותו כלו שקוע בדקדוקי דינים וחדושיהם, לאסוף ולכנוס את ההלכות למעשה ופסקי דינים שונים ומשונים בתלמוד ההוראה, היתה רוחו זרה בתכלית הזרות אל הבקרת בדברי חז"ל במדרש ואגדה, לזרות ולהבר בין דברי אגדה כאשר דברו חכמים בלשון הבאי, ודברי־אמת— דברי התולדה המקוימת על פי עדים וראיה; נפשו לא חשה ולא הרגישה הצרך לבחון ולבדוק בדעה והבדלה את דעות החכמים בדברי עולם וכל המפקפק בדבר אחד מדברי הגדה אלה, אף שאין בהם לא אסור ולא היתר, לא חיוב ולא פטור, היה בעיניו כפורץ גדר האמונה. ובימים ההם קם באיטליה חכם מופלא בדעת העתים, חוקר ומבקר, איש ישראל אשר לאור חכמתו גוים ילכו—רבי עזריה מן האדומים המכונה די ראסי. ויוציא לאור ספרו הגדול „מאור עינים", ולא כלו כי אם קצתו—חלק הספר אשר בו ידבר על סדר זמני התולדה ויגלה דעתו, כי במנין שנות היצירה אין החשבונות הנהוגים במנין בני ישראל עולה יפה — וירבה לברר וללבן את החקירות האלה, בצרופי־דברים שדברו בהמקצוע הזה חכמי ישראל וחכמי אומות העולם, ויבוא לידי הנחות והחלטות שאינן מסכימות עם המקובל והמוסכם עד ימיו. דברי הספר הגיעו עד צפת, ומהר"י קארו היה מן הראשונים, אשר אמרו לגזור חרם

א) על זה העיר אותי אחי הרב הגדול ר' ליב ראשקעס נ"י.

על הספר הזה ולבערו מן העולם, וכבר נתן נתן פקודה לעשות כזאת לחברי בית דין שישבו לפניו, אך הוא עושה כה וכה והנה הקדימהו המות, לפני חתמו על כתב החרם ההוא ביום י״ג ניסן שנת של״ה=1575, בשנת השמנים ושבע לשנות חייו א).

מתלמידיו הידועים לנו נכבדו כמחברי ספרים רבים בדרוש והלכה ר׳ משה גאלאנטי ור׳ משה אלשיך ור׳ אלישע גאליקו, אך בספריהם ופעולותיהם לא עשו רושם קיים על בני דורם ולכן לא נאריך הדבור בהם. יתר פרטי תולדותיו של המהרי״ק, תולדות שלשת חתניו (שני ספרדים ר׳ חיים ן׳ אלבג ור׳ יצחק סבע והאחד האשכנזי ר׳ זכריה זכשן ב), בנו ר׳ שלמה, המה דקדוקים שאין אנו נזקקים להם בהספר הזה.

והסבות הראשיות, כי פעולת רבי יוסף קארו גברה

א) פרטי דברי המחלוקת הזאת נמצאו במאמרו של צונץ (תולדות ר״ע מן האדומים כרם תמד חלק ה׳) ומהמקור הזה שאבו כל החכמים שאחריו, כי נמצאו בו דברים מכ״י של אזולאי, אשר רק מקצתם נתפרסמו אח״כ בדפוס. וז״ל חברי בית דינו של הרי״ק בצפת (כפי שנמצא בספר מחזיק ברכה להחיד״א בכ״י): „למען לא תהיה האמת נעדרת אודיע נאמנה, איך הובא „לפני ספר שחבר ה״ר עזריה מן האדומים הנקרא מאור עינים, ובפתחי עמדתי „מרעיד, כי בלי ספק המקיימו עובר משום בל יראה .ובל ימצא. ובכן הובא „לפני מופת הדור והדרו הרב הגדול כמהר״ר יוסף קארו זללה״ה, ואחר „יום שלח אחרי וצוה אותי לסדר כתב אחד אשר חתום בו, ותורף המכוון „היה שהיה ראוי לשרוף ולהעביר באש את הספר הנזכר ושתמה על הרבנים „אשר במקומו איך הניחו להדפיסו... ובהיות כי אני החמצתי הדבר וביני „ביני חלה הרב הגדול את חליו, אשר בו נתבקש בישיבה של מעלה ולא „יכול לחתום בידו, הודעתי את דבריו זצ״ל באמת ובכל חכמי ישראל מחזיקי „האמת אדברה שלום. נאום הצעיר אלישע גאליקו. ככל הדברים האלה „שמעתי גם אני מפי מהר״ר זצ״ל, נאום הצעיר: משה בה״ר חיים אלשיך.

ב) ב״י או״ח סימן שמ״ג, תכ״ה, ושו״ת אבקת רוכל סי׳ כ״ט וסי׳ קט״ו.

ביותר על בני דורו ודורות הבאים, הננו רואים גם כן בהמקום הגורם לתת כבוד תורתו, ומוראו־יראת־הכבוד—על כל בני הגולה: שבתו בצפת, שלקחה אז מקום ירושלים עיר הקדש ותהי מלאה למודי־ה׳ עוסקים בתורה בנגלה ונסתר, היותו גם מוסמך מאת הגדול שבגולי ספרד, ועם זה שעבודתו היתה עבודה הצריכה לגופה מאד באותו הזמן, להביא את דיני התורה המעשית לידי גמר־חתימה, ולשונו „בשלחן הערוך" היא גם מדוקדקת ומלאה דבר כלשון הרמב"ם בספר משנה תורה; כל אלה הסבות פעלו שספריו היו לספרי־חק ומשפט בחיי הדת והאומה. ובדבר המצב הרוחני בכלל של דור הראשון והשני ליוצאי ספרד; הנה עלינו לאמר כי בכל שנראה את תקופת הירידה הולכת וקרבה, עוד יראו לנו הספרדים בדורות ההם בפנים מאירות; הקבלה והסוד עוד לא הגיעו לממשלה בלי מצרים ברוח העם. הסדר והשיטה הישרה עוד היו אור לנתיבות תלמודם, ועקבותם עוד נודעו גם בפרקי הזמן הבא. עד עשרות השנים האחרונות לצאת המאה הרביעית עוד נפגיש בכנסת ישראל הספרדית יושבת תוגרמה חכמים מופלאים והוגי דעות, ובפנה זאת עוד לא נמחתה פעולת זכי הרעיון וחכמי אמת שקמו בדור ההוא באיטליה, רובם מיוצאי ספרד ומעוטם מילידי הארץ הברוכה הזאת, ואותם נפגוש בפרקים הבאים.

פרק שביעי.

ים וקדם.

התגברות הקנאה הדתית במערכות הכהונה הקתולית, החבורה הישועית ומיסדה איגנץ לויזלו; הכהן ההגמון פיטרו קרפה בשם פאוילוס הרביעי, הבקרת (צענזור), רבי אליה בחור וחשמני רומא. המומרים נכדי רבי אלי' בחור, הרדיפה נגד התלמוד וספרי ישראל. מות האפיפיור יוליוס השלישי, פאוילוס הרביעי וגזרותיו. גרוש ישראל „מערי הבמה", קדושי אנקונה; אמאטוס לוזיטאנוס (רבי חביב). אנקונה ופיסארו. היהודים הספרדים אומרים לנקום נקמת אחיהם מהאפיפיור. האשה הגבירה חנה וחתנה יוסף נשיא ורבני קושטא. משפחת נשיא. האנוסים בפיראררה. בני אושקי. תרגום התורה לספרדית. גלות ישראל מפיסארו ויתר נסיכיות איטליה. קוראי הדורות בישראל מבני הספרדים: רבי יוסף הכהן, רבי שמואל אושקי ואבן - וירגא וספריהם.

גורל אחד לעם וספר תולדתו. כשבט ישראל יוצא ספרד ולוזיתניה, אשר אחרי עבור חמשים שנה לגרושו מארץ חמדתו, עוד היה „מתיגע לארבע רוחות העולם" ועוד לא בא הקץ לימי נדודיו וטלטוליו; כן הסופר־המספר תולדת השבט הזה לנוע אנה ואנה לצאת בעקבות הנדחים והנדפים ממערב למזרח, ולשוב ממזרח למערב לראות את שלום אחיו הנדחים בארצות ישמעאל ואדום.—

מאדמת ישראל נשובה נא לראות את שלום הנגרשים, הנדחים, את שלום האנוסים הנמלטים מאדצות הדמים, אשר לא הגיעו עד ארצות ישמעאל ויאמרו למצוא חסד וחנינה בארצות אדום. בפרשה זאת יחייב אותנו טבע הענין לצאת מן הפרט— יהודי־ספרד—אל הכלל—להעביר לפני הקורא בסקירה אחת את מעמד הרוח ותורת־העת והליכותיה בארצות אירופה התיכונה והמערבית—בהזמן הראשון, אחרי הפלג הכנסיה הנוצרית במדינות

אלה לשתי כנסיות—הרומית הקתולית והפרוטיסטנתית—הכוללת בקרבה את כל הכתות השונות שצמחו בדורם של לֻתיר וקלווין. אשר הצד השוה שבהם היה הכפירה בקדושת האב הקדוש ברומא והשפעת הקדושה העליונה על הכהנים הגדולים והקטנים ועוד עקרים שונים באמונתם—בדברים שאין לנו עסק בם ואינם מענין הספר הזה.

ארח לכל תנועות ההשכלה האנושית והליכות השלמתה הוא, כי בהגיח מחביון עזו כח הולדי כביר ואדיר לשבר חקו על גוי ואדם, לשנות סדרי הישוב ומנהגו של עולם המדיני והרוחני, כי במדת התגברות החפץ החדש הזה, לממשלת הדעה אשר תאמר לישר מעקשי החברה בדברים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, כן תחגור שארית כחה המפלגה, אשר בידה העז והמשרה עד הנה, תתאזר עז ותגבר חילים להחזיק מעמד נגד הקמים עליה, ויש שתוסיף עוד אֹמץ ותתגבר ותתחזק ובמדת תגבורת ההתנגדות תוסיף היא לחזק עמדתה ותוציאם לפעלת ידים על אפם וחמתם של בעלי הדעות החדשות.

כחזון הזה הננו רואים בזמנים הראשונים להריפֿורמציה הלֻתירית והקלווינית. כבר הזכרנו למעלה, כי עשר השנים הראשונות למאה הרביעית לששי היו שנות־פקודה לכנסת ישראל יושבת רוב ארצות אירופה. אז קמו שני אנשים אבירי לב, כבירי כח ואבירי־החפץ להוציא מחשבתם לפעלה: לחזק את התורה הקתולית, אשר כבר עלו בחומתה בקיעים ופרצים. — שני אדירי אמונת הקתולים בימים ההם היו: א י נ ע ץ ל ו י ו ל ה (Iñez Loyola) הספרדי ופיטרו קרפֿה (Pietro Caraffa) האיטלקי. שני האנשים רבי־פעלים בקרב כנסיתם—קנאי־אמונה אשר כמוהם עוד לא קמו בקרב הכנסיה הקתולית שנות מאות רבות לפניהם ולאחריהם—אמרו לחזק את ממשלת הכהונה הרומאית על כל רוח ובשר, לא בתקונים פנימיים בחיק הכנסיה, לא בהשכל וידוע את תנאי החיים ויסודי ישוב בְני האדם ותקון העולם בהעת החרשה; כי אם בחזוק המשמעת (דיסציפלין), במחשבות ערומים, בהכחד בקנאה וחמת נקם כל רגש וכל

תנועה, כל חפץ ומעשה שיש בכחם להטיל איזה ספק בקדושת הכהונה הרומאית, לשעבד את העמים שעבוד־עולם אל חבר כהנים ואַחות נזירים, להרבות. און והון הכהונה, למשול ברוח מושלי עמים ולהטותם לכל חפצם. וחפץ שני הקנאים גדולי המפעל קם ויהי. אז נוסדה (1540) החברה הישועית בסדריה ומערכותיה הנפלאים והחזקים, כחק המשמעת—עמוד הברזל אשר החברה והאחוה הזאת נשענת עליו ובה כל כחה וגבורתה — החברה אשר פרשה רשתה על פני ארצות ומלכיהם ושלוחותיה עברו ימים ואיים רחוקים, עדי היו עתים בתולדות ימי אירופה וכל הישוב המתוקן אשר מצאה החברה הזאת ידה לאחוז בכנפות כל הארץ ולסכסך עם בעם ומשפחה במשפחה. שני לו בתקף פעלו לחזוק הכהונה הרומאית היה הנזיר פ י ט ר ו ק ר פ ה האיטלקי שהיה אחרי כן לאפיפיור ונקרא בשם כהונתו הגדולה פ א ו י ל ו ס ה ר ב י ע י. הקנאי הקשה כברזל ואשר לבו היה לב אבן ולא ידע רחם — גם הוא יסד חברת התיאטונים, אשר טיבה כבר הודענו למעלה, כי חבריה היו, לא כהנים־נזירים מחזירים על הפתחים, כי אם אצילים־אבירים, אשר התעתדו להיות הגמונים וחשמנים וכהנים גדולים יושבים בקתדרא ופורשים מצודות ממשלתם על מדינות ומחוזות גדולים. הנזיר הקנאי הזה חשב ומצא, כי כל הויכוחים בחקר־אמונה עם תלמידי לֻתיר וקלווין אך למותר, ורק בזאת תתאמץ ממשלת הכהונה הרומאית ובזאת תעשה חיל להדביר תחתיה את העמים ומלכיהם, אם תשתמש באותם כלי זין, אשר בהם כפו ראשי בית דין האינקוויזיציאה:—ט ו ר ק ב ו מ ד ה, דיצה (Deza) והחשמן קסימנס די ציסנירוס (Ximens de Cisneros) בספרד את היהודים והמוירים ויכניסום תחת כנפי האמונה אשר היא לבדה המְאַשרת את בעליה ומביאה אותם להיי עולם הבא. הכמר קאַראַפָּה אמר ויהי, כי תהיה כל אירופה הקתולית למדורת אש אחת להעלות עליה עולה כליל את כל האיש אשר יעיז להטיל איזה ספק בקדושת הכהונה הרומאית ולנטות כחוט השערה בהתורה הקתולית, מכל אשר הורו אבות הכהונה הגדולה. שלא ברצונו היה האפיפיור יוליוס השלישי אנוס לתת הסכמתו להכהן הקנאי

הזה, ואז—היתה האינקוויזיציה למושלת גם באיטליה ואשכנז הדרומית. הוא בכבודו ועצמו בנה בתי כלאים בדלתים ובריחי ברזל, שם כבלי ברזל וסדני־מועקה במתני הכופרים ויסגיר רבים למות או הורידם לבאר־שחת להיות אסירי־עני כל ימי חייהם. -- ועצת הקנאי הזה קמה ונהיתה. הכהנים הגדולים, הבישופים וארכיבישופים, אשר רבים מהם היו זכי הרעיון ובני חורין, פחדו עתה להביע דעותיהם מן השפה ולחוץ, המשמעת נתחזקה, ועמה שבה הכהונה הרומית לכבודה הראשון, וכחה וגבורתה בימי עצם תקפה בימי אינוצינץ השלישי (במאה הי"ג).

הכמר הזה אשר כבר התעתד לשבת על כסא כבוד הקדוש פיטר, ראה גם כן, כי לא כימים הראשונים היו הימים ההם. מלאכת הדפוס כבר נתפשטה; הדעות שהיו בימים קדמונים אותיות פורחות ודבור מל אשר נשתקע במקומו, עשו להן עתה כנפים על ידי הדפוס ותעבורנה דרך ארצות וממלכות, ותהיינה לקנין עמים רבים, וגם כל בני העם אשר ידעו קרוא וכתוב היו נכונים למפגע המינות והכפירה—ועל כן לא אמר די ביסוד האינקוויזיציה בכל מדינות אירופה הקתולית, כי אם גם יצר את בקרת הכהונה (גייסטליכע צענזור). בקרת הספרים אמנם כבר היתה נהוגה בארצות ממשלת האפיפיור לפני זה וכל ספר שנרפס מחדש לא נתנו לו מהלכים בלי הסכמת ועד־כהנים או קהל־מבקרים—אך לפנים היה השחד אבן־חן בחיק הכהנים ובעזרת מתת־יד הדפיסו והפיצו בקהל ספרים ומגלות מלאים תוכחה ונאצה על הכהונה הרומאית—ובכן עוד לפני הריפורמציה, כבר הפיצו החכמים ההומניסטים באשכנז את ספריהם ומגלותיהם—בשם מכתבי־החשכים ואחרי כן הפיץ את ספריו בעל התוכחה בהלצה אולריך פאן הוטען, אשר בשבט פיו יסר כל אמונה אוילית וכל מורדי אור. לא כן הבקרת אשר יסד קרפה בכל אירופה המערבית והתיכונה, היא לא ידעה חנינה, ראשיה לא לקחו שחד, כי היו כלם כהנים נאמנים בברית הכהונה הרומאית וכפופים ונכנעים להכומר קרפה, וכה קם דור חדש מגדל רק על ברכי אמונה שלמה בקדושת האפיפיור, דור

קנאים, אשר לא נרתע לאחוריו גם מרצח ושוד, מכל תועבה ומזמה בכדי למלא רצון כהניו־סולחיו; דור גבורי הערב של הקדוש בר־תלמיון בצרפת — גבורים לשפוך דם אחיהם בצדיה, דור גבורי האינקוויציאה בספרד, פורטוגליה ואיטליה. —

אז היתה עת צרה גדולה לבני יעקב. היהודים בכלל ויהודי ספרד בפרט הרגישו לראשונה את מכות תנועת הנסיגה לאחור (Reaction) בעולם הכהונה הקתולית. לראש וראשונה, כמעט שנוסדה הבקרת העזה על ספרים נדפסים בכל לשון ויושב בראש ועד הבקרת היה הכומר קרפה, חזרה ונעורה שנית השאלה על דבר התלמוד; עוד לא עברו חמשים שנה למן היום אשר „ריב התלמוד" מלא כל ארצות אירופה התיכונה; הנזירים הדומיניקיים אשר בקולניה (Cöln) ובראשם המומר פפערקורן עשו כל מה שבכחם לבער את ספרי התלמוד מן הארץ, אך לא קוו ולא עלו על לבם כי אפיפיורי רומא יתנו יד לשרפת התלמוד ויחבלו תחבולות שונות לקנות לב הקיסר מקסימיליאן, כי יצוה להבעיר מדורות אש להתלמוד. זה היה לפני ארבעים שנה ויותר, אך אחרי הריפורמציה החל רוח אחר להיות נושב במערכות הכהונה הגדולה שברומא. כמעט שנמצאו שנים שלשה מומרים נעוי לב, אשר משנאתם לבני בריתם מלפנים שמו עלילות דברים על התלמוד וכתב־דת להכחיד את הספר הזה מן הארץ היה נכון להתפרסם, ויהי הדבר נכון מאת ממשלת האפיפיור ותמהר לעשותו. ורשעי ישראל שוטני התלמוד גם הם נמצאו בדור ההוא.

המדקדק הנודע רבי אליה בחור (לוויטה), יליד ארץ אשכנז בניישטאדט, אחרי שבתו בפדובה וצאתו משם בראש גולים בימי חרבן העיר בשנת רס"ט בא לגור ברומא. המדקדק הזה הקים תלמידים רבים בתורת לשון עברית וראשית למודים בקבלה בין חברי הכהונה הגדולה שברומא. לא פה המקום לדבר בארוכה על דבר פעולת המדקדק הזה והליכותיו עם נשיאי הכהונה הקתולית, — אך זאת נאמר, כי מסבות שונות היה רבי אליה בחור מתהלך ביותר עם נשיאי הכהונה הקתולית מאשר את חכמי ישראל רבני איטליה. חשמנים וכהנים גדולים, הגמונים

ודרשנים ישבו לפניו והוא באר להם פרקים רבים בדקדוק הלשון העברית. — על ידי הדבר הזה היה ביתו בית ועד לכהנים קתולים. במותו בוויניציא (בשנת ה׳ ש"ט) הניח אחריו בת אחת אֵם לשני בנים, אשר עשו להם שם לדראון עולם בספר תולדות ישראל. שם האחד היה אלינו (Eliano), הוא ידע את הלשון העברית לאשורה ואומנתו היתה — הגהת הספרים הנדפסים והעתקת ספרים בערים רבות באיטליה. בעת ההיא נסע אחיו שלמה רומנו בארצות אשכנז, תורכיה, סוריא וארץ ישראל ויבוא עד מצרים ועל דרכו למד להבין לשונות רבות וידע לשונות: עברית, רומית, ספרדית, ערבית ותורכית. בימי מסעותיו של האח הצעיר, המיר אחיו הבכור אֱלינו את דתו וַיִקָרא שמו אביגדור־וויטטוריה אלינו (Wittorio Eliano) ויהי לכהן קתולי, ואחרי כן נעשה לראש בית הכנסת (Cononicus). שמע שלמה רומנו זאת מרחוק ויצר לו מאד וימהר לשוב לוויניציאה ליסר את אחיו על עון בגדו בדתו ועמו ולהחזירו למוטב—להשיבו לחיק הכנסיה הישראלית. אך תחת ללמד נמצא שלמה רומנו לָמֵד; ותחת להחזיר את אחיו בתשובה נמצא לו אחד השרים מעשירי וויניציאה וגדוליה וכהן ישוע אחד, אשר ידעו למשול ברוח האיש הזה, וישיאוהו להמיר דתו גם הוא (בשנת ה. שי"א) וַיִקָרא שמו בכנסת אמונתו החדשה יוהאנום בפטיסט (יוחנן הטבול), לדאבון לב ושבר רוח אמם בת ר׳ אליה בחור, שחיתה עוד אז. והמומר יוחנן בפטיסט היה לכהן ישועי ואחרי כן לסופר־הכנסיה, ויכתוב ספר גדול על דבר סודות התורה הנוצרית וספרי אמונה, לבאור עקריה בלשונות עברית וערבית ועוד ספרים שונים מסוג זה. המומר הזה, נכדו של המדקדק ר׳ אליה בחור, עם שני מומרים חבריו: יוסף מורו (Moro) וחננאל די פוליניה (Anane di Foligno) — שלשה אלה באו אל האפיפיור לדבר שטנה על התלמוד ויעלו נרה את כל האשמות והעלילות, אשר טפלו עליו המומר פפּעפּערקארן ומרעיו עם החשְׁכים כהני דומינוק אשר בקולוניא, כי נמצאו בתלמוד חרופים וגדופים נגד מחוקק הדת הנוצרית והכנסיה הקתולית וכל העמים בעלי ברית האמונה הזאת. אך

כאשר כבר הזכרנו, לא היה האפיפיור יוליוס השלישי קנא ונוקם [א]) כהכומר קרפה שהיה עתיד להיות אפיפיור בשם פוילוס הרביעי; אך רוח חברות התיאטונים והישועיים כבר תקפה את הכהונה הרומאית בעצומיה, והאפיפיור לא היה עוד נגיד האמונה במשפטי־הבקורים, כי אם הכומר קרפה ראש בית דין האינקוויזיציה. והדת נתנה מטעם הכהונה הגדולה לאסוף את כל ספרי התלמוד והמדרשים הנמצאים בבתי היהודים, ובקרת תעשה, אם באמת נמצאו בהם כל הדברים הרעים והחרופים והגדופים, כעדותם של המומרים. הנה כה שנה רוח היום את דרכו: כשלשים שנה לפני זה (בערך ר"פ) יצא דבר מאת אבי הכנסיה הקתולית ליאו העשירי להדפיס את התלמוד הבבלי ואחד מחסידי אומות העולם, דניאל בומבירגו, זכה שתתגלגל הזכות על ידו — הדפסת כל התלמוד כלו בי"ב כרכים בפעם הראשונה [ב]). זה היה שנים אחדות לפני הפלג הכנסיה הנוצרית שבאירופה המערבית והתיכונה לשתי כנסיות: קתולית ופרוטיסטנתית, וכשלשים שנה אחרי הריפורמציה, אשר ממנה קוו כי תביא אור ודרור בכנפיה, יצאה הגזרה לקחת נפש עם כלו—כי נפש היהודי היא תורתו מורשת אבותיו. — ביום ראש השנה לשנת ה' שי"ד יצאו מלאכי־מות, צירי האינקוויזיציה ושוטריה, מבוהלים ודחופים, ויבאו לבתי תפלות היהודים ולכל המקומות אשר נמצאו ספרי

א) גראֶטץ מחליט, כי יוליוס השלישי לא היה שונא ישראל וגם נטה לבו להם ומביא ראיה מזה כי ר' וויטאל (חיים) אלאטינו מספוליטה והחכם הרופא המהולל אמאטוס (חביב) לוזיאנוס היו רופאי נפשו. — אך מדברי בני הדור ההוא ומסגנון לשונם נראה כי היה האפיפיור הזה צורר היהודים ואויבם בנפש. בן הדור רבי יוסף הכהן בס' עמק הבכא קורא אותו: „יוליו הנמהר", ובמות האפיפיור הזה יאמר: פצחו הרים רנה כי מת יוליו די מונטו האפיפיור אשר דמה להדיחנו, אשר שרף ספרי תפארתנו וכו' וכו' ויקללהו קללה נמרצת.

ב) עיין ערש אונד גרובער (Sech .II. B. 28 p. 35 f.) בהערך Jüd. Typographie ובספרי הביבלוגרפים השונים ועי' גראֶטץ ח"ט עמוד 197 הערה 2.

ישראל, ספרי התלמוד ומפרשיו וכל ספרי המדרשים וישרפום ברחוב העיר לעיני המון חוגג. וצוררי ישראל כהני האינקוויזיציה והבוגדים האחים הנפשעים, אשר הביאו דבת התורה והעם הישראלי רעה אל ראש הכנסיה הרומאית, היו מכוונים להוציא את הדבר הנורא לפעלו ביום הקדוש לישראל להכעיסם ולהמר את רוחם. הדבר יצא מאת ראש בית דין האינקוויזיציה הרומאית אל כל ראש בית דין במדינות וארצות הקתולים לאסוף את ספרי התלמוד ולבערם. ובערי ממלכת הכנסיה הציתו לראשונה את המדורה לשרפת התלמוד ברומאניאה (Romagna) ומשם יצאה הרעה גם אל פֿיררארה, פדובה, וויניציאה ומנטובה וכל איטליה התיכונה והצפונית, ותגע הגזרה עד האי קנדיה, הוא קריטה, שהיה אז משעבד להריפובליקה הוויניציאית. מאות אלפים ספרי הש"ס נדונו בשרפה. מלאכי חבלה שליחי האינקוויזיציה לא הבחינו בין ספרי תלמוד וספרים אחרים כתובים עברית, כי כל ספר עברי הבא בידם הוציאוהו לשרפה, וגם את כתבי הקדש דנו בשרפה. אימה חשכה נפלה על כל היהודים היושבים בארצות העמים הקתולים באירופה; כי נלקחו מהם גם כל ספרי הפוסקים הנחוצים להוראה [א]), והם ספרים שלא נזכרו בהם הנוצרים ודתם

א) ראיתי להביא בזה דברי רבי יוסף הכהן בעמק הבכא (111 הוצאת לעטטערים) כי מהם נראה כל גלגולי המעשים כבמחזה. והנה הבולה של האפיפיור שבה יחרים את התלמוד לא נמצאה עתה, אך נמצאה בולה אחרת, שבה מתיר יוליוס השלישי להיהודים להחזיק בביתם את הספרים שלא נזכר בם דבר ע"ד אינו יהודים, ובכלל הספרים הנחוצים להוראות אסור והיתר הפוסקים (הבולה הזאת נמצאת בהמאסף Bullarium magnum Romanum I № 16) כמובא בגרעטץ ח"ט ע' 346 הערה 1 — ולהידיעה הזאת יהיו דברי ריה"כ כמלואים וז"ל:

„בימים ההם יצאו אנשים בני בליעל מקרבנו ויתפאו דברים אשר לא „כן על תורת ה' אלהינו ויקשו את ערפם ויזנו מאחרי ה', וימאסו את בריתו „וכו'. ויוציאו את דבת התלמוד רעה לפני האפיפיור יוליו לאמר: „ישנו תלמוד אחד מפוזר ומפרד בין היהודים ודתיו שונות „מכל עם, ועל משיחכם סרה ידבר ולאפיפיור אין שוה „להניחו. ויקצוף יוליו הנמהר מאד וחמתו בערה בו ויאמר: הוציאוהו

אף ברמיזה. בצר להם באו ראשי קהלות איטליה אל האפיפיור יוליוס ויתחננו לפניו להוציא להם את הספרים, אשר בלעדם לא יוכלו לחיות חיי הדת והאמונה. ויתעשת להם יוליוס ויפרסם בְּלה ביום 29 מאי 1554 (ה' שי"ד) לאמר: היהודים מחויבים למסור לשוטרי האינקוויזיציה את כל ספרי התלמוד הנמצאים בידם והעוברים יענשו בעונשי הגוף, אך השוטרים לא יזידו לקחת מהם יתר הספרים הכתובים עברית ובכלל להתעלל ביהודים, והעוברים יענשו קשה, כחומר עונשי המשמעת (דיסציפלינאר־שטראפען) הנהוגים במערכות כהני

„וישרף! הדבר יצא מפיו והשוטרים יצאו מבוהלים ודחופים וילכו בבתי
„היהודים ויוציאו את הספרים אל רחוב העיר וישרפום ביום השבת בכסה
„ליום חגנו בשנת ארבע עשרה ושלש מאות על האלף החמישי היא שנת
„תקנ"ג ואלף (למספרם) ויבכו בני ישראל את השרפה אשר שרפו אויבי
„ה'. — ואלה שמות האנשים המלשינים אשר היו בעוכרינו: חננאל די פוליניו
„(Ananel di Foligno), יוסף מורו ושלמה רומאנו" (זה האחרון הוא נכדו
של ר' אליה בחור).

„ויצאו מלאכים קלים אל גוי ממושך ומורט בכל הרומאניאה
„(Romagna) ובבולוניאה ורביגה (Revigo) נשרפו ספרים לאין מספר
„ביום השבת. ויאנחו בני ישראל ויצעקו ולא היה לאל ידם להושיע. וגם
„בפיראַרה ומנטובה נשרפו בדבר האפיפיור אשר כתב על הספרים
„לאבדם, ולא היה להם מושיע ביום אף ה'. גם בווינציאה נטה קו, לא
השיב ידו מבלע. —

„ויחרוק עליהם שניו איש צר ואויב אלעזר בן רפאל הרופא אשר עזב
„גם הוא את תורת ה', וישרפו גם שמה ספרים לאין מספר בירח בול הוא
„החדש השמיני (לשנת שי"ד) וגם בספרי התורה אשר בארון בקשו לשלוח
„ידם, ויקומו ראשי העדה ויעמדו בפרץ ויצילום מידם. ובכל יתר המקומות
„אשר דבר האפיפיור הזה מגיע אבל גדול ליהודים........ ובדוכסיות
„מילאן ומונפיראנטו לא בקשו מאומה, כי נבאש דבר האפיפיור בעיני
„דון פיראנטי המשנה ויתן ה' לרחמים בעיניו את ראשי העדה ..... וגם
„אחיו החשמן אשר במנטובה דבר אל היהודים פעמים.... למען ידעו
„אשר יעשו...".

„וילכו ראשי הקהלות אל האפיפיור, וישא את פניהם מספרי
„הפוסקים להשאיר להם שארית בארץ ומספרי התלמוד לא אבה שמוע
להם...."

האמונה הקתולית. מן העת ההיא החלה בקרת־ספרי עברית לפני ההפרסמם בדפוס, למען דעת אם לא נמצא שם דבר הדורש לגנאי את עניני התורה הקתולית. למבקרים באיטליה נמנו יהודים מומרים, ובזה מצאו האחים הנפשעים האלה מקום לפגוע באחיהם. בני בריתם מלפנים ולהרע להם במערכות הכנסיה והשלטון.

אחרי מות האפיפיור יוליוס השלישי התגברו צרות ישראל בארץ ממשלת הכנסיה הרומאית, ולפי זה התגברו גם צרות האנוסים יוצאי ספרד ופורטוגליה, כאשר נראה במרוצת הדברים. האפיפיור המת היה האחרון להכהנים הגדולים ברומא מימי תקופת התחיה (Renaisance) באיטליה שהיו אוהבי דעת וחכמת חרשים ומלאכת מחשבת. בכנסת החשמונים בהכנסם לישיבה (Conclav) גמרו אמר להושיב על כסא פטרוס מני אז והלאה אך אפיפיור קנאי מחברי־נזירים—אשר בקנאתו לא ידע רחם וחנינה. והראשון לשלשלת אפיפיורים קנאים היה מרצללוס השני (Marcellus II). ובימי כהונתו כמעט נגזרה ממנו כליה על היהודים בדבר עלילת דם; כאשר יספר קורא הדורות בימים ההם רבי יוסף הכהן: איש נוצרי אחד ספרדי מת ברומה וישאר אחריו הון רב ונער קטן ויפקיד את קנינו והונו בידי אוהבו, ולאוהבו זה היתה אהובה אשה זונה ויחרישו שניהם רעה על הנער להרגהו ולרשת את ירושת אביו, ויתלו אותו על עץ שתי וערב, ונמצאו בני בליעל ובראשם המומר „חננאל פוליניו צורר מולדתו", כאשר יכנהו רבי יוסף הכהן, ויביאו דבת היהודים אל האפיפיור וכמעט היו בכל רע. „ויקראו יהודי רומא צום וידרו נדרים... וימצא להם בעת הרעה ההיא „החשמן אליסנדרו (אלכסנדר) פֿארניסי (Farnese)" ובהכמתו הסב את הסכנה מעל היהודים ויודע הדבר, כי הנוצרים מביאי העלילה הרגו בעצמם את היורש הרך מחפצם לרשת הונו, ויתלו הקלקלה בהיהודים [א]. —

א) עמק הבכא עמוד 115, ומצויינים ומסומנים הם הדברים: „ ויסרו

ימי כהונת מרצלוס לא ארכו יותר מירחים אחדים ועל כן לא גדלה רעתו. אולם במותו קדמו ימי עני ופגעים רעים וגזרות קשות ומרות את היהודים יושבי „ערי הכנסיה" א), כי אז ישב לכסא הכומר הנזיר הקנאי והאכזר, אשר כבר ידענוהו בהספר הזה—קרפה (Caraffa) הטיאטינו ונקרא בשם כהונתו פאוילוס הרביעי. גם הוא לא ישב ימים רבים על כסא כהונתו, כי רק ארבע שנים (מן מאי 1555 עד אויגוסט 1559) מלך, אך כל ימי כהונתו היו כיום חשך אחד לכל בני ישראל שוכני אירופה, וידו הקשה היתה בהאנוסים לרעצם ולרוצצם ולהעלותם חיים על מדורת אש. כמעט שלא קם בין אפיפיורי רומא איש כמוהו אשר הרבה להשחית ולבלע את היהודים. — במדה אחת שנא את הפרוטסטנתים והיהודים, וגם היה איש ריב ומדון לממלכת ספרד ואת פילפ השני צורר היהודים קרא הוא בשם „בן־מביש זרע מרעים — המוירים והיהודים". הפקודה הראשונה, אחרי עלותו לשבת על כסא כבוד כהונתו, היתה ב): כי היהודים בכל „ערי הבמה" מחויבים להרים מס מכל בית הכנסת שיש להם עשרה דוקאטים (דינרי זהב) להחזקת בית מחסה ובית חנוך ליהודים המתעתדים להמיר דתם. עוד הוסיף להרע בכתב הדת—הבלה—מיום 12 יולי 1555, הכוללת בקרבה מערכת גזרות קשות ואכזריות לאמר:

היהודים ישבו מעתה בחלק העיר המוקצה להם — בהגיטו; אסור להם להחזיק בתי כנסת ובתי מדרש, ויותר מבית תפלה אחד לא יהיה להם ברומא, ובתי כנסת הנמצאים

„את האשה ואת האיש ויתודו את עונם ויאמרו אליהם: מה זה שמתם „(את הילד) בצלם (לאמר: מדוע תליתם אותו על עץ שתי וערב) ותאמר „האשה: כי אמרנו עתה יאמרו היהודים עשו את הדבר הזה ולא ישימו עלינו אשם ..."

א) הערים אשר בחבל ארץ איטליה שהיתה עד שנת 1870 ארץ ממשלת האפיפיור או ממלכת הכנסיה (קירכענשטאאט).

ב) שלשלת הקבלה „בסוף הספר".

יהרסו; אסור להם להחזיק משרתים ומשרתות נוצרים ובכלל להתרועע עם הנוצרים ולהמצא בחברתם, לאכול ולשתות ולשחוק עמהם; כל היהודים ישאו אות־קלון בצאתם החוצה: האנשים והטף כובע ירוק על ראשם והנשים—וילון ירוק על פניהם, לא לבד בצאתם לרחוב העיר, כי אם גם בהיותם בדרך על השדה; כשם שאסור להיהודים להחזיק משרתים נוצרים, כן אסור להיהודי לשרת את איש נוצרי, להיות עושה דברו ופקודתו במסחר ותשומת יד או שותף לו באיזה עסק; אסור להנוצרי לדבר אל היהודי בדרך הכבוד, לקרוא לו אדון ולהשתמש בדרכי הדבור הנהוגים מפני הכבוד. — אסור ליהודים לקנות קרקעות ובתים; ופקודה נמרצה יצאה, כי כל נכסים דלא ניידי שיש להם במרינות ממשלת „הבמה" ימכרו במשך שנה אחת—ומחיר הנכסים האלה „בערי הבמה" עלה אז לחמש מאות אלף דינרי זהב ויהיו נאנסים למכרם בחלק החמישי משויים. פקודה אחת נמצאה במערכת־הגזרות האלה, שנראה כמסכמת אל הצדקה והמישרים—כי יסדרו היהודים את ספרי־החשבונות אך בלשון איטלקית. אך גם היא נראית אך כלעג לרשים, כי מה חפץ היה להם בספרי־חשבון וספרי מסחר, אחרי שנאסר להם כל מסחר וקנין מלבד המסחר בבגדים בלים ומטולאים? — הגזרה היותר קשה היתה—כי הרופאים היהודים לא ירפאו את חולי הנוצרים. רופאי היהודים רבו אז מאד—ופעמים רבות היו לרופאי האפיפיורים והחשמנים, וכלם היו שבעי־רצון מפעולתם ועצתם, וכל עולה לא נמצאה בידיהם, ובימי שנות מאות היו היהודים כמעט היחידים באירופה שירעו את חכמת הרפואה על פי טבע המחלות, ולא רפאו את החולים בלחשים והשבעות.— ועל כן היתה הגזרה הזאת לא לבד גזרה שיש בה שאלת החיים והלחם להרבה מאות יהודים, כי אם גם עלבון החכמה ונתינת שם ישראל לשמצה [א]).

א) גראֶטץ לא ימנה במספר את כל הגזירות הנמצאות בהבולה של פאוילוס הרביעי מן 12 יולי 1555 כמו שנמנו בשלשלת הקבלה, כמו אסור

אחד מרושמי קורות הדורות, בעל „שלשלת הקבלה", בימים ההם יאמר בדברו על מערכת הגזרות והאסורים האלה כדברים האלה לאמר:

הלואה ברבית יותר מי"ב למאה — איסור שנראה כצודק, אך באמת גם זאת היא אכזריות, אחרי שנעל כפניהם כל דרכי הפרנסות האחרות — ואולי לא חשב גראֶטץ את בעל שה"ק לבר סמכא, כי נודע הוא בהפלגותיו וגוזמאותיו, דברי הבאי ונם דברים שלא היו מעולם אשר מלא בהם את ספרו, אך בפעם הזאת אמת ידבר בעל שה"ק בכל הפרטים. הבולה הכילה בקרבה מערכת גזירות (כמו שיאמר: „בולה אחרת עם י"ח קאפיטולי וכו' — שה"ק הוצאת ווארשא 1377, עמוד 159). הבולה נדפסת כמו שמציין גראֶטץ בהמאסף Bullorium magnum ובהביבליותיקה של ברטולוצצי III מדף 742 והלאה, וממקורי ישראל האחרים—מלבד שה"ק—לא הביא גראֶטץ רק את דברי ריה"כ בעמק הבכא—שנאמרו בדרך כלל. וראה זה מצאתי המקור שהביא גראֶטץ, רק בדבר שרפת התלמוד יספר בפרטי פרטים את כל תכן הבולה הנוראה הזאת — והוא המדקדק ר' עמנואל בר יקותיאל ביניווינטו בספר לוית חן, חבור כולל בלשון צחה וקצרה כל דרכי לשון הקדש, נדפס במנטובה תחת ממשלת גו"ליימו ג'ונזגה בח"מ המחבר בשנת אשגבהו (שי"ז) ובההקדמה דשם (שנזכרת היא בדרך העברה מאת גראֶטץ) ובהשיר שאחריו מפורטות כל הגזרות, ובאשר כי הספר הוא יקר המציאות מאד ולא נדפס רק פעם אחת, חשבתי לתועלת להביא דבריו בזה בההקדמה ובשיר־קינה, כי נותנים הם לנו ציור נאמן מתולדות הדור והלך רוח בני ישראל שבאיטליה, התושבים מכבר והאנוסים שבאו לגור שם, וגם תכונת הגזירות של האפיפיור הקנאי, ואלה דבריו (בהקדמה): לא נשרף התלמוד אלא בזדון המלעיגים עליו ורבים מעמי הארץ מתיהדים . . . דבות כוזבות וכוונות פילוסופים אשר הרחיבו פה על בעלי התלמוד וכו' — . . . . אני הגבר ראה עני, שרפת התלמוד, קרעתי את מעילי ואבכה במר נפשי, עוד אפפו עלינו רעות . . . כלי גולה עשיתי לי ואשא משלי בשיר קינה מבעי לי *):

עֲרֵמַת כָּל תְּלָאוֹתַי יְגוֹנוֹתַי וְאַנְחוֹתַי;
עֲכרוּנִי, הֱמָמוּנִי וּבָא רָקָב בַּעֲצָמַי.

. . . .

*) השיר נדפס באותיות רש"י בלי נקודות ואנכי נקדתיו. משקלו: יתד ושתי תנועות בדלת ובסוגר. מן השיר הבאתי בזה רק את הדברים הנוגעים לעניננו, והנני להוציא מדברי המקונן את פרטי הגזרות בדברי ההערות על השיר:

„והיו בגזירות האלה ענפים וסעיפים שקרובים היהודים להכשל בהם, ואפילו בקלה שבהם היה קנס אבידת הגוף והממון" — ובאמת נראה, כי פאוילוס הרביעי היה לעינים לכל מחוקקי חקים מעיקים ומציקים לבני ישראל מני אז ועד הנה, לסגור בפניהם דרכי החיים ולשוך דרכם בסירים — לאמר: נתנו מקום לדורשי רשומות להוציא מהחוקים האלה „ענפים וסעיפים" וסעיפי סעיפים עד אשר נבצרה

בְּכָל עַמּוֹ וְאַרְצוֹתָיו   בְּנֵס וָקֶצֶף כְּרְזוֹתָיו 1) ;
בְּחַיִל קָרְאוּ מָלְאוּ :   עֲשׂוּ חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו .

כְּמוֹ עוֹפוֹת מְצֻיָּנוֹת   יְרַקְרַק שְׂאֵת בָּנוֹת
כְּכַף בֶּגֶד כְּמוֹ זֶרֶת   וְאִישׁ כֹּבְעוֹ בְּכָל פִּנּוֹת 2) .

אֱמוּנוֹת עָרְכוּ לָהֶם   כְּנֵסִיּוֹתָם וּבָתֵּיהֶם 3)
אֲשֶׁר בָּנוּ כְּמוֹ נָמִים   בְּיַד זָרִים נְתוּנִים הֵם .

מְגוּרוֹתָם בְּאַשְׁפַּתּוֹת   וּבֶחֳרָבוֹת וּבַבִּתּוֹת 4)
מְאוּסִים רוֹפְאִים לָהֶם   כְּמֵי מָרָה אֲוִי לִשְׁתּוֹת 5) .

1) כרוזי האפיפיור פאולוים הרביעי .
2) הגזרה כי הנשים תלבשנה וילון ירוק (ירקרק שאת בנות) והאנשים גם כ"ף בגד „ובכל פנות" שעורו גם בצאתם בדרך כמבואר כפנים .
3) לשלשת המלות הראשונות אין כל הבנה, אבל מכלל הדברים תצא הכוונה שהיא גזרת סגירת בתי כנסיות ובתי מדרשות .
4) גזרת הגיטו — המקום המוקצה בעיר — מקום אשפתות וחרבות .
5) הגזרה שרופאי ישראל לא ירפאו חולי אומות העולם ולא יתנו להם לשתות סמי רפואה .

מאלה שבשבילם טרחו המחוקקים האלה את הטרחה הגדולה הזאת, לצאת ידי כל החששות האלה, ובכן דשים הם בעקבם את הענפים והסעיפים, ההולכים וגדלים ומתרבים, והחומרות והסייגים המתחדשים תמיד בכל יום, ועל ידי זה מושכים עליהם תלונות המחוקקים האלה ותלמידיהם לאמר: ערומים הם היהודים ויודעים ללכת סחור סחור להחקים המגבילים ולמצוא צדדי היתר בכל האסורים, והדברים עתיקים. כמראה הזה הננו רואים בהחקים הקשים שהוציא פאוילוס הרביעי או הטיאטוני— כאשר יקראֵהו רבי יוסף הכהן.

באכזריות נוראה ומדת דין קשה מאד הוציא האפיפיור הקנאי את גזרותיו לפעולת ידים ולא חדל לרדוף את התלמוד

רְשׁוּת תַּרְבִּית שְׁנַיִם עָשָׂר 6) סְחַר מָזוֹן וּבָר — חָפֵר 7)
רַאֲיוֹתָם — לְשׁוֹן לַעַז 8) וּכְנָוֹת שַׂר וְטִפְסָר סָר 9).

יְנִיקָתָם וְשֵׁרוּתֵיהֶם 10) צְחוֹק מִשְׁתֶּה — אֲסוּרִים הֵם 11)
יְבֹאֵהוּ כַּצָּר נָהָה לְלֹא יִשְׁבֹּת בְּחַגֵּיהֶם 12).

קְרוֹבִים נַעֲשׂוּ נָכְרִים 13) וְרַבִּים הָלְכוּ גֵּרִים 14);
קְצָתָם עָבְרוּ יַמִּים וְכִצְבָאִים עֲלֵי הָרִים.

6) הגזרה שלא לקחת רבית יותר מי"ב למאה.
7) גזרה שלא נזכרה גם בשה"ק שלא לסחור בתבואה ובדברי אכל נפש.
8) להנהיג את הפנקסים וכמו כן כל שטרי קנין וראיה בלשון איטלקית.
9) שלא לתת ליהודי משמרת במדינה.
10) שלא להחזיק מניקות ושפחות מבני הנוצרים.
11) שלא לשחוק ולהתרועע עם הנוצרים.
12) לענוש קשה את היהודים אשר לא ישבתו בימי חגיהם של הקתולים.
13) האנוסים שכבר התיהדו נאלצו לשוב להתורה הקתולית.
14) רבים מהם נמלטו להלומברדיאה ומקצתם לתוגרמה.

ולבער אחריו עד תומו בכל מדינות ממשלתו. אז נסו יהודים רבים לנום מרומא למצוא מפלט בממלכות, אשר שמה קבלו את

וְצָרוֹת הַסְּפָרָדִים גְּדִיבֵי־עָם וְנֶחֱמָדִים;
וְעִנּוּיָם הֲלֹא נוֹדָע שְׂרָפִים עוֹמְדִים עֲדִים 15).

תְּמוֹל בֹּאָם בְּתִפְאַרְתָּם בְּרוֹב עָשְׁרָם בְּמִשְׁמַרְתָּם.
תְּלָאוּם שָׁם וְנִשְׂרָפוּ וְלֹא נוֹדַע מְקוֹם שִׁבְתָּם.

יְחִידִים טַף וְנָשִׁים נְטוּשִׁים חָלְצוּ חוּשִׁים;
יְבָרֵךְ צוּר שֶׁהִצִּילָם בְּלִי סוּסִים וּפָרָשִׁים......

15) אלה עשרים וארבעה הקדושים מאנקונה, וכל יתר הדברים בהקינה הם המעשים שנספר להלן במקום הזה.

גם ממכתבם של בני קהלת ישראל בעיר קורה (Core) בקומפניי״א מקובץ המכתב לקורות ישראל באיטליה אשר בידי חכם תולדתנו הפרופ׳ קויפמאנן נראה כי היתה הבולה הזאת מערכת גזרות וגדרים. כי כה נאמר שם: „הצרות מגדל סדרי הבולה קשה ועצומה עם דתי הנמוסים שיסדר עלינו פיאו החמישי וכו׳״. ואחרי כתבי זאת מצאתי עזר וסעד לדברי וגם דברי חפץ אחרים יקרים מאד במאמרו של החכם הנ״ל שלא ראיתיו עד הנה ושמו „הצלת היהודים ברומא״ (Délivrence de juifs de Rome: Revue des études T. IV № 7. p. 88 ff.) ושם יביא החכם הזה וידיעות נכבדות מאד ממעשי האפיפיורים מרצילו ופגילום הוא קאראפה דנפולי ע״ר הבולי שגזר על היהודים במלכותו עם י״ח קאפיטולי. —

הידיעות האלה נמצאו כתובות על גליון ספר שלשלת הקבלה שנדפס בשנת שמ״ה והספר נמצא בידי ר׳ אברהם יוסף שלמה גראציאנו (אי״ש ג״ר) האבד במודינא ושם נמצאים פרטים רבים דרושים מאד לדעת דרכי האפיפיור פוילוס הרביעי ותכונת גזרותיו והפעולה שעשתה הידיעה, כי מת האפיפיור הזה, בשנת שי״ט, על כל קהלות ישראל, ומאשר כי רבו הדברים אשים להם מקום בסוף הספר בציון מיוחד, ועיין להלן בתולדות יוסף נקסוס.

היהודים ויתנו להם מנוח כמעט, אך „בהיותם בדרך יצאו אליהם אנשים בני בליעל ויתעללו בהם" א) ואת הנשארים ברומא עשק האפיפיור וירוצצם בלא חמלה. עוד מעט ויתאנה להם לאמר: היהודים מכרו את נכסיהם דלא ניידי כמצווה עליהם, כי אם לפנים — ולאחוז את העינים מצאו להם נוצרים שלקחו מהם את נכסיהם ויקבלו מהם שטרי מכירה ואת היהודים האלה הושיב בבית הסהר. עוד מעט ויצו הטיאטונו „הצורר הזה ויעבירו קול ברומא לאמר: כל איש עברי אשר לא יועיל אל הכלל (ואיך יכלו להיות מועילים אל הכלל אחרי שלא היה להם עוד משפט־האדם באשר הוא אדם?) יצא מתוך העיר ואם המצא ימצא מיום פלוני והלאה יומת" ב). — גם מהדברים האלה [בקשת תועלת הכלל] הננו למדים, כי שפה אחת ודברים אחדים להאפיפיור הזה לפני שלש מאות וחמשים שנה „והאנטי־שמים" בדורות האחרונים. והיהודים לא ידעו את הפנים אשר יתנו להדברים הסתומים האלה: „אשר לא יועיל אל הכלל", על כן באו ראשי קהלת ישראל ברומא לפני כבוד קדושתו לשאלו פשר דבר, ויענה להם כדברי פרעה בשעתו: „דעו אתם וכעבור המועד ואדעה את אשר אעשה לכם" ג). וכפרעה בשעתו העביד גם הוא את בני ישראל בחמר ובלבנים כמו שיספר בן הדור ההוא שהיה כמעט עד ראיה לאמר: „ויחזקו את חומות רומא בימים ההם ויעבידם בפרך סביב החומות ויוכו בני ישראל" ד). ותהי זאת הנקל להקנאי ההולל הזה לערוץ ולרוצץ את היהודים האמללים האלה ולסגרם בהגיטו, כי גם בתקוף אותו רוח רעה קרא אל בן אחיו באישון לילה ויצו עליו לאמר: „לך שרוף את כל בתי היהודים (בהגיטו) באש, ובן אחיו כבר יצא לדרכו, אם גם בלא חמדה, לעשות

א) הנ"ל. עמק הבכא עמוד 118.
ב) שה"ק.
ג) עמק הבכא לריה"כ 116 הוצאת לעטטערים.
ד) שם.

רצון הקנאי שואף דם ורצח, ויפגע בהחשמן [אלכסנדר פרניזה (Alexandr Farnese), אשר כבר ידענוהו, כי כמה פעמים עמד לימין היהודים] ויאמר אליו: „כלה ונחרצה מאת דודי „להשמיד את כל היהודים, והנה לשרוף את בתיהם שלחני. „ויאמר לו: השמר לך מעשות הרעה הגדולה הזאת ומחר ונדע „מה יהיו חלומותיו. ויהי ממחרת ועבדי פאולו הבהילוהו להביאהו „שנית ויאמר אליו: העשית את הדבר אשר צויתיך? ויאמר: לא. „אדוני, ויאמר פאולו הנמהר: לא תעשה מאומה אך מהר שלח „ספרים ביד הרצים לאנקונה וכו׳..."[א]).

הרבינו לספר גזירות רבות ואכזריות של האפיפיור המשוגע ואיש הרוח — כאשר כן שמו וזכרו בספרי תולדות ישראל ואדם[ב]) — גזירות הנוגעות לכלל ישראל ולא לאנוסי ספרד ולוויתניה בפרט. אך עוד מעט ונראה את היד הקשה אשר פגעה בהאמללים שבאמללי עם ישראל, בהאנוסים־הפליטים, והתוצאות הרעות והנוראות מן המעשים האלה אל גורל האנוסים, אשר עוד נשארו בארצות אויב. — כי ביתר שאת ויתר עז מרדיפתו את היהודים רדף פאוילום הרביעי את האנוסים, אשר מצאו מקום מפלט למו במדינות ממשלת „הבמה" בימי חמשים שנה, כל ימי כהונת האפיפיורים מליאו העשירי עד יוליום השלישי. רבים מאנוסי פורטוגליה, אשר בשנות רנ"ז־רנ"ח נסחבו בשערות ראשיהם אל אגן הטבילה נמלטו לארץ ממשלת הכהונה הגדולה שברומא להעיר אנקונה (Ancona), העיר הקדמוניה היושבת על מבואות לשון ים

א) כל הדברים בסימני ההסגר הם מלשונו של ר׳ יוסף הכהן בהנ"ל 117—119.

ב) שם האפיפיור הזה הוא לדראון בכל ספרי התולדה, ואף הקתוליים במשמע, ורויצם קורא הדורות לבני עמנו ר׳ יוסף הכהן יספר„: גם בספרי „הגוים שלח הטיאטינו הרע הזה את ידו... וישרפו ספרים רבים... ויהי „דברו נבאש בעיני כל העמים וגם את ספרי החכמות בער מן הארץ ואת „משנה התורה והנביאים והכתובים אשר העתיקו בלשון איטלקי..."

אַדריאָה, ואשר האפיפיור הנאור קלימנס השביעי כבש אותה ויספחה אל מדינות ממשלתו (1532); והוא— קלימינס — נתן דברו וכתב־דת מטעם הכהונה הגדולה, כי הרשות ביד כל היהודים האנוסים להֵאָחז בהעיר הזאת, לשוב ליהדותם ולעבוד את אלהיהם באין מפריע ומכלים דבר. וכאשר שמה האינקוויזיציה את משטרה בפורטוגליה כאשר טבחה טבחה ותבעיר מדורותיה בספרד, רבו הנסים והנמלטים ארצה איטליה ויתישבו וגם התנחלו והתאחזו בקרקעות בנסיכיות פירראַרה, טוסקאנה וביחוד בהעיר אנקונה אשר בארץ ממשלת האפיפיור, כי בטחו האנוסים במאמרו של הכהן הגדול להקתולים, אשר עליו יֵאָמֵר, כי ממלא הוא מקום מחוקק הדת הנוצרים על הארץ. אך להקנאי פוילוס הרביעי כאין נחשבו כל הבטחה וכל דברי ברית שכרתו האפיפיורים שלפניו, אם ראה במעשיהם איזו סתירה לאמונה, כפי דעתו המשובשת. דברו היה כי חטא פלילי הוא אם שומר חומת האמונה הקתולית יתן לאנשים שהזו עליהם מים קדושים ונטבלו לשם קדושת דתו, אם גם באונס ובחרב חדה המונחת על צואריהם, להחזיק במנהגי ישראל ולקיים מצות הדת. חטאה כזאת כבדה מנשוא, על כן נתן פקודה נסתרה להתנפל לפתע פתאום על האנוסים יוצאי ספרד ופורטוגליה, אשר התאחזו באנקונה ומספרם עלה לכמה מאות נפשות, להביאם בבתי כלאים של האינקוויזיציה, לחקרם ולבדקם אם לא פגה אמונתם הקתולית ולְעַקֵל (סעקוועסטירען) נכסיהם דלא ניידי עד שיוָדע הדבר, כי לא חזרו לסורם (אלול שט"ו= אויגוסט 1555). כהלומי רעם היו האנוסים הפליטים, אשר זה כחמשים שנה נמלטו מתוך ההפכה ויֵאָחזו במדינות ממשלת „הבמה", ויהיו בטוחים כי לא תבואם רעה, ויגדלו בניהם בהיהדות. ויהיו ליהודים נאמנים נושאים אותות דתם בראש גלי, והנה פתאם באה רעתם וינוסו מן הפחת—פורטוגליא—אל הפח. ולא לבד על האנוסים שבקשו מפלט להם בארצות ממשלת „הבמה" יצאה הגזירה, כי אם גם על אלה הבאים מתורכיה לסחור את איטליה והמה אורחי ממלכה אחרת גדולה ותקיפה,

גם עליהם עברה חמת האפיפיור ההולל — וישימו גם אותם בבור האינקוויזיציה ועל סחורתם ומערבם בחוף אנקונה הושם משמר מטעם האפיפיור [א]. בדבר הזה הרע הקנאי ההולל הזה לעצמו, כי הוביש את מעין הכנסותיו ממסחר החוף באותה העת אשר היה הכסף דרוש לו להעמיד חילו בקשרי מלחמה נגד ספרד.

אך מתי מספר מהאנוסים הצליחו להמלט מכף מלאכי מות שוטרי האינקוויזיציה הרומאית; והנמלטים נתקבלו כלם מהדוכוס גבידו באלדו אורבינו (Guido Ubaldo d'Urbino) ויושיבם בהעיר פיזארו (Pesaro), כי היה הדוכוס הזה בעת ההיא איש ריב ומדון להאפיפיור ויאמר למשוך אליו את שפע המסחר באניות מוציאות ומביאות סחורות שונות מארצות המזרח, כי גם התחברות המסחר בין מזרח למערב נתגדלה ונתחזקה אז בין תורכיה ואיטליה לרגלי האנוסים. גם הדוכס הירקוליוס השני (Ercole II) נשיא פֿירארה פתח את ארצו לפני גולי ספרד ופורטוגליה, ויתן להם מקלט בכל מקומות מלכותו ויקרא להם להאָחז בארצו (בחדש דיצימבר 1555). בין הגולים לפיזארו נמצא אנוס אחד מופלא בעמו ומצוין בחכמתו גם בסוד חכמי העמים בימים ההם. שם האיש המופלא הזה הוא: אַמַאַטוּס (חביב) לוזיטאנוס, בן פורטוגליה המהולל ברופאי זמנו. בהאיש הזה נחזה פרצוף פני בחירי הספרדים האנוסים, אשר בכל חכמתם ודעתם אז את העולם, ובכל היות לדתם והורתם בנצריות היה זכר דת ישראל די להם לרומם רוחם ולהאדיר אמונתם לעמם צור מחצבם. הוא נולד בשנת רע"א [ב], ארבע עשרה שנה אחרי הגרוש מפורטוגליה. בהיותו

א) כדברי ריה"כ בעמק הבכא: „וגם על האנוסים הבאים מתוגרמה ,יפה קו ויתגם בבית הסהר ובכל קנינם שלח ידו בעת ההיא" (עמה"ב עמוד 117 הוצאת לעטטעריס). ע"ד המקורים הראשונים להמעשים הנוראים שיבוא להלן, וכן ע"ד מאמריו הגדולים של החכם קויפמאנן וכהבירזאיה שבוביא· הוא והחכמים האחרים בהנושא הזה עיי' בההערה הכללית להלן.

ב) שנת הולדת אמטוס לוזיטאנוס יצא מהערהו בספרו Centurio etc. בסופו כי שם אמר שהוא בן מ"ב שנים והדברים נאמרו בשנת

בנצרותו היה נקרא בשם יוחנן רודריגו די קסטילוברנקו (Joao Rodrigo de Castelbranco) וילמוד חכמת הרפואה בסלמנקה אשר בספרד; אחרי כן היה לרופא חולים בלישבונא, וכנראה נתכה גם עליו חמת האינקוויזיציה, כאשר נוסדה אז בפורטוגליה על ידי המלך יוהאן השלישי ונודעו מצפוניו, כי לבו נאמן לאמונת אבותיו, ויצלח להמלט משם ויבא לאנטווערפען אשר בפלנדריה, ואחרי שנים אחדות נמצאהו בפירארה וברומא, וישב להשתקע באנקונה (לערך ש"ט). שם התגייר הוא ובני ביתו ויהי ליהודי בפרהסיא ויקרא בשם חביב ויתרגמהו לרומית—אמאטוס א). ואף כי נודע הדבר, שהנוצרי האנוס הזה היה עתה ליהודי לא נמנע האפיפיור יוליוס השלישי משאול בעצתו, וגם ציר פורטוגליה בן מלכי פורטוגליה ואנגליה הנשיא אלפונזו מלנקסטר משכהו חסד וישב בהיכלו מדי בואו לרומא מאנקונה, ואחד מספרי אמאטוס מקדש לשם השר הזה. עוד מעט ושם הרופא היהודי יצא לתהלה ברוב ארצות אירופה, כי היה רופא נאמן לחובתו הקדושה, חובת פקוח נפשות, והצטיין בתכונות יקרות מאד להרופא: חכמה, תומת לב, זהירות וסבלנות במדה מרובה, רופא חכם, אשר אף כי עוד אחז בשיטת גלינוס ודרכי הרפואה שלו שכבר עברו ובטלו מן העולם, אך הצטין מכל בני אומנתו, כי היה לבו פתוח גם אל הלמודים החדשים; וגם הוא בעצמו המציא חדשות בהחכמה הזאת. הוא לא דמה לרופאי אליל בני דורו, אשר המציאו להם תרופה אחת והיא היתה להם לתרופה כללית ותחבולה אחת נגד כל המחלות, כי אֲמאטוס חקר ודרש טבע המחלות ותולדותיהן ותוצאותיהן. — אֲמאטוס ראה

1553 ואם כן נולד בשנת 1511=רע"א. ועיי' בתשובת מהרשד"ם בחושן משפט סי' ה' נזכר בשם הר"ר חביב אמטו.

א) על פי גרֶאטץ, קאיזערלינג וכרמולי. דברי החכם רשי"פ בכנ"י אינם מדוקדקים, כי יאמר: „והוא לא שעה לקול הקורא אליו (מלך פולין וממשלת ראגוזה) ויבחר ללכת סאלוניקו והתיהד שם ונקרא בשם חביב" ובאמת לא בסאלוניקו התיהד, כי אם באנקונה וכבר בהיותו רופא נפש האפיפיור

את כהונתו במקדש האנושית, כעבודת הכהן הגדול, עבודת הקדש, הדורשת ממנו לְיַחֵד כל כחותיו ועמלו אך להכלית אחת — להאריך ימי האדם על האדמה. בספר אחר ישבע בשם המיוחד, ויעיד על עצמו בורא ארץ ושמים, כי מעודו שם כל מעינו לגהות מזור ולהמציא תרופה לנגועי בני האדם, לא הפלה בין בני עם ועם ובין בני אמונה ואמונה, הוא רפא חולי ישראל וחולי נוצרים ומחמרים, כמרים וכומרות, רוזנים ונסיכים ובני דלת עם הארץ ולכלם מדד במדה אחת, מבלי לבכר איש על פני רעהו. לא קבל מתנות מעודו וירפא עניים בחנם. ספרים רבים כתב החכם המופלא הזה ומצא מציאה נפלאה במרוצת־תקופת הדם בעורקי האדם. הגדול שבחבוריו אשר כתב הוא הספר „Centurio", בו יפרט טבע מ א ה מיני מחלות, קורותיהן ודרכי רפואתן. ביחוד יחקור על דבר מוצא המחלות וסבתן. ספריו הגדולים בלשון רומית [א] היו זמן רב למאירי עיני רופאי הזמן ונדפסו במהדורות רבות באיטליה, צרפת וגרמניה וגם בספרד. גם לא תקע עצמו לחכמת הרפואה לבדה, ויתרגם לספרדית את דברי ימי רומא מאת החכם עאוטרופ (Eutrop). מלך פולין והסינאַט ברגוזה קראוהו לשכון כבוד בארצם, אך, כאשר נספר להלן, לא שעה אל קול הקורא אותו, כי בחלה נפשו לשבת אל עקרבים, לראות דמעות העשוקים בארצות אירופה, ויצא לשבת בסלוניקו, כאשר נספר עוד בהמשך הדברים.

גם האיש המעולה הזה תפארת חכמי דורו נאנס להמלט מחמת האפיפיור הקנא והנוקם ויברח מאנקונה לפיזארו, ולא ידע

וציר פורטוגליה ברומא, כבר התנהג ביהדות בפרהסיא. עיין בהמקורים הנ"ל.

א) מפורסים אצל כרמולי בספרו L'histoire de Medecins juifs anciens et modernes. Bruxselles 1844.

הספר צינטוריה (המאות) הוא בעל שבעה חלקים ובכל חלק מאה נסיונות ובהינות שעשה ברפואת החולים — דרכו הוא להזכיר שמות האנשים שרפא אותם ואגב אורחו יספר על ארותם דברי חפץ לחוקרי התולדה — ועל כן חקרו ודרשו החכמים יודעי בינה לעתים בישראל בספריו ויוציאו מהם הלכות גדולות ונכבדות.

מנוח לנפשו עדי הרחיק כמטחוי קשת מארצות ממשלת הצלב באירופה המערבית והתיכונה וירד להשתקע בתורכיה. עד כה ועד כה ומאורע איום ונורא הרעיש לב כל יהודי ארצות המערב והמזרח. עד הנה אמנם רבו חללי ישראל בשם האמונה, אך אבות הכנסיה הקתולית בעצמם לא שלחו ידם ברצח לשם הדת וגם כהו במלכי ארץ אשר גרשו את ישראל מארצותיהם ויענום ויעשקום. — להאפיפיור המשוגע והקנאי פאוילום הרביעי נצפנו הגבורות האלה. יותר ממאה אנוסים השלכו בבור האינקוויזיציה [א] ותבא בברזל נפשם עדי יצא משפטם לאמר: כל אלה אשר יחזרו בתשובה שלמה, ישובו ויקבלו את התורה הקתולית ויכפרו

א) המאורע הנורא הזה — משפט האמונה — אוטו־דה־פה (Auto da fé) שעשה אבי הכנסיה הקתולית פוילוס הרביעי לאנוסי פורטוגליה באנקונה, הוא אחד מן המעשים שהרעישו לב כל באי העולם ויקנה מקומו בספר התולדה לחרפת עולם להכנסיה הקתולית. והנה בשנת 1876 קם כהן קנוניקוס ציזר גריבלדי באיטליה וידפיס מחברת בשם Un asserto autodate sotto לאמר: משפט־אמונה שמיחסים בשקר להאפיפיור פוילום הרביעי (Paolo IV) ויכחיש את כל המעשה ויאמר: לא היו דברים מעולם. על הדברים האלה יצא החכם בעל בינה לעתים בישראל הפרופ׳ קויפמאנן במאמרים רבים בכתב העתי ההשקפה לחכמת ישראל (Revue des Etudes etc.) כמו המאמר: הקדושים מאנקונה (Les martyres d'Ancone) בההשקפה חלק י״א מעמוד 149 ולהלן ששם יביא גם ספרו של האיטלקי פירוזו (Feroso) בספרו Gli Ebrei porthogesi (היהודים הפורטוגיזים באנקונא הנשפטים guistiziani in Ancona sotto Paolo בימי כהונת פאוילוס הרביעי). החכם קויפמאנן מביא דברים מדברי המחבר הנ״ל ומכתבי הרשות אחרים, שכבר השתמש בו החכם האיטלקי הפרופיססור ציארוואריני, בדבר כנסת ישראל באנקונה, ושלשה עדים מקיימים מעשה שרפת היהודים, וכמו כן מכתבי הקרדינאל מיכל גהיליערי המדבר ע״ד היהודים הנשרפים. בסוף המאמר הנ״ל תמצא תפלת ההשכבה או הקינה שחבר הגאון ר׳ יעקב על הקדושים, ועד היום קוראים את תפלת ההשכבה הזאת בכל שנה ושנה ביום המאורע בבית הכנסת שבאנקונה. התפלה נמצאה בס׳ שלטי הגבורים להר״י מפינו. — הדברים האלה וכן המאורעים האחוזים בעקבותיהם — נקמת הספרדים בקונסטנטינופול ותתם לחרם את ערי ארץ ממשלת הבמה ואנקונה בכללן לבל יסחרו שם היהודים, והמחלוקת שצמחה מזה בין דון יוסף נשיא ואחדים מרבני קונסטנטינופול, הגרוש מפיזארו ועוד

בהמינות היהדות בפיכבי יצאו לחפשי, אך לא ישבו עוד באיטליה במדינות „ממשלת הבמה״, כי אם אל האי מאלטא אשר על ים התיכון יובאו ושם יהיו, וגם יֵחָשבו לאנשים נשללים מכבוד וכל מעלות החברה. ששים אנוסים נאותו לכזב בפיהם ושפתם, לדבר דבר ולא רוחם, אך עשרים וארבעה וביניהם גם אשה זקנה אחת ושמה דונה מארה או „מיורה״ נתלו (לאות בזיון) ונשרפו . . . באמץ לב ורוח, בדעת נפש טהורה ורצון כביר ואדיר קדשו אדירי־אמונה אלה את השם המיוחד בימי חדש אייר לשנת שי״ו א). — להשמועה הרעה הזאת קמה תאניה ואניה בכל תפוצות בני ישראל יוצאי ספרד, ותגדל החרדה בכל מקומות פזוריהם באירופה, ויקונן אז הגאון ר׳ יעקב מפאנו את קינתו לזכר נשמת הקדושים האלה, קינה נאמרה בשפה פשוטה, אך יוצאת מקירות הלב וקורעת הלב, ומבין כל שיטה ושיטה נראה נחלי דמעות שוטפים וזולגים מעיני האומללים האלה. ותהי לחק לכנסת ישראל באנקונה לקרוא הקינה הזאת מדי שנה בשנה במשך כמה שנים. מעשה רצח ועול כזה, בגזל משפט לא לבד איש ואיש, כי אם גם משפט עם ועם, כי רדף באף וחמה גם את היהודים הספרדים נתיני ממלכת תוגרמה — והמבעיר את הבערה היה אבי הכנסיה הקתולית בכבודו ובעצמו; ואחרי המעשה הנורא הזה מה היתה תקות כל בני ישראל היושבים בהארצות אשר מלכיהם המה משעבדים בשעבור הנפש

דברים רבים ונכבדים עם בירורי המקורים כלם כתובים בידי החכם הנ״ל במאמרו לתולדות ישראל באיטליה (Contributions a l'histoire des juifs en Italie) חלק כ׳ מעמוד 47 ולהלן ועוד יותר מזה במאמרו Les marranes de Pesare (שם חלק XX מעמוד 61 ולהלן ומאשר כי רבו מאד הדברים ונכבדו גם עצם הכתבים העתיקים, קשה עלי להביא אף חלק מכל החמר הרב הנכבד בשולי הגליון על כן הקציתי להם מקום מיוחד בציון ת׳ בסוף הספר.

א) אלה הם שמות הקדושים האלה:

א) ר׳ יוסף אוהב; ב) ר׳ שמעון בן מנחם ואצל הר״י מפאנו בשלטי הגבורים — ר׳ שמעון הקדוש; ג) ר׳ יוסף פאפו; ד) ר׳ אברהם הכהן; ה) ר׳ שלמה אבוזיתייא (מהרי״פ גורס

להכהן הגדול הזה ? — הלומי רעם ומוכים בתמהון היו ביותר הספרדים יושבי תוגרמה, ואליהם נמלטו רבים מאלה שהיו אנוסים להתכחש לאמונתם ויובילום להאי מאלטא ובדרך ברחו מעל האניה, כאשר יספר בעל שלשלת הקבלה, „כי „שלחום אל הגליאו (גאלעריע=אניה) לולי ה׳ שהיה להם ובדרך „שהלכו להביאם אל הגאליאו ברחו וימלטו״. יהודי ספרד בתוגרמה חשבו מחשבות נקם מהאפּיפיור ההולל ושואף לדמי כופרים ויהודים. המסחר אשר על פי מסבות התולדה היה טבע מיוחד וקבוע להשבט הישראלי נתן להם מקום לנקום נקמתם מהאפיפיור הזה היושב על כסא קדשו של פטרום. עפ״י רוח האחרות

ייחייא ובעל שה״ק ק׳ ייחיא) ; ו) ר׳ יוסף וורדאי (עפ״י מהרי״פ) או ורדא (עפ״י שה״ק) ; ז) ר׳ יצחק נחמיאש; ח) ר׳ יעקב מוסו Moço (מהרי״פ — מאצו, אצל חזן: מוססו ובשה״ק: מאצו) ; ט) ר׳ יעקב כהן ; י) ר׳ משה פאצו (מהרי״פ ושה״ק) או פאגיינסים לאיש (עפ״י חזן) ; יא) ר׳ שלמה אגו־ווירין (שה״ק) או אבוואריש (חזן) או אבואדים כהדס *) (מהרי״פ) ; יב) ר׳ אברהם צירוליה. יג) ר׳ אברהם לובו או לוכו (עפ״י חזן) ולוריא (אצל פירווז) ; יד) ר׳ דוד צדיקארו ; טו) ר׳ שמואל גסקון (שה״ק) או גוואסון (מהרי״פ) או גאקנן (עפ״י חזן) ; טז) ר׳ יעקב מונטאלבן או מונטאל בנו ; יז) ר׳ יוסף מלכו ; יח) ר׳ יוסף ברצילון (עפ״י פירווז : ברזילי) ; יט) ר׳ שלמה פינטו ; כ) ר׳ אברהם דספנייה או מספאנייה ; כא) ר׳ דוד ראובן ; כב) ר׳ אברהם פאלקון או פלקין ; כג) ר׳ דוד נמש ; והזקנה דונה מאורה או מיורה.

בחתימת תפלת־הקינה הזאת נמצאים החרוזים האלה המעידים על שנת המעשה :

קינה היא ותהי לקינה
נאם השפל צעיר יעקב
יע״ו (צ״ל יצ״ו) מפאנו שי״ן יו״ד וז״ו שנים
פה פירארא גר ובשם יעקב
אלה הנשרפים ואל קנא
יבער על האח כל את יעקב .

*) ה״ח קויפמאנן מביא בשם מהרי״פ אגואדים כהדס ולי נראה שהמלה השניה איננה מן השם הפרטי אבל נסמכת היא להמלה האחרונה : כהדס כמש ; לאמר , נתיבש כמו ערבה כמושה .

הלאמית שנשבה או במחנה ישראל יוצאי ספרד יושבי ארצות תורכיה מצאו מקום להוציא מחשבתם לפעלה, ברוח האחדות הזאת, אשר בפגיעת אבר אחד יהיה כל הגוף הלאומי מרגיש הכאב, ויחיש לרוחתו לתשועתו, הנה נראה כמעט, כי יש כח ואון גם להירודה שבאומות, להשיב נקם ושלם להכהן הגדול אשר הוקם עַל על כל מלכי הממלכות הקתוליות בימים ההם. אולם למען דעת אל נכון גלגולי המאורעים ומסבותיהם עלינו להפסיק מעט בספור אסונות האנוסים האמללים במדינות „ממשלת הבמה" ולספר ר א ש י ת דברי המשפחה, אשר כוכב הזהיר בשמי תולדות כנסת ישראל הספרדית, המשפחה אשר היתה לבריח התיכון לחבר בני עמנו האנוסים שבמערב והיושבים כבר לבטח בארצות שלום — ארצות הקדם, היא משפחת מ י נ ד י ס י ה נ ש י א מגולי ספרד ופורטוגליה, אשר נעה ונדה מגוי אל גוי וממלכה לממלכה עדי מצאה לה מנוחה שלמה בקרית מלך תוגרמה.

* *

*

בימים הרעים ההם, כאשר אבד כל מנוס להאנוסים אשר שרדו מחצי־אי ה פ י ר י נ א י אל יתר ארצות הנוצרים, נראתה להם קרן־אורה בדמות אשה גדולה רבת החן והשכל, טובת הלב, כבירת רוח ואדירת הצדקה והנדיבות; — האשה תפארת הבנות, שקמה לאם בישראל, היא מרת (דונה) ח נ ה (גראציא) מ י נ ד י ס י ה (עיין למעלה), היתה לא לבד אשה יקרה ונדיבת לב, כי אם כוכב מזהיר באור יקרות בשמי האנושית, חזיון יקר ונעלה, כוכב העולה על שמי החברה האנושית אחת לאלף שנה, ברצון ההשגחה העליונה, להוכיח רעת, כי עוד לא כפו בני אדם שנבראו בצלם אלהים ובדמותו. שם ח נ ה האֵם בישראל חָרות הוא על לוחות ספר תולדות ישראל ולעד לעולם ינון שמה כימי האומה הישראלית על הארץ. בני דורה יזכירו את שמה בכבוד ואהבת בנים לאמם ומעשיה ופעולותיה

מעידים עליה, כי בכל דברי התהלות והתשבחות אלה לא נמצא אף שמץ גוזמא והפלגה. בהונה העצום היתה פועלת צדקות ומצמחת ישועות; ופזר נתנה לבני עמה להרים ולרומם רוחם, להשכילם ולהטיבם. ממשפחת נשיא יצאה וכנשיאה בישראל יראוה בני דורה וסופרי התולדה הישראלית עד היום. בחכמתה וצדקתה משלה כנשיאה ברוח מאות אלפים אחיה בני אמונתה, ותקם ותהי בדורה למופת בעמה כאסתר המלכה בשעתה. כל שמץ דופי לא דבק בה ובטהר לבה ורוממות נפשה, ובדרכיה ובהליכותיה היתה תמה וברה כעצם השמים לטהר.

האשה חנה נולדה בפורטוגליה (בשנת ר"ע—מתה לערך שנת שכ"ח) למשפחת אנוסים יוצאי ספרד הנודעה בשם בינבינישתו ותקרא בשם־נוצרי ביאַטריצו והנשא גם כן לאנוס הנקרא אז בשמו הנוצרי: פרנציְשקי מֵינדֵים—ובשם המשפחה העברי נשיא, המשפחה העתיקה והמיוחסת במשפחות יהודי ספרד. לפרנצישקו מינדים זה היה אח צעיר לימים ממנו ושמו דיוגו (Diogo) מינדים ולהם בן אחיהם שמת מכבר בפורטוגליה, הצעיר לימים והוא—בן אחיהם—כבר היה נודע אז לאיש־המעלה בהכמה תפארת אנשים וטוב טעם ודעת הליכות חורי הארץ, ושמו יוסף נשיא, או כמו שנקרא אז בנצרותו יוהאן מיקוויס (Joao Miques), ועוד אחד משאריהם ושמו בינבינישתה, כל בני המשפחה הזאת חִברו יחד בעסקיהם הגדולים אשר מוטות כנפיהם הגיעו עד קצות ארצות רבות. — מלכי אירופה האדירים: קארל החמישי קיסר אשכנז ומלך ספרד וכל הארצות בנותיה במזרח ומערב כדור הארץ, פֿראנץ הראשון מלך צרפת, היו לווים מבית־אוצר הכספים ומסחר השטרות של משפחת מינדים—נשיא. שני האחים מינדים נשאו להם שתי אחיות מבית בינבינישתו אשר הבכירה שבהן היא אשת החיל חנה גראציה, האשה הגדולה שנשאה דגל היהדות בימי דור אחד ועליה יסבו דברי ימי התקופה הזאת שאנו עומדים בה. האח הצעיר דיוגו ובן אחיהם המת — יוהאן מיקוועס עם אברהם בינבינישתי היו עומדים בראש

מחלקת הבאנק אשר יסדו להם באנטווערפען העיר אשר בפלנדריה (בלגיה) המדינה המשעבדת אז למלכות ספרד. ובני משפחת מינדים אשר בלישבונה ואנטווערפען, כרוב אחיהם הנרדפים, שמו סתר פניהם תחת מסוה הדת הנוצרית ועיניהם ולבבם היו אל דת אבותיהם תמיד, ובעש״ם הרב הפיקו נפשם לאחיהם בצרה, עניי האנוסים הממלטים נפשם מן הארץ המשכלת, מפורטוגליה, בהתכונן בה בית משפט הדמים האינקוויזיציה „והיו מסייעים בגופם ובממונם להחיות עם רב לזכות נפשם לצאת מתוך ההפכה״ א). על ידם קבלו מלאכי האפיפיור ואנשי פקודתם את הסכומים העצומים, לקנות לב השרים־הכהנים במערכות הכהונה הגדולה שברומא לטובת האנוסים ב). עוד בהיות ראש המשפחה פרנצישקו מינדים־נשיא בעל האשה חנה בלישבונה חשב מחשבות להמלט מארץ הדמים, אך עודנו עושה הנה והנה, לסדר עניני מסחרו ולהעתיק הונו וקנינו לארץ אחרת והנה הקדימתהו המות בשנת 1535 = רצ״ה, באותה השנה אשר בה התכונן משפט הדמים בהממלכה הזאת, ויעזוב אחריו את גראציא־חנה אשת נעוריו ובת יחידה יורשת רכושו ושמה ריינה או ריגינה (מלכה). ראתה האלמנה אשת החיל, כי צפויה היא וביתה אלי סכנה עצומה, ותמהר מעשיה ותעתיק גם היא ובתה ריינה את משכנה לאנטווערפען ותקרא שם בשם דונה ביאַטריציה די לונה. שם נשא גיסה את אחותה, ותלד לו בת אשר נקרא גם שמה גראציא הצעירה ושם פריץ מסחרם וגבר מאד ביתר שאת וביתר עז, ושלוחות נטישותיו עברו ארצות וממלכות, ויכוננו להם מחלקות הבאנקים בערי פלנדריה והשפלה (ניעדערלנדיה), ובצרפת וביחוד בעיר המסחר והרשת המעשה ליאון. בימי שכה״ם באנטווערפען העיר, שנמצאו בה אז אנוסי ספרד רבים מאד, היו בני מינדים־נשיא יוצאים ונכנסים

א) שו״ת נחלה ליהושע סימן י״ב.
ב) עיין למעלה סוף פרק רביעי.

בבתי בני מרום עם הארץ, כבודם היה גדול מאד גם במערכות המלוכה, והאביר היפה יוהאן מיקוועס, הנחמד ביפיו ותארו ולוקח נפשות בנעם מדברו וטוב טעמו היה אהוב ונחמד גם להנציבה בכל נידערלנדיה — מרים, המושלת מטעם אחיה הקיסר קארל החמישי, כמלכת הארץ, וגם היתה האשה הגדולה הזאת מלכת אונגריה לפני זה.

אך כל הכבוד והגדולה והאשר וההצלחה הנפלאה במסחרם ותשומת ידם לא הרגיעו לב הגבירה דונה גראציא ולא מצאה קורת רוח בשבתה בארצות אויבי עמה ודתה. לרוחה הטהורה ולבה התם הציקה מאד אדרת־האמונה, אשר התחפשה בה למען כחש ותבקש תחבולות לצאת לתוגרמה ולהכנס לדת ישראל בראש גלי. כנראה חפץ אז גם גיסה לשום קץ להמצב המעציב הזה, אך עוד לא הספיק לגשת אל המפעל הזה, להעתיק מושבו גם מפלנדריה והנה מת גם הוא (לערך שנת ש"ז). מות דיוגו מינדים־נשיא נתנה יד לממשלת ספרד בפלנדריה למצוא תנואות ועלילות לבית המסחר לבלוע את כל הונו וקנינו לגנזי המלכות. קארל החמישי, השואף לבצע מעשקות, וכסף רב היה דרוש לו למלחמותיו הרבות אשר עשה בכל קצות הארץ, נתן עיניו בעשר המשפחה הזאת. הממשלה מצאה לה תואנה לקחת את כל רכוש המשפחה לגנזי המלכות, באמרה, כי אחרי אשר נודע כי היה דיוגו מינדים המת באנטווערפען רק נוצרי למראת עינים ובסתר אהלו היה יהודי, הנה אחת דת מסתתרים כאלה, להחרים הונם וקנינם לאוצר המלכות. מלבד זה גם נודע הדבר, כי בני המשפחה הזאת הרבו תת שחד ומתת לקרושי האפיפיור לקנות לב הכהונה הרומאית לטובת האנוסים ולמנוע קביעות בית דין האמונה בפורטוגליה, למרות רצון קארל החמישי ופעולתו ותעצומותיו להקים בית המשפט הזה בפורטוגליה (עיין למעלה). למן העת אשר על ידי הירושה והכבוש באה ארץ פלנדריה והשפלה אשר בקרן צפונית מערבית שבאירופה התיכונה תחת ממשלת ספרד, נטעה שם ממשלת קארל החמישי את שנאת ישראל ופקודה אחר פקודה יצאה לגרש את היהודים המעטים, אשר נמצאו בגלילות אלה, ובאזהרה נמרצה הטילו

לחובה על כל האזרחים לגלות לפקידי המדינה את כל המקומות אשר יסתתרו בהם היהודים. כי למיום יסוד בית דין האמונה בפורטוגליה נתישבו משפחות רבים מבני האנוסים בפלנדריה ועָרי השפלה, באנטווערפען, בבריססעל וגונדיבה (באשכנזית Gent). ואף כי היו בני העם הנידרלנדי גם אז סבלנים ונוחים לבני אמונות אחרות, אך ישיבת האנוסים נתנה פחד בלבם, פן ימצא הקיסר קארל הקנאי בזה תואנה לקבוע את משפט הדמים גם בארצם והביא עליה רעה, על כן חרדו למהר ולהקים פקודתו, לבלי תת להאנוסים להשתקע בארצם מיראתם לבל תבא גם האינקוויזיציה בעקבותם.—הפקודה יצאה לשום משמר על ספרי החשבונות ואדרכתא (סעקוועסטר) על כל נכסי בית הבאנק והונו וקנינו. אך הגבירה חנה אשת החיל חגרה בעז מתניה ועל ידה עמדו בן אחי בעלה יוסף או יוהאן מיקוועס־נשיא, וקרובה אברהם בינבינישתו, ויתרו להסיר הרעה מעל ביתם. בעמל רב ובהוצאות גדולות, לשחד את השרים אשר במערכות הנציבה המושלת בארץ, עלתה בידם להתפשר עם ממשלת ספרד ויכפרו פניה בהלואת־כסף סך גדול על משך שתי שנים. כה היה להם מרגוע כמעט. אך עוד עברו שתי שנים ותשאר שם דונה גראציא עם בני ביתה ומשפחתה עדי שלמה הממשלה את חובותיה.

אחרי כל התלאה הזאת נראה כי בא רגע הַרְוָחָה ותור הדרור הגיע להמשפחה הזאת, ותקם דונה גראציא, היא ובתה, ואחותה האלמנה הצעירה ממנה ובת אחותה דונה גראציא הצעירה ותצאנה מאנטווערפען לבא לוויניציאה, ובן אחי בעלה מיקוועס החרוץ נשאר באנטווערפען לנצח על עסקי הבאנק ולסדר גמר העסקים שם, גם לעמוד על המשמר לבל תבלע ממשלת ספרד שנית את חילם בעוללה עליהם עלילות ברשע. ובאמת לא מגורת שוא היתה מגורתה, כי הממשלה הספרדית בפלנדריה בראותה כי כמעט קבלה דונה גראציא את כספה ותצא מן הארץ, ותדע, כי גם האשה הגדולה הזאת היא מבנות היהודים עם עברתה, והולכת היא מארצה לשוב אל עמה ואלהיה וַתִּנָּחֵם על השליכה טרף מפיה, ויצא שנית דבר מלכות לעשות

אדרכתא על נכסי משפחת מינדיס־נשיא בכל מקום שהם — אך היא עשתה בערמה, כי לא יצאה לפתע פתאם, ותפיץ בעם השמועה, כי בתה ריינה, אשר גדולי ספרד בני האפרתים בקשו קרבתה, יצאה ממנה עם קרובה יוהאן מיקוועס (דון יוסף) ולא תדע אנה הלכו, ותצא לחפשם בכל הארצות, ותרבה שחד ומַתת לכל שרי הממשלה וחכמתה עמדה לה עוד הפעם להציל משחת חייתה וחית משפחתה הגדולה ותבוא שלם, היא וכל אשר לה, לוויניציאה. — ויהי כאשר אמרה לשבת בשלום בוויניציאה והנה קפץ עליה רוגזה של אחותה הצעירה, והיא גם יבמתה אשת גיסה המת, ומביתה הקים עליה הזמן את הרעה. במות גיסה אחי בעלה, עשה אותה לאפוטרופסית אלמנתו ובתו היחידה גראציא השניה היפה בבנות, ותהי חנה אשת החיל המושלת על רכושה ורכוש בתה ריינה ועל עזבון גיסה הנפטר. כבוא הנשים לוויניציאה חפצה אחותה הצעירה ממנה לצאת מידי שעבוד האפוטרופסות של אחותה הבכירה, ותדרוש בחזקה למסור בידה לבדה את עזבון אישה. הגבירה חנה מינדיסיה לא יכלה למלא משאלות אחותה, כי זאת השניה היתה הַהֵפֶך מאחותה הבכירה, בארחות חייה ודרכיה ומחשבותיה, ובמדה זאת אשר חנה (גראציא) מינדיסיה היתה חכמה בעלת חשבון ותדע עת לכל חפץ, בקיאה בהוויות העולם ומבינה דעת את בני האדם רוחם ודעתם, היתה אחותה קלת־הדעת, נפחזה במעשיה והפכפכית, במלה אחת, אשה אשר אין ברוחה נכונה. אז עשתה אחותה מעשה נורא, תועבה ונאצה, כי הכתה את אחותה הבכירה בשוט לשון לפני הסינט בוויניציאה כי יהודית היא והיא מתעתדת להביא את כל רכוש משפחת נשיא לתוגרמה להתיהד שם; והיא—האחות הצעירה—הדילטורית, תאמר להשאר בהכנסיה הקתולית, וישם הסינט בוויניציאה משמר על רכוש המשפחה ואת דונה גראציא שמו בבית הסהר. יצר לב שרי וויניציאה עם הזקן (הדוזש Doge) ראש הכנסיה־האצילית (Oligarchie) הואת השיא אותם לקחת להם את ההון העצום הזה שנפל להם בהיסח הדעת, ויעמידו את דונה גראציא לדין לפניהם. — ואחותה הדילטורית הוסיפה הָרַע ותשלח לצרפת את אחד משונאי ישראל,

איש חמסים, לשום מִשְׁמָר גם על הון דונה גראציא ובני משפחתה בליאון ויתר ערי צרפת. השליח לדבר עבירה נהפך לקשת רמיה אל השולחת אותו וילשן גם אותה לפני מלכות צרפת, כי יהודית נסתרת גם היא, ותהיינה תוצאות הדילטוריא הזאת, כי שמה ממשלת צרפת משמר על כל מחלקות בית המסחר של משפחת מינדים וגם הודיע אז המלך היינריך השני בצרפת כי חושב הוא להפקיע את עצמו גם מידי חובת הלְוָאותיו שלוה מבית הבאנק הזה [א]). אז ראתה הדילטורית הבוגדה, כי בצאתה מתחת ידי אפוטרופסת אחותה הבכירה תצא גם היא נקיה מנכסיה, והשב ותבקש סליחת אחותה הטובה והצדקת—וחנה מינדיסיה אשת החיל לא התרפתה ביום צרה, ותרבה לעבוד היא ובן אחי בעלה המיועד להיות חתנה יוהאן מיקוועס וקרובה אברהם בינביני‌שתו (אגוסטין אינריקיש) ותחגור בעז מתניה בגופה ומאדה ותצלח בידה להמליט טרף מפי השואפים לבצע מעשקות. בצר להמשפחה הזאת פנתה היא, או יוהאן מיקוועס המיועד להיות חתנה, אל הסולטאן סוליימאַן וידעו למצוא מסלות בלבבו ויעתר להם לעמוד לימינם ולהציל עשוקים מידי עושקיהם. על ידי רופא הסולטאן ר׳ משה המון אשר היה תקיף מאד בחצר המלך ואהוב ויקר להסולטאן, כאשר כבר דברנו עליו ברחבה (למעלה בפרק שני ושלישי), היה דבר בני המשפחה אל האדיר שבמלכי ארץ בימים ההם לאמר: „אנחנו בכספנו במסחרנו ותשומת ידינו נכונים לבוא ארצה תוגרמה, לרומם בה קרן המסחר

א) הדברים האלה יוצאים לא לבד מן המקורים הלועזיים שהשתמשו בהם לעווי וגראֶטין והעיקר שבהם הוא ספר הצרפתי de Charriere בספרו הנקרא בשם Negociations de la France dans le Levant II, אך גם משו״ת מהר״י קארו (באבקת רוכל פ׳ פ״א) וחברו הרב המַבִּיט בענין טענות התביעות וספור דברי התובעים וקורותיהם, ומוסבים שמות התובעים והנתבעים לראובן ושמעון — (וביתר שו״ת העת ההיא בנחלה ליהושע ומהר״י בן לב ואחרים מוסבים שמות שתי האחיות רחל ולאה), באופן שכל הדברים ברורים והמקורים השונים מאמתים זה את זה ומשלימין את הידיעות.

וחרשת המעשה, והנה נודע הדבר למלכי אירופה הנוצרים והמה אומרים למנוע אותנו מחפצנו וישימו משמר על רכושנו". ובימים ההם מלחמה להכנסיה הווינציאית עם רבים ממושלי אירופה, ורק בחסד הסולטאן היתה עוד קיימת. שמע זאת סוליימאן ויתעבר וישלח איש עתי ציר מיוחד מטעם הממלכה (Tschaus) נושא מכתב אל נגיד הרפובליקה האצילית אשר בווינציאה לאמר: „תנו נא להגרים העוברים דרך ארצכם לבוא ארצה תוגרמה והביאו שם גם את כל הונם וקנינם ואם לא תעשו כאשר דברתי—וידעתם את תנואתי". כדברים האלה שלח הסולטאן גם אל המלך איש בריתו היינריך השני בצרפת—ויארכו ימי המשא ומתן במשך שנתים ימים; בעת ההיא—לא נדע באיזה אופן—הצליחה דונה גראציא הבכירה להמלט לפיררארה ארץ ממשלת הדוכס הנאור הירקולים די איסטי (Ercole d'Este) ותשב שם עם כל בני משפחתה שנים אחדות, כי מלבד שעוד לא נתבררו השאלות והתשובות בדרך הדיפלומטיה בין ממלכה לממלכה, עוד לא הביאו את עסקיהם הרבים והעצומים לידי סדור וברור ולא עשו את כל מערבם בכסף מזומן. מן שנת 1549=ש"ט, עד 1553=שי"ב, ישבה חנה גראציא ישיבת עראי בפיררארה, ובימי שבתה שם היתה זורעת צדקות ופועלת טובה וברכה בקרב עמה, שמה, כאשר חסתה בצל הנסיך הירקולים הנאור השליכה מעל פניה את המסוה, ותשב בגלוי אל דת אבותיה ונקרא שמה אז בישראל חנה למשפחת נשיא.

שמה בפיררארה מקום האָסף האנוסים האומללים, אשר נסו מרומא ויתר ארצות ממשלת הבמה—והנסים הפלטים מפורטוגליה וספרד, היתה האשה הנה למלאך גואל ומושיע, הפיקה נפשה לכל כושל וקשה יום, תמכה בכספה את הנודדים הנרדפים והנהדפים, ובחכמתה ומתינותה היתה להם לעינים ותנשאם ותנטלם כאֵם רחמניה. בפיררארה ישבו אז שלשת האנוסים, בני משפחה אחת, רבי הכשרון ואנשי הרוח, המליץ והחכם בעל בינה לעתים ר' שמואל אושקי בעל הספר „תנחומות ישראל" (Consolaçôo) המוקדש לשם הגברת

דונה גראציא, אחיו המליץ וחוזה חזיונות ר׳ שלמה אושקי (ובספרד הוארטעגומיץ [Duarte Gomez]), ואחיהם ר׳ אברהם אושקי ושותפו עטיאש.

פה עלינו לפנות מקום נכבד למעשה רב כביר ואדיר לכל אלה האנוסים, אשר לא הצליחו להמלט ארצה תוגרמה, או כי היה עליהם לעשות זמן רב בדרכם, לצאת ממקום למקום ולסדר עסקי מסחרם ותשומת ידם. לבני מוצאי גולה בדור ההוא היה חסר המזון הנפשי, למלא נפשם השוקקה לדעת היהדות לכל כלליה ופרטיה. רבים מהם עוד היו חצים נוצרים וחצים יהודים. בכל הליכותיהם ומעבדיהם נראה דו־פרצופים: פרצוף פני יהודים ופרצוף פני קתולים—כי באיטליא ובפלנדריה, שתי הארצות, אשר אליהן שמו הפליטים את פניהם, עוד לא היתה נפשם בטוחה מחמת אויב ומתנקם; בהעולם הקטן הזה, עולם האנוסים ששבו לתורת אבות, אשר שתי דתות ושני יסודות שמשו בו בערבוביא, מאד מאד השתוקקו חצי־האנוסים אלה ללמד את בניהם עברית ותורת היהדות, לדעת בעצמם ידיעה שלמה את טוב התורה אשר בגללה עזבו את ארץ מולדתם וימסרו נפשם ומאדם על קדושת שמה. כי כבר עברו כששים ושבעים שנה למן היום אשר בדם ואש וחרב חרדה הכניסו את אבותיהם בברית האמונה, אשר אין נפשם אליה. — הרגש הנמרץ והתשוקה העצומה לדעת את דתם התעוררה ביחוד בין האנוסים אשר נקבצו באו להעיר פירארה; כי בצל הדוכס הירקולים הנאור מצאו עת לפנות לבם גם אל עניני הרוח וצרכי האמונה. אז נמצא להם האיש רב הפעלים ר׳ אברהם אושקי, אשר נקרא בנוצרותו Duarte Pinel ויסד בית דפוס לספרים כתובים ספרדית ופורטוגלית, בכוונה ומחשבה תחלה לתועלת הדת והמדות של האנוסים השבים אל תורת עמם, והם ואבותיהם כבר שכחו את שפת לאמם, „הלשון הקדש" המדברת אל לב העברי בכל

ימי נדודיו זה אלפי שנים. הוא, אברהם אושקי, וקריבו ר׳ שמואל אושקי נגשו אל העבודה הקדושה הזאת ותהי ראשית מעשיהם העתקת תפלות ישראל לספרדית והדפסתו בבית הדפוס אשר הקים בפירארה. האנוסים בעלי התשובה האלה היו משתוקקים לדבר ה׳ ודעת הדת, ובצמא שתו כל דברי התורה אשר שמו לפניהם, ואחיהם, יהודי איטליה, הספיקו להם המזון הרוחני וירוי צמאונם. גם פסקי הלכות ודיני אסור והיתר, קיצור מספרי ארבעת הטורים העתיקו בעד האנוסים השבים לדת ישראל ויקרא שמו בספרדית (meso de la alma) או „שלחן" לנפש. ועוד גדולה מזאת עשה האיש ההרוץ במלאכת שמים רבי אברהם אושקי; כי ערב לבו בעתותי המצוקה והטלטול ההם לגשת אל עבודה גדולה וכבירה כעבורת תרגום כתבי הקדש לספרדית, ועל פיו תרגמו מאה מתרגמים חכמים ויודעי ספר ולשונות עברית וספרדית את כל כתבי הקדש במשך ארבע שנים (ש"י—שי"ד) וכסף תועפות אל העבודה הזאת נתן אנום אחד עשיר גדול ושמו ר׳ יום טוב עטיאש (ובנצרותו נקרא Jeronimo de Vargas), ויהי מני אז שותף לאושקי במפעליו המועילים. את המפעל הגדול הזה הקדיש רבי אברהם, מקצתו לשם הדוכס הירקולים די עסטע הנאור והחסיד, ומקצתו לשם האשה דונה גראציא, הכרוב הסוכך על בני עמה ובני אמונתה הנרדפים והנהדפים. —

התרגום הזה עשה לו שם גדול ויהי מפורסם לשבח בין חוקרי תורת הדת וכתבי הקדש. הגדול שבחכמי הבקרת באשכנז החכם והחסיד שבאומות העולם אפרים ידידיה לעססינג היה אומר, כי מאד חרה לו על כי לא למד שפת ספרד בבחרותו ונוטל עליו ללמדה בזקנותו רק למען דעת את יופי התרגום הזה הנודע בחין ערכו, בשומו לפני הקוראים את דברי כתבי הקדש על פי טבעם וטיבם, בכל תכן ועצמות הכוונה הצפונה בהמלות העבריות. כמה מאות שנים היה התרגום הזה לעינים לכל המלומדים שבין חכמי הדתות ולשונות ארצות הקדם ותצאנה ממנה שבע או שמנה מהדורות. השני ר׳ שלמה אושקי (ובנצרותו Duarte Gomez). הוא היה סוחר ומליץ ויתגורר בוויניציאה ובאנקונה, תרגם בפנים

חדשות את שירי המשורר האיטלקי פיטררקה (Petrarca) והזיונותיו ועל התרגום הזה התפלאו כל יודעי חן וטובי טעם. השלישי והנכבד שבהם רבי שמואל אושקי הוא סופר דברי הימים וחוזה חזיונות כאחד. החכמים יודעי העתים בישראל גראֶטץ ,קאיזערלינג יעמידו אותו בשורה הראשונה לקוראי הדורות בישראל בדור ההוא, אולם מאחר שספריו אינם לנגד עינינו, והדברים אשר תרגמו ממנו שני החכמים הנזכרים הם יותר דברי השתפכות הנפש בחיק יגונו העז על שבר בת עמו, אנחות מתפרצות מלב דוי, על כן אין בידינו לתת תמונה שלמה מפרצוף פני החכם בעל בינה לעתים הזה ומספריו. האחת שנוכל לאמר עליו הוא, כי ספרו „התנחומות" סתום וחתום הוא כמעט לכל בני עמנו מלבד מלומדים מעטים הקוראים פורטוגלית [א]). לפי כוונת ספרנו, לא נוכל להרבות בתולדות השלמים האלה, אחרי כי פעלתם לא נודעה לדורות הבאים מבני מוצאי גולה, ובמה שהזכרנו יש בו די לצייר לנו את פעולתם, אשר מבעדה נחזה פניהם המאירות במחשכי העתים ההם. —

באשר בכל מקום לכת חנה־גראציא־נשיא הלכה צדקתה לפניה, כן גם בפירארה הרבתה עשות צדקה וחסד. עדים דברי הרב הגדול ר' יהושע שונצין מגדולי קוסטנדינה—הרב אשר כפי שנראה להלן בהמשך הדברים, לא נשא פנים גם להגבירת גראציא וחתנה הנשיא, והוא, הרב החכם בחכמת התלמוד, ולשונו לשון סופר מהיר, יכתוב כדברים האלה: „הגבירה תפארת

א) אחרי כתבי הטורים האלה בא לידי הספר: דער פעסטשריפט דעם אקאדעמישען פֿעראיינס פיר יודישע געשיכטע עט"צ, משנת 1893, עם מאמר גדול מהחכם שטיינשניידער ע"ד ר' שמואל אושקי וגם פרשיות שלמות מספרו בתרגום אשכנזי. אך במקום הזה לא אוכל לצאת בירחבה ולהביא כל הדברים האלה.

„רוב אנשים, גולת הכותרת העומדת לנס עמים, סוככת בכנפיה „על יתר הפליטה צאן קדשים עם האלה, באורה יראו אור „לאור באור פני מלך ושרים, צדקתה תעמוד לעד ועולמה תראה „בחייה ואחריתה לדור דורים". ועוד יוסף להפליג בשבחה ויאמר: „הגבירה המעטירה, עטרת צבי צבאות ישראל, גפן אדרת וכו' „חכמת נשים בנתה ביתה, בית ישראל, בקדושה וטהרה, בחילה „ואוצרותיה החזיקה יד עני ואביון, להושיעם, להרגיעם בעולם הזה „ועולם הבא. עוד חצבה עמודיה בעשות בתים לתושיה, שם יתנו „צדקות ה', כל הבא למלא בחכמה בתבונה ובדעת, ידיה שלחה „בכשור להחזיק במעוזו לעשות שלום לו"[א]).

אחרי שבתה בפירראָרה עד שנת שי"ד ותסדר שם כל עסקיה ותהי ליהודית גמורה, אחרי אשר השלימה עם אחותה הצעירה ותשיא את בת אחותה, הנקראת גם היא בשם גראַציא, וכשמה כן היתה גם היא מלאה חן והיפה בבנות ספרד, לקרובה ר' שמואל נשיא, למען אשר לא יסוב כל ההון העצום ממשפחה זו למשפחה אחרת, אחרי סדרה כל עניניה ועסקיה באירופה, הוציאה האשה הגדולה הזאת את מחשבותיה ומאוויה לפעולת ידים: נערה אבק אירופה מעל רגליה ותצא מארצות אויבי עמה ורודפי דתה ותבא לבירת תוגרמה. באותה העת עוד לא נשאת בתה מרת ריינה לבן אחי בעלה, ליוהאן מיקוועס הנוצרי החדש, כי היה עוד עסוק בעניני דודתו וסבב ונסע בכל ארצות אירופה: בליאון ופאריז, במארסיילא, רומא וסיציליה, ובדעתו דרכי הדיפלומטיה ותהבולותיה, אשר למד דעת בהתהלכו עם גדולי שרי הממלכות, הצליח להשיג כתבי־מליצה מרבים בשבחו מהצרפתי די לנסאק (de Lansac) ציר צרפת בקונסטנטינופול, והכתבים האלה פנו לו הדרך עד כסא הסולטאן. אז, בבואו לקונסטנטינופול, הסיר יוהאן מיקוועס המסוה מעל פניו ויכנס בבריתו של אברהם אבינו ונקרא שמו בישראל דון יוסף נשיא וישא כדת משה וישראל את בת דודו מרת ריינה היפה והעשירה בבנות הזמן ההוא,

---

א) שו"ת נחלת ליהושע סימן י"ב.

ולא הוא לבדו בא לבירת תוגרמה, כי עם יוסף באו עוד חמש מאות איש אנוסים, עושי דברו, סוכניו ומשרתי בית המסחר הגדול. והבאים היו גם יהודי ספרד וגם יהודי איטליה. ומראשית בואו נגלה יוסף נשיא כנשיא בישראל. בחן ונעם הליכותיו, בחריצות מפעלו ונעם מדברו, בדעתו את עניני אירופה והליכות המדינות וכל הדברים שהם כבשונו של עולם הפוליטיקה, ובעשרו העצום מצא לו מהלכים בשער המלך ויהי ליוצא ונכנס לפני לפנים בהיכל הסולטאן, ויהודי קונסטנטינופול הרגישו כי אשת חיל אֵם בישראל שוכנת בקרבם, עוד מעט ונפתחו בתי כנסיות ובתי מדרשות בכספה וישיבות גדולות קבעה גם ביתר ערי תוגרמה מחוץ לקונסטנטינופול. הרב רבי יוסף בן לב, התורני המופלא, אשר היה לפנים במונסטיירה אשר במדינת הערצעגובינה ונתגדל בישיבת החכמים בשלוניקו, נתקבל בישיבת דונה גרציא, ויהי לראש הישיבה ויתפרנס מידה בכבוד גדול.— יתר דברי האשה היקרה הזאת ותולדות חתנה הנשיא נספר בפרק הבא, כי הפרשה הזאת האחרונה שבפרק מאת שנים הראשונות למוצאי גולה קדמה, הוא דבר חשוב הקיבע לו מדור בפני עצמו, ועתה נשוב לספר את דברי התלאות הנוראות אשר מצאו את האנוסים היוצאים במוצאי גולה יָמָה באיטליה הארצות הסמוכות לה.

* *

*

השמועה הנוראה מארצות „ממשלת הבמה", כי הפאפה פוילוס הרביעי הביא בברזל את האנוסים שחזרו ליהדותם באנקונה, והוא מתעתד להעלותם על המוקד, החרידה את האשה הרחמניה גראציא נשיא וכאבל־אם על פרי בטנה התאבלה על אסון אחיה בצרה ובני עמה ואמונתה. נפשה ירעה לה בשמעה, כי מאות האנוסים אשר בחסדה נושעו והיא נשאה ותנטל אותם כאם רחמניה, מובלים עתה לטבח ומאבדות איש, יתעורר היא וחתנה הנשיא לבקש דרך להציל הלקוחים למות

יאשית מעשיה היתה לפנות אל הסולטאן סוליימאן ולהתחנן לו, כי ישלח דברו אל האפיפיור ההולל לדרוש ממנו בחוקה להשיב בשלום את נתיני ממלכתו, האנוסים שחזרו ליהדותם בתוגרמה והיו לאזרחי הממלכה ויסעו לסחור את ארץ איטליה; כי גם אותם שם פוילוס בבור חרף משפט־שלום השורר בין עם לעם ובין ממלכות שאינן עומדות בקשרי מלחמה זו כנגד זו. ובקשתה נעשתה לה: הסולטאן ערך מכתב אל האפיפיור (ביום 9 מארץ 1556= שי"ו) בלשון מדברת גדולות ועזות, בדעתו את הפרוד השולט בין ממלכות הנוצרים באירופה. במכתבו יתאונן רע, כי לרגלי הדבר שעשה האפיפיור, למרות חקי הצדק השוררים בין ממלכה לממלכה, לשום במאסר את עבדי הסולטאן, התנזק אוצר ממלכתו בארבעת אלפים דוקאטים מלבד הנזק בהכנסות הממלכה מהמסחר ותשומת יד, ויזהירהו הסולטאן לאמר: אם לא יקרא דרור כרגע להאנוסים התפוסים נתיני מלכות תוגרמה יעשה הוא נקמות בהנוצרים הנמצאים במלכותו ונפשם תהיה כופר נפש האנוסים נתיני תוגרמה. פוילוס הרביעי—הטיטיאנו [א]) ההולל והקנא חרק שניו וכעס, אך היה אנוס למלא דבר הסולטאן, אשר דבר יצא מפיו הקים מבלי להשגיח אל נסיכי אירופה וכהניה. כאמור, נושעו רק האנוסים נתיני תוגרמה, אך האנוסים שישבו מקודם לזה בארצות ממשלת האפיפיור להם לא נמצא מושיע ורב, והם, כאשר ספרנו, עלו על המוקד וימותו על קדוש השם. על הדבר הזה אמרו יהודי ספרד בתוגרמה להנקם מהאפיפיור ומלכותו ודונה גראציא וחתנה תמכו את העצה הזאת וזה הדבר:

הדוכס אובלדו מאורבינא קבל את האנוסים הפליטים מאנקונה בהמלטם לפיזארו לא מאהבת הטוב והחסד, כי אם מחפצו להסב את סחר ארצות הקדם אל פיזארו עיר המסחר על חוף הים בממלכתו. אז שלחו פליטי האנוסים אשר שרדו מאנקונה עיר ממשלת האפיפיור אל פיזארו אשר בדוכסיות

א) מלבד המקורות הלועזיים נמצאים הדברים גם בעמק הבכא לר"י הכהן לאמר: ובקונסטנטינופלי אשה גדולה מיתר האנוסים ושמה ביאטריצי

אורבינא אל אחיהם בקינסטנטינופול א) לדרוש מראשי קהלות תוגרמה, כי יעשו ביניהם הסכמה ויקבלו עליהם בנדר לבלי שלוח עוד מערבם באניות סוחר אל מבואות ים האדריאטי אשר על יד העיר אנקונה. המסחר עם ארצות המזרח היה אז רובו ככולו בידי יהודי תוגרמה וביחוד הספרדים והתחרות גדולה היתה ביניהם ובין בני הכנסיה וויניציאה רוכלת עמים ורבת המסחר עם ארצות המזרח. היהודים שלחו אניות סוחר לכל החופים ומבואות ימי איטליה, ולהתחרות בבני וויניציאה בחרו למקום מעמד אניותיהם את אנקונה, אשר בארץ „ממשלת הבמה". בהעת הראשונה בבא השמועה הנוראה משרפת עשרים וארבעה הקדושים בידי האפיפיור הטיאטיני היתה התעוררות גדולה מאד בין הספרדים בתוגרמה וישמעו לדברי אחיהם שבפיזארו, אשר הזכירו להם כי כל ישראל חברים הם בינם לבין עצמם, כאשר באמת „ערבים הם זה בזה לעיני „העמים אשר הפיצנו ה' שמה.... ואם אין כח אבנים כחנו,

---

ותלך אל שולימאן המלך „ותתחנן" לו וישלח אל פאולו הרביעי לאמר: שלחה אנשי! וישמע לו".

א) מלבד גרעטץ, לעוני ואחרים מאחינו חכמי העתים שבמערב, הנה יאתה תודה מכל חובבי תולדתנו להחכם המופלא הדולה עמוקות מתהום העבר — מכתבי יד בבתי אסף הספרים, מגלות משפחה וכתבי הרשות בהארכיביים, הפרופיססור קויפמאנן נ"י. בשלשת המאמרים הגדולים בהשקפה לחכמת ישראל בשפת צרפת, הפיץ אור על פני כמה ענינים בהפרשה הנכבדה הזאת בתולדות מוצאי גולה: שלשת המאמרים האלה נמצאים א) הראשון כבר נזכר אצלנו למעלה Les martyres d'Ancone (רעווי חלק XI מעמוד 149 ולהלן). ב) Les Marranes des Pesaro et les represailles des juifs levantines contre la rille d'Ancone כו נמצאו שלשה כתבים בעברית נכבדים מאד בדבריהם וסגנונם. ג) ע"ד גרוש היהודים מפיזארו בשנת שי"ח, כאשר ראה הדוכס מאורבינא כי נכזבה תוחלתו להבנות ע"י גרוש האנוסים מאנקונא, עם שני כתבים בעברית לקרוא לנדבות לטובת המגורשים מאת היהודים יושבי איטליאה הצפונית. תמצית המאמרים האלה וראשי פרקים מהחמר הנכבד הזה אביא בציון ח' שיעדתי אותו לאסוף בו החמר הנוגע לפרק הזמן האחרון בסוף מאה שנה אחרי הגרוש

„להלחם עלינו בחזקה, הן ה׳ יעצור בעמו והוא יריב את ריבם,
„והנגלות לנו לעשות עד היכן שכח ידינו מגעת.
„אמנם כי אתם עם ראשינו אלופינו המכובלים וכו׳... אם טיב
„הדבר לפני תפארתכם זאת עשו למזכרת עוון לפני ה׳, אל
„הארץ (ממשלת האפיפיור) חלאתה בה לגזור גזירה לגזירה,
„העיר (אנקונה) תשאנה שממה בל יהל ערבי וערבי[א])
„ואל ישבו שם לסחרה, לא תשורנה עין רואי במשא ומתן
„אפילו שוה פרוטה, אפס למחרפות תהיה (עיר אנקינה) וארור
„כל עובר דרך הלזו... ידעו כל יושבי בה, כי יש אלהים
„בישראל וכלנו בני איש אחד נחנו, לית דמא דהך
„סומק טפי. וביום מחר כי תבא קנאתם... יראו ויבושו, כי
„ארורה האדמה בעבורם וכו׳ וכו׳".

הדברים האלה נעשו בימי חדש אלול שנת שי"ו. דבר הלמד מעצמו הוא, כי נקמה כזאת אינה יכולה להעשות, כי אם בהסכמת כלל ישראל הסוחרים אל ארצות המזרח ושולחים אניותיהם לדופי איטליה, ואם יצאו אחדים מן הכלל ותבטל הנקמה מאליה, כי בתקנה כזאת אם בטלה מקצתה בטלה כלה. והנה למען השיג הסכמה כללית כזאת היתה דרושה עת לא מעטה, על כן הבטיחו המסכימים לעצור בעד משאם ומתנם לעת עתה רק במשך שמנה הדשים עד ימי הפסח של שנת שי"ז, למען אשר בין כה וכה יתברר הדבר אם יש צרך או תועלת בהסכמה וגדר כזה. — בני קהלת פיזארו והאנוסים מלפנים,

---

הכללי מספרד ופורטוגליה, וגם בהפנים השתמשתי בכמה מקומות בהמאמרים האלה ועל הטוב יזכר שם החכם הנ"ל.

א) כל הדברים שבסימני ההסגר המה מלשון המכתב המסומן בסימן ק"מ מכתבי יד של החכם קויפמאנן, והנני מביא עצם הדברים כלשונם וסגנונם, כי מהם נראה את רגש האחדות החזק בין הספרדים בימים ההם, הרגש שנחליש עתה לגמרי, כאשר יוכיחו מעשי הספרדים באלכסנדריא של מצרים נגד אחיהם הנודדים מארצות הצפון בימינו בעת כתבי הטורים האלה. מהמלות באותיות מפוזרות בל יהל ערבי, יש להוציא, כי מחשבתם היתה לפעול, אשר גם התוגרמים יחדלו משלוח מערבם לימה של אנקונה.

אשר נמלטו מחרב האפיפיור הטיאטינו, וכן היושבים בתוגרמה התרו בכל עז להשיג את ההסכמה הכללית להחרים את כל ערי האפיפיור והופיו, לבל תדרוך שמה רגל איש יהודי וגם שלחו מקרבם איש עתי (יהודה פרא"ג) להוציא החפץ הזה למענהו. ציר קהלת פיזארו הודיע: הדוכס גוידו אובלדו מאורבינו נתן להאנוסים הנמלטים מחמת הפאפא פיילוס ההולל לבוא לארצו, לא מאהבת אדם, כי אם תנאי כפול התנה עמהם להשיג הסכמת כל ישראל, להסב את מסחר ארצות המזרח מנמל אנקונה לנמל פיזארו. בגלל הדבר הזה לא שמע לדברי האפיפיור, אשר גזר עליו להוציא אליו את היהודים לעשות בהם שפטים: „ואם לא „תעשה ההסכמה כרוב לוודאי שהדוכס יחרה אפו ויעשה כליון „חרוץ ביהודים היושבים תחתיו, כי מעיקרא אדעתא דהכי קבלם, „וחמת מלך מלאכי מות אם כהתל באנוש יהתלו בו א)". — נגד דברי צירי פיזארו ערכו צירי קהלת אנקונה מהיהודים האיטלקים היושבים בה מכבר אגרות ליהודי תוגרמה בדברים האלה לאמר: הסכמה כזאת תהפך לרועץ לכל היהודים יושבי מאז ומעולם בארץ „ממשלת הבמה", או לדבר בדבריהם ב): „תהיה הסכמה הזאת לשכים ולצנינים לכל „היושבים מהיהודים תחת ממשלת הפאפא, כי יבער „כמעט אפו, תצא כאש חמתו, כי כל ישראל ערבים זה „לזה לשרת לכל עם ה' היושבים במדינות ממשלתו, כי יאמר: „איכי קמהייכו בי אחיכם היושבים בתוגרמה ואותי הם מכעיסים „על היותי ארוך בנמוסי.... גם הדוכס מאורבינו, אם לא „תעשה ההסכמה לא יעשה שום רעה לנלקטים (האנוסים שנסו „מארצות הפאפא), כי חכם הוא ויודע שאין לאל יד העניים „הפליטים להבריח את כל ישראל. יסתפק בטובת הנאה פורתא, „כי הנלקטים (האנוסים) שאינם רשאים בשום אופן לדרוך על

א) שו"ת נחלה ליהושע ל"ט ועיין בשו"ת מהרי"ו בן לב ח"א דף קמ"א, שו"ת המבי"ט ח"א רל"ז.

ב) נחלה ליהושע שם ובסימן מ'.

„אדמת ממשלת הפאפא, יסתחרו בפיזארו וכו׳״. זאת היתה טענת היהודים „העקריים״ (Autochtonen) שבאנקונה וגם שלחו מקרבם רב חשוב, המקובל רבי משה בסולה (המו״ל את ספרי רבי משה קורדיבורו), לקהלות ישראל בתוגרמה להניא אותם מחפץ בני פיזארו. עד כה ועד כה והנה נראה כי לא על נקלה תצא המחשבה הזאת — להנקם בהאפיפיור הקנאי בתת את עריו וחופיו לחרם — לפעלת ידים, כי היתה ההסכמה בתנאי „אם „יסכימו עמהם קהלות קונשטנטינא, אדרינופולי „וברוסא״... קצת הסוחרים אמרו שנעשה הדבר שלא מרצונם... ונתנו סבות מספיקות לפי דעתם; שהיה מגיע הפסד מרובה להסוחרים ללכת לפיזארו להעדר מקום מושב הספינה בנמל (Rhede), אשר מזה יקרו מקרים רעים ובזה רפו ידי הסוחרים מלקיים ההסכמה, קצתם הלכו לאנקונה, וקצתם אשר הלכו כבר לפיזארו ולא הצליחו בסחורותיהם הזרו לאנקונה ונשארה ההסכמה בטלה מאליה [א]). והנה אם כל היהודים והרבנים היו דנים על המעשה הזה מהשקפת הדין, הנה דונה גראציא וחתנה הנשיא, אנשי מדינה, היו דנים על המעשה מחוג השקפה כללית, ותמתק להם גם רגש הנקם מהכהונה הרומאית, אשר נשאו וסבלו ממנה המון תלאות לאין קץ ותכלית, ועל כן לא נתקררה דעתם בחשבונות כאלה, וישלחו דבריהם אל סוכניהם ונאמני ביתם, להסב את אניות מערביהם אל חוף פיזארו, כאשר יספר הגדול שבחכמי ארץ ישראל בימים ההם, חברו של מרן מהר״י קארו, לאמר: „וכראות הגברת המפורסמת „בכל המלכיות כי לא נתקיימה ההסכמה, חזרה להוסיף ידה „שנית, לכתוב לחכמי העיירות הגדולות שיהזרו ויחמלו על „העניים האומללים אשר נשארו בפיזארו ולא קימו את נדרם „שנדרו להדוכס מאורבינו... וגם יראו לנפשותם לבל ירע „להם, תחת אשר רחם עליהם וגמלם טוב — אך יש מהם שהיו

א) כלשונו של שו״ת הרב המבי״ט ח״א סימן רל״ז.

„שומעים ויש מהם שלא היו שומעים, ויש מהם אשר לא ישמעו „וחסים הם על ממונם יותר מגופי אחיהם וכו׳"א).

אז נפלגו הרבנים לשתים. ראש הישיבה בבית מדרשה של דונה גראציא הרב ר׳ יוסף ן׳ לב ועמו הרבנים הספרדים: אבן-ביליא ור׳ שמואל סבע ערכו תשובה להוכיח מן התורה, כי אסור לשלוח אניות סוחר לחוף אנקונה—כחפץ הנשיאה גראציא והנשיא יוסף, אך ר׳ יהושע צונצין בעל הספר „נחלה ליהושע", בכל הכבוד שיכבד את הנשיאה וירבה לה תהלות ותשבחות, הוציא משפטו שההסכמה היא בטלה, וגם יגיד כמעט מפורש, כי הרבנים המסכימים עושים זאת מנשיאות פנים להנשיאה והתנה ויאמר: „לא אשא פני איש ואל „אדם לא אכנה, המשפט לאלקים הוא ולו הכסף ולו הזהב, יבא „בעל הכרם ויפרע מבעלי מחשבות הבונים חרבות בפתויים „ורצויים, וייטיב ה׳ להטובים ההולכים בתורתו ובו בטח לבי כי „יתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש וכו׳". הנה כן יאמר מפורש אשר בכסף ומתן אסרו האוסרים את הנמל שבאנקונה. — מקצת דבריו נאמרים במיטב הגיון ומסמנים את הזמן ההוא והליכותיו ומוכיחים, כי היה האיש הדובר בזה זך הרעיון ויודע תכלית ידיעה את הוויות העולם; כן יאמר: „אי אפשר לעשות הסכמה „כזאת שתגלגל סכנה על יהודים אחרים (היהודים האיטלקים „אשר בארץ ממשלת האפיפיור), והאומר שמצוה להסכים, כדי „לנקום נקמת דם אחינו השפיך, הנה היהודים אשר היו מקודם „נוהגים בנמוסי הגוים בפארטוגאל ובאו לחסות תחת כנפי „השכינה, לנהוג דת משה ויהודית, לא היה להם לקבוע „דירתם בארצות הערלים, אעפ"י שעשו להם כמה וכמה „הבטחות, דמילתא ברורא ומפורסמת לכל בן דעת שהיו עתידין „לעשות בהם נקמות, אחרי שעמדו בדתם וכפרו בה ואינהו „אפסידי אנפשייהו ואבדו עצמם לדעת [במה שלא יצאו לארצות „תוגרמה], ואם הייתי מוצא מי שימנה עמי הייתי מחרים את כל

א) הנ"ל ובסימן הנ"ל.

„מי שנאנס בפורטוגאל וקובע דירתו תחת שררה (נוצרית) זאת „בארצות [הקתולים], שאף על פי שמחנפים אותם לפי שעה „בקרבם ישימו ארבם, ובעת פקדם יפקדו עליהם, ואם השר האחד „יעמוד בדבורו, מי יודע את רוח בנו המושל אחריו אם לא יפרע „פרעות בישראל וכו׳ וכו׳". [א]) עצת הנשיאה גראציא לא נתקיימה בידה, גם אחרי אשר רבינו יוסף קארו וחברו רבי משה מטראני (המבי"ט) צדדו לטובת „ההסכמה" [ב]).

לא ארכו הימים ומגורת הנשיאה חנה באה ונהייתה וגם נבואתו של הרב צונצין, כי אף על פי שעושין (הקתולים) להם (להאנוסים) כמה וכמה הבטחות עתידין הן לעשות בהן נקמות ואע"פ שמחנפים אותם לפי שעה בעת פקדם יפקדו עליהם ג"כ נתקיימה. הדוכס גוידו אובלדו מאורבינו ראה כי לא נעשתה עצתו להסב סחר ארצות המזרח על ידי היהודים אל הנמל אשר בפיזארו, וגם האפיפיור פאוילוס ההולל העתיר עליו דברים, ויקם ויגזור גרוש על היהודים אשר בארצו (בשנת ש"ח) כמו שיספר לנו ר׳ יוסף הכהן בעמק הבכא לאמר: „ויגרש גוידו באלדו דוכס אורבינו „את היהודים האנוסים בפיזארו בדבר הטיאטינו (האפיפיור „פאוילוס הרביעי), בחדש מארצו בשנת ש"ח; ותצא אניה „מפיזרו ועליה כשבעים נפש אדם בשלשה עשר לחדש ניסן „וילכו לדרכם קדמה, ויהי בהיותם בראגוזה, ויצאו מהם „כחמשה עשר איש החוצה והנשארים נסעו לדרכם... וימסרם „רב החובל ויהי בעוכרם וימכרום לעבדים ולשפחות בארץ „פוליא... ותצא אניה אחרת מלאה צאן אדם בכ"ז יום לחדש „אבריל (ג"כ בשנת ש"ח) והקול נשמע באנקונה וירדפו אחריהם „(שוטרי האפיפיור)... ויחלו היהודים את פני רב החובל ויוליכם „אל אישטריאה (Istrien) אשר לבעלי וויניציאה" [ג]). והנה גזירת

א) שו"ת נחלה ליהושע ל"ט, מ׳.
ב) אבקת רוכל סי׳ פ"א. מבי"ט ח"א סימן רל"ז.
ג) עמק הבכא 119.

הדוכס מאורבינו היתה על האנוסים אשר שרדו אל פיזארו ממדינת „ממשלת הבמה" או היושבים בה מכבר, אך לא על יהודי איטליה.—ותושבי פיזארו „העקריים" לא עמדו מרחוק בבא שואה על אחיהם בני אמונתם, וישלחו צירים בכל ערי איטליה, למנטובה ויתר הערים אשר בצפון איטליה, לקום על נדבות לטובת האנוסים הנדחים והמטולטלים. כי בחמת האפיפיור הצורר האכזרי חרדו כל האנוסים שמצאו מקלט בערי הכנסיה הרומאית במשך ששים־שבעים שנה וינוסו מנוסת חרב. המנוסה גברה מאד מכל הנפות אשר „במלכות הבמה" מהמארק"ה (Marche), רומנייא (Romagne) והקמפניי"א (Campanie). בעצם ימי הרעה האלה, מבין מחשכי המאורעים הרעים והפגעים, אשר הפגיע הזמן הזה בבני שבט ישראל הספרדי, אשר עוד אמרו למצוא מנוח בארצות המערב, למצוא בית מנוס בגוב האריות, ארץ ממשלת אבי האמונה הקתולית, כאורות מאפל וכרסיסי טל של תחיה הם לנו אותות האהבה והחמלה, הנדיבות והפארת הרוח של אחינו הספרדים והאיטלקיים אז, כי בהיות גם חייהם תלואים מנגד, לא התרפו ביום צרה ויפיקו נפשם לאחיהם הנרדפים יותר מהמה—ואם נשוה מחזה הימים ההם מול מחזה ימינו — ימי קרירות הרוח, הקשחת הלב, העדר החמלה והחנינה הנראה היום בין רובי אחינו, כל עוד אשר צרות כלל אחר וקבוץ אחר לא נגע אל עצמם ואל בשרם, אז עלינו להודות, כי נעלו מאד אבותינו בדורות הראשונים, אשר בעצם הימים הרעים, היה לבם פתוח לכל רגשי החמלה והחנינה, ומלחם־דמעה אשר אכלו נתנו לאחיהם הנרדפים והנהדפים. כנמדים הננו היום נגד גבורי הצדקה, גבורי אמונה ואדירי החסד ההם. איש חכם מופלא בחכמי אחינו שבמערב, אשר לב עברי דופק בקרבו [א]) הביא לנו אוצר נחמד מלא ברכת ה'

א) החכם קויפמאנן במאמריו הרבים וב"י הנכבדים מאד לתולדות פרק העת הזאת בספר Revue sde Etudes stc. בסימנים הרשומים למעלה.

מתולדות הימים הרעים ההם. ומכל הכתבים, אשר הקצינו להם מקום בסוף הספר, הננו להביא בזה אחד מהם למופת, בטוב טעמו, ברוח הקדושה והטהרה, החן והנדיבות החופף עליו וז"ל:

„ראשי וקציני ישראל העומדים לנס עמם שלום.

„הן כל אלה יתעו...... פלצות יבעתונו בהביטנו את כל „הקורות לאומה הישראלית, בראותינו טלאים נדחים, הולכים „מדחי אל דחי, וכלנו כצאן תעינו, שה פזורה, בכל חוצות „רמוסה, היתפאר ילד יום היום על זכיותינו? אם ישען איש על כושר מפעליו לאמר: לא אירא מפחד פתאום, פחים מוקשים אבן „נגף וצור מכשול? היש לנו בבית מלוננו בגלות הארוך הזה רגע „של נח? שעה אחת של קורת רוח? יום או יומים שעשועים, „חדש או שנה תמימה אשר לא עלה עלינו עול? אך אמנם אין „הערוד ממית אלא החטא שגרם תלאות הזמן צרות רבות ותכופות, „ובעבור זה נשתומם כשעה חדא, נתבונן לאחרית המערכה, מה „יהיה משפטה לסבב את המרכבה על אופניה ההולכת בכבדות, „הלא טוב לנו להרבות בצדקות וחסדים עד ישקיף ה' ממרומיו „וכו'... ווה היום עשה ה', סימנא מילתא, בראותינו כתות כתות „חברות ושיירות וקהלות רבות באות עם נשיהם „ובניהם וטפם מיום ליום פה פיסא"ו, כי ברחו לנפשם „מפני חמת המציק נסו לקולם, כי אמרו נלכה ונעבדה את ה' „אלקינו ולא נטמא את נפשותינו במקום אשר ישבנו עד היום „אולי יתעשת האלקים לנו וכו'...... ובהיותם כל בני עמנו „יודעים, כי העיר הזאת היא בית מנוס, מדרגה וסולם, לתת „להם דרך נכון להוליכם בוויניציאה ובטוחה מגזרת הבולה (כתב „הדת של האפיפיור פוילוס הרביעי), לכן מכל הסביבות הרחוקות „והקרובות מלמארקה (Marche), רומנייא (Romagna), רומה „וקומפנייא (Campana) באים, ואין רווח לשים בין עדר „לעדר, כי דבקים הם (כלם) עם ה' אלהינו וכו'... ובראותינו „כי השעה צריכה לכך, קמנו לעזרת ה' בגבורי (האמונה) „והסכמנו להפשיט את כתונת הפסים אשר עלינו „ואפילו גלימא דעל כתפאנו לחזק את ידם ולאמץ את „לבבם..... ואחרי כן חפשנו ובדקנו באוצרות בית ה' בכל

„מקום שידינו מגעת ופתחנו את חלון התיבה מהצדקה
„קופה וחברה, לתת לכל נפש די מחסורו אשר יחסר לו, להביאם
„בוויניציאה ומשם ילכו אל אדמת הקדש [א] בעזרת העוזר.
„גם ידי נשים רחמניות לא העלימו עיניהם בם (מהם)
„וכמעט כל אחד (אחת) מהן סדין עשתה ותמכור לסיוע
„העניים האומללים למען ילכו בטוב לב וישישו ויעבו
„גאולים. אך אמנם אין העבודה דייה למלאכה כי רבה היא,
„יען כי קהל גדול ישובו הנה ללכת אל מקום מרחוק, לא נוכל
„לשאת כל ההוצאה הזאת העתידה לבא, אפילו כי נמכור
„בתי הקדש וספרי התורה לתת להם מעבר, על כן
„נועדנו כל בני קהלנו מהמעמד ובחרנו לשלוח איש כלבבנו,
„ציר נאמן לפני כבוד תורתכם. תהיו נא מעיר לעזור, עם מנה
„ראוייה למצוה רבה כזו ובכל ארץ אחוזה גאולה תתנו לארץ,
„לתת סיוע להולכים בארצנו לכבוד ה' אלקינו ובכל
„עיר ועיר אשר תדרוך כל רגלי המפואר שלוחינו זה אשר שמו
„רבי מצליח בר אלייה פינצי מרקאנטי, עשו נא
„עם העניים הללו חסד ואמת להצילם ולהסירם מן המסיתים
„והמדיחים. הסירו נא מכשול מדרך עמנו הנכונים ועתידים
„לבא והם יותר משבע מאות נפשות, כי מיום ליום יבאו
„הנה, ואין ספק לדבר, וביד שלוחינו זה מסרנו פנקס קרטולאטו
„(חתום ומתוח במשיחה) מסך כ"ח דפים [אות ומופת על רוח
הסדר אשר נחה אז לפני שלש מאות וחמשים שנה על נדיבי
עמנו במעשי הצדקה] וכל קהלה וקהלה וכל קופה של צדקה
„יכתבו בפנקס הנ"ל המנה הראוייה לעבודת הקודש ובכל מקום
„שדרים שם בני עמנו, ואת הכסף ואת הזהב, אשר תרבו
„לעבודת הקודש כתבו בפנקסו, ותחזיקו בם מפני סבות [נראה
„לי שצ"ל: סכנות] הדרכים, וכל קהלה ישלחו במהרה ע"י

א) מהמלות „ומשם ילכו אל אדמת הקדש" ומהדברים דלמטה: „לתת סיוע להולכים בארצנו לכבוד ה' אלקינו" יוצא ברור כי רבים מהאנוסים פליטי מדינות האפיפיור שמו אז פניהם לארץ הקדושה.

„הרץ, למען יבאו בטוחים לתת סדר לפועל הגדול
„הזה, ובעבור זאת יזכרנו צורנו ויפקדנו בפקודת ישועה ורחמים
„וישמר כ"ת מכל צרה וצוקה ולכל בני ישראל יהיה אורה
„ושמחה וששון ויקר אמן" א).

המכתב היקר הזה ויתר המכתבים הנמצאים באספת מכתבים בכ"י של החכם שהזכרנו, המה עמודי פאר ועדות לישראל בני הדור ההוא, על יקרת רוחם ונדיבות נפשם והאחדות הלאמית אשר מלאה את בתי נפשם. דבריהם על החברות והשיירות הנודדים, הקהלות הרבות הבאות עם נשיהם וטפם על טלטולא בתר טלטולה מדחי אל דחי, נראים לנו כמדברים על המעשים שאירעו בימינו לעינינו, אך מי יתן לנו פועלי צדק שפעולתם אמת כמותם? — דרוש לדעת כי גורל הכותבים והמאספים לא היה טוב מגורל הנדחים והמטולטלים, כי כאז וכהיום ידעו גם הם, כי אין להתפאר על זכיותינו ואין להשען על כושר מפעלנו, כי אין לנו בבית מלוננו, שעה אחת של קורת רוח, רגע של נח.

נטינו מעט מן המסלה אשר סלנו לנו בדרכי הספר הזה, כי לא יכלנו לעבור על מעשה גדול ונכבד כזה בשתיקה. — באחרית ימי הפפא הזה, כאשר הרגיש המושל העריץ בהכנסיה הקתולית כי קרב קצו הוסיף עוד יותר להתאכזר. ועל התלמוד שפך עוד יותר חמתו מעל האנוסים ואותו ומפרשיו בער בכל מדינות ממשלתו ולא השאיר לו כל זכר. עוזריו היו המומרים נכדי ר' אליהו בחור ודבר שלח אל כל נסיכי איטליה ודוכסיה לעשות כמעשהו, ולא נמצא אז עוד ספר התלמוד בכל איטליה גם בכל מקומות הדפוסים מלפנים, בקרימונה, סביוניטא ופדובה—רק את ספרי הקבלה וספר הזוהר הוציא האפיפיור מן הכלל ואותם לא בערו

א) המכתב המסומן בסימן ק"ע מאספת מאתים וארבעים ותשעה מכתבים הנמצאים בכ"י של הפרופיססור קויפמאנן, ורק מקצתם נודעו ברבים בהעת האחרונה.

מן הארץ. אך בהיות הדברים האלה נוגעים לכלל ישראל ואינם נכנסים בגדר תולדות „מוצאי גולה" הננו ממעטים בדבור המעשים האלה. בשנת 1559=שי"ט בשמונה עשר לחדש אויגוסט מת האפיפיור הזה, אשר לאכזריות ולקנאה לא ישב עוד איש כמוהו על כסא הכהונה הגדולה. ואזרחי רומא, אשר שמו וזכרו היה להם לחגא נִאֲצו את שמו ונארו את כבודו. העם התגודד, כבשנים קדמוניות, בימי מליציהעם האחים הגראקכים, על הקפיטול, ויתנו אותותם אותות שנאה עזה כמות אל שיטת הקנאה אשר הנהיג האפיפיור הזה. הציתו איש בבית האינקוויזיציאה, התנפלו על הכהנים הדומיניקיים ויעשו בהם שפטים, קרעו מעל כל בתי הממשלה את מגני הכנסיה הרומאית, את האנדרטי של האפיפיור סחבו בראש כל חוצות, ואחד מיהודי רומה נגש אל הפסל וישם על ראשו את הכובע הצהוב אשר ליהודים לאות הקלון. קורא הדורות אשר לנו בימי הדור ההוא, הדייקן בשמועותיו רבי יוסף הכהן יספר לנו המעשים המתאמתים ומתקיימים גם כן במקורים לועזיים וכתבי הכנסיה הקתולית—כדברים האלה לאמר: „וישמח כל העם, כי באבוד „רשעים רנה, ויסחבו צלם דמות תבניתו, וישליכוהו המימה „ויחרפוהו ויהי למשל ולשנינה... וגם מאהביו היו כצבי מודח „וכבלי אין הפה בו ויכום ויכתום, לא נעשה כדבר הזה ברומה „בלתי היום. ויועדו יושבי רומה וקציניה בעת ההיא ויתנו לב „יהדו לבלתי תת עוד מלוך עליהם את הכבירים כאשר עשו עד „היום" א) — אך שמחת אפרתי רומא ונגידיה היתה עד ארגיעה פאוילוס הרביעי מת אך שיטתו ודעותיו נשארו חיות וקימות. כי עוד בחצי שנה אחרי כן בליל חמשה ועשרים לחדש דיצימבר בשנה הזאת בחר סוד החשמנים (Conclav) אפיפיור אחר ויקראהו בשם פיוס הרביעי. האב הקדוש החדש היה ישר לב וישר דרך, תעב בלבו את האינקוויזיציה ומפעלותיה, אך היה

א) עמק הבכא עמוד 124.

אנוס להרכין ראשו ולאמר הן לכל דברי הישועיים, אשר כבר היו שליטים לבדם בכל מרחבי הכהונה הרומאית בכל ארצות מקום אשר דת הקתולית מגעת. זקני עדת ישראל ברומא התיצבו לפניו והוא נחמם וידבר על לבם וגם בטל או הקיל קצת גזירות קשות, גם להתלמוד צמחה קרן ישועה מכנסת (קונסיליה) אשר בטריענט, כי הותר שנית לבא בקהל, אם יביאוהו בכור הבקרת וישנו את שמו—ואז נהפך הגלגל על ספרי הזוהר והקבלה והמה נמנו במספר הספרים האסורים. — כאמור נוגעים הדברים בגבול התולדה הכללית לבני ישראל, ועלינו לשוב ולצאת בעקבות הנודדים האנוסים היוצאים עוד בשיירות במוצאי גולה לארצות הקדם.

האפיפיור פיוס הרביעי הנוח והסבלן לא האריך ימים על כסאו וימת בשנת 1566 (שכ"ו) ועל כסא הכהונה הגדולה ישב פיוס החמישי, נזיר וכומר קנאי כקַרַפָּה הטיאטיני וסיעתו. האפיפיור הזה לא חשב חיי איש וקיום החברה כלה נגד אות אחת מתורת הקנאות אשר בחר בה הוא והטיאטינו פוילוס הרביעי. על האפיפיור הזה יאמרו טובי קוראי הדורות הפרוטיסטנים והקתולים, כי בו נתלבשה ונתגשמה הקנאה הדתית אשר לא תדע חמלה וחנינה, והוא היה דמות דיוקנה וצלם תבניתה. אחרית כל מאוויו ומשאת נפשו היו: למלא את כל הארץ בתי מקלט לנזירים ונזירות עד אפס מקום. הוא נטה קו על כל בני העמים הנשמעים לתורתו ובשבט ברזל רדה בם וגם אמוני הקתולים והאדוקים לא זכו בעיניו. האפיפיור פיוס החמישי היה בעצמו, לפני שבתו על כסא כהונתו, ראש בית דין האינקוויזיציה ולעיניו ענו את האמללים וידושו את בשרם—ושנאתו לישראל לא ידעה כל חק וגבול. שלשה חדשים אחרי שבתו על כסא כהונתו (ביום 19 אפריל 1566) שב ויקיים את כל גזרותיו של קַרַפָּה הטיאטינו הוא פוילוס הרביעי מיודענו: להיות סגורים בהגיטו, להתרחק מחברת הנוצרים, איסור המסחר בתבואות ובכל מרכלת מלבד בגדים ישנים וכו' וכו'. — אולם האפיפיור הזה הרחיק ללכת בגזרותיו עוד יותר מפוילוס הרביעי, כי לא רק על היהודים היושבים במדינות ממשלתו מתח גזר דינו, כי אם על כל היהודים

בכל ממלכות הקתולים. והימים ההם ימי קנאה ומלחמת הדת עצומה בין הכנסיה הקתולית ובין מתקוממיה תלמידי לותיר וקלווין וסיעתם. — ודברי האפיפיור, לאלה אשר נשארו נאמנים בבריתו, היו קדושים וישקדו עליהם לעשותם. במילנה—בצפון איטליא משלה אז ספרד בימי מלכה העריץ והקנאי פיליפ השני בן קארל החמישי, המלך אשר לא ידע שבע מבשר הכופרים ובתאוה גדולה היה צמא לדמם. גם הוא נתן צו לנציבו במילנה לגרש את כל היהודים היושבים שם. עוד הפעם אספו ספרי ישראל ויבערום. הקרדנל קארל בררמיו (Borromeo) הרבה לרדוף את היהודים, והכנסיה האצילית (Oligarchie) גינובה (Genua), אשר שטמה את היהודים מני אז ועד הנה, גרשה בימים ההם את היהודים המעטים אשר שם. רק נשאו פנים להרופא החכם וקורא הדורות לבני ישראל רבי יוסף הכהן—שהוא לנו לעינים גם בספר הזה, כי היה רבי יוסף הגולה מספרד, רופא מופלא ככותב דברי הימים נאמן רוח—והוא ישב אז בהעיר בולטאגו (Voltaggio) ויהי אהוב להנוצרים מאד מאד, וכאשר באה הפקודה כי יצאו היהודים מן העיר, התגודדו התושבים וירע בעיניהם להפרד מהרופא אהובם. אך האיש היקר הזה לא חפץ להפרד מעל אחיו ולפרוש מצרת הצבור, כאשר יספר בעצמו לאמר: „ויצו עלי המושל אשר בבולטאגו (Voltaggio) „[לצאת מן] העיר, אשר הייתי אני יוסף הכהן בתוכה כאשר „צִוָּה, ויועדו כל יושבי העיר ועמדו בפרץ, וישא את פניהם „לאמר: ישב נא יוסף הכהן בתוככם ככל אשר ירצה, ולא אביתי „לגוּר בתוכם עוד".

בימים ההם ישב סופר תולדתנו זה וירבה לאסוף דמעותיה של כנסת ישראל ולשימן בבית גנזה של התולדה הישראלית—בספר „עמק הבכא" אשר כתב אז, והדמעות היו דמעות רותחות ווולגות מאין הפוגות, דמעות רותחות כאש צרבת על לחיי בת יעקב. ובפעם הזאת היו אבי הכנסיה פיוס החמישי ופיליפ השני מלך ספרד השנים, אשר מהם יצאו גזרות כליה על כנסת ישראל שבמערב אירופא—האפיפיור בא בעלילה על היהודים, כי עוכרים המה את תקי הכנסיה הקתולית, וישם רבים במשמר ואת

ספרי קדשם אסף וישרוף. את עדת ישראל בבולונייא העשירה בחר לשלוח בה כל מגפותיו לרוששה ולהביא נכסי העשירים לבית גנזיו, שם אותם בכלא ויעמידם לפני משפט האינקוויזיציה, לאמר: הנכם מדברים תועה על מחוקק התורה הנוצרית ואת הקתולים הנכם חושבים לעובדי עבודה זרה. רבים נענו ביסורים קשים עדי אבדה בינתם ויודו על כל אשר שאלו אותם —. ולכל העשירים והשובי בולונייא יצאה פקודה נמרצה לבלי צאת מן העיר. האזהרה הזאת עוררה בלב היהודים התשוקה להמלט מפח יוקשים, ותמצא ידם לשחד את שומר השער ויצאו כלם הם ונשיהם וטפם ולא נותר בבולונייא איש יהודי, ויצאו ללכת אל פירראררה. שמע זאת פיוס החמישי ויתעבר על כי נמלט טרף מפיהו וחמתו עברה כל הק ויחוה דעתו בסוד החשמנים, כי יאמר לגרש את כל היהודים אשר במדינות מלכותו. לשוא העתירו עליו הקרדינלים דבריהם, כי כן לא יעשה, כי מאז ומעולם היה חק האפיפיורים להגן על ישראל, כי בזמן אלף שנה יושבים היהודים בהארץ הנתונה תחת ידי אבי האמונה—לקיים את הנבואה, כי לא ימחה שבט ישראל מעל האדמה ועתידים הם להכנס לברית החדשה, ואיך יגרשם למרות הבטחות אבות הכנסיה? לשוא הרבו יושבי אנקונא לבקשהו כי ירף מאף, כי ע"י הגזרה הזאת יתבטל כל מסחר החוף הזה ותורש הארץ. שנאת ישראל הקשיחה לבו ותאטם אזנו לבלתי שמוע קול הבינה הישרה ועצת כהניו ושריו. ביום 26 פיברואר שנת 1569=שכ"ט הוציא את הבולה לגרש את כל היהודים מארץ ממשלת הכנסיה או „ממשלת הבמה", כאשר קראו אותה סופרי היהודים בימים ההם. ורק ברומא ואנקונה הרשה עוד להיהודים לשבת שם, וזמן נתן להם שלשה חדשים לסדר עסקיהם.— לתת לגזירותיו פנים של צדקה ומשפט, האשים פיוס החמישי את היהודים, כי מכעיסים הם את הנוצרים במעשיהם בעברם על חקי הכנסיה, עוסקים המה בהלואה ברבית, עוסקים המה בכשפים ומסירים לב הנוצרים מאחרי דתם; מכחיש הדבר, כי היהודים בתוגרמה הרבו כבוד המסחר בארצו עם ארצות המזרח—ורק להיהודים ברומא ואנקונא התיר לשבת במקומם, כי בהיותם קרובים

אליו ואל הכהנים הגדולים ישגיחו עליהם בעינא פקיחא לבל ירעו וישחיתו את דרכם א).

בערי „הבמה" ישבו אז אלף משפחות ולהן שבעים ושנים בתי כנסיות, בזה נבנסו גם קהלות ישראל אבינין ומסבותיה אשר בפרובינציאה המדינה בצרפת הדרומית ותהי גם היא אז נחשבת לארץ ממשלת האפיפיור. רק מעטים מאד התנצרו למראה עין ורובם ככלם גלו מן הארץ. אז נתרבתה קהל עדת מוצאי גולה החדשה, עדת הגולים מארצות ממשלת האפיפיור. רוב הגולים החדשים האלה ממדינות האפיפיור באיטליא ובצרפת הדרומית שמו פניהם קדמה, ושמה נתקבלו בסבר פנים יפות אם רק הגיעו בשלום אל מחוז חפצם ולא פגעו אותם אבירי־חמס על דרכם, כאשר יספר ר' יוסף הכהן מאסונות הימים ההם לאמר: "ויהי בחדש „מארצו (שנת 1570—ש"ל) הוא חדש האביב ויגרש דוכום „אורבינו את היהודים אשר גורשו „מערי הבמה" בדבר „הצר הצורר אימפיו (Pius) החמישי, וירדו הימה ללכת תוגרמתה „ובהיותם אצל ראגושה (Ragusa) ויפגשם שר צבא אניות „מבעלי וויניציאה כרוב שכול ויוצא את הזקנים והטף אל היבשה „ואת הבחורים העביר אל אניותיו המשוטטות ויעבידם שם „כמשפט העבדים בפרך".

גם באחרית המאה השש עשרה למספרים נראה כי בא הקץ לכנסת ישראל באירופה. הקתולים והפרוטסטנתים היו מתגרים זה בזה ונלחמים בחמה שפוכה, אך בדבר אחד השלימו — בשנאה וחמת נקם להשמיד ולכלות את שם ישראל מתחת שמי אירופה, וכנראה לא היתה עוד תקוה לתקומת ישראל בארצות המערב. — אך לפני התימת דברי „מוצאי גולה" „קדמה" בפרק הבא, עלינו לצאת ידי חובת תודה לשנים שלשה שרידי חכמי ישראל בדורות ההם, קוראי הדורות ויודעי העתים,

---

א) בעמק הבכא עמוד 132 ובכתבי הדת של האפיפיורים: Bullariun magnum. Pius V ועיין עב"ז גראַטץ ח"ט 381.

אשר מימיהם שותים חכמי התולדה בזמנינו ומפיהם אנחנו חיים חיי עם תולדתי, לשום עין עליהם ועל מעשיהם.

* *

*

המעלות והמורדות בחיי עמי אירופה בכל ימי המאה הששׁ עשרה למספרם, החליפות והתמירות גם בהתלאות הנוראות אשר מצאו את האומה הישראלית בימים ההם, הגרושים והטלטולים, מסירות נפש וקדוש השם; גם דבר המצא בוגדים ומחללים שם שמים, אשר ממקור ישראל יצאו להדיח רעות רבות וצרות על המשפחה אשר ממנה יצאו, התקוות המשיחיות אשר נהפכו למפח־נפש; המאורעים בעולם הכללי: התגלות עולם חדש והריפורמציה; כל אלה העירו את לב אנשי הלב להתבונן בחזון העתים, ועל כן עינינו הרואות, כי מימי רבי אברהם בן דאוד הספרדי עד הדור שאנו עומדים בו לא קמו חכמי העתים בישראל, אך בין הספרדים בני מוצאי גולה נראו, אחרי הפסק זמן רב, יודעי בינה לעתים וחוזי חזיונות הזמנים. — ושלשה המה הנכבדים בין יודעי בינה לעתים יוצאי ספרד, אשר דבריהם המה לעינים לחוקרי העתים ומבקרי דברי הימים: ר' **יוסף בן יהושע הכהן** הרופא, החכם התלמודי ר' **יוסף ן' וירגא** ורבי **שמואל אושקי**.

אמנם זה האחרון חביב ביותר לבעלי בינה לעתים, בחן מליצותיו, בספרו הגדול „תנחומות ישראל" ותלאותיו ומצוקותיו (Consolaçâo ás tribulaçoens de Jsrael) הנכתב בדרך שיחה בין שלשה רעים, אשר האחד יספר את כל התלאה אשר מצאה את האומה הישראלית מני אז ועד הנה והשנים יטיפו רסיסי טל של תחיה על לב הנענים והנגשים. — אך לרגל מלאכתנו במקום הזה לא נוכל להעביר כל טוב הספר הזה על פני הקוראים, כי עלינו להביא דברים כעד מפי עד וספרו זה כתוב ספרדית, בלשון אשר רובי בני עמנו אינם נזקקים לה א). פה נוכל רק לאמר,

---

א) אחרי כתבי הדברים שהזכרתי למעלה (289) קבלתי מכתב מחחכם

כי לפי הדברים שמביאים מן הספר הזה גרֶאטץ, קאיזערלינג ולֶאב ואחרים, הוא ספר־מליצי־תולדתי בדרך שיחה וחזיון, ויהי לעינים לכל חכמי התולדה ולרושמי דברי הימים, כאשר יראו הקוראים בהמשך הדברים.

מתכונה אחרת וסוג שונה מספרו של רבי שמואל אושקי, הוא הספר אשר נכתב בימים ההם, ואשר עבדו בו ידי חכמי התקופה הזאת בימי שלשה דורות, האב — רבי יהודה ן' וירגא, המשפחה היקרה בספרד שעמדה בקשר ההתחתנות עם אברבנאל ויחי בספרד עוד לפני הגרוש בעל מקובל ותוכן, ויכתוב במגלותיו רשימות הגזרות והשמדות, בנו שלמה ן' וירגא בן דור הגרוש ושנים רבות היה אנוס ונושא מסוה הדת הקתולית על פניו ואותו כבר הזכרנו למעלה (צד 105) עדי הצליח להמלט ארצה תוגרמה. הוא הוסיף על רשימות ר' יהודה, כל אשר מצא ע"ד קורות ישראל בלשון רומית, כי היה יודע הלשון הזאת על בוריה, וגם מלבד הספר „שבט יהודה" המצוי בידינו שעליו הננו מדברים במקום הזה, כתב גם כן ספר „שבט עברתו" — ונשלם הספר שבט יהודה על ידי בנו ר' יוסף בן־וירגא שהוסיף מדיליה את כל אשר השמיטו אביו וזקנו ומעבודת כלם יצא הספר „שבט יהודה", וכח הבן הזה היה יפה ככח אביו ואבי אביו בהלשון הרומית וידע לכתוב דברים רבים ממקורם הראשון. א)
מזה נראה כי הספר הזה היא איצר בלום, לא נעשה על ידי איש אחד על כן גם בצורתו הוא נעדר הצביון הנאה ובנין ספר תולדי בטוב טעם; אין שם לא סדר ולא תבנית, אבל יש בו ידיעות נאמנות ובצדן גם ויכוחים בין מלך פורטוגליה וחכם אחד וטומאש שמו, אשר כנראה המה ילדי דמיון. הסגנון, אם כי איננו על טהרת לשון הקודש, אך הוא נחמד ומלא דבר חן־תמימות

קאיזערלינג, כי בימים האלה יצא לאור כל תרגום הספר הנכבד הזה לאשכנזית, אך עד היום לא השגתיו.

א) עיין מאמרי בהאשכול הוצאת גלדמאן ערך אבן וירגא, ששם הבאתי דעת המבקרים השונים ופה אין מקום להאריך בזה.

השפוך על כל דבר אמת. שלמה ן׳ וירגא לא יסתפק בספורי קורות עמו, כי אם גם יחקור לדעת הסבות הראשונות, אשר בשבילן היה ישראל להאומה הירודה שבאומות ונתונה כל היום למכים ומענים: הסבות האלה, מלבד הנסתרות אשר לה׳ אלהינו כאשר יחליט לאמר: את אשר יאהב ה׳ יוכיח, לעונש על חטאות העם: שבועת שקר, גאוה ורדף אחרי הכבוד ועוד, יביא גם את הנגלות ויאמר: „הדבר הזה נמשך בטבע מפני „שנאת הדת והרחקת היהודי מהנוצרי במאכל ומשקה, וזאת „כוונת החכמים: סיני: שממנה יצאה שנאה לישראל, גם הקנאה „שמקנאים הנוצרים הספרדים את בני ישראל בעבור היותם עשירים וחרוצים מהספרדים הנוצרים". ן׳ וירגא לא יחפא על בני עמו ויגד להם פשעם. ספר „שבט יהודה" שבט מוסר הוא לבני הדור ההוא, בו יְסֻפָּר כי הרבו היהודים לשאת להם נשים מבנות הספרדים הנוצרים; אבן וירגא יכה „בשבט" פיו את כל חטאי בני עמו ולא יכסה על פשעיהם. רובי הדברים שבאו בויכוחים בין אחד מחכמי אומות העולם טומאש ומלך קאסטיליה, המה רק מדומים, והדברים האלה שם המחבר בפי הנפשות אשר יצר לו. הספר „שבט יהודה" כלי הפין הוא לחוקרי העתים בימי הבינים, המבינים בחזון הימים בדעה והבדלה בין העתות והפרקים. אמנם להמון הקוראים הוא מעט התועלת, בהיותו בלי תחלה וסוף, ועקבות איזה סדר לא נודעו בו.

הגדול והנכבד בסופרי דברי הימים ההם הטובים והנאמנים—ביחוד לקהל קוראי עברית, הוא הרופא הר"ר יוסף בן יהושע בן מאיר הכהן. נפלא הדבר מאד, כי בעוד אשר ספרי־מאורעות וספורי פלאות מצויים בידי עמנו במספר רב, ספרי החכם קורא הדורות נאמן רוח, מדייק בשמועותיו ולשונה צחה ונמלצה כרבי יוסף הכהן, אינם מצויים כלל בידי קוראי עברית ואחד אחוז ממאה אשר ידע גם את מציאותם [א].

א) במקום אחר אבאר, עד כמה היתה דרושה הפצת ספרי מקורי תולדתנו ותרגום ספרים כאלה מלועזית (אושקי אבוהב) לחנוך בני האומה

אך לפני העריכנו את בעל־תולדותנו זה ככל ערכו היקר בבינה לעתים בישראל נספר נא בקצרה את תולדתו [א].

אביו של רבי יוסף הכהן רבי יהושע, היה מגולי ספרד תושב העיר גואיטי או חועטא (Hueta) בצפון ספרד ויתישב, הוא ואשתו אחות רבי בונפאיש, בהעיר אַוינִיון (Avingnon) בדרום צרפת, ואז היתה ארץ ממשלת האפיפיור. שמה לקח לו לאשה בת משפחתו מרת נעמי (דולצה) ותלד לו את יוסף (בראשית שנת הרנ"ז). ימי שבתם באוויניון לא ארכו ויצאו לשבת בארץ ממשלת הכנסיה האצילית גינובה (Genua) להעיר נובי (Novi) וגם התישבו בעיר הבירה גינובה, עד יום גרוש היהודים מהכנסיה הזאת (ה. רע"ו). יוסף הכהן למד את חכמת הרפואה וגם התעסק ברפואת חולים, וכנראה היה רופא גם בבית הדוזש (Doge) נשיא הכנסיה הגינובית אנדריאה דוריה (Andreos Doria), הנודע בגבורותיו וגם בשנאתו את ישראל, כי היה נשמע למלך ספרד קארל החמישי. רבי יוסף הכהן הוא אחד מהמיוחדים שבעמנו, אשר לא הסיח דעתו אף רגע אחד מגורל עמו. — לבו היה ער לכל חפצי הכלל והפרט. בכל אשר יכול התאמץ להטיב גורלם, השתדל בכל יכלתו לקרוא דרור לשני יהודים אב ובנו, אשר אציל גינובה בזשיאנטינה דוריה בן אחיו של הדוכס (הדוזש) הושיבם בכלא ויענם ענויים קשים—אך לא עלתה בידו כי אם לקרוא דרור להאב, והבן נשאר שבוי וימלט בליל עברות, כאשר פרין קשר פַּיאוסקי בגינובה, כאשר עוד נדבר בזה. כבר אמרנו, כי בעלי גינובה והדוכס (הדוזש Doge) העומד בראשם אנדריאה דוריה, היה בעל ברית קארל החמישי ולוחם מלחמותיו בארץ יון (נגד תוגרמה) ובאפריקה (בתונים ואלגיר).

הנוך היסתוריי—לאמר: לאומי בעצם הוראתו המוסרית והדתית.

א) בהרצאת דברי ימי חיי ר"י הכהן יצאתי בעקבות איזידאר לֶאֶב במאמרו הגדול Ioseph Hacohen et les Chroni quiers juifs ונטיתי בזה מגראֶץ בסדור הדברים ימאורעות ר' יוסף, כי כל דברי לאב בהענין הזה ברורים מאד.

שם הוליך שבי גם יהודים במספר רב וישעבדם לעבדים עובדים עבודת פרך באניות מלחמתו (הרוגיאות — Galeeren). ואז הרבה רבי יוסף להשתדל לאסוף כסף לפדיון שבויים מקהלות ישראל אשר באיטליה העליונה. בימי גרוש ישראל מארץ ממשלת גינובה נתנו להיהודים לשבת בהעיר בולטאגו (Voltaggio) וישב בעיר הזאת שמנה עשרה שנה, ויהי רופא אהוב מאד לכל בני העם, עד כי בהתחדש עוד הפעם גזרת גרוש כללי מגבולות גינובה, ותבא הפקודה להמושל בבולטאגו לגרש את כל היהודים נועדו כל יושבי העיר ויתפרצו מפני המושל ויתגודדו עליו, עדי נאות המושל ויאמר: "ישב נא יוסף הכהן בתוככם בכל אשר ירצה". אז לא אבה הוא עוד לגור שם ויצא לשבת בדוכסיות מונפירה (Monferrato). בימי שבתו בבולטאגו כתב ר' יוסף את ספרו: „דברי הימים למלכי צרפת ועוטמאן" כי אף שמצא מחיתו ממלאכת הרפואה, הנה לבו ותשוקתו היו — חכמת התולדה ובינה לעתים; הוא הראשון בישראל, אשר נשאו לבו לכתוב ספר דברי הימים הכללי. ראשית ספרו זה הוא מימי הרבנה של רומא העתיקה וצמיחת הממלכות החדשות אירופה במערבה ודרומה—יתחיל לספר מבלודביג מלך הפרנקים, מקיסר הירקליום היוני הביצנתיני ומימות תקומת מחמד, ויציב לפנינו ריב לאומים בדמות מלחמה נצחת בין הצלב וחצי הירח—בין הדת הנוצרית וצרתה הדת האיסלמית. ריב שני האיתנים האלה הוא לו לבריח התיכון המבריח את תמורות התולדה וצבאות הליפותיה. את הדת הנוצרית כלה יציב לעינינו בדמות מלכות צרפת והדת האיסלמית בדמות מלכות עוטמאן. כל המלחמות הגדולות שנלחמו משפחות העמים בעלי שתי הדתות האלה נכללו בספרו „דברי הימים". כיליד אויניון היתה דעתו של יוסף נוטה אל צרפת ואותה ישים לראש על כל גויי הנוצרים ולא את בית ספרד ואשכנז (קארל החמישי). דברי ימי מסעי הצלב יספר בסגנון מלא דבר בשפה ברורה, אך בקצרה, והפרשה הזאת אצלו מועט המחזיק את המרובה. כן יעבור מפקידה לפקידה ומתקופה לתקופה עדי הגיעו אל העת הקרובה לזמננו—זמן גרוש ספרד הכללי, ומפלת גראנדה הערבית לפני

פירננדה הקתולי. במקום הזה יתנצל, כי לא יאריך לספר בדבר הגרוש, כי יחד להם מקום בספר מיוחד לאמר: „אמר יוסף הכהן „גרוש צרפת והגרוש הזה העירוני לחבר הספר הזה, למען ידעו „בני ישראל את אשר עשו לנו בארצותם, בחצריהם ובטירותם. כי הנה ימים באים..." א) — באריכות גדולה ורב ענין יחל עתה ר' יוסף לספר לנו ממלחמת סולטאני תוגרמה ביון ובכל עמי הנוצרים; מריב פרנץ הראשון בצרפת עם קארל החמישי בספרד ואשכנז, והוא ידע ידיעה שלמה לתכליתה את כל דברי ימי איטליה, ומפנה מקום גדול מאד לנשיאי גינובה לבית דוריה עד קשר פיאוסקי — הקשר הנודע לרוב קוראינו מחזיונו של המליץ והמשורר האשכנזי פריעדריך פאָן שיללער. כל קורא ספרו של ר' יוסף ישתומם על בקיאותו הגדולה בספרי התולדה אשר לסופרי יון ורומא, צרפת ואיטליה. הוא נזהר מאד לדבר רק האמת שהובררה אצלו ונתקיימה בעדות סופרי התולדה הנאמנים. התייר הגדול בחכמת תולדתנו גראֶטץ, יאמר כי לא היה להמחבר שלנו די חכמת־סופרים ובינה לעתים להתבונן אל הסבית ומסבביהן (Pragmatik) — וידיעותיו חרוזות ודבוקות אלה באלה רק על פי סדר הזמנים. אך החכם הזה שכח, כי חכמת התולדה בכלל עוד לא נולדה בימי הבינים — הכרונוגרפים רושמי זכרונות הימים ההם, כלם המה רק מספרי מאורעות ומעשים שנעשו — או נפלאות וחזיונות שלא היו ולא נבראו. לחכמת התולדה בתמונה מושכת את הלב ומזינה את הנפש נמצאו גואלים בימים מקדם כסופרי יון טהוקידידוס וקסינופונט וסופרי רומא כטציטוס בשעתו. גם לבני ישראל קם סופר דברי הימים בימים מקדם הוא יוסף פלאוויוס — אך אם נערוך את „דברי הימים" של ר' יוסף הכהן אל רושמי זכרונות מבני אומות העולם מימות הבינים וראינו בו יתר שאת בחכמת העתים ויתר בינה

א) במקום אחר אקוה לדבר ברחבה על כל המקומות בספרי רבי יוסף הכהן הנוגעים לדברי ימי מלכיות רוססיא (מוסקבה) ופולוניא — דברים שיש להם תפיסת יד גדולת גם לדברי ימי עמנו ברו"ס.

בסבות המפעלים, ויתרונו עליהם כיתרון אור מן החשך. לדברי ימי הכנסיה גינובה, אשר ישב בה, יקדיש חלק גדול מספרו. ובכל המעשים שנקרו ויאתיו בימיו הוא המקור היותר נאמן בכל מקורי התולדה בימים ההם. בכל אופן הוא הראשון בסופרי ישראל, אחרי יוסף פלאוויוס, אשר מלבד דברי ימי עמו השכיל להבין בבינה לעתים גם דברי אומות העולם, וידע את ספרי המקור ידיעה שלמה וברורה. ובדבר חכמת הסופרים בדברי הימים, הסגנון הנעים והצורה הנחמדה וגם ידיעת העולם והליכותיו, נוכל לאמר על רבי יוסף הכהן: מיוסף (פלאוויוס) עד יוסף (הכהן) לא קם כיוסף סופר דברי הימים בלשון נמרצה ונמלצה—ובדעת תורת החן והנעם. אך בזה יתר שאת לרבי יוסף הכהן על סופר תולדות מלחמות ישראל וגבורותיו בהיכל חמדתו אשר בארמון טיטוס; כי הראשון כתב (או פרסם) את תולדתו בלשון יונית, והשני דבר אל אחיו בלשון עמו אשר אהב, כי הראשון התמכר להרומיים ובכמה מקומות עוות דין האמת ויחניף להרומאים נותני לחמו ומימו, והשני היה נאמן רוח, ומדי קראנו את ספרו הננו רואים אותו לפנינו יושב וכותב בדמע ודם לבבו. ובצדק נוכל לאמר, כי לא קם עוד בימים ההם סופר דברי הימים בשפת עבר, סופר דברי הימים נאמן רוח השומר אמת לעולם כרבי יוסף הכהן. נכבד מספרו דברי הימים, הוא ספרו „עמק הבכא"—ספר אשר כשמו כן הוא ועל פי צורתו ותכניתו הוא יחיד במינו ויחיד בזמנו ואחרי זמנו במשך דורות רבים, בשפת עבר. רבי יוסף הכהן היה לסופר דמעותיה של כנסת ישראל ומשימה בבית גנזה של התולדה הישראלית מימות החורבן עד חדש תמוז לשנת ה' של"ה, והוא אז בן שבעים ותשע שנים. משנות חייו האחרונים לא נדע דברים ברורים. כפי הנראה מת בקסטיליטה אשר בגליל מונפורה א) ומלבד ספריו הנדפסים עתה נמצאו בימים

א) גראטין מסמן שנת מותו של ר' יוסף הכהן לשנת של"ה=1575— היא השנה אשר בה כלה לכתוב ספרו „עמק הבכא" במהדורא תנינא ולא

האחרונים ממנו ספרים יקרים ואסף מכתבים, אשר בהגלותם ויפיצו אור חדש על התקופה רבת העליליה להלך־רוח בני

ידעתי מנין זאת לו כי גם אחרי כן היה יכיל לוייריך ישים יתר. אך איזידור לאֶב יתליט מזה שלא נמצאו עוד ממנו מכתבים וספרים אחרי העת ההיא. — והנה אם שנת מותו מוטלת בספק אך לבטח אין יסוד לדבר החכם רשי"פ (בכנ"י ערך יוסף הכהן עמוד 476) באמרו: „נולד באוויניון ומשם יצא עם אבותיו לטורקייא ושם נתגדל". כנראה מדבריו בפנים אין דבר אחד מהדברים האלה שיסכים אל המציאות כי אם שנולד באוויניון, אך לא הוא ולא אבותיו לא יצאו לטורקייא ולא נתגדל שם, כי עד היותו זקן בן שבעים ותשע שנים הננו מוצאים אותו אך בערי איטליה — בגינוביה בבולטאגו ובקסטיליטה — וכנראה השלים שם את ספרו. — על דבר רבי יוסף הכהן ויחוסו לסופרי דה"י שבזמנו, צרוף חלופי הגירסאות וסדרי זמנים שבינו ובינם וכו' וכו' כתב מאמר גדול מאד ורב הענין לחוקרי העתים החכם איזידור לאֶב בכתב העתי .Revue etc בחלק XVI נומר 31 ונומר 32, ובחלק XVII נומר 33 ונומר 34. ועוד לו מאמר גדול בכתב־עתי הנ"ל על דבר ספר דברי הימים. —

החקירות האלה. נוסדו על נוסחאות שלשה כתבי יד שנמצאו בהביבליותיקה לחברת כל ישראל חברים, כ"י הראשון הוא: ספר עמק הבכא ובסופו שירים מהמחבר על ענינים שונים ומרובם יש להוציא דברים רבים לתולדות הימים ההם. כ"י השני הוא תכריך ספרים נכבדים שהשאיר המחבר אחריו בכתובים והמה:

א) ספר „מציב גבולות עמים". דעת הגיאוגרפיה הכללית תרגום מלשון רומית.

ב) ספר „האינדיאה" על הודו מערבית (אינדיאה הספרדית). בסוף הספר הזה יספר ר"י הכהן, כי בשנה הזאת (ש"י=1550) גרש מגינובה והתישב בבולטאגו Voltaggio.

ג) ספר מיגשיקו (Mexico) או ספר פרננד קורטש Fernando Cortez. תרגום מספרדית (לדעת החכם ר' משה שוואב משגיח הביבליותיקה הלאֻמית בפארים).

ד) ספר פלס השמות. רשימת כל שמות העצם בעברית.

ה) אספת כתובות למכתבים — איך לכתוב לאנשים שונים — אנשי המעלה וכו', והמלאכה הזאת נגמרה, יום ד' כ"ב לעמר (16 אפריל) שכ"ז.

בכ"י השלישי נמצאה אספת מכתבים שונים ובהם מכתב ר' שלמה מולכו שנמצא נדפס גם בדברי הימים עם איזו הוספות ושנויים אשר נעורר עליהם בהציון אשר להנושא הזה בסוף הספר. —

עמנו והשתלשלות הדעית ותמורות המעמדים השונים בכל שלש מאות השנים האחרונות; והנם מחכים לראות אור הדפוס.

כל הכתבים האלה נכבדו מאד להוקרי התולדה כדברים יוצאים מפי סופר מומחה ונאמן רוח כרבי יוסף הכהן; ועיין גם המליץ לשנת תרמ"ח נו' 102 מאמרו של הד"ר א. קאמינקא. אך הוא קצר מאד בתוכן מאמרו של איזידור לאב.

פרק שמיני.

ואלה תולדות יוסף (הדוכס מנקסוס) והזמן האחרון לבני מוצאי גולה קדמה.

הצלחת היהודים יוצאי ספרד בתוגרמה הגיעה למרום קצה ותחל להיות שוקעת ויורדת: מצב דברי המדינות באירופה וארצות הקדם בימי מלכות הסולטאן סולימאן; יוהאן מיקוועס התיהד וגהיה ליוסף נשיא ויהי לאהוב הסולטאן ואיש סודו ונאמן ביתו של סילים יורש העצר; ממלכות הנוצ׳ים צרפת והכנסיה הוויניציאית רוקמות מזמות וכורות שוחה ליוסף הנשיא; יוסף הולך מחיל אל חיל, חושב מחשבה גדולה על דבר ישוב ארץ ישראל והתכוננות ניר ממלכה לבית ישראל. מות הסולטאן סולימאן ותקיפות יוסף בחצר בנו הסולטאן סילים השני; יוסף היה דוכס האי נקסוס וקבוצת־האיים הקטנים בסביבותיו על ים האגאי והארכיפל — איי קיקלדיה (Cycladeu), תתבולות היהודי הבוגד דאוד נגד הדוכס מנקסוס ונצרון הדוכס בחצר המלך; רבני קושטנדינה מחרימים את דאוד; מלחמת תוגרמה את הכנסיה הווינציאית וכבוש אי־כפתור (Cypern) בעצת יוסף דוכס מנקסוס; רבי שלמה בן נתן אשכנזי איש אודינה באיטליה, מתנשא גם הוא למעלה מדינית גדולה בבירת תוגרמה. — התחרות בינו ובין יוסף נשיא הדוכס; אשכנזי ותעצומות מפעלו בדבר

בחירת מלך פולניה והשלום בין תוגרמה וכנסית וויניציאה.— המעמד הטוב והאיתן של יהודי תוגרמה; קוי־אור האחרונים בכנסת ישראל התוגרמים או ספיתי הספרדים בני מוצאי גולה: הזקן הצולע ר׳ אברהם עאקריש ומותו, אחרית החכם הרופא אמאטוס (חביב) לוזיטאנוס, החכם רבי משה אלמושנינו בשאלוניקו, דון גדליה בן דון משה המדקדק והמשורר יחיא ובית מדרשו לשיר ומליצת לשון עבר: המשוררים ר׳ ישראל נ׳ גארה, רבי יהודה ארקו ורבי סעדיה לונגו, בעל „ספר זמנים״, דון גדליה בן יוסף ן׳ יחייא בעל „שלשלת הקבלה״, מות דון יוסף נשיא דוכס נקסוס; מפעלות האלמנה הדוכסית ריינה נשיא דוכסית נקסוס ומותה, רבי שלמה אשכנזי ופעולתו בימי הסולטאן מוראד השלישי, מצב כנסת ישראל הספרדית בתוגרמה בימי מלכות הסולטאנים: מחמד הרביעי ואחמד הראשון, שקיעת כוכב ההצלחה של היהודים בתוגרמה והפסק מוצאי גולה לארצות הקדם לעת צאת המאה הרביעית לששי.

אחרי כי אבות הכהונה הרומאית, אפיפיורי רומא פאוילוס הרביעי ופיוס החמישי, הודיעו גלוי לכל עדת מאמיניהם (והם עוד היו רוב מנין ובנין עמי אירופה), כי זאת תורת הדת הקתולית להכחיד שם ישראל מן הארץ, אחרי כי התירו דם האנוסים השבים אל תורת אבותם; ואחרי כי גם אבות המהפכה הדתית— הריפארמציה—נהפכו גם הם לאויבי ישראל ודברי לותיר האחרונים היו לשרש גזע ישרון ולכלותו מעל פני האדמה, נראה כי באמת באו קץ וכליון חרוץ על השבט הישראלי בארצות המערב. אך בממלכה אחת מקרן מזרחית צפונית באירופה, לפי חלוקתה וישיבתה בימים ההם — בממלכת פולניה בימי המלכים האחרונים לבית יאגיללו, עוד היו בני עמנו מרבים באוכלוסים ושלוים ושקטים, מלבד איזו פרעות בדרך עראי—. אך בעצם העת ההיא זרחה להם שמש האשר המדיני בפאתי קדים, הצלחתם

בתוגרמה הגיעה למרום קצה, ואלה אשר בלבם חיתה התשוקה לקומם סוכת ישרון הנופלת, לכונן ניר ממלכה לבית יעקב כמעט שאפו תקוה קרובה, כי קרובה תקותם לבא וישועתם להגלות. איש יהודי אשר בארצות המערב התעתדו להעלותו על המוקד, לצלותו חיים על האָח אשר הבעירה האינקוויזיציה, איש יהודי זה היה לגבר תקיף ואחד מהיושבים ראשונה במלכות חצי־הירח ולדוכס ומושל על אלפים ורבבות נוצרים...— עם איש יהודי זה עלו במעלות האזרח אלפי אלפים בני עמו בהממלכה האדירה אשר נתנה בימים ההם את חתיתה בכל ארצות אירופה. מושלי הנוצרים ראו אז חזון־מופלא אשר עוד לא ראו הם ואבותיהם: איש יהודי מסכל עצותיהם ומפיר מחשבותיהם, המה ראו כי גם הועלת יעקב, בכל רגל רמוּסה, תוכל לפגוע באיתני ארץ אלה ולחבל תחבולותיהם. הנוצרי יוהאן מיקוועס שנקרא מעתה בשם יהודי יוסף נשיא, החריד פעמים רבות את מלכי אירופה ונסיכיה ממנוחתם, ועושי דברם וציריהם שתו אליו בחלקות ויחפצו קרבתו. זאת עשו צירי הכנסיה האצילית ווינציאה, הממלכה האדירה המחבקת זרועות עולם הישן והחדש ספרד, צרפת הלובשה גאות ואומרת: אני ואפסי עוד וגם ממלכת־כהנים— ממלכת הבמה—שלחה ציריה ליוסף נשיא להטותו לחפצה.[א])

א) המקורים שהנני משתמש בהם הם: דון יוסף נקסוס מאת הד"ר לעווי (ברעסלוי 1859) ; כרמולי בספר: Don Joseph duc de Naxos משנת 1855, מאמרו של גראֶטץ בספר השנתי לחכמת ישראל ותולדתו לווערטהיימער משנת 1856, בהליקסיקון של ערש אונד גרובער. גראֶטין בספרו הגד.ל שאני עוסק בו עתה, מלבד הספרים של האממער וצינקאייזען לדברי ימי האוסמנים (התוגרמים), והחכם רש"י פין ז"ל בהכרמל הירחי שנה שניה אסף חמר הרבה אך קצר במקום שהיה דרוש להאריך וגם לא הביא את גלגולי המעשים לידי גמר חתימה.

כבר דברנו בפרק הקודם, כי כמעט שבא יוהאן מיקוועס לקונסטנטינופול ויתיהד ויהי לדון יוסף נשיא, מצא נתיבותיו אל ארמון הסולטאן סוליימאַן. השליט הזה היה יודע ובוחן לב האנשים העוטרים את כסא מלכותו, ומשעה הראשונה ראה, כי ביוסף ימצא חפץ ויועץ בדוק ומנוסה בכל דרכיו והליכותיו עם מושלי אירופה. שנים רבות לפני זה כבר עמד דון יוסף בהיכלי מלכים ושרים וידע כל סודות הנסיכים האלה ורקמות מזמותיהם, בכל ערי אירופה המערבית היו לו יהודים ואנוסים בעלי בריתו, המודיעים לו כל דבר גדול או קטן שנפל במערכות המושלים ההם, ויועץ כזה היה דרוש מאד להסולטאן. בחכמתו הגדולה ועשרו הרב היה היוצא והנכנס בלי נטילת רשות לפני ולפנים, ופעולתו על המלך האדיר במלכי זמנו היתה רבה ועצומה. עוד מעט ונקרה דבר במשפחת המלוכה אשר הועילה לאמץ כחו ולנשאהו ולרוממהו בעיני אדונו ומלכו. אחרי אשר דן סוליימאן למות את בנו הבכור מוסטאפא, על כי נודע לו, אשר הוא חושב מחשבת מרד ומעל להוריד את אביו מכסאו ולשבת על כסא המלוכה, נשארו לו שני בנים: הגדול שבשניהם סילים (Selim) הנולד לו מאשה אחת מבנות הרוסים והצעיר באיאציט (Bajazid). סילים היה איש טוב־לב, יקר רוח ונוח לבריות אך רודף תענוגות ושואף לחמדות החיים, ובאיאציט הצעיר היה איש מלחמה, עז נפש ושואף לכבוד ותהלה, ויאהבהו אביו ויבכרהו על פני אחיו הבכור. שני בני המלך אשר כל אחד מהם התנשא לשבת על כסא אבותיו התהפכו בתחבולותיהם להטות להם לב השרים, רבים חללים הפילה קנאתם וברשת נכליהם נוקשו ונלכדו גם גדולי המלכות ושריה.

הסולטאן סוליימאן חפץ להעביר את המלוכה מסילים הבכור ולהורישה לבאיאציט הצעיר ממנו, אך בתחבולות בית הנשים לא קמה עצתו ומחשבתו הופרה. עוד מעט ובאיאציט המבוהל מרד באביו ויקרא מלחמה גם על אחיו, אך חילו הוכה במלחמה והוא בעצמו נס וימלט לחצר המלוכה בפרס. ובכן היה הדבר ברור, כי סילים יהיה היורש את כסא מלכות

תוגרמה, אם ימות באיאציט לפני אביו, אך אם אביו ימות קודם והיל הצבא אהבו את באיאציט ויבחרו בו ולא באחיו סילים, ואז הלא יטור הסולטאן החדש איבתו לכל אלה אשר חזקו ידי אחיו. הדבר הזה הניא את שרי המלכות מבא בברית סילים, ואיש מהם לא דבר טובות עליו באזני אביו. ויהי היום ותעבור רוח אהבה ורצון על פני אביו אל בנו סילים היושב רחוק ממנו באסיה הקטנה וישלח לו מנחה חמשים אלף דוקטין כסף ושלשים אלף מתנות יקרות בכלי כסף וזהב ותכשיטין, ויבחר סוליימאן בהיהודי העומד לפניו ביוסף נשיא להיות לצירו ולהביא על ידו את המנחה לבנו. בשעה טובה כזאת, בהיות בן המלך שש לראות, כי אביו עוד יאהבהו, למד לדעת את דון יוסף החרוץ בדרכיו ובהליכותיו, ומני אז היה אוהבו וידידו עד יומו האחרון. נראה הדבר כי הסולטאן סוליימאַן בעצמו שם את יוסף לרע וחבר לסילים, למען יעמוד לימינו ויוליכהו בעצתו, כי היה בן המלך הזה נודע לקל הדעת וסביב שתו עליו חורשי רעה וחובלי תחבולות בסתר להגות אותו מן המסלה, לפנות הדרך אל כסא המלוכה לפני אחיו הצעיר הגולה מבית אביו. בן המלך סילים עשה את יוסף לשומר לראשו וימן לו פרס גדול, והשררות הזאת היתה גדולה ונכבדה ורבים מבני אצילי הנוצרים חתרו להשיגה; גם לאחי יוסף, לר' שמואל נשיא, משך סילים חסד ויקצוב לו פרס מדי שנה בשנה כיד המלך. ודון יוסף נשיא היודע כל המסתורין אשר בחצרות מושלי הנוצרים, ידע לתת לסוליימאן הסולטאן עצות טובות ונאמנות. וירע מאד בעיני צירי ממלכות אירופה היושבים בקונסטנטינופול, כי היה היהודי לנאמן בית הסולטאן וידיד ורע יורש העצר העתיד בימים מעט לנחול את המלוכה בתוגרמה האדירה אז. ויתנכלו עליו להורידהו מגדולתו.—לכל מושלי אירופה שעמדו אז בהתחברות ויחס עם תוגרמה היו דין ודברים עם דון יוסף נשיא. אצילי וויניציאה שמו את הנשיאה גראציא חמותו במשמר ויאמרו לקחת להם את כל הונה (למעלה); ממשלת צרפת היתה חייבת לבית נשיא כך עצים מאד, לפי ערך הכסף בימים ההם, מאה וחמשים אלף

דוקאטין זהב, ולא חשבה עצמה למחויבת לשלם את החוב הגדול הזה. ציר צרפת בחצר הסולטאן די לה ווין de la Vigne התאמץ בכל כחו להשחית את יוסף נשיא ויכתוב למלכו היינריך השני, כי כבוד הוד מלכותו יכתוב בעצם ידו מכתב להוד הסולטאן, להעירהו, כי יוסף יגלה סודות המשא ומתן שבין שתי הממלכות לאויבי צרפת באירופה למען בצע כסף, כי דורש הוא טובת ממלכת ספרד, כי ספרדי הוא על פי הארץ אשר נולד בה. גם יכתוב המלך בעצמו להפחה, אשר יוסף מתנהג בשררה וביהירות ומבזה את בעלי צרפת העושים מסחר בארץ תוגרמה, ויבקש ליסרהו על גאותו וזדון לבו. לאות כי כנים דברי האשמה הזאת יציע המלך את האגרות המלאות עזות ויהירות, אשר ערך אליו יוסף נשיא (על דבר פרעון החוב אשר דרש ממנו) והדבר הזה לבדו יפיל אור פניו בעיני הסולטאן, כי אחד מעבדיו העיז לכתוב אגרת בדברי עזות אל כבוד הוד מלך צרפת בעל ברית הוד הסולטאן. המלך היינריך השני עשה כעצת צירו ויכתוב המכתבים האלה להתאונן רע על יוסף באזני הסולטאן. אך הדברים האלה לא עשו חפץ שולחם, הסולטאן סוליימאן ובנו יורש העצר סילים מצאו כי צדק יוסף מאנשי ריבו. אמנם המלך היינריך השני והבא אחריו קארל התשיעי מלכי צרפת טענו, כי על פי חקי האמונה הקתולית אסור להם לפרוע חובם לאיש יהודי שהתחפש במסוה הדת הנוצרית, כי יוסף עשה מסחר־שטרות בצרפת, הארץ אשר היה אסור לכל איש יהודי לדרוך בה, אך תשובה כזאת לא היתה מספקת בעיני הסולטאן ובנו יורש העצר. המלך קארל התשיעי— איש גבור לשפוך דמי אחיו בני עמו, הפרוטסטנטים, בליל הקדוש בר־תלמיון (ביום 24 אויגוסט בשנת 1572), שלח ציר מיוחד לקוסטנטינופול, להדיח את יוסף משאתו בכדי להפטר מהחוב שנתחייבה הממלכה לדונה גראציא נשיא. אך כל עמל הציר היה לריק, דון יוסף ידע להוכיח צדקו ויובש עצת כל הנחרים בו, והסולטאן ויורש העצר נתנו צדק לחפץ בית דונא גראציא. וישלח יוסף את האנוס שהתיהד, רבי שלמה

אושקי, הסוחר והמליץ הנודע (ובנצרותו נקרא בשם Duarte Gomez) ובידו כתב בטחון מאת הסולטאן להאיץ בממשלת צרפת ולנגוש אותה כי תפרע את חובה.

בעצם העת ההיא נשא המלך סוליימאן את דון יוסף ויגדלהו וינשאהו ויתן לו בארץ ישראל את העיר טבריה ומסביה עם שבע ערי הפרזות לאחוזת נחלה, והדת יצאה מאת הסולטאן, כי בטבריה ומסביה ישבו רק יהודים, ודון יוסף או הממלא מקומו יהיה לנגיד עליהם. וישלח יוסף את נאמן ביתו את יוסף בן אדרת לארץ הקדושה לבנות את חומות העיר, לטעת בסביבותיה כרמים גנות ופרדסים ולכונן בה בתי מלאכה. וימצא בן אדרת חן בעיני בן המלך יורש העצר סילים, ויקצוב לו פרס ששים אספרי (ארבעה טהאלער) דבר יום ביומו, וישלח בן המלך שמנה מאנשיו מעבדי ביתו לעזור לו במלאכת הבנין. וכתב הדת יצא מאת קונסטנטינופול לתת את העיר והסביבה במתנה גמורה וחלוטה לדון יוסף ונחתם הכתב בטבעת המלך ובידי יורש העצר ובנו—נכד סוליימאַן, לתת לכתב־מלך זה תקף ועז גם להימים הבאים. גם פקודה נמרצה יצאה אל הפחה אשר בדמשק ואשר בצפת לאמר: "ככל אשר ישאל האיש „(בן אדרת) מכם עשה תעשו! והדת נתנה אל כל הבונים ונושׂאי „סבל וחוצבי אבנים אשר בערים ההמה ללכת ולבנות את „טבריא ואשר לא ילך יענש קשה. ותחל המלאכה, כי בטבריא „נמצאו אבני בנין לרוב מן החרבות העתיקות, כי עיר גדולה „היתה טבריא מלפנים בטרם נחרבה, ויושבי שבעת הערים „הפרזות הכינו חמר וחול לעשות המלאכה והותר, מן כל „המקומות הסמוכים ומחוף ימה של טבריא". היהודים בונים ומצליחים ופקידי הממלכה היו עליהם למשמר, והנה אש קנאת הדת נשקה בלב הערביים המחמדיים האדוקים אשר בסביבות טבריא ושאריף (שייך) אחד זקן ומהביל הסית את בני עמו להפריע את הבונים ממלאכתם באמרו, כי כן מצא כתוב בספר עתיק יומין, אשר בהבנות העיר טבריה תאבד אמונת הישמעאלים. ויתעצב בן אדרת וילך אל הפחה, ויבא עם אנשיו ויתפשו שנים מראשי

המפריעים וימיתום. אז נפל פחד היהודים על הערביים וישובו איש איש לעבודתו, ותשלם כל מלאכת בנין העיר טבריא בחדש כסלו בשנת ה"א שכ"ו=1565, ותהינה חומות העיר אשר בנו, קו ארך אלף והמש מאות אמה יסוב אותן, „ויצו דון יוסף „ויטעו מעצי התותים לרוב מאד להאכיל את „תולעי המשי וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות „בגדים (בתי מלאכת מטוה--לטויה ואריגה) כבגדים אשר יעשו בוויניציאה" א). בהמשך הדברים נשוב לדבר בהנסיון הזה הראשון ליישוב ארץ ישראל, כדברי הישוב החדש, שהתעוררו עליו טובי עמנו, אנשי הלב ובעלי החפץ והמעשה בין בני עמנו בימינו. ועתה הננו לאמר רק, כי המעשים ההם העירו קנאה ורגזה של צירי ממלכות אירופה בקונסטנטינופול, גם במערכות

א) רוב הדברים האלה הם מלשונו של רבי יוסף הכהן בעמק הבכא 127—129 בהשמטת מליצותיו, והידיעה הזאת מקוימת ומאומתת מהמקורים הלועזיים כלם וביחוד בהספר של Charriere, Negociations de la France dans le Levant p: 736 ור' משה אלמושנינו בספרו שבלשון ספרדית ע"ד גדולי קונסטנטינופול. ואחד מיודעי העתים בממלכות תוגרמה, ההכם צינקאייזען בספרו Geschichte des Osmanischen Reiches יאמר: „דיעזער „מענש וואר אין זיינעם איבערמוטהע דאמאלס שאן אין דער טהאט זא ווייט „געגאנגען, דאסס ער אללעם ערנסטעס אַן דיע ווידערהערשטעללונג דעס רייכעס יודא ה. נטע, אן דעססען שפיטצע ער זעלבסט אלס קאֶניג טרעטען וואָללטע". החכם לעווי כבר יעיר על השנאה והקנאה המבצבצות ועולות מכל דברי סיפרי דה"י הנוצרים בדברם על דון יוסף דוכס נקסוס ושררותו. והנני מוסיף לאמר, כי אחד מבעלי השנאה הזאת הוא גם הסיפר הנודע לשם שלאססער השופך בוז על הדוכס. נכבד מאד לחוקרי דברי דימים לדעת: מה היתה באמת כוונת דון יוסף בגשתו אל המפעל הגדול „ישוב ארץ ישראל" והתכונה והצביון אשר אמר לתת למפעלו לו עלתה בידו לכלות את אשר החל. גם בפנה זאת האיר עיני הכמי ישראל החכם קיפמאַן בכתבי יד אשר תחת ידו ואשר כבר זכה את הרבים במכתבים רבים מקובץ המכתבים אשר לו. גם החכם גראֶטץ, במהדורא תליתאה מספרו, הוסיף כמה וכמה דברים עיקריים, מכחם של כתבי יד אלה, בכתב העתי לתקופות השנה לחכמת ישראל היוצא לאור בלשון אנגליה Jewish quartely

הממשלה העליונה נמצאו שוטנים לדון יוסף. סילים יורש העצר הציע באמת לפני אביו, להוסיף גדל ונשא את יוסף כי יראה שכר טוב בעד עבודתו לטובת הממלכה, ולעשותו לנסיך ומושל בהוד מלכות על האי נקסוס ויתר האיים אשר בים ארכיפל—לעבר אסיה—הקיקלאדיים (Cycladen), אך נגד החפץ הזה יצא ערעור מצד הוויזיר הגדול מחמד סוקוללי (Sokolli), נוצרי שהמיר דתו בדת האיסלם, אשר היתה עינו צרה בהיהודי ההולך וגדל בבית המלוכה. הדרשן היקר החכם זך הרעיון ר׳ משה אלמושנינו, אשר נדבר עליו בארוכה, כבר ראה בחלומו חזון מלוכת ישראל—ובספרו „פתרון חלומות" בלשון ספרדית כלל גם דברי

---

keviev מביא לנו החכם קויפמאנן צרור מכתבים המפיצים אור גם על פני המעשה הגדול. מהם שני מכתבים מסומנים בסימני המספר: קס״ז, קס״ח. הראשון מכתב מקהלה קטנה בעיר מצער קורה (Core) אשר בגליל קומפנייה בקרבת רומא, מכתב ערוך ליתר בני קהלות ישראל באיטליה לבקש מהם תמיכה ועזר, בכדי לצאת כלה מן הארץ. והשני מכתב מבני קהלת אנקונה המבקשים גם הם את הקהלות באיטליה לתמוך את בני קורה המוכנים לצאת מן הארץ ולעלות לארץ הקדושה. מהמכתב הראשון יוצא מפורש, כי החליטו בני תקהלה הזאת לצאת מארצות הנוצרים, יען כי שמעו את קול הקורא אשר שלח יוסף נשיא בכל תפוצות ישראל לבא ולהתישב בטבריא. ובדברי המכתב הזה הם נוגעים בצרותיהם ורדיפות האפיפיורים הקנאים פאוילוים הרביעי ופיוס החמישי—הדברים האלה הם כעין השקפה על המעשים והמאורעים שאירעו בימיהם, ואלה דבריו בקיצור:

„ויהי כי הקיפו הצער והטירורים והמסות והצרות והעילות (עלילות)...
„בזמן האפיפיור פאולו הרביעי שאז מה מאד הקיפה הצעקה אל (את)
„גבול ישראל... מן העבדה הקשה אשר עבד בינינו, מהבולה שהוציא
„כנגדנו עד לבלי השאר לנו מחיה (עיין למעלה). והדוחקים עלו
„השתרגו על צוארינו ביציאת הקומיסאריו, שהיו נוטלים את ממונינו ועונשים
„אותנו או לגלוא (גאלערע — עבודת פרך באניות) או למיתה, באופן שמי
„שלא היה בידו כח לסבול ולקדש את השם היו ממירים את דתינו הקדושה
„עד שיורכו [צ״ל שרבו] כמו רבו הממירים בזמן הזה. והנשארים לא נשאר
„להם בלתי אם גוייתם וצורתם..... ובפרט מלכות קומפניי"את, אשר עירנו
„בחוכה.... וזת בא הזמן בוקה ומבוקה ומבולקה... כלנו קבצו פארור.

החלום הזה. במערכות הדיפלומטיה היו מתלחשים, כי זה האיש יוסף מתעתד להיות מלך היהודים, וציר צרפת בחצר הסולטאן מהר להודיע החדשה הזאת לאדונו ומלכו מלך צרפת.

והנה אם לא היה דון יוסף למלך, זכה למעלת נשיא ונסיך־מושל בארץ ממשלת, אשר נתנה לו לבדו—ובגדולה זו נתעלה דון יוסף במות הסולטאן סולימאַן ועלות סילים לשבת על כסא המלוכה. בין גדולי הממלכה אשר באו לנשק כפות ידי המלך החדש ולהביע לו את הכנעתם וקבלת עול מלכותו, נמצא גם אוהבו נאמן ביתו משכבר הימים דון נשיא, ובמעמד שריו ועבדיו נשאו המלך ויגדלו וימנהו לדוכס האי נקסוס (Naxos) והאיים: אנדרוס (Andros). פרוס (Paros), אנטיפרוס

„מגודל סדרי הבולה קשה ועצומה שיצאת (צ״ל שיצאה) עם כל דתי הנמוסים „שיסדר עלינו פיאו החמישי, שלא די עצירתנו בכל מקום שאנחנו דרים „שם, בנו עלינו ויקיפו חומות סוגרים ומסוגרים... עד כי הפליא הנימוס, „שאין אנו יכולים לעשות שום סחורה בעולם לא מדבר הגזון ולא מבגדים „חדשים.... הגם שהעמים נהפכו כלם ממתוק למר, באמרם שאסור להם „לתת לנו שום סיוע והנאה ולהשתרל עמנו בשום צד..... „והנה צעקת ותפלת ק״ק קורי וענוייהם כי רבו..... והנה אלינו קול „מבשר משמיע שלום... לצאת מן הגולה... הנשיא השר.... אדונינו „דון יוסף, שמאת ה׳ היתה לו היות נתונה בידו ארץ טבריא, אשר בו „בחר אל ית׳ לעשות אות ומופת על גאולתנו כמו שפסק הרמב״ם, וקבלה „היא שבטבריא עתידין לחזור תחלה... *), שמענו מכנף הארץ... הנשיא „הגדול הזיל זהב מכים וסדר בכמה מקומות כגון בוויניציאה „ואנקונה אניות וסיועים.... להוציא ממסגר אסיר... וכל שכן „ליחידים אשר מטה ידם... וגם שמענו כי רבים נסעו ועברו על סיוע „הקהלות והנשיא הנז׳. ובפרט כי הוא מבקש אנשים יהודים בעלי „מלאכות כדי לתקן את הארץ בישובה.... ולשמועתי שמחה „אחזתנו... על ענין נסיעתנו מפה לבא לדור תחת צל כנפי השי״ת לצווי „האדון הנשיא הנז׳ בטבריא״. בצדק מעיר הח׳ גראֶטץ במהדורא תליתאה

*) כוונת הדברים על הגמרא ראש השנה ל״א ע״ב: וטבריא עמוקה מכלן (מעשר גליות) אמר ר׳ יוחנן ומשם עתידין להִגָאֵל וכו׳ עיי״ש.

(Antiparos) ומילו (Melo) ועוד איים אחרים קטנים מהם, כל אלה שנים עשר איים בים התיכון, אשר היה לו ליוסף רק להביא מהם לגנזי הסולטאן מס מועט מדי שנה בשנה והוא היה השליט לבדו על כל העם (בני היונים יושבי האיים ההם). מלבד זה נתן המלך ליוסף חכירת־היין, לאמר: המכס הנגבה מכל יינות שמחוץ להממלכה המובאים לממלכת תוגרמה, כן נראו אז לבני יהודה הרצוצים והמדוכאים אורות מאפל, חזון נפלא שאין דוגמתו בכל דברי ימי שלשת אלפי שנה, שנות התולדה הישראלית, איש מבני ישראל אשר בגולה, אחד מבני העם הנדף והנרדף עולה למעלת שר־מושל נושא הוד־מלכות ושררה עליונה—החזון הזה שלא היה כמוהו לפניו ולאחריו; כי רבי חסדאי אבן שפרוט ורבי

לח"ט (עמוד 557), כי עדת קורה (עיר מצער ובני העדה שתי מאות נפש) החליטה לצאת מן הארץ עוד לפני גזירת הגרוש הכללי שגזר פיוס החמישי (26 פיברואר 1569) על כל היהודים אשר בארץ ממשלתו מלבד היושבים ברומא ואנקונה. ממכתב אחר שכתב בישוף אחד, אשר התעצם מאד למשוך לבות היהודים ולהטותם לחפצו להמיר דתו, יוצא, כי הזילה העדה הזאת כסף רב, להכהנים ופקידי העם לבלי הוציא את הגרוש מקורה לפעולת ידים. אף כי קשה לדעת מאין לקחה עדה קטנה כזאת די כסף לשחד את הכהנים והשרים בעלי נפש רחבה, אשר דרשו גם כסף ביד רחבה. —

בכל אופן מדברי המכתב הזה רואים הננו בעליל את מפעל דון יוסף המבקש אנשים יהודים בעלי מלאכות כדי לתקן את הארץ בישובה, הזיל זהב מכיסו וסדר אניות וסיועים, שלח קול מבשר משמיע שלום לצאת מן הגולה, נטע אלפים עצי תות להאכיל את תולעי המשי, הביא צמר מספרד וכו' אותות הימים ההם גם בזמן הזה.... מעשי ידי נדיבים בימינו. ואם לא הצליח חפצו בידו, אשמים היו אז בזה היהודים בני ארץ ישראל בעצמם, שיחדו עצמם לכוונות ויחודים בעסק קבלה מעשית, כאשר אוכיח להלן. והנה זמן המאורע הגדול והנכבד הזה איננו מסומן בדיוק — אולי נמצאים דברים בבידור הזמן בספרי המקור האחרים הצרפתים (.Negociations etc) והאיטלקים (Gratiani, de bello Cypro) אבל הספרים האלה לא ראיתים וסופרי ישראל המביאים את דבריהם אינם מסמנים זמן המאורע בדיוק. — אך בדברי ר' יוסף הכהן בן הדור ההוא,

שמואל הנגיד היו רק רואי פני המלכים ויועציהם, אנשי סודם, אך לא מושלים וגם שרים היו בארצות קטנות לערך תוגרמה האדירה, אך לא כדון יוסף, אשר גדלו מלך אדיר במלכי אירופה וינשאהו להנחילו נחלת ערים ומדינות, לתתו עליון על בני נכר ולהרכיבהו אלוף לראשי אומות העולם,—חזון יחידי הוא בתולדות ישראל, אחד ואין שני לו. וזה הדבר אשר נתן המלך את האי נקסוס והאיים סביבותיה ליוסף. האיים האלה היו לראשונה נחלת הדוכס הנוצרי האיטלקי יעקב (גיאקומו: קרי: דושיאקומו) קריספי. כאשר הרבה הדוכס האיטלקי הזה להציק את היונים ילידי הארץ עלתה שועתם באזני הסולטאן סוליימאן ויבקשוהו כי יקח את השררה מידי מציקם ויתנה לטוב ממנו. ובמות הסולטאן, נמלך יורש הכסא סילים ויתן את גיאקומו במשמר ואת יוסף שם לדוכס ומושל האיים. ויוסף נשיא היה איש חכם יודע רוח בני האדם והאולת הקשורה בלבם, ולא אבה למרר רוח היונים, כי יראו בכל עת בעיניהם את האיש היהודי, אשר הרכיב אותו הסולטאן אלוף לראשם וימלא ידי איש נוצרי ספרדי את האציל (Hidalgo) קורונײללה (Coronello) לעצור בעם היונים תחתיו ובשמו,

---

אשר כתב דבריו קרוב לשנת של"ה נאמר: וימצא (יוסף נשיא) חן בעיני שוליימאן המלך... ויתן לו חרבות טבריא ושבע מערי הפרזי וכו'... שוליימאן המלך מת בחדש סיפטמבר לשנת 1566 (סוף שכ"ו), הגרוש הכללי מארץ ממשלת האפיפיור היה בחדש פיברואר לשנת 1569, או שתי שנים ומחצה אחרי כן. — נוסיף לזה שנה אחת לפני מותו נתן סוליימאן ליוסף את הרשיון לבנות טבריא, הנה יצא לנו זמן של ארבע או חמש שנים. זמן כזה ארך לבטח בנין טבריא וכל דברי הישוב עד שנשתקע הדבר לאחר זמן. — אם כן יש לשער, כי המכתב שכתבו בני פיפארו לאחיהם בוויניציאה ויתר קהלות איטליה הצפונית לעזור את הגולים מארץ ממשלת האפיפיור „להביאם בוויניציאה" ומשם „ילכו אל אדמת הקדש .... וישישו ויעברו גאולים", בבקשתם לתמוך בידי שבע מאות נפשות גולים „ההולכים בארצנו לכבוד אלהינו"—היה גם כן בשביל אלו שעוד הלכו בכח קול הקורא שהוציא דון יוסף לפני שנים אחדות. כי לבטח נשמע הד הקול הקורא הזה שנים רבות אחרי כן. לבטח ידע החכם קויפמאן בעל מרא דהטי להכריע את הדבר מקובץ הכתבים שנמצא עוד בידו ולבררו בברור גמור.

ובפקודותיו אשר הוציא היה כותב ושולח דבר בפתשגן הכתב והסגנון המיוחד לדבר מלך שלטון. וכך היה כותב: **אנחנו, בחסד אלהים דוכס ים האגיאי, אדון אנדרוס** (דומינוס אנדרום) וכו׳ (Josephus Naci dei Gratia Dsux Aegi, Pelagi, Dominus Andrei etc.). ודון יוסף ראה, כי לא טוב לו להיות רחוק מקרית מלך ומקום מרכז החיים המדיניים ועניני המלוכה ולא יצא לשבת בארץ ממשלתו, כי אם קבע דירתו בעיר הבירה וישכון כבוד בארמון־תפארתו בבילווידר (Belveder) בקונסטנטינופול א).

ובכל אשר היתה עינם של מלכי הנוצרים ונסיכיהם צרה בהיהודי המתנשא לעמוד עמהם בשורה אחת, הנה היו דברי המדינות אז במצב כזה, כי היו מוכרחים להכיר כבוד הוד נשיאותו, לשאת לו פנים ולהחניפו. בהיות לאחד ממלכי אירופה דבר נכבד בחצר המלך אשר בקונסטנטינופול, היה מוכרח לשום פניו ראשונה אל **יוסף נשיא**, בדעתו כי לא יעשה הדבר מבלי שאול בעצתו ודבריו הכריעו את הכף תמיד נגד דעת יתר היושבים בסוד מועצות הסולטאן (דיוואן). ציר קיסר גרמניה מקסימיליאן השני ב) שלח מלאכות לבירת הסולטאן לדבר שלום על לב **סילים** אחרי הכבושים הגדולים שעשתה תוגרמה באונגריא, ותהי ראשית מעשי המלאכות להטות לב דון יוסף לטובת השלום וגם כתב אליו מכתב בעצם ידו. הממלכות אשר לא השלימו את יוסף ויוסיפו להכעיסו ידעו את ידו החזקה. וזה הדבר אשר הראה דון יוסף קשה את ממשלת צרפת: כבר

א) פרטי הדברים עיין ספרו של החכם לעווי הערה 74 (עיין עוד שם הערה 75 שמביא דברי גערלאך על דבר „**היהודי הגדול**" והאממער געשיכטע דער אסמאנען וקורטיוס ואחרים). גם חתימתו ואחרית דבריו הן כדברי נשיא שליט ונושא הוד מלוכה לאמר: „הדת נתנה מאתנו בארמון הדוכס בילווידיר בפערא אשר בקונסטנטינופול ביום 15 יולי 1577. יוסף נשיא. וברומית: Datum in Palatio Ducali Belveder. p. Param Constantinopolos, 1577 XV Julii Joseph Naci.

ב) בדבר הזה ישנה סתירה בין לעווי לגראֶטץ, הראשון מייחס המעשה

הזכרנו איך חפצה הממשלה הזאת להשתמט מפרעון החוב וההלואה שלוותה מחמותו דונה גראציא. עוד בימי היות הסולטאן סוליימאן חי דרש הוא בחזקה מצרפת בעלת בריתו להשיב את הכסף לבעליו, ועתה חדש סילים את דרישתו בדברים נמרצים; וכאשר הוסיף ציר צרפת לתת אמתלאות תפלות וטעמים נבערים, כי פטורה היא ממשלת צרפת משלם את הכסף שלקחה בהלואה מידי אנשים מתחפשים במסוה הדת הנוצרית והמה יהודים וסוחרים את הארץ שלא כדת, וגם הוסיף הציר הזה לחמוס מזמות, ויתן את יוסף לבוגד במלכו, וידבר על לב הסולטאן להדיחו משאתו, התעבר סילים מאד ובחרות אפו התיר ידי דון יוסף, לקחת לו בחזקה את כל אניות־סוחר, אשר גם צרפת מתנוססת עליהן בבאו לחופי תוגרמה. אז יצאו אניות דון יוסף מזוינות באנשי חיל וכלי־מפץ והפגענה באניות צרפת על יד אלכסנדריא של מצרים, ותהיינה להם לשלל והסחורות היו לתשלום החוב. ממשלת צרפת רגזה והתקצפה אך שומע לא היה לה מאת מערכות הסולטאן (בשנת 1569).

על פי מצב הפוליטיקה בימים ההם מצאה צרפת חפץ בברית תוגרמה—ומימי פרנץ הראשון עד סוף המאה העברה היו תוגרמה וצרפת בעלות ברית. על פי ההועלת שמצאו שתיהם בהברית הזאת להיות אשה זרוע לרעותה במלחמת שתיהן נגד בית האבסבורג (אוסטריא), ראתה ממשלת צרפת, כי לא נכון לפניה להפר בריתה את תוגרמה בגלל שנאתה לדון יוסף, ויתנכל ציר הממלכה הזאת האדון גראנדשאמפ Grandchamp להפיל את יוסף למשואות נצח ברקמת מזמות ובתחבולות ועלילות, וישת ידו עם איש יהודי אחד מסוכני בית יוסף והוא אחד מרופאי חצר

להקיסר מאקסימיליאן והשני לפירדיננד הראשון. והנה ברור הדבר שטעות סופר הוא אצל גראֶטץ, כי גם הוא מייחס המעשה לשנת 1567 אחרי אשר הוכו צבאות הקיסר על יד ציעגעטה בזיבענבערגען, שם מת סוליימאן בשנת 1566 וכנודע מת פירדיננד בשנת 1564 ובנו מקסימיליאן השני היה לקיסר בהשנים 1564—1576, והוא, מקסימיליאן, דרש את השלום מאת תוגרמה, אחרי נצחונות ע"י העיר ציעגעטה, בחדש ספטמבר 1566.

המלוכה ושמו דוד או דאוד (דאוט בצרפתית א). האיש הזה התפאר לפני הצרפתי גראנדשאמפ כי יש בידו חבילות כתבים מלאים ראיות עונות נגד דון יוסף, כי זייף את השטרות, כי הוליך שולל את הסולטאנים האב ובנו, וכי הוא עומד בהתחברות ובא בכתובים את צוררי מלכות תוגרמה—הספרדים. ויאמר כי יוכיח לעיני השמש, אשר דון יוסף עורך מכתבים להאפיפיור ולפיליפ השני מלך ספרד, להדוכס מטוסקאנה ושרי הכנסיה

א) הידיעה הזאת הנאמרת בהרחבת הדברים בהמקור הצרפתי Negociations etc. שהבאנו כמה פעמים בפרק הזה נשלמת ונכללת בשו"ת „מים עמוקים" לר' אליהו ן' חיים סימן נ"ה ג"ו. נוסחת השאלה שם: „בהיות שהשר המרומם האדון דון יוסף הנשיא, יבדיל ה' מעלתו, לקח בביתו „זה מדת ימים את שמעון להיות אחד ממשרתיו ואנשיו העומדים לפניו „לשרתו להיות יוצא ובא בכל עניניו, ומשפל מצבו הרימו והקימו „מעפר ארץ ויהי לו למליץ בחצר בית המלך לפני המשנים והשרים והיה „מהנה אותו עד שהשיג עושר וכבוד ויד ושם להיות עבד משרת מהשר הנזכר. „וזה האיש לא נאמנה לאל רוחו אף כי לאדונו, עד שהשר הנזכר בהרגישו „מזיופיו ובעניניו אשר לא טובים נתפעל התפעלות נמרץ באמרו שגדלו ורוממו „והוא פשע בו, ובכל זאת השר הנזכר היה כמסתיר פנים מזיופיו, ובהרגיש „שמעון שהשר הנזכר כבר הרגיש בזיופיו, מיד הוסיף על חטאתו פשע והתחיל „לעשות נגד מעלת גדולתו ב' וג' הלשנות ומסירות ולא עלתה בידו כלום, „בהיות ה' את יוסף וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו. והאיש הזה לא „השיב ידו מחשוב מחשבות והבא עצות מרחוק במכתבי עמל, כתב „כדברים שהיו נוגעים אל השר הנזכר דברים שלא נתנו להכתב, ולא „על השר לבדו היה נמשך סכנה עצומה ונזק נמרץ, אלא לכל „האומה בכללה חלילה, לולי ה' שהיה לנו וגלו שמים עונו והחרימוהו „ונדוהו ושמתוהו בכנופיא גדולה במתא קושטנדינה רבתא כל החכמים מרביצי „התורה רומניי' וספרדים יצ"ו וכו' ומזולת החכמים רוב גדולי וטובי העיר „מנהיגיה ופרנסיה. גם מאת המלכות התגרש להיות ברודיש Rhodus „אסור וכלוא ולא יצא מפתח העיר עד יום מותו ולא לשמעון בלבד „נדו והחרימו כי אם לאחזת מרעהו ראובן ולוי אשר היו עמו „במעל שנתברר ונתאמין, והאיש הזה אחרי כל הדברים עודו מחזיק בטומאתו „לפני השרים לאמת זיופיו ומסירותיו וכו' וכו'". והשאלה היא: אם בהמשך הזמן יראו הרבנים במקום שיבוא שם כי יש להתיר החרם האם יוכלו לעשות כן בלי שאלת פי גאוני קושטנדינה? וגם חכמי קושטנדינה בעצמם האם צריכים

הגינובית באיטליה—קצרו של דברו הוא מגלה את כל הנעשה בחצר הסולטאן לאויבי תוגרמה וצורריה. שמע זאת הציר הצרפתי וישמח שמחה גדולה ויכתוב מכתב מלא ששון וגיל להמלכה הישישה, האשה הערומה והמבישה יכתרינה מבית מידיצי, כי עוד מעט וידיח את הדוכס היהודי משאתו, יתלהו על העץ ויעשה כלה בו ובכל היהודים [א]).—הדבר היה בימי חדש אקטובר 1569—שכ"ט.

סכנה גדולה ועצומה רחפה אז על ראש הדוכס יוסף נשיא ועל כל הכנסיה הישראלית בתוגרמה, כי מלשינות „דוד",

---

להתיר רק בכנופיא. כל זה כותב הר"י בן לב ומסיק להלכה שאסור להתיר חרם כזה רק במעמד כל הרבנים שהחרימו. אל האיסור הזה גלוו גם רבני שאלוניקו ובראשם רבי שמואל די מודינה (בעל שו"ת מהרשד"ם) ובית דינו וחכמי צפת ובראשם שני מאורות הגדולים בהתורה התלמודית ר' יוסף קארו ור' משה מטראני (המבי"ט) — תחת הכתב של רבני שלוניקו נרשם הזמן יום הששי ר"ח אלול שנת השל"ג ותחת הכתב של חכמי צפת נרשם הזמן כ"ד תשרי השל"א. זמן הכתב בשלוניקו הוא בוודאי משובש לדעת גראֶטץ, כי בשנת של"ג לא חל ר"ח אלול ביום הששי — ולבטח יש טעות ביום החדש, אך גם זמן השנה לא נכון. כי לא יתכן הדבר שנמשכה רקמת תחבולה זאת שתים שליש שנים—ואולי ט"ס הוא וצ"ל ה' ש"ל—1570. ואין הדבר מוכרע. אך השערת החכם לעווי, כי זה האיש שקוראין לו בשו"ת: שמעון ובאמת שמו הוא דוד או דאוד כעדות סופרי צרפת, הוא דוד בנו של הרופא הצדיק ר' משה המון, היא רעה בטלה ורחויה. גראֶטץ והרשי"פ מבטלין אותה, אבל בלי טעמים ברורים, בעוד שהדברים יוצאים מפורשים משו"ת הנ"ל—באמרו על שמעון (הוא דוד) ומשפל מצבו (של שמעון) הרימו (הנשיא יוסף) והקימו מעפר ארץ; ועתה אם זה האיש הוא דוד המוסר הוא דוד בן ר' משה המון, איך יתכן להרים משפל המצב „ולהקים מעפר הארץ" את בנו של הרופא הגדול אשר כבודו היה מלא כל ממשלת תוגרמה? — ואין ספק כי צדק גראֶטץ במשפטו נגד הח' לעווי. כמובן השם „שמעון" בשו"ת מים עמוקים אינו אלא שנוי השם וממנה אנחנו למדים, כי היה קשר גדול של מלשינים רבים מאחב"י על דון יוסף כמו שיאמר השואל: ולא לשמעון בלבד נדו והחרימו, כי אם לאחוזת מרעהו ראובן ולוי".

א) מכתב גראנדשאמפ אל המלכה יכתירינה מדיצי נמצא כלו בספרו של לעווי עמוד 25, והוא מלא דברי חפץ לחוקרי העתים בכלל, אך להפצנו לא מצאנו נחוץ לתרגמו כלו.

כספו של הציר הצרפתי ורקמות מזמותיו ושנאת הוויזיר הגדול מחמד סוקוללי את היהודים ואת יוסף נשיאם כל הדברים האלה בקשר אחד היו נכונים להביא כליה על כל ישראל יושבי תוגרמה, אך מחשבת מרעים הופרה ותקותם היתה להם למפח נפש. דון יוסף ידע את כל אשר נעשה ויקדים הוא לגלות אזן הסולטאן סלים, ויוכיחהו לדעת כי אין בכל עבדיו עבד נאמן לו ולממלכתו כיוסף, ויצא כתב מלכות ממנו לשלח את דוד ועווריו הרשעים ביד פשעם אל האי רודוס (Rhodus), מקום אשר ענושי הממלכה עצורים שם, „להיות אסור וכלוא שם כל ימי חייו״. אויב יוסף, הציר הצרפתי לבש בשת, ורבני קונסטנדינה עיר הבירה, שלוניקו וצפת החרימו את המלשין דוד ואנשי בריתו הרשעים. תקות אויבי הדוכס נכזבה ועיניהם כהו מכעס לראות את כבוד יוסף הולך וגדל. אך האיש היקר הזה היה מהנוחים להרצות ועד מהרה נתמלא רחמים על מרשיעו ומלשינו ויסלח לו על חטאתו, גם בקש מאת הסולטאן לתת לו לשוב לביתו וגם דרש מאת הרבנים להתיר את החרם ולשוב לקבלו. וכאשר חזה יוסף נקם בצרפת כן ידע להשיב גמולה בראשה של הכנסיה האצילית (Oligarchie) הווניציאית, שרתי בימים, אשר משלה אז בעריצות נוראה מאד ותדכא עמים קטנים תחת רגליה. שנאה כבושה היתה בין הכנסיה האכזריה הזאת והדוכס היהודי זה מכבר הימים, למן העת אשר חמותו אשת החיל היתה כלואה בבית הסוהר ועל רכושה עשו אדרכתא. ועוד מעט ויבלעו שרי ווניציאה את כל חילה, ומני אז ועד הנה היתה השנאה ביניהם הולכת וגדלה. פעם חפצו דון יוסף ואחיו לנסוע דרך ארץ ממשלת ווניציאה ולא נתנה לו הממשלה כתב־בטחון לעבור דרך ארצה. מני אז והלאה היה דון יוסף מרבה לדבר באזני הסולטאן כי יקרא מלחמה על הרפבליקה האצילית הזאת ויקח ממנה את האי כפתור (Cypern) היפה והגדול. הוויזיר הגדול מחמד סוקוללי הנוצרי מלפנים והשונא ליוסף חתר לצדד בזכות ווניציאה, ויקש דבר יוסף מדברו, ויחליט הסולטאן לצאת למלחמה על האי כפתור או קפריסין (Cypern). כי השמיע יוסף בסוד מועצת המלוכה, אשר קבל ידיעה מווניציאה, כי

בית מסכנות כלי הנשק ואבק שרפה (ארסענאל) אשר לבני וויניציאה התפוצץ ויעף באויר והשעה עתה היא שעת הכשר לשלוח צי־אדיר וקבצת אניות מלחמה אל כפתור להבקיעה אל התוגרמים ולתקוע יתדם בה. הסולטאן הבטיח ליוסף, כי אם יכבש האי הגדול הזה במלחמה ויהיה הוא מלך בתוכה. וכבר הכין לו יוסף דגל הוד מלכות ועליה כתובים הדברים: „יוסף מלך כפתור" א).

הדבר הזה היה בראשיתו נסבה לרעת היהודים באירופה, ובעתה כן אז נשאו היהודים וסבלו עון אחד מהם, אף כי לא ידעוהו רק בשם. ממשלת וויניציאה בחרות אפה על דון יוסף כבשה לה את כל אניות סוחר הבאות מארצות הקדם ורובן של יהודים ואת הסחורות לקחה לגנזי הממשלה. להנקם ביוסף נשיא זעום נפשם נקהלו זקני וויניציאה עם נשיאם (Doge) לואי מוציניגו (Luis Mocenigo) שונא ישראל תכלית שנאה, ויחליטו להפגיע ביהודים יושבי וויניציאה עון יוסף ולגרשם כלה מן העיר. חרדה גדולה לבשה את ממלכות הנוצרים, האפיפיור ההולל והאכזרי פיוס החמישי, אמר לעשות קשר (Liga) מלכי הנוצרים נגד הכופרים המחמדיים ולהציל את וויניציאה מרעתה. אך בעוד הם נושאים ונותנים והעיר ניקוזיא (Nikosia) נלכדה ברעש מלחמה וגם העיר הראשה על האי כפתור פמגוסטה (Famagusta) נכבשה לפני התוגרמים וזקני וויניציאה היו אנוסים לבקש את השלום ולותר על זכותם על האי. וזמן רב לא נאותה ממשלת תוגרמה לכרות להם ברית שלום עד אשר נמצא להם איש יהודי יליד ארצם והוא היה המתווך בין שתי הממלכות והמוציא את דבר השלום למענהו—הוא ר' שלמה בן נתן אשכנזי, ועל ידו בטלה גזרת הגרוש, כאשר נספר עוד במרוצת הדברים ב).

א) לעווי וגראֶטץ והאממער בספרו: „געשיכטע דער אסמאנען" III עמוד 564 ואחרים.

ב) בהמקורים הלועזיים ובעמק הבכא לר' יוסף הכהן 134—135.

הנה כה היתה יד ישראל תקיפה בתוגרמה בכל ימי מלכות סלים השני. בימים ההם נראו קוי אור תקוה, תקות החירות האירחית והדתית עולים מפאתי ים. הדוכס הנאור ווילהעלם פרינץ אורניה עמד בראש עמו בני הולנדיה אשר התקוממו לפרוק עול פהיליפפ השני האכזרי מלך ספרד. המעשים כבירי עליליה אלה עומדים כבר בתוך תחום כפרנו זה בחלקו השני, כי מהם תוצאות רבות וכבירות לתולדות „מוצאי גולה ימה" ובמקום הזה נזכיר רק את הדבר הזה, כי שלח הפרינץ מאורניה את איש סודו אל דון יוסף נשיא בשנת 1569 ויבקש עזרתו, להיות לפה ולמליץ אל הסולטאן בעד בני הולנדיה הירודים והנכנעים, ויוסף הלא ישב זמן רב בפלנדריה וידע נפש העם הנאור הזה והלחץ אשר הספרדים וכהני האינקוויזיציאה לוחצים אותם ובעת ההיא החל פיליפפ האכזר לכלות חמתו בהמוריסקים, המה שארית בני ערב אשר נשארו בספרד וישארו גם הם אמונים בלבם להדת המחמדית, כאנוסי ישראל לתורת היהדות. יוסף הבטיח, כי ידבר על לב הסולטאן לצאת בחרב נגד ספרד למען הציל את נפשית בני עמי המחמדיים—המוריסקים הלקוחים למות, ובכן יהיה פיליפפ נטרד במלחמה גדולה כזאת, ותמצא יד בני ארצית השפלה (פלנדריה—נידרלנדיה והיום: הולנדיה) לפרוק עולו מעל צוארם. מכתבי יוסף נקראו בסוד אמוני העם באנטווערפען. האמנם עצת יוסף לא קמה, כי הוויזיר הגדול סוקיללו הניא את סלים מקרוא מלחמה על ספרד, אך יוסף עשה את שלו לטובת נידרלנדיה היא פלנדריה. כאמור, עברנו על המעשים האלה בקצרה מפני כי עיקר מקומם בחלק השני מספרנו זה. גם סיגיסמונד אויגוסט מלך פולניא חכה להשיג חפצו ב„שער מלך"

גראֶטין, כי הידיעה הזאת היא מהוספות המגיה המשלים דברי הימים, אינם מדויקים. כי באמת הם דברי ר׳ יוסף הכהן בעצמו מכתב יד אלמנצי. ובאמת גמר ר׳ יוסף הכהן את ספרו בתמוז של׳ה=1575 והמעשה הזה היתה בשנת 1571—של"א וע"כ כתב הוא בעצמו את המאורע הזה.

תוגרמה ויערוך כבוד הודו מכתבים בעצם ידו להיהודי דון יוסף דוכס נקסוס ויכנהו במכתבו: נסיך נאור. באחד משני המכתבים האלה, אשר נגלו בדפוס בימים האחרונים [א]) יאמר מלך פולניא בפירוש: כי יעשה נחת רוח ליוסף ויקיים ויאשר את הזכיות אשר נתן ליהודי ארצו; למען הטות לב יוסף אליו ולקנות אהבתו.

בכלל נראה כי בסוד מועצת ממלכת תוגרמה (דיוואַן) בימי ממשלת סילים השני הננו רואים שתי כתות מתגרות זו בזו ומלחמה נסתרה ביניהן: כת נסתרה—מצד הנוצרים, אשר בסתר ובסתרי תחבולות שונות אמצה ידי מלכי הנוצרים באירופה, וראש הכת הזאת היה הוויזיר הגדול סוקוללו, וכת היהודים ובראשה עמד דון יוסף נשיא דוכס נקסוס. כף המאזנים נטתה פעם לעבר האחד לטובת הכת האחת ופעם לעבר

א) שני המכתבים האלה בלשון רומית נמצאים בספרו של קרויסהאַאַר Historya Żydów w Polsce, II, p. 318 ובן עירנו הדורש קדמוניות ישראל בארצנו ה' מתתיהו בערסאהן הביא לראשונה את המכתבים האלה בספר הירחי לפֿראנקל—גראֶטין משנת 1869 עמוד 423. החכם ישזח"ה הודיע אז לגראֶטין, כי באוצר כתבי יד שלו נמצא מכתב אחד מרבני איטליה ושם נאמרו הדברים האלה: „שמעתי אחורי הפרגוד, איך כמ"ר יוסף נשיא יר"ה שלח ציר מיוחד אל המלך מפולוניא עם שרים ועבדים עמו ונעשה לו כבוד גדול ולכל העם אשר היה עמו... אבל לא נודע מחמת עסק מה היה שם הציר. — בדברי הימים נודעה רק המלאכות ששלח מלך פולניא סיגיסמונד אויגוסט להסולטאן על דבר התמנות הנציב ומושל Wojewoda במדינת מולדבה כי מלך פולניא ושריו חפצו להושיב שם את בוגדאַן, והסולטאן שם עיניו באיש אחר לנשאהו לנציב, ותצא מלאכות גדולה ממלכות פולוניא למושל תוגרמה ובראשה עמד האציל אנדריי טאראנובסקי. ואותו יזכיר מלך פולוניא במכתבו לדון יוסף. אבל ממלאכות של דון יוסף למלך פולוניא לא תדע התולדה. והח' גראֶטין ג"כ כותב שלא ידע את תכלית המלאכות הזאת. — במכתביו של מלך פולוניא יש להעיר על שני דברים: א) המלך מכנה את דון יוסף בכנויי כבוד והוד נשיאות; ב) יבטיחהו להקים זכיות ידועות לאחיו בני אמונתו,—שמזה יצא לנו כי הוא השתדל בעד אחיו בני עמו אשר בפולוניא וכן הוא — המלך — אומר espectu privilegiorum .sue fermore confirmandorum

השני—ותהיינה שתי הכתות עולות ויורדות בהליכות המלכות ודרכיה בעניני המדינות. על יד ראשי הכתות המדיניות אלה ונטפלים להם נמצאו יהודים תקיפים, אשר פעלתם היתה גדולה ונמרצה בפמליא של מעלה,—האנשים במערכות השרים הגדולים והנשים בבתי הנשים וארמוני נשי הסולטאן, כי סילים השני היה הראשון שבסולטאני תוגרמה, אשר תחת לחיות רק על חרבם, להיות לנים בעמק המלחמה באנשי הצבא—החלו למסוך בשרם בתענוגות בני אדם ויבחרו יותר בחיי שלום במסבת מרעים ומרעות, בשיחות ע"ד עניני המדינות ורקמות מזמות השרים והשרות בחצר המלוכה. בין כה וכה ואהבת סילים ונטיתו להיהודים היו גלויות וידועות, ובחצר המלך דברו בזה כעל דבר מפורסם ונודע, ונמצאו גם אנשי לשון אשר בדו מלבם שמועות תפלות לאמר: זה הסולטאן סילים הוא מזרע היהודים ונתחלף בעודו ילד בבנה של אחת המלכות בבית הנשים אשר להסולטאן סולימאן המת [א]). גם הוויזיר הגדול סוקוללו, בכל היותו עוין את הדוכס יוסף ושונא ישראל בלבבו ראה טוב לפניו, להעזר בעצת איש יהודי, ובכחו עשה חיל בעניני המדינות ובהמשא ומתן עם ממלכות אירופה, והציר הוויניציאני, אשר מטעם ממשלתו שם לו לתכלית ומטרה להצר לישראל במערכות הממשלה התוגרמית, עזר בעצמו להרמת קרן איש יהודי אחר, אשר פעל פעלה רבה ועצומה, אם גם נסתרה, על דברי המדינות ועניני הפוליטיקה הכללית בימים ההם.

כבר הזכרנו למעלה את שם הרופא רבי שלמה בן נתן אשכנזי מתושבי אודינו באיטליה, אשר כשלשים שנה בימי סילים השני ואחריו בימי מוראד השלישי היה המתווך ואיש הבינים בין ממש"ת תוגרמה והממלכות הנוצריות באירופה. לפי המסלה אשר סלנו לנו בספר הזה אין אנו זקוקים עתה להכנים עצמנו למשא ומתן ולהחליט הלכה כדברי מי בדבר

א) האממער בספרו געשיכטע דער אסמאנען עמוד 563, Charrière בספרו Negociations etc. עמוד 78.

פעלתו של הרופא רבי שלמה אשכנזי לפני באו לקונסטנטינופול. דעת גראֶטץ (והרשי"פ הנמשך אחריו), כי היה לפני זה ר ב י ש ל מ ה רופא מלך פולוניא סיגיזמונד אויגוסט מוטלת בספק וצריכה בירור א). ברור הדבר, כי מימי ממשלת המלכה בּוֹנא האיטלקית אֵם המלך סיגיסמונד אויגוסט באו רופאי ישראל מאיטליה לשבת בפולניא, ולכשנבוא לפרשה זו בספרנו „דברי ימי ישראל", נברר את ההלכה הנכבדה הזאת בתורת דברי ימי עמנו בפולניא, אך כאמור, לתכלית ספרנו די לנו לדעת רק ראשי פרקים ממפעלות ר' ש ל מ ה א ש כ נ ז י מראשית הראותו על מערכת הדיפלומטיה, בתור מתנגד נסתר להנשיא ד ו ן י ו ס ף ה ד ו כ ס מ נ ק ס ו ס. לראשונה נראהו בקרית הסולטאנים בתור נאמן בית צירי הכנסיה הוויניציאית בקונסטנטינופול, אצל ס ו ר נ צ ה (שנזכר שמו למעלה) ו מ ר ק - א נ ט ו נ י ה ב ר ב ר ו. הציר האחרון הזה נמצא בקושטא לעת פרצה המלחמה בין תוגרמה ובין וויניציאה על דבר האי כפתור הוא ק פ ר י ס י ן (Cypern). ואז מצא ר' שלמה מקום להוכיח כשרונו בהודעו מכמה וכמה ענינים שהיו אז מכבשונו של עולם המדיני. עוד בעת המלחמה נסה הציר הוויניציאי דבר בדבר השלום, וכאשר היה הוא אז כלוא בבית האסורים, מלא מקומו נאמן ביתו רבי שלמה, ויכירהו אז המתורגמן הראשון בממלכה ויציגהו בתור איש חכם ונבון דעת בהליכות המדינות לפני הוויזיר הגדול מ ח מ ד ס ו ק ו ל ו.

עוד מעט ויכר הוויזיר הגדול את כשרון האיש הזה ויעשהו לאיש סודו ונאמנו עושה דברו בכל הענינים הדורשים טוב טעם ודעת ללכת לרוח אנשים שונים ולתפוש אותם בלבם. בעצם ימי המלחמה כבר החל א ש כ נ ז י לצדד לטובת השלום ויהי הדבר הזה רע בעיני ד ו ן י ו ס ף. בשבת הסולטאן סילים באדרינופולי, קרית מלכותו השניה, קרא הוויזיר

א) עיין בספר Historya Żydów להח' נוסבוים חלק חמישי — Żydzi w Polsce עמוד 167—169.

הגדול אליו גם את היהודי איש סודו את שלמה אשכנזי, ודורשי המלחמה, אשר דון יוסף עמד בראשם טפלו עליו עון מרגל־ חרש מטעם הכנסיה הוויניציאית, אך בחכמתו ידע להציל נפשו ולהוכיח צדקתו. — עוד מעט ונראה כי היתה אז יד ישראל באמצע המעשים כבירי העליליה באירופה התיכונה והצפונית. — מלך פולניא סיגיסמונד אויגוסט האחרון לבית המלוכה ממשפחת יגלה מת (בשנת 1572) ולא הניח אחריו בן יורש כסאו, ותהי פולניא מני אז לממשלה בעלת דו־פרצופין: כנסיה־חפשית ומלך נבחר מטעם הסגנים והאצילים עומד בראשה, — הדבר אשר היה לראשית קץ הממלכה הזאת וסבת אבדונה והכחדה מתחת שמי אירופה. מבחירת המלך הראשון כבר נראה כי עתידה הממלכה הזאת, לרגלי תורת־הממשלה (קונסטיטוציה) מוזרה כזאת, להיות לכדור משחק בידי שואפי כבוד ושררה מבית ומחוץ. — הריפֿורמציה מצאה אז מסלות לה גם בלבב גדולי פולניא ואציליה, תורת קלווין ולותיר, ובכמה וכמה פרטים גם ראשי יסודות תורת היהדות, נכנסו ללב בני האצילים; ועל כן חרדו מאד האפיפיורים ברומא ומלכי אירופה הקתולים לבל תהפך חלילה כל ממלכת פולניא למינות, במלוך בה מלך, אשר לא להאמונה הקתולית יגבר בארץ. מלך (Царь) רוססיא או מוסקבה בימים ההם יוהאן האכזר התנשא גם הוא להמליך את בנו או להיות בעצמו המלך בפולניא, והאשה המבישה — כתרינה לבית מדיצי אֵם קארל החמישי מלך צרפת, שאפה גם היא לשום על ראש בנה השני, קל הדעת ורודף קדים היינריך דוכס אנזשו (Anjou) את כתר מלכות פולניא, ותהי כל הארץ למערכת מלחמות כתות־סגנים ומפלגות־אצילים מקבלים פרס מאוצר ממלכה זו או אחרת, לתמוך ידי דוכס פלוני ונסיך אלמוני להושיבהו על כסא ממלכתם לאסון ארץ מולדתם ולהוותם. האיש אשר ידו היתה בכל רקמות־מזמות אלה היה החשמן קומינדרינו, אשר מטעם האפיפיור בא לפולניא לסבב פני הדבר, כי מלך שומר אמונים להתורה הקתולית ישב על כסא פולין. על דבר יחס החשמן הזה ליהודי פולניא נדבר במקום אחר. אמנם

פה מקום לנו לאמר, כי ממשלת תוגרמה שהיתה אז אדירת ממלכות ודבריה דברי־שלטון בעניני המדינות, לא חפצה, כי מלך פולין יהיה ממשפחות המלוכה של קיסר אשכנז—בית אויסטריה או בית רוססיא—ממלכות הנוצרים היותר אדירות והנה שכנותיה הקרובות אליה. כל ישעה וחפצה היו כי ימליכו עליהם הפולנים איש מקרב עמם מבית פאטאצקי או מבית זאמאָיסקי — וגם הוייזיר היה קרוב להמשפחה הראשונה. — אך לעמת זה היה דרוש מאד לחפץ תוגרמה, כי תהיה לצרפת בעלת בריתה יד חזקה בפולניא הקרובה אל גבולותיה, ותשלח ממשלת צרפת שליח מיוחד, את הבישוף אק (Acqs) לקושטא להכריע את הכף לטובת הײנריך הנזכר. בימים ההם כבר משל היהודי אשכנזי ברוח הוויזיר הגדול ויטהו לכל אשר יחפוץ. — לא נכבדו לנו הדברים לדעת באיזה אופן פעל אשכנזי פעלתו זאת, אך נאמר כי לרגלי השתדלותו קמה ותהי מחשבת כתרינה מידיצי, והײנריך בנה אחי מלך צרפת ישב על כסא ממלכת פולניא, ובמכתב היהודי הזה אל המלך הוא מדבר כאיש אל רעהו ומודיעהו למען ידע, כי אך מידו לו כל הגדולה והתפארת, וכי מחויב הוא להחזיק לו טובה ולתת לו ברכה כיד המלך.

לתמהון אירופה הנוצרית נראה חזון מפליא מאד בימים ההם. ממלכה אדירה הנשענת על חרב גאותה וממלכות כל הארץ מפניה ייחלון שולחת ציר מיוחד מקרבה לממלכה נוצרית בלב אירופה, הרופא והדיפלומט רבי שלמה אשכנזי יצא מטעם ממלכת תוגרמה בתור בא כח הסולטאן האדיר ומדבר בשמו אל הכנסיה הוויניציאית, להביא לידי גמר את תנאי השלום ולחתום בשם הקיסר והוויזיר הגדול על ספר הברית והאמנה הכרותה בין שתי הממלכות. האמנם לא נרצית מתחלה ממשלת הכנסיה הוויניציאית לתת כבוד ויקר כזה לאיש יהודי, ומה גם כאשר בראשית ימי המלחמה החליטה לגרש את היהודים מקרבה ורבים מהם שמה במאסר — ורק בדבר רבי שלמה אשכנזי עם שרי וויניציאה וציריה בקונסטנטינופול יצאו לחפשי, כאשר כבר דברנו מזה למעלה, אך חזקו עליה דברי הוויזיר הגדול

ומלאכיה אשר באו מקושטא וידעו את גדולת ר׳ ש ל מ ה א ש כ נ ז י
והעצומת פעלתו הפצירו בה לבל תעמוד על דעתה. ויהי כאשר אך
נאותו שרי וויניציאה לקבל את הציר הממלא מקום הסולטאן
בארמון הדוושי (הרוכם ראש הריפובליקה Doge) והזקנים (בעלי
הסינט) ויהי עליהם לחלק לו כבוד ויקר ביד רחבה, כי היתה
ממשלת תוגרמה מקפדת מאד על אותות היקר שהיו הממלכות
האחרות מחויבות לעשות לצירה אשר הסולטאן חפץ ביקרו —
אין קצה לכל הכבוד והיקר שנעשה אז לרבי שלמה בר נתן
אשכנזי הרופא — . כל צירי אירופה בוויניציאה השכימו לפתחו
וידרשו, כי יזכו לקבל פניו (הדבר היה בחדשי מאי־יוני
1574=ה׳ של״ד), ומלבד המקורים הלועזיים יספר לנו סופרנו
הגאמן בן הדור ההוא רבי יוסף הכהן מיודענו בדברים האלה
לאמר: „ויהי לימים עוד מזער ויבא ר׳ שלמה הרופא אל
„וויניציאה בדבר ש ל י ם אדוניו וידבר עם בעלי וויניציאה על
„דבר הברית אשר כרת אתם כאשר צוה. וישיבו אליו דבר
„ויכבדוהו מאד. וגם ה י ה ו ד י ם מלאו את ידם (צ״ל ידו)
„ויכבדוהו וישתחוו לפניו ויברכוהו ויהי להם לעינים. וידבר
„שלמה אל זקני העיר ההיא טובות ויברכם... וילך מאתם
„בשלום וישב אל אדוניו״ א). — ואיש יהודי אחר (המדפיס
ר׳ מאיר בן פרינצו בוויניציא) גם כן משיח לפי תומו מזכיר
המאורע הזה וממנו גם כן נראה, כי בא הדיפלומט היהודי
לוויניציאה משך אחריו פעלה טובה למצב ישראל בהכנסיה
הזאת, וכה יאמר (בסוף ספר שלחן ערוך חשן המשפט: „לאל
„ברוך נעימות אתן, אשר זכני להשלים הספר הנכבד הזה יו״ד
„תמוז (יום ג׳ כ״ט יוני) השל״ד (1574) עת נמצא פה הארון והשר
„הרופא המובהק כמ״ר ש ל מ ה בכמ״ר נתן אשכנזי ז״ל מתושבי
„ק״ק אונדינו (Udine) שליח שלוח מקוסטנדינה רבתי מאת
„המלך הגדול ס ו ל ט א ן ס ל י ם יר״ה אל כבוד הדר מלכות
„השררה מוויניציאה לזקן (Doge) יר״ה, אשר עינינו ראו

א) עמק הבכא עמוד 135 והם דברי רבי יוסף הכהן האחרונים,

„[את] אשר לא ראו אבותינו למיום סור יהודה מעל אפרים את
„עיצם יקר וגדולה אשר עשו אליו [לו] השרים פה אתנו לא
„נעשה כאלה לאיש עברי מיום חורבן בית קדשנו" א).

מכל האמור עד כה על אדות רבי שלמה אשכנזי נראה, כי אם היתה תעצומת פעלתו גדולה מאד, אך כל חפצו לא נעשה ישר על ידו, כי אם על ידי כחו וכח כחו, ומעבדו ומעשהו לטובת בני עמו לא נראה רק בדבר יהודי וויניציאה בשגם המה בני ארצו מלפנים. אך בדבר כנסת ישראל הספרדית בתוגרמה לא ראינו ממנו כל תועלת, וייש לשער גם כן כי דחק רגלו הנשיא הדוכס יוסף ויצר צעדיו במערכות הממשלה העליונה. —

אז ידעו בכל ממלכות אירופה אשר היו להן דין ודברים עם הממשלה התוגרמית, כי בהכח שיש לדון יוסף על הסולטאן סילים ולרבי שלמה אשכנזי על הוויזיר הגדול, כי בהפצם להשיג דבר וזכיות יתרות להנוצרים הסוחרים אל ארצות הקדם עליהם להטות לראשונה לב היהודים התקיפים האלה או אחרים ובלי עזרתם יעלה כל עמלם בתהו. ובהצלחת היחידים האלה היתה הרוחה להכלל כלו. בני כנסת ישראל התוגרמית עתקו וגברו חיל; המסחרים הגדולים וחכירות המסים והמכסים בידם נתנו; על ימי תוגרמה ונהרותיה שטו אניות סוחר אשר לבני ישראל וידעו להתחרות בהוויניציאיים והגינובים — האיטלקים הערומים, אנשי מסחר מנעוריהם, לדחוק את רגלם ולהצר צעדיהם במסחר ארצות הקדם, הבתים של היהודים בקונסטנטינופול ושאלוניקו נדמו להיכלי תפארה וארמוני חמד אשר להוויזיר הגדול ויתר שרי המלוכה האיפינדים והפחות למיניהם ומדרגותיהם. גם ביתר ערי הממלכה בכל מקום שהתישבו שם גולי ספרד, וייסדו להם קהלות וישובים, שמו פניהם אל אחיהם הגדולים בעיר המלוכה להיות להם למושיע

א) מובא בהכרמל הירחי שנה שניה עמוד 70, ולפי ידיעתי, החכם רשי"פ הוא הראשון והאחד שגלה המקור הזה.

ורב, בכל עת אשר אויביהם, משנאיהם משנות דור ודור היונים עזי הנפש, התנכלו להמית עליהם רעה ולשום לפניהם מכשולים ומוקשי עם. בני הגוי המר והנמהר הזה בני עם יון, גם בהיותם כעפר לדוש תחת רגלי התיגרמים כובשיהם ולוחציהם לא עזבו גאותם ושנאתם השמורה בלבם אל עם ישראל. כפעם בפעם פרצה השנאה הזאת לצאת בתמונות פרעות־עם, שוד וחמס וגזל ברחובות קריה [א]). מקרים כאלה היו הולכים ורבים, וכאשר הזכרנו פעמים אחדות גם עלילת הדם, אשר החזיקו בה היונים מאז נגלתה בשערי אירופה ובה הרשיעו לעשות יותר מכל עמי הנוצרים, היתה להם לפתחון פה לקצות ביהודים ולעשות להם תועה, אז קמו גדולי ישראל הקרובים למלכות ועד מהרה שמו לאל עצת המרעים ויעשו תשועה לאחיהם. אמנם ממלכת תוגרמה — כאז כן עתה — בכל היות לב הממשלה העליונה שלמה את היהודים ותדרוש טובתם ותגונן עליהם מבלי להבדילם לרעה מיתר התושבים, הנה בהיות פקידיה עושי דבריה עניים המקבלים פרס מגנזי המלכות במדה מצומצמת, הוכרחו לדרוש מהת־יד ושחד בעד כל עבודה קטנה או גדולה, לדחות את אלה אשר היה להם דבר במערכות הממשלה בלך ושוב, אם לא שקלו על כפם די־כסף למלא נפשם הרעבה. ובכן היו דברי הקהלות בערי המדינות יגעים מאד בקושטנדינה ודורשים הוצאות גדולות. אז נראתה בכל עצם תומה רעת הפרוד שנתפרדה כנסת ישראל הספרדית בתוגרמה לקהלות רבות וקטנות בכל עיר ועיר, רעת הקרעים שנקרעו בתי ישראל לקהלות קהלות עם רבניה ובתי כנסיותיה, כאשר כבר הרבינו לדבר על זה בספר הזה. כי הקהלות הקטנות

א) בשו"ת אהלי תם לר' תם ן' יחיא סימן ק"נ: וששאלתם קהל קדוש ק"ק ניקופולי על אדות אשר קמו בעיר הזאת על היהודים ולולי ה' שהיה להם כמעט שכנה דומה נפשם וכו'; ושם סימן קצ"ד יספר: בשנת הרצ"ה ליצירה קמו היונים בקושטאנדינה, בשלוניקו וניקופולי על ענין הרבית ונתרעמו למלך סולטאן סוליימאן יר"ה על היהודים וכו' עיין שם

האלה לא השלימו גם בעת שהיתה חרב היונים שונאיהם מעופפת עליהם, ולא אבו לתמוך אשה ידי רעותה ולשאת בעול הוצאות ההשתדלות, ויצאו מזה דין ודברים בין הקהלות ויתנו ענין גדול להיושבים על מדין ורבני הדור. כמעט כל ספרי שו"ת של הספרדים מלאים שאלות וטענות ומענות ממין הזה. וכל זה מפני שלא חשו בהימים הראשונים לישיבתם להאָחד לקהלה אחת בכל עיר ועיר, להיות כאיש אחד חברים בכל מעשי הצדקה ובדברים שבכלל א) .

רעת הפרוד נגלתה בכל חזיונה הרע בעיר שאלוניקו. העיר הגדולה הזאת, ראשית ערי תוגרמה, אשר היתה רובה ישראל יוצאי ספרד ומעוטה: יונים וסלבים, בולגרים וסירבים, בעיר הזאת נסו היונים ובני בריתם לעשות רעה להיהודים בכל אשר יכלו, כתבו שטנה אל הסולטאן סוליימאן ויהיו היהודים נבדלים לרעה מהנוצרים ועומדים למטה מהם בכל דבר חק ומשפט המדינה ויהי מצבם גרוע מאד כל ימי מלכות סוליימאן. — אך בשבת המלך סילים על כסאו ודון יוסף עלה למעלתו העליונה בממלכה קמה תשועה גם ליהודי שאלוניקו. והאיש שהיה לשתדלן בדבר הגדול הזה הוא אחד ומיוחד בין חכמי הזמן ההוא, בעל פנים מאירות וזך הרעיון המזכיר לנו את הימים הטובים שהיו לכנסת הספרדית בעת הצלחתה ושלמות השכלתה. שם האיש הזה הוא הדרשן רבי משה בן רבי ברוך אלמושנינו.

כבר הוכחנו בהספר הזה, כי גם בהזמן שאנו עומדים בו, כאשר כבר חלפה עת תורה־ואורה לכנסת ישראל הספרדית, עוד לא שקעה שמש ההגיון וההשכלה העיונית, זעיר שם זעיר שם עוד נפגוש, בין יהודי המזרח הספרדים ובין ילידי הארץ מעולם הרומניים, חכמי התלמוד בעלי מחקר והגיון. רוב החכמים אשר קראנו אותם בשמות ואשר נזכיר עוד בהמשך דברינו היו בעלי שפה ברורה. דבריהם מיוסדים על אדני המושכלות הראשונות

א) על דבר רעת הפרוד והתפוצצות הקהלה לקהלות וכנסיות רבות בירושלים עיין שו"ת מהרשד"ם חלק שני סימן ל"ז.

ולעתים נפגוש ביניהם,— גם בהשיבם לכל שואל בשאלות התורה והלכותיה שפה ברורה וצחה, בסגנון נאה ודברים נאמרים ביושר הגיון ומועט מחזיק את המרובה, מה שלא נמצא אז בין רבני פולניא ואשכנז. מכלם הכי נכבד זה האיש משה אלמושנינו [א] נצר מגדולי קאטולוניא בספרד הצפונית נולד שנת ש׳ ומת בשנת ש״פ. החכם הזה לא השאיר לנו ספרים בפסקים ותשובות, אך בני דורו יזכירו אותו לשבח גם בחכמת התלמוד, והיה חכם ודיין בקהלת „גוה־שלום" לבני קאטולוניא בשאלוניקו, ונמצאו גם תשובותיו בהלכה לרבי שמואל די מודינה (המהרשד״ם) ויתר חכמי הדור. אך עיקר כחו היתה הדרשנות. ר׳ משה אלמושנינו היה דרשן על דרך המחקר וההגיון המושכלי, ידע לכלכל דברו במיטב הגיון ולמצוא מאמרי חכמה במדרשי חכמינו להלביש בהם את הגיוני לבו, אומן נפלא הוא בהדרשנות המליצית, לדלות פנינים מים הספרות התלמודית והמדרשית ולהמתיק דבריהם בנעם המשל והמליצה.— כשלש מאות שנה נחשב אלמושנינו לאבי הדרשנות בישראל, וכמוהו לא קם דרשן זך הרעיון בישראל עד ימי העת החדשה. ובאמת היה הוא האחד והגדול בזמנו בעל דעה והשכל, אשר לבו היה רחב לאהבת התורה והחכמה ויהי מעוז ההשכלה המדעית בישראל. מספריו שהגיעו לנו בדפוס וגם הם יקרי המציאות מאד, ויותר מהם בכתבי יד, הכי נכבדים המה: א) „תורת משה" פירוש על התורה (בכ״י); ב) „פרקי משה" על פרקי אבות (נדפס בשאלוניקו שנת שכ״ג); ג) פירוש על ספר איוב ג״כ (בכ״י); ד) „פני משה" דרושים בחקירות הדת והמוסר (בכ״י); ה) „תפלה למשה" במעלות התורה (נדפס בשאלוניקו ש׳.

א) תולדות החכם המופלא הזה כתובות בידי הרה״ח גראֶטץ בספר הירחי לפראנקל שנת 1864 בחדשי יאנואר־אפריל, ובספרו הגדול קצר מאד בתולדתו, וגם הרש״י״פ קצר בתולדתו וביחוד בדבר עבודתו בענין הכלל ותפצו לְאַחֵד את הקהלות ולשום קץ להפזור והפרוד ככל האמור בפנים.

שב"ב); ו) הספר „מאמץ כח" והוא כ"ח דרושים והספדים על גדולי דורו, הספר נכבד ביותר לבעל בינה לעתים לדעת ממנו תכונת העת והלך רוח בני הזמן ההוא והוא לנו לעינים בכתבנו הדברים האלה (נדפס בוויניציא ש' שמ"ח); ז) „בית אלהים" והוא כעין קוסמוגרפיה על בנין העולם ובדור הארץ ויש אומרים שהוא תרגום מספר כתוב איטלקית Sfera del monde ונכתב בשנת שי"ג (ג"כ בכ"י); ח) „שער השמים" או „עיון הכוכבים" על חכמת התכונה (ג"כ בכ"י); ט) „ידי משה" פירוש על חמש מגלות (ונדפס בשלוניקו של"ב); י) „מגדל עז" פירוש על ספר כוונות הפילוסופים להערבי אבו אחמד אלגאזאלו (בכ"י); יא) וספר דברי הימים למלכות עוטמן (ג"כ בכ"י). וחבר עוד פירוש על חכמת הטבע של הפילוסוף הערבי אבן—רש"ד. ומלבד ספריו בלשון עברית הרבה לכתוב בשפת ארץ מולדת אבותיו, בשפת ספרדית והמובחרים שבהם לבעלי בינה לעתים בישראל הם: א) „ריגימינטא די לה ווידה"— לאמר הנהגת החיים ומוסר השכל לבן אחותו לעוררהו לחכמת התלמוד ובל „החכמות שבעולם", כי כלן טובות ואין בהן דבר מתנגד לאמונת ישראל; ב) „על דבר החלומות", לבקשת ידידו דון יוסף נשיא הדוכס מנקסוס (שני הספרים האלה נדפסו ביחד, ובנראה, באותיות עבריות ולשון ספרדית בשנת שב"ג); ג) „אגרת תחיית המתים" (נזכר במאמץ כח דרוש כ"ו); ד) והכי נכבד בספריו בלשון ספרדית הוא הספר Extremos grandezas de Constantinoplo לאמר: שני הקצוות והגדולות אשר בקונסטנטינופול. הספר הזה נכתב לראשונה בכתב עברי ולשון ספרדית ונעתק אחרי כן גם לכתב ספרדי ונדפס בשנת שס"ז שס"ח. הספר האחרון הזה כלי חמדה הוא לחוקרי דברי הימים, כי בו השכיל ר' משה אלמושנינו לתת משקל לרוח העת ההיא, לצייר בחרט אמת את תכונת האנשים ופרשת מעשיהם, באיש חכם מדיני הוא יודע את כל מוצאי ומובאי המלוכה ופרשת גדולתה ורוב תקפה בחילה אשר בים וביבשה,

הכנסותיה והוצאותיה, דרכי כלכלת המדינה, תכונת כל אחד מישרי המלוכה בעלי העז והמשרה;—והיותו חכם חָד הרעיון בתורת החברה ודרכי הישוב נראה מהקדמת הספר שנתן לנו החכם גרֶאטץ בתרגום מספרדית, ואשר כלה מחמדים ודברי חן במיטב הגיון, ועוד יותר התבונן לדרכי בני עמו וכנסיתו כנסת הספרדים, וידע לתלות הקלקלה בקלקול בני מוצאי גולה הראשונים, שיסדו להם עדרים לבדם ובני קהלות רבות בעיר אחד. וזה הדבר אשר העיר את ר' משה אלמושנינו להכיר יקרת ערך האחדות לאחיו בני עמו: היונים והסלבים אשר בשאלוניקו היו נחרים בהיהודים, ויתעוררו כל הקהלות להסיר מכשול הפרוד, ויסכימו להתאחד ולהתקשר בקשרי קהלה אחת. שמעו זאת היונים וירע בעיניהם ויסיתו את ראשי העיר המושלמים לבלי קיים את התקנות האלה, ואז יצאו ר' משה אלמושנינו לקונסטנטינופול ועמו נכבדי העדה, לעמוד לפני הסולטאן ולהפיק ממנו רצון, כי יעמוד לימינם נגד היונים הנחרים בם, ויקיים ויאַשר את תוקף הזכיות ויפּוויילכח אשר נתנו להם מלכי תוגרמה הראשונים. שתי שנים עשו שתדלני שאלוניקו בעיר הבירה, השכימו על פתחי בעלי המשרה וילכו הלוך ורפוק על דלתות השרים היושבים ראשונה במלכות. — במשך הימים האלה למד אלמושנינו לדעת את תכונת גדולי עיר הבירה; וכחכם מביט ומתבונן על דרכי בני האדם ועלילותם, כתב את הספר אשר הזכרנו בשם „שני הקצוות וכו'" וכל עוד שהיה הסולטאן סוליימאן חי היה כל יגיעם לריק אך במותו והסולטאן סילים ישב על כסאו השיגו בני שאלוניקו את כל חפצם על נקלה, בעזרת הדוכס יוסף. ובהשג קהלת שאלוניקו את כל חפצו, שב חכם העדה אל עירו וידרוש דרשה גדולה ונחמדה, אשר דברים אחדים ממנה מעידים על יקרת רוחו של הדרשן החכם הזה ונפשו הזכה. ראש דבריו המה: בשבח ותהלה „לה' אלהי ישראל בחמלתו על עמו וצאן „מרעיתו בענין בנין החירות, דרור בארץ לכל יושביה „הנקרא מוסיל מליק, בהרחיק כל מעיק צר ומשטין

„מעלינו... הנה אנכי נצב במקום הגדול והקדוש הזה לספר
„לכם את כל התלאה אשר מצאתנו בדרך ופרטי השגחתו ......
„והעדות הזאת אשר אני מעיד היא להודיע עבדת אחי אשר
„נלוו אלי בדרך, ומתו בעבדת הקדש בעבדת האל יתברך ינוחו
„על משכבותם". (מאמץ כח. דרשה א' דף ד'), בשפה
לנאמנים ודברי חן הוא מתאר תהלת הראשון אשר ידיו היו
„כבנין החירות", השר דון יוסף נשיא הדוכס יר"ה, מאז
„הלכנו אליו בהיות עוד אבי המלך חי, והוא הפליא
„חסדו עמנו והטיב לנו מתחלה ועד סוף וכו'". את הדרשה
היקרה הזאת שהיא כעין דרשת אחד מנואמי נאום מחכמי
המדינה בימינו, הוא חותם במעלת אחדות כנסת ישראל
לתועלתה המדינית, והנאתה וטובתה בחברה וישוב העולם
ובהתועלת המוסרית וטהרת המדות לכל פרט ופרט וכה
יאמר:

„עלינו לשבח למי שבראנו לכבודו על טובו
„הגדול אשר הטיב עמנו (להשיג קיום הזכיות ויפויי־
„כח) כי מהיום הזה והלאה לא נירא מרבבות עם
„העומדים עלינו בכל יום תמיד. ורבים מבני עמנו
„אשר (עד היום) היו נותנים כתף סוררת לבלתי
„שמוע מוסר, יכרעו ויפולו ולכבוד עמנו יקר יתנו
„ויקבלו כלם עול מלכות החכמים השלמים—מאן
„מלכי רבנן—לשמור לעשות ככל היוצא מפי
„חכמתם להשכיל להטיב. כי בהצמדם יחד
„ראשי עם קדש יהיה כח בהם לעמוד על
„ההנהגה הראויה, מה שלא היה להם כח עד
„היום הזה, מחמת אימת המוסרים ממונם
„על לא דבר אשר לא כדת. כי אינו דומה כח
„הרבים כשהם נצמדים ומתאחדים אל
„כח הרבים הנפרדים ומפוזרים והוא מה
„שבארו חז"ל: קבוץ לצדיקים הנאה להם
„והנאה לעולם".—

הארכנו בתולדות החכם הזה, כי מדבריו הננו רואים

כבאספקלריא את תכנית החיים וצביונם, אורם וצלליהם — וזה הוא הענין היותר נכבד להמבינים בחזון העתים.

והנה בכל היות האותות המסמנים את הזמן הזה אותות שקיעת רוח השלמות המושכלת ואפיסת כחות הרוח, לא היה בכל זה ר׳ משה אלמושנינו האחד בבני דורו ואנשי כנסיתו הספרדית, אשר לבם היה עוד פתוח לחקרי התורה והאמונה המושכלת, לתור ולדעת את־ העולם האנושי, להגות בתלמוד על פי הגיון ושכל ישר ולדעת משל ומליצה — סוף דבר לדעת את התורה והחכמות הלמודיות, ללמדן ולשקוד עליהם לשם עצמן. כאשר ראינו בר׳ משה אלמושנינו, כי לבו חש וידע את התועלת הגדולה לחזוק רוח האומה בדעת התולדה, כן נמצא אז גואל אחר להתולדה הישראלית בין כנסת הסופרים שבתוגרמה, והוא הרופא רבי שמואל שולם, אשר היה מיוצאי ספרד ויהי נע ונד בארץ עד באו לקונסטנטינופול ושם מצא מנוחה בבית האשה הגדולה קיירה אסתר, שהיתה נאמנת־בית המלכה הסולטאנית ועליה נדבר עוד בהמשך הפרק הזה. בהאשה הגדולה הזאת ראינו מדה טובה, כי שמה לבה לחזק ידי לומדי התולדה הישראלית וכמו שיספר ר׳ שמואל שולם במבוא ליוחסין ויאמר: „אמר שמואל „וכו׳ בן שולם, מאת ה׳ היתה נסבה וסבה קרובה להעיר „את רוח גברתי עטרת תפארתי אשת חיל מרת אסתר נודע „בשערים בעלה נשא ונעלה כה״ר אליה חנדלו נוחו עדן, אשה „יראת ה׳, אשה חכמה, אשה גדולה במעשיה שמש צדקה „ומרפא בכנפיה, מכנף הארץ יבואו העניים והאביונים כל „חנחשלים, לשמע אזן ישמעו מבין עם תלמיד, ובכל יום ויום „סביב לשולחנה חברים מקשיבים, ידיה שלחה לאביון וכו׳, „יתומים ואלמנות ידה חלקתה להם.... מפרי ידיה נשא ינשאו. „עמדה ובזבזה כל אוצרותיה ותאמר אלי: קום קרא לתבונות „ואני אהיה למחזיק [ה] בצל הכסף״, רבי שמואל שולם הוציא בהוצאות הגבירה הזאת את ספר היוחסין לרבי אברהם זכות—אשר בכל מגרעותיו הנהו לעינים לכל סופרי העתים בישראל (נדפס בשנת ה׳ שכ״ו), אך השמיט

ממנו דברים רבים ורק בזמנינו זכה הספר הזה לצאת בשלמותו על ידי אחד מחכמי הדור המגלים עמוקות תולדתנו. ממחשכי בתי אסף הספרים. אך תחת ההשמטות הוסיף לנו רבי שמואל דברים חדשים לקורות הדורות, וסדר הזמנים בהתולדה: הכרוניקה הערבית לבתי הממלכות שקמו זה אחר זה והוא מעשי ידי הכרוניסט הסורי בר־עברי אבולפרג ואל הכרוניקה הזאת הוסיף שולם סדרי הדורות למלכות עוטמאן, עוד תרגם שולם הנזכר את ספרו של יוסף בן מתיהו (פלאוויוס) „נגד אפיון" — הנודע היום לכל קוראי עברית ומצוי בידי כל אדם, אך שולם היה הראשון אשר עמד על המקור התולדי הזה ויעתיקהו מרומית לעברית וגם, כאשר יאמר, „יען בעל הספר „(יוחסין) בענין ובזמן רבנן סבוראי והגאונים לא כתבם כתקנה" לכן ראה להדפיס עם היוחסין גם את אגרת רב שרירא גאון ודברי הקדמון מזמן הגאונים ר' נתן הבבלי, ועל זה אנחנו חייבים להודות לר' שמואל שולם, כי לו נאבדו המאמרים השנים האלה להתולדה הישראלית, כי אז היה מקום פנוי בדברי ימינו ותקופת — תהו במשך חמש מאות שנה, כידוע לכל יודעי בינה לעתים בישראל. באמור למעלה, תחת שלשלת הדורות בקצרה שהשאיר אחריו בעל היוחסין, הרחיב רבי שמואל שולם את הדברים וישם לפני החפצים לדעת קורות הדורות את הכרוניקה בעשר זמנים על פי עשרת משפחות המלוכה, ויהי לו הסופר הסורי בר־עברי הנזכר בספרו historia Dynastiarum לעינים, ומההוספה שמוסיף שולם אל סדר־זמנים זה בדבר קורות מלכי עוטמאן, אנו למדים עד היכן הגיעה מדת ההודאה והכרת טובה שהיו מודים ומכירים היהודים גולי ספרד למלכי תוגרמה וכה יאמר: „ ואחבר לזה „(לחכרוניקה הכללית) זכרון מלכי ישמעאל אחר מחמד „נביאם וזכרון המלכים החסידים הכשרים מלכי „עוטמאן תנוח נפשם בצרור החיים, כי מלכי חסד „היו עד זמן זה המלך הישר והכשר המאושר בכל „עניניו ובמלחמותיו סולטאן שלום יר"ה" גם היה חפץ שולם לכתוב „כל הגירושין והשמדות אשר חלפו עברו

על ראשי עם קדש", אך בדבר הזה הקדימהו יוצא ספרד האיטלקי, המעולה שבבעלי זכרונות לדעת העתים בישראל בכל הזמנים, ר׳ יוסף הכהן.

האשה הגדולה הזאת תמכה גם בידי יוצא ספרד אחר —, אשר פעולתו הכבירה לקיום זכרונות האומה הישראלית ודעת עתותיה רבה וכבירה, את הזקן הנוסע רבי יצחק עאקריש.

בתמונת האיש הנפלא הזה נעוץ סוף ספרנו בתחלתו. עוד הפעם, אחרי שמנים שנה — הננו רואים את פני האיש, הגולה הצולע מגלות ספרד ונפוליש, „אשר לא קבל עליו המים ונגרש עם כל יתר הפלטה". (עיין בתחלת הספר עמוד 21). אחרי שמנים שנות נדודים וטלטולים מצא הגולה־הצולע הזה, מנוחה כמעט, בצל אצילי ישראל בקונסטנטינופול. בעיר הזאת היה בימי השרפה הגדולה (בשנת שכ"ט), וכאשר היתה כל שכונת היהודים למאכלת אש, נקרא היהודי הנוסע וחוקר העתים רבי יצחק עאקריש, והוא אז קרוב לבן מאה שנה, לבית הגבירה קיירה אסתר, כמו שיספר (במבוא לפירושו על שיר השירים) „ואחר ה׳ ימים (לשרפה) הלכתי „אל בית הגברת הנקראה קיירה אסתר אלמנת כה"ר „אליה חנדלי. כי בביתה מצאו מרגוע רבים, עשירים ודלים. „וגם קודם השרפה היתה מסייעת אותי בנדבתה ומתנת ידיה, „וכשהלכתי מביתה מצאתי את אשתי ואת בתי ומעט מספרי „וכו׳ "א). אחרי כן ישב הר"י עאקריש בבית מדרשו של

א) על כל הדברים הנוגעים לר׳ שמואל ישולם, ר"י עאקריש והאשה הגדולה קיירה אסתר, אשר עליה עוד נדבר למטה, עיין גרֶאטץ ח"ט 402—405 ובציון ז׳ שם.

דון יוסף נשיא. ע"ד ספר המאסף שלו „קול מבשׂר" כבר דברנו בראש ספרנו.

המעמד הטוב בהחברה המדינית ובמצב הכלכלה — שנמצאו בהם היהודים יושבי תוגרמה, נתנו להם הרחבת הדעת לשום לבם גם לתפארת השיר והמליצה. האמנם בני הדור הראשון למוצאי גולה, אשר מספרד באו לארצות הקדם כמעט מתו, ובניהם כבר נולדו בארץ רחוקה מאד ממרכזי הישוב האירופאי, על כן היה חוג השקפתם צר, ודעת החן והנעם לא השתלמה ביניהם כל צרכה; אך הנטיה לכל חן ויופי, רגש לב לכל נֹעם ונשגב אשר נטבעו עמוק בטבע בני כנסת ישראל הספרדית, עוד לא נמחו כלה בימי דור אחר, ולעת בלותה היתה עוד עדנה למליצת ישורן וַתָּנֵץ נץ ותוציא — פרחי־בציר, פרחים הנושאים עליהם אותות קרת החורף וצנת שלג בימי סגריר המתרגשים ובאים... ובכל זאת מה רמו ונשגבו מליצותיהם ושיריהם וגם דרכי דבורם הפשוט בחין ערכם מדרכי הדבור והשפה הנלעגה שהיתה בפי אחיהם באשכנז ופולניא. הדבר אשר כטל של תחיה הוא על לב המתבונן לחזון העתים בדור ההוא בכנסת ישראל הספרדית בתוגרמה הוא רבוי מחזיקי ידי לומדי תורה וחכמה בין עשירי העם בעלי היכולת. מהגברת האֵם בישראל דונה גראציא וחתנה הנשיא דון יוסף, שהחזיקו בית תלמוד וישיבה גדולה בקושטא ויקימו בית דפוס לספרי ישראל, ראו וכן עשו האשה התקיפה קיירה אסתר ואחד מבני משפחת יחייא המפוארה בשבט ישראל הספרדי, הזקן ראש המשפחה רבי יעקב תם. בנו רבי גדליה אבן יחייא היה אבי שני החכמים והעשירים: הבכור דון תם ן' יחייא והצעיר דון משה ן' יחייא. שני האחים האלה ישבו בכפר פלישטריי"א בקרבת שאלוניקו. בעשרם היו כמעט העשירים בכל תוגרמה, ובנדיבות לא קם כמוהם בין בני עמם. על רבי משה דון ן' יחייא היו אומרים, שבימי הדבר פזר עֲשרות אלפים דוקאטי"ם לעניים והיה מחזר על בתי החולים

ליהודים, לתוגרמים ולנוצרים, ושמו כמכנים אורחים ונדיב לב היה גדול מאד בין הנוצרים והמחמדיים. בימי הזמן שאנו עומדים בו הלכה גם המשפחה היקרה הזאת הלוך ודל. אך בטרם באה שמשה שלחה אורה בקהלת ישראל אשר בשאלוניקו. בן הנדיב רבי משה היה דון גדליה, השני בשם הזה לשלשלת המשפחה הזאת אשר בתוגרמה. הוא היה עשיר, חכם תורני, משכיל מדקדק ומשורר, דובר צחות ודרשן מצוין, ויותר מזה היה מחזיק ידי לומדי תורה וחכמה. בביתו מצא מנוח חכם הרופאים בזמנו אַמאטוס לוזיטאנוס באחרית ימיו, ולשמו הקדיש את החלק השביעי מספרו שכתב שנה אחת לפני מותו. ומאהבתו הגדולה למליצת ישורון וחבתו את שפת הקדש עשה דון גדליה דבר שלא נעשה על ידי חכם ועשיר אחר מחכמי ישראל ועשיריו שעמדו לפניו — ליסד בית מדרש השיר בבית אביו רבי משה העשיר. לבית ועד החכמים והמליצים האלה על יד העיר שאלוניקו התאספו ראשי המשוררים מדי חדש בחדשו והביא כל אִיש את אשר חִדש במליצה ושיר. וכל השירים והמליצות היו נקראים ונחקרים במעמד אספת המומחים האלה, וגם גדולי המשוררים והמליצים מערים אחרות היו שולחים שיריהם ומליצותיהם לקהל־מליצים אשר בשאלוניקו. גם אביר משוררי זמרה רבי ישראל נגארה היה בא בכתובים עם עדת־המליצים וישלח שירותיו לבית מדרשו של רבי גדליה ן׳ יחייא לבחינה ובקרת [א]). מן המשוררים בעלי כשרון בימים ההם הכי נכבדו השלשה: רבי יהודה בר אברהם זארקו תושב עיר רודיש (Rhodos) חבר ספר „לחם שמים" — מליצות מוסריות (דידקטישע) בשירים שקולים ובלתי שקולים, ומכתמים אחדים נמצאים ממנו בספר „דברי חפץ" לערעלמאנן

א) מיסודו של ר׳ אליקום כרמולי בדברי הימים לבני יחייא וע׳ גראֶטץ ח״ט 406. —

(עמוד 39 [א]); רבי סעדיה לונגו, משורר מפורסם בדורו, שהרבה לחבר שירים ומליצות וקינות ושירי תהלה לגדולי זמנו במאסף הנקרא סדר זמנים (נדפס בשאלוניקו שנת שנ"ד); והשלישי הכי נכבד רבי ישראל נגארה יליד דמשק. הוא נולד לאביו החכם ונתגדל לתורה ובאמצע שנותיו העתיק משכנו לעיר עזה ויהי שם לרב ומורה הוראה [ב]. ברבי ישראל הננו רואים את רוח השירה העברית הספרדית מתעוררת ומתנערת משנתה. אם כי דברי רבי יהודה אריה די מודינא, שאמר על המשורר הזה: „לא קם עוד בישראל כישראל" המה דברי הבאי, הפלגה וגוזמא הנאמרים להפארת הלשון הנופל על לשון, אך באמת שיריו נכבדים נעלים ונשגבים מכל שירי ההגיון והשתפכות הנפש בימי שלש מאות שנה ויותר. ומימות רבי יהודה הלוי,

---

א) גם שיריו נמצאו בספר דברי חפץ לחחכם עדעלמאנן והננו נותנים פה לדוגמא חרוזים אחדים מאחד משיריו המוסריים הנקרא בשם „מוסר נאה".

נֶפֶשׁ אוֹיְבָיו יְקַלֵּעַ, וְאָמוֹן עֲלֵי תוֹלָע   בְּעוֹד בּוֹ הַנְּשָׁמָה
וְאַשְׁפַּתּוֹת חִבֵּק, וְהָיָה לְאָבָק   בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה

. . . .

בּוֹ נוֹסְדוּ יָחַד, הַמֹּשֵׁל וָפַחַד   בְּעוֹד בּוֹ הַנְּשָׁמָה
וּמִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן, וְיֻשַּׂם בָּאָרוֹן   בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה

וכו'—גם מכתבים מלאים דברי חדודים נמצאים שם—ככל דרכי השירים האלה מהזמן ההוא וככל תמונתם ותכניתם: דברי מוסר, אמרי בינה וגם שירי הגיון בלי רגש־לב חם, בלי התעוררות חזקה והשתפכות הנפש, בלי תקף ועז השירה והחזיון, אך התמונה והתכנית הם בלי דופי ולוקחים לב בתמונתם החיצונית. יוצא מן הכלל הזה הוא המשורר בעל חזיון באמת ר' ישראל נגארה כמבואר בפנים.

ב) שם הגדולים מערכת ספרים ערך זמירות ישראל.

לא נראו פיוטים נחמדים כמוהם, ביופי הסגנון וטוב טעם המליצה, כהפיוטים אשר בספרו של המשורר בחסד עליון רבי ישראל נגארה בספרו „זמירות ישראל״. מרבית השירים המה תהלות ותשבחות, בקשות ותוכחות, פיוטים ויוצרות לשבתות השנה, ומספר כל הפיוטים מאה ושמנה כמנין „חק לישראל״; בשלשה חלקים: א) „עולת תמיד״ שירים ופיוטים לכל ימות השנה: ב) „עלת שבת״, פיוטים קטנים לכל שבתות השנה ברמזים מעין פרשת השבוע מוסבים על הכנסיה הישראלית וגורלה בין האומות, ברוב עז ונעימות: ג) „עולת החדש״, פיוטים לחדשים ולמועדים. כאמור, בתעופת המליצה, עזוז הרגש והשתפכות הלב מזכיר לנו המשורר הזה את משוררי ספרד הקדמונים. נושאי שיריו כלם המה: מצב האומה הישראלית בארצות פזוריה, געגועיה על אביה שבשמים וצפיתה לגאולה. הרגש הזה פֵּעם בבתי נפשו והעיר את כל רגשותיו העדינות. ובהתעטף עליו רוחו יזלו דמעיו כטל חרמון ורגשות לבו ישתפכו כנוזלים מן לבנון. — אך רוח חן ותחנונים שפוכה על שיריו, לא יתקצף ולא יתעבר בשונאי ישראל ומציקיו, כי אם ישמיע לאזנינו אנחות לב נשבר ונדכה, מצפה לישועת ה׳ ורחמיו על עמו הנדכה. המשורר הזה היה בעל דמיון עז מאד, תמונותיו אש לוהט, וכאשר אחז דרכו — דרך בעלי הסוד — להמשיל את הקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל לאוהב ואהובתו, לרועה ורעיתו, נמשך בכח דמיונו זה, ליצור תמונות - אהבים וציורי עגבים במדה נפרזה מאד. ועל זה יתרעם עליו אחד המשוררים המקובלים רבי מנחם די לונזאנו א). להביא דוגמאות מספרו „זמירות ישראל״ וספר „הפזמונים״ (שהיה גנוז בכתב יד בווינא ויצא לאור ע״י החכם פרידלענדער בשנת תרי״ח) אי אפשר לנו במקום הזה, כי רבים

א) בספרו שתי ידות דף קמ״ב.

הם ומרביתם מצוינים ביופי הסגנון והתכנית ועזוז הדמיון בתמונות ומליצות. שירו הארמי „יה רבון עלם ועלמיא" שגור בפי כל ישראל מזמרי „זמירות" השבת. מלבד זה חבר גם פירוש על התורה בשם „מערכות ישראל" וספר „פצעי אוהב" פירוש על איוב, וספר מקוה ישראל „ארבעים דרושים". — דעת המקובלים שבארץ ישראל כרבי חיים וויטאל לא היתה נוחה מהמשורר הזה א) אף שרבו „האר"י הקדוש" היה אומר ששירי רבי ישראל חשובים בשמים. ספרו „מימי ישראל" מצורף לספר „הזמירות" והמה גם שירים והלצות ששלח אל רבני הדור: מהר"ר יום טוב צהלון, ר' בצלאל אשכנזי ור' אברהם בן מיגאש. ונודעה ממנו גם כן המליצה ההזיונית „ספר ההנאים בין כנסת ישראל לאביה שבשמים ביום מתן תורה" והיא נדפסת במחזור הספרדים לחג השבועות ובאזהרות לרבי שלמה בן גבירול. למותר נחשוב למנות במקום הזה עוד שמות המשוררים והמליצים אשר בבית מדרש השיר לרבי גדליה ן' יחייא, אחרי כי לא השאירו אחריהם רושם קיים לדורות. רבי גדליה ן' יחייא מת בדמי ימיו על פני אביו הישיש דון משה ן' יחייא, והמשורר רבי סעדיה לונגו הספידהו בשיר־קינה ב„ספר זמנים" הנזכר. וימת גם אביו הנדיב דון משה ן' יחייא ודון שלמה ן' יחייא וכל הדור ההוא, ואז כבתה הגחלת האחרונה מתפארת משפחות ספרד העתיקות שיצאו לתוגרמה, ותשאר אך משפחת נשיא לבדה וגם היא לא האריכה ימים בכבוד וגדולה, כאשר נדבר במקום הזה. עלינו אך להזכיר בשם את רבי גדליה בר יוסף ן' יחייא משלשלת המשפחה המפוארה הזאת אשר באיטליה. הוא נולד אחר הגרוש בהעיר אימולה, אשר במדינת „מלכות הבמה", ויתגורר בפדובה ובפיראררה, ובשובו לעיר מולדתו יצא עם

א) שבחי מהרח"ו דף ז'.

הגולה אשר הגלה האפיפיור צורר היהודים פיוס החמישי בשנת שכ"ט. בעת המבוכה הזאת אבד את כל הונו ובחסר כל שב לפיראררה ויהי נע ונד, עד באו גם הוא לתוגרמה ומשם עבר לארץ מצרים. בימי נדודיו הרבה לחבר ספרים ומכלם לא הגיע לנו רק ספר אחד בתולדות ישראל והוא: „ספר יחייא" או „שלשלת הקבלה". אשר נדפס פעמים רבות ומצוי בידי כל איש ישראל. צדק מאד המשפט אשר הוציא על קורא הדורות הזה החכם כרמולי לאמר: קורא הספר יראה גודל בקיאות המחבר בספרי ישראל אשר בדפוס וכתבי יד, אך לא ידע ולא הבין להבר את הבר מן התבן, לשקול בפלס בינתו ומאזני שכלו את הידיעות והשמועות, בדעה והבדלה בין דברי הבאי ודברי אמת בתולדות ישראל ואדם. בכל שגיאותיו והבליו הוא ספר מועיל ונחוץ לחוקרי העתים היודעים לבקר את דבריו ולהבדיל בין אמת לשקר, אך גם ספר משגה ומתעה את קהל הקוראים ההמונים, והוא גם מלא טעויות ושבושים, וחבל על כי עד היום ידי המוני עמנו ממשמשות רק בו ובספר „שארית ישראל" וכדומה, ולא ידעו דבר מטובי יודעי העתים בני הדור הזה כרבי יוסף הכהן ור' אליהו קפסלו ודומיהם.

בימים ההם מת גם הרופא החכם בחכמי הרופאים שבזמנו רבי חביב (אמאטוס) לוזיטאנוס בימי הדבר בשאלוניקו, ויתן נשמתו כופר חובתו הקדושה להיות רופא כל בשר, עבדים ומלכים, בני דלת העם וחורי הארץ. בהיותו מבקר בבתי החולים ומעלה ארוכה לעניי עם, דבקה גם בו המחלה האיומה וימת בדמי ימיו בן חמשים ואחת שנה. ובהזכירנו במקום הזה את הרב התלמודי רבי שמואל די־מודינא (מהרשד"ם) תלמידו של החסיד הפרוש רבי יוסף טאיטאצאק בשלוניקו בעל ספר שאלות ותשובות בארבעה חלקים, וחברו, ג"כ תלמידו של החסיד מהרי"ט, הרב והדרשן רבי יצחק בר שמואל אדרבי תלמודי ודרשן מפולפל ומחודד, אשר מספריו כבר נראה התרחקות גדולה מהעיון המושכלי בשאלות התורה — המעשית והמוסרית; ואם נוסיף עוד להזכיר את

רופאי הסולטאן רבי יוסף אבן יחייא את רבי אברהם בן מיגאש ואת רבי אברהם נחמיאש, הנודע אז בשם הרופא מפורטוגאל וספריו נעתקו לרומית [א]), הנה תמו דברינו על דבר מעמד ההשלמה המושכלת והמוסרית, אשר עמדה עליה כנסת ישראל הספרדית בימי הדור השני להגרוש, דור האשה הנדיבה דונה גראציא וחתנה הנשיא יוסף הדוכס מנקסוס.

נשובה נא להשלים תולדות הנשיא ואחריתו. מחפצו ומחשבתו הגדולה להושיב נשמות בארץ הקדושה לא נדע עוד דבר. נראה הדבר, כי עצתו לא קמה בגלל רוח בני הארץ והלך־נפשם בימים ההם, כי ראשוני החכמים התלמודיים זכי הרעיון: הר"ר יעקב בירב והר"ר לוי ן' חביב ותלמידיהם כבר הלכו לעולמם, ותחתם קם דור שכלו מלא סודות ומסתורין, נפלאות גדולות ולחשים והשבעות. אז נראו לראשונה נצני תורת האר"י והמתחשב לתלמידו האיטלקי רבי חיים וויטאל (הקאלאבריזי). לא לבד העיון המחקרי, כי אם גם עסק התורה הנגלית כבר ירד ממעלתו ונקלה כבוד התורה הזאת נגד תורת הסוד והשגיונות על דמיונות. מאות חכמי ארץ ישראל היו עסוקים בהעתקות כתבי האר"י או יותר נכון כתבי רבי חיים וויטאל שהתיחש לתלמידיו. ובהיותם רוכבים על כנפי כרוב הדמיון, שטים בעולם הספירות העליונות, מצרפים צרופי שמות ואומרים לשדד מערכת הטבע, הנה במה נחשב להם בנין ארץ נשמה, נטיעת גנות ופרדסים ועצי תות, גדול תולעי משי, יסוד בתי מלאכה ועבודת האדמה ולבן דעתיי

א) עיין מאמרו של רשי"פ בהכרמל הירחי שנה שניה עמוד 333.

נוטה מדעת החכם גראֶטץ המאשים את הנשיא, באמרו שהחל מעשהו ולא כלה, יען כי בגדולות מזה נפשו חפצה להיות מלך מושל בהאי כפתור וכדומה. לא הנשיא יוסף הוא האשם בדבר כי אם הדור שבארץ ישראל עוד לא היה ראוי לכך. וזאת היא התורה היוצאת גם לנו, בני הדור האחרון מהנסיון הגדול הזה, שנעשה לפני שלש מאות ושלשים שנה בידי שר וגדול ותקיף בחצר המלך, נסיון המדבר בשפה ברורה כי כל מעשי בני האדם ותחבולותיהם לא יועילו, אם עוד לא הוכנו הלבבות למעשה כביר ואדיר כזה. כי עבודה תמה, אמונה שלמה ברה וישרה, חיים פשוטים אשר תורה ועבודה (כמשמעה) ותם לב המה ראשי יסודותיהם, לא ידורו בכפיפה אחת עם הזיה מופלגת והולמים בהקיץ. כן לא נראו לרבים מחכמי ישראל דברי החכם גראֶטץ במה שמשפיל מעלת הדוכס, על כי לא ארכו ימי בית הדפוס לספר ישראל שהקים בקונסטנטינופול, והוא נשען על דברי הצרפתי Charriere האומר, כי סגר דון יוסף את בית דפוסו מפני שלא הרויח בו [א]). כי באמת מכל מעשי האיש המופלא הזה, אשר בחצי ימיו נכנס לברית דת ישראל, נראה עד כמה הכתה תורת ישראל שרש עמוק עמוק בלבו ונתן נפשו עליה. ובשבתו בסוד מלכים לא שכח את אחיו ויגביר חסדו עליהם. גם בדרכו להיות נושא ונותן עם חכמי ישראל בדברי תורה והכמה הוא כמעט האחד באצילי ישראל מאז ועד הנה: ביתו היה בית ועד לחכמי ישראל ואוצר ספרי ישראל נדפסים וכתבי יד היה בהיכלו פתוח לכל דורש ומבקש; גם הוא בעצמו, בכל טרדות ביתו הגדול, דברי המלכות וענייני הכלל, ראה לכבוד לו להמנות בקהל המחברים ויחבר גם בעצמו ספר בלשון פירטוגיזית, ור׳ יצחק אונקיירה תרגמו ללשון הקדש וסדרו, ועל ידי רבי יצחק יעבץ נדפס בשנת של״ז בהסכמת גדולי

א) עיין ג״כ מאמרו של רשי״פ הנ״ל עמוד 67.

תוגרמה וארץ ישראל ובינֵיהם הר"ר משה די טראנו (המבי"ט), מהר"ם אלשיך ומהר"ר יום טוב צהלון. שם הספר הזה הוא בן פורת יוסף ותוכנו: ויכוח הדוכס עם אחד הנוצרים המלומדים להוכיח מעלת תורת היהדות ויתרונה על הפילוסופיה היונית [א]. ואף אם נניח, כי צדקה השערת החכם גראֶטץ וידי חכם תורני היו בהספר הזה לזכות את הדוכס בשם חכם וסופר, הנה גם מזה נראה עד כמה היתה מעלת החכמה והספרות יקרה בעיניו וחביבה עליו.

במות אוהבו של דון יוסף, הסולטאן סילים השני ועלות על כסא המלוכה בנו מוראד השלישי בשנת 1574 בעל רוח שפלה, צר עין וכילי, נחלש כחו של הדוכס. ואף כי לא שמע הסולטאן לעצת שונא נפש הדוכס הוויזיר הגדול סוקוללו להמעיט הכנסותיו ולהקטין את הפרס שקבל מחצר המלוכה, כי דבר המלך סילים אל בנו לפני מותו היה, כי כל תארי הכבוד, כל מעלות המשרה וכל הפרסים וההכנסות שקבל יוסף מבית המלוכה ישארו בידו כל ימי חייו; אך לתעצומות פעולתו בדברי המדינות בא הקץ, ולא ארכו גם ימי הנשיא אחרי מות מלכו ואוהבו.—באחרית ימיו ראה לו מנוחה בארמונו בילווידיר, ושארית כחו הקדיש לטובת אחיו בכל מקומות תפוצותיהם בכל אשר מצאה ידו, וימת במחלת האבן ביום 2 אויגוסט 1579=יום א׳ י׳ אב של"ט בצום החמישי, [ב]) ויתאבלו עליו כל ישראל, ואבל כבד היה ביחוד לכנסת ישראל הספרדית בתוגרמה. המשורר

א) עיין לעווי בספרו „דון יוסף נשיא׳ עמוד 28 והערה 96, כּרמולי בספרו Don Joseph duc de Naxos, מאמרו של גראֶטץ בספר ווערטהיימערס יאַהרבוך 1856, ומאמר הרשי"פ גדולי ישראל וכו׳ בהכרמל הירחי שנה שניה.

ב) יום מותו נמצא בספרו של האממער: געשיכטע דער אסמאנען IV עמוד IV ובספר Negociations מאת Charriére מובאים בלעווי הנ"ל,

רבי סעדיה לונגו דספידו בשיריו והרבה לספר בשבחו [א]. חמותו הגבירה דונה גראציא ואחיו שמואל נשיא מתו כעשר שנים לפניו—בערך שנת שכ"ט [ב].

אחרי מות הדוכס התרוששה גם משפחתו. הסולטאן מוראד השלישי היה שואף לבצע מעשקות והיה נודע לכילי ועכברא דשכיב אדינרי, במשמעות הדברים ככתבם, כי שכב וישן על שקי זהב וכסף לבל יגנבו ממנו את אוצרותיו, ועל כן שמע לעצת סוקוללו הוויזיר הגדול, ויקח את כל נכסי הדוכס לגנזי מלכותו בתואנה, כי עליו לפרוע החובות שחב הדוכס לפני מותו. מכל הירושה לא קבלה האלמנה הדוכסית מרת ריינה רק את הנדוניא שהכניסה לבעלה תשעים אלף דוקאטים וארמון בילווידיר עם כפר בקרבת קונסטנטינופול בעבר האירופאי; וגם בשארית הונה השתדלה האלמנה הדוכסית לתמוך כבוד בית בעלה בצדקות ומעשים טובים, ותיסד גם היא בית דפוס לספרי ישראל בארמון בילווידיר ואחרי כן בכפרה קורו-גיסמו בקרבת קושטא. מנהיג בית הדפוס היה ר' יוסף אשקלוני ועל אחד הספרים (אגרת שמואל פירוש על רות לרבי שמואל אוזידא), נאמר „נדפס באותיות הגברת המעטירה עטרת היחס והמעלה מרת ריינה אלמנת הדוכס ע"ר וגדול בישראל דון יוסף הנשיא זלה"ה. נשלמה הדפסתו כ"ז אדר שנת השנ"ז" [ג].

א) ההספד הזה נמצא בספרו של כרמולי הנ"ל.

ב) שנת מות ר' שמואל נשיא והגבירה גראציא מוכיח לעווי מההספדים שהספיד אותם ר' משה אלמושנינו ונמצאים בספר הדרושים שלו „מאמץ כח" דרוש ח' דף ס"ד ודרוש י"ד דף קל"ד.

ג) ע"ד ההוכחה הזאת, שהאריכה הגבירה האלמנה מרת ריינה ימים כעשרים שנה אחרי הדוכס בעלה עיין הרש"פ בהנ"ל ע' 68, לעווי בפנים עמוד ד' 29 ובהערה 103 מספר, כי בשנת 1597—שנ"ז נעתק בית הדפוס מבילווידיר להכפר קורו-גיסמו או קורו-טשיסמי. ובאופן כזה יש לשער שהאריכה ימים עוד יותר, ושנת מותה לא נודעה לנו.

בבית דפוסה ראו אור ספרים קלי הערך, בעוד אשר בימים ההם, כאשר יעיר בצדק חכם תולדתנו הד"ר גרֶאטץ, היתה דרושה ביותר הדפסת התלמוד בתוגרמה, כי הכהונה הקתולית בכל ארצות אירופה בערו את ספרי התלמוד מן העולם, ועמודי אש ותמרות עשן שרפתו עלו מערי איטליה הצפונית אז בכל מקום אשר דבר אבי הכנסיה הקתולית פיום החמישי הגיע. גם מצאה הגבירה הדוכסית ריינה את לבבה להקדיש שארית הונה להמפעל הנעלה הזה ותאמר להדפיס את כל הש"ס על חשבונה, אך עצתה לא קמה מסבה לא נודעה לנו.

הנה כן ספה תמה המשפחה היקרה הזאת. שני אנשים (יוסף ושמואל אחיו) ושתי נשים (גראציא וריינה בתה) ראשי המשפחה הזאת כאבני נזר המה מתנוססים בספר תולדות ישראל. בנים יורשים כבודם לא היו להדוכס יוסף עם אשתו הגבירה אך שמו וזכרו לא יסוף לעד ולעולמי עולמים מספר דברי ימי כנסת ישראל הספרדית בפרט ודברי ימי ישראל בכלל.

הצלחת כנסת ישראל התוגרמית התמידה גם בימי מלכות מוראד השלישי, ואחריו בימי מחמד הרביעי ואחמד הראשון. אך צלם סר מעליהם וכבודם כעוף התעופף. לרבי שלמה אשכנזי אמנם היו עוד כח והעצומות גדולות במערכות הממשלה, אך לא נחשב כי אם כאיש הבינים ותקיף במערכות הוויזיר הגדול סוקוללו ויהי גם איש ימינם ואיש סודם של הוויזירים אשר היו אחריו — אחמד ומוסטאפא. ואלמנתו של רבי שלמה אשכנזי, אשה חכמת לב רפאה את הסולטאן מחמד ממחלת האבעבועות. מני אז היתה האשה הזאת נאמנת בית הסולטאן, ובצאת בנה ר' נתן בר שלמה לוויניציאה נתן לו הסולטאן מכתבים אל זקני וויניציאה ראשי הרפובליקה כי יקבלוהו בכבוד, ויעשו רצונו ובבית הכנסת הליוואנטינים (יהודי ארצות הקדם) אשר בוויניציאה עשה צדקות

גדולות [א]). — אך כל התקיפות הזאת היתה צל עובר. לעתים נראו גם אותות רוחות רעות השולטות במערכות הסולטאן ושרי הממלכה. ויהי היום ויוגד להסולטאן מוראד כי אשה ישראלית אחת יצאה מקושטת ועל צוארה ענק משובץ באבנים טובות ומרגליות לערך ארבעים אלף דוקאטים. שמע זאת המושל השואף להון זרים ויתעבר ויאמר להוציא כתב דת להשמיד את כל היהודים אשר במלכותו, אך אֵם הסולטאן וראש צבא היניטשרים (החיל השומר לראש הסולטאן) קבלו מתנת יד גדולה מאד, ויפעלו על המושל העריץ ההולל וישנו את כתב הדת הזאת ותנתן דת אחרת להגביל את ההתהדרות (לוקסוס) היתרה, ויתן צו, כי גם היהודים כהנוצרים לא יצאו בבגדי כבוד ולא ישאו מצנפות (טורבאנע) על ראשם כי אם כובע בתמונה ידועה (הדבר היה בשנת 1579). בכל זאת נשארו היהודים בתקפם בכל ימי מלכות מוראד, ויהיו הם לבדם חוכרי המסים בממלכה, גם האשה החשובה אסתר קיירה אשר עליה יספר רושם קורות הדורות ההם, כי „כל השרים אשר בשער המלך היו כורעים „ומשתחוים לה, וכל המבקש איזה דבר של שררה בחצר המלך על פיה יצאו ועל פיה יבאו", גם היא התערבה פעם אחת בדברי המלכות בדבר מנוי „שר צבא אחד „לצבאות הסולטאן מילידי הארץ (Sypahis), להעביר את „הגדולה משר אחד אל משנהו, וישמע השר הראשון ויחר „אפו ויאסוף חיל ורכב ופריצים ויבא כחצי היום ברחוב היהודים „בקושטאנטינה ויהרגו כל אנשי ביתה, וגם אותה הרגו ולא נותר „לה כי אם בן אחד קטן שהמיר דתו אז ונעשה תוגר" [ב]).

כל הדברים האלה נקרו ויאתיו לעת, אשר הסולטאנים הדלו היות שרי צבא גבורים וחכמי מדינה, את הממשלה עזבו

א) דברי המגיה המשלים את רשימת ר"י הכהן בעמק הבכא עמוד 172.

ב) בהנ"ל.

בידי הוויזירים והם התמכרו לחמדות בשרים ותענוגות בני אדם בבתי הנשים הרבות אשר להם. אותות הרקבון כבר נראו בהממלכה האדירה הזאת אשר יותר ממאתים שנה נתנה חתיתה על כל עמי הנוצרים, בירידת כבוד הממלכה פנימה. וידל גם כבוד בני ישראל במעמדם המדיני והאזרחי—אף כי גרושים וגזרות רעות לא מצאו אותם גם אחרי כן. — עוד יותר ממעמדם המדיני דל כבוד נפשם, תחת רוח כביר מלא עז ותפארת, נפלה עליהם תרדמת ארצות הקדם. לעתים התעוררו כאשר תָקַף אותם הדמיון בעצומיו, לעתות שבתי צבי ונביאיו ותלמידיו — אך ההתעוררות הזאת הוכיחה ביותר לדעת, כי סר כח הכנסיה הספרדית מעליה והרוח אשר נחה על אבותיהם הגדולים בימי אלף שנה ויותר חלפה הלכה ואיננה, ההגיון התלמודי היה לפלפול וחדוד בלי כל שיטה וסדר; לדרישת אותיות מתות; דעת הסוד, הקבלה המעשית ונפלאות זרות ומשונות לקחו את כל לבם. אז חדלה גם היציאה מספרד ופורטוגליה לארצות הקדם. זעיר שם זעיר שם עוד תבאנה חבורות ושיירות אנוסים נמלטים לקונסטנטינופול, אך רוב מנין ורוב בנין היוצאים כבר הסבו עיניהם מארצות הקדם וישימו פניהם ימה.

* * *

הנה כן באנו אל קצה הגבול הראשון בדברי „מוצאי גולה", לעת קץ מאה שנה אחרי הגרוש הכללי. בכל הימים, אשר להאמללים שבאמללי עם נגש ונענה, לאנוסי ספרד ופרטוגליה, לא היה מקום־מקלט ומפלט בכל ארצות אירופה הנוצרית, העברנו לפני קוראינו תמונות ראשי אלפי גבורי ישראל, אדירי אמונה וכבירי הרוח, אשר כל הרוחות הרעות לא הזיזו אותם ממקומם, גבורי־הדעה אשר אין בכל העמים והלשונות משלם. עינינו ראו, כי ברבות הטובה ירבו דורשיה, כי החסד אשר גמלה ממשלת תוגרמה להנדחים האלה שב ויהי לה למקור־ברכה, להיבות גדלה ועשרה, כהה ותקפה בסוד

הממלכות האדירות, כי בכח החריצות והדעת במסחר ומלאכה וכל תשומת יד אשר שחדו בעדה ראשוני הגולים עשתה חיל להדוך תחתיה את מתקוממיה. עינינו ראו איך יצקו יהודי ספרד הראשונים רוח חיים בעצמות היבשות של הושבי הארץ מעולם, איך צץ ופרח ישראל במקום מפלטו, כל עוד אשר ברית שלום היתה כרותה בין תופשי התורה ודורשי החכמה, אך גם שבנו וראינו איך דל כבוד הכנסיה הספרדית ותרד מטה מטה באותה העת, אשר ברית האחוה הזאת הופרה ורוח תזזית נשבה בכל מושבות ישראל בארצות הקדם. שמש הצלהת ישראל בארץ הקדם אסף נגהו, הנמלטים מפח יוקשים לא נשאו עוד עיניהם ארצה קדמה, כי קרני אור הדרור הגיהו להם מפאתי ים. שם—מקרן מערבית צפונית אירופה עלה הדרור כיונק. עם קטן במספר אנשיו, אך כביר ונאור אדיר וחזק ברוחו הנדיבה, בחריצותו וסבלנותו והכמת לבו, להעם הקטן־הגדול הזה, עם נידרלנדיה, נצפנו גדולות ונצורות, הוא מחץ ראשי תנינים, ומשאתו חרדו כל שרי חשך, כל אבירי חמס וראשי עדת הכהנים הקנאים.—אנוסי ספרד ופורטוגליה היו הראשונים אשר ראו את קרן־אורה זאת עולה מפאתי ים, ותהי ליש־אל שנית תקוה בקצות המערב, אור חדש האיר להנגשים והנענים, הם אלפי רבבות ישראל, קדושי עליון אדירי אמונה אשר שרדו אל ארצות הדרור והאור באירופה המערבית.—איך יצאו הגבורים האלה מן המהפכה לָאור באור חיי חכמה והשכלה, באור הדרור וחיי אזרח בממלכה טובה ובחברה מתוקנת, איך נסתעפו מקהלות ישראל הספרדיות הראשונות במערב אירופה קהלות חדשות וישובים מתוקנים בכל הארצות מסביב, איך שבו הכנסיות האלה ותחלפנה כח ועצמה ויהיו לתהלה ותפארת בישראל ובאדם, מי היו האנשים רבי הפעלים וגדולי־העליליה, אשר עמדו בראש בני עמם ויתוו להם את הדרך העולה למעלה למשכיל מה הם ומה שמם כי נדע?— כל אלה הם המה הדברים אשר עליהם נדבר בדברי ימי מוצאי גולה ימה.

טעות לעולם חוזר.

בפרק ששי בהספר הזה (תולדות רבנו יוסף קאר"ו) עמוד 246 בהערה א' הנני אומר: "דבר מוזר מאד מצאתי במגיד מישרים שלא ראיתי מי שעמד עליו והוא: בפרק הראשון במ"מ יאמר המגיד (בסי' י"ח דף ל' עמוד ד' הוצאת ווילנא) „מעט בדנאות המאכל והמשתה, ואם תרגיש הנאה במאכל אחד לא תרגיל איתו (את הגוף) ושנה למאכל אחר... כמו שהיה נוהג אל-קוסטנאטין עכ"ל מיהו אל-קוסטנאטין? האם איננו אסקעט מהנזירים האסקעטים הנוצרים? וכו' מוזר הדבר, כי תשים „המשנה"—המלאך המגיד— להב"י את אחד מאינם בני ברית להמהרי"ק למופת בדרכי הסגוף ועִנוי נפש. והנה עתה הורתי על הספר „מסעות בנימין" לרבי בנימין מטודילה, בספרו את אשר ראה בירושלים, מנפילת כותל בהבמה (בית תפלת הנוצרים) על הר ציון, איך נתגלו קברי מלכות בית דוד והיונים העובדים בחומה היו בסכנה, והלכו להגיד להפטריק"ה (הפאטריארך) שלהם, ושלח הפטריק"ה להביא את רבי אברהם חסיד הפרוש אל קושטניטנ"י שהיה מאבלי ירושלים וכו' — וענה לו ר' אברהם אלקושטניטני הנ"ל — כי קברי בית דוד למלכי יהודה הם ואין רשות לאיש אחר לכנוס לשם.

מעתה אין ספק כי אליו—אל החסיד הפרוש הזה איש ירושלים— אל קושטניטני כוון המגיד או משנתו של ר' יוסף קאר"ו וסרה הפליאה הזאת מספרי. אך מידי זרות עוד לא יצאנו, שיהיה המגיד נתלה במעשי איש החסיד והפרוש, שחי יותר מארבע מאות שנים לפני הרר"י קארו בימי בנימין מטודילא— החסיד אשר שמו וזכרו לא מצאתי במקום אחר.

שפ"ר.

רשימת

שמות האנשים והעמים והערים והמדינות והארצות הבאים בחלק הראשון מספר מוצאי גולה.

א.

אבוהב 112.
אבורה (Evora) 168
אבולפרג 350.
אביסיניה 116, 127.
ר' אברהם אושקי 287.
הראב"ד בעל הקבלה 308;
ר' אברהם בן הרמב"ם 55,
ר' אברהם בלמס 29.
ר' אברהם בנבנשתי 76, 280, 283, 285.
ר' אברהם די בייה 116.
ר' אברהם גבישון 218.
ר' אברהם הלוי 91, 212.
ר' אברהם זכותא בעל היוחסין 34, 35, 64, 80, 115, 117, 349.
ר' אברהם ן' יעיש 74.
ר' אברהם בן מיגאש 125, 356, 358.
ר' אברהם נחמיאש 358.
ר' אברהם סבע 33.
ר' אברהם פריצול 29.
ר' אברהם קאסטרו 126.
ר' אברהם רב העדה 116.
אדען 119.
אדרינופול 39, 43, 70, 79, 142, 152, 234, 338.
ר' אהרן בן אביי 66.
אודינו (אונדינו) (Udine) 337, 341.
אוטו-דה-פה (Auto da fe) 109, 276.
אוטרנטו (Otranto) 48.
אייניון (Avignon) 150, 160, 208, 214, 307, 311.
אולריך פאָן הוטען 257.
אונגריה 10, 128.
אוסטריה-אונגריה 10.
אוראן (Oran) העיר 32.
אורבינה 154, 307.
אורניה 335.
אזמיר (סמירנא) 49, 211.
אחלב (אלעפפא) 48, 211.
הסולטאן אחמד הראשון 362.
אחמד הוויזיר 362.
איבורה (Evora) 198.
איגנץ לויולה (Ignez Loyola) 128, 201, 255.

איזבל 55, 95, 105, 151.
איזבל בת איזבל הקשטילית 97, 98.
איטליה 20, 22, 25, 27—29, 31,
35, 59, 79, 88, 92, 99, 112,
132, 153, 169, 172, 251,
253, 257, 263, 272, 273,
287, 313, 337, 356.
איטליה הדרומית 24.
איטליה הצפונית 9, 11, 20, 24,
28, 131, 261.
איטליה התיכונה 9, 11, 28, 261.
אימולה (העיר) 20, 356.
אינוצנץ השלישי (אפיפיור) 175, 201.
אינקוויזיציאה 9, 26, 32, 33, 56,
58, 93—97, 102, 106, 107,
109—113, 135, 136, 141,
146—152, 175, 178—194,
256—262, 272, 273, 276,
281, 283, 306, 319.
איסטריה 92.
ארצות האיסלאם 10.
אירופא 7, 9, 11, 16, 39, 47—
49, 54, 58, 88, 128, 257,
277, 307, 319, 362.
אירופא המזרחית 13.
אירופה המערבית 10, 56, 61, 133,
208, 254, 276, 365, 366.
אירופה התיכונה 13, 88, 133, 254,
276.
אירים וואעס (Ayres Vaez) 193.
ארבינגזים 175.
אלבניה 39.
אלברט ווילדמנשטאדט 31.
הנסיך דון אלורו די ברגנצה
(Alvaro de Braanza) 26.
אלגיר 9, 10, 31—33, 186.
אלווארדט 6.
ר' אליהו בחור 167, 258, 259.
ר' אליהו בן חיים 69.
ר' אליהו בשיצי הקראי 44.
ר' אליהו דילמידיגה 90.
ר' אליהו מווילנא (הגר"א) 233.
ר' אליהו די פיראראַ 50.
ר' אליהו הזקן 45.
ר' אליהו הלוי (בר' בנימין) 66, 71.
רבי אליהו מזרחי 45, 46, 67—72,
81, 91, 213.
ר' אליהו מנחם חלפן 161.
ר' אליהו פרנס 66.
ר' אליהו קפסאלי בן אלקנה 41, 42,
65—67, 79, 80, 354.
ר' אליהו שרביט הזהב 44.
אלינו (Eliano) נכד ר"א בחור שהמיר
דתו ונקרא אביגדור-וויטוריא אלינו
(Wittorio Eliano) 259.
ר' אליעזר קפסאלי 42, 45, 46.
אלישע גאליקו 252.
אלכסנדריה 18, 49, 54, 127, 132.
הפפה אלכסנדר הששי 17, 28 159.
אלמאידה (Almaida) 118.
אלמיריה (Almeiria) בספרד 150.
אלמיירין (Almeirin) בפורטוגליה 135.
אלעזר בן רפאל הרופא שנתנצר 262.
אלפונזו אחי יוהאן השלישי 185, 187.
אלפונזו מלנקסטר 274.
אלפונסו בן פרדינגד מלך ניאפוליש 22.
אלפונז „הטוב" מלך פורטוגליא 25
ר' אלקנה קפסאלי 64.
אלקסאר 98.
אמיריקה 107.
אמיריקה הדרומית 10, 12, 14.
אמיריקה הצפונית 10, 12, 13, 14.
אמסיה (Amsia) 79, 84.
אמשטרדם 10, 12.
אנארכיסטים 5.
אנגליה 10, 12.

אנדלוזיא 105 .
אנדרום (Andros) 327 .
אנדריאה דוריה (Andreos Doria) 311.
אנדריאס דיאס מביאנה
(André Dias aus Bianna) 111 .
אנטוורפען 274 , 281 , 283 , 335 .
אנטוניו פצי די סנטקבטרו
(Antonio Pucci de Santquatro)
167 , 177—179 .
אנטוניה השתדלן 197 .
אנטיסימיטים 6 , 7 .
אנטיפרוס (Antiparos) 327 .
אנקונה (Ancona) על שפת ים אדריאה
28 , 151 , 153 , 154 , 202,
271—273 , 275 , 306 , 325 .
אסיא 47 , 48 , 116 , 211 .
אסיא המערבית 37, 48.
אסיא הקטנה 35 , 47, 79 , 211.
אספמיה 11 , 18 , 22 , 64 .
קיירה אסתר אלמנת ר' אליה חנדלו
349—352 , 363.
אפפונזו די אבוקירק
(Affonso de Abuguergue) 118 .
אפפונזו די סוסה מרטין
(Martin Affonso de Sousa) 118.
אפרים סלח 121 .
ר' אפרים קארו אבי הב"י 234 .
אפריקא 18, 20, 176, 202, 211 .
אפריקא המזרחית 119 .
אפריקא הצפונית 11, 32, 35 , 37 ,
59 , 98 , 116 , 117 , 186 .
הבישוף אק (Acqs) 340 .
ארזיליאה 117 .
ארטה 79 .
ארמים 58 , 59.
ארם נהרים 48.
ארץ הקדושה 11, 35 , 42 , 47—49,
51 , 93 , 108 , 211 , 214, 259,
301 .
אשכנז 4—6, 16, 18 , 50, 61, 238,
239 , 257 , 259 .
רבינו אשר (הרא"ש) 238.
אשר בר' יצחק אשכנזי 66.
אשר לעמלען מבשר של משיח 92 .

ב.

באיאציט (Bajazid) 320 .
באמביי 117 .
בדיוץ בדחוץ או (Badajoz) 146 .
בבל 49, 52 .
בגדד 55 .
בוגיה (Bugia) 33 .
בולגריה (היא תרקיה) 39 , 74, 79 ,
234 .
בולוניה (Bologna) 170 , 172 , 201 ,
306 .
בולטאגו (Voltaggio) 305 , 312 , 315,
המלכה בונא אם סיגיסמונד אויגוסט
338 .
בוניט-די-לטש (Bonet de Lates) הרופא
28 .
ר' בונפאיש 311 .
בוסתנאי 21 .
בידוז (Bajadoz) 111 .
ביזיט (השולטאן) 46 .
ב זיט (Bajazet) השני 56, 65 , 67,

בילוידר (Belveder) 329 , 360, 361,
אבן-בילליא 297 .
ביצנץ 37—42, 128.
בלגיה 162, 169, 196 .
בנווינידה אשת ר׳ שמואל אברבנאל 30 , 133 .
ר׳ בנימין זאב 66 .
ר׳ בנימין מוטאל 72.
בני משה 128 .
בסילו המוקדוני 42 .
בַּסְקָה דִי נַמָּה 4, 8, 97, 117, 118, 122 .
ר׳ בצלאל אשכני 356.
ברברוסה 86 .
מדינות ברבריה 20, 31, 32, 99.
ברגנצה (Braganza) 26 , 178 .
ר׳ ברוך בנווינט המקובל 39 , 91 .
ברוססא (Brussa) 79.
בריטניה 11 , 13 , 16 .
בריססעל 283.

ג.

הדוכס גבידו אובאלדו אורבינו (Guido Ubaldo d'Urbino) 273 , 292 .
דון גדליה ן׳ יחייא ניגרו 25, 46 , 352.
דון גדליה השני בר׳ משה ן׳ יחייא 353 , 356 .
ר׳ גדליה בר׳ יוסף ן׳ יחייא בעל „שלשלת הקבלה" 356, 357 .
גונדיבה (Gent) 283 .
החשמן גירונימו די גהינוצצי (Goronimo de Ghinucci) 167 , 183 , 191 .
גוא (Goa) 118 , 119.
גואיטי או הוּעטא (Hueta) 311.
גואס (Goes) הפורטוגיזי 106 .
גוביא (Gauveo) 148.
גונזלבה די קורדובה (Gonsalwa de Çordowa) 24 .
גיבראלטער 37 .
גֵיטוּ 17, 29 , 54, 264 , 304.
גיוליה הקרדינאל (Giluio) 132 ,
גינובה (Genua) 23 , 54 , 58 , 187, 305 , 311 , 312 , 314
גלינוס 274.
אבן גנאח 18 .
גספר 118.
גרמניה 5, 16 , 58 .
גרנדה 37 , 105 , 118 , 312.
גראנדשאמפ (Graneschamp) 330, 331.
גראציה הצעירה 281 .

ד.

דָוד בילילה (Belilla) 121 .
ר׳ דוד בן זמרא (רדב"ז) 21, 54 , 55, 91 , 213 .
ר׳ דוד ן׳ יוסף אבן יחייא 26 , 30 .
ר׳ דוד כהן (רד"ך) מקרפו 213 .
דון דוד בן דון שלמה ן׳ יחייא 24—26 , 30 , 72.
דוד הראובני 58, 124—141, 146—150 , 174 , 175 , 198 .
דוד בן שושן 212 .
דומיטינוס 244.
הכהנים הדומיניקנים 101—103 , 106, 107 , 109 , 150 , 158 .

דונה (חנה) גראציאה (Gracia) מונדי־סיה 10, 196, 197, 279—292. 352, 358, 361, 362.
דזיל וויצינטי (Gil Wicente) 162.
דיוגו אזמבוייה (Doiogo Azambuja) 116.
דיגו באז (Diego Vaz) מאוליווינסה (Olivenca) 111.
דיוגו מינדים 280.
דיוגו די סילוה (Diogo de Silva) 179, 192.
דיוגו פינהיירה (Diogo Pinheiro) אפונכאל 150.
דיוגו פירייש (הוא שלמה מולכו, עי' בערכו).
דיוגו פירננדיץ די ניטו (Diogo Fernandez de Nieto) 197.
דיוגו רודריגוס די פינטו (Diogo Rodrigues de Pinto) 183.
דיזה (Deza) האינקוויזיטאר 93, 256.
דיזו רודריגיץ לוצירו (Diego Rogriguez Lucero) 94.
די לה ווין (de la Vigna) 322.
דיללא ראווערה (Della Rovere) 187.
דינה כלת ר' יוסף אבן־יחייא 27.
דיעגו מינדוזה (Diego Mendosa) 29, 161.
דמשק 219, 354.
ר' דניאל אהרן אפיה (Affius) בן רבי פרחי' הכהן 78.
דניאל בומבורגו 260.
ר' דניאל מפיסא (Pisa) 134.
דניה 10, 12.
דקלה (Duccala) 116.

ה.

האמבורג 10.
האמערשטיין 6,
הודו 49, 54, 114, 118.
הודו המזרחית 107.
הודו המערבית 116.
הולנדיה 7, 10, 88, 112, 196, 335.
הומניסטים 8.
הינדוסתאן 117, 118.
הינריק (Heinrique) הבישוף מעיר צייטה 148.
היינריך אחי יוהאן השלישי 193, 194, 199.
היינריך השני מלך צרפת 285, 286 322
היינריך השמיני בבריטניה 184.
היינריך דוכס אנזשו (Anjou) אחי קרל התמישי 339, 340.
הדוכוס הירקוליוס השני די איסטי (Ercole II d'Este) 273, 286.
הירירה (Herrera) 136.
הירקולנו (Herculano) 195.
מדינת הערצעגובינה 291.

ו.

ואלודיליד Vallodolid 95.
ווארנא 89.
וואתיקן 133, 158, 166.
אלבירט ווירטמאנשטאדט 171,

ר' וויטאל (חיים) אלאטינו מספוליטה 260.
הדוכס ווילהעלם פרינץ אורניה 335.
ווינא 48, 128.
וויניציאה 18, 24, 28, 29, 54, 58, 127, 128, 151, 159, 160, 186, 202, 259, 261, 262, 307, 324, 333, 334, 338, 362.
ווייסטנגתים 37.

ז.

זאמאיסקי 340.
זייטון 82.
ר' זכריה זכשן (חתן הב"י) 252.

ח.

חבור (Chaibar) (היבר) 122, 124—126, 128.
ר' חביב (אמאטוס) לוזיטנוס, שנקרא בנצרותו יוחנן רודריגו די קסטילו-בריקו (Joa Rodrigo de Castelbranco) 11, 64, 78, 260, 273, 274, 253, 357.
חברון 126.
ר' חיים ן' אלבג (חתן הב"י) 252.
ר' חיים וויטאל 230, 243, 250, 356, 358.
ר' חנוך צפורטא 43.
חננאל די פוליניה (Ananel di Foligno) 259, 262, 263.
ר' חסדאי אבן שפרוט 16, 18, 20, 328.
ר' חסדאי קרשקש.

ט.

טאריק 37.
טבריה 323.
טולידה 37, 207, 238.
טוליטולה 218.
טוסקאנה 272.
טוקאט (Tokat) 79, 85.
טורטוזה (Tortosa) 29, 161
טורקבומדה 6, 93, 96, 168, 189, 256.
נהר טיבירו 155—157.
טייקסיירה 11.
טירול 201.
טריה (Tria) 79.
טריענט 201.
טריפולים 31, 33.
טר-רם-נובם (Torros-Novas) 112.

י.

ר' יהודה בן בעלאט 74.
ר' יהודה בן ר' שמואל בן דון מאיר
בנבנשתי 77.
ר' יהודה דילמידיגו 79,

ר׳ יהודה ן׳ ווירגא 309.
ר׳ יהודה בר׳ אברהם זארקו 353.
ר׳ יהודה החייט 91.
דון יהודה ליאון מידיגה (הרופא) אל ליאו העברי (Leo Medigo Hebraeus) בנו הבכור של יצחק אברבנאל 15, 23.
ר׳ יהודה מינץ 29, 67.
ר׳ יהודה סיניור 76.
ר׳ יהושע הכהן 311.
ר׳ יהושע צונצין 289, 297.
יואן די לה פויה (Giorani della Fioyo) 169.
יוהאן האכזר מלך רוססיא 339.
יוהאן זכרו לברכה (Joao de boa memoria) 114.
יוהאן השני מלך פורטוגאל 25, 27, 97, 115, 116.
יוהאן השלישי מלך פורטוגאל 97, 107—113, 117, 132, 135, 147, 148, 151, 152, 158, 159, 163, 167, 168, 170, 171, 176, 179, 181, 383—189, 198, 199, 202, 274.
יוהאן רודריגו מסקרינהאש (J. R' Mascarenhas) 104.
יוחנה המשוגעת בת פרננדה ואיזבל 95.
ר׳ יוחנן אלימאן או אלמניה 43.
הפפה יוליוס השני 27, 28.
יוליוס השלישי (אפיפיור) 204, 256, 260—263, 271, 274.
יולינוס החסיד 40.
ר׳ יום טוב ליפמאן העללער בעל תוספות יו"ט 240.
ר׳ יום טוב צהלון 240, 245, 356, 360.
יונים 58, 59.
יון 20, 25, 39, 40, 42—44, 47, 56, 79.
איי יון (קרפו) 20, 44, 46, 74, 127, 211.
יוסטיניאנוס 40.
ר׳ יוסף אביוב הרופא 85.
יוסף בן אדרת 323.
ר׳ יוסף ארלו 173, 174.
ר׳ יוסף אשקלוני 361.
דון יוסף אבן יחייא 26, 27.
דון יוסף אבן יחייא רופא השולטאן 358.
ר׳ יוסף המון רופא הסולטאן סלים הראשון 83.
ר׳ יוסף המון השני בן ר׳ משה 86.
ר׳ יוסף ווייזינו התוכן רופא המלך 116.
ר׳ יוסף ן׳ ווירגא 308—310.
ר׳ יוסף זפטירו 116.
ר׳ יוסף טאיטאצק 77, 142, 143, 165, 234, 243, 244, 357
ר׳ יוסף יעבץ 8, 19.
ר׳ יוסף הכהן 33, 66, 80, 308, 310—315, 351, 357.
יוסף הלוי 121.
ר׳ יוסף ן׳ לב 221, 297.
יוסף מורו (Moro) 259, 262.
הנשיא יוסף מלך הכוזרים 21.
דון יוסף נשיא הדוכס מנקסוס, שנקרא בנצרותו יוהאן מיקוויס (Joao Miques) 10, 11, 21, 196, 197, 281—285, 319—342, 346—348, 352, 358—362.
ר׳ יוסף פאסי 78.
ר׳ יוסף קארו 13, 20, 79, 142, 174, 217, 219, 220, 229, 230, 233—252, 298
ר׳ יוסף קולון (מהרי"ק) 42, 65
ר׳ יוסף קרא מטוליטולא 234.
יוסף רביצי קראי 44.

ר' יוסף שלמה רופא (היש"ר מקנדיאה)
דילמידיגה בעל האלים 43.
ר' יחיאל מפיסה 26.
ימי יון 42.
ים סוף 126.
ים השחור 42
ים התיכון (הגדול) 126, 186.
ר' יעקב (תם) בר' דוד ן' יחייא 72, 352.
ר' יעקב בן הרא"ש בעל הטורים 238.
ר' יעקב בירב 21, 32, 136, 216—230, 241, 242, 358.
ר' יעקב בר' יוסף טאווס 86.
ר' יעקב בן שלמה ן' חביב 77, 221.
יעקב טירדא 10.
ר' יעקב מנטין יליד טורטוזה 29, 153, 161, 164, 165, 183.
ר' יעקב מפאנו 276—278.
ר' יעקב פלק בפולין 31.
חכים יעקוב רופא הסולטאן 46.
ר' יצחק אבוהב 78, 243.
דון יצחק אברבנאל 9, 10, 13, 15, 22, 25, 26, 29, 30, 77, 78, 90—92.
ר' יצחק בר' שמואל אדרבי 357.
ר' יצחק אונקיירה 359.
ר' יצחק אלפסי 238.
יצחק בר' שמואל אלתירנו 66,
ריב"ש (ר' יצחק בר ששת ברפת) 31,
ר' יצחק יעבץ 359.
יצחק כרמיה 13.
ר' יצחק עראמה 19.
ר' יצחק בן אברהם עאקריש 20, 21, 125, 351.
יצחק בן זמרא (Bencemoro) 117.
ר' יצחק לאמפרונטי בעל פחד יצחק 241.
ר' יצחק לוריא (האר"י) 243, 250, 251, 356, 358.
ר' יצחק בן עמנואל די לאטעס 214.
ר' יצחק סבע (חתן הב"י) 252.
ר' יצחק קארו דודו של הב"י 284.
ר' יצהק שולאל בן ר' נתן הכהן, 55, 91, 211, 212, 221.
ירושלים 54, 126, 213, 219, 220.
ישועיים Jesuiten 5, 97, 98, 182,
ישמעאל 117.
ישמעאלים 53.
ר' ישעיה מיסיני 25.
ר' ישראל בן ר' אליהו מזרחי 69.
ר' ישראל נגארה 353—356.

כ.

כימטינו (ע' ר' מרדכי בן אליעזר)
כויש (נוביא Nubien 126).
אי כפתור (Cypern) או קפריסין 333, 334, 359

ל.

Lamego 186.
לואיז אחי יוהאן השלישי 189.
לואיז ליפפזבנא 198.
לואיז מוצינינו, (Luis Mecenigo) דוכס (Doge) הריפובליקה הוויניציאית 62, 334.

לוב באפריקא 125 .
לודוויג הארבעה עשר 10 .
לודוויג החסיד מלך צרפת 56 .
לוזיתניה (היא פורטוגליה עי' בערכו).
ר' לוי ן' חביב (רלב"ח 73 , 218—229 , 242 , 358 .
לומברדיו 131 .
לומיגה 203 .
לוצירו האינקוויזיטור 110 .
לורינצי פוצי (Lorenzo Pucci) 158 , 163 .
לותיר 5 , 8 , 96 , 131 , 145 , 173 , 200 , 255 , 318 , 339
ליאו הפילוסוף 42 .
הפפה ליאו העשירי 27 . 23 , 106 , 132 , 260 , 271 .
ליאונורה אשת קוזימה (Cosima) ממעדיצי ההערצאג מטוסקאנה 30 .
הקיסר ליאו האיזאורי (Leo der Isaurier) 42 .
ליאון עיר בצרפת 281 , 285 .
ליוואֹרנא 29
בלטשאצר לימפו (Limpo) 202
לישבונה 25 , 33 , 34 , 78 , 86 , 93 , 103 , 109 , 132 , 128 , 149 , 158 , 162 , 168 , 184 , 190 , 195 , 197 , 198 , 274 , 281 .
למיא (Almadia) העיר 33 .
די לנסאק (de Lansac) 290 .

מ.

ר' מאיר בן גבאי 91 .
ר' מאיר בן פרינצי המדפים בוויניציאה 349 .
מאלאגה 105 .
מאלטא 278 .
מאמעלוקים 48—50 , 52 , 66 .
מאנטאלוטו 11 , 64 .
דונה מארה 277 .
מארק-אנטוגיה ברברו 338 .
מגהילן 122
מדינה 37
מוזא 37 .
מדריד 111 , 112 .
מותמר השני (בן מוראד) 39—41 .
מוורים 98 .
מונסטיר (עיר בתרכיה) 152 .
מונפיראנטו (Monferrato) 262 , 312 , 314 .
מוסטאפא 320 , 362 .
מוראד השני 39 .
מוראד השלישי 337 , 360—363 .
מורציה 206 .
עמי מחמד 15 ,
מחמד הנביא 48 .
מחמד בן מוראד השני 38 , 48 .
מחמד הרביעי בן מוראד השלישי 362 .
מיגוויל די סילווא (Miguel de Silva) , 149
מילאן (באיטליה) 131 , 169 , 262 , 305 .
מילו (Melo) 327 .
מיקה 37 , 118 , 126 .
מלבר תחוף 117 , 121 .
מנופולי עיר מצער במדינת אפוליה (Apulien) 22 .
ר' מנחם די לונזאנו 355 .
ר' מנחם תמר (בר' משה) 44 , 73 ,

מנטובה (Mantua) 170, 171, 261, 262, 299,
ר׳ מנשה בן ישראל 11, 13.
ר׳ מצליח בר׳ אליה פינטי מרקאנטי 301.
ר׳ מצליח (Felice) 132.
מצרים 20, 21, 35, 47, 48, 49, 52, 54—56, 86, 108, 219, 259, 357.
מקדה (Maqueda) 218.
מקסימיליאן השני 258, 329.
ר׳ מרדכי בן אליעזר כומטינו (Comtinu) 43, 44, 46.
מרוקה 9, 31, 32, 213, 218.
מרטינהו 185.
מרים אחות קארל החמישי 282.
מרנים (הם האנוסים) 56, 61, 83, 94, 98 — 113, 123, 135 — 141, 146—154, 157, 162, 166 — 204, 206.
הפפה מרצללוס השני (Marcellus II) 263.
ר׳ משה איסרלש (רמ״א) 239.
ר׳ משה בן ר׳ ברוך אלמושנינו 325, 344—349.
ר׳ משה אלשיך 230, 244, 252, 360.
ר׳ משה אלשקר 33—35, 212, 219
ר׳ משה בסולי 296.
ר׳ משה גאלאנטי 230, 252.
ר׳ משה די טראני (המבי״ט) 220, 229, 230, 298, 332, 360.
דון משה ן׳ יחייא 352, 356.
ר׳ משה בן מימון (רמב״ם) 13, 18, 55, 238.
ר׳ משה בן נחמן (רמב״ן) 18, 49.
משה בשיצי הקראי 44.
ר׳ משה המון בר׳ יוסף רופא השולטאן שולײמאן השני 83—86, 285.
ר׳ משה מונג׳יפיורי 13.
משה עשרים וארבעה 65.
ר׳ משה הציר 132.
ר׳ משה קורדיבורי (הרמ״ק) 244.
ר׳ משה קפסאלי 40, 41, 64—68.

נ.

נאפולי (העיר) 15, 23, 24, 25, 30, 59.
נברה 15.
נובי (Novi) בגינובה 311.
נוביא 116, 135.
הינריקס נונעס (Hinriques Nunes) 110.
ניאפוליס 22, 24, 186.
האי ניגרופונט 79.
נידרלנדיה (פלנדריה) 11, 128, 365.
נײשטאדט 258.
נילוס 126.
ניעטו בראס (Nieto Bras) 151, 158, 163, 164, 178.
ניקולאוים די ניקלאי איש צרפת 61.
ניקאא 39.
ניקוזיא (Nikosia) 334.
ניקופולוס 79, 234, 343.
האי נקסוס 325.
ר׳ נתן בר׳ שלמה אשכנזי 362.
ר׳ נתן הכהן (ר׳ נתן שלאול) 52, 54.

ס.

סאלאהין הכולבאן 55.
סביו (Sabyo) 118,

סביוניטו 302 .
סבסטיון מלך פורטוגאל 98 .
סברנלה (Savornala) 159 .
סופיה 38 .
מחמד סוקוללי (Sokolli) 325 , 333 , 338 , 362—360 .
סוריא 20 , 48 , 49 , 249 .
סורנצה 338 .
סטמבול 40 .
סיביליה (Sevilla) 32 .
סיגיסמונד אויגוסט מלך פוילין 335 , 336 , 339 .
סיליה (Selaya) 147 .
סילים (Selim) הראשון 48 , 55 , 56 , 83 , 126 , 128 , 186 .
סילים השני בן סולימאן 320—330 , 337 , 341 , 342 , 347 , 360 .
סימוניטה (Simoneta) 183 , 191 .
סיסיבוט מלך הוויסטגותים 37 , 181 .
סיציליאה (Sicilien) 8 , 22 , 23 , 59 .
סלמנקה 64 , 274 .
סמכטיון 128 .
סמורה (Samorn) 77 , 212 , 221 .
סמירנה (Smyrna) היא אזמיר 49 , 79 .
סנטיקברטו 184 .
סנטרם (Santaram) 110 , 135 , 162 .
ר' סעדיה גאון 86 .
ר' סעדיה לונגו 354 , 361 .
ספי (Safi) 116 , 117 .
ספרד (איספניאה) 4—39 , 42 , 43 , 46 , 48 , 54—59 , 61—63 , 75 , 79 , 81 , 87 , 89 , 93 , 105 , 128 , 135 , 144 , 146 , 147 , 167 , 178 , 188 , 189 , 191 , 196 , 205 , —209 , 211 , 216 , 220 , 221 , 254 , 263 , 274 , 277 , 364—366 .
סרביה 79 .
סרסטא 29

ס.

עגידיו (Egidio) 167 .
עדוארד די פץ (Eduarte de Paz) 176—179 .
ר' עובדיה ברטנורה 52—55 .
ר' עובדיה ספורנו הרופא 29 .
עוטומניים 38 , 39 , 41 , 45 , 47 , 48 , 49 , 56 , 59 , 350 .
עזה 126 , 354 .
ר' עזריה מן הארומים (די ראסי) 251 , 252 .
עטיאש 287 .
ר' עמנואל בר יקותיאל ביניווינטו 265 .
עמנואל דה-קוסטה 192 .
עמנואל מינדים 184 .
עמנואל מלך פורטוגאל (הגדול) 97— 108 , 114 , 117 , 150 , 184 , 221 .
ענגלסבורג 145 .
ערב 48 , 125 .
ממשלת הערביים 36 , 37 .
עשרת השבטים 125—129 .

ע.

פאטאצקי 340 .
פאריזיוו (הקרדינל) 197
החשמן אלכסנדר פארניסי (Farnese) 263 , 271 ,

פרובה 29 , 258 , 261 , 302 , 356 .
פובלא-די-אלקסיר (Publa de Alcocer) 136 .
הפפה פוילוס השלישי לבית פרנזה (Farnese) 27 , 182—194 , 198 , 200 , 204 .
פוילוס הרביעי (אפיפיור) הוא פיעטרו קרפה (Pietro Caraffa) 21, 182 , 201 , 204 , 255—260 , 264—272 , 276 , 291 , 318 , 325 .
ממלכת פולין 16—18 , 54 , 161 , 318 .
פונכאל (Funchal) 178 , 185 .
פורטו Porto) בפורטוגליה 203 .
פורטוגליה 4, 7—12 , 15—18 , 20 , 22—28 , 33—38 , 42 , 46 , 58, 75 , 86—89 , 93 , 97 , 101 , 105—123 , 132 , 141 , 146—189 , 192 , 193 , 198—205 , 206 , 210 , 211 , 216 , 221, 254, 263 , 271—274, 281—286 , 364 , 365 .
פטרם 79 .
פיאוסקא 311, 313 .
פידרו נברה (Pedro Navarra) 32, 34.
פידרו מסקרינהם 193 .
פיוס הרביעי 303, 304 .
פיאו החמישי 269 , 304 , 306, 307 , 318 , 325 , 334 , 357 .
פיזה (עיר באיטליה) 26.
פיזרו (Pesaro) 154 , 273 , 275, 328,
הנסיך דון פיטרו די טולידה 30.
פיליפ הראשון חתן פרננדה ואיזבל 95 .
פיליפ השני 5 , 95 , 264, 305 , 335,
מרטין פינהיירו 118 .
פינטוס 112 , 184 .
פיס (Fez) באפריקא הצפונית במרוקה 21 , 32 , 33 , 213, 218 .
פיקו די מירנדולה(Pico de Mirandola) 23 .
דון פיראנטי 262 .
חצי־האי הפירינאאי 15 , 16 , 36 , 88 , 279 .
הררי פירינאה 10, 11, 96.
פירירה 112 .
פיררה (Terrara) 27 , 28 , 29 , 170, 197 , 202 , 261 , 262 , 272—274 , 286 , 290 , 306 , 356 , 357 .
פלורינציה (בירת טוסקאנא) 27, 130 , 151 .
כפר פלושטרייא 352 .
פלנדריה 18 , 95 , 128 , 131
פאמגוסטה (Famagusta) 334
פפעפערקורן 258 , 259 .
פרדינגד הראשון מלך ניאפוליש 22, 25 .
פרובינציאה 63 , 208, 307 .
פרופיט דוראן (האפדי) 21.
ר' פרחיה כהן הרופא 78 .
פרננדה הקטולי מלך שפאניא 9, 16 , 23 , 24 , 26 , 28 , 30 , 32 , 33 , 37 , 55 , 57 , 95 , 96 , 105 , 151 , 313 .
פרננדה קוטינהו (Coutinho) מאלגרביה 150 , 151 .
ממלכת פרנסה 21 .
פרנציסקו מריה דילה רובירה הראשון (Francesco Maria della Rovere I) דוכס אורבינה 154 .
פרנצישקי מינדים 280 .
כהנים פראנצישקים 168 .
פראנץ הראשון מלך צרפת 131 , 167, 280 , 313 , 330 .
פרוס (Paros) 326 .
פרנקו 112 .
ממשלת הפרנקים 49

צ.

צווינגלי 101.
ציוטה (Ceuta) 148, 186;
צמרת 37, 38.
צפת 79, 86, 93, 152, 214, 219, 220—222, 251, 253.
צרפת 10, 12, 16, 25, 239, 312, 313.

ק.

קאנעא (Canea) 79;
קאסאווא 39.
קהירה 18, 49.
קהלפולו 45.
קואימברה (Koimbra) 168, 198.
קוגין צינא (Cochin China) 121.
קוגין (Cochin) 118, 119.
החשמן קומינדינו 339.
קומפניה 325.
קונסטנטין דרגוסים 39.
קונסטנטינוס הגדול 40.
קונסטנטינופול 18, 20, 21, 35, 38—40, 43, 44—46, 48, 49, 57, 59, 61, 62, 65, 67, 72, 76, 128, 206—209, 239, 288, 329, 342, 347, 349, 352, 359.
קוקו 42, 48.
קורדובה 94.
קורה (Core) 325.
כפר קורו-גיסמו או טשיסמי 361;
קורוניללה (Cornello) 328.
קורינת 39.
קורפו (אי על ים יון) 22, 84.
קושטאנדינא (היא קונסטנטינופול).
קטלוניא 43, 206, 345.
איי הקיקלאדיים (Cycladen) אשר בים ארכיפל 325.
קלווין 96, 131, 200, 255, 339.
קלומבוס 4, 8, 114, 122.
קלימנס השביעי (אפיפיור) (Clemens VII), 27, 130—133, 151, 152, 157, 162—167, 173—175, 177—184, 200, 272.
קליקוט (Calecut) או כלכתה 117, 119.
קמפו-מאר (Campo - Mayor) 146, 147.
קנדיאה הוא קריטה 64, 74, 79, 261.
קסטיליטה 314.
קסימנס די ציסנירוס (Ximenes de Cisneros) החשמן נשיא האינקוויזיציאה 32, 95, 96.
גירונימו קפודיפירו (Geronimo Capodiferro) 191, 194, 197, 198.
קראים 44, 45, 53.
קרדוזו 64.
קרימונה 29, 302.
יעקב (גיאקומו, דושיאקומו) קריספי 328.
קרים 42.
קרל החמישי 5, 29, 95, 96, 111, 128, 130, 131, 145, 147,

150, 158, 160, 167, 171, 174, 181, 201, 280, 282, 311, 313.
קרל השמיני מלך צרפת 22, 25.
קרל התשיעי מלך צרפת 322.
קרנגנור (Crenganor) 119, 121.
קרן־זגירא (אלקאראן) 37.
קשטיליה 18, 19, 26, 33, 57, 210, 218.
קתירינה מעדיצי אם קארל החמישי 332, 339, 340.
קתירינה בת פיליפ הראשון ואחות קרל החמישי (ואשת יוהאן השלישי) 108, 112, 150.

ר.

ראגושה (Ragusa) 307.
ראדזיווילל הנסיך 69.
רביגא (Revigo) 262.
רגוזה 275.
רוברי (Ruvre) 190.
רודוס (Rhodus) 53, 331, 334, 353.
רולוניאה 262.
רומא 28, 48, 86, 93, 112, 128, 159, 162, 164—166, 170, 172, 176—186, 194—196, 199, 201, 258, 274, 306.
רומאניאה (Romagna) 261, 262, 299.
קהלות רומיניא 239.
יוחנן רייכלין 8, 31, 158.
רייגה או ריגינה מינדים 281, 361, 362.
ריצי די מונטי פוליציגו (Ricci de Monte Policiana) 198.
ריצים ווינטוועגיקה 37.
רעגענסבורג 170, 171.

ש.

שאול מקנדיא הכהן אשכנזי 23, 90.
ר׳ שאלתיאל השתדלן 81—83.
ר׳ שבתי כהן בן מלכיאל 44.
שבתי־צבי 13, 93, 174, 230, 251.
שוליימאן (Sulaiman) השני 56, 73, 83, 84, 86, 285, 286, 292, 320, 347.
שוראנצה (Soranze) השר אשר היה באיילו (Bailo) בקוסטנדינה בשליחות שרי וויניציאה 62.
שטקר 6.
שלוניקי (Saloniki) 18, 30, 31, 44, 48, 49, 70, 72, 75—78, 142, 152, 165, 166, 208—211, 221, 275, 342—344, 347, 352, 353, 357.
ר׳ שלמה אבן ווירגא 105.
ר׳ שלמה אושקי 30, 106, 187, 323.
ר׳ שלמה בן נתן אשכנזי 11, 334, 337—342, 362.
ר׳ שלמה בן ר׳ שמעון דוראן הרשב״ש 32.

ר׳ שלמה ן׳ ווירגא 309, 310.
דון שלמה ן׳ יחייא 356.
שלמה הלוי המומר הארכיבישוף מבורגש 21.
ר׳ שלמה לוריא (מהרש"ל) 245.
ר׳ שלמה מולכו (הוא דיוגו פירים) 58, 77, 124, 130, 137—183, 211, 216, 217, 221, 315.
ר׳ שלמה קארו (בן הב"י) 252.
ר׳ שלמה קבולי 6.
שלמה רומנו נכד ר"א בחור שנתנצר ונקרא יוהאנוס בפטיסט 259, 262.
שמאלקאלדען 201.
ר׳ שמואל אברבנאל (ראש המשפחה)22, 30 31.
ר׳ שמואל אושקי 57, 76, 195, 286, 308, 309.
ר׳ שמואל די מודינא (רשד"ם) 332, 345, 357.
ר׳ שמואל הנגיד 18, 328
ר׳ שמואל נשיא 321, 361
ר׳ שמואל סבע 297.
ר׳ שמואל קסטיאל (Castiel) 121.
ר׳ שמואל שולם 349, 350.
רשב"ץ (ר׳ שמעון בן צמח דוראן) 31.
ר׳ שמעון דוראן השני (נכד הרשב"ץ) 32.
ר׳ שמעון צרפתי הרופא 28.
שמרונים 53.
ר׳ שם טוב בן שם טוב 213.

ת.

תודוס 40.
תומא סרראה (Thomè Sarao) 184,
תומר (Thomar) 203.
תונים 9, 10, 33, 34, 186.
תיאוסליה 39.
תיבין (Theben) או תינה 79.
תימודו (Themudo) 109, 110.
תימור 49.
תלמסאן (Tiemsen) 31, 218.
דון תם ן׳ יחייא 352.
תרכיה האזיאטית 9, 10, 20.
תרכיה האירופית 9, 11, 18, 20, 56, 64, 79, 108.
תרכיה (תוגרמה) 7, 10, 11, 25—27, 35, 38, 39—42, 46, 47, 48, 55—59, 61, 72, 74, 79, 84, 99, 105, 118, 127, 133, 141, 152, 161, 174, 202, 206, 210, 211, 221, 259, 273, 276—279, 319, 338—342, 357, 365.

הגהות ותקונים.

בסוף הדפסת הספר נקרה לעירנו החכם המהנדס וחוקר הוגה דעות הר"ר צבי הירש יפה ומדי עברו על הספר היה מטובו להעיר עליו ההערות אשר בזה:

א) צד 102. הספק שנסתפק הרב המחבר בהערתו ע"ד השנה והיום, שבו מצאו את האנוסים יושבים ומסדרים את הסדר בליל ראשון של פסח, יתברר אל נכון ע"פ חשבון סדר הזמנים. הנה הגירסא 17 אפריל א"א להיות נכונה בשום אופן, לפי שאחר שנת ה"א ר' חל לעולם פסחנו קודם 14 אפריל. אולם אם נתבונן בשתי השנים המסופקות 1505, 1506 נמצא שבשנת 1505 חל פסחנו ביום ה' 20 מארץ ופסחם 23 מארץ, אבל בשנת 1506 חל פסחנו ביום ה' 9 אפריל ופסחם 12 אפריל, ולפ"ז אין ספק שמצאו את האנוסים מסדרים את הסדר הראשון בלילה שאחר יום ד' ע"פ 8 אפריל 1506, ולפ"ז המטבח הגדול בחוצות לישבונה שעשו בהאנוסים ביום א' הראשון שאהר פסחם 19 אפריל לא היה בשנה אחרת רק בשנה ההיא בעצמה 1506 כ"ו ניסן ה"א רס"ו, כאשר כן מסכימים כל סופרי הקורות כמבואר להלן בהערה צד 104, 105.

ב) צד 332 בהערה הביא דעת גראֶטץ שמחליט כי הזמן הנרשם תחת הכתב הראשון של רבני שלוניקו „יום הששי ר"ח אלול של"ג" הוא משובש, מפני שלדבריו לא חל בשנת של"ג ר"ח אלול ביום ו', ומכיון שהוא בא לשבש את היום הוא משבש גם את מספר השנה ודעתו נוטה להגיה „ש"ל", (אע"פ שגם בשנת ש"ל לא חל ר"ח אלול ביום ו' רק ביום ג' וביום ד', ויצטרך להגיה „יום השלישי" תחת „יום הששי"), לפי שלדעתו לא יתכן שנמשכה רקמת התחבולה שתים שלש שנים, ואולי גם בכדי להקדים את זמנו אל הזמן כ"ד תשרי של"א הרשום תחת הכתב השני של חכמי צפת; אולם יפלא הדבר איזה דרך עבר הטעות על גראֶטץ, הלא בשנת של"ג חל באמת ר"ח אלול ביום ה' וביום ו', א"כ ברור הוא שאין כאן שום טעות, וטענתו של גראֶטץ אינה מכרחת, כי יתכן שמראשית סרהונו של דוד שהיתה בסתר עד אשר נתגלה רעתו בקהל ונדוהו נמשך כשלש שנים; ואדרבה כפי הנראה יש טעות

בהזמן הרישום תחת הכתב השני, „כ״ד תשרי של״א״, כי בשנת של״א (וכן בשנת של״ב) חל כ״ד תשרי בשבת, ואפילו אם נאמר שנכתב הכתב בליל מוש״ק, הנה לפי שהלילה שייכה ליום המחרת היו צריכים לכתוב כ״ה תשרי, וקרוב הדבר שצ״ל „של״ד״, (שאז חל כ״ד תשרי ביום ב׳), שלפ״ז נכתב הכתב השני זמן מועט מאוחר מהכתב הראשון״

עוד הנני מחזיק טובה להח׳ הנ״ל שהעירני על דברי לתולדות מרן הב״י, בדבר הוכחתי (בהערתי הגדולה צד 243), שהספר מגיד מישרים הוא בלי ספק מהר״י קאר״ו—דלא כדעת קאססעל, מספר המגיד פרשת ויקהל, ששם מיקל במקוה שרבו בה הנוטפין על הזוחלים אם המים באשבורן, והמגיד אומר בזה״ל: „ומהשתא תנו״ע דשפיר כיוון נסים בחירי ודלא כמהרי״ק ושפיר עבדת דרחית מלוי (של מהרי״ק) וכן בבאי דדחית מילוי דירוחם טמירי שפיר עבדת״— כל הדברים האלה מתאימים לדברי הב״י בטור יורה דעה סימן ר״א שאחרי פלפול גדול ומשא יסתן אריך בדבר המקוה כנ״ל הוא בא לידי מסקנא לפסוק כדעת הר״ן (נסים בחירי) ודוחה את דברי מהרי״ק (כמא שיאמר מגידו—משנתו—נשמתו: ודלא כמהרי״ק) ודברי רבנו ירוחם (הוא ירוחם טמירי). וזו ראיה שאין עליה תשובה, כי ספר המ״מ הוא בל״ס רובו בכולו ממרן הב״י.

שפ״ר.

לוח הטעיות בס׳ מוצאי גולה חלק ראשון.

עמוד	שורה	טעות	תקון
5	26	ישועתים	ישועיים
29	10	ונבטלו	ובטלו
62	3 מלמטה	שמו	שבהן שמו
65	6 בהערה	רע״ק	רמ״ק
68			הציון א) צ״ל בשורה 10 ולא (בשורה 15
73	בסופו	תנור	תמר
74	6	לתורה	בתורה
77	6	קרובו של רבי	קרובו רבי
79	19	אך בל	אבל
82	3 בהערה	והיא שנת 1519	והוא יום ב׳ 13 יון 1519
90	9, 10	אחרי ההקדמה הזאת. שוב	אחרי ההקדמה הזאת נשוב
92	16	והשגיון קם עוד	והשגיון עוד
„	בסופו	וגלגל	וגזרות
94	2 מלמטה	Grander	Granden
95	5	פרננדה	קארל בנו
97	12 בהערה	„טה״ לנאהמע פאן ודען	טהיילנאהמע פאן יודען
98	8 בהערה	ברצתו	בצאתו
101	10	25 מאי 1504=הרס״ד	26 מאי 1504 יום א׳ י״ג סיון [הרס״ד
106	5	או שקי	אושקי
118	19	Colhin	Cochin
124	10 בהערה	דמוגו	דיוגו
135	3	1525	1524
142	3 בהערה	רפ״ט	רפ״ז או ר״צ
158	16	ישראל רייכלין	ואוהב ישראל יוחנן רייכלין
„	2 מלמטה	ר״ל	ר״צ
„	1 „	ומדברי	ומדברו
„	„ „	באמרו	באמרי
163	בהערה	ביום ו׳ ו׳ יוני 1431=רצ״א	ביום ג׳ ו׳ יוני 1531 כ״א סיון [רצ״א
164	8 בהערה	לחסות	לכסות
165	5 בהערה	הלשון	הלשין
166	8 בהערה	וגדל	וגדף

עמוד	שורה	טעות	תקון
167	12	=רצ"א	יום א' ח' טבת רצ"ב
168	17	=תמוז רצ"ג	יום ו' י"א תמוז רצ"ב
189	19	השבה	הרכה
202	22	עם הנה	עד הנה
208	3		צריך למחוק הציון ב)
221	21	והיותו	ובהיותו
224	7 מלמטה	רכ"ח	רצ"ח
226	11	הפשטה ווערה	הפשוטה ועורה
227	7 מלמטה	עלי הם	עליהם
239	בסופו	איסרלן	איסרלש
252	1	נתן נתן פקודה	נתן פקודה
269	8 מלמטה	ופגולום	ופוילום
317	7 מלמטה	ונצרון	ונצחון
319	12	תועלת	תולעת